VICTOR HUGO

KLOKKEREN FRA NOTRE DAME

Victor Hugo

Klokkeren fra Notre Dame

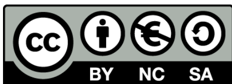
eBibliotek 1800

2023

Ophavsret og brugsbetingelser

Copyright and conditions of use

context and not in the light of latter-day prejudices, and we can and will not accept any responsibility for the author's views or language.

Indledning

For nogle år siden stødte forfatteren af denne bog, da han en gang besøgte eller rettere sagt: ransagede Notre Dame-kirken, på ordet

ἈΝΆΓΚΗ

der stod indridset i muren i en mørk krog i det ene af tårnene.

Disse store græske bogstaver, der var sorte af ælde og temmelig dybt indgraverede i stenen, nogle træk i deres form og stilling, der mindede om den gotiske skrift ligesom for at tilkendegive, at den hånd, der havde ristet dem der, hørte middelalderen til, og først og fremmest den mørke og skæbnesvangre tanke, de indesluttede, greb forfatteren stærkt.

Han spurgte sig selv, han søgte at gætte, hvad det vel kunne have været for en våndefuld sjæl, der ikke havde villet skilles fra denne verden uden at efterlade dette mærke på den gamle kirkes pande som et minde om brøde eller ulykke.

Siden den tid har man hvidtet muren eller skrabet den – jeg ved ikke, hvilken af delene det er – og indskriften er forsvundet. Således har man nemlig nu i snart to hundrede år handlet med de mest bemærkelsesværdige kirker fra middelalderen. De bliver ødelagt på alle leder og kanter, indvendig så vel som udvendig. Præsten hvidter dem. Arkitekten skraber dem, og så tager folket fat og river dem ned.

Med undtagelse af det svage minde, forfatteren af denne bog her helliger det, er der således nu intet tilbage af det hemmelighedsfulde ord, der stod indgraveret i Notre Dame-kirkens skumle tårn, intet vidnesbyrd om den ukendte skæbne, det på en så tungsindig måde betegnede. Det menneske, der skrev dette ord på denne mur, er for adskillige hundrede år siden forsvundet af slægten, nu er også ordet forsvundet fra kirkens mur, og kirken selv vil måske snart være forsvundet fra jorden.

Det er over dette ord, denne bog er skrevet.

Marts 1831.

Første bog

1. I Palais de Justice's store sal

Det er i dag tre hundrede og otteogfyrre år [Note 1)], seks måneder og nitten dage siden, at pariserne vågnede ved, at alle klokkerne i hele byen, både Cité, Universitetskvarteret og La Ville, kimede af alle kræfter.

Denne dag, den 6. januar 1482, hører imidlertid ikke til dem, historien mindes. Der var ikke noget historisk mærkværdigt ved den begivenhed, der således fra morgenstunden af satte Paris' klokker og borgere i bevægelse. Det var hverken et fjendtligt overfald af picardere eller burgundere eller et festligt jagtoptog eller studenteroptøjer i vingården ved Laas; Hans ophøjede Majestæt kongen holdt ikke indtog, ja der opførtes ikke engang et smukt skuespil i retning af hængning af mandlige og kvindelige gavtyve i Palais de Justice. Heller ikke var der, som det så tit skete i det femtende århundrede, kommet et gesandtskab med slidte og lasede klæder og vajende fjerbuske. Knapt to dage i forvejen havde den sidste rytterskare af den slags, de flamske sendemænd, der skulle afslutte ægtepagten imellem dauphinen og Margrete af Flandern, holdt sit indtog i Paris til kardinalen af Bourbons store ærgrelse, eftersom denne herre for at gøre kongen til behag havde været nødt til at sætte et venligt ansigt op til hele denne ubehøvlede flok flamske borgmestre og underholde dem i sit hus, Hotel de Bourbon, med skuespil, en "overmåde skøn moralitet, sotie og farce", mens regnen skyllede ned og gennemblødte hans prægtige tapeter, der var ophængte uden for hans port.

Det, der den sjette januar, som Jehan de Troyes siger, "satte hele Paris' almue i bevægelse", var de to fester,

helligtrekongersfesten og narrenes fest, som fra umindelige tider af sloges sammen til en.

Der skulle tændes glædesild på Grèvepladsen, rejses majstang ved Braquekapellet og opføres et mysterium i Palais de Justice. Byfogedens folk i smukke violette kamelgarnsvåbenkjoler med store hvide kors på brystet havde dagen i forvejen udråbt det på gadehjørnerne under trompeternes klang.

Lige fra om morgenen af stod huse og butikker derfor lukkede, og borgermænd og kvinder strømmede fra alle kanter hen ad et af de nævnte steder til. Hver havde valgt sit, nogle ville til glædesilden, andre til majstangen, og atter andre til mysteriet. Til ros for de skuelystne pariseres fra gammel tid af nedarvede sunde sans må vi sige, at størstedelen af denne folkemasse var på vej til glædesilden, som var meget tidssvarende i betragtning af årstiden, eller til mysteriet, der skulle opføres i paladsets store sal, der var vel overdækket og skærmet mod kulden, og at de nysgerrige var enige om at lade den stakkels blomstersmykkede majstang stå og fryse ganske alene på kirkegården ved Braquekapellet.

Især strømmede folk sammen i de gader, der førte til Palais de Justice, fordi man vidste, at de flamske gesandter, der var kommet for to dage siden, agtede at overvære opførelsen af mysteriet og valget af narrepaven, det ligeledes skulle gå for sig i den store sal.

Det var ikke nogen let sag den dag at nå ind i den store sal, på trods af, at den den gang havde ord for at være det største overdækkede rum i verden – Sauval havde rigtignok endnu ikke opmålt den store sal i slottet i Montargis. Pladsen foran

paladset frembød, fuld af mennesker, som den var, for de nysgerrige i vinduerne et skue som et hav, i hvilket en fem, seks gader som lige så mange flodmundinger hvert øjeblik udgød nye strømme af hoveder. Bølgerne i dette menneskehav, der bestandig voksede, brødes imod hjørnerne af de huse, der sprang frem hist og her som lige så mange forbjerge i det uregelmæssige bassin, pladsen dannede. På den store trappe midt på paladsets høje gotiske facade bølgede der uophørlig en dobbelt strøm af mennesker, der steg op og ned og efter at have brudt sig i forhallen i midten udgød sig i store bølger ad de to sidetrapper. Den store trappe var stadig i forhold til pladsen som et vandfald i forhold til en sø. Der var en vældig støjen og stimen med skrigen, latter og stampen af tusinder af fødder. Af og til fordobledes denne støjen og stimen. Strømmen, der drev hele denne menneskemasse hen imod den store trappe, gik tilbage, kom i forvirring og blev til en hvirvel. Det var hver gang, en bueskytte uddelte ribbensstød, eller en af byfogedens folk lod sin hest slå bag ud for at få orden i tingene, en udmærket skik, som er gået i arv helt ned til vore dages gendarmer i Paris.

I dørene, i vinduerne, i loftslugerne og på tagene myldrede det af tusinder af brave borgere, skikkelige og fredelige mennesker, der så på paladset og på trængslen og ikke forlangte mere, for der er mange folk i Paris, som er tilfreds med det skuespil, tilskuerne frembyde, og for os er allerede en mur, bag hvilken der foregår noget, meget mærkværdig.

Dersom vi, som lever i det herrens år 1831, i tanken kunne blande os imellem disse parisere i det femtende århundrede og, idet vi lod os trække, puffe og støde sammen med dem, træde

ind i paladsets umådelige sal, der var så snæver denne 6. januar 1482, ville det syn, vi fik at se, ikke være uden interesse og tillokkelse, og vi ville kun være omgivet af ting, der var så gamle, at de ville synes os ganske ny.

Hvis læseren så synes, ville vi forsøge ved fantasiens hjælp at skildre det indtryk, han ville have modtaget, når han trådte ind i den store sal sammen med dette mylder af mennesker i kofter, våbenkjoler og skjorter.

Først summer det for vore øren, og vore øjne blændes. Over vore hoveder er en dobbelt spidsbuet hvælving beklædt med snitværk, og malet himmelblå med guldblomster. Under vore fødder er et tavlet marmorgulv, sort og hvidt. Nogle skridt fra os en umådelig pille, så en til og atter en, i alt på langs ad salen syv piller, der på midten bærer dobbelthvælvingens buer. Omkring de fire første piller er der købmandsboder, der stråler af glas og flitter. Omkring de tre sidste er der egetræsbænke, glatslidte af de procederendes knæbenklæder og prokuratorernes kåber. Hele salen rundt, langs den høje væg, imellem dørene, imellem vinduerne, imellem pillerne den uendelige række statuer af alle Frankrigs konger lige fra Pharamond af. De sidste merovinger med hængende arme og nedslagne øjne, de tapre og krigerske konger med hovederne og hænderne kækt hævede imod himlen. Så er der i de lange spidsbuevinduer tusindfarvede ruder, ved salens brede udgange prægtige, smukt udskårne døre, og det hele, hvælvinger, piller, vægge, gesimser, kassetter, døre og statuer overmalet fra øverst til nederst med strålende farver, blåt og guld, som allerede var lidt falmede på den tid, vi taler om, og som næsten var blevet helt borte under støv og spindelvæv i det

herrens år 1549, da du Breuil beundrede dem i kraft af traditionen.

Man må nu tænke sig denne umådelig store aflange sal oplyst af en januardags matte skær, opfyldt af en broget og støjende mængde, som trænges langs væggene og kredser om de syv piller, så har man allerede en ubestemt forestilling om helheden i det billede, hvis karakteristiske enkeltheder vi nu skal søge at gøre nærmere rede for.

Det er sikkert, at hvis Ravaillac ikke havde myrdet Henrik den Fjerde, ville der ikke være kommet til at ligge aktstykker vedrørende Ravaillacs proces i arkivet i Palais de Justice. Der ville ingen medskyldige have været, som det var om at gøre at få omtalte aktstykker bragt ud af verden. Der ville følgelig ingen brandstiftere have været, som, da de ikke kunne finde nogen anden udvej, var nødt til at stikke ild på arkivet for at brænde aktstykkerne og til at stikke ild på Palais de Justice for at brænde arkivet. Der ville altså slet ikke være blevet noget af ildebranden i 1618. Det gamle palads ville have stået endnu den dag i dag med sin store, gamle sal, og jeg ville kunne have sagt til læseren: "Gå selv hen og se", så at begge parter kunne spares, jeg for at forfatte og han for at læse en beskrivelse, der kun bliver så som så. Hvilket beviser den hidtil ukendte sandhed, at store begivenheder har uberegnelige følger.

Det er nu ganske vist meget muligt, for det første at Ravaillac ikke har haft medskyldige, og for det andet, at disse, hvis han tilfældigvis har haft nogle, ikke har haft noget med branden i 1618 at gøre. Der findes to andre meget rimelige forklaringer. For det første den store brændende stjerne, en fod bred og to fod lang, der, som Gud og hver mand ved, faldt ned på paladset

fra himlen den 7. marts efter midnat. For det andet Theophiles vers:

Visselig var det traurigt spil,
da i Paris fru Justice
sig i krydderi mon forspise
og stak på paladset ild.

Hvad man nu end mener om denne tredobbelte, politiske, fysiske og poetiske forklaring af Palais de Justices brand 1618, er ildebranden selv desværre en kendsgerning. Der er nu til dags som følge af forskellige ombygninger, den ene efter den anden, der har gjort det fuldstændig af med, hvad branden havde skånet, såre lidt tilbage af denne de franske kongers første borg, der var ældre end Louvre og allerede på Philip den Smukkes tid så gammel, at man i den søgte sporene til de prægtige bygninger, kong Robert opførte, og som Helgaldus har beskrevet. Så godt som alt er forsvundet. Hvad er der blevet af kanslerkammeret, hvor Ludvig den Hellige fuldbyrdede sit ægteskab? Af haven, hvor han skiftede lov og ret "sammen med Joinville, liggende på tæpper iført kamelgarnsbenklæder og en grov vams uden ærmer samt derover en kappe af sort silketøj"? Hvor er kejser Sigismunds værelse, Karl den Fjerdes, Johan uden Lands? Hvor er den trappe, hvorfra Karl den Sjette forkyndte sit nådesedikt? Den flise, på hvilken Marcel i dauphinens nærværelse myrdede Robert af Clermont og marskallen af Champagne? Den port, i hvilken modpaven Benedicts buller blev sønderrevet, og som de, der havde bragt dem, blev ført ud af, da de måtte drage hele Paris igennem til spot og spe og gøre afbigt med korkåber og bispehuer på? Og den store sal med dens forgyldning, dens himmelblåt, dens

spidsbuer, dens billedstøtter, dens piller, dens umådelige hvælving helt dækket med snitværk? Og det forgyldte værelse? Og stenløven, der stod ved porten med bøjet hoved og halen mellem benene ligesom løverne foran Salomons trone, i den ydmyge stilling, der sømmer sig for styrken over for retfærdigheden? Og de smukke døre? Og de smukke vinduer? Og de ciselerede jernbeslag, der rent tog modet fra Biscornette? Og du Hancys fine snedkerarbejder? Hvad har tiden og hvad har menneskene gjort af disse mærkværdigheder? Hvad har man givet os i stedet for alt dette, for hele denne galliske historie, for hele denne gotiske kunst? De tunge, flade buer, hr. de Brosse har konstrueret, denne kejtede bygmester, som vi også har at takke for portalen på St. Gervais, det er, hvad vi har fået af kunst, og hvad historien angår, så har vi de snakkesalige erindringer om den store pille, der endnu genlyder af patruernes sladder.

Det er ikke store ting – lad os vende tilbage til den virkelige store sal i det rigtige gamle palads.

I den ene ende af dette umådelige parallelogram stod det navnkundige marmorbord, der bestod af et eneste stykke, som var så langt, så bredt og så tykt, at man, som det hedder i de gamle inventarielister med et udtryk, der ville have givet Gargantua appetit, aldrig havde set "sådan en skive marmor i verden". I den anden ende var det kapel, hvor Ludvig den Ellevte havde ladet sig afbilde knælende for den hellige jomfru, og hvor han uden at ænse, at der blev to tomme pladser i rækken af kongestatuerne, havde ladet Karl den Stores og Ludvig den Helliges billedstøtter flytte hen i den tro, at de i deres egenskab af konger af Frankrig stod højst anskrevne i himlen som

helgener. Dette kapel, som endnu var nyt, idet det knapt var seks år siden, at det var blevet indrettet, var helt og holdent bygget i den fortryllende stil, der er ejendommelig for slutningen af gotikken hos os og fortsætter sig til hen imod midten af det sekstende århundrede i renæssancens feagtige fantasier, og som viser sig i en sirlig arkitektur, mærkværdigt billedhuggerarbejde og fin og dyb ciselering. Den lille roset i gennembrudt arbejde, der var anbragt over portalen, var især et mesterstykke i henseende til finhed og ynde. Man kunne godt kalde den en stjerne af kniplinger.

Midt i salen lige over for den store dør stod der støttende sig til væggen en med guldbrokade betrukket forhøjning, hvortil der var indrettet en særlig indgang gennem et vindue i den gang, der førte ind til det så kaldte gyldne værelse. Den var bestemt til de flamske sendemænd og andre fornemme personer, der var indbudte til at overvære opførelsen af mysteriet.

Dette skulle, som skik og brug var, opføres på marmorbordet, som allerede om morgenen var blevet indrettet dertil. På dets kostbare plade, som var helt fuld af mærker af retsskrivernes hæle, var der rejst et temmelig højt tømmerstillads ligesom et bur, hvis øverste flade, der kunne ses fra enhver plads i salen, skulle gøre tjeneste som scene, mens det indre, der skjultes af tæpper, skulle bruges som påklædningsværelse af de spillende. En stige, der naivt var stillet op udvendig, tilvejebragte forbindelsen imellem påklædningsværelset og scenen. Ad dens stejle trin skulle de agerende komme og gå. Der var ikke den uventede person, ikke den katastrofe, ikke den teatertrup, som ikke var nødt til at

betjene sig af denne stige. Det var kunstens og maskineriets uskyldige og ærværdige barndom.

Ved marmorbordets fire hjørner stod der fire af slotsfogedens folk, de sædvanlige vogtere, der blev påtvunget folket, når det skulle have en fornøjelse, både på festdage, og når der fandt en henrettelse sted.

Først når klokken slog tolv på paladsets store ur, skulle stykket begynde. Det var ganske vist temmelig sent for en teaterforestilling, men man havde måttet rette tiden efter gesandterne.

Hele denne masse mennesker havde nu ventet fra om morgenen af. En hel del af disse skikkelige nysgerrige havde lige fra daggry af stået og rystet af kulde foran paladsets store trappe, ja, der var dem, som påstod, at de havde tilbragt natten uden for den store port for at være sikre på at komme først ind. Trængslen blev større for hvert øjeblik, der gik, og menneskemassen begyndte ligesom en flod, der går over sine bredder, at højne sig langs væggene, at bunke sig sammen omkring pillerne, at kravle op og sprede sig på gesimserne, karnisserne og vinduesposterne, på alle arkitektoniske fremspring og på alle udstående dele af billedstøtterne. Den besværlige stilling, utålmodigheden, kedsomheden, den tøjlesløshed, der er naturlig på en dag, der er viet til kådhed og galskab, de skænderier, der opstod hvert øjeblik, snart i anledning af en spids albue, snart i anledning af en jernbeslået sko, det trættende ved at vente så længe, alt dette i forening gav da også, længe før det tidspunkt var nået, da gesandterne skulle komme, spektaklet i denne indelukkede, sammenstuvede hob af mennesker, der trådte og trykkede og var lige ved at kvæle

hinanden, en skarp og bitter karakter. Man hørte ikke andet end klager og forbandelser over flamlænderne, købmændenes oldermand, kardinalen af Bourbon, slotsfogeden, Margrete af Østrig, stokkemændene, kulden, varmen, det dårlige vejr, biskoppen af Paris, narrepaven, pillerne, billedstøtterne, den lukkede dør hist og det åbne vindue her, alt til stor morskab for de flokke af studenter og tjenere, der var spredt rundt om i massen, og som blandede deres drillerier og ondskabsfulde bemærkninger ind imellem udbruddene af den almindelige misfornøjelse og så at sige æggede hobens misstemning yderligere med nålestik.

Der var blandt andre en sådan gruppe af lystige djævle, som efter at have flået ruderne i et vindue ud, dristigt havde sat sig op i karmen og nu skiftevis sendte deres blikke og drillerier ind i salen og ud på pladsen, til mængden der inde og mængden udenfor. Af deres spottende fagter, deres skingrende latter og de højrøstede vittigheder, de vekslede med deres kammerater fra den ene ende af salen til den anden, var det let at skønne, at disse unge mennesker ikke delte de øvrige tilstedeværendes træthed og kedsomhed, og at de godt forstod den kunst til deres private fornøjelse at få det, de havde for øje, gjort til et skuespil, der fik dem til tålmodigt at vente på det andet.

"På min ære, er det ikke Joannes Frollo de Molendino!" råbte en af dem til en lille blond djævel, der var entret op på akanthusbladene på et søjlehoved, en fyr med et smukt og ondskabsfuldt ansigt. "I hedder med rette Johan af Møllen, for Deres to arme og to ben se ud som fire vinger, der går rundt for vinden. Hvor længe har I været her?"

"I over fire timer, ved djævelens nåde og barmhjertighed", svarede Joannes Frollo, "og jeg håber, at den tid bliver trukket fra, når jeg skal i skærsilden. Jeg hørte kongen af Siciliens otte sangere istemme det første vers af højmessen i det hellige kapel klokken syv."

"Det er nogle dejlige sangere," sagde den anden.

"Deres stemmer er endnu spidsere end deres huer. Inden kongen stiftede en messe til den hellige hr. Johannes' ære, burde han have skaffet sig oplysning om, hvorvidt den hellige hr. Johannes holder af latinsk salmesang med provencalsk accent."

"Han har blot gjort det for at anbringe disse forbandede sangere, han har fået fra kongen af Sicilien!" råbte en gammel kælling i mængden neden for vinduet arrigt. "Jeg beder jer blot betænke! Tusind livres for en messe og forpagtningen af havfiskeriet til hallerne i Paris oven i købet!"

"Stille, gamle!" sagde en tyk og gravitetisk person, der holdt sig for næsen ved siden af fiskerkonen. "Der var god grund til at stifte en messe. Ville I have, at kongen skulle blive syg igen?"

"Vel talt, hr. Gilles Lecornu, hr. kongelig hofbundtmager!" råbte den lille student, der sad og klamrede sig til kapitælen.

Ved at høre den stakkels hofbundtmagers uheldige navn brast studenterne i latter.

"Hanrej! Gilles Hanrej!" sagde nogle.

"*Cornutus et hirsutus*," sagde en anden.

"He!" blev den lille djævel på kapitælen ved, "Gud ved, hvad de ler ad. Agtværdig mand, den Gilles Lecornu, broder til mester Jehan Lecornu, slotsfoged på det kongelige slot, søn af mester Mahiet Lecornu, første skovfoged i Vincennesskoven, alle sammen borgere i Paris, alle sammen gift fra fader til søn!"

Munterheden tog til. Den tykke buntmager sagde ikke et ord og søgte at unddrage sig de blikke, der fra alle sider rettedes imod ham, men han svedte og pustede forgæves. Ligesom når en kile bankes ned i et stykke træ, sådan førte alle hans anstrengelser kun til, at hans store, apoplektiske ansigt, der blussede af harme og ærgrelse, pressedes endnu fastere imellem hans sidemænds skuldre.

Omsider kom en af disse, en tyk, undersætsig og værdig mand ligesom han selv, ham til undsætning.

"Det er skammeligt at høre studenter tale sådan til en borgermand! I min tid havde man pisket dem med et knippe ris og så brændt dem med det."

Nu brød hele banden løs.

"Nåda! Hvem er det, der synger i den dur? Hvad er det for en ulykkesprofet af en ugle?"

"Tøv lidt, jeg kender ham," sagde en. "Det er mester Andry Musnier."

"Det er en af universitetets fire edsvorne boghandlere," sagde en anden.

"Al ting er firdobbelt i den beværtning," råbte en tredje. "Fire nationer, fire fakulteter, fire fester, fire prokuratorer, fire valgmænd og fire boghandlere."

"Nå ja," sagde Jehan Frollo, "så kommer vi også til at gøre dem helvede firdobbelt hedt."

"Vi brænder dine bøger, Musnier."

"Vi prygler din karl, Musnier."

"Vi slår din kone, Musnier."

"Den rare, tykke madam Oudarde."

"Der er så frisk og gemytlig, som om hun var enke."

"Fanden annamme jer!" brummede mester Andry Musnier.

"Mester Andry," sagde Jehan stadig hængende på sit søjlehoved, "ti stille, ellers falder jeg ned i hovedet på dig."

Mester Andry så i vejret, syntes et øjeblik at måle pillens højde og gøre overslag over fyrens vægt, multiplicerede i sit stille sind denne vægt med hastighedens kvadrat og sagde ingenting.

Jehan, der så, at han var herre på valpladsen, fortsatte triumferende:

"Det gør jeg, skønt jeg har en broder, der er ærkediakon."

"Det er nogle nydelige herrer, disse universitetsherrer! Ikke engang på en dag som denne respekterer de vore privilegier! I La Ville er der majstang og glædesild, i Cité er der narrepave og flanderske gesandter, i universitetskvarteret er der ingenting!"

"Og Maubertpladsen er dog stor nok!" svarede en af studenterne i vindueskarmen.

"Ned med rektor, valgmændene og prokuratorerne!" skreg Joannes.

"Vi kommer til at tænde en glædesild af mester Andrys bøger i Champ-Gaillard i asken," fortsatte den anden.

"Og af skrivernes pulte," sagde hans sidemand.

"Og af pedellernes stokke!"

"Og af dekanernes spyttekrus!"

"Og af prokuratorernes skabe!"

"Og af valgmændenes kister!"

"Og af lektors skamler!"

"Ned med mester Andry! Ned med pedellerne og skriverne. Ned med teologerne, medicinerne og kirkeretslærerne. Ned

med prokuratorerne, valgmændene og rektor!" råbte den lille Jehan som akkompagnement.

"Men er den yderste dag da kommet!" mumlede Andry, idet han holdt sig for ørene.

"Rektoren!" skreg en af dem i vinduet. "Der er han nede på pladsen."

Alle vendte sig imod pladsen.

"Er det virkelig vor ærværdige rektor, mester Thibaut?" spurgte Jehan Frollo du Moulin, som, idet han klamrede sig til pillen inde i salen, ikke kunne se, hvad der gik for sig udenfor.

"Ja, ja," svarede alle de andre, "vel er det ham. Mester Thibaut, rektor."

Det var virkelig rektor og alle universitetets honoratiores, som drog gesandtskabet i møde i procession og i dette øjeblik skråede over pladsen. Studenterne ved vinduet hilste dem med spydigheder og ironiske bifaldsråb, idet de gik forbi. Rektor, som red i spidsen for sit mandskab, fik den første ladning, og den var grov.

"God dag, hr. rektor! Halløj der! God dag!"

"Hvor kommer det sig, at han er her, den gamle spillefugl? Han er altså gået fra sine terninger."

"Hvor han traver på sit muldyr! Det har kortere øren end han!"

"Halløj! God dag, hr. rektor Thibaut! *Tybalde aleator*, gamle tosse! Gamle spiller!"

"Vor Herre holde sin hånd over Jer! Har I tit slået to sekser i nat?"

"Å, sikken en sammenfalden skikkelse, askegrå i ansigtet, forsviret og ødelagt af vin og terningspil!"

"Hvor vil I hen, Thibaut, *Tybalde ad dados*? I vender jo ryggen til universitetskvarteret og traver ad La Ville til."

"Han er uden tvivl ude at se sig om efter et logis i Rue de Thibautodé," råbte Jehan du Moulin.

Hele flokken gentog denne brander med tordenrøst og klappede i hænderne, som de var gale.

"I skal hen og se Jer om efter logis i Rue de Thibautodé, ikke, hr. rektor? I er djævelens makker."

Så kom turen til de andre honoratiores.

"Ned med pedellerne! Ned med stokkemændene!"

"Hør du, Robin Poussepain, hvad er det for en fyr, han der?"

"Det er Gilbert de Suilly, Gilbertus de Soliaco, kansleren ved kollegiet i Autun."

"Der har du min sko. Du står bedre end jeg, kyl ham den i fjæset!"

"*Saturnalitias mittimus ecce nuces*."

"Ned med de seks teologer med deres hvide skjorter."

"Er det teologerne? Jeg troede, det var de seks hvide gæs, Sainte-Geneviève giver byen i afgift for Roogny."

"Ned med medicinerne!"

"Ned med kardinal- og quodlibetar-disputatserne!"

"Der har du min hue i hovedet, du kansler ved Sainte-Geneviève! Du har forurettet mig, har du."

"Det er sandt. Han har givet min plads i den normanniske nation til den lille Ascanio Falzaspada, skønt han hører til provinsen Bourges, eftersom han er italiener."

"Det er en uretfærdighed!" sagde alle studenterne. "Ned med kansleren ved Sainte-Geneviève!"

"Hejda! Hurra, mester Joachim de Ladehors! Hurra, Louis Dahuille! Hurra, Lambert Hoctement!"

"Fanden vride halsen om på prokuratoren ved den tyske nation!"

"Og på kapellanerne ved det heftige kapel med deres grå pelskapper, *cum tunicis grisis*."

"*Seu de pellibus grisis foratis!*"

"Halløj! Der har vi magistrene i de fri kunster! Sikke smukke sorte kåber, og sikke smukke røde kåber!"

"Det er en køn hale på rektorens slæng."

"Man skulle tro, det var dogen af Venedig, der skulle hen og holde bryllup med havet."

"Hør Jehan, er det kannikkerne fra Sainte-Geneviève?"

"Fanden i vold med kanonikatet!"

"Abbed Claude Choart! Doktor Claude Choart! Er det Marie la Gissarde, I søger?"

"I kan træffe hende i Rue de Glatigny."

"Hun reder seng for tilsynsmanden ved spillebulerne og bordellerne."

"Hun betaler sine fire styver – *quatuor denarios*."

"*Aut unum marcum*."

"Vil I måske have, hun skal spille jer på næsen?"

"Der er mester Simon Languin, kammerater, valgmanden fra Picardiet, med sin kone bag ved sig på hesten."

"*Post equitem sedet atra cura*."

"Frisk mod, mester Simon!"

"God dag, hr. valgmand!"

"God nat, fru valgmandinde!"

"Hvor de er lykkelige, at de får alt det at se!" sagde Joannes de Molendino med et suk, stadig siddende som en fugl imellem løvværket på sit søjlehoved.

Imidlertid bøjede den edsvorne universitetsboghandler, mester Andry Musnier sig frem til den kongelige hofbundtmager, mester Gilles Lecornu og hviskede ham i øret:

"Jeg siger Dem, herre, den yderste dag er for hånden. Sådanne udskejelser har man endnu aldrig set studenterne gøre sig skyldige i. Det er vort århundredes forbandede opfindelser, der ødelægger det hele, kanoner og feltslanger og bombarder og især bogtrykkerkunsten, denne nye pest, Tyskland har skaffet os på halsen, det er forbi med håndskrifterne, det er forbi med bøgerne! Bogtrykkerkunsten ødelægger boghandelen. Det er verdens ende, der nærmer sig."

"Ja, jeg kan godt mærke det på den overhånd, fløjlsstofferne tager," sagde buntmageren.

Nu slog klokken tolv.

"Å," lød det enstemmigt fra hele forsamlingen.

Studenterne tav stille, så blev der stort røre, fødder og hoveder kom i bevægelse, der blev en almindelig hosten og pudsen næse, alle stillede sig i orden, lettede sig, stod på tæerne og grupperede sig. Derpå blev der ganske stille, alle stod og strakte hals med åben mund og blikket fæstet på marmorbordet ... der viste sig ingenting. Fogedens fire folk stod der stadig, stive og ubevægelige som fire malede billedstøtter. Alle vendte deres øjne mod den forhøjning, der var forbeholdt de flanderske gesandter. Døren var og blev lukket, og forhøjningen tom. Denne masse mennesker havde fra morgenstunden af ventet på tre ting: middagstimen, det

flanderske gesandtskab og mysteriet. Middagstimen var den eneste af dem, der indfandt sig præcis.

Det var for stærkt.

Man ventede en, to, tre, fem minutter, et kvarter. Der kom ingenting. Forhøjningen var og blev tom, og skuepladsen ligeså. Utålmodigheden var imidlertid blevet afløst af vrede. Forbitrede ytringer gik fra mund til mund, endnu ganske vist dæmpede. "Mysteriet! Mysteriet!" mumlede man dumpt. De blev røde i hovederne. Der trak et uvejr, som endnu kun brummede, op over dette menneskehav. Jehan du Moulin lokkede den første gnist ud af tordenskyen.

"Mysteriet, og fanden i vold med flamlænderne!" råbte han med sine lungers fulde kraft, idet han bugtede sig om sit søjlehoved som en slange.

Mængden klappede i hænderne.

"Mysteriet!" råbte alle med en mund, "og fanden i vold med hele Flandern!"

"Vi vil have mysteriet lige på stedet!" sagde studenten. "Hvis ikke foreslår jeg, at vi hænger slotsfogeden, så kan det være i stedet både for komedie og moralitet."

"Vel talt!" råbte mængden. "Lad os begynde med at hænge hans folk."

Dette vakte stormende bifald. De fire stakkels djævle begyndte at blive blege og at se på hinanden. Mængden bølgede hen imod dem, og de så allerede det skrøbelige trærækværk, der skilte dem fra den, give efter og bøje sig under mængdens tryk.

Det var et kritisk øjeblik.

"Hæng dem! Hæng dem!" lød det fra alle sider.

I det samme blev det tæppe, der hang ned foran det oven omtalte påklædningsværelse, flået til side, og en person trådte ud. Aldrig så snart havde mængden fået øje på ham, før den pludselig standsede, og som ved et trylleslag forvandledes dens vrede til nysgerrighed.

"Stille! Stille!"

Manden, der følte sig alt andet end tryg, og som rystede over hele kroppen, gik hen til kanten af marmorbordet, idet han gjorde en mængde buk, som mere og mere lignede knæfald, jo nærmere han kom.

Der var imidlertid efterhånden atter blevet stille. Der var kun den lette uro tilbage, som er uadskillelig med en mængde mennesker, selv om de tier stille.

"Mine herrer borgere," sagde han, "og mine damer borgerinder, vi skulle have den ære at deklamere og forestille en såre skøn moralitet for Hans Eminence hr. kardinalen. Den hedder "*Jomfru Marias gode dom*." Jeg agerer Jupiter. Hans Eminence er for øjeblikket på vejen hertil med det højlovlige gesandtskab fra hertugen af Østrig. De bliver opholdt af en tale, som hr. universitetsrektoren er ved at holde til dem ved Baudetsporten. Så snart Hans Eminence hr. kardinalen kommer, begynder vi."

Det er sikkert, at der skulle intet mindre end Jupiters mellemkomst til for at frelse paladsfogedens fire ulykkelige svende. Hvis vi havde haft den lykke selv at opfinde denne højst sandfærdige historie og altså at være ansvarlige for den over for vor herskerinde kritikken, ville man i dette tilfælde ikke kunne gøre den klassiske forskrift *Nec dens intersit* gældende imod os. For øvrigt var Jupiters kostume overmåde skønt og havde

bidraget ikke så lidt til at berolige hoben ved at tiltrække sig dens opmærksomhed. Jupiter var iført et panser af sort fløjl med forgyldte nagler. På hovedet havde han en hjelm besat med forgyldte sølvknapper, og havde ikke sminken og det store skæg været, som hver dækkede sin halvdel af ansigtet, havde han ikke i hånden holdt den forgyldte, med pailletter og strimler af raslende guldblik tæt besatte paprulle, hvilken kenderblikke let skønnede skulle forestille lynet; havde hans fødder ikke været hudfarvede og ombundet efter græsk skik, så havde han kunnet tåle en sammenligning med en bretagnisk bueskytte af hr. de Berrys korps i henseende til stiv og stram holdning.

2. Pierre Gringoire

Mens han talte, forsvandt imidlertid den almindelige tilfredshed og beundring, hans kostume havde vakt, da man hørte, hvad han havde at sige, og da han kom til den uheldige slutning: "så snart Hans Eminence hr. kardinalen kommer, begynder vi," overdøvedes hans stemme af en tordnende hånlatter.

"Begynd straks! Mysteriet! Mysteriet! Lige på stedet!" skreg hoben, og imellem alle stemmerne skelnede man Joannes de Molendinos, der skar igennem spektaklet som piben i en kattemusik i Nimes. "Begynd straks!" skingrede studenten.

"Ned med Jupiter og kardinalen af Bourbon!" råbte Robin Poussepain og de andre studenter i vinduet.

"Op med moraliteten lige på stedet!" brølede mængden. "Lige på minuttet! Hæng komedianterne og kardinalen!"

Den stakkels Jupiter gik rent fra koncepterne og vidste hverken ud eller ind. Han blev bleg under sminken og tabte sit lyn. Så tog han hjelmen af, hilste og sagde skælvende og stammende: "Hans Eminence ... gesandterne ... fru Margrete af Flandern ..." Han vidste ikke, hvad han skulle sige. Han var i virkeligheden bange for, at han skulle blive hængt.

Hængt af folkehoben, fordi han lød den vente, hængt af kardinalen, hvis han ikke lod den vente. Han så kun en afgrund, hvilken side han end vendte sig til, det vil sige, han så kun galgen for sig.

Heldigvis var der en, der hjalp ham ud af kniben ved selv at påtage sig ansvaret.

En person, der stod uden for rækværket på den plads, der var holdt ryddelig omkring marmorbordet og som ingen før havde lagt mærke til, så fuldstændig skjultes hans lange, spinkle skikkelse af den pille, han lænede sig til – denne store, magre, blege, blonde person, der var ung endnu til trods for rynkerne i panden og på kinderne, hvis øjne strålede, og om hvis mund der spillede et smil, en person iført en sort, ulden klædning, der var luvslidt og glinsede af ælde, gik hen til marmorbordet og gav den stakkels delinkvent et tegn, som denne imidlertid i sin bestyrtelse ikke så.

Han gjorde et til.

"Jupiter," sagde han, "min kære Jupiter!"

Den anden hørte ingenting.

Omsider tabte den store blonde tålmodigheden og skreg ham næsten ind i ansigtet:

"Michel Giborne!"

"Hvem kalder på mig?" sagde Jupiter som en, der pludselig vågner.

"Jeg," svarede den sortklædte.

"Å!" sagde Jupiter.

"Begynd straks," sagde den anden. "Stil folket tilfreds. Jeg påtager mig at tale hr. slotsfogeden til rette, og han får nok hr. kardinalen god igen."

Jupiter åndede atter.

"Mine herrer borgere," råbte han med sine lungers fulde kraft til mængden, der fortsatte med at huje. "Nu begynder vi straks."

"*Evoë Jupiter! Plaudite cives!*" råbte studenterne.

"Hurra! Hurra!" skreg mængden.

Der blev en øredøvende klappen, og Jupiter var allerede gået om bag tæppet igen, da salen endnu rystede af bifaldsråb.

Imidlertid var den ukendte, der på en så trolddomsagtig måde havde vendt stormen til godt vejr, som vor kære gamle Corneille siger, atter beskedent trådt tilbage i halvskyggen bag pillen, og der ville han uden tvivl være blevet stående usynlig, stum og ubevægelig ligesom hidtil, hvis ikke to unge kvinder, der sad i første række af tilskuerne, og som havde lagt mærke til hans samtale med Michel Giborne-Jupiter, havde trukket ham frem.

"Mester," sagde den ene af dem, idet hun gjorde tegn til ham, at han skulle komme nærmere.

"Ti dog stille, kære Liénarde," sagde hendes naboerske, der både var smuk og frisk og så rigtig godt ud i sin søndagsstads, "han er ikke gejstlig, han er lægmand, så det går ikke an at kalde ham mester, man må sige herre."

"Herre," sagde Liénarde.

Den ukendte trådte hen til rækværket.

"Hvad vil I mig, mine damer?" spurgte han ivrigt.

"Å, ingenting," sagde Liénarde ganske forvirret. "Det er min sidemand her, Gisquette la Gencienne, der vil tale med jer."

"Nej," sagde Gisquette rødmende, "det var Liénarde, der kaldte Jer mester, og så sagde jeg til hende, at man skal sige herre."

De to unge piger slog øjnene ned. Manden ønskede intet hellere end at knytte en samtale og så smilende på dem.

"De har altså ingenting at sige mig, mine damer?"

"Nej, slet ingenting," svarede Gisquette.

"Slet ingenting," sagde Liénarde.

Den høje, unge, blonde mand ville trække sig tilbage, men de to nysgerrige pigebørn havde ikke lyst til at slippe taget.

"Herre," sagde Gisquette ivrigt – det var, som når der bliver lukket op for en sluse, eller som når en kvinde har taget sit parti – "I kender altså den soldat, der skal spille den hellige jomfru i mysteriet?"

"I mener vel ham, der skal spille Jupiter?" sagde den ukendte.

"Ja", sagde Liénarde. "Hvor hun er tosset! I kender altså Jupiter?"

"Michel Giborne?" svarede den ukendte. "Ja, jomfru."

"Det er et stolt skæg, han har," sagde Liénarde.

"Bliver det kønt, det, de siger der oppe?" spurgte Gisquette frygtsomt.

"Meget kønt, jomfru," svarede den ukendte uden at betænke sig det mindste.

"Hvad er det for noget?" sagde Liénarde.

"Den hellige jomfrus gode dom, en moralitet, med Deres tilladelse, jomfru."

"Nå, sådan!" sagde Liénarde.

Der blev en kort pause. Den ukendte brød tavsheden.

"Det er en ganske ny moralitet, som endnu aldrig har været opført."

"Det er altså ikke den," sagde Gisquette, "der blev vist for to år siden, den dag, da legaten holdt sit indtog, og som der var tre smukke piger i?"

"Sirener," sagde Liénarde.

"Ganske nøgne," tilføjede den unge mand.

Liénarde slog undseligt øjnene ned. Gisquette så på hende og gjorde ligeså. Han fortsatte smilende:

"Det var meget fornøjeligt at se på. I dag er det en moralitet, som er digtet særligt for den nådige prinsesse af Flandern."

"Bliver der sunget hyrdearier i den?" spurgte Gisquette.

"Nej, Gud bevares! Hyrdearier i en moralitet!" sagde den ukendte. "Man må ikke sammenblande kunstarterne. Var det en sotie, kunne det endda være, hvad det var."

"Det er skade," sagde Gisquette. "Den dag var der ved Ponceaukilden vilde mænd og kvinder, som sloges og stillede sig i tableauer, alt imens de sang små motetter og hyrdearier."

"Hvad man kan byde en legat, kan man ikke byde en prinsesse," sagde den ukendte temmelig tørt.

"Og så var der flere instrumenter, der spillede prægtige melodier," sagde Liénarde.

"Og til de forbigåendes forfriskning sprang kilden i tre forskellige spring med vin, mælk og krydderdrik, som enhver, der ville, kunne drikke af."

"Og lidt neden for Ponceau," blev Liénarde ved, "ved La Trinité, blev der opført et passionsspil af stumme personer."

"Ja, det husker jeg sandelig godt!" råbte Gisquette. "Vor herre på korset med de to røvere, en på hver side."

Nu begyndte de to unge sladdersøstre, opildnede ved mindet om legatens indtog, at tale i munden på hinanden.

"Og længere henne ved malerporten var der andre prægtig klædte personer."

"Og ved kilden St. Innocent jægeren, der jagede en hind med vældigt hundeglam og valdhornklang."

"Og ved slagterboderne stilladserne, der forestillede Bastillen i Dieppe."

"Og kan du huske, da legaten kom forbi, Gisquette, og de stormede, og alle englænderne fik hovederne huggede af?"

"Og henne ved Châteletporten var der også mange pæne folk."

"Og på Børsbroen, som var helt overdækket."

"Og da legaten red forbi, slap man over to hundrede dusin fugle af alle slags løs. Det var såre skønt, Liénarde."

"Det bliver endnu skønnere i dag," sagde omsider den ukendte, der lod til at tabe tålmodigheden ved at høre på dem.

"De tør love os, at dette mysterium bliver smukt?" sagde Gisquette.

"Ganske vist," svarede han. "Det er mig, der er forfatter til det," tilføjede han med eftertryk.

"Virkelig?" sagde de unge piger ganske overraskede.

"Ja, sandelig," svarede digteren, idet han brystede sig så småt. "Det vil sige, vi er to om det – Jehan Marchand har savet plankerne og lavet tømmerværket og panelet på teatret i stand, og jeg har lavet stykket. Jeg hedder Gringoire."

Forfatteren af "*Cid*" kunne ikke med større stolthed have sagt: Pierre Corneille.

Læseren vil have bemærket, at der allerede var forløbet nogen tid fra det øjeblik af, da Jupiter trak sig tilbage bag tæppet, og til forfatteren af den nye moralitet åbenbarede sig så hovedkulds for Gisquette og Liénarde og blev genstand for deres naive beundring. Men, mærkeligt nok, hele denne menneskemasse, som nogle minutter i forvejen havde været så ustyrlig, ventede nu fredsommeligt på opfyldelsen af skuespillerens løfte, hvilket beviser den evige sandhed, man endnu stadig hver dag kan få stadfæstet i vore teatre, at det bedste middel til at få publikum

til at vente tålmodigt er at forsikre, at nu begynder komedien straks.

Studenten Joannes var nu alligevel ikke faldet i søvn.

"Halløj!" råbte han pludselig midt under den forventningsfulde stilhed, der havde afløst spektaklet. "Jupiter, jomfru Maria, I helvedes gøglere! Vil I holde os for nar? Op med stykket! Begynd, ellers begynder vi igen."

Mere behøvedes der ikke.

Der begyndte en musik af blæse- og strygeinstrumenter fra det indre af stilladset. Tæppet gik i vejret. Fire broget malede og udstafferede personer trådte frem og kravlede op ad den stejle trappe, og da de var kommet op på scenen, stillede de sig i række over for publikum, som de bukkede dybt for. Musikken forstummede, og mysteriet begyndte.

Efter at de fire personer havde høstet rigeligt bifald for deres komplimenter, begyndte de under en højtidelig tavshed på en prolog, som vi vil spare læseren for. Publikum var forresten, som tilfældet da også er nu til dags, mere optaget af deres dragter end af rollerne, de agerede, og det var der i virkeligheden også god grund til. De bar alle fire halv gule og halv hvide gevandter, som kun var til at skelne fra hinanden derved, at de var af forskelligt stof. Det ene var af guld- og sølvbrokade, det andet af silke, det tredje af uld og det fjerde af lærred. Den ene af personerne havde i højre hånd et sværd, den anden to guldnøgler, den tredje en vægtskål og den fjerde en spade, og til hjælp for de indskrænkede ånder, der ikke måtte kunne gennemskue betydningen af disse attributter, var der med store, sorte bogstaver broderet for neden på det brokades gevandt: "Jeg hedder Adel," på silkekjortlen: "Jeg hedder

Gejstlighed," på den uldne: "Jeg hedder Handel," og på den lærreds: "Jeg hedder Agerbrug." De to af disse allegoriske figurer var mandlige, og enhver tænksom tilskuer kunne nemt slutte sig til deres køn af hatten, de havde på hovederne, og af, at deres klædebon var kortere end dem, de to kvindelige allegoriske figurer bar, ligesom disse også havde kvindehuer på.

Man måtte også ligefrem være gået til det med ond vilje, om man ikke af prologens vers havde forstået, at agerbruget var gift med handelen, og gejstligheden med adelen, og at de to lykkelige ægtepar i forening ejede en prægtig delfin af guld, som de kun ville forære den skønneste kvinde. I den anledning gik de verden rundt for at søge og finde denne skønhed, og efter at have vraget dronningen af Golconda, prinsessen af Trapezunt, storkhanen af Tartariets datter osv. osv., den ene efter den anden, havde agerbruget og gejstligheden, adelen og handelen nu slået sig til ro på marmorbordet i Palais de Justice, hvor de opvartede det højstærede publikum med alle de sentenser og maksimer, som man den gang brugte at diske op med i det filosofiske fakultet, når det gjaldt om at erhverve sig licentiathuen ved sofismer, definitioner, talefigurer og skoletaler.

Det var i virkeligheden overmåde skønt alt sammen.

Iblandt tilskuerne, som de fire allegoriske figurer kappedes om at overvælde med en syndflod af metaforer, var der imidlertid ingen, der fulgte ivrigere med end den brave Pierre Gringoire, som for et øjeblik siden ikke havde kunnet modstå fristelsen til at glæde sig ved at sige to smukke piger sit navn, og hvis øren nu var mere anspændte, hvis hjerte bankede stærkere, hvis øjne flakkede uroligere om, og hvis hals var

længere fremstrakt end nogen andens. Han havde trukket sig nogle skridt tilbage fra pigerne til sin gamle plads bag pillen, og der stod han og hørte og så og nød. Det velvillige bifald, hvormed begyndelsen af hans prolog var blevet modtaget, genlød endnu i hans hjerte, og han var fuldstændig optaget af den henrykte beskuelse, en forfatter hensynker i, når hans tanker en efter en fra skuespillerens mund trænger ud i en stor forsamling af i tavshed lyttende tilhørere. Brave Pierre Gringoire!

Det gør os ondt at måtte sige det, men han blev meget hurtig revet ud af denne første henrykkelse. Næppe havde Gringoire ført dette glædens og triumfens berusende bæger til sine læber, før der blandedes en dråbe malurt deri.

En pjaltet tigger, der ingen almisse havde kunnet få, fordi han var midt i trængslen, og som uden tvivl ikke havde fundet tilstrækkelig erstatning i sine sidemænds lommer, havde fået det indfald at sætte sig op på et iøjnefaldende sted for at tiltrække sig opmærksomhed og få almisse. Han var under de første vers af prologen klatret op ad de piller, der bar den gesandterne forbeholdte tribune, op på den gesims, der løb langs med den nederste del af rækværket, og der sad han nu og påkaldte mængdens opmærksomhed og medlidenhed ved at fremvise sine pjalter og et modbydeligt sår, der dækkede hans højre arm. For resten sagde han ikke et ord.

Da han tav ganske stille, gik prologen uhindret sin gang, og der ville ikke være opstået nogen som helst forstyrrelse, hvis ulykken ikke havde villet, at studenten Joannes oppe fra sin pille fik øje på tiggeren og hans fagter. Den unge slyngel brast i en

ustyrlig latter, og uden at ænse, at han afbrød skuespillet og forstyrrede den almindelige andagt, råbte han kådt:

"Se den stakkels djævel der, som beder om almisse!"

Den, der nogen sinde har kastet en sten i en dam med frøer i eller affyret en bøsse imellem en flok fugle, kan gøre sig en forestilling om, hvordan disse ord, der aldeles ikke passede til situationen, virkede midt under den almindelige opmærksomhed. Gringoire fo'r sammen som ramt af et elektrisk stød. Prologen gik i stå, og alle vendte sig larmende om imod tiggeren, som, langt fra at tabe fatningen, betragtede dette tilfælde som en gunstig lejlighed til at gøre en god høst, og med halvt lukkede øjne og klagende stemme gav sig til at sige: "Vær barmhjertige!"

"Ja, men ... jo, min sandten er det Clopin Trouillefou," sagde Joannes. "Hejda, min ven, det generer dig nok at gå med det sår på benet, siden du har sat det op på armen?"

Med disse ord kastede han med en abes behændighed en lille mønt i den fedtede hat, tiggeren rakte frem med sin dårlige arm. Tiggeren tog uden at kny både imod mønten og spydigheden og fortsatte i en ynkelig tone: "Vær barmhjertige!"

Dette mellemspil havde i høj grad adspredt tilskuernes opmærksomhed og en hel del af dem med Robin Poussepain og alle studenterne i spidsen klappede lystigt ad denne løjerlige duet, som studenten og tiggeren havde improviseret midt under prologen, den ene med sin skrigende stemme, den anden med i sin ensformigt syngende tone.

Gringoire var meget misfornøjet. Efter at være kommet over den første forskrækkelse, tog han sig sammen og råbte til de fire personer på scenen: "Gå videre, for fanden! Gå videre!"

uden at værdige de to rolighedsforstyrrere så meget som et foragteligt blik.

I det samme var der en, der trak i hans kjortelflig. Han vendte sig noget ærgerlig om, og det kostede ham en hel del umage at få et smil frem, men det kunne han ikke undgå, for det var Gisquette la Gencienne, der havde stukket sin smukke arm ind imellem rækværkets tremmer for på den måde at tiltrække sig hans opmærksomhed.

"Går de videre, herre?" sagde den unge pige.

"Ja utvivlsomt," svarede Gringoire temmelig krænket over dette spørgsmål.

"I så fald, herre," fortsatte hun, "ville jeg bede Dem være så venlig at forklare mig ..."

"Hvad de vil sige?" sagde Gringoire afbrydende hende. "Hør blot efter."

"Nej," sagde Gisquette, "jeg mener, hvad de *har* sagt."

Det gav et sæt i Gringoire, som om en havde rørt på et åbent sår.

"Gid fanden havde den lille dumme og indskrænkede tøs," mumlede han imellem tænderne.

Fra det øjeblik af var han fuldstændig færdig med Gisquette.

Imidlertid var skuespillerne begyndt igen, som han befalede, og publikum, som så, at de igen gav sig til at tale, begyndte atter at høre på dem. Der var imidlertid, som Gringoire med bitterhed sagde til sig selv, gået en mængde skønheder tabt som følge af den lodning, der var kommet ind imellem de to stykker af det så brat afbrudte skuespil. Lidt efter lidt blev roen dog fuldstændig genoprettet. Studenten tav stille, tiggeren talte nogle småpenge i sin hat, og stykket gik atter sin gang.

Det var i virkeligheden et meget smukt stykke, som man, når der blev foretaget nogle ændringer, efter vor mening meget godt kunne have fornøjelse af endnu den dag i dag. Den i forhold til kunstens regler lidt for lange og spinkle eksposition var simpel, og i sit himlens lønkammer, hvor han oprigtigt holdt dom over den, beundrede Gringoire dens klarhed. Som man let kan tænke sig, var de fire allegoriske personer en smule trætte af at have gennemstrejfet de tre verdensdele uden at have kunnet blive af med deres gulddelfin på en passende måde. Så kom der en lovtale over den mærkværdige fisk med tusind sirlige hentydninger til Margrete af Flanderns unge brudgom, som på den tid sad ynkelig indespærret i Amboise og lidet anede, at agerbrug og gejstlighed, adel og handel lige havde rejst verden rundt for hans skyld. Omtalte delfin var altså ung, smuk og stærk og frem for alt var den – hvilket prægtigt ophav til alle kongelige dyder! – en søn af Frankrigs løve. Jeg finder dette dristige billede beundringsværdigt, og i tider, da allegori og kongesmiger er på mode, har teatrets naturhistorie slet ingenting at indvende imod, at en delfin optræder som søn af en løve. Det er netop sådanne mærkelige og pindariske sammenblandinger, der vidner om begejstring. For også at lade kritikken komme til sin ret må vi imidlertid sige, at digteren nok kunne have udviklet denne skønne tanke i mindre end to hundrede vers. Mysteriet skulle nu rigtig nok efter byfogedens befaling vare fra klokken tolv til fire, og noget måtte der jo dog siges. Før festen hørte man meget tålmodigt derpå.

Pludselig, midt under en diskussion imellem handelen og adelen, netop som agerbruget fremsagde følgende beundringsværdige vers:

Man aldrig før i skoven så sådant herligt dyr,

gik døren, der førte ind til den for honoratiores forbeholdte tribune, som hidtil til alles forargelse havde været lukket, op i et højst ubelejligt øjeblik, og dørvogteren meldte med skingrende stemme: Hans Eminence hr. kardinalen af Bourbon.

3. Hr. kardinalen

Stakkels Gringoire! Knaldet af alle de svære kanonslag på St. Hansfesten, en salve af tyve hagebøsser, affyringen af den navnkundige feltslange i Bellytårnet, som søndagen den 29. september 1465 under Paris' belejring dræbte syv burgundere på en gang, eksplosionen af alt det krudt, der opbevaredes ved Templeporten, ville ikke have sønderrevet hans øren så grueligt i dette højtidelige og dramatiske øjeblik som de par ord fra dørvogterens mund: Hans Eminence hr. kardinalen af Bourbon.

Ikke fordi Gringoire var bange for hr. kardinalen eller ringeagtede ham, det var han hverken svag eller overmodig nok til. Som ægte eklektiker, som man ville sige nu til dags, hørte Gringoire til de ophøjede og faste mådeholdne og rolige ånder, der bestandigt forstår at holde sig på middelvejen (*stare in dimidio rerum*), og bestandigt har fuldt op af sund sans og liberal visdom, selv når de gør sig behagelige for kardinaler. Det er ypperlige folk, og der findes altid nogle af den slags filosoffer, hvem visdommen som en anden Ariadne synes at have skænket et nøgle garn, som de ruller op fra verdens begyndelse af helt igennem menneskehedens labyrint. Man finder dem til alle tider, stadig de samme, det vil sige stadig rettende sig efter omstændighederne. Og bortset fra vor Pierre Gringoire, som, hvis det måtte lykkes os at fremstille ham i det rette lys, skulle stå som repræsentant for dem i det femtende århundrede, var det visselig deres ånd, der besjælede du Breuil, da han i det sekstende århundrede skrev følgende naivt sublime ord, der er ethvert århundrede værdige: "*Jeg er pariser (parisien) af fødsel og*

parrhisian i min tale, for *parrhisia* betyder på græsk talefrihed, og den har jeg brugt over for de herrer kardinaler, Hans Nåde prinsen af Contys onkel og broder, dog med al respekt for deres ophøjede stilling og uden at støde nogen, som hører til deres følge, hvilket har meget at sige."

Der var altså ikke spor af had til kardinalen eller af ringeagt for ham i det ubehagelige indtryk, hans indtræden gjorde på Pierre Gringoire. Tvært imod, vor digter havde alt for megen sund sans, og hans kjortel var alt for slidt, til at han ikke skulle sætte særlig pris på, at mangen en hentydning i hans prolog, og særlig forherligelsen af delfinen, den franske løves søn, blev hørt af en så ophøjet person. Men hensynet til egen fordel er ikke det fremherskende træk i digterens ædle sjæl. Jeg antager, at digterens væsen kan udtrykkes ved tallet ti. Det er sikkert, at når en kemiker analyserede og, som Rabelais siger, farmakopoliserede det, ville han komme til det resultat, at det var sammensat af en del egennytte og ni dele forfængelighed. I det øjeblik, da døren gik op, og kardinalen trådte ind, var nu de ni dele forfængelighed hos Gringoire svulmede op i en så umådelig grad som følge af den luftning af almindelig beundring, han havde mødt, at det lille bitte atom egenkærlighed, vi nylig sagde hører med til digterens væsen, og som for øvrigt er en højst værdifuld bestanddel deraf som en ballast af virkelighed og menneskelighed, uden hvilket han ikke ville have noget som helst fodfæste på jorden, fuldstændig kvaltes og forsvandt under dem. Gringoire gik op i nydelsen af at føle, se, så at sige håndgribeligt mærke, hvordan en hel forsamling – der ganske vist bestod af simple folk, men hvad gør det? – sad målløs, forstenet og så at sige skindød og hørte

på de mærkværdige tirader, der hvert øjeblik på alle punkter vældede frem af hans vers. Jeg er sikker på, at han selv delte den almindelige henrykkelse, og at Gringoire i modsætning til La Fontaine, som, da en af hans komedier blev opført, spurgte: Hvad er det for en klodrian, der har lavet det sammensurium? gerne havde spurgt sin sidemand: Hvem er det mesterværk af? Man kan derfor tænke sig, hvilken virkning kardinalens bratte og ubetimelige indtræden gjorde på ham.

Hvad han havde grund til at frygte, skete kun alt for snart. Hans Eminences indtræden bragte tilskuerne fuldstændig ud af koncepterne. Alle hoveder vendte sig hen imod tribunen. Det var ikke muligt at forstå et ord mere af stykket. "Kardinalen! Kardinalen!" lød det fra alle munde. Den ulykkelige prolog gik i stå for anden gang.

Kardinalen blev stående et øjeblik ved indgangen til tribunen. Mens han kastede et temmelig ligegyldigt blik ud over forsamlingen, fordobledes larmen. Alle ville se bedre, enhver søgte at få sit hoved op over sin sidemands skuldre.

Det var nu i virkeligheden en ophøjet personlighed, og synet af ham kunne nok opveje et hvilket som helst andet skuespil. Karl, kardinal af Bourbon, ærkebiskop og greve af Lyon, Galliens primas, var på en gang beslægtet med Ludvig den Ellevte gennem sin broder Pierre, herre til Beaujeu, der var gift med kongens ældste datter, og med Karl den Dristige gennem dennes moder Agnes af Burgund. Det fremherskende hos denne Galliens primas, det betegnende og afgørende i hans karakter var nu hofmandsvæsen og ærbødighed for magthaverne, så man kan tænke sig, hvilke utallige forlegenheder dette dobbelte slægtskab havde bragt ham i, og

hvor mange verdslige skær han havde måttet krydse imellem med sin gejstlige båd for ikke at knuse den ved at tørne enten imod Ludvig eller Karl, dette Scylla og Karybdis, der havde opslugt hertugen af Nemours og konstablen af Saint Pol. Ved himlens bistand havde han klaret sejladsen temmelig godt og var uden forlis nået til Rom, men skønt han nu var i havn, og netop forbi han var i havn, kunne han aldrig uden uro tænke på de forskellige omskiftelser, hans politiske liv, der så længe havde været stormfuldt og møjsommeligt, havde frembudt. Han plejede også at sige, at året 1476 havde været sort og hvidt for ham, hvormed han mente, at han i dette år havde mistet sin moder, hertuginden af Bourbonnais, og sin fætter hertugen af Burgund, og at den ene sorg havde trøstet ham for den anden.

For resten var han en skikkelig mand. Han førte et glad kardinalliv, opmuntrede gerne sine livsånder med den kongelige vin fra Challuau, hadede ikke Richarde la Garmoise og Thomasse la Saillarde, gav hellere smukke piger end gamle koner almisse og var som følge af alt dette meget yndet af almuen i Paris. Når han gik ud, var han altid omringet af et lille hof af biskopper og abbeder af høj byrd, galante, lystige folk, der ved lejlighed var med til at slå en svir af, og mere end en gang havde de skikkelige bedesøstre i St. Germain d'Auxerre, når de om aftenen kom forbi hotel Bourbons oplyste vinduer, taget forargelse af, at de hørte de samme stemmer, der om dagen havde sunget messer for dem, under glassenes klang synge de bacchiske ord: *Bibamus papaliter*, der skrev sig fra Benedikt den Tolvte, denne pave, der havde føjet en tredje krone til tiaraen.

Det var uden tvivl denne med så megen ret erhvervede folkegunst, der, da han trådte ind, friede ham fra at få en slet modtagelse af mængden, som et øjeblik i forvejen havde været så misfornøjet og så overmåde lidt oplagt til at vise en kardinal respekt på den dag, da den selv skulle vælge en pave. Pariserne bærer sjældent synderligt nag til nogen, og ved at sætte igennem, at forestillingen begyndte, havde de brave borgere oven i købet vist kardinalen, at han var den lille, og den triumf var dem nok. For resten var hr. kardinalen af Bourbon en smuk mand, og han havde en meget smuk rød kappe på, som han bar med stor anstand, hvis årsag alle kvinderne, altså den bedre halvdel af forsamlingen, var på hans parti. Det ville ganske vist også have været uretfærdigt og vidnet om slet smag at huje ad en kardinal, fordi han lod vente på sig ved et skuespil, når omtalte kardinal var en smuk mand og bar sin røde kappe med anstand.

Han trådte altså ind, hilste på forsamlingen med dette smil, der er fornemme folk medfødt, og som kommer frem over for folket, og gik med langsomme skridt hen til sin med skarlagenrødt fløjlsbetrukne lænestol med en mine, som om han tænkte på ganske andre ting. Hans følge eller, som vi nu til dags ville sige, hans stab af biskopper og abbeder trådte efter ham ind på tribunen, hvilket havde til følge, at larmen og nysgerrigheden hos publikum blev dobbelt så stærk som før. Nu gjaldt det om at vise hinanden dem og sige, hvad de hed. Man måtte i det mindste kende en af dem. En kendte biskoppen af Marseille, Alaudet, om jeg husker ret, en anden senioren i St. Denis. En tredje Robert de Lespinasse, abbed i St. Germain des Pres, den velkendte udsvævende person, der var broder til en af

Ludvig den Ellevtes elskerinder. Og alle disse forklaringer ledsagedes af en masse skældsord og udbrud af foragt. Studenterne svor og bandede. Det var deres dag, deres narrefest, deres saturnal, skrivernes og studenternes årlige orgie. Der fandtes ikke den udskejelse, som ikke var berettiget og i sin orden. Og så var der også kåde kvinder i hoben: Simone Quatrelivres, Agnes la Gadine, Rosine Piédebou. Var det ikke det mindste, man kunne gøre, at bande så meget, man gad, og tage Vor Herres navn en smule forfængeligt på sådan en dejlig dag og i så godt selskab med kirkens mænd og glædespiger? De lod det da heller ikke skorte på den ting, og under alt spektaklet var der er forfærdeligt virvar af gudsbespottelser og andre gyseligheder, som disse skrivere og studenter, der ellers hele året igennem holdtes i ave af frygten for Ludvig den Helliges gloende jern, muntrede sig med nu, da de havde fået deres tungebånd løst. Stakkels Ludvig den Hellige! Hvilke skandaler de dog gjorde i hans eget Justitspalads! Hver især tog en sort eller grå eller hvid eller violet præstekjole på kornet i forsamlingen på tribunen. Hvad Joannes Frollo de Molendino angår, så angreb han i sin egenskab af en ærkediakons broder dristigt den røde og skreg af alle livsens kræfter, idet han stirrede på kardinalen med sine uforskammede øjne: "*Cappa repleta mero!*"

Alle disse enkeltheder, som vi har anført til læserens opbyggelse, overdøvedes imidlertid i den grad af det almindelige spektakel, at de var fuldstændig forsvundet, inden de nåede op til den afspærrede tribune, og selv om dette ikke havde været tilfældet, ville kardinalen ikke have taget sig det synderlig nær i betragtning af den hjemmel, tøjlesløsheden

havde den dag. Der var for øvrigt, som hans ansigt da også i høj grad bar vidne om, en anden bekymring, der fulgte ham i hælene og hvis genstand trådte ind på tribunen næsten samtidig med ham: Det var det flanderske gesandtskab.

Det var ikke, fordi han var nogen vidt skuende statsmand, der tænkte på de mulige følger af ægteskabet imellem hans kusine Margrete af Burgund og hans fætter, Karl, dauphin af Vienne, på, hvor længe det skinvenskab, der bestod imellem hertugen af Østrig og kongen af Frankrig, ville vare, på, hvordan kongen af England ville optage, at hans datter var blevet vraget – intet af dette voldte ham synderligt bryderi, og han svælgede hver aften i nydelsen af den kongelige vin fra Chaillot uden at ane, at nogle flasker af denne selv samme vin (ganske vist med en smule tilsætning af lægen Coictier), som Ludvig den Ellevte sendte Edvard den Fjerde som foræring med en hjertelig hilsen, en skøn morgen skulle skaffe Ludvig den Ellevte Edvard den Fjerde fra halsen. "Hertugen af Østrigs højt ærede gesandtskab" voldte ikke kardinalen bekymringer af den art, men det generede ham på en anden måde. Det var, som vi allerede har antydet lige i begyndelsen af denne fortælling, noget hårdt, at han, Karl af Bourbon, skulle være nødt til at tage høfligt imod og gøre stads af sådanne borgere – han kardinal, og de rådmænd – han franskmand og glad selskabsbroder, og de flanderske øldrikkere – og det oven i købet offentligt. Det var i sandhed en af de værste piller, han endnu havde måttet sluge for at gøre kongen til vilje.

Han vendte sig med det huldsaligste smil af verden – så megen magt havde han over sig selv – om imod døren, da dørvogteren med høj røst meldte: "Hans Højhed hertugen af

Østrigs gesandter". Det er overflødigt at bemærke, at alle de tilstedeværende i salen gjorde ligeså.

Nu trådte Maximilian af Østrigs otteogfyrre gesandter ind, to og to, med en værdighed, der stak stærkt af imod den letfærdighed, hvormed Karl af Bourbons gejstlige følge optrådte. I spidsen for optoget gik den ærværdige fader i Gud Jehan, abbed i St. Bertin, kansler af det gyldne Vliess, og Jacques de May, herre til Dauby, første borgmester i Gent. Der blev ganske stille i forsamlingen, kun nu og da hørtes en undertrykt latter. Man ville høre alle disse latterlige navne og alle disse borgerlige titler, som hver enkelt af disse personer med uforstyrrelig sindsro meddelte dørvogteren, der så kastede navne og titler hulter til bulter og fuldstændig forvanskede ud imellem mængden. Der var mester Loys Roelos, rådmand i byen Löven, hr. Elays d'Etuelde, rådmand i Brüssel, hr. Paul de Baeust, herre til Voirmizelle og præsident i Flandern, mester Jehan Coleghens, borgmester i Antwerpen, mester Georg de la Moere, første bisidder i retten i Gent, mester Gheldolf van der Hage, overfoged i samme stad, hr. Bierbecque, Jehan Pinnock og Jehan Dymaerzette osv. osv. Fogeder og rådmand, alle sammen stive og strunke og generte i deres søndagspuds af fløjl og damask med huer af sort fløjl med svære cypernske guldkvaster, kort sagt, fortræffelige flanderske hoveder, værdige og alvorlige skikkelser af samme slags som dem Rembrandt lader træde frem med sådan styrke og gravitet fra sine natstykkers mørke baggrund. Folk, på hvis pander man kunne læse sig til, at Maximilian af Østrig havde haft god grund til, som der stod i hans manifest, at sætte ubetinget lid til deres forstand, mod, erfaring, loyalitet og hæderlighed.

En undtagelse var der imidlertid. Det var en mand med et fint, åndfuldt og listigt ansigt, en slags abe- og diplomatfysiognomi. Kardinalen gik ham tre skridt i møde og bukkede dybt for ham, og dog kaldte han sig slet og ret Vilhelm Rym, rådmand og pensionær i staden Gent.

Få vidste den gang besked om, hvordan det stod til med Vilhelm Rym – et sjældent geni, som i revolutionstiden med glans ville være trådt i forgrunden af begivenhederne, men som i det femtende århundrede så sig indskrænket til hemmelige intriger, til at leve i minegange, som hertugen af St. Simon siger. For øvrigt havde han ry for at være den første "minegraver" i Europa. Han lagde i fortrolighed råd op sammen med Ludvig den Ellevte og tog tit kongens hemmelige planer i sin hånd. Det vidste hoben nu imidlertid ingenting om, så den undrede sig over den høflighed, kardinalen viste denne uanselige flanderske rådmand.

4. Mester Jacques Coppenole

Mens pensionæren fra Gent og Hs. Eminence bukkede dybt for hinanden og sagte vekslede nogle ord, kom der en person til, der ville ind sammen med Vilhelm Rym, en høj, bredskuldret mand med et stort ansigt. Det var som en hund, der kom efter en ræv. Hans filthat og hans lædervams stak stærkt af imellem alt det fløjl og silke, der omgav ham. Dørvogteren troede, at det var en staldkarl, der gik fejl, og standsede ham.

"Hejda, min ven, her kommer ingen ind."

Manden med lædervamsen skubbede ham til side med skulderen.

"Hvad går der af den slyngel?" sagde han med så lydelig en røst, at alle folk i salen blev opmærksomme på denne besynderlige samtale.

"Ser du ikke, at jeg hører med her?"

"Hvad hedder I?" spurgte dørvogteren.

"Jacques Coppenole."

"Og hvad er I?"

"Skomager, med skiltet *De tre Kæder* i Gent."

Dørvogteren trådte et skridt tilbage. At melde rådmænd og borgmestre kunne være, hvad det var, men en skomager, det var hårdt. Kardinalen sad som på nåle. Hele forsamlingen hørte og så, hvad der foregik. Nu havde Hans Eminence i to dage gjort sig umage med at bearbejde disse flanderske bjørne for at få dem en smule præsentable, og så kom denne grove overhaling. Imidlertid gik Vilhelm Rym med sit fine smil hen til dørvogteren og hviskede ganske sagte til ham:

"Meld mester Jacques Coppenole, skriver hos rådet i staden Gent."

"Dørvogter," sagde kardinalen højt, "meld mester Jacques Coppenole, skriver hos rådet i den berømmelige stad Gent."

Det var en fejl. Havde Vilhelm Rym fået lov til at være alene om det, ville han have klaret sagen, men Coppenole havde hørt, hvad kardinalen sagde.

"Nej, ved Guds kors!" råbte han med sin tordenstemme: "Jacques Coppenole, skomager, hører du, dørvogter, hverken mere eller mindre. Ved Guds kors! Skomager, det er godt nok. Hr. ærkehertugen har mere end en gang ledt efter sin handske i mine støvler."

Hoben brød ud i latter og bifaldsråb. Et pudsigt indfald bliver straks forstået i Paris og følgelig altid hilst med bifald.

Hertil kom, at Coppenole hørte til almuen, og at forsamlingen også bestod af almuefolk. Der var hurtigt, så at sige på stående fod opstået en elektrisk forbindelse imellem dem og ham. Den stolte måde, hvorpå den flanderske skomager tiltalte hoffolkene, havde straks i alle disse plebejersjæle gjort det af med den i det femtende århundrede endnu ubestemte følelse af forskel i rang og stand. Denne skomager, der havde budt kardinalen spidsen, var deres ligemand! Det var en overmåde fornøjelig tanke for disse stakkels djævle, der var vant til at vise de ringeste tjenere i en kardinals slæng respekt og lydighed.

Coppenole hilste stolt på Hans Eminence, det ligeledes hilste den almægtige, af Ludvig den Ellevte så frygtede borger. Mens Vilhelm Rym, denne kloge og ondskabsfulde mand, som Philip de Comines kalder ham, så på dem begge med et spottende og

overlegent smil, indtog de deres respektive pladser, kardinalen bekymret og fuldstændig bragt ud af fatning, Coppenole rolig og stolt, idet han uden tvivl tænkte, at hans skomagertitel, når det kom til stykket, var lige så god som enhver anden, og at Marie af Burgund, moderen til den Margrete, Coppenole skulle bortgifte, ville have været mindre bange for ham som kardinal, end hun var for skomageren, for ingen kardinal ville have kunnet ophidse folkene i Gent imod Karl den Dristiges yndlinge, ingen kardinal ville have kunnet få mængden til at gøre sig hård over for hendes tårer og bønner, da fyrstinden af Flandern bad sit folk om nåde for dem ved foden af selve skafottet, mens skomageren kun behøvede at hæve sin arm, dækket med læder, for at få deres hoveder til at falde, I høje herrer, Gui d'Hymbercourt og kansler Vilhelm Hugonet!

Den stakkels kardinal var imidlertid endnu ikke færdig. Han skulle tømme malurtbægeret, at være i så slet selskab, lige til den sidste dråbe.

Læseren har måske ikke glemt den uforskammede tigger, der straks efter, at prologen var begyndt, var klatret op på kardinalstribunens rækværk. Han havde ingenlunde sluppet sit tag, da de ophøjede gæster korn, og mens prælater og gesandter pakkede sig sammen på tribunen så tæt som flamske sild i en tønde, gjorde han sig det mageligt og sad med benene over kors over arkitraven. Det var en ualmindelig frækhed, og det varede noget, inden nogen lagde mærke til det, da opmærksomheden var rettet andetsteds hen. Han lagde heller ikke mærke til, hvad der foregik i salen, sad blot og rokkede med hovedet med neapolitansk sorgløshed og gentog nu og da mekanisk sit: "Vær barmhjertige!" Han var sikkert den eneste i

hele forsamlingen, som ordstriden imellem Coppenole og dørvogteren ikke havde bragt til at vende hovedet. Nu traf det sig så, at skomageren fra Gent, som folk allerede interesserede sig så levende for, og som alles blikke var rettet imod, satte sig i første række på tribunen lige over tiggeren, og man blev ikke så lidt overrasket, da gesandten efter at have set på den pjaltede fyr nedenfor, slog ham venskabeligt på skulderen. Tiggeren vendte sig om. Der var overraskelse, genkendelse og glæde at læse i deres ansigter, og så gav skomageren og krøblingen sig uden i mindste måde at ænse til skuerne til at snakke sagte sammen, holdende hinanden i hænderne, mens Clopin Trouillefous pjalter hang ud på guldbrokaden, tribunen var betrukket med, så det tog sig ud som en kålorm på en appelsin.

Det overraskende ved dette ejendommelige optrin vakte en sådan støjende kådhed og lystighed i salen, at kardinalen straks blev opmærksom på det. Han bøjede sig halvt ud over rækværket, og da han fra det sted, hvor han stod, kun højst ufuldkomment kunne se Trouillefous usle kittel, kom han ganske naturligt til det resultat, at tiggeren bad om almisse, og opbragt over denne frækhed råbte han: "Hr. slotsfoged, kast mig den slyngel i floden!"

"Guds død, hr. kardinal," sagde Coppenole, uden at slippe Clopins hånd, "det er en af mine venner."

"Hurra! Hurra!" råbte hoben, og fra det øjeblik af var mester Coppenole i Paris som i Gent "overmåde yndet af almuen, for," siger Philip de Comines, "det bliver sådanne folk altid der, når de bærer sig så uhøvisk ad."

Kardinalen bed sig i læberne. Han bøjede sig hen til sin sidemand, abbeden af Sainte-Geneviève og hviskede til ham:

"Det er nogle herlige gesandter, ærkehertugen har sendt os for at melde prinsesse Margrete!"

"Deres Eminence spilder Deres høflighed på disse flanderske svin," svarede abbeden, "*Margaritas ante porcos*."

"Eller rettere sagt *Porcos ante Margaritam*," svarede kardinalen med et smil.

Hele det lille præstehof faldt i henrykkelse over dette ordspil. Det trøstede kardinalen lidt. Nu var han kvit med Coppenole, han havde også sagt en vittighed, der havde vundet bifald.

Nu beder vi, som det hedder i vore dages bogsprog, de af vore læsere, der formår at danne sig en almindelig forestilling om et billede og en idé, om rigtig tydeligt at tænke sig det skue, den store sal i Palais de Justice frembød i det øjeblik, da vi lægger beslag på deres opmærksomhed. Midt i salen, støttende sig til den venstre væg, en stor, pragtfuld tribune betrukket med guldbrokade, som fyldes af mænd med et værdigt ydre, der i procession kommer ind ad en lille spidsbuet dør og meldes af en dørvogters skingrende stemme, efterhånden som de træder ind. På de forreste bænke sidder der allerede en mængde ærværdige skikkelser indhyllede i hermelin, fløjl og skarlagen. Omkring tribunen, hvor alt er stille og værdigt, neden for den, lige for den, alle vegne stor trængsel og stort spektakel. På hvert et ansigt, der viser sig på tribunen, fæster der sig tusind blikke, hvert et navn hviskes af tusind stemmer. Det er sandelig et mærkeligt skue, der vel fortjener, at man ser opmærksomt på det. Men hvad er det, der helt nede i enden af salen, et stillads med fire brogede dukker foroven og lige så mange forneden? Hvad er det for en mand der ved siden af stilladset, ham med

den sorte kittel på og det blege ansigt? Ak, kære læser, det er Pierre Gringoire og hans prolog.

Vi havde alle sammen fuldstændig glemt ham, og det var netop det, han var bange for.

Fra det øjeblik af, da kardinalen trådte ind, havde Gringoire uafbrudt været angst og bange for, hvordan det skulle gå med hans prolog. Først pålagde han skuespillerne, der var gået i stå, at gå videre og at tale højere, men da han så, at ingen hørte efter, sagde han, at de skulle holde op, og så blev han i næsten et kvarter – så længe varede afbrydelsen – ved at stampe i gulvet, at te sig som en rasende og at opfordre Gisquette og Liénarde til at få deres sidemænd til at forlange, at prologen skulle fortsættes. Men det var alt sammen forgæves. Ingen kunne få øjnene fra kardinalen og gesandtskabet, tribunen var og blev det eneste midtpunkt for alle disse mange blikke. Vi må desværre tilstå, at der også er grund til at tro, at prologen så småt begyndte at kede tilskuerne, da Hans Eminence kom og afbrød den på så skrækkelig en måde. Det var jo i virkeligheden det samme skuespil, man havde for øje på tribunen og på marmorbordet. Hist som her var det det grove arbejde og gejstligheden, adelen og handelen, der traf sammen, og der var mange, som foretrak at se dem lyslevende, med kød og blod, som de gik og stod, i dette flanderske gesandtskab, i dette biskoppelige hof, under kardinalkappen og Coppenoles vams, frem for at se dem pyntede og udstafferede, talende på vers og så at sige udstoppede i de gule og hvide klædebon, Gringoire havde givet dem på.

Da vor digter så, at der igen var kommet en smule ro i forsamlingen, fandt han imidlertid på en krigslist, der nær

havde frelst det hele.

"Hvad mener De, om de tog fat igen, min herre?" sagde han, idet han vendte sig til en af sine naboer, en skikkelig, tyk mand med et tålmodigt ansigt.

"På hvad?" sagde manden.

"På mysteriet," sagde Gringoire.

"For mig gerne," sagde manden.

Denne halve indrømmelse var tilstrækkelig for Gringoire. Han blandede sig i hoben og gav sig til at råbe af alle kræfter: "Gå videre med mysteriet! Tag fat igen!"

"For fanden," sagde Joannes de Molendino, "hvad er det, de skråler op om der nede?" Gringoire skreg nemlig op for fire. "Hør, kammerater, er mysteriet ikke forbi? De begynder forfra igen, det er der ingen rimelighed i."

"Nej, nej!" skreg alle studenterne, "ned med mysteriet! Ned med det!"

Men Gringoire fordoblede sine kræfter og skreg endnu højere: "Begynd igen! Begynd igen!"

Disse skrål vakte kardinalens opmærksomhed.

"Hr. slotsfoged," sagde han til en stor, sortklædt mand, der stod nogle skridt fra ham, "er de sataner faldet i vievandskarret, siden de gør sådan et helvedes spektakel?"

Slotsfogeden var som øvrighedsperson en slags amfibium, en slags flagermus, halvt rotte og halvt fugl, på en gang dommer og soldat. Han trådte hen til Hans Eminence ikke så lidt ængstelig for, at han ville blive meget misfornøjet, og forklarede ham stammende, hvor utilbørligt publikum havde opført sig: da Hans Eminence ikke var kommet klokken tolv, var

komedianterne blevet tvunget til at begynde uden at afvente hans ankomst.

Kardinalen brast i latter.

"Universitetets rektor burde min tro have gjort lige så. Hvad siger I, mester Vilhelm Rym?"

"Nådige herre," svarede Vilhelm Rym, "lad os være glade over, at vi er sluppet for halvdelen af komedien. Det er altid så meget vundet."

"Kan de skurke gå videre i deres farce?" sagde fogeden.

"Gå videre, gå videre," sagde kardinalen. "Jeg er ligeglad. Jeg læser i mit breviar imens."

Fogeden gik hen til randen af tribunen, påbød stilhed ved at slå ud med hånden og råbte:

"Borgere, for at tilfredsstille dem, der ønsker, at man skal begynde forfra igen, og dem, der ønsker, at man skal holde op, befaler Hans Eminence, at man skal gå videre."

Begge parter måtte slå sig til tåls, men både forfatteren og publikum bar længe nag til kardinalen for den sags skyld.

Personerne på scenen tog altså igen fat på deres deklamation, og Gringoire håbede, at man nu i alt fald ville høre på resten af hans digterværk. Det varede imidlertid ikke længe, før dette håb også strandede ligesom alle hans andre illusioner. Der var ganske vist så nogenlunde blevet tilvejebragt ro igen blandt publikum, men Gringoire havde ikke lagt mærke til, at da kardinalen gav ordre til at fortsætte skuespillet, var tribunen langt fra fuld, og at der efter de flanderske sendemænd var kommet adskillige personer til, som hørte til deres følge, og hvis navne og bestillinger gjorde hans dialog stor fortræd, idet dørvogteren hvert øjeblik råbte op, når han

nævnte dem. Man kan tænke sig, hvordan det må tage sig ud, når en dørvogter i et skuespil med skingrende stemme indskyder parenteser som følgende midt imellem to vers, ja tit end også mellem to halvvers:

"Mester Jacques Charmolue, kongelig prokurator ved kirkens domstol."

"Johan de Harlay, hofkavaler, officer ved den ridende nattevagt i Paris."

"Hr. Galiot de Genoilhac, ridder, herre til Brussac, chef for kongens skyts."

"Hr. Dreux-Naguier, Hans Majestæt kongens oppebørselsmand for skove og vandløb i Isle de France, Champagne og Brie."

"Hr. Louis de Graville, ridder, kongens rådsherre og kammerherre, admiral af Frankrig, forstmester ved Vincennesskoven."

"Mester Denis le Mercier, forstander for blindehuset i Paris," osv., osv.

Det var ikke til at holde ud.

Dette sælsomme akkompagnement, der gjorde det vanskeligt at følge stykket, harmede Gringoire så meget mere, som han ikke kunne skjule for sig selv, at hans værk blev mere og mere interessant, og at det eneste, det gjaldt om, var at få folk til at høre på det. Det var i virkeligheden vanskeligt at tænke sig en mere sindrig og mere dramatisk forvikling. Prologens fire personer jamrede sig i den dødelige forlegenhed, hvori de var stedte, da Venus i egen person åbenbarede sig for dem (*vera incessu patuit dea*,) hyllet i en skøn klædedragt, smykket med skibet, staden Paris' våben.

Hun gjorde selv krav på den delfin, der var lovet den skønneste. Jupiter, hvis torden man hørte rulle nede i påklædningsværelset, støttede hende, og gudinden skulle lige til at lægge beslag på delfinen, det vil med rene ord sige: ægte hr. dauphinen, da en ung pige, klædt i hvidt damask og med en gåseurt i hånden – en let forståelig hentydning til prinsessen af Flandern – kom og kæmpede med Venus. Efter nogen strid kom Venus, Margrete og de andre overens om at underkaste sig den hellige jomfrus gode dom. Der var endnu en smuk rolle i stykket, det var Don Pedro, konge af Mesopotamien, men de mange afbrydelser gjorde det vanskeligt at blive klog på, hvad han havde at gøre.

Alle disse personer kom op ad stigen.

Men det var alt sammen til ingen nytte, ingen af disse skønheder blev følt eller forstået. Man måtte næsten sige, at fra det øjeblik af, da kardinalen trådte ind, drog en usynlig og magisk tråd alles blikke fra marmorbordet til tribunen, fra den søndre ende til den vestre side af salen. Intet kunne hæve den trolddom, der var over forsamlingen, alles øjne var som naglede til tribunen, og de nyankommende, deres fordømte navne, deres ansigter og deres dragter lagde uafladelig beslag på opmærksomheden. Det var fuldstændig trøstesløst. Med undtagelse af Gisquette og Liénarde, som af og til vendte sig om, når Gringoire trak dem i ærmerne, samt den tykke mand ved siden af ham var der ingen, der hørte eller så på det stakkels opgivne skuespil. Alle de ansigter, Gringoire så, var i profil.

Med hvilke bitre følelser så han ikke hele det stillads, der skulle have båret hans hæder og hans digtning, ramle sammen stykke for stykke. Og så at tænke sig, at disse mennesker havde

været lige ved at gøre oprør imod paladsfogeden af utålmodighed efter at få hans værk at høre! Nu, da man havde det, brød man sig ikke om det. Det var den selv samme forestilling, der var begyndt under så enstemmigt bifald! O, du folkegunstens evige ebbe og flod! At tænke sig, at man havde været lige ved at hænge paladsfogedens folk! Hvad ville han ikke have givet for endnu at befinde sig på dette søde tidspunkt!

Dørvogterens brutale monolog hørte dog omsider op. Alle var kommet, og Gringoire åndede atter. Skuespillerne agerede tappert videre. Men rejser mester Coppenole, skomageren, sig så ikke pludselig, og hører Gringoire ham ikke under almindelig spænding holde følgende afskyelige tale:

"Mine herrer borgere og junkere af Paris, jeg ved, Gud døde mig, ikke, hvad vi tager os for her. Jeg ser nok der nede i krogen på dette hersens stillads nogle folk, der ser ud, som om de var ved at komme op at slås. Jeg ved ikke, om det er det, I kalder for et mysterium, men morsomt er det ikke. De mundhugges, og mere bliver det ikke til. Nu har jeg i helt kvarter ventet på, at en skulle slå det første slag, men det kommer ikke. Det er nogle krystere, der blot skælder hinanden ud. Man skulle lade nogle nævekæmpere fra London eller Rotterdam komme – nå da, så skulle I have fået næveslag at se, som man kunne høre fra sin plads, men dette her er jo en ren ynk. De burde da i alt fald give os en maurisk dans eller noget andet lystigt gøgl! Dette hersens er rigtignok ikke, hvad der blev sagt til mig. Der blev lovet mig en narrefest med pavevalg. Vi har også vor narrepave i Gent, og i det stykke står vi, Gud døde mig, ikke tilbage for jer! Men ved I, hvordan vi bærer os ad? Der samler sig en mængde mennesker ligesom her, og så stikker den ene efter den anden

hovedet ud igennem et hul og gør grimasser til de andre, og den, som alle bliver enige om har gjort de værste, bliver pave. Sådan går det til, og det er meget morsomt. Skal vi ikke vælge jeres pave, ligesom det er skik og brug i mit land? Det bliver altid mindre kedsommeligt end at høre på de vrøvlehoveder. Hvis de vil komme og gøre grimasser i hullet, kan de godt få lov til at lege med. Hvad siger I til det, mine herrer borgere? Her er nok af grinagtige eksemplarer af begge køn, til at man kan le på flamsk, og der er grimme ansigter nok iblandt os til at vi tør gøre os håb om en skøn grimasse."

Gringoire ville have svaret, men forbavselse, vrede og krænkelse berøvede ham mælet. For øvrigt blev den populære skomagers forslag optaget med en sådan begejstring af disse borgere, der følte sig smigrede ved at blive kaldt junkere, at al modstand var forgæves. Der var ikke andet at gøre end at følge strømmen. Gringoire skjulte sit ansigt med sine hænder, da han ikke var så heldig at have en kappe, hvori han kunne indhylle sit hoved som Timantes Agamemnon.

5. Quasimodo

På et øjeblik var alt rede til at bringe Coppenoles forslag til udførelse. Borgere, studenter og retsskrivere havde i forening lagt hånd på værket. Det lille kapel lige over for marmorbordet blev valgt til skueplads for grimasserne. Der var slået en rude itu i den smukke roset oven over døren, sådan at der var et rundt hul, som man blev enige om, at de konkurrerende skulle stikke hovedet ud igennem. For at nå der op behøvede man blot at klatre op på to tønder, som man havde fået fat i, Gud ved hvor, og stillet oven på hinanden, som man bedst kunne. Det blev bestemt, at alle de konkurrerende, både mænd og kvinder (for man kunne også vælge en pavinde) skulle tildække deres ansigter og holde sig skjulte i kapellet, lige til de stak hovedet ud igennem hullet, for at indtrykket kunne blive så friskt og helt som muligt. På et øjeblik var kapellet fuldt af konkurrenter, og døren blev lukket.

Coppenole ledte alt fra sin plads, styrede og ordnede det hele. Under spektaklet havde kardinalen, der i ikke ringere grad end Gringoire tabte både næse og mund, under påskud af, at han havde forretninger, og at der skulle holdes eftermiddagsgudstjeneste, trukket sig tilbage med hele sit følge, hvilket ikke gjorde det ringeste indtryk på denne forsamling, som hans ankomst havde sat i så levende bevægelse. Den eneste, som lagde mærke til, at Hans Eminence gik sin vej, var Vilhelm Rym. Almenhedens opmærksomhed fulgte ligesom solen sin bestemte bane. Den var først i den ene ende af salen, og efter en stund at have dvælet i midten af den, var den nu i den anden ende: Marmorbordet og den med

guldbrokade betrukne tribune havde hver haft sin tid, nu var turen kommet til Ludvig den Ellevtes kapel. Galskaben var nu fuldstændig herre over valpladsen. Der var kun flamlændere og pøbel tilbage.

Grimasserne begyndte. Det første ansigt, der viste sig i hullet, vridende sådan med øjnene, at det røde af øjenlågene vendte ud, med munden på vid gab og med en pande, der var lige så rynket som husarstøvlerne i det første kejserdømmes tid, vakte en så uslukkelig latter, at Homer ville have antaget alle disse mennesker for guder. Den store sal var i virkeligheden intet mindre end en olymp, hvilket ingen vidste bedre end Gringoires stakkels Jupiter. Så kom der et andet og tredje ansigt, og et fjerde og femte, og for hvert nyt, der viste sig, fordobledes tilskuernes latter og trampen i gulvet. Der var noget ubeskriveligt, ejendommeligt betagende ved dette skuespil, noget berusende og fortryllende, som det er vanskeligt at give en læser i vore dage en forestilling om. Man må tænke sig en række ansigter, som det ene efter det andet fremstillede alle de geometriske figurer, fra trianglen til trapezen, fra keglen til polyedret, alle menneskelige udtryk fra vrede til gemenhed, alle aldre, fra den nyfødtes rynker til den gamle døende kællings rynker, alle religionernes skyggebilleder fra faunen til Beelzebub, alle dyrefjæs, fra gabet til næbbet, fra vildsvinetrynen til hundesnuden; man må tænke sig alle maskerne fra Pont-Neuf, disse utysker, der er forstenede under Germain Pilons hånd, man tænker sig, at de alle sammen var kommet til at leve og ånde, og den ene efter den anden kom og så en lige ind i ansigtet med glødende øjne, man må tænke sig alle de masker, der under karnevalet i Venedig glider forbi

tilskuerens lorgnet, kort sagt et kalejdoskop af fordrejede menneskeansigter.

Dette orgie blev mere og mere flandersk. Teniers ville kun give en meget ufuldstændig forestilling om det. Man må tænke sig Salvator Rosas slag forvandlet til et bakkanal. Der var hverken studenter eller gesandter eller borgere mere, der var hverken mænd eller kvinder, Clopin Trouillefou, Gilles Lecornu, Marie Quatrelivres og Robin Poussepain eksisterede ikke mere, alt forsvandt i den almindelige tøjlesløshed. Den store sal var blevet til en uhyre smelteovn, i hvilken der ikke var andet end frækhed og lystighed, hvor hver mund var et skrig, hvert ansigt en grimasse, hver person i en forvreden stilling. Alle skreg og hylede. De mærkværdige ansigter, der det ene efter det andet viste sig tænderskærende i rosetten, virkede som lige så mange fakler, der kastes på et bål, og fra hele denne ophidsede mængde udgik der, ligesom dampen fra smelteovnen, en skingrende, gennemtrængende, skarp, pibende summen ligesom svirren af myggevinger.

"Halløj, for satan!"

"Se det ansigt der!"

"Det duer ikke."

"Op med et nyt!"

"Guillemette Maugerepuis, se på den tyremule der! Der mangler blot hornene. Det er ikke din mand."

"Op med et nyt!"

"Ved pavens bug! Hvad er det for et fjæs?"

"Halløj, det er snyderi. Man har ikke lov til at vise andet end sit ansigt."

"Den satans Pierrette Callebotte! Hun kan gøre, hvad det skal være!"

"Hurra! Hurra!"

"Jeg kvæles!"

"Se, der er en, som ikke kan få ørene igennem!"

- osv. osv.

Vi må imidlertid lade vor ven Jehan få retfærdighed og sige, at ham så man endnu stadig midt under denne heksesabbat oppe på sin pille som en skibsdreng i mærset. Han førte sig op på en utrolig rasende måde. Hans mund var vidt åben, og der udgik skrig fra den, som man ikke kunne høre, ikke fordi det almindelige spektakel overdøvede dem, hvor voldsomt det end var, men fordi han utvivlsomt nåede den højeste tone, det overhovedet er muligt at opfatte med øret, Sauveurs tolv tusind eller Viots otte tusind svingninger.

Hvad Gringoire angår, så havde han, efter at den modløshed, der havde betaget ham i det første øjeblik, var overstået, genvundet sin fatning. Han havde hærdet sig imod sin onde skæbne. "GÅ videre!" sagde han for tredje gang til sine talemaskiner, komedianterne. Derpå fik han, mens han med lange skridt gik frem og tilbage foran marmorbordet, det indfald også at vise sig i hullet i rosetten over kapellet, om så blot for at have den fornøjelse at skære ansigter ad dette utaknemlige folk. "Nej, det ville ikke være os værdigt, det ville ikke være nogen hævn! Lad os kæmpe til det sidste," sagde han til sig selv. "Poesiens magt over folket er stor. Jeg vil føre dem tilbage. Vi vil se, hvad der går af med sejren, grimasserne eller de skønne videnskaber."

Ak, han var den eneste tilskuer, hans stykke endnu havde.

Det var endnu værre end for lidt siden. Han så nu ikke andet end rygge.

Dog nej, det er en fejltagelse. Den tykke, tålmodige mand, som han allerede en gang havde rådført sig med i et kritisk øjeblik, vendte endnu stadig ansigtet til teatret. Hvad Gisquette og Liénarde angår, så havde de for længst absenteret sig.

Gringoire følte sig rørt i sit hjertes inderste over sin eneste tilskuers troskab. Han gik hen til ham og tiltalte ham, idet han ruskede ham let i armen, for den brave mand, der stod og støttede sig på rækværket, sov en smule.

"Min herre," sagde Gringoire, "Jeg takker Dem."

"Hvorfor, min herre?" svarede den tykke mand gabende.

"Jeg ser nok, hvad De er ked af," sagde digteren. "Det er al denne støj, der hindrer Dem i at høre efter, som De ønsker. Men vær De blot rolig. Deres navn skal gå over til efterverdenen. Hvad hedder De, med tilladelse?"

"Renauld Château, seglbevarer ved underretten i Paris til tjeneste."

"Min herre, De er musernes eneste repræsentant her," sagde Gringoire.

"De er alt for god, min herre," svarede seglbevareren ved underretten.

"De er den eneste," sagde Gringoire, "der har hørt på stykket, som det sømmer sig. Hvad synes De om det?"

"Å jo," svarede den tykke øvrighedsperson halvt vågen, "det er grinagtigt nok."

Gringoire var nødt til at lade sig nøje med denne lovtale, for en torden af klap blandet med en umådelig jubel gjorde en brat ende på deres samtale. Narrepaven var valgt.

"Hurra! Hurra! Hurra!" skreg folk fra alle sider.

Det var i virkeligheden et mærkværdigt fjæs, der i dette øjeblik viste sig i hullet i rosetten. Efter alle de femkantede, sekskantede og sælsomme ansigter, der havde åbenbaret sig i hullet uden at virkeliggøre det ideal af det groteske, disse mennesker, hvis fantasi var ophidset af det hele orgie, havde dannet sig, skulle der for at samle alle stemmer om sig intet mindre til end den storartede karikatur, der nu tog hele forsamlingen med storm. Selv mester Coppenole klappede, og Clopin Trouillefou, som havde deltaget i væddestriden – og Gud skal vide, at hans ansigt kunne drive det umådelig vidt i retning af grimhed – tilstod, at han var overvundet. Vi ville gøre ligeså, vi vil ikke forsøge at give læseren en forestilling om denne firkantede næse, om denne hesteskoformede mund, om dette lille venstre øje, der halvt skjultes af et øjenbryn, der strittede som et tjørnekrat, mens det højre fuldstændig forsvandt under en umådelig vorte, om disse uregelmæssige tænder, som hist og her var knækkede, så de tog sig ud ligesom tinderne på en fæstning, om denne tykhudede læbe, som en af tænderne stak ud over ligesom en elefants stødtand, om denne kløftede hage og fremfor alt om det udtryk, hvoraf alt dette var præget, om denne blanding af ondskab, forbavselse og sørgmodighed. Man danner sig, om man kan, en forestilling om alt dette i forening.

Jubelen var enstemmig. Man styrtede ind i kapellet og hentede den lykkelige narrepave ud derfra i triumf. Men så nåede overraskelsen og forundringen sit højdepunkt, for dette skrækkelige fjæs var mandens virkelige ansigt.

Eller rettere sagt, hele personen var en karikatur: et stort hoved dækket med strittende røde hår, mellem skuldrene en

umådelig pukkel, hvis modstykke skelnedes fortil, en sammenstilling af lår og lægge, der var så mærkværdigt forvredne, at benene kun kunne berøre hinanden ved knæene og set forfra lignede to segl, der var forbundet ved skafterne, store fødder, og uhyre hænder, og så ved siden af al denne vanskabthed et vist frygteligt præg af kraft, smidighed og mod. En mærkværdig undtagelse fra den evige lov, i følge hvilken kraften så vel som skønheden er et resultat af harmonien imellem de enkelte dele. Sådan så den pave ud, som narrene havde valgt sig.

Man kunne sige, at det var en kæmpe, der var blevet slået i stykker og sat dårligt sammen igen.

Da denne kyklop viste sig i døren til kapellet, ubevægelig, undersætsig og næsten lige så bred som høj – kvadreret på basis, som en stor mand siger – kendte mængden ham straks på hans halvt røde, halvt violette overklædning, der var helt oversået med sølvklokker, og især på hans umådelige hæslighed, og udbrød som med en røst:

"Det er Quasimodo, klokkeren! Det er Quasimodo, den pukkelryggede fra Notre Dame! Quasimodo den enøjede! Quasimodo skævben! Hurra! Hurra!"

Som man ser, havde den stakkels djævel tilnavne nok at vælge imellem.

"Pas på de frugtsommelige kvinder!" råbte studenterne.

"Og på dem, der har lyst til at blive det," tilføjede Joannes.

Kvinderne skjulte virkelig deres ansigter.

"Å, den afskyelige abekat!" sagde en.

"Han er lige så ondskabsfuld som grim," sagde en anden.

"Han er djævelen selv," tilføjede en tredje.

"Jeg er så uheldig at bo lige ved Notre Dame. Om natten hører jeg ham løbe omkring i tagrenden."

"Med kattene."

"Han render altid omkring på vore tage."

"Han kaster forheksede ting ned til os igennem skorstenene."

"Forleden aften skar han ansigter ad mig ved mit tagvindue. Jeg troede, det var et menneske. Jeg fik en ordentlig forskrækkelse."

"Jeg er sikker på, at han er med til heksesabbatten. En gang havde han ladet en kost ligge i min tagrende."

"Å, hvad det er for et væmmeligt ansigt, den pukkelryg har!"

"Å, den sorte sjæl!"

"Uf!"

Mændene derimod var henrykte og klappede i hænderne.

Quasimodo, anledningen til alt dette spektakel, blev imidlertid stadig stående i døren til kapellet, mørk og alvorlig, og lod sig beundre.

En student – jeg tror, det var Robin Poussepain – lo ham op i ansigtet og kom ham for nær. Quasimodo nøjedes med at tage ham i bæltet og slynge ham en halv snes skridt fra sig ind imellem mængden uden at sige et ord.

Mester Coppenole gik ganske forundret hen til ham.

"Guds død, hellige fader! Du har det dejligste grimme fjæs at opvise, som jeg i mine levedage har set. Du fortjente at blive pave i Rom som i Paris."

Med disse ord lagde han muntert hånden på skulderen af ham. Quasimodo rørte sig ikke. Coppenole fortsatte:

"Du er en karl, som jeg kunne have lyst til at slå en svir af med, selv om det skulle koste mig en halv snes tournois. Hvad

siger du til det?"

Quasimodo svarede ikke.

"Guds død!" sagde skomageren, "er du døv?"

Han var virkelig døv.

Han begyndte imidlertid at blive utålmodig over Coppenoles nærgåenhed og vendte sig pludselig om imod ham, idet han skar tænder på en så frygtelig måde, at den flanderske kæmpe fo'r tilbage som en bulbider for en kat.

Der dannede sig nu om dette sælsomme menneske en kreds, der mindst var tredive fod i tværmål, sådan en skræk og despekt indgød han. En gammel kone forklarede Coppenole, at Quasimodo var døv.

"Døv!" sagde skomageren og brast i en vældig flandersk latter. "Guds død, han er en komplet pave."

"Å, jeg kender ham," råbte Jehan, som nu endelig var steget ned fra sit søjlehoved for at tage Quasimodo nærmere i øjesyn. "Det er min broder ærkediakonens klokker. God dag, Quasimodo."

"Det satans menneske," sagde Robin Poussepain, endnu ganske øm efter sit fald. "Han viser sig: han er pukkelrygget. Han går: han er skævbenet. Han ser på en: han er enøjet. Man taler til ham: han er døv. Hvad mon han bruger sin tunge til, den Polyfem?"

"Han taler, når han vil," sagde den gamle kælling. "Han er blevet døv af at ringe med klokkerne. Han er ikke stum."

"Det mangler altså," sagde Jehan.

"Og han har et øje for meget," tilføjede Robin Poussepain.

"Nej," sagde Jehan dybsindigt, "en enøjet er meget mere defekt end en blind, for han ved, hvad han mangler."

Imidlertid var alle tiggerne, tjenerne og lommetyvene i forening med studenterne gået i procession hen til retsskrivernes skab for at hente narrepavens tiara af pap og slæbkjole. Quasimodo lod sig iføre dette skrud uden så meget som at rynke panden og med en vis hovmodig føjelighed. Derpå lod man ham sætte sig i en broget bærestol. Tolv fremragende medlemmer af narrenes broderskab tog den på skuldrene, og der bredte sig et skær af bitter og hånlig glæde over kyklopens vrantne ansigt, da han så hovederne af alle disse smukke, ranke og velskabte mænd under sine vanskabte ben. Så satte den hujende og pjaltede procession sig i bevægelse for efter skik og brug først at gå igennem paladsets gallerier, inden den begyndte sin gang gennem gader og stræder.

6. Esmeralda

Det glæder os at kunne meddele vore læsere, at under hele dette optrin havde Gringoire og hans stykke holdt stand. Hans skuespillere havde, ansporede af ham, ikke undladt at gå videre i hans komedie, og han havde ikke undladt at høre på den. Han havde under spektaklet taget sin beslutning og agtede at blive ved til det sidste, idet han ikke havde opgivet håbet om, at publikum igen ville skænke ham opmærksomhed. Dette glimt af håb blev endnu stærkere, da han så Quasimodo, Coppenole og narrepavens øredøvende følge forlade salen under stort spektakel. Mængden skyndte sig ivrigt at følge efter dem. "Godt," sagde han til sig selv, "nu går alle urostifterne deres vej." Uheldigvis var alle urostifterne det samme som publikum. I løbet af et øjeblik blev den store sal tom.

Sandt at sige var der endnu nogle tilskuere tilbage, nogle spredt rundt om i salen, andre samlet omkring pillerne. Det var kvinder, gamle mænd og børn, der havde fået nok af al denne støjen og stimen. Nogle studenter sad endnu overskrævs i vindueskarmene og så ned på pladsen.

"Nå," tænkte Gringoire, "der er dog endnu nok til at høre slutningen af mit mysterium. Der er ganske vist ikke mange, men det er et udsøgt og dannet publikum".

Lidt efter udeblev et musikstykke, der var beregnet på at gøre den mest storartede virkning i det øjeblik, den hellige jomfru viste sig. Gringoire gjorde den opdagelse, at narrepavens procession havde bortført hans musik. "Gå videre uden den," sagde han stoisk.

Han gik hen til en gruppe borgere, der gjorde indtryk på ham af at tale om hans stykke. Han opfattede følgende brudstykke af deres samtale:

"I ved nok, mester Cheneteau, hotel de Navarre, som tilhørte herren af Nemours?"

"Ja vel, lige over for Braquekapellet."

"Nå, statskassen har lejet det ud til en maler, Vilhelm Alexandre for 6 livres og 8 sols om året."

"Hvor dog lejen går i vejret!"

"Nå ja," sagde Gringoire med et suk, "de andre hører efter."

"Kammerater," råbte pludselig en af de unge fyre i vinduerne, "der er Esmeralda! Der er Esmeralda nede på pladsen!"

Dette ord gjorde en ligefrem magisk virkning. Alle de, der var blevet tilbage i salen, styrtede hen til vinduerne og klatrede op ad væggene for at kunne se, idet de gentog råbet: "Esmeralda! Esmeralda!"

Samtidig hørte man en vældig bifaldsstorm udenfor.

"Hvad vil det sige, Esmeralda?" sagde Gringoire, idet han utrøstelig vred sine hænder. "Ak min Gud, nu lader det til, at turen er kommet til vinduerne!"

Han vendte sig om imod marmorbordet og så, at forestillingen var afbrudt. Det var lige i det øjeblik, da Jupiter skulle åbenbare sig med sit lyn, men Jupiter stod ganske stille neden for teatret.

"Michel Giborne," råbte digteren opbragt, "hvad har du der at bestille? Hører det med til din rolle? Op på scenen med dig."

"Ak," sagde Jupiter, "der var lige nu en student, som tog stigen bort."

Gringoire så derhen. Det var kun alt for sandt. Al forbindelse imellem den knude, han havde knyttet, og dens opløsning var afbrudt.

"Den slyngel!" mumlede han. "Og hvorfor tog han den stige?"

"For at komme til at se på Esmeralda," svarede Jupiter i en ynkelig tone. "Der står en stige, som ikke bliver brugt, sagde han, og så tog han den."

Det var det sidste slag. Gringoire tog det med resignation.

"Gid fanden havde jer!" sagde han til komedianterne. "Får jeg mine penge, skal I også så jeres."

Så trak han sig tilbage med bøjet hoved, men sidste mand på valpladsen, som en feltherre, der har kæmpet tappert.

Og idet han gik ned ad palæets vindeltrappe, mumlede han i skægget: "Det er en nydelig forsamling af æsler og fæhoveder, disse parisere! De kommer for at høre et mysterium, og så hører de ikke efter! De har været optaget af al verdens mennesker, af Clopin Trouillefou, af kardinalen, af Coppenole, af Quasimodo, af satan selv, men vor frue, den heftige jomfru Maria bryder de sig ikke om. Havde jeg vidst det, skulle jeg min sandten have givet dem jomfru Marier, de tosser. Og jeg, som kommer her for at se på ansigter, og så får jeg ikke andet end rygge at se! Jeg er digter, og så går det mig, som om jeg var apoteker! Ganske vist gik Homer omkring og tiggede i de græske flækker, og Ovidius døde i landflygtighed hos moskovitterne. Men fanden skal slå mig, om jeg forstår, hvad de mener med deres Esmeralda! Hvad betyder nu for det første dette ord? Det er vist ægyptisk."

Anden bog

1. Fra Karybdis i Scylla

Aftenen kommer tidlig i januar måned. Der var allerede mørkt i gaderne, da Gringoire trådte ud af palæet. Han var glad over dette mørke. Han higede efter at komme ind i en mørk og øde gade for i ro at kunne fordybe sig i sine betragtninger, og for at filosoffen kunne lægge den første forbinding på digterens sår. Filosofien var for øvrigt hans eneste tilflugt, for han vidste ikke, hvor han skulle gå hen og få tag over hovedet. Efter den storartede fiasko, hans dramatiske forsøg havde gjort, turde han ikke gå hjem i sin bolig i gaden Grenier-sur-l'Eau lige over for Port au Foin, for han havde gjort regning på de penge, han skulle have haft af paladsfogeden for sin bryllupsdigtning, for at kunne betale mester Vilhelm Doulxsire, forpagter af klovskatten i Paris, de seks måneders leje, han skyldte ham, det vil sige tolv pariser-sols, tolv gange så meget, som han ejede og havde, selv om man regnede hans benklæder, hans skjorte og hans hat med. Han tyede foreløbig ind under det lille bislag uden for skatmesterfængslet i La Sainte Chapelle, og efter at have spekuleret over, hvor han skulle få nattely, idet han havde hele Paris' stenbro til sin rådighed, kom han i tanke om, at han den foregående uge i Rue Savaterie uden for porten hos en parlamentsråd havde lagt mærke til en sten, som blev brugt til at stå op på, når man ville stige til hest, og at han havde sagt til sig selv, at den sten i nødsfald ville være en fortræffelig hovedpude for en tigger eller digter, og takkede Forsynet, fordi det havde indgivet ham denne gode ide, men ligesom han ville til at skrå over paladspladsen for at komme ind i La Cités bugtede labyrint, hvor Rue de la Barillerie, de la Vielle-Draperie,

de la Savaterie, de la Juiverie osv. snor sig, alle de gamle gader, som eksisterer endnu den dag i dag med deres nietages huse – så han narrepavens procession komme ud af palæet og styrte af sted over torvet lige hen imod ham med høje skrig, med stærkt blussende fakler og med hans egen musik. Dette syn rev atter de sår op, hans forfængelighed havde fået. Han løb sin vej. I den bitterhed, han følte over sit dramatiske uheld, pinte alt ham, hvad der mindede om dagens fest, og fik hans sår til at bløde på ny.

Han ville lægge vejen om ad Saint-Michelbroen, men der løb børn omkring med raketter og sværmere.

"Gid fanden havde alt fyrværkeri!" sagde Gringoire, og så vendte han sig til Børsbroen. På husene ved brohovedet havde man anbragt tre faner forestillende kongen, dauphinen og Margrete af Flandern og seks mindre faner med portrætter af hertugen af Østrig, kardinalen af Bourbon, herren af Beaujeu, prinsesse Johanne af Frankrig, bastarden af Bourbon og jeg ved ikke hvem flere, alt oplyst af fakler. Der havde samlet sig en hob beundrende tilskuere.

"Ak, den lykkelige maler Jehan Fourbeault!" sagde Gringoire med et dybt suk og vendte ryggen til alle fanerne. Der lå en gade lige for ham. Den syntes ham så mørk og øde, at han her håbede at kunne undgå al lyd og alt lys fra festen. Han gik ned ad den. Nogle øjeblikke efter stødte han imod noget med foden, snublede og faldt. Det var et bundt løv, som retsskriverne om morgenen havde lagt uden for en parlamentspræsidents dør til ære for dagens fest. Gringoire fandt sig som en helt i dette ny sammenstød. Han rejste sig igen og nåede ned til flodbredden. Efter at være kommet forbi parlamentsfængslet og

kriminalfængslet og gået langs med muren om de kongelige haver, ad den ubrolagte flodbred, hvor han vadede i mudder til anklerne, nåede han den vestlige ende af la Cité og stod en stund og så over på kvægfærgemandens ø, som senere er forsvundet under bronzehesten ved Pont Neuf. Øen tog sig i mørket ud som en sort masse hinsides det smalle, hvidlige vand, der skilte den fra fastlandet. Et svagt lys vakte en utydelig forestilling om den bikubelignende hytte, der gav kvægfærgemanden ly om natten.

"Lykkelige færgemand!" tænkte Gringoire, "du tænker ikke på hæder og ære, og du giver dig ikke af med at lave bryllupsdigte. Hvad bryder du dig om konger, der gifter sig, og om hertuginder af Burgund? Du kender ikke andre Margueriter end dem, din eng byder dine køer om foråret! Og jeg, digteren, jeg bliver til spot og spe, jeg ryster af kulde, jeg skylder tolv sous bort, og sålerne i mine sko er så gennemsigtige, at de kunne bruges i stedet for glas i en lygte. Tak, færgemand! Din hytte giver mig min ro tilbage og får mig til at glemme Paris."

Han blev revet ud af sin næsten lyriske begejstring ved en stor dobbeltraket, der pludselig gik op fra den lykkelige hytte. Det var færgemanden, der også tog del i dagens glæder og morede sig med at brænde fyrværkeri af.

Denne raket fik det til at løbe Gringoire koldt ned af ryggen.

"Fordømte fest!" råbte han, "skal jeg da forfølges af dig alle vegne? Q, min Gud, selv hos kvægfærgemanden!"

Derpå så han ned i Seinen, der rullede forbi hans fødder, og han blev grebet af en skrækkelig fristelse.

"O," sagde han, "hvor jeg gerne ville drukne mig, hvis vandet blot ikke var så koldt."

Så fattede han en fortvivlet beslutning. Da han ikke kunne undgå narrepaven, Jehan Fourbeaults faner, majløvet og raketterne, satte han sig for, at han uden videre ville styrte sig midt ind i festens vrimmel og til den ende gå hen på Grèvepladsen.

"Der vil jeg da måske i alt fald få en brand af glædesilden at varme mig på og en krumme af de tre store våben af sukker, byen lader sine borgere beværte med," tænkte han.

2. Grèvepladsen

Der er nu til dags kun et næsten ukendeligt spor tilbage af Grèvepladsen, sådan som den den gang var. Det er det smukke lille tårn, der ligger i det nordre hjørne af pladsen, hvis billedhuggerarbejders oprindelig skarpe former nu er udviskede af grim overmaling, og som måske snart vil forsvinde, fortrængt af den stadig voksende mængde nye huse, der så hurtigt får bugt med alle gamle facader i Paris.

De, der som vi aldrig går over Grèvepladsen uden at kaste et medlidende og deltagende blik på dette stakkels lille tårn, der næsten er kvalt imellem to brøstfældige huse fra Ludvig den Femtendes tid, kan let i deres fantasi genopbygge hele det kompleks af bygninger, hvortil det hørte, og sådan forestille sig hele den gamle gotiske plads, som den tog sig ud i det femtende århundrede.

Den dannede ligesom nu til dags en uregelmæssig firkant, der på den ene side blev begrænset af kajen og på de tre andre af en række smalle og skumle huse. Om dagen kunne man beundre afvekslingen i disse bygninger, der alle var prydede med billedhuggerarbejde i sten eller træ og frembød fuldstændige prøver på de forskellige stilarter, der var i brug i middelalderen fra det femtende århundrede helt tilbage til det ellevte, fra det firkantede vindue, der begyndte at fortrænge spidsbuen, til den romanske rundbue, der havde måttet vige pladsen for spidsbuen, og som endnu fandtes under denne i nederste stokværk af den gamle bygning Rolandstårnet på hjørnet af pladsen helt henne ved Seinen, ved siden af gaden Rue de la Tannerie. Om natten skelnede man ikke andet af

denne masse bygninger end den takkede række tage, der omgav pladsen foroven som en hel kæde af spidse vinkler. Det er nemlig en af de mest fremtrædende forskelligheder imellem byerne den gang og nu, at det nu om stunder er facaderne, der vender ud til torve og gader, mens det den gang var gavlene. I løbet af de to sidste hundrede år har husene drejet sig.

Midt på den østlige side af pladsen hævede der sig en tung og uensartet bygningsmasse bestående af tre sammenbyggede huse – den førte tre navne, som angav dens historie, dets bestemmelse og dens bygningsstil: "Dauphinens hus," fordi Karl den Femte havde boet der som dauphin, "Købmandshuset," fordi den gjorde tjeneste som rådhus, og "Søjlehuset" (*Domus ad piloria*) på grund af en række svære søjler, der bar dens tre etager. Byens borgere fandt her alt, hvad en så fortræffelig by som Paris behøver: Et kapel til at bede til Gud i, en rådstue, hvor man kunne holde ret og jage kongens folk tilbage, og øverst oppe et arsenal fuldt af skydevåben, for Paris' borgere ved, at det ikke til enhver tid forslår at bede og tale til forsvar for byens privilegier, og de har altid noget godt rustent skyts i baghånden på et loft i rådhuset.

Grèvepladsen havde allerede den gang det skumle præg, som den har bevaret til den dag i dag som følge af de skrækkelige minder, den vækker, og som Dominique Bocadors skumle rådhus, der ligger der, hvor søjlehuset lå, gør sit til at forhøje. Vi må tilføje, at en galge og en gabestok, som stod der til stadighed midt på stenbroen, ikke bidrog så lidt til, at man vendte øjnene bort fra dette skæbnesvangre sted, hvor så mange mennesker fulde af liv og sundhed har kæmpet med døden, og hvor halvtreds år senere den sygdom opstod, som

man har kaldt den hellige Valliers feber, og som bestod i rædsel for skafottet, den uhyggeligste af alle sygdomme, fordi den ikke stammede fra Gud, men fra mennesket.

Det er i forbigående bemærket en trøstelig tanke, at dødsstraffen, som for tre hundrede år siden fyldte Grèvepladsen, hallerne, Dauphinpladsen, og hvad alle disse torve og pladser hedder, med sine stejler, sine murede galger, hele sit faste og blivende, i stenbroen anbragte apparat, for ikke at tale om de utallige galger, der sorterede under overdommere, biskoppen, domkapitlerne, abbeder og priorer med jurisdiktionsret, eller om de mennesker, der af myndighederne blev druknet i Seinen – det er en trøstelig tanke, at denne gamle vasal af feudalvæsenet nu om stunder efter skridt for skridt at have mistet det ene stykke af sin rustning efter det andet, sit utal af pinsler, de kvaler, hvormed den martrede fantasien, og den tortur, for hvis skyld der hvert femte år anskaffedes en ny læderseng i Grand-Châtelet, næsten er sat ud af vore love og ud af vore byer, forvist fra den ene lovbog efter den anden, jaget fra sted til sted og nu i hele vort umådelige Paris kun har en foragtet krog på Grèvepladsen tilbage, en ussel guillotine, der skjuler sig ængstelig og skamfuld og bestandig synes at være bange for at blive grebet *in flagranti*, så hurtigt forsvinder den, efter at hugget er faldet.

3. Besos para golpes

Da Pierre Gringoire nåede ind på Grèvepladsen, var han stiv af kulde. Han var gået over Møllebroen for at undgå trængslen på Børsbroen og Jehan Fourbeaults faner, men hjulene på alle biskoppens møller havde overstænket ham sådan, idet han gik forbi, at han blev fuldstændig gennemblødt. Han havde oven i købet en fornemmelse af, at den fiasko, hans stykke havde gjort, gjorde ham endnu mere forfrossen. Han skyndte sig derfor at komme hen til glædesilden, der blussede prægtigt midt på pladsen, men der havde samlet sig en stor mængde mennesker rundt om den.

"Fordømte parisere!" sagde han til sig selv (for som ægte, dramatisk digter var Gringoire forfalden til monologer): "Nu står de der og spærrer mig vejen til ilden! Dg jeg trænger dog højlig til at komme til at varme mig. Mine sko trækker vand, og alle disse forbandede møller har dænget mig til! Fanden tage biskoppen af Paris med samt hans møller! Jeg gad nok vide, hvad en biskop skal med møller! Mon han tænker på fra biskop at gå over til at blive møller? Har han ikke andet nødig i den anledning end min velsignelse, så giver jeg ham den og hans domkirke og hans møller med! Lad os se, om de dog ikke skulle så meget som flytte sig en smule, de slyngler! Jeg vil blot spørge om, hvad de har at bestille her! De varmer sig – det er en rar fornøjelse! De ser på, at et hundrede risknipper brænder – det er et nydeligt syn!"

Idet han trådte nærmere, så han, at kredsen var alt for stor til at der ikke skulle være andet på færde, end at man ville varme sig ved kongens bål, og at det ikke blot var det skønne syn af

hundrede brændende risknipper, der havde bevirket denne store tilstrømning af tilskuere.

Imellem menneskemassen og bålet var der et stort åbent rum, og der dansede en ung pige.

Om denne unge pige var et menneskeligt væsen eller en fe eller en engel, var Gringoire ikke mand for straks at afgøre, hvor stort et stykke han så end var af en skeptisk filosof og ironisk digter, i den grad blev han fortryllet af dette blændende syn.

Hun var ikke høj, men hun så høj ud, så kækt skød hendes smækre skikkelse sig i vejret. Hun var brunet, men man anede, at ved dagens lys måtte hendes teint have den smukke gyldne glans, der er ejendommelig for andalusierinderne og romerinderne. Hendes lille fod var også andalusisk, for den generedes ikke det mindste af den sirlige sko, der sad fuldstændig stramt om den. Hun dansede, hun snoede sig, hun hvirvlede sig rundt på et gammelt persisk tæppe, der var skødesløst bredt under hendes fødder, og hver gang hendes strålende skikkelse vendte sig og for forbi en, skød hendes store, sorte øjne lyn.

Alle tilskuerne stod og stirrede på hende med opspilede øjne og åben mund, og som hun sådan dansede til lyden af en tamburin, som hun med sine runde, hvide arme holdt over sit hoved, lille, fin og livlig som en hveps, med sit gyldenstykkes liv, som der ikke var en fold på, med sit brogede brusende skørt, med sine nøgne skuldre, sine fine ben, som man nu og da fik et glimt af, med sit sorte hår og sine flammende øjne, var hun i virkeligheden et overnaturligt væsen.

"Det er jo ligefrem en ildånd," tænkte Gringoire, "det er en nymfe, en gudinde, en bakkantinde fra det menaleiske bjerg!"

I det samme løftede en af "ildåndens" hårfletninger sig, og der faldt et stykke messing, der havde været fastgjort deri, til jorden.

"Ak nej," sagde han, "det er en sigøjnerske."

Enhver illusion var forsvundet.

Hun begyndte igen at danse. Hun tog to sværd, der lå på jorden, satte spidserne imod sin pande og drejede dem rundt til den ene side, mens hun selv drejede sig til den anden. Det var i virkeligheden slet og ret en sigøjnerske, men hvor fuldstændig Gringoire end var revet ud af sin illusion, var der noget betagende og fortryllende ved det hele skuespil. Glædesilden kastede et grelt, rødt skær, der flimrede stærkt på den omstående mængdes ansigter, over den unge piges brune pande, og i baggrunden af pladsen faldt der et mat genskin, der vekslede med skygge, på den ene side over søjlehusets gamle, sorte og ujævne facade, på den anden side over den murede galge.

Blandt de tusinde ansigter, som dette lysskær farvede røde, var der et, som i endnu højere grad end alle de andre vidnede om, at den pågældende var fuldstændig fortabt i synet af danserinden. Det tilhørte en streng, rolig og mørk mand. Man kunne ikke se, hvordan han var klædt, for han skjultes for så vidt af den omgivende mængde, men han så ikke ud til at være over fem og tredive år gammel, skønt han var skaldet, og der knapt nok var nogle få, allerede grånede hår tilbage ved tindingerne. Der var begyndt at komme furer i hans høje, brede pande, men hans dybtliggende øjne funklede af en usædvanlig ungdommelig ild, et flammende liv, en dyb lidenskab. Han fæstede dem ufravendt på sigøjnersken, og mens den kåde,

unge sekstenårige pige dansede og sprang til alles fryd og gammen, syntes de drømmerier, hvori han var hensunket, at blive mørkere og mørkere. Fra tid til anden hørtes et smil og et suk på hans læber, men smilet var endnu smerteligere end sukket.

Den unge pige holdt omsider åndeløs op at danse, og mængden klappede begejstret ad hende.

"Djali!" sagde sigøjnersken.

Nu fik Gringoire øje på en smuk, hvid ged, et kvikt, livligt, lille dyr, pænt og pynteligt i alle måder med forgyldte horn og klove og med et forgyldt halsbånd. Han havde hidtil ikke lagt mærke til den, den havde ligget på en flig af tæppet og set på at pigen dansede.

"Djali," sagde danserinden, "nu er turen kommet til dig."

Og idet hun satte sig ned, rakte hun graciøst sin tamburin hen imod geden.

"Djali," blev hun ved, "hvad måned er vi i?"

Geden løftede et af sine forben og slog et slag på tamburinen. Man var virkelig i årets første måned. Mængden klappede.

"Djali," sagde den unge pige derpå, idet hun holdt tamburinen i en anden stilling, "hvad dag i måneden er det?"

Djali hævede sin lille forgyldte fod og slog seks slag på tamburinen.

"Djali," fortsatte sigøjnersken, idet hun for hvert spørgsmål holdt tamburinen i en ny stilling, "hvad er klokken?"

Djali slog syv slag. I det samme slog uret på søjlehuset syv.

Folk var forbavsede.

"Der stikker trolddom under," sagde en barsk stemme i hoben. Den kom fra den skaldede mand, der ikke havde haft

sine øjne fra sigøjnersken.

Hun fo'r sammen og vendte sig om, men bifaldsstormen brød løs og overdøvede det skarpe råb.

Det indtryk, dette havde gjort på hende, fortog sig også så fuldstændig, at hun blev ved at spørge sin ged.

"Djali, hvordan ser mester Guichard Grand-Remy, kaptajnen ved byens pistolskytter, ud, når han går i procession ved kyndelmisse?"

Geden rejste sig op på bagbenene og gav sig til at bræge, idet den gik omkring med en så sirlig gravitet, at alle tilskuerne brast i latter over denne parodi på kaptajnens interesserede fromhed.

"Djali," sagde den unge pige, som det voksende bifald havde gjort modig igen, "hvordan prædiker mester Jacques Charmolue, kongens prokurator, i kirkeretten?"

Geden satte sig på sin bag og gav sig til at bræge, idet den bevægede sine forben på en så besynderlig måde, at det på det dårlige franske og latin nær, var, som man så og hørte Jacques Charmolue.

Mængden klappede af alle kræfter.

"Det er helligbrøde! Det er gudsbespottelse!" lød det fra den skaldede mand.

Sigøjnersken vendte sig atter om.

"Å," sagde hun, "det er den fæle mand!" Derpå skød hun underlæben frem foran overlæben og gjorde en grimasse, hun lod til at være øvet i, svang sig om på hælen og begyndte at indsamle penge blandt mængden i sin tamburin.

Det regnede ned med alle slags småpenge. Idet hun pludselig kom forbi Gringoire, stak denne så kækt sin hånd i lommen, at

hun standsede. "For fanden!" sagde digteren, da han på bunden af sin lomme fandt den sande virkelighed, det vil sige det rene intet. Den smukke pige var der nu en gang og stod og så på ham med sine store øjne og rakte tamburinen frem, og Gringoire svedte store dråber.

Havde han haft et Peru i sin lomme, havde han ganske sikkert givet danserinden det, men Gringoire havde intet Peru, og Amerika var for øvrigt endnu ikke opdaget.

Heldigvis kom et uforudset tilfælde ham til hjælp.

"Vil du se, du kan pakke dig, din ægyptiske græshoppe!" råbte en skingrende stemme, der kom fra pladsens mørkeste krog. Den unge pige vendte sig forfærdet om. Det var denne gang ikke den skaldede mands røst, det var en kvindestemme, en skinhellig og ondskabsfuld stemme.

Dette råb, som gjorde sigøjnersken forskrækket, vakte stor fryd blandt en flok børn, der løb omkring der i nærheden.

"Det er eneboersken i Rolandstårnet," råbte de leende af fuld hals, "det er den bodfærdige, der skælder ud! Hun har måske ingen aftensmad fået. Lad os bringe hende noget af resterne af byens traktement."

Og så styrtede de alle sammen hen imod søjlehuset.

Gringoire havde imidlertid benyttet sig af danserindens forvirring til at gøre sig usynlig. Børnenes råb mindede ham om, at han heller ingen aftensmad havde fået. Han løb derfor hen til bordet, hvor traktementet fandt sted, men de små slyngler var raskere til bens end han. Da han kom der hen, havde de gjort rent bord. Der var ikke engang så meget igen som et usselt brød til fem sous pundet. Der var ikke andet end

de smækre liljer med roser imellem, som Mathieu Biterne havde malet på muren i 1434. Det var en mager aftensmad.

Det er ubehageligt at gå sulten i seng, men det er en endnu mindre smilende udsigt ingen aftensmad at få og så oven i købet ikke at vide, hvor man skal ligge om natten, og det var den udsigt, Gringoire havde for øje. Ingen mad og intet nattely. Han så sig trængt af nøden på alle kanter, og han fandt nøden meget generende. Han havde for længst opdaget den sandhed, at Jupiter har skabt mennesket i et anfald af menneskehad, og at vismanden hele sit liv igennem må finde sig i, at hans skæbne holder hans filosofi i belejringstilstand, men han havde endnu aldrig set blokaden så fuldstændig gennemført. Han hørte sin mave slå signal til overgivelse, og han fandt det meget uheldigt, at hans onde skæbne angreb hans filosofi ved hjælp af sulten.

Disse tungsindige betragtninger optog ham mere og mere, men så blev han brat revet ud af dem ved en sang, der lød højst besynderlig, men ikke des mindre var ganske yndig at høre. Det var den unge sigøjnerske, der sang.

Det var med hendes stemme som med hendes dans og som med hendes skønhed. Den var ubeskrivelig og fortryllende, der var noget rent og ejendommelig klangfuldt ved den, noget luftigt, noget bevinget, så at sige. Det var lutter toner, der kom fra hjertet, overraskende melodier og triller, simple musikalske tanker afbrudte af skarpe og skingrende lyde, pludselige spring, som kunne have bragt en nattergal til at gå fra koncepterne, men som dog stadig opløste sig i harmoni, bløde kadencer, der steg og sank som den unge sangerindes barm. Hendes smukke ansigt fulgte med en ejendommelig bevægelighed alle hendes

sangs luner, fra den vildeste kådhed til den mest kyske værdighed. Man måtte snart tænke på en vanvittig og snart på en dronning.

Ordene, hun sang, var i et sprog, Gringoire ikke kendte, og hun lod heller ikke til selv at forstå dem, så lidt svarede det udtryk, hun lagde i sin sang, til deres betydning. Sådan var der for eksempel en ustyrlig lystighed i den måde, hvorpå hun sang følgende vers:

Un cofre de gran riqueza
hallaron dentro un pilar,
dentro del, nuevas banderas,
con figuras de espantar.

Og et øjeblik efter sang hun følgende vers:

Alarabes de cavallo
sin poderse menear,
con espadas, y los cuellos
bellestas de buen echar

sådan, at Gringoire fik tårer i øjnene. Men i det hele taget åndede hendes sang især glæde, og hun syntes at synge som fuglen af fryd og sorgløshed.

Sigøjnerskens sang havde forstyrret Gringoire i hans grublen, men ikke anderledes, end svanen forstyrrer vandspejlets ro. Han hørte på hende i en slags henrykkelse og glemte alting. Det var første gang i flere timer, han ingen lidelser følte.

Men det varede kun kort.

Den samme kvinderøst, der havde afbrudt sigøjnerskens dans, afbrød nu også hendes sang.

"Vil du tie stille, din helvedes græshoppe?" lød det, stadig henne fra den samme mørke krog.

Den stakkels "græshoppe" holdt brat op. Gringoire holdt sig for ørene.

"Å!" råbte han, "den fordømte tandløse sav ødelægger lyren!"

De øvrige tilskuere brummede ligesom han. "Fanden i vold med den bodfærdige!" sagde flere end en, og den usynlige gamle kvinde, der sådan havde forstyrret fornøjelsen, kunne måske have fået grund til at fortryde sine udfald imod sigøjnersken, hvis opmærksomheden ikke i det samme var blevet taget i beslag af narrepaven, som efter at have gennemvandret en mængde gader og stræder nu kom ud på Grèvepladsen med alle sine fakler og stort spektakel.

Denne procession, som vore læsere har set drage ud af paladset, havde undervejs ordnet sig og forstærket sig med alt, hvad der fandtes i Paris af pak, ledige gavtyve og disponible vagabonder, så at den frembød et imponerende skue, da den nåede Grèvepladsen.

Først kom Ægypten, hertugen af Ægypten – det vil sige sigøjnerne – i spidsen til hest, mens hans grever gik til fods og holdt tømme og stigbøjler for ham. Så kom ægypterne og ægypterinderne imellem hinanden bærende deres skrigende småbørn på skuldrene; alle sammen, hertug, grever og det menige folk i pjalter og pyntede med flitterstads. Så kom kongeriget Argot, det vil sige alle de tyveknægte, der fandtes i Frankrig, ordnede efter rang og værdighed, sådan at de ringere gik forud for de mere anselige. Således rykkede de frem, fire mand høj, med de forskellige tegn på deres værdighed i dette besynderlige fakultet, de sleske vanføre, nogle halte, andre

enarmede osv. – det ville blive en opregning, som ville trætte selve Homer. Midt imellem de fornemste skelnede man, når man gjorde sig en del ulejlighed, kongen af Argot, den store Kosroes, der sad på hug i en lille kærre, som blev trukket af to store hunde. Efter kongeriget Argot kom kejserdømmet Galilæa. Guillaume Rousseau, kejser i kejserdømmet Galilæa, skred majestætisk frem, hyllet i sin vinplettede purpurkåbe. Foran ham gik der dansere, som gjorde gøgl med hinanden og dansede våbendans, og han var omgivet af sine ceremonimestre, sine bisiddere og skrivere i regnskabskammeret. Til sidst kom parlamentsskriverne med deres majstænger behængte med blomsterkranse med sorte kapper på, med deres store lys af gult voks og med deres musik, der var en heksesabbat værdig. Midt inde i denne masse mennesker gik narrebroderskabets stordignitarer og bar på deres skuldre en bærestol, der var endnu mere overlæsset med lys end den hellige Genevieves relikvieskrin i pestens tid, og på denne bærestol tronede den nye narrepave med bispestav, i korkåbe og med mitra på hovedet, klokkeren ved Notre Dame kirken, Quasimodo den pukkelryggede.

Hver afdeling af dette groteske optog havde sin særlige musik. Sigøjnerne gjorde spektakel med deres balafoer [Note 2)] og afrikanske trommer. Kongen af Argots undersåtter, der var et meget lidet musikalsk folkefærd, spillede på fedel, på bukkehorn og på den gotiske gige, der var i brug i det tolvte århundrede. Kejserdømmet Galilæa var ikke kommet synderlig videre. Det var knapt nok man i dets musik skelnede en og anden ynkelig trestrenget violin fra den tid, da kunsten endnu var i sin barndom og indskrænket til de tre toner re, la, mi. Men

omkring narrepaven udfoldede hele tidsalderens musikalske rigdom sig i en storartet disharmoni. Der var diskant-, alt- og tenorgiger for ikke at tale om fløjter og messinginstrumenter. Ak, læseren husker nok, at det var Gringoires orkester.

Det er vanskeligt at give en forestilling om den grad af hovmod og skinhellighed, udtrykket i Quasimodos bedrøvelige og hæslige ansigt havde nået på vejen fra paladset til Grèvepladsen. Det var den første nydelse, der nogen sinde var blevet hans egenkærlighed til del. Han havde hidtil aldrig kendt til andet end ydmygelse, foragt for hans stilling og modbydelighed for hans person. Derfor nød han også til trods for sin døvhed, som om han kunne været en virkelig pave, de bifaldsråb, hvormed han hilstes af denne hob, som han hadede, fordi han følte, at den hadede ham. At hans folk var en flok narre, krøblinger, tyve og tiggere, hvad gjorde det? – det var dog altid et folk, og han var dets overhoved. Han tog også for ramme alvor alle de ironiske bifaldsytringer og alle de spotske æresbevisninger, der blev ham til del. Vi må imidlertid sige, at der dog fra mængdens side var en vis virkelig frygt med i spillet, for den pukkelryggede var stærk, den skævbenede var smidig, den døve var ondskabsfuld, og det var tre egenskaber, der bødede på latterligheden.

For øvrigt er vi langt fra at tro, at den ny narrepave gjorde sig regnskab enten for de følelser, han selv nærede, eller for dem, han indgød andre. Den ånd, der boede i dette vanskabte legeme, var selv til en vis grad både vanskabt og døv. Hvad han følte i dette øjeblik, var da også fuldstændig uklart, ubestemt og forvirret for ham selv. Men glæden skinnede igennem, og

stoltheden var det fremherskende deri, og de lagde ligesom en stråleglorie omkring dette mørke og ulykkelige ansigt.

Det vakte derfor både overraskelse og skræk, da man pludselig i det øjeblik, da Quasimodo i denne halvt berusede tilstand på sit triumftog kom forbi søjlehuset, så en mand styrte frem fra mængden og med harmfuldt åsyn rive hans bispestav af forgyldt træ, tegnet på hans værdighed som narrepave, ud af hænderne på ham.

Denne dumdristige var den skaldede, hvis truende og hadefulde ord et øjeblik i forvejen havde fyldt den stakkels sigøjnerske med rædsel. Han var i gejstlig dragt. Gringoire, som ikke før havde lagt mærke til ham, kendte ham straks, så snart han trådte frem fra mængden. "Hvad for noget!" råbte han forbavset, "det er jo min mester i de hemmelige videnskaber, Claude Frollo, ærkediakonen. Hvad fanden har han med den enøjede slyngel at bestille? Han risikerer jo, at han æder ham."

Mængden udstødte virkelig et skrig af forfærdelse. Den frygtelige Quasimodo var sprunget ned af bærestolen, og kvinderne vendte sig bort for ikke at se ham rive ærkediakonen i stykker.

Han gjorde et spring hen imod præsten, så på ham og faldt på knæ.

Præsten rev tiaraen af hovedet på ham, brød hans krumstav itu og sønderrev hans med flitterguld udstafferede korkåbe.

Quasimodo blev liggende på knæ, bøjede hovedet og foldede hænderne.

Derpå begyndte der en sælsom samtale imellem dem, ført ved tegn og fagter, for hverken den ene eller den anden af dem sagde et ord. Præsten stod op, truende, opbragt og myndig,

Quasimodo lå ydmyg og bedende for hans fødder, skønt det er sikkert, at han havde kunnet knuse præsten med sin tommelfinger.

Omsider gav ærkediakonen Quasimodo et vink, at han skulle rejse sig og følge med ham, efter at have rusket ham hårdt i hans mægtige skulder.

Quasimodo rejste sig.

Så ville narrenes broderskab forsvare deres så pludselig afsatte pave, efter at den første overraskelse var forsvundet. Ægypterne, kongen af Argots undersåtter og alle skriverne gav sig til at skælde og smælde ad præsten.

Quasimodo stillede sig foran præsten, lod musklerne i sine kæmpenæver spille og så på angriberne, idet han skar tænder som et tirret dyr.

Præsten påtog sig atter sit mørke, værdige væsen, gav Quasimodo et tegn og trak sig tavs tilbage.

Quasimodo gik foran og banede vej for ham gennem mængden.

Da de var kommet gennem mængden og over pladsen, ville de nysgerrige og lediggængerne følge efter dem. Så dannede Quasimodo arrieregarden, gik baglæns bag efter ærkediakonen, undersætsig, barsk, gruelig at se på med strittende børster, slikkende sine vildsvinetænder, brummende som et vildt dyr og jagende mængden fra den ene side til den anden med et blik eller en håndbevægelse.

Man lod dem trække sig ind i en snæver og mørk gade, hvorhen ingen vovede at følge dem. Den blotte forestilling om den tænderskærende Quasimodo var nok til at spærre adgangen.

"Det var mærkværdigt," sagde Gringoire. "Men hvor fanden skal jeg få nogen aftensmad fra?"

4. Det mislige ved at følge efter en ung kvinde på gaden om aftenen

Gringoire satte sig for på lykke og fromme at følge efter sigøjnersken. Han havde set hende med sin ged dreje om ad Rue de la Coutellerie, og han drejede selv om ad Rue de la Coutellerie.

"Hvorfor ikke?" sagde han til sig selv.

Gringoire havde som praktisk filosof i Paris' gader gjort den erfaring, at intet i den grad befordrer drømmerier som at følge efter en smuk kvinde uden at vide, hvor hun går hen. Der er i denne opgivelse af sin fri vilje, i dette lune, der underkaster sig et andet lune, som man ikke aner, en blanding af fantastisk uafhængighed og blind lydighed, en mellemting imellem frihed og trældom, som tiltalte Gringoire. Han var nemlig af naturen en blandet, ubestemt og sammensat ånd, der holdt sig fjern fra alle yderligheder, idet han stadig svævede imellem alle menneskelige tilbøjeligheder og ophævede den ene ved hjælp af den anden. Han fandt fornøjelse i at sammenligne sig selv med Mohameds kiste, der tiltrækkes lige stærkt af to magneter og til evige tider holdes svævende imellem det høje og det dybe, imellem loft og gulv, imellem fald og himmelfart, imellem zenit og nadir.

I fald Gringoire levede i vore dage, hvor nydeligt ville han da ikke holde middelvejen imellem klassicisme og romantik.

Han var imidlertid ikke oprindelig nok til at kunne leve i tre hundrede år, og det er skade, for han ville have afhjulpet et dybt følt savn i vore dage.

Når det drejer sig om sådan at følge efter folk – især kvinder – på gaden, hvilket Gringoire gjorde med fornøjelse, kan der for resten ikke tænkes nogen bedre forudsætning end ikke at vide, hvor man skal gå hen og lægge sig.

Han gik altså ganske tankefuld efter den unge pige, som fremskyndede sin gang og lod sin smukke ged trave, da hun så, at de brave borgere gik hjem, og at værtshusene blev lukkede – de eneste udsalg, der havde været åbne den dag.

"Når alt kommer til alt" – sådan omtrent ræsonnerede han – "må hun jo dog bo et sted. Sigøjnerinderne er godhjertede mennesker. Hvem ved ...?"

Jeg ved ikke, hvilke behagelige forestillinger der dannede sig i hans sjæl efter disse prikker.

Fra tid til anden, når han kom forbi de sidste grupper af borgere, der lukkede deres gadedøre, opsnappede han imidlertid stumper af deres samtaler, som sprængte den kæde, hans smilende hypoteser dannede.

Snart var det to gamle mænd, der snakkede sammen.

"Ved I hvad, mester Thibaut Fernicle, det er koldt."

Det havde Gringoire vidst lige fra vinterens begyndelse af.

"Ja vel, mester Boniface Disome! Gud ved, om vi igen skal have en vinter som for tre år siden, i 80, da brændet kostede otte sous favnen."

"Å, det er ingenting, mester Thibaut, i sammenligning med vinteren 1407, da det frøs fra mortensdag til kyndelmisse, og det frøs så grueligt, at parlamentsskriverens pen frøs i den store sal ved hvert tredje ord, så at han ikke kunne føre protokollen."

Et andet sted var det nabokoner, der stod i vinduerne med lys, som den klamme aftentåge fik til at sprutte.

"Har Jer mand fortalt Jer ulykken, madam la Boudraque?"

"Nej, hvad er det, madam Turquant?"

"I kender nok hr. Gilles Godin, notaren i Châtelet. Hans hest blev sky for flamlænderne og deres optog og rev mester Philippot Avrillot, lægbroderen hos coelestinerne, over ende."

"Nej virkelig?"

"Jo, det er ganske vist."

"En borgerlig hest! Det er et stærkt stykke. Havde det været en adelig hest, fik det endda være, hvad det var!"

Vinduerne blev lukkede, men Gringoire havde nu en gang tabt tråden i sin tankegang.

Heldigvis fandt han den hurtig igen og havde ikke svært ved atter at knytte den, takket være sigøjnerinden og Djali, der stadig gik foran ham, to fine, sarte og fortryllende skabninger, som han beundrede for deres små fødder, deres smukke former og deres nydelige manerer, idet han næsten forvekslede dem med hinanden i sine tanker – deres forstand og det venskab, der var imellem dem, bragte ham til at betragte dem begge to som unge piger, og når han tænkte på deres lethed, smidighed og behændighed, syntes han, de var geder begge to.

Der blev imidlertid for hvert øjeblik, der gik, mørkere og mere øde i gaderne. Aftenklokken havde for længe siden ringet, og det begyndte at gå sjældent på, at man mødte nogen på gaden eller så lys i vinduerne. Gringoire var, idet han fulgte efter sigøjnerinden, kommet ind i den labyrint af gader, tværgader og stræder uden udgang, der omgiver det gamle gravmæle des Saints-Innocents, og som ligner et nøgle garn, en

kat har bragt i urede. "Det er gader, der er overmåde lidt logik i," sagde Gringoire, som hverken vidste ud eller ind i disse tusinde krumninger, der stadig førte tilbage i sig selv, men som den unge pige lod til at kende ud og ind og bevægede sig i uden at betænke sig og med hurtigere og hurtigere skridt. Hun ville have været aldeles uvidende om, hvor han var, hvis han ikke i forbigående for enden af en gade havde fået øje på den ottekantede gabestok ved hallerne, hvis gennembrudte overdel tegnede sig skarpt, med sit sorte snitværk, imod et vindue i Rue Verdelet, som der endnu var lys i.

I nogle øjeblikke havde han tiltrukket sig den unge piges opmærksomhed. Hun havde flere gange urolig vendt hovedet om imod ham, hun var endog en gang pludselig standset og havde benyttet sig af det lys, der trængte ud fra et bageri, hvis dør stod på klem, til at mønstre ham skarpt fra top til tå. Efter at hun havde set sådan på ham, så Gringoire hende gøre den lille grimasse, han allerede en gang før havde lagt mærke til, og så gik hun videre.

Denne lille grimasse gav Gringoire noget at tænke på. Der var ganske vist noget foragteligt og spotsk ved denne yndefulde grimasse. Han bøjede hovedet og gav sig til at tælle brostenene og følge efter den unge pige i lidt større afstand. Så hørte han hende pludselig, da han kom til en omdrejning, hvor han tabte hende af syne, udstøde et gennemtrængende skrig.

Han skyndte sig efter hende.

Der var bælgmørkt i gaden. En med olie gennemtrukket væge, der brændte i et jernbur ved foden af et billede af den hellige jomfru på et hjørne af gaden, gjorde det imidlertid muligt for Gringoire at skimte sigøjnersken, der kæmpede med

to mænd, som holdt hende i deres arme og søgte at kvæle hendes skrig. Den stakkels lille ged lod ganske forfærdet hornene synke og brægede.

"Til hjælp, ronde!" råbte Gringoire og gik tappert fremad. Den ene af de to mænd, der holdt på pigen, vendte sig imod ham. Det var Quasimodos frygtelige skikkelse.

Gringoire tog ikke flugten, men han gjorde ikke et skridt mere.

Quasimodo gik hen til ham og kastede ham i en håndevending fire skridt hen ad stenbroen, hvorpå han hurtigt forsvandt i mørket bortførende den unge pige, der lå i den ene af hans arme som et silkeskærf. Hans kammerat fulgte efter ham, og den stakkels ged løb efter dem alle sammen og brægede ynkelig.

"Mord! Mord!" skreg den ulykkelige sigøjnerske.

"Holdt elendige, og slip den tøs!" råbte pludselig med tordenrøst en rytter, der i fuld fart kom sprængende fra den nærmeste sidegade.

Det var en kaptajn ved de kongelige bueskytter, bevæbnet fra isse til fod og med draget sværd.

Han rev sigøjnerinden ud af armene på Quasimodo, der havde tabt både næse og mund, og lagde hende tværs over sin sadel, og i samme øjeblik, som den frygtelige pukkelryggede styrtede ind på ham for at fravriste ham hans bytte, viste der sig en femten, seksten bueskytter af kaptajnens følge med dragne sværd. Det var en ronde af kongens politisoldater, der patruljerede efter ordre af hr. Robert d'Estouteville, Paris' kommandant.

Quasimodo blev omringet, grebet og kneblet. Han brølede, han skummede, han bed, og havde det været lyst, er der ingen tvivl om, at hans ansigt, som vreden gjorde endnu hæsligere, ville have været nok til at jage hele mandskabet på flugt, men mørket havde berøvet ham hans frygteligste våben, hans grimhed.

Hans kammerat var forsvundet under kampen.

Sigøjnersken satte sig yndefuldt op i officerens sadel. Hun støttede begge hænder på den unge mands skuldre og så nogle øjeblikke stift på ham som henrykt over hans smukke ansigt og den hjælp, han havde ydet hende. Så brød hun tavsheden, idet hun gjorde sin søde stemme endnu sødere, og sagde til ham:

"Hvad hedder I, hr. gendarm?"

"Kaptajn Phoebus de Châteaupers til tjeneste, min smukke pige," svarede officeren, idet han vendte sig om til hende.

"Tak," sagde hun.

Og mens kaptajn Phoebus strøg sin knebelsbart, lod hun sig glide ned af hesten som en pil, der falder til jorden, og flygtede.

Et syn kunne ikke forsvinde hurtigere.

"Ved pavens navle!" sagde kaptajnen, idet han lod sine folk snære Quasimodos bånd fastere, "jeg ville hellere have beholdt pigebarnet."

"Hvad skal man sige til det, kaptajn?" sagde en af gendarmerne. "Gærdesmutten er fløjet sin vej, og vi har beholdt flagermusen tilbage."

5. Flere ubehageligheder

Gringoire, der var fuldstændig fortumlet af sit fald, var blevet liggende på stenbroen foran den hellige Guds moder på gadehjørnet. Lidt efter lidt begyndte han at komme til sig selv igen. Til at begynde med befandt han sig i nogle minutter i en slags halvvågen drømmetilstand, der ikke var uden et vist behag, og i hvilken sigøjnerskens og hendes geds luftige skikkelser optrådte i forening med Quasimodos tunge næve. Denne tilstand varede kun kort. En temmelig stærk fornemmelse af kulde i den del af hans legeme, der var i berøring med stenbroen, vakte ham pludselig og kaldte atter hans sjæl op på overfladen.

"Hvor kommer den kulde fra?" sagde han gnavent til sig selv. Så gjorde han den opdagelse, at han så omtrent lå midt i rendestenen.

"Den satans pukkelryggede kyklop," brummede han i skægget og ville rejse sig. Men han var alt for fortumlet og forslået, han var nødt til at blive, hvor han var. Da han for resten havde hånden nogenlunde fri, holdt han sig for næsen og fandt sig i sin skæbne.

"Paris' gadesnavs," tænkte han – for han troede nu aldeles afgjort, at han lå i rendestenen – "Paris' gadesnavs stinker ganske umådeligt. Der må være meget salmiak og salpeter i. Det er for resten også Nicolas Lamels og alkymisternes mening ..."

Ordet "alkymist" bragte pludselig forestillingen om ærkediakonen Claude Frollo op for hans bevidsthed. Han kom til at tænke på det voldsomme optrin, han for nylig havde været

vidne til, på, at sigøjnersken havde kæmpet med to mænd, og på, at Quasimodo havde haft en ledsager. Ærkediakonens barske og hovmodige ansigt dukkede ubestemt op for hans erindring. "Det var mærkværdigt!" tænkte han, og så gav han sig til med denne forudsætning og på dette grundlag til at opføre en fantastisk bygning af hypoteser, et filosofisk korthus. Pludselig vendte han imidlertid atter tilbage til virkeligheden. "Jeg fryser!" råbte han.

Stillingen blev i virkeligheden mere og mere uholdbar. Hvert molekyle vand i rendestenen berøvede hans bag en del af dens strålevarme, og der begyndte på en højst ubehagelig måde at komme ligevægt imellem hans legemes og rendestenens temperatur.

Så kom der pludselig en fortrædelighed af en anden art til.

En flok børn, af den slags små barbenede vilde, som til alle tider har slidt Paris' stenbro under det udødelige navn af gadedrenge, og som, da vi var børn, kastede sten efter os om aftenen, når vi gik fra skole, fordi vore bukser ikke var i stykker, en flok sådanne slyngler kom løbende ind i den gade, Gringoire lå i, leende og skrålende op, så det var tydeligt nok, at de tog overmåde lidt hensyn til folks nattero. De slæbte en uformelig sæk efter sig, og alene deres trætøflers klapren kunne have vakt en død. Gringoire, som endnu ikke helt havde opgivet ånden, rejste sig halvt op.

"Halløj! Hennequin Dandèche! Halløj! Jehan Pincebourde!" skreg de af fuld hals. "Den gamle Eustache Moubon, jernkræmmeren henne på hjørnet, er kreperet. Vi har taget hans halmmadras, den vil vi lave glædesild af. Det er flamlændernes dag i dag."

Og så kastede de halmmadrassen, så den kom til at ligge lige over Gringoire, som de var kommet helt hen til uden at se ham, og i det samme tog en af dem en nævefuld halm og ville tænde den ved den hellige jomfrus lampe.

"Du alstyrende!" mumlede Gringoire, "skal jeg til at have det for hedt?"

Øjeblikket var kritisk. Han stod i begreb med komme mellem ild og vand. Han gjorde en overnaturlig anstrengelse, en anstrengelse som en falskmøntner, der skal puttes i kogende vand og søger at slippe. Han sprang op, kastede madrassen over drengene og løb sin vej.

"Hellige jomfru!" råbte drengene, "det er jernkræmmeren, der går igen!"

Og så løb de også deres vej.

Madrassen beholdt bålpladsen. Belleforêt, pater le Juge og Corrozet forsikrer, at den næste morgen med stor pomp blev taget op af kvarterets gejstlighed og båret hen i kirken Sainte-Opportunes skatkammer, hvor sakristanen lige til 1789 havde en god indtægt af det store mirakel, der var blevet øvet af den hellige jomfrus billede på hjørnet af Rue de Manconseil, som blot ved sin nærværelse i den mindeværdige nat imellem den sjette og syvende januar 1482 havde fået bugt med den afdøde Eustache Moubon, der for at spille Djævelen et puds ondskabsfuldt havde gemt sin sjæl i sin halmmadras, da han døde.

6. Den knuste krukke

Efter i nogen tid at have løbet af alle kræfter uden at vide hvorhen, idet han rendte panden imod mangt et gadehjørne, skrævede over mangen en rendesten og kom ind i mangen en gade, mangt et stræde og mangen en smøge uden udgang på sin flugt over hallernes gamle labyrintiske stenbro og i sin paniske skræk gjorde bekendtskab med, hvad der på de gamle dokumenters smukke latin kaldes *tota via, cheminum et viaria*, standsede vor digter pludselig, for det første, fordi vejret gik fra ham, og for det andet, fordi han så at sige blev grebet i kraven af et dilemma, der dukkede op for hans sjæl. "Jeg synes, mester Pierre Gringoire," sagde han til sig selv, idet han lagde fingeren på panden, "at du render her som en tosse. De små slyngler blev ikke mindre bange for dig end du for dem. Jeg synes, siger jeg dig, at du hørte deres trætøfler klapre, da de tog flugten imod syd, mens du flygtede imod nord. Nu er et af to sikkert: Enten har de taget flugten, og så er madrassen, som de naturligvis har glemt i deres forskrækkelse, akkurat det gæstevenlige leje, som du har rendt efter lige siden i morges, og som den hellige jomfru sender dig ved et mirakel til løn, fordi du har lavet et mysterium til hendes ære med optog og mummespil, eller også har drengene ikke taget flugten, og i så fald har de stukket ild på madrassen, og så har du jo akkurat det fortræffelige bål, du trænger til for at tørre og varme dig. I begge tilfælde, hvad enten det nu bliver til en seng eller til et bål, er madrassen en gave fra Himlen. Den velsignede jomfru på hjørnet af Rue de Mauconseil har måske ladet Eustache Moubon krepere ene og alene af den grund, og det er tåbeligt af dig sådan at smøre

haser som en picarder over for en franskmand og at lade det ligge bag dig, som du søger foran dig. Du er et fæ!"

Derpå vendte han om, og idet han søgte at orientere sig så godt som muligt og spejdende med næsen til vinden og spidsende øre, søgte han at finde den dejlige madras igen, men forgæves. Der var så mange gennemskæringer, stræder uden udgang og gyder, at han hvert øjeblik blev stående uden at ane, hvor han skulle hen, mere forvirret og fortumlet af dette virvar af mørke gader, end han ville være blevet i selve Hotel de Touruelles' labyrint. Omsider tabte han tålmodigheden og råbte højtideligt: "Forbandede være alle disse korsgader! Det er Fanden selv, der har skabt dem i sin forks lignelse!"

Dette udbrud lettede ham lidt, og et rødligt skær, som han i det samme fik øje på for enden af en lang og snæver gade, gengav ham atter hele hans mod. "Gud være lovet," sagde han, "der er det nede! Der har vi min madras, som de har stukket ild i." Og idet han sammenlignede sig med skipperen, som kæntrer om natten, tilføjede han fromt: "*Salve, salve, maris stella!*"

Henvendte han dette stykke litani til den hellige jomfru eller til madrassen? Det er vi aldeles uvidende om.

Han havde ikke gået ret mange skridt i den lange gade, der skrånede, ikke var brolagt og blev mere og mere fuld af skarn, før han opdagede noget meget mærkeligt. Den var ikke øde. Hist og her krøb der nogle ubestemmelige og uformelige masser hen ad den, alle sammen i retning af lysskæret, der flimrede for enden af den ligesom de plumpe insekter, der om natten slæber sig fra græsstrå til græsstrå hen imod en hyrdes bål.

Der findes ingenting, som gør et menneske så opsat på eventyr, som når han ingen penge har i lommen. Gringoire gik videre og havde snart nået det af disse spøgelser, der slæbte sig mest dorsk afsted bag efter de andre. Da han kom hen til ham, så han, at det ikke var andet end en ynkelig krøbling uden ben, der ved hjælp af en træbakke slæbte sig frem på hænderne ligesom en lemlæstet edderkop, det ikke har beholdt mere end to ben tilbage. Idet han kom forbi denne edderkop med menneskeansigt, sagde den med klynkende stemme: "*La buona mancia signor! La buona mancia!*"

"Fanden tage dig", sagde Gringoire, "og mig med, om jeg forstår, hvad du mener."

Han gik videre og kom hen til en anden af disse vandrende masser. Han undersøgte den nærmere. Det var en krøbling, på en gang halt og enarmet, i den grad halt og enarmet, at den indviklede sammensætning af krykker og træben, der holdt ham oppe, gav ham et udseende som et vandrende murerstillads. Gringoire, der var en ynder af ædle og klassiske lignelser, sammenlignede ham i sine tanker med Vulkans trefod, der var blevet levende.

Denne levende trefod hilste på ham, idet han gik forbi, holdt sin hat op i højde med Gringoires hage som et barberbækken og skreg ham ind i ørene: "*Senõr caballero, para comprar un pedazo de pan!*"

"Det lader til, at han også taler," sagde Gringoire, "men det er et barbarisk sprog, og han er heldigere end jeg, hvis han forstår det."

Så slog han sig for panden, idet han pludselig kom til at tænke på noget andet: "Apropos, hvad fanden mente de med

deres Esmeralda i formiddags?"

Han ville fremskynde sin gang, men stødte atter på noget, der spærrede vejen for ham. Dette noget eller rettere denne nogen var en blind, en lille blind mand med et skægget, jødisk ansigt. Han famlede omkring sig med en stok og bugseredes af en stor hund. "*Facitote caritatem,*" sagde han snøvlende med ungarsk accent.

"Nå," sagde Pierre Gringoire, "der har vi da endelig en, som taler et kristeligt sprog. Jeg må se ud som en rigtig almisseuddeler, siden man sådan anråber min barmhjertighed til trods for min pungs magerhed. – Min ven," fortsatte han, idet han vendte sig til den blinde, "jeg solgte min sidste skjorte i forrige uge, det vil sige, eftersom I kan forstå Ciceros sprog: *Vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chemisam.*"

Med disse ord vendte han den blinde ryggen og gik videre. Men den blinde gav sig til at gå stærkere til samtidig med ham, og de to krøblinger kom nu også efter ham i fuld fart, så krykkerne og træbakken klaprede i stenbroen, og så tumlede de alle tre af sted imellem hinanden lige i hælene på den stakkels Gringoire syngende hver sin vise for ham.

"*Caritatem,*" sang den blinde.

"*La buona mancia,*" sang den ene krøbling.

Og den anden satte kronen på de musikalske præstationer ved at gentage "*Un pedazo de pan.*"

Gringoire holdt sig for ørene. "Å, sikken et Babel!" råbte han.

Han gav sig til at løbe. Den blinde løb, og de to krøblinger løb også.

Jo længere han kom ind i gaden, des flere krøblinge, blinde og halte, enarmede, enøjede og spedalske med deres sår

myldrede der frem omkring ham. Nogle kom ud af husene, andre fra de tilstødende smågader, atter andre op af kælderhalsene, og alle skreg og hylede og tudede de, idet de humpede af sted, som de kunne bedst, i retning af lysskæret, væltende sig i skarnet som snegle efter regnvejr.

Gringoire, som stadig havde sine tre forfølgere i hælene på sig og ikke vidste, hvad dette skulle blive til, vandrede forvirret imellem dem, idet han skubbede de halte til side, skrævede over dem, der ingen ben havde, og fik sine fødder skjulte i dette net af krykker og træben ligesom den engelske kaptajn, der var faldet i kløerne på en flok krabber.

Han tænkte på at vende om, men det var for sent. Hele skaren spærrede ham tilbagevejen, og hans tre tiggere holdt fast på ham. Han gik altså videre, drevet fremad på en gang af denne uimodståelige strøm af frygt og af en svimmelhed, der bevirkede, at det hele stod for ham som en skrækkelig drøm.

Omsider nåede han enden af gaden. Den mundede ud på en meget stor åben plads, hvor tusinde spredte lys flimrede igennem den dunkle nattetåge. Gringoire løb ud på pladsen i håb om, at hans rappe ben ville sætte ham i stand til at slippe bort fra de tre invalide spøgelser, der havde klamret sig fast til ham.

"*Onde vas hombre?*" skreg den halte, idet han kastede sine krykker og løb efter ham på to så raske ben, som nogen sinde havde trådt på Paris' brosten, krøblingen rejste sig og satte sin tunge, jernbeslåede træbakke på hovedet af ham, og den blinde så på ham med flammende øjne.

"Hvor er jeg?" sagde den forfærdede digter.

"I Mirakelgården," svarede et fjerde spøgelse, der var kommet hen til dem.

"Ja, min sæl ser jeg blinde, som ser, og halte, som går," sagde Gringoire, "men hvor er Frelseren?"

De svarede med en uhyggelig latter.

Den stakkels digter så sig om. Han var virkelig i den skrækkelige Mirakelgård, som intet ordentligt menneske endnu var trængt ind i på den tid af døgnet, en tryllekreds, inden for hvilken retfærdighedens håndlangere sporløst forsvandt, når de vovede sig derind, en by beboet af røvere, en afskyelig vorte på Paris' ansigt, en kloak, hvorfra den lastens, tiggeriets og dagdriveriets rendesten, der altid strømmer over i hovedstædernes gader, vældede ud hver morgen, og hvortil den vendte tilbage hver nat, en uhyre bikube, hvor alle samfundets gedehamse indfandt sig om aftenen med deres bytte, et asyl, hvor sigøjneren, den bortrømte munk, den fortabte student, døgenigter af enhver nation, spaniere, italienere og tyskere, af enhver trosbekendelse, jøder, kristne, muhamedanere og afgudsdyrkere, dækkede med falske sår om natten forvandlede sig til røvere efter at have været tiggere om dagen, med et ord en umådelig garderobe, hvor på den tid alle skuespillerne i det evige skuespil af tyveri, prostitution og mord, der opføres i Paris' gader, klædte sig af og på.

Det var en umådelig stor, uregelmæssig plads, dårligt brolagt som alle Paris' pladser på den tid. Hist og her flammede der bål, omkring hvilke der var en mylder af sælsomme grupper. Der var en bestandig kommen og gåen, skrigen og råben. Man hørte skingrende latter, børneskrig og kvindestemmer. Denne menneskemasses hænder og hoveder, der stod sorte imod den

lyse baggrund, var i stadig bevægelse og gjorde tusinde sære fagter. Nu og da kunne man på jorden, hvor skæret fra bålene flimrede blandet med store ubestemte skygger, se en hund, der lignede et menneske, eller et menneske, der lignede en hund, bevæge sig. Grænserne imellem slægter og arter syntes udslettede i denne stad som i et pandæmonium. Mænd, kvinder, dyr, aldre, køn, sygdomme, sundhed, alt syntes at være fælles for dette folkefærd, alt løb sammen, blandede sig, gik i et. Hver enkelt havde lod og del i alt.

Det matte, flimrende skær fra bålene satte Gringoire i stand til, hvor forvirret han end var, rundt om den umådelige plads at skelne en række modbydelige, gamle huse, hvis ormstukne, fortørrede og uformelige facader med et eller to oplyste tagvinduer i hver i mørket tog sig ud for ham som umådelige hoveder af gamle kællinger, der stod i en kreds, vanskabte og surmulende, og så på hele denne heksesabbat, missende med øjnene. Det var som en helt ny verden, han aldrig før havde kendt til eller hørt tale om, en fantastisk verden fuld af vanskabt, myldrende kryb.

Gringoire, der blev mere og mere forvirret, mens de tre tiggere holdt fast på ham som med tænger, og en mængde andre mennesker sværmede om ham, skrigende ad ham og gloende på ham, så han blev ganske ør af det. Den ulykkelige Gringoire søgte at samle sine åndsevner for at komme i tanker om, hvor vidt det muligvis skulle være lørdag. Hans anstrengelser var imidlertid forgæves, hans hukommelse og hans tankers tråde var brustne, og tvivlende om alt, vaklende imellem indtrykkene af, hvad han så, og hvad han følte, stillede

han sig selv følgende uløselige spørgsmål: "Er dette virkelighed, i fald jeg er til? Er jeg til, i fald dette er virkelighed?"

I det samme hørtes der et tydeligt råb blandt den summende mængde, der omgav ham. "Lad os føre ham for kongen! Lad os føre ham for kongen!"

"Hellige Guds moder!" mumlede Gringoire, "kongen her må være en buk."

"Til kongen! Til kongen!" gentog alle stemmer.

Man slæbte af med ham. Alle ville slå klo i ham, men de tre tiggere slap ikke deres tag og rev ham fra de andre, idet de hylede: "Han tilhører os!"

Digterens vams, der allerede på forhånd var i en sørgelig forfatning, drog sit sidste suk under denne kamp.

Mens han således blev ført af sted over den skrækkelige plads, fortog hans svimmelhed sig. Han havde ikke gået ret mange skridt, før følelsen for virkeligheden vendte tilbage hos ham. Han begyndte at vænne sig til stedets atmosfære. I det første øjeblik var der fra hans digterhjerne eller måske ganske simpelt og prosaisk fra hans tomme mave så at sige udgået en damp, en dunst, som, idet den bredte sig imellem ham og de genstande, han havde for sig, kun havde gjort det muligt for ham at skimte dem i et natligt syns ubestemte tågethed, i drømmetilstandens dunkelhed, der får alle omrids til at svømme ud, fordrejer alle træk, ophober genstandene i uformelige grupper, idet den forstørrer dem til det overnaturlige, og forvandler menneskene til spøgelser. Lidt efter lidt afløstes denne hallucination af et mindre forvirret og mindre forstyrrende syn på tingene. Virkeligheden trådte frem for ham, stak ham i øjnene, trådte ham på tæerne og gjorde det

stykke for stykke af med de frygtelige syner, hans fantasi havde udklækket, og som han fra først af troede sig omgivet af. Han måtte blive opmærksom på, at han ikke vadede i Styx, men i skarnet, at det ikke var djævle, men røvere, der stødte ham på albuerne, at det ikke drejede sig om hans sjæl, men simpelt hen om hans liv, eftersom han manglede det kostelige middel, der er så virksomt i retning af at forsone røveren med skikkelige mennesker: Pungen. Ved at undersøge orgiet nærmere og med større koldblodighed kom han til det resultat, at det havde mere af knejpen end af heksesabbatten ved sig.

Mirakelgården var i virkeligheden ikke andet end en knejpe, men en røverknejpe, lige så rød af blod som af vin.

Det skue, der viste sig for ham, da hans pjaltede eskorte endelig havde nået sit mål og afleverede ham, var ikke skikket til at føre ham tilbage til poesien, ikke engang den sataniske. Det var den mest prosaiske og brutale knejpevirkelighed, han nogen sinde havde oplevet. Befandt vi os ikke i det femtende århundrede, ville vi sige, at Gringoire var steget ned fra Michelangelo til Callot.

Omkring et stort bål, der brændte på en stor rund stenflise, og hvis flammer slog op igennem en rødglødende trefod, der for øjeblikket var tom, stod der hist og her nogle ormstukne borde, som det kunne træffe sig, uden at nogen tjenende ånd med den ringeste geometriske sans havde gjort sig den mindske ulejlighed med at tilvejebringe symmetri imellem dem eller i det mindste sørge for, at de ikke dannede alt for mærkværdige vinkler med hinanden. På disse borde skinnede nogle krus, der stod over med vin og øl, og omkring disse krus sad der en mængde bakkantiske skikkelser, hvis ansigter

glødede af vin og i skæret fra bålet. Her kyssede en tykmavet mand med et gemytligt ansigt under stort spektakel en tyk og trivelig glædespige. Her så man en forloren soldat – en *narquois*, sagde man i tyvesproget – fløjtende tage forbindingen af sit falske sår og rette sit raske og kraftige ben, som lige fra morgenstunden af havde været indsnøret i en masse bind. På den anden side af det samme bord var en krøbling i færd med at lave sit ben i stand til næste dag ved at gnide det ind med svaleurt og okseblod. Et par borde derfra hørte man en pilgrim i fuldstændigt kostume aflire Sainte-Reines klage i en syngende og snøvlende tone. Et andet sted fik en ung rekrut undervisning i den faldende syge af en gammel praktikus, der lærte ham kunsten at fråde ved at tygge på et stykke sæbe. Ved siden af lettede en vattersottig sig for sin svulst, så en fire, fem tyvekvinder, der kivedes om et barn, de havde stjålet om aftenen, måtte holde sig for næserne. Alt sammen ting, der to århundrede senere forekom hoffet så latterlige, som Sauval siger, at de tjente kongen til tidsfordriv og blev optaget som intermezzo i balletten *Natten*, der var delt i fire afdelinger og blev opført på teatret i Petit-Bourbou. "De pludselige forvandlinger i Mirakelgården", tilføjer et øjenvidne i året 1653, "er aldrig blevet fortræffeligere fremstillet. Benserade forberedte os på dem i meget sirlige vers."

Alle vegne hørte man skoggerlatter og smudsige viser. Hver drev sit væsen, som han fandt for godt, sagde spydigheder, svor og bandede uden at høre på sin sidemand. De klinkede med krusene, bedst som de klinkede, skændtes de, og det gik ud over pjalterne, de havde på.

En stor hund sad på sin hale og stirrede på ilden. Der var også børn med ved dette orgie. Der var det stjålne barn, som græd og skreg. Der var en anden tyk dreng på fire år, som sad uden at sige et ord og dinglede med benene på en bænk, der var alt for høj, ved et bord, der nåede ham til hagen. En tredje var ivrigt optaget af med fingeren at smøre talgen fra et dryppende lys ud over bordet. En fjerde endelig, en lille en, der sad på hug i skarnet, blev næsten borte i en kedel, som han skrabede på med en tagsten og aflokkede toner, der ville have bragt Stradivarius til at dåne.

Der stod en tønde tæt ved bålet, og på den sad der en tigger. Det var kongen på sin trone.

De tre, der havde Gringoire imellem sig, førte ham frem for tønden, og hele bakkanalet forstummede et øjeblik med undtagelse af barnet med kedlen.

Gringoire turde hverken trække vejret eller slå øjnene op.

"*Hombre, qvita tu sombrero!*" sagde en af de tre slyngler, og inden det var gået op for Gringoire, hvad han mente, havde en af dem taget hans hat fra ham. Det var ganske vist en ynkelig bør, men den kunne dog endnu gøre god tjeneste på en solskins- eller regnvejrsdag. Gringoire sukkede.

Imidlertid tog kongen på sin tønde til orde og sagde:

"Hvad er det for en halunk?"

Gringoire fo'r sammen. Denne stemme mindede ham nemlig, skønt den nu havde en truende klang, om en anden stemme, den nemlig, der havde givet hans mysterium det første stød, da den midt iblandt publikum snøvlede: "Vær barmhjertige!" Han hævede hovedet. Det var virkelig Clopin Trouillefou.

Clopin Trouillefou var iført insignierne på sin kongelige værdighed og havde hverken flere eller færre pjalter på. Såret på hans arm var forsvundet. Han holdt i hånden en svøbe af læderremme af den slags, som datidens politibetjente brugte til at slå løs på mængden med, og som man kaldte *boullayes*.

På hovedet havde han en rund hovedbedækning, der var lukket for oven, men det var ikke let at afgøre, om det var en faldhat eller en kongekrone, i den grad lignede de to ting hinanden.

Imidlertid havde Gringoire, uden at han selv vidste hvorfor, atter fået noget håb, da han så, at kongen i Mirakelgården og den forbandede tigger i den store sal var en og samme person.

"Mester ..." stammede han, "nådige herre ... Deres Majestæt ... hvad skal jeg kalde Jer?" sagde han, da han havde nået kulminationspunktet i sit crescendo og ikke vidste, hvordan han skulle bære sig ad hverken med at komme op eller ned.

"Kald mig unådige herre, Deres majestæt, kammerat, eller hvad du vil. Men skynd dig. Hvad har du at sige til dit forsvar?"

"Til dit forsvar?" tænkte Gringoire. "Dette her synes jeg ikke om." Så fortsatte han stammende: "Det var mig, som i formiddags ..."

"I djævlens skind og ben," sagde Clopin, "hvad hedder du, din halunk? Andet bryder jeg mig ikke om. Du skal vide, at du her står over for tre mægtige fyrster. Jeg er Clopin Trouillefou, konge af Thunes, den store Kosroes efterfølger og konge over kongeriget Argot. Den gamle gule, du ser der med kluden om hovedet, er Mathias Hungadi Spicali, hertug af Ægypten og Bøhmen, og den tykke, som ikke hører på os, men kæler for en tøs, er Guillaume Rousseau, kejser af Galilæa. Vi er dine

dommere. Du har betrådt kongeriget Argot uden at høre til i det. Du har krænket vor stads privilegier. Du skal straffes, med mindre du er, hvad skikkelige folk kalder røver, tigger eller vagabond. Er du noget af den slags? Forsvar dig – lad os høre dine kapaciteter."

"Ak", sagde Gringoire, "jeg har ikke den ære. Jeg er forfatter ..."

"Det er nok," sagde Trouillefou uden at lade ham tale ud. "Du skal hænges. Det er ganske simpelt, mine herrer skikkelige borgere! Som I behandler vore folk hos jer, således behandler vi Jer hos os. Den lov, I anvender på landstrygerne, anvender landstrygerne igen på jer. Det er Jeres egen skyld, i fald den er grusom. Man må også en gang imellem se en skikkelig mand skære ansigter med strikken om halsen. Det gør operationen hæderlig. Nå, min ven, uddel nu glad dine pjalter imellem disse ungmøer. Jeg lader dig hænge til morskab for landstrygerne, og du giver dem dine penge at drikke op. Hvis du føler trang til tåbelige ceremonier, så er der i den træmorter dér en meget god Gud Fader af sten, som vi har stjålet i Saint-Pierre aux Boeufs. Du har fire minutter til at kaste ham din sjæl i hovedet i."

Det var en skrækkelig tale.

"Vel talt, min sæl! Clopin Trouillefou prædiker som den hellige fader paven," råbte kejseren af Galilæa, idet han knuste sit krus for at lægge skårene til støtte under sit bord.

"Mine herrer kejsere og konger," sagde Gringoire koldblodigt, jeg ved ikke, hvordan det var gået til, men han havde genvundet sin fatning og talte meget modigt, "det kan aldrig være Deres mening. Jeg hedder Pierre Gringoire! Det er mig, der har forfattet det mysterium, der i formiddags blev opført i paladsets store sal."

"Å, er det dig, mester!" sagde Clopin. "Jeg var der ved Guds hoved selv. Nå, kammerat, er det, at du kedede os i formiddags, en grund til, at du ikke skulle hænges i aften?"

"Det vil blive vanskeligt for mig at trække mig ud af dette," tænkte Gringoire. Han gjorde imidlertid endnu en kraftanstrengelse. "Jeg indser ikke, hvorfor digterne ikke skulle regnes til landstrygerne. Æsopus var en vagabond, Homerus var en tigger, Merkurius var en tyveknægt ..."

Clopin afbrød ham. "Jeg tror, du vil stikke os blår i øjnene med dit pluddervælsk. Guds død, lad dig hænge, og gør ikke så meget vrøvl."

"Om forladelse, allernådigste konge af Thunes," svarede Gringoire, idet han forvarede sig skridt for skridt. "Det er virkelig umagen værdi ... Hør, hvad jeg har at sige ... I vil ikke dømme mig uhørt."

Den ulykkeliges stemme overdøvedes ligefrem af det spektakel, der opstod omkring ham. Den lille dreng gned på sin kedel med større energi end nogen sinde, og for at sætte kronen på værket satte en gammel kælling en pande fuld af fedt på trefoden, hvor den stod og hvislede på ilden og gjorde et spektakel som en flok skrigende børn, der render efter en maskeret til karnevallet.

Imidlertid lod Clopin Trouillefou til at forhandle med hertugen af Ægypten og kejseren af Galilæa, hvilken sidste var aldeles drukken. Derpå råbte han med skingrende stemme: "Stille!" og da kedlen og stegepanden ikke adlød ham, men fortsatte deres duet, sprang han ned af sin tønde, sparkede med foden til kedlen, så den trillede en halvt snes skridt bort med barnet i, og gav ligeledes panden et spark, så at alt fedtet faldt i

ilden, hvorpå han atter gravitetisk satte sig op på sin trone uden at ænse barnets kvalte gråd eller den gamle kællings brummen over, at hendes aftensmad gik op i røg.

Trouillefou gjorde et tegn, og hertugen og kejseren og alle de andre stillede sig op i en hesteskoformet kreds, i hvilken Gringoire, som stadig blev holdt ubarmhjertigt fast, stod i midten. Det var en halvkreds af pjalter og laser og flitterstads, af forke og økser, af ben, der var våde af vin, af svære nøgne arme, af skidne, sløve og udlevede ansigter. Midt i denne landstrygernes forsamling præsiderede Clopin Trouillefou som doge i dette senat, som konge over dette pairskab, som pave i dette konklave, for det første i kraft af sin ophøjede stilling på tønden, for det andet i kraft af en vist stolt, vildt og skrækindjagende udtryk, der fik hans øjne til at funkle og adlede landstrygerracens dyriske type i hans vilde ansigt. Man kunne have betegnet ham som et vildsvin imellem tamsvin.

"Hør," sagde han til Gringoire, idet han strøg sig om sin vanskabte hage med sin hårdhudede hånd, "jeg indser ikke, hvorfor du ikke skulle hænges. Det lader ganske vist til at være dig ubehageligt, og det er ganske naturligt. I gode borgere er ikke vant til det, I gør jer alt for store tanker om den ting. Når alt kommer til alt, vil vi slet ingen fortræd gøre dig. Nu skal jeg sige dig en måde, hvorpå du på øjeblikket kan klare sagen. Vil du høre på os?"

Man kan tænke sig, hvilket indtryk dette forslag gjorde på Gringoire, der så livet glide fra sig og allerede begyndte at give slip på det. Han greb til med begge hænder.

"Ja, det vil jeg visselig med stor fornøjelse," sagde han.

"Du går altså ind på," sagde Clopin, "at lade dig optage i Den lille Sværdliljes Broderskab?"

"Ja vist så, Den lille Sværdliljes Broderskab," svarede Gringoire.

"Du vedkender dig, at du er medlem af det fri borgerskab?"

"Af det fri borgerskab."

"Undersåt i kongeriget Argot?"

"I kongeriget Argot."

"Landstryger?"

"Landstryger."

"Af hele din sjæl?"

"Af hele min sjæl."

"Jeg vil gøre dig opmærksom på," sagde kongen, "at du nu bliver hængt alligevel."

"Så til helvede!" sagde digteren.

"Kun med den forskel," blev Clopin uforstyrret ved, "at det først sker senere, med større højtidelig på den gode stad Paris' bekostning, i en smuk galge, og at eksekutionen bliver fuldbyrdet af skikkelige folk. Det er altid en trøst."

"Det er et sandt ord," svarede Gringoire.

"Det har også andre fordele. Som fri borger har du hverken renovationsskat eller fattigskat eller lygteskat at udrede som Paris' borgere."

"Lad det være så," sagde digteren, "jeg går ind på det. Jeg er landstryger, undersåt i kongeriget Argot, friborger, medlem af Den lille Sværdlilje, alt, hvad I vil, og jeg var det alt sammen på forhånd, allernådigste konge af Thunes, for jeg er filosof, *et omnia in philosophia, omnes in philosopho continentur*, ved I."

Kongen af Thunes rynkede panden.

"Hvem anser du mig for, min ven? Hvad er det for et ungarsk jødemål, du pludrer? Jeg forstår ikke hebraisk. Fordi man er en bandit, behøver man ikke at være en jøde. Jeg stjæler ikke engang mere, det er jeg hævet over. Jeg myrder. Jeg kan indlade mig på at skære halsen over på folk, men ikke på at skære deres pengepunge af."

Gringoire søgte at få en undskyldning indført under denne korte tale, hvis tempo blev hurtigere og hurtigere som følge af talerens vrede.

"Jeg beder om forladelse, nådige herre, det er ikke hebraisk, det er latin."

"Jeg siger dig", fortsatte Clopin opbragt, "at jeg ingen jøde er, og at jeg, fanden fare i synagogen, lader dig hænge så vel som den lille sjakkerjøde der ved siden af dig, som jeg håber en skøn dag at se naglet til en kontordør som den falske mønt, han er."

Med disse ord pegede han på den lille skæggede ungarske jøde, der havde tiltalt Gringoire med sit *facitate caritatem*, og som, da han intet andet sprog forstod, så overrasket på kongen af Thunes uden at kunne begribe, hvorfor han lod sit dårlige humør gå ud over ham.

Omsider blev hr. Clopin rolig igen.

"Du vil altså være landstryger, din halunk?" sagde han til vor digter.

"Ja vel," svarede digteren.

"Det er ikke nok at ville," sagde den ubarmhjertige Clopin. "Den gode vilje skaffer ikke så meget som et løg mere på suppen og duer ikke til andet end til at hjælpe en til Paradis. Men Paradis og kongeriget Argot er to ting. For at blive optaget i

Argot må du bevise, at du duer til noget, og derfor må du gå i lommerne på stråmanden."

"Jeg går i lommerne på ham, så meget I behager," sagde Gringoire.

Clopin gjorde et tegn. Nogle af hans folk trådte ud af kredsen og vendte straks efter tilbage med to stolper, på hvilke der forneden var anbragt fodstykker, så at de med lethed lod sig stille på jorden. Foroven på de to stolper fastgjorde de en tværbjælke, så det hele dannede en meget net transportabel galge, som Gringoire havde den fornøjelse at se blive rejst lige for sine øjne på et øjeblik. Der manglede slet ingenting, ikke engang strikken, som dinglede graciøst under tværbjælken.

"Hvad har de i sinde?" spurgte Gringoire uroligt sig selv. En lyd af bjælder, han i det samme hørte, gjorde ende på hans uro. Det var en stråmand, som landstrygerne gav strikken om halsen og hængte op, en slags fugleskræmsel med røde klæder på og i den grad behængt med bjælder og små klokker, at der var nok til at forsyne tredive castilianske muldyr med. Disse tusinde klokker klang en tid, mens strikken svingede frem og tilbage, men lidt efter lidt blev klangen svagere og omsider forstummede den helt, da stråmanden kom til ro i kraft af loven for pendulsvingningerne, der har fortrængt vanduret og timeglasset.

Derpå pegede Clopin på en gammel, vaklende skammel, der stod under stråmanden.

"Stå op på den," sagde han.

"For pokker," indvendte Gringoire, "jeg brækker halsen. Jeres skammel halter jo som et *distichon martial*. Den har et heksameter og et pentameter at stå på."

"Stå op på den," sagde Clopin.

Gringoire stod op på skamlen, og det lykkedes ham, men ikke uden adskillige svingninger med hoved og arme, at komme i ligevægt.

"Nå," sagde kongen af Thunes, "slå nu din højre fod om venstre ben og stil dig på tåspidserne på venstre ben."

"Nådige herre," sagde Gringoire, "I vil altså absolut have, at jeg skal brække et eller andet lem?"

Clopin slog med nakken.

"Hør, min ven, du har for meget i munden. Nu skal jeg i to ord sige dig, hvad det drejer sig om. Du stiller dig på tåspidserne, som jeg har sagt. På den måde kan du nå stråmandens lomme. Den går du i. Du tager en pung op af den, og gør du det, uden at man hører noget til klokkerne, er det godt, så hører du til lavet, og vi har så ikke andet at gøre end at tampe dig dygtigt igennem i otte dage."

"Du gode Gud, jeg skal vel vogte mig. Men hvis klokkerne nu ringer?"

"Så bliver du hængt. Har du forstået mig?"

"Jeg forstår ikke et muk af det hele," svarede Gringoire.

"Hør en gang endnu. Du går i stråmandens lommer og tager hans pung, og rører en eneste klokke sig, bliver du hængt. Har du nu forstået mig?"

"Vel," sagde Gringoire, "jeg forstår Jer. Og så?"

"Lykkes det dig at tage pungen, uden at man hører noget til klokkerne, er du optaget i lavet, og så bliver du mørbanket i otte dage. Nu forstår du mig vist?"

"Nej, nådige herre, jeg er ikke med. Hvad fordel har jeg af det? I det ene tilfælde bliver jeg hængt, i det andet bliver jeg

mørbanket."

"Og så bliver du optaget i landstrygernes lav," sagde Clopin, "har det ingenting at betyde? Det er til dit eget bedste, at vi tamper dig, for at du kan blive hærdet imod hug."

"Mange tak," sagde digteren.

"Nå, lad os nu skynde os," sagde kongen, stampende med foden i sin tønde, der gav genlyd som en stor tromme. "I lommerne på stråmanden, så jeg kan blive færdig med den historie. Jeg lader dig for sidste gang vide, at i fald jeg hører en eneste klokke, kommer du til at dingle i stråmandens sted."

Argotfolkene klappede ad Clopins ord og slog kreds om galgen under et så ubarmhjertigt latterkor, at Gringoire indså, at han morede dem alt for meget til ikke at kunne frygte for, hvad det skulle være. Han havde altså intet håb mere med undtagelse af en svage mulighed for, at det skrækkelige kunststykke, der var pålagt ham, måske kunne lykkes. Han besluttede derfor at vove forsøget, men først henvendte han en brændende bøn til stråmanden, han skulle bestjæle, og som utvivlsomt var lettere at røre end landstrygerne. Denne masse klokker med deres små kobbertunger syntes ham lige så mange åbne slangegab, rede til at hvisle og bide.

"Å," sagde han ganske sagte, "er det muligt, at mit liv beror på den mindste svingning af den mindste af disse klokker. O," fortsatte han med foldede hænder, "o, klokker, lad være at ringe!"

Han gjorde endnu et sidste forsøg på at tale Trouillefou til rette.

"Og sæt nu, der kommer et vindstød?" sagde han.

"Så bliver du hængt," sagde den anden uden at betænke sig.

Da han så, at der hverken var frist eller opsættelse eller nogen som helst anden udvej mulig, fandt han sig i sin skæbne som en mand. Han snoede sin højre fod om venstre, stillede sig på tåspidserne og strakte armen ud ... men lige som han skulle til at røre ved stråmanden, vaklede han, som kun havde et ben at støtte sig på, på skamlen, der kun havde tre. Han greb instinktivt efter stråmanden for at holde sig i den, tabte ligevægten og faldt tungt til jorden fuldstændig døvet af det skæbnesvangre spektakel, de tusinde klokker gjorde, idet stråmanden som følge af hans hånds tryk først svingede rundt og derpå majestætisk dinglede frem og tilbage imellem de to stolper.

"Fordømt!" råbte han, idet han faldt, og så blev han liggende som død med ansigtet imod jorden.

Imidlertid hørte han den skrækkelige klemten over sit hoved og landstrygernes djævelske latter og Trouillefous stemme, der sagde: "Tag den slyngel op, og hæng ham i en fart."

Han rejste sig. Man havde allerede taget stråmanden ned for at gøre plads til ham.

Argotfolkene tvang ham til igen at stå op på skamlen. Clopin kom hen til ham, lagde strikken om halsen på ham og sagde så, idet han slog ham på skulderen: "Farvel, min ven, nu kan du ikke længere slippe, om du så havde pavens tarme."

Ordet "nåde" døde på Gringoires læber. Han lod sit blik glide rundt i kredsen, men der var intet håb, de lo alle sammen.

"Bellevigne de l'Etoile," sagde kongen af Thunes til en kæmpemæssig landstryger, der trådte frem fra rækkerne, "kryb op på tværbjælken."

Bellevigne de l'Etoile klatrede let op på tværbjælken, og et øjeblik efter så Gringoire, da han slog øjnene i vejret, ham til sin rædsel sidde over skrævs deroppe.

"Nå," sagde Clopin Trouillefou, "så snart jeg klapper i hænderne, Aidry le Rouge, sparker du skamlen til side. Du, Francois Chante-Prune, klynger dig til slynglens ben, og du, Bellevigne, springer ned på skuldrene af ham – alle tre på en gang, forstår I?"

Det gøs i Gringoire.

"Er I parate?" sagde Clopin Trouillefou til de tre argotfolk, der stod og ventede på signalet til at kaste sig over Gringoire. Det var et skrækkeligt øjeblik for den stakkels fyr, da han måtte vente, mens Clopin ganske roligt sparkede nogle vinrankekviste, som ilden ikke havde fået fat i, ind på bålet. "Er I parate?" gentog han og skulle lige til at klappe i hænderne. Endnu blot et sekund, og det havde været ude med Gringoire.

Men så standsede kongen som grebet af en pludselig tanke. "Vent et øjeblik," sagde han, "jeg har glemt noget! ... Vi plejer ikke at hænge nogen mand uden at spørge, om her skulle være nogen kvinde, der vil have ham. Det er din sidste chance. Du må enten giftes med en landstrygerske eller dingle."

Denne sigøjnerlov findes endnu den dag i dag, hvor bizar læseren end måske finder den, vidtløftigt fremsat i den gamle engelske lovgivning. Se *Burlington's Observations*.

Gringoire åndede atter. Det var anden gang, han var vendt tilbage til livet i løbet af en halv time. Han turde da heller ikke stole alt for fast på, at det virkelig var tilfældet.

"Halløj!" råbte Clopin, som atter var steget op på sin tønde, "halløj, I kvinder og alt, hvad der er af hunkøn, fra heksen til

hendes kat, skulle der være nogen imellem jer, som vil have denne fyr? Halløj, Colette la Charonne. Elisabeth Trouvain! Simone Jodouyne! Marie Piédebon! Thonne la Longue! Bérarde Fanouel! Michell Genaille! Claudine Rouge-Oreille! Matthurme Girorou! Halløj, Isabeau la Thierrye! Kom hid og se. Her er en mand at få gratis! Hvem vil have ham?"

Gringoire var utvivlsomt lidet tiltrækkende i den forfatning, hvori han befandt sig. Landstrygerkvinderne var åbenbart ikke synderligt forhippede på at tage imod tilbuddet. Den ulykkelige hørte dem sige: "Nej, nej, hæng ham, så får vi fornøjelse af ham alle sammen."

Tre af dem trådte imidlertid frem for at tage ham nærmere i øjesyn. Den første var et tykt pigebarn med firkantet ansigt. Hun undersøgte omhyggeligt filosoffens usle klæder. Den lærredskittel var slidt og mere hullet end en pande til at riste kastanjer i. Pigebarnet satte et ærgerligt ansigt op. "En gammel rak," brummede hun. "Lad os se din kappe," fortsatte hun.

"Den har jeg tabt," sagde Gringoire.

"Din hat?"

"Den har man taget fra mig."

"Dine sko?"

"Der er snart ingen såler i dem mere."

"Din pung?"

"Ak," stammede Gringoire, "jeg ejer ikke en hvid."

"Så lad dig hænge, og sig tak til!" sagde pigebarnet og vendte ham ryggen.

Den anden, en gammel, sort, rynket, modbydelig en, så hæslig, at hun endog var et særsyn i Mirakelgården, undersøgte Gringoire på alle leder og kanter. Han skælvede næsten for, at

hun skulle ville have ham, men hun mumlede i skægget: "Han er for mager," og gik sin vej.

Den tredje var en ung pige, ret frisk og ikke overdreven grim. "Frels mig," hviskede den stakkels djævel til hende. Hun så et øjeblik medlidende på ham, derpå slog hun øjnene ned, pillede ved sit skørt og blev stående, som om hun ikke vidste, hvad hun skulle gøre. Han fulgte enhver af hendes bevægelser med øjnene. Det var det sidste glimt af håb.

"Nej," sagde den unge pige omsider, "nej, Vilhelm Langkind ville prygle mig." Og så gik hun.

"Du har uheld med dig, kammerat," sagde Clopin.

Derpå stod han op på sin tønde. "Vil ingen have ham?" råbte han, idet han til stor morskab for alle efterlignede en auktionarius' måde at råbe op på. "Ingen bud? Første, anden, tredje gang." Med disse ord vendte han sig om imod galgen, nikkede og tilføjede: "Værs'god!"

Bellevigne de l'Etoile, Andry le Rouge og Francois Chante-Prune nærmede sig Gringoire.

I det samme opstod der et råb blandt argotfolkene: "Esmeralda! Esmeralda!"

Gringoire kom til at ryste og vendte sig til den side, hvorfra råbet kom. Hoben veg til side og gjorde plads for en ren og blændende skikkelse. Det var sigøjnersken.

"Esmeralda!" sagde Gringoire, idet han midt i al sin sindsbevægelse undrede sig over den besynderlige måde, hvorpå dette magiske ord sammenknyttede alle hans erindringer fra den dag.

Denne sjældne pige syntes end også i Mirakelgården at udøve det herredømme, hendes skønhed og ynde gav hende

andetsteds. Argotfolkene, både mænd og kvinder, stillede sig fredeligt op i rækker, idet hun spadserede forbi, og deres rå ansigter strålede ved synet af hende.

Hun nærmede sig delinkventen med lette fjed.

Hendes smukke Djali fulgte hende. Gringoire var mere død end levende. Hun så et øjeblik tavs på ham.

"Vil I hænge den mand?" sagde hun alvorligt til Clopin.

"Ja, søster," svarede kongen af Thunes, "med mindre du vil tage ham til mand."

Hun gjorde sin smukke lille grimasse med underlæben.

"Jeg tager ham," sagde hun.

Nu troede Gringoire fuldt og fast, at alt, hvad han havde oplevet fra om formiddagen af, var en drøm, og at han drømte endnu.

Denne skæbnens omskiftelse var ganske vist behagelig, men den kom unægtelig noget brat.

Man løste strikken og lod digteren stå ned af skamlen. Har var nødt til at sætte sig ned, så voldsom var hans sindsbevægelse.

Hertugen af Ægypten hentede uden at sige et ord en lerkrukke. Sigøjnersken rakte Gringoire den. "Kast den på jorden," sagde hun.

Krukken sprang i fire stykker.

"Broder," sagde hertugen af Ægypten derpå, idet han lagde hænderne på deres pander, "hun er din kone. Søster, han er din mand. På fire år. Gå."

7. En brudenat

Få øjeblikke efter befandt vor digter sig ganske alene med en smuk pige i et lille, spidsbuet, vel tillukket og lunt værelse, siddende ved et bord, der ikke lod til at have noget imod at gøre nogle lån fra et skab med spisevarer, der var anbragt oven over det, og med udsigt til en god seng. Eventyret grænsede til trylleri. Han begyndte for ramme alvor at tro, at han var en af de personer, der fortælles om i eventyrene. Nu og da så han sig om som for at se, om den ildvogn med to drager for, der var det eneste befordringsmiddel, som så hurtigt havde kunnet føre ham fra Helvede til Paradis, endnu var der. Af og til så han også stift på sine hullede klæder for at holde fast på virkeligheden og ikke helt tabe sit fodfæste på jorden. Det var den eneste tråd, der holdt fast på hans i fantasiens regioner omtumlede fornuft.

Den unge pige lod slet ikke til at ænse ham. Hun gik og kom, flyttede en skammel, snakkede med sin ged og gjorde af og til en lille grimasse. Omsider satte hun sig ved bordet, og Gringoire kunne se på hende, så meget han lystede.

Du har været barn, læser, og du er måske så lykkelig at være det endnu. Det er utænkeligt andet, end at du mere end en gang – jeg for mit vedkommende har tilbragt hele dage med det, og de hører til de bedst anvendte i hele mit liv – en solskinsdag har fulgt en smuk grøn eller blå guldsmed på dens zigzagflugt fra busk til busk langs bredden af en bæk og set den kysse hver en kvist, idet den fløj forbi. Du mindes uden tvivl, med hvilken forelsket nysgerrighed din tanke – dit blik dvælede ved denne lille summende og svirrende hvirvel af purpur- og azurvinger, midt i hvilken svævede et legeme, der ikke var til at

få fat på, og som selve den hurtighed, hvormed det bevægede sig, ligesom kastede et slør over. Det åbenbares for dig, at den luftige skikkelse, der tegnede sig utydeligt imellem disse svirrende vinger, var et gådefuldt, fantastisk væsen, som det ikke var muligt at komme til at berøre, ja knapt at se. Men når så endelig guldsmeden satte sig på spidsen af et siv, og du, holdende vejret, kunne betragte de lange florvinger, det lange, emaljeblanke slæb, de to krystalkugler, hvor undrede du dig da ikke, og hvor ængstelig var du ikke for atter at se skikkelsen tabe sig i skyggen og væsenet blive til en kimære. Kald disse indtryk tilbage i din erindring, så kan du let danne dig en forestilling om, hvad Gringoire følte ved at se denne Esmeralda for sig i synlig og håndgribelig skikkelse, som han hidtil kun havde skimtet i en hvirvel af dans, sang og tummel.

Han sank mere og mere hen i sine drømmerier. "Så det er altså det, Esmeralda betyder," sagde han til sig selv, idet han fulgte hende med øjnene. "Et himmelsk væsen – en gadedanserinde! Så meget – så lidt! Det er hende, der gav mit mysterium nådestødet i formiddags, og det er hende, der har frelst mit liv i aften. Min onde ånd – min gode engel! … En smuk kvinde på ære! … og hun må jo elske mig til raseri, siden hun sådan har taget mig … nå, ja," sagde han, idet han pludselig rejste sig med den erkendelse af sandheden, der var grundtrækket i hans karakter og i hans filosofi, "jeg ved ikke, hvordan det er gået til, men hendes mand er jeg."

Med denne tanke i hovedet, sådan, at man kunne læse den i hans øjne, nærmede han sig den unge pige på en så militærisk og galant måde, at hun fo'r tilbage.

"Hvad vil I mig?" sagde hun.

"Og det kan I spørge om, tilbedelsesværdige Esmeralda!" svarede Gringoire i en så lidenskabelig tone, at han selv blev forbavset over det.

Sigøjnersken slog sine store øjne helt op. "Jeg ved ikke, hvad I mener."

"Hvad for noget!" sagde Gringoire, som blev varmere og varmere og mente, at han, når alt kom til alt, ikke havde med andet end en dyd, der hørte hjemme i Mirakelgården, at gøre. "Tilhører jeg ikke dig, min søde ven, og tilhører du ikke mig?"

Og så tog han hende ganske ugenert om livet.

Sigøjnerskens kjoleliv gled imellem hænderne på ham som et åleskind. Hun fo'r med et sæt hen i den anden ende af værelset, bukkede sig ned og rejste sig atter op med en lille dolk i hånden, inden Gringoire havde fået tid til blot så meget som at se, hvor denne dolk kom fra. Opbragt og stolt med svulmende læber og udspilede næsebor, med kinder så røde som et vinteræble og med lynende øjne stod hun for ham, og samtidig stillede den lille hvide ged sig op foran hende og gjorde krigerisk front imod ham, stangende efter ham med sine smukke, forgyldte og meget spidse horn. Alt dette var et øjebliks værk.

Guldsmeden blev til hveps og var parat til at stikke.

Vor filosof blev bestyrtet stående, idet han skiftevis lod sine dumme blikke vandre fra geden til den unge pige og omvendt. "Hellige Guds moder!" sagde han, da han endelig fik mælet igen, "det kan man kalde to mandhaftige fruentimmer!"

Sigøjnersken tog nu også ordet.

"Du må være en uforskammet slyngel," sagde hun.

"Om forladelse, jomfru," sagde Gringoire smilende, "men hvorfor har I da taget mig til mand?"

"Skulle jeg da have ladet dig hænge?"

"I har altså ikke tænkt på andet end på at redde mig fra galgen, da I tog mig til ægte?" sagde digteren en smule skuffet i sine elskovsfulde forhåbninger.

"Hvad skulle jeg ellers have tænkt på?"

Gringoire bed sig i læberne. "Nå," sagde han, "jeg er endnu ikke så sejrrig i Cupido, som jeg troede. Men hvorfor skulle så den stakkels krukke slås i stykker?"

Esmeraldas dolk og gedens horn var imidlertid stadig parate til at afværge ethvert muligt angreb.

"Jomfru Esmeralda," sagde digteren, "lad os slutte fred. Jeg er ikke retsskriver og vil ikke chikanere Jer i anledning af, at I sådan bærer dolk i Paris til trods for byfogedens forordninger og forbud. I ved dog måske, at Noël Lescrivain for otte dage siden blev idømt en bøde af ti pariser-sols, fordi han gik med sværd, nå, det kommer ikke mig ved, og jeg går over til hovedsagen. Jeg sværger Jer til ved min himmerigespart, at jeg ikke skal komme Jer nær imod Jeres vilje, men giv mig så noget aftensmad."

Gringoire var i virkeligheden ligesom hr. Despréaux "meget lidt forlibt af sig". Han havde ikke noget af dette kavaler- og soldatervæsen, der tager de unge piger med storm. I kærlighedssager som i alle andre sager rettede han sig gerne efter omstændighederne og holdt middelvejen, og et godt aftensmåltid i elskværdigt selskab behagede ham, især da han var sulten; en fortræffelig mellemakt imellem prologen og opløsningen af elskovseventyr.

Sigøjnersken svarede ikke. Hun gjorde sin lille hånlige grimasse, knejsede med hovedet som en fugl og brast derpå i

latter. Den lille dolk forsvandt, som den var kommet, uden at Gringoire kunne opdage, hvor bien skjulte sin brod.

Et øjeblik efter var der et rugbrød, en skive flæsk, nogle runkne æbler og et krus øl på bordet. Gringoire tog ivrigt for sig af retterne. Når man hørte, hvor voldsomt hans jerngaffel klirrede imod hans lertallerken, måtte man tro, at hele hans forelskelse havde forvandlet sig til madlyst.

Den unge pige, der sad lige over for ham, så tavs på ham, åbenbart optaget af andre tanker, der af og til fik hende til at smile, mens hendes fine hånd kærtegnede gedens kloge hoved, der trykkede sig op imellem hendes knæ.

Et gult vokslys oplyste denne scene, hvor grådighed og drømmeri sad over for hinanden.

Da Gringoire så nogenlunde havde fået sin maves knurren til at forstumme, følte han imidlertid en vis falsk undseelse over, at han ikke havde levnet mere end et æble. "Skal I ikke spise, jomfru Esmeralda?"

Hun rystede blot på hovedet til svar og fæstede atter sit tankefulde blik på værelsets hvælvede loft.

"Hvad pokker er hun så optaget af?" tænke Gringoire, idet han fulgte retningen af hendes blik. "Det kan da umuligt være den vrængende stendværg oppe i loftet, der sådan lægger beslag på hendes opmærksomhed. Ham kan jeg da for fanden nok tåle sammenlignes med."

Han hævede stemmen: "Jomfru!"

Det lod ikke til, at hun hørte det.

Han sagde endnu højere: "Jomfru Esmeralda!"

Det var spildt ulejlighed, den unge piges sjæl var andetsteds henne, og Gringoires stemme formåede ikke at kalde den

tilbage. Heldigvis blandede geden sig i sagen. Den gav sig til blidt at trække sin herskerinde i ærmet.

"Hvad vil du, Djali?" sagde sigøjnersken hurtigt, som om hun pludselig fo'r op af søvne.

"Den er sulten," sagde Gringoire henrykt over at kunne begynde en samtale.

Esmeralda gav sig til at smuldre noget brød, som Djali sirligt spiste af hendes hule hånd.

Gringoire gav hende ikke tid til atter at synke hen i sine drømmerier. Han dristede sig til at komme med et kildent spørgsmål.

"I vil altså ikke have mig til mand?"

Den unge pige så stift på ham og sagde: "Nej."

"Heller ikke til elsker?" sagde Gringoire.

Hun gjorde sin grimasse og sagde: "Nej."

"Til ven da?" vedblev Gringoire.

Hun så atter stift på ham, og efter at have betænkt sig et øjeblik svarede hun: "Måske."

Dette "måske", som filosofferne sætter så stor pris på, gjorde Gringoire dristigere.

"Ved I, hvad venskab er?" spurgte han.

"Ja," svarede sigøjnersken, "det er det samme som at være broder og søster, to sjæle, der berører hinanden uden at smelte sammen, to fingre på en hånd."

"Og kærligheden?" fortsatte Gringoire.

"O, kærligheden," sagde hun med skælvende stemme og strålende øjne, "det er at være to og kun en, en mand og en kvinde, der smelter sammen til en engel. Det er Himlens salighed."

Der var over gadedanserinden, mens hun sagde dette, en skønhed, der i høj grad slog Gringoire og syntes ham at stå i fuldstændig samklang med den næsten østerlandske begejstring i hendes ord. Hendes rene, rosenrøde mund åbnede sig til et halvt smil. Hendes klare, rene pande formørkedes et øjeblik af hendes tanker, ligesom et spejl fordunkles, når man ånder på det, og under hendes lange, sorte, nedslagne øjenhår glimtede der et ubeskriveligt lys, der gav hendes træk den ideale skønhed, som Raphael senere fandt i den mystiske forening af jomfru, moder og guddom.

Gringoire fortsatte ikke des mindre.

"Hvordan skal man da være for at tækkes Jer?"

"Man skal være en mand."

"Og hvad er jeg da?" sagde han.

"En mand har hjelm på hovedet, sværd i hånden og gyldne sporer på hælene."

"Godt," sagde Gringoire. "Altså uden helt ingen mand. Elsker I nogen?"

"Elsker?"

"Elsker."

Hun blev stående et øjeblik hensunket i tanker. Derpå sagde hun med et ejendommeligt udtryk: "Jeg vil snart få det at vide."

"Hvorfor ikke i aften," sagde digteren ømt, "hvorfor ikke mig?"

Hun så alvorligt på ham.

"Jeg kan kun elske en mand, der kan beskytte mig."

Gringoire blev rød i hovedet og følte sig truffet. Det var åbenbart, at den unge pige sigtede til den ringe hjælp, han havde ydet hende under de farlige omstændigheder, hun havde

befundet sig i for et par timer siden. Mindet herom så vel som om de andre eventyr, han havde oplevet den aften, vågnede, og han slog sig for panden.

"Det er sandt, jomfru, det burde jeg have begyndt med. Tilgiv min tåbelige tankeløshed. Hvordan bar I Jer ad med at slippe ud af Quasimodos kløer?"

Dette spørgsmål fik sigøjnerinden til at skælve.

"O, den frygtelige pukkelryg!" sagde hun, idet hun dækkede sit ansigt med sine hænder.

Hun rystede, som om hun var forkommen af kulde.

"Ja, han er virkelig et skrækkeligt menneske," sagde Gringoire uden at slippe tråden. "Men hvordan slap I fra ham?"

Esmeralda smilede, sukkede og tav.

"Ved I, hvorfor han fulgte efter Jer?" sagde Gringoire, idet han søgte at komme tilbage til sit spørgsmål ad en omvej.

"Det ved jeg ikke," sagde den unge pige. Derpå tilføjede hun ivrigt: "Men I fulgte jo også efter mig, hvorfor gjorde I det?"

"Det husker jeg min sandten ikke længere," svarede Gringoire.

Der blev en pause. Gringoire sad og skar i bordet med sin kniv. Den unge pige smilede og syntes at se på noget lige igennem muren. Pludselig gav hun sig til at synge med knapt hørlig stemme:

Quando las pintadas aves
mudas estan, y la tierra ...

Så brød hun brat af og gav sig til at kærtegne Djali.

"Det er et smukt dyr, I har der," sagde Gringoire.

"Det er min søster," svarede hun.

"Hvorfor kalder man Jer *Esmeralda*?" spurgte digteren.

"Det ved jeg ikke."

"Virkelig ikke?"

Hun tog en lille aflang pose frem fra sin barm. Denne lille pose, som hun bar om halsen i et halsbånd af adrezarachkerner, udsendte en stærk kamferduft. Den var overtrukket med grøn silke, og midt på var der anbragt et stort stykke grønt glas, der lignede en smaragd.

"Det kommer måske af denne," sagde hun. Gringoire ville tage den lille pose, men hun fo'r tilbage. "Rør ikke ved den," sagde hun. "Det er en amulet. I ville gøre den fortræd, eller den ville gøre Jer fortræd."

Digterens nysgerrighed blev stærkere og stærkere. "Hvem har givet Jer den?"

Hun lagde fingeren på munden og gemte amuletten på sin barm. Han prøvede sin lykke med flere andre spørgsmål, men hun svarede ham knapt.

"Hvad betyder ordet Esmeralda?"

"Det ved jeg ikke," sagde hun.

"Hvad er det for et sprog?"

"Ægyptisk, tror jeg."

"Det tænkte jeg nok," sagde Gringoire, "I er ikke her fra Frankrig?"

"Det ved jeg ikke."

"Lever Jeres forældre?"

Hun gav sig til at synge til en gammel melodi:

Min fader er en fugl,
min moder ligeså,
jeg sejler uden skib,
jeg sejler uden båd.
Min moder er en fugl,
min fader ligeså.

"Nå sådan", sagde Gringoire. "Hvor gammel var I, da I kom her til Frankrig?"

"Ganske lille."

"Til Paris?"

"I fjor. I det samme vi kom ind ad Paveporten, så jeg rørsangeren trække i luften. Det var sidst i august, og så sagde jeg: Det bliver en streng vinter."

"Det blev det," sagde Gringoire henrykt over, at der begyndte at komme en samtale i gang. "Jeg har tilbragt den med at blæse i hænderne. I har altså spådomsgave?"

Hun begyndte igen at give korte svar.

"Nej."

"Er den mand, I kalder hertug af Ægypten Jeres stammes høvding?"

"Ja."

"Det var dog ham, der viede os," sagde digter frygtsomt.

Hun gjorde sin sædvanlige, smukke grimasse. "Jeg ved ikke engang, hvad du hedder."

"Hvad jeg hedder? Jeg hedder Pierre Gringoire, i fald I vil vide det."

"Jeg ved et navn, der er smukkere," sagde hun.

"Slemme pige!" sagde digteren. "Nå, det kan nu være det samme, jeg kan ikke blive vred på Jer. I vil måske komme til at

elske mig, når I lærer mig bedre at kende, og eftersom I så tillidsfuldt har fortalt mig Jeres historie, skylder jeg Jer desuden til en vis grad at fortælle Jer min. I skal altså vide, at jeg hedder Pierre Gringoire og er søn af forpagteren af amtsskriverembedet i Gonesse. Min fader blev hængt af burgunderne, og min moder fik maven sprættet op af pikarderne under Paris' belejring for tyve år siden. I mit sjette år var jeg altså forældreløs og havde ikke andet at slide på end brostenene i Paris' gader. Hvordan jeg klarede mig fra mit sjette til mit sekstende år, skal jeg ikke kunne sige. Hist gav en frugthandlerske mig en blomme, her kastede en bager en skorpe til mig. Om aftenen lod jeg mig samle op af patruljen, som satte mig i kachotten, og der havde jeg et knippe halm at ligge på. Til trods for alt dette blev jeg, som I ser, lang og mager. Om vinteren varmede jeg mig i solen i Hôtel de Sens' forgård, og fandt det meget latterligt, at St. Hansblussene blev gemt til hundedagene. Da jeg var seksten år, ville jeg vælge mig en levevej. Jeg har efterhånden forsøgt alt muligt. Jeg har været soldat, men det havde jeg ikke mod nok til. Jeg har været munk, men det var jeg ikke gudfrygtig nok til, og så duer jeg desuden heller ikke til at drikke. Så blev jeg i min fortvivlelse tømrerlærling, men jeg havde ikke kræfter nok til at håndtere den store okse. Jeg havde mere lyst til at blive skolelærer. Jeg kunne ganske vist ikke læse, men det var da ingen grund til, at jeg ikke skulle kunne blive det. Efter nogen tids forløb var jeg imidlertid på det rene med, at der ikke fandtes den ting, hvortil det ikke skortede mig på noget, og da jeg så, at jeg ingenting duede til, blev jeg af egen drift digter og versemager. Det er en bestilling, en vagabond altid kan slå ind på, og den er altid

bedre end tyvehåndværket, som nogle unge stratenrøvere blandt mine venner rådede mig til at lægge mig efter. Så var lykken mig så god, at jeg en skønne dag mødte hr. Claude Frollo, den højærværdige ærkediakon ved Notre Dame. Han fattede interesse for mig, og ham kan jeg takke for, at jeg nu er en virkelig lærd, der er grundigt hjemme i latinen, lige fra Ciceros *de Officiis* til coelestinerfædrenes *Mortuologium*, og ikke ukyndig hverken i skolastik eller poetik eller rytmik, som er den ypperste af alle videnskaber. Det er mig, der er forfatter til det mysterium, som blev opført i dag med stort bifald under stærk tilstrømning af tilskuere i den store sal i paladset, der var helt fuldt. Jeg har også skrevet en bog på seks hundrede sider om den mærkværdige komet i 1466, og det er en bog, som godt kunne gøre et menneske forrykt. Jeg har også haft held med mig på andre områder. Da jeg var snedker ved artilleriet, var jeg med til at lave Jean Maugues store kanon, som I nok ved sprang på Charentonbroen den dag, man prøvede den, og slog fire og tyve mennesker ihjel. I ser altså, at jeg slet ikke er noget dårligt parti. Jeg kan også forskellige meget smukke kunster, som jeg skal lære Jeres ged, såsom at agere biskoppen af Paris, den forbandede farisæer, hvis møller stænker folk til hele Møllebroen over. Og så vil mit mysterium desuden indbringe mig mange rede penge, i fald man betaler mig det. Kort sagt, jeg er til Jeres tjeneste, jeg og min ånd og min lærdom og min digtekunst, rede til at leve sammen med Jer, ganske som I behager, jomfru, kysk eller lystig, som mand og kone, om I så vil, som broder og søster, i fald I foretrækker det."

Gringoire tav, idet han afventede, hvilket indtryk hans tale havde gjort på den unge pige. Hun sad med nedslagne øjne.

"Phoebus," sagde hun halvhøjt. Derpå vendte hun sig om imod digteren.

"Hvad betyder Phoebus?"

Gringoire fattede ikke, i hvilken forbindelse dette spørgsmål stod med hans tale, men han havde slet ikke noget imod at glimre med sin lærdom. Han brystede sig og svarede: "Det er et latinsk ord, der betyder solen."

"Solen!" sagde hun.

"Det er navnet på en meget smuk bueskytte, som samtidig var en gud," tilføjede Gringoire.

"En gud!" gentog sigøjnersken i en tankefuld og lidenskabelig tone.

I det samme gik et af hendes armbånd op og faldt på gulvet. Gringoire bukkede sig ivrigt for at tage det op. Da han rejste sig, var den unge pige og geden forsvundet. Han hørte en lås blive drejet om. Det var en lille dør, der uden tvivl førte ind til et værelse ved siden af, og som blev lukket udvendig fra.

"Skulle hun dog ikke i alt fald have overladt mig en seng?" sagde vor filosof.

Han gik omkring i værelset og så sig om. Det eneste møbel, der egnede sig til at sove på, var en temmelig stor trækiste, og så var låget oven i købet udskåret, så at Gringoire, da han lagde sig på det, havde en fornemmelse omtrent som den, Mikromegas må have haft, da han lagde sig, så lang han var, på Alperne.

"Nå," sagde han, idet han lagde sig til rette så godt som muligt, "man må tage verden, som den er. Men det er rigtignok en mærkværdig brudenat. Det er skade, for der var noget naivt

og antediluviansk ved denne vielse med den knuste krukke, som tiltalte mig."

Tredje bog

1. Notre Dame kirken

Notre Dame kirken i Paris er uomtvisteligt endnu den dag i dag en storartet og imponerende bygning. Men hvor smuk den end har holdt sig til trods for sin alder, kan man dog ikke godt andet end sukke og blive opbragt over al den uendelige tort og fortræd, tiden og menneskene i forening har tilføjet dette ærværdige mindesmærke, uden ærbødighed for Karl den Store, der havde lagt grundstenen til den, og for Philip August, som lagde sidste hånd på værket.

Hvor denne gamle dronning for alle vore domkirker har en rynke, finder man altid en skramme ved siden af. *Tempus edax, homo edacior,* hvilket jeg havde lyst til at oversætte således: *Tiden er blind, mennesket er dumt*.

Havde vi tid og lejlighed til sammen med læseren et for et at undersøge de forskellige spor, ødelæggeren har påtrykt den gamle kirke, ville det vise sig, at den mindste del af dem kom på tidens regning, den værste på menneskenes, især på de "kunstforstandiges", for der har i de to sidste århundreder været individer, som udgav sig for arkitekter.

Der findes således med sikkerhed, for kun at anføre enkelte slående træk, kun få skønnere prøver på bygningskunst end denne facade, hvor øjet successivt og på en gang møder de tre spidsbuede portaler, den pyntelige og afvekslende række af de otte og tyve kongelige nicher, den umådelige midterroset med de to sidevinduer ligesom præsten imellem diakonen og underdiakonen, det høje, spinkle galleri af kløverbladsarkader, som bærer en tung altan på deres fine søjler, og endelig de to sorte, massive tårne med deres skifertage, harmoniske dele af

en pragtfuld helhed, der hæver sig i fem mægtige stokværk og udfolder sig for øjet i rig mangfoldighed, men uden at forvirre det, med en uendelig mængde enkeltheder af billedhuggerarbejde og snitværk, der på den virkningsfuldeste måde går op i helhedens rolige storhed, ligesom en vældig symfoni i sten, et kolossalt værk af en mand og et folk, på en gang enhed og mangfoldighed ligesom Iliaden og Romancero, hvis søster det er, et vidunderligt produkt af alle en tidsalders samvirkende kræfter, hvor man i hver en sten på hundrede måder ser arbejderens fantasi styret af kunstnerens geni, med et ord en slags menneskelig skabelse, mægtig og rig som den guddommelige skabelse, hvis dobbelte karakter af afveksling og evighed det synes mig, man genfinder her.

Hvad vi her har sagt om facaden, gælder om hele kirken, og hvad vi har sagt om Paris' domkirke, gælder om alle kristenhedens kirker i middelalderen. Alt i denne kunst står som oprundet af sig selv, logisk og harmonisk. Måler man blot den store tå, har man målene på hele kæmpen.

Men lad os vende tilbage til Notre Dames facade, som den viser sig for os endnu den dag i dag, når vi med fromt sind beundrer den alvorlige og mægtige kirke, der, som dens krønikeskrivere siger, fylder beskueren med skræk – *quæ molesua terrorem incutit spectantibus*.

Tre vigtige ting savner denne facade nu om stunder. For det første de elleve trin, der fordum førte op til den, for det andet den nederste række statuer, der stod i nicherne i de tre portaler, og for det tredje den øverste række bestående af Frankrigs otte og tyve første konger, der prydede galleriet i første stokværk,

kongerne fra Childebert til Philip August med rigsæblet i hånden.

Trineke har tiden bragt til at forsvinde, idet den langsomt, men uimodståeligt har hævet terrænet i La Cité, men mens den således ved lidt efter lidt at hæve Paris' stenbro et for et har opslugt de elleve trin, der gjorde bygningens højde endnu mere imponerende, har den måske givet kirken endnu mere end den røvede fra den, for det er tiden, der har givet facaden denne århundredernes mørke farve, som gør mindesmærkernes alderdom til deres skønneste tid.

Men hvem har revet de to rækker billedstøtter ned? Hvem er skyld i, at nicherne står tomme? Hvem har skåret denne ny smagløse spidsbue ud midt i den skønne midtportal? Hvem har vovet at sætte denne flove og tunge trædør med dens snitværk i Ludvig den Femtendes stil ind ved siden af Biscornettes arabesker? Menneskene: arkitekterne, vor tids kunstnere.

Og når vi nu træder ind i bygningen, hvem har så væltet dette kolossale billede af den hellige Kristoffer, der med samme ret er blevet til et ordsprog blandt billedstøtter som paladsets store sal blandt sale og Strassburgerkirkens tårn blandt tårne? Og så disse masser af billedstøtter, der fylder søjlegangene i skib og kor, knælende statuer, statuer til fods og til hest, mænd, kvinder og børn, konger, biskopper og riddere af sten, af marmor, af guld, af sølv, af kobber, ja endog af voks – hvem har råt fejet dem ud? Det er ikke tiden, der har gjort det.

Og hvem har sat denne tunge marmorsarkofag med englehoveder og skyer, der ser ud som et løsrevet stykke fra Val-de-Grâce eller Hotel des Invalides, i stedet for det gamle gotiske alter med dets strålende relikvieskrin? Hvem har været dum

nok til at anbringe den plumpe anakronisme i sten i Hereanducs karolingiske stengulv? Er det ikke Ludvig den Fjortende, der opfyldte Ludvig den Trettendes ønske?

Og hvem har sat kolde hvide ruder i stedet for de ruder, der strålede af farver, og ved hvilke vore fædres øjne studsende dvælede imellem rosetten over den store portal og korets buer? Og hvad ville en kantor fra det sekstende århundrede sige, i fald han så den smukke gule overmaling, hvormed vore vandalske ærkebiskopper har tilsmurt deres kirke? Han ville mindes, at det var den farve, hvormed bødlen overstrøg forbrydernes huse. Han ville mindes, hvordan Hotel Petit-Bourbon var blevet fuldstændig overmalet med gult på grund af konnetablens forræderi, "gult af en så god bonitet og så ægte", siger Sauval, "at over et århundrede ikke har kunnet få bugt med den". Han ville tro, at det hellige sted var blevet vanhelliget, og flygte.

Og når vi stiger op i kirken uden at opholde os ved tusinde vandalismer af alle slags, hvad er der så blevet af det smukke lille klokketårn, der rejste sig over hvælvingernes skæringspunkt, og som ikke mindre spinkelt og dristigt end dets nabo, spiret over det hellige kapel, der også er ødelagt, knejsede imod himlen foran de store tårne, smækkert, spidst, klangfuldt og gennembrudt? En smagfuld arkitekt tog det bort i 1787 og mente, at det var tilstrækkeligt at skjule såret med det store plaster af bly, der ligner låget på en kødgryde. Sådan er middelalderens mærkværdige kunst blevet behandlet næsten i alle lande, men især i Frankrig. Man kan skelne imellem tre forskellige årsager til ødelæggelse, der hver for sig har hærget den i forskellig dybde. Først tiden, der hist og her har gnavet på overfladen og helt og holdent overtrukket denne med sin rust.

For det andet de politiske og religiøse omvæltninger, der, blinde og hidsige, som de altid er, har stormet rasende løs på den, sønderflænget dens rige klædebon af billedhuggerarbejder og snitværk, stukket dens rosetter ud, knust dens smykker af arabesker og småfigurer, revet dens statuer ned til forherligelse snart af deres bispehue, snart af deres krone. Og endelig de mere og mere groteske og dumme moder, som fra renæssancetiden med dens tøjlesløse og glimrende udskejelser har afløst hinanden under arkitekturens uundgåelige forfald. Moderne har gjort mere fortræd end revolutionerne. De har flænget i kunstens kød og angrebet dens benbygning, de har beskåret, hugget løs på og bragt forstyrrelse ind i hele bygningen, i dens form så vel som i dens symbolik, i dens logik så vel som i dens skønhed. Og så har de lavet om på den, noget, som hverken tiden eller de politiske og religiøse omvæltninger dog i alt fald gjorde fordring på. De har frækt i den gode smags navn dækket de sår, de bibragte den. Gotiske arkitekter, med deres usle snurrepiberier, som en stakket stund gjaldt for kunst, med deres marmorbånd, deres metalstads, en sand spedalskhed af sirater, snirkler og krøller, draperier, guirlander, frynser, ildluer af sten og skyer af bronze, mæskede amoriner, oppustede keruber, som begynder at vansire kunstens ansigt i Katharina af Medicis kapel og tager livet af den i Dubarrys boudoir to århundreder efter under gruelige pinsler og grimasser.

Der er altså, for kort at sammenfatte, hvad vi oven for har antydet, tre forskellige måder, hvorpå den gotiske arkitektur er blevet hærget. Rynker og skrammer i huden – det er tidens værk. Voldsom mishandling, dybe sår og brud – det er

omvæltningernes værk fra Luther til Mirabeau. Lemlæstelser, amputationer, omflytninger, "restaurationer" – det er det græske, romerske og barbariske arbejde, arkitekterne har udført efter Vitruvius og Vignola. Den prægtige kunst, vandalerne skabte, har akademierne dræbt. Til århundrederne og omvæltningerne, som dog i det mindske hærger på en upartisk og storslået måde, sluttede der sig en hærskare af akademiske, privilegerede, edsvorne arkitekter, som blev værre og værre, jo mere indsigten steg, og jo mere den slette smag fik at vælge imellem. De satte Ludvig den Femtendes snirkler i stedet for de gotiske kniplinger for at lade Parthenon vederfares hæder og ære. Det er æslet, der sparker til den døende løve, det er den gamle eg, der visner i toppen, og som oven i købet bliver stukket og bidt af ormene.

Hvilken afstand er der ikke Imellem denne tidsalder og den, da Robert Cenalis, idet han sammenlignede Notre Dame kirken i Paris med Dianatemplet i Efesus, "som de gamle hedninge berømmede i så høj grad", og som gjorde Herostratos udødelig, kom til det resultat, at den gotiske kirke "overgik det såre i længde, bredde, højde og bygningsmåde."

Notre Dame kirken i Paris kan for øvrigt ikke betegnes som en fuldstændig gennemført, skarpt begrænset, til en bestemt orden henhørende bygning. Den er ude over den romanske stil, men endnu ikke helt gotisk. Den er ikke typisk. Notre Dame kirken har ikke, som for eksempel abbediet i Tours, det alvorlige og massive præg, den runde, brede hvælving, den iskolde nøgenhed, den majestætiske simpelhed, der udmærker de bygninger, som hidrører fra den rene rundbuestil. Den er heller ikke, som domkirken i Burgos, det pragtfulde, lette, rige,

forvitrede, af løvværk struttende produkt af spidsbuestilen. Den kan ikke på nogen måde sammenstilles med den ældgamle, mørke, hemmelighedsfulde lave kirke, der ligesom knuses under rundbuehvælvingerne, disse på loftet nær næsten ægyptiske kirker med en fuldstændig hieroglyfisk, præstelig, symbolsk karakter, hvis ornamentik er rigere på trekanter og zigzaglinjer end på blomster, rigere på blomster end på dyr, rigere på dyr end på mennesker, kirker, der ikke så meget er arkitektens som biskoppens værk, holdte i kunstens første former, helt igennem prægede af den teokratiske og militære disciplin, der tager sin begyndelse i slutningen af den romerske kejsertid og holder sig til Vilhelm Erobrerens tid. Vor kirke lader sig heller ikke på nogen måde henføre til den anden klasse af kirker, der er høje og luftige, rige på billedhuggerarbejde og brogede ruder, skarpe i deres former og dristige i deres stillinger, kirker, der som politiske symboler udtrykker det kommunale og borgerlige liv og som kunstværker er fri, lunefulde og tøjlesløse, holdte i arkitekturens anden stil, der ikke er hieroglyfisk, stiv og præstelig, men kunstnerisk, populær og i udvikling, en stil, der begynder i slutningen af korstogenes tid og ender under Ludvig den Ellevte. Notre Dame kirken i Paris er ikke af ren romansk race som de førstnævnte og heller ikke af ren arabisk race som de sidstnævnte.

Den er en overgangsbygning. Den saksiske bygmester havde lige fået rejst skibets første piller, da spidsbuen, som korsfarerne bragte hjem med sig, sejrrig lejrede sig på de brede romanske kapitæler, der var beregnede på kun at bære rundbuer. Spidsbuen, som fra nu af havde magten, blev bestemmende for den øvrige del af kirken. Men uprøvet og

frygtsom, som den er ved sin første optræden, bliver den bred og flad, holder sig tilbage og vover endnu ikke at skyde sig i vejret i spir og tinder, som den senere gør i så mange mærkværdige kirker. Man kunne fristes til sige, at den føler sig trykket af naboskabet med de svære romanske piller.

For øvrigt er disse bygninger fra overgangstiden mellem den romanske og den gotiske stil ikke mindre værd at studere end de rene typer. De udtrykker nuance i kunsten, som uden dem ville være tabt for os. Det er spidsbuens indpodning på rundbuen.

Notre Dame kirken i Paris er en ganske særlig mærkelig prøve på denne afart. Hver en flade, hver en sten i det ærværdige mindesmærke er et blad, ikke blot i landets, men også i videnskabens og kunstens historie. Sådan skulle vi, for blot at påpege de vigtigste træk, anføre, at mens den lille Porte Rouge næsten når op til den finhed, gotikken udviklede sig til i det femtende århundrede, går skibets piller i henseende til omfang og sværhed helt tilbage til stilen i det karolingiske abbedi Saint Germain des Prés. Man skulle tro, at der lå seks århundreder imellem denne dør og disse piller. Det er ikke blot alkymisterne, som i den store portals symboler finder et tilfredsstillende omrids af deres videnskab, hvis hieroglyffer kirken Saint Jacques de la Boucherie gav så fuldstændig. Sådan finder vi det romanske abbedi, den alkymistiske kirke, gotikken og den saksiske kunst, den svære runde pille, der minder om Gregor den Syvende, den hermetiske symbolik, hvorved Nicolas Flamel banede vej for Luther, pavedømmets enhed og skismaet, Saint Germain des Prés og Saint Jacques de la Boucherie sammensmeltede, kombinerede og gik op i hinanden. Denne

centrale og avledygtige kirke står blandt Paris' gamle kirker som en slags kimære, den har fået sit hoved fra en af dem, sine gemmer fra en anden, sit kor fra en tredje, noget fra hver.

Disse blandingsbygninger er som sagt ikke de mindst interessante for kunstneren, for arkæologen og for historikeren. De giver et indtryk af, i hvilken udstrækning arkitekturen er noget oprindeligt, idet de viser – hvad også de kyklopiske mure, Ægyptens pyramider og de kæmpemæssige hinduistiske pagoder viser – at bygningskunstens mest storartede frembringelser mindre er enkelte individers end hele samfunds værk, mere et produkt af arbejdende folkefærd end et udslag af enkeltmands geni. De er som et arkiv, et folk efterlader sig, en aflejring, der danner sig i løbet af århundreder, et bundfald af det menneskelige samfunds efter hinanden følgende uddunstninger, med et ord, en slags formationer. Hver tidsbølge afsætter sin opslæmning, hver slægt aflejrer sit lag på mindesmærket, hvert individ bærer sin sten dertil. Sådan bærer bæverne og bierne sig ad, og sådan bærer også menneskene sig ad. Bygningskunstens store symbol, Babel, er en kube.

De store bygninger er ligesom de mægtige bjerge århundreders værk. Ofte undergår kunsten en omdannelse, mens de endnu er under opførelse – *pendent opera interrupta*. Så fortsættes arbejdet fredeligt efter den omdannede kunsts love. Den nye kunst tager mindesmærket, hvor den finder det, påtrykker det sit præg, assimilerer det med sig, udvikler det i overensstemmelse med sin fantasi og gør det færdigt, i fald den kan. Det hele går ganske roligt af uden anstrengelse, uden reaktion, efter en fredelig naturlov. Det er en podekvist, der

bliver indpodet, en ny saft, der kommer i cirkulation, en ny vækst, der begynder. Der er ganske vist stof til tykke bøger i disse på hinanden følgende tilføjelser i forskellig højde på det samme mindesmærke. Mennesket, kunstneren, individet forsvinder navnløse over for disse store masser, men menneskeånden genfinder sig selv og samler sig i dem. Tiden er arkitekt, folket er murer.

Den kristelige bygningskunst i Europa, som vi her udelukkende har for øje, denne yngre søster af Orientens store maurersamfund, viser sig som en umådelig aflejring, der falder i tre vel afgrænsede lag, det ene oven over det andet. Det romanske, det gotiske og renæssancens, som vi kunne have lyst til at kalde det græsk-romerske. Det romanske tag, der er det ældste og underste, er betegnet ved rundbuen, der kommer frem igen, båret af den græske søjle, i det nyeste og øverste tag, renæssancens. Imellem dem ligger spidsbuen. De bygninger, som helt og holdent tilhører et af disse tre lag, er fuldkommen forskellige og afsluttede. Man kan som eksempler nævne abbediet i Jumièges, domkirken i Rheims og Helligkorskirken i Orleans. Men de tre lag blandes og løber over i hinanden på grænserne ligesom farverne i solspektret, herfra stammer sammensatte bygninger, de bygninger, der slår som nuancer, som overgangsmindesmærker. En er romansk ved grunden, gotisk i midten og græsk-romersk for oven. Det kommer af, at man har bygget på den i seks hundrede år. Denne art er imidlertid sjælden. Slotstårnet i Etampes kan anføres som eksempel. Bygninger, i hvilke vi finder to formationer forenede, forekommer hyppigere. En sådan er Notre Dame kirken i Paris, en bygning i spidsbuestil, hvis ældste piller tilhører det

romanske lag, i hvilket portalen på Saint Denis og skibet i Saint Germain des Prés hørte hjemme, og det samme gælder om den dejlige halvgotiske kapitelsal i Bocherville, hvor det romanske lag når helt op til midten, samt om domkirken i Rouen, der ville være fuldstændig gotisk, hvis ikke spidsen af dens midterste tårn strakte sig ind i renæssancen.

Alle disse nuancer og forskelligheder berører for øvrigt kun bygningernes overstade. Det er kunsten, der har skiftet ham, selve den kristne kirkes væsen påvirkes ikke af det. Det er stadig den samme plan, man træffer i det indre, den samme logiske anordning af de enkelte dele. Hvordan end en domkirkes ydre er dekoreret, finder man altid bag denne skal, i det mindste som spire og i dens grundtræk, den romerske basilika. Der er ufravigelig to skibe, der skærer hinanden i form af et kors, og hvis øverste ende, afrundet som apsis, danner koret. Der er altid lave sidegange til processionerne inde i kirken og til kapellerne, en slags sideskibe, i hvilke hovedskibet munder ud imellem pillerne. Dette er givet, men så varierer kapellernes, portalernes, tårnenes og spirenes antal i det uendelige efter århundredets, folkets og kunstens luner. Når gudstjenesten en gang er sikret og ordnet, gør bygningskunsten, hvad den finder for godt. Billedstøtter, brogede ruder, rosetter, arabesker, takkede gavle, kapitæler og basrelieffer – alle disse fantasifostre kombinerer den i de forhold, den finder passende. Derfra skriver sig den vidunderlige udvortes afveksling i disse bygninger, i hvis grundplan der er så stor enhed og regelmæssighed. Træets stamme er uforanderlig, men kronen folder sig frit, følgende sine luner.

2. Paris i fugleperspektiv

Vi har forsøgt at restaurere den vidunderlige Notre Dame kirke for læseren. Vi har i korthed omtalt de fleste af de skønheder, den havde i det femtende århundrede, og som den savner nu, men den vigtigste har vi ikke nævnt, nemlig den udsigt over Paris, man den gang havde fra dens tårne.

Når man efter længe at have famlet omkring på den mørke vindeltrappe, der lodret snor sig op igennem tårnenes svære murværk, pludselig kom ud på en de to høje, i luft og lysglans badede altaner, var det i virkeligheden et skønt billede, der på en gang oprulledes for ens øjne til alle sider, et syn af en helt ejendommelig art, som de af vore læsere let ville kunne danne sig en forestilling om, der har været så heldige at se en af de fuldstændig ensartede gotiske byer, som der endnu er enkelte tilbage af, for eksempel Nürnberg i Bayern og Vittoria i Spanien, eller selv en af de mindre, når den blot er godt vedligeholdt, såsom Vitré i Bretagne eller Nordhausen i Preussen.

Paris for halvfjerde hundrede år siden, det femtende århundredes Paris, var allerede en kæmpestad. Vi parisere gør os i almindelighed for store tanker om det terræn, vi har vundet siden den tid. Fra Ludvig den Ellevtes tid af er Paris ikke vokset med stort mere end en tredjedel, og byen har ganske vist tabt mere i skønhed, end den har vundet i størrelse.

Paris er som bekendt opstået på den gamle ø, hvor La Cité ligger, og som har form af en vugge. Denne øs sandede bred var dens første vold, Seinen dens første voldgrav. I flere århundreder holdt Paris sig som en ø, med to broer, den ene

imod nord, den anden imod syd, og to brohoveder, der på en gang gjorde tjeneste som porte og fæstningsværker, den store borg Grand-Châtelet på den højre bred og den lille borg, Petit-Châtelet på den venstre bred. Derpå fik den det, allerede under kongerne af det første dynasti, for snævert på sin ø, og da den ikke kunne røre sig mere der, gik den over vandet. Så begyndte den første kreds af befæstningsværker, mure og tårne, at rejse sig på begge sider af Seinen uden for den store og lille borg. Af denne gamle indhegning var der endnu enkelte spor tilbage i forrige århundrede. Nu er der kun mindet og hist er en tradition som Porte Baudets eller Baudoyer, Porta Bagauda tilbage. Lidt efter lidt stiger den stadig voksende strøm af huse, som stadig drives udad fra byens hjerte, over denne dæmning, graver og slider på den og jævner den omsider med jorden. Philip August rejser en ny dæmning omkring byen. Han omgiver Paris med en kreds af mægtige tårne, høje og svære. I over et århundrede trænger husene sig sammen, ophober sig og stiger højere og højere i dette bækken ligesom vandet i en beholder. De begynder at blive dybe, der kommer det ene stokværk til efter det andet, de højner sig over hinanden, de stiger til vejrs som en væske, der er undergivet et tryk, og det gælder om at få hovedet op over sine naboer for at få en smule luft. Gaderne bliver dybere og dybere – snævrere og snævrere. Enhver åben plads bliver optaget og forsvinder. Omsider overskrider husene Philip Augusts mur og spreder sig af hjertens lyst på sletten, uden orden, som det bedst kan træffe sig, ligesom flygtninge. Der ligger de så og breder sig og gør sig det bekvemt omgivet af haver og marker. I 1367 har forstaden udvidet sig således, at der trænges til en ny indhegning, især på

højre bred. Karl den Femte byggede den. Men en by som Paris er i stadig vækst. Det er kun sådanne byer, der bliver hovedstæder. De er som tragte, i hvilke alle et lands geografiske, politiske, moralske og åndelige strømninger, alle et lands naturtilbøjeligheder udgyder sig, civilisationens brønde og også dens kloakker, hvor handelen, industrien, intelligensen og befolkningen, alt, hvad en nation har af saft og kraft og ånd, uophørlig filtreres og opsamles dråbe for dråbe, århundrede efter århundrede. Det går nu med Karl den Femtes indhegning som med Philip Augusts. Fra slutningen af det femtende århundrede bliver den overskredet, og forstaden strækker sig længere og længere ud. I det sekstende århundrede ser det ud, som om muren trækker sig længere og længere tilbage, dybere og dybere ind i den gamle by, i den grad vokser den ny by uden for den. Allerede i det femtende århundrede, for at blive ved det, havde Paris altså gjort det af med de tre koncentriske mure, der på Julian den Frafaldnes tid så at sige lå i spire i den store og lille borg, den vældige by havde sprængt sine fire befæstningsbælter, ligesom et barn i opvæksten vokser fra og sprænger sine klæder fra det foregående år. Under Ludvig den Ellevte så man hist og her nogle grupper af forfaldne tårne, der hørte til disse gamle indhegninger, dukke op af dette hav af huse. Ligesom højenes toppe under en oversvømmelse – det var ligesom øgrupper, der var blevet tilbage fra det gamle Paris, som var opslugt af det ny.

Siden den tid er Paris yderligere blevet omdannet, og denne omdannelse er uheldigvis foregået lige for vore øjne, men den har kun overskredet en mur til foruden de allerede nævnte, nemlig den, Ludvig den Femtende opførte, denne usle mur af

skarn og affald, værdig den konge, der har bygget den, og den digter, som har besunget den:

Le mur murant Paris rend Paris murmurant.

I det femtende århundrede var Paris endnu delt i tre forskellige og indbyrdes adskilte byer, der hver havde sit fysiognomi, sin specialitet, sine sæder og skikke, sine privilegier og sin historie. La Cité, Universitetsstaden og La Ville. La Cité, der lå på øen, den ældste, den mindste og moder til de to andre, klemt imellem dem som – hvis det må være os tilladt at betjene os af denne lignelse – en lille gammel kone imellem to store, smukke døtre. Universitetsstaden på den venstre Seinebred fra La Tournelle til Nesletårnet, to punkter, som i henseende til deres beliggenhed i vore dages Paris svarer til Vinhallen og Mønten. Muren omkring den strakte sig bueformet temmelig vidt ud over den slette, hvor Julian havde bygget sine bade. Den hellige Genevièves bjerg indesluttedes af den. Det mest fremspringende punkt på denne murbue var Paveporten, som lå omtrent der, hvor nu Pantheon ligger. La Ville, som var den største af Paris' dele, lå på den højre bred af floden. Dens kaj som dog brødes eller afbrødes på flere steder, strakte sig langs med Seinen fra Bellytårnet til trætårnet, det vil sige fra det sted, hvor nu Grenier d'Abondance ligger, til Tuilerierne. Disse fire punkter, hvor Seinen skar bymuren, La Tournelle og Nesletårnet til højre og Bellytårnet og trætårnet til venstre, kaldtes fortrinsvis Paris' fire tårne. La Ville strakte sig endnu længere ud i markerne end Universitetsstaden. Det mest fremspringende punkt af bymuren – Karl den Femtes – var ved portene Saint Denis og Saint Martin, der endnu ligger, hvor de lå den gang.

Som allerede anført, var hver af disse tre store dele af Paris en by for sig, men en by, der havde en alt for særlig karakter til at være fuldstændig, en by, der ikke kunne undvære de to andre. Hver af dem havde da også sin aldeles særlige fysiognomi. I La Cité var der fuldt op af kirker, i La Ville af paladser og i Universitetsstaden af kollegier. Idet vi her forbigår de mindre fremtrædende ejendommeligheder ved det gamle Paris og de vilkårlige bestemmelser angående opsynet med gader og veje, vil vi kun i almindelighed sige, at øen stod under biskoppens jurisdiktion, den højre flodbred under borgmesterens og den venstre under universitetets rektors. Over det hele stod byfogeden i Paris, der var kongelig, ikke municipal embedsmand. I La Cité lå Notre Dame kirken, i La Ville Louvre og rådhuset og i Universitetsstaden Sorbonne. I La Ville lå hallerne, i La Cité det store hospital Hotel Dieu, i Universitetsstaden Klerkevænget. Forseelser, som studenterne begik på den venstre flodbred, blev de dømt for på øen, i Palais de Justice, og man straffede dem på den højre bred, i Montfaucon, med mindre rektoren, når universitetet følte sig stærkt, og kongen var svag, lagde sig imellem, for det var et af studenternes privilegier, at de skulle hænges ovre hos sig selv.

I forbigående ville vi bemærke, at de fleste af disse privilegier – og der var dem, som var mere værd end det omtalte – var blevet kongerne fravristede under oprør og mytteri. Det er tingenes sædvanlige gang fra Arilds tid af. Kongen slipper ikke sit tag, før folket tvinger ham til det. Der findes et gammelt aktstykke, hvori det naivt hedder om troskaben: *Civibus fidelitas in reges, quæ tamen aliqvoties seditionibus interrupta, multa peperit privilegia*.

I det femtende århundrede beskyllede Seinen fem øer inden for Paris' område: Øen Louviers, hvor der var træer den gang, og nu om stunder heller ikke er andet end træer. Ko-øen og Notre Dame-øen, som med undtagelse af en enkelt rønne begge to var ganske øde. De hørte begge to under bispen. I det syttende århundrede blev de forenede til en, som blev bebygget, og som nu hedder St. Louis-øen. Endelig var der La Cité, ved hvis ene ende lå kvægfærgemandens ø, som senere blev slugt af Pont-Neufs fundamenter. Der førte altså fem broer over til la Cité, tre til højre – Notre Dame broen og Børsbroen, begge af sten, og Møllebroen, der var af træ – og to til højre – Den lille Bro, der var af sten, og St. Michelbroen, der var en træbro, – alle fuldt besatte med huse. Universitetsstaden havde seks porte, bygget af Philip August, nemlig, når man begynder ved la Tournelle, St. Victorporten, Bordelporten, Paveporten, St. Jacquesporten, St. Michelporten og St. Germainporten. La Ville havde seks porte, der var bygget af Karl den Femte, nemlig – fra Billystårnet af – St. Antoineporten, Templeporten, St. Martinporten, St. Denisporten, Montmartreporten og St. Honoréporten. Alle disse porte var stærke og også smukke, hvilket ikke behøver at gøre skår i styrken. En bred, dyb grav, der selv ved midvinters tid var fuld af rindende vand, beskyttede murene hele byen rundt. Seinen gav vand. Om natten blev portene lukket. Floden blev spærret med svære jernkæder ved begge ender af byen, og Paris sov roligt.

Set i fugleperspektiv viste disse tre byer sig hver for sig som et uopløseligt væv af gader, der løb ud og ind imellem hinanden på den besynderligste måde. Man skønnede imidlertid ved første øjekast, at disse tre bydele tilsammen dannede en enhed.

Man fik straks øje på to lange parallelle gader, som uden afbrydelser og slingringer næsten i lige linje strakte sig igennem de tre byer fra den ene ende til den anden, fra syd til nord, lodret på Seinen, forbandt dem med hinanden og uophørligt var befærdet af folk, der fra den ene begav sig over i den anden, så at de tre blev til en. Den første af disse gader strakte sig fra St. Jacquesporten til St. Martinporten. Den hed St. Jacquesgaden i Universitetsstaden, Jødegaden i La Cité og St. Martingaden i La Ville. Den gik to gange over floden under navn af Den lille Bro og Notre Dame broen. Den anden, der hed Rue de la Harpe på venstre bred, Rue de la Barillerie på øen og Rue St. Denis på højre bred, St. Michelbroen over den ene arm af Seinen og Børsbroen over den anden, strakte sig fra St. Michelporten i Universitetsstaden til St. Denisporten i La ville. Begge var til trods for de forskellige navne, de havde, i virkeligheden kun to gader, Paris' to modergader, dens to hovedpulsårer. Alle andre årer i den trefoldige by begyndte eller endte her.

Uafhængig af disse to hovedgader, der gennemskar Paris i hele dens brede og var fælles for hele byen, havde La Ville og Universitetsstaden hver sin store særlige gade, der strakte sig på langs igennem dem, parallelt med Seinen, og skar de to gader, vi har betegnet som hovedpulsårer, i ret vinkel. Således kom man i La Ville i lige linje fra St. Antoineporten til St. Honoréporten, i Universitetsstaden fra St. Victorporten til St. Germainporten. Disse to store gader dannede i forening med de to førstnævnte det underlag, hvorpå Paris' gader hvilede som et labyrintisk net, snoet og knyttet til alle sider. I dette net, som straks ikke var til at finde rede i, skelnede man endvidere, når

man så nøje til, to knipper store gader, der strakte sig fra broerne til portene, ligesom to neg, af hvilke det ene bredte sig i Universitetsstaden, det andet i La Ville.

En del af denne grundplan genkendes endnu i vore dage.

Hvordan tog nu alt dette sig ud set oppe fra Notre Dame kirkens tårne i 1482? Vi vil forsøge på at besvare dette spørgsmål.

Når man åndeløs nåede op på dette høje stade, opfattede man først ikke andet end en forvirret masse tage, skorstene, gader, broer, torve, spir og tårne, alt stak en i øjnene på en gang, den takkede gavl, det spidse tag, tårnet, der svævede på murvinklerne, stenpyramiden fra det ellevte århundrede, skiferobelisken fra det femtende, det kullede, runde slotstårn, det firkantede og udstafferede kirketårn, det store og de små, det massive og det luftige. Blikket tabte sig længe i denne labyrint, hvor der intet fandtes, som der ikke var originalitet, mening, geni eller skønhed i, intet som kunsten ikke havde lagt sin hånd på, fra det mindste hus med dets malede og udskårne forside, dets bindingsværk, dets hvælvede dør og dets fremspringende stokværk til det kongelige Louvre, som dengang havde en hel kolonnade af tårne. Lidt efter lidt, når øjet begyndte at finde sig til rette i denne forvirrede ophobning af bygninger, skelnede man imidlertid visse hovedmasser.

Der var først La Cité. Øen la Cité, der, som Sauval siger – man træffer af og til midt i hans vrøvl virkelig træffende udtryk – ligner et stort skib, der ligger fast i mudderet og står på grund midt i Seinen. Vi har ovenfor oplyst, at dette skib i det femtende århundrede var fortøjet til de to flodbredder ved hjælp af fem broer. Denne lighed med et skib havde også slået heraldikerne.

Det er efter Favyn og Pasquier dette og ikke normannernes belejring, der har givet anledning til, at skibet blev optaget i Paris' gamle våben. For den, der forstår at tyde dens tegn, er heraldikken en slags algebra, et sprog. Hele den sidste halvdel af middelalderens historie står skrevet i heraldikken, ligesom den første halvdels historie kan læses ud af de romanske kirkers symbolik. Det er feudaltidens hieroglyffer, der afløser teokratiets.

La Cité frembød sig altså først for øjet med sin bagstavn imod øst og sin forstavn imod vest. Vendte man sig i retning af forstavnen, havde man for sig en utallig masse gamle tage, over hvilke det hellige kapels blytag rundede sig stort og bredt som en elefantryg med sit tårn, kun at dette tårn var det dristigste, mest gennemarbejdede, sirligst behandlede og mest gennembrudte spir, igennem hvis kniplingskegle man nogen sinde har skimtet himlen. Ud for Notre Dame mundede tre gader ud på kirkepladsen, en smuk plads omgivet af gamle huse. På sydsiden af denne plads ludede Hôtel-Dieus rynkede og uvenlige facade og dets tag, der ser ud, som det er fuldt af bylder og vorter. Til højre, til venstre, i øst og i vest, overalt inden for La Cités så snævert begrænsede område knejsede tårnene på dens en og tyve kirker af enhver alder, enhver form og størrelse, lige fra det lave, ormstukne romanske klokketårn på St. Denis du Pas *(carcer glauoini)* til de fine spir på St. Pierre aux Boeufs og St. Landry. Bag ved Notre Dame bredte sig imod nord klosteret med dets gotiske gallerier, imod syd det halvromerske bispepalads. Imod øst den øde spids af "terrænet". I den store ophobning af huse skelnede øjet endvidere det palads, byen under Karl den Sjette havde skænket

Juvenal des Ursins – det var kendeligt på sine gennembrudte murede røghatte, som den gang kronede taget lige over de højeste vinduer. Lidt derfra de tjærede træhytter i sumpen Palus. Et andet sted den ny korrunding i St. Germain le Vieux, hvortil der i 1458 var taget et stykke af gaden Rue aux Febres ind. Fremdeles hist og her en korsgade fuld af folk, en gabestok på et gadehjørne, et stykke smuk stenbro fra Philip Augusts tid, en prægtig stribet flisestensbrolægning midt i gaden til bedste for hestehovene, en brolægning, som i det sekstende århundrede blev afløst af den usle flintestensbelægning, der kaldes Liguens stenbro. En øde baggård med et af disse gennemsigtige trappetårne, som man opførte i det femtende århundrede, og som man endnu kan se i Rue de Bourdonnais. Endelig til højre for det hellige kapel, imod vest, lejrede Justitspaladset sin gruppe af tårne. Træerne i kongens haver, der dækkede den vestlige spids af La Cité, skjulte færgemandens ø. Vandet så man oppe fra Notre Dames tårne ikke spor til på nogen af siderne af Cité – Seinen forsvandt under broerne, og broerne forsvandt imellem husene.

Og når blikket så gik over disse broer, hvis tage var grønne, dækkede med mos og skimmel før tiden som følge af vandets uddunstninger, var den første bygning, man stødte på, når det vendte sig til venstre, til Universitetsstaden, en svær, lav bunke tårne – det var den lille borg, Petit Châtelet, hvis gabende port flugtede med enden af Den lille Bro. Lod man derpå blikket glide langs med flodbredden fra øst til vest, fra La Tournelle til Nesletårnet, havde man for sig en lang række huse med udskårne bjælker og brogede glasruder, det ene stokværk ragende ud over det andet – en uendelig zigzag af borgerlige

gavle hvert øjeblik afbrudt af en gade, af og til også af facaden eller bagsiden af et stort stenhus, der bredte sig i ro og mag med gårde og haver, hovedbygninger og sidefløje, midt i denne masse af indelukkede og sammenpakkede huse som en stor herre mellem en flok almuefolk. Der var en fem-seks sådanne store huse på kajen fra Hotel de Lorraine, som var fælles med Bernhardinermunkene om det tilstødende store indelukke ved La Tournelle til Hotel de Nesle, hvis hovedtårn dannede grænseskel for Paris, og hvis spidse tage de tre måneder af året skjulte den nedgående sols røde skive med deres sorte trekanter.

På denne side af Seinen var trafikken for øvrigt mindst. Det var mere studenter end håndværkere, der støjede og stimede her, og der var egentlig talt kun kaj fra St. Michelbroen til Nesletårnet. Resten af Seinebredden var snart en nøgen sandstrækning som på den anden side af Bernhardinerklosteret, snart optaget af en masse huse, der stod med det ene ben i vandet, hvilket var tilfældet mellem de to broer.

Der var stort spektakel af vaskerkoner. De skreg og talte og sang fra morgen til aften nede ved floden og bankede løs på deres vasketøj ligesom i vore dage. Det er ikke det mindst lystige folkefærd i Paris.

Universitetsstaden tog sig ud som en kompakt masse, ensartet og sluttet fra den ene side til den anden. Disse tusinde svære, kantede, sammenhængende tage, der næsten alle frembød den samme geometriske konstruktion, mindede, set oven fra, om en krystallisation af et og samme stof. Her skar de dybe gader ikke så lunefuldt og vilkårligt som andetsteds den

kompakte husmasse i alt for uensartede stykker. De toogfyrre kollegier var temmelig ligeligt spredt alle vegne. De afvekslende og morsomme tage på disse smukke bygninger havde deres udspring fra den samme kunst, som havde frembragt de simple tage, de ragede op over, og var i virkeligheden kun en videre udvikling af den samme geometriske figur, som var fremherskende i disse, som de gjorde det hele afvekslende og mangfoldigt uden at overlæsse det. Geometri er harmoni. Hist og her trådte der også enkelte smukke paladser frem på den venstre bred og gjorde sig prægtigt gældende imellem de maleriske kviste. Der var huset Nevers, det romerske hus og huset Rheims, som nu er forsvundet, samt Hotel de Cluny, som står endnu til kunstvennernes trøst, og som man for nogle år siden så dumt berøvede dets tårn. Tæt ved Cluny, dette romanske palads med dets smukke rundbuer, lå Julians bade. Der var også adskillige abbedier, hvis skønhed havde en mere from karakter, og hvis storhed var mere alvorlig end paladsernes, men som ikke var mindre skønne og storartede. De, der først tiltrak sig opmærksomheden, var Bernhardinerklosteret med dets tre tårne: St. Geneviève, hvis firkantede tårn, der står endnu, i så høj grad bringer os til at beklage, at der ikke er mere tilbage af selve bygningen. Sorbonne, halvt kollegium, halvt munkekloster, hvoraf der endnu findes det ene beundringsværdige skib. Mathurinernes smukke, firsidede kloster og dets nabo Benediktinerklostret, inden for hvis mure man fik tid til at indrette et teater imellem trykningen af syvende og ottende udgave af denne bog. Franciskanerklostret med dets tre mægtige gavle ved siden af hinanden; Augustinerklosteret, hvis sirlige spir var det andet,

man kom til på denne kant af Paris efter Nesletårnet fra vest af. Kollegierne, der i virkeligheden står som et bindeled imellem klosteret og verden, indtog iblandt de monumentale bygninger en mellemstilling mellem paladserne og abbedierne, var holdt i en stil, der på en gang var streng og smagfuld, udsmykkede med billedhuggerarbejder, som var mindre udskejende end de, der prydede paladserne, og mindre alvorlige i deres arkitektur end klostrene. Der er desværre næsten intet tilbage af disse mindesmærker, i hvilke den gotiske kunst så nøjagtigt styrede midt imellem overdådighed og kniberi. Kirker var der mange af i Universitetsstaden, og de var prægtige. De skrev sig fra alle bygningskunstens perioder, fra St. Julians rundbuer til St. Severins spidsbuer. De beherskede det hele, som et harmonisk træk mere i denne mangfoldighed af harmonier brød de hvert øjeblik igennem den masse af spidse gavle, øjet mødte overalt, med deres indskårne spir, deres gennembrudte klokketårne og slanke tinder, hvis linjer i virkeligheden kun var en imponerende overdrivelse af tagenes spidse vinkler.

Universitetsstaden lå på klippegrund. Bjerget St. Geneviève dannede i sydøst et vældigt højdedrag, og det var storartet fra Notre Dame kirkens tårne at se denne masse snævre og bugtede gader (vor tids *pays latin*), disse klynger af huse, som fra toppen af dette højdedrag bredte sig til alle sider og i broget uorden næsten trængte hinanden ned imod flodbredden, så det så ud, som nogle var ved at styrte, andre ved at kravle op igen, og som om de alle sammen klyngede sig til hinanden. En stadig strøm af tusinde sorte punkter, der myldrede imellem hinanden på stenbroen, bragte liv og røre i det hele. Det var menneskene, der tog sig sådan ud set højt oppe fra og på

afstand. I mellemrummene imellem alle disse tage og tårne, disse utallige bygninger, der gjorde Universitetsstadens omkreds så mærkværdig bugtet og uregelmæssig, skimtede man hist og her et stort stykke mosgroet mur, et mægtigt rundt tårn, en port med tinder – det var Philip Augusts indhegning. Længere borte mødte øjet de grønne enge og vejene, der bugtede sig imellem dem. Langs med disse var der enkelte forstadshuse, men de blev færre og færre, jo længere vejene fjernede sig fra byen. Nogle af disse forstæder var vigtige nok. Der var først, når man begyndte fra La Tournelle, flækken St. Victor med dens af en bue dannede bro over Bièvre, med dens abbedi, hvor man kunne læse Ludvig den Tyskes gravskrift, *Ephitaphium Ludovici grossi*, og dens kirke med det ottekantede spir omgivet af fire små klokketårne fra det ellevte århundrede (man kan i Stampes se et lignende, som endnu ikke er revet ned). Fremdeles flækken St. Marceau, som allerede den gang havde tre kirker og et kloster. Når man så drejede til venstre fra gobelinmøllen med dens fire hvide mure, kom man til forstaden St. Jacques med dens smukke, med billedhuggerarbejde prydede kors på korsvejen; kirken St. Jacques du Haut Pas, som den gang var gotisk, let og smuk; St. Magloire med et smukt skib, der stammede fra det fjortende århundrede, som Napoleon gjorde til hømagasin; Notre Dame des Champs, i hvilken der fandtes byzantinske mosaikker. Og når øjet så endelig var nået ud i åben mark forbi Kartheuserklostret, en prægtig bygning fra samme tid som Palais de Justice, med dets små haver med de mange blomsterbede og Bauverts ilde medtagne ruiner, dvælede der imod vest ved St. Germain des Pres' tre romanske tårne.

Flækken St. Germain, som allerede den gang var en stor kommune, havde en femten til tyve gader. I et hjørne af den ragede St. Sulpices spidse tårn op. Tæt derved skimtede man den firkantede indhegning om markedspladsen, der, hvor torvet er den dag i dag; fremdeles abbedens gabestok, et smukt lille rundt tårn med en blytækt, kegleformet overbygning. Et stykke derfra lå teglværket og Rue du Four, der førte til den fælles bagerovn, møllen på den lille jordhøj og hospitalet for spedalske, et lidet afsides liggende og skyet hus. Men hvad der især drog blikket til sig på dette punkt og fængslede det længe, var selve abbediet. Det er sikkert, at dette kloster, der stod i stor anseelse både som kirke og herresæde, dette abbedpalads, hvor Paris' biskopper priste sig lykkelige ved at kunne tilbringe en nat, dette refektorium, som bygmesteren havde givet en domkirkes karakter, skønhed og pragtfulde roset, dette smagfulde, til den hellige jomfru indviede kapel, denne monumentale sovesal, disse umådelige haver, dette faldgitter, denne vindebro, disse mure, der skar sig ind i de omgivende grønne enge, disse gårde, i hvilke væbnede mænd skinnede om kap med prælater i korkåber, der strålede af guld – at alt dette, der samlede sig om de tre høje tårne i rundbuestil på den gotiske apsis, tog sig pragtfuldt ud i horisonten.

Når man så efter længe at have dvælet ved Universitetsstaden vendte sig til den højre flodbred, til La Ville, skiftede scenen pludselig karakter. La Ville, som var meget større end Universitetsstaden, udgjorde i langt ringere grad en enhed. Ved første øjekast så man, hvordan den delte sig i flere bestemt adskilte masser. Imod øst, i den del af byen, som endnu den dag i dag fører navn efter den sump, Camulogenus lokkede Cæsar

ud i, var der ophobet en mængde paladser, der strakte sig helt ned til vandet. Fire næsten sammenhængende slotte, Jouy, Sens, Barbeau og Dronningens palads, spejlede deres med slanke småtårne besatte skiffertage i Seinen. Disse fire bygninger optog pladsen fra Rue des Nonaindières til Coelestinerklostret, hvis spir smukt brød de linjer, deres gavle og tinder dannede. Nogle skimlede rønner, der ludede ud over vandet foran disse pragtfulde paladser, skjulte ikke deres facaders smukke vinkler, deres store firkantede vinduer med stensprosser, deres spidsbuede, med statuer besatte forhaller, de livfulde linjer i deres overalt sirligt tilhuggede mure og alle disse i deres dristighed så tiltalende arkitektoniske enkeltheder, der bevirker, at gotikken synes at begynde helt forfra med sine kombinationer for hvert mindesmærke, man ser. Bag ved disse paladser strakte slottet St. Pol sig i alle retninger, snart udskåret, forsynet med palisader og tinder som et citadel, snart overskygget af store træer som et kartheuserkloster, dette vidunderlige, umådelig store og mangfoldigt afvekslende slot, hvor kongen af Frankrig havde plads nok til at huse to og tyve fyrster samt dauphinen og hertugen af Burgund med deres tjenerskab og følge, for ikke at tale om ringere stormænd, og hvor kejseren boede, når han gæstede Paris, ligesom også løverne her havde deres særlige slot i kongeborgen. Vi skal tilføje, at en fyrstelejlighed den gang ikke bestod af mindre end elleve sale, fra paradesalen til badekammeret, for ikke at tale om gallerier, bade, svedekamre og andre "overflødige steder", som fandtes i enhver sådan lejlighed, de særlige haver, der var forbeholdte enhver af kongens gæster, køkkener, kældre, tjenerboliger, husets almindelige spisesale, baggårdene, hvor

der var to og tyve værksteder fra bageriet til vintapperstuen, tusinde forskellige slags spil, kuglespil, boldspil og ringspil, fuglehuse, fiskedamme, menagerier, heste- og kvægstalde, bogsamlinger, våbensamlinger og støberier. Sådan så den gang et kongeligt palads ud, et Louvre, et St. Pol. Det var en stad i staden.

Set fra tårnet, hvor vi har vort stade, tog slottet St. Pol, skønt det næsten halvt skjultes af de fire store, nys omtalte bygninger, sig ikke des mindre meget storartet og mærkværdigt ud. Man skelnede tydeligt de tre paladser, Karl den Femte havde sammensmeltet med sit slot, skønt de behændigt var forbundet med hovedbygningen ved lange gallerier med søjler og brogede glasruder: Paladset Petit-Muse med den gennembrudte balustrade, der dannede en sirlig kant om dets tag, abbeden af St. Maurs palads, der havde karakter af en stærk fæstning med sit svære tårn, sit fremspringende brystværn, sine skydeskår, sine små bolværker og på den store gotiske port abbedens våbenskjold imellem de to indskæringer til vindebroen. Og endelig greven af Stampes' palads, hvis oventil forfaldne tårn rundede sig som en hanekam. Hist og her en gruppe af en tre-fire gamle ege, der tilsammen dannede ligesom et umådeligt blomkålshoved; svaner der tumlede sig i fiskedammenes klare vand, som spillede i lys og skygge; en mængde gårde med deres maleriske kroge; løveborgen, med dens lave spidsbuer på lave saksiske søjler, dens faldgitre af jern og den stadige brølen, og op over alt dette ragede Ave-Marias skællede tårn. Til venstre det palads, der beboedes af byfogeden i Paris, prydet med fire smagfulde riflede tårne. I baggrunden, lige i midten, hævede det egentlige Palais St. Pol sig med sine afvekslende facader og

de tilbygninger, det havde fået siden Karl de Femtes tid, bastardagtige udvækster, som arkitekternes fantasi havde overlæsset det med i løbet af to århundreder, alle dets kapeller med deres apsider, alle dets gallerier med deres gavle, dets tusinde vindfløje og dets to høje, sammenbyggede tårne, hvis kegleformede tag, forneden omgivet med tinder, lignede en opkrampet trekantet hat.

Fulgte øjet så de forskellige stokværk af dette amfiteater af paladser, der bredte sig på jorden, måtte det efter at have oversprunget en dyb kløft i La Villes tage, som betegnede gaden St. Antoines bane, fæste sig ved paladset Angoulême, en umådelig bygning, der skrev sig fra flere tidsaldre, og i hvilken der fandtes partier så nye og skinnende hvide, at de passede til de øvrige som en rød lap på et blåt klædebon. Imidlertid tog dog det nye palads' mærkværdigt spidse og høje tag med dets mejslede tagrender og dets blyplader, i hvilke der var indlagt tusinde fantastiske arabesker af skinnende forgyldt kobber, dette så bemærkelsesværdigt damascerede tag, sig fortræffeligt ud, som det graciøst hævede sig op over de mørke tårne, der var udbuede af ælde ligesom tønder, revnede fra øverst til nederst og lige ved at synke sammen, og som lignede tykke maver, der var knappet op for. Bag ved det røbede paladset Tournelles sig med sin skov af spir. Der findes ikke i hele verden, hverken i Chambord eller i Alhambra, noget mere magisk, lystigt og vidunderligt syn end denne skov af spir, tårne, skorstene, vindfløje, spiraler, skruegange, gennembrudte kupler, der ser ud, som de er udhuggede med et lokkejern, alle forskellige i henseende til form, højde og stilling. Det var som et kæmpemæssigt skakspil af sten.

Til højre for Tournelles, denne samling af umådelig store, ganske sorte tårne, der går over i hinanden og så at sige omvindes af en grav, ligger der et tårn med mange flere skydeskår end vinduer, med en vindebro, der altid er trukket op, med et faldgitter, der altid er hejset ned. Det er Bastillen. De sorte næb, der stikker ud imellem dens tinder, og som på afstand tager sig ud som tagrender, er kanoner.

Under dem, ved foden af den frygtelige bygning, ligger porten St. Antoine indeklemt mellem sine to tårne.

På den anden side af Tournelles lige til Karl den Femtes mur strakte de kongelige haver og parker sig som et fløjlstæppe, med prægtige plæner og blomsterkvarterer, midt imellem hvilke en labyrint af træer og alleer betegnede det sted, hvor den navnkundige Dædalushave lå, som Ludvig den Ellevte havde foræret Coictier. Lægens observatorium hævede sig over labyrinten som en mægtig, enestående søjle, der bar et lille hus i stedet for kapitæl. Dette observatorium havde været vidne til skrækkelige stjernetyderhistorier.

Nu ligger Place Royale på dette sted.

Som allerede anført optog det paladskvarter, som vi har søgt at give læseren en forestilling om, idet vi dog kun har gjort opmærksom på de mest fremragende bygninger, det hjørne, Karl den Femtes mur dannede med Seinen imod øst. Midten af La Ville var optaget af en masse borgerlige huse. Her udmundede tre broer fra la Cité på den højre flodbred, og broer fremkalder snarere huse end paladser. Denne masse borgerhuse, der trængte sig sammen som cellerne i en bikube, havde også sin skønhed. Det går med tagene i en hovedstad som med bølgerne på havet, det er et storartet syn. For det

første dannede gaderne, idet de krydsede og skar hinanden på den mest indviklede måde, hundrede morsomme figurer i massen. Omkring hallerne tog de sig sådan ud som en stjerne med tusinde stråler. Gaderne St. Martin og St. Denis med deres utallige forgreninger lignede, som de lå der ved siden af hinanden, to store træer, hvis grene filtrede sig ind imellem hinanden. Så var der krumme gader som Rue de la Plâterie, de la Verrerie, de la Tixeranderie osv., der bugtede sig igennem hele massen. Der var også smukke bygninger, som ragede op over dette gavlhavs stenbølger. Ved enden af Børsbroen, bag hvilken man så Seinen skumme under hjulene på Møllebroen, lå Châtelet, der nu ikke længere var en romersk bygning som i Julian den Frafaldnes tid, men holdt i det trettende århundredes feudalstil og bygget af så hårde sten, at man ved at slå løs på det med hakken i tre timer ikke nåede længere end til få hugget et hul så stort som en knyttet hånd. Så var der Jacques de la Boucheries prægtige firkantede tårn, hvis hjørner blev fuldstændig borte under billedhuggerarbejder, og som allerede den gang var beundringsværdigt, skønt det ikke blev færdigt i det femtende århundrede. Særlig manglede de fire uhyrer, der endnu den dag i dag, anbragte højt til vejrs på hjørnerne af taget, tager sig ud som fire sfinkser, der giver det ny Paris det gamles gåde at gætte. Billedhuggeren Rault stillede dem først op i 1526 og fik tyve francs for sin ulejlighed. Så var der Søjlehuset, der vendte ud mod Grèvepladsen, som vi har søgt at give læseren en forestilling om; der var St. Gervais, som en portal i "god smag" senere har ødelagt; St. Méry, hvis gamle spidsbuer endnu næsten var for rundbuer at regne, St. Jean, hvis prægtige spir var blevet til et ordsprog, og en snes andre

bygninger, som ikke fandt noget nedværdigende i at begrave deres mærkværdigheder i dette kaos af sorte, snævre og dybe gader. Hertil kommer så endvidere de udhuggede stenkors, som var endnu hyppigere, hvor gaderne skar hinanden, end galgerne; Innocentskirkegården, hvis smukke mure man på afstand så hæve sig op over tagene; gabestokken i Hallerne, hvis mønning man så imellem to skorstene i Rue de la Cossonnerie; trappen op til korset Croix-du-Trahoir i Korsgaden, der stadig var sort af mennesker; de runde skure på Korntorvet; resterne af Philip Augusts gamle skur, som dukkede op hist og her imellem husene, tårne, der var ødelagte af vedbend, forfaldne porte, uformelige stumper af faldefærdige mure; kajen med de tusinde boder og dens af blod dryppende rakkerkule; Seinen med alle dens både fra Port au Foin til For-l'Evêque – man forestiller sig alt dette, så har man et forvirret billede af La Villes midterste del i 1492.

Foruden disse to kvarterer, paladsernes og borgerhusenes, var der et tredje, som drog øjet til sig i La Ville. Det var et langt bælte af klostre, der strakte sig uden om den næsten helt rundt fra øst til vest, og som bag ved de fæstningsværker, der omgav Paris, dannede en indre enceinte bestående af klostre og kirker. Sådan sås umiddelbart op til Tournellesporten, imellem gaden St. Antoine og den gamle Templegade, St. Katharina med dets umådelige have, der strakte sig helt ind til Paris' mur. Imellem den gamle og den ny Templegade lå Temple, en skummel, afsidesliggende samling høje tårne, der var omgivet af en umådelig, med tinder forsynet mur. Imellem den ny Templegade og gaden St. Martin lå abbediet St. Martin omgivet af sine haver, en prægtig, befæstet kirke, hvis bælte af tårne og

hvis tiara af spir kun veg pladsen for St. Germain des Prés i henseende til styrke og skønhed. Imellem gaderne St. Denis og St. Martin hævede ringmuren om Trefoldighedsklostret sig, og imellem gaderne St. Denis og Montorgueil lå endelig Guds Døtres Kloster. Henne til siden skimtede man Mirakelgårdens rådne tage og forfaldne mur. Det var den eneste verdslige ting, der havde forvildet sig ind i denne hellige kæde af klostre.

Det fjerde kvarter endelig, som gjorde sig særlig gældende imellem den masse tage, der var ophobet på den højre flodbred, og som fyldte det vestlige hjørne imellem muren og floden, var en ny gruppe slotte og paladser, der trængte sig sammen om Louvre, Philip Augusts gamle Louvre, denne umådelige bygning, hvis mægtige tårn samlede tre og tyve hovedtårne om sig, for ikke at tale om alle småtårnene, tog sig på afstand ud, som den var indfattet i Hôtel d'Alençons og Petit-Bourbons gotiske masser. Denne hydra af tårne, der holdt vagt over Paris, altid med sine fire og tyve hoveder i vejret, med sin uhyre krop, der var dækket med et panser af bly eller med skæl af skifer, og som glitrede og skinnede af metal, gav byen en overraskende afslutning imod vest.

Det hele dannede altså en vældig sluttet masse, hvad romerne kaldte en *insula* af borgerhuse, der højre og venstre havde to grupper af paladser, af hvilke den ene samlede sig om Les Tournelles, den anden Louvre. Den var omgivet imod nord af et langt bælte af klostre og haver, og det hele blandedes og flød sammen for øjet. Over disse tusinde bygninger, hvis teglhængte skiferdækkede tage dannede så mange sælsomme kæder med hinanden, knejsede den højre flodbreds fire og fyrre kirker med deres tatoverede, gennembrudte og dekorerede

tårne. Så var der ti tusinde gader på kryds og tværs, begrænsede til den ene side af høje mure med firkantede tårne – muren om Universitetsstaden havde runde tårne – og til den anden side af Seinen med dens broer og masser af både. Således så La Ville ud i det femtende århundrede.

Uden for murene trængte nogle forstæder sig sammen omkring portene, men de var færre og mere spredte end dem uden for Universitetsstaden. Bag ved Bastillen havde der klumpet sig en snes rønner sammen omkring korset Croix-Faubin med dets mærkelige billedhuggerarbejder og abbediet St. Antoine des Champs' skråpiller. Så var der Popincourt, der ligesom blev borte imellem kornmarkerne, Courtille, en munter landsby med mange kroer, flækken St. Laurent med dens kirke, hvis tårn set i afstand syntes at høre sammen med porten St. Martins spidse tårne, forstaden St. Denis med det store, af mure omgivne kloster St. Ladre. Uden for Montmartreporten La Orange-Batelière omgivet af hvide mure, og bag ved den Montmartre med dets kridtklinter, på hvilke der den gang var næsten lige så mange kirker som møller – nu er der kun møller, for i vore dage bryder man sig kun om brød til legemet. Endelig så man uden for Louvre forstaden St. Honoré, som allerede den gang var meget betydelig, gå over i engene. Her lå også Petite-Bretagne med dens grønne marker og Svinetorvet, på midten af hvilket den gruelige ovn, i hvilken falskmøntnerne blev kogt, hævede sig. Imellem La Courtille og St. Laurent så man på toppen af en høj omgivet af øde fælleder en bygning, som på afstand lignede en forfalden søjlerække, der stod på et fundament, jorden var skyllet bort fra. Det var hverken et

Parthenon eller et tempel for den olympiske Jupiter. Det var Montfaucon.

Idet vi håber, at opregningen af alle disse mange bygninger ikke har ødelagt det almindelige billede af det gamle Paris for læseren, efterhånden som det dannede sig for hans fantasi, vil vi sammenfatte det hele indtryk i nogle få ord. I midten lå øen La Cité, der lignede en uhyre skildpadde, og som strakte sine teglhængte broer som skællede labber frem under det af tagene dannede rygskjold. Til venstre lå Universitetsstaden tæt og sluttet, ragende op som en vældig stenblok. Til højre La Villes uhyre halvkreds, hvor haver og mindesmærker i langt højere grad var spredte imellem husene. De tre blokke, Cité, Université og Ville, var marmorerede med gader uden tal. Igennem det hele løb Seinen, "den frugtbargørende Seine", som du Breuil siger, med alle sine øer, broer og både. Rundt omkring byen strakte der sig en umådelig slette med alle slags marker og haver, over hvilken der lå spredt en mængde smukke landsbyer – til venstre Issy, Vauves, Vaugirard, Montrouge, Gentilly med sit runde og firkantede tårn osv. Til højre tyve andre, fra Constans til Ville l'Evêque. I horisonten en række højder, der lå i kreds og dannede en kant om bækkenet. Endelig langt borte imod øst Vincennes med dens syv firkantede tårne. Mod syd Bicêtre med dens spidse småtårne, mod nord St. Denis med dens spir. Mod vest St. Cloud med dets store tårn. Sådan så det Paris ud, som ravnene i 1482 så ned på fra Notre Dames tårne.

Og dog er det den by, om hvilken Voltaire har sagt, at "før Ludvig den Fjortendes tid havde den kun fire smukke mindesmærker": Sorbonne, Val de Grâce, det ny Louvre og jeg ved ikke, hvilket det fjerde var, måske Luxembourg. Heldigvis

har Voltaire nu alligevel skrevet *Candide* og er den blandt alle mennesker i menneskehedens lange levnedsløb, der har forstået sig bedst på den diaboliske latter. Dette beviser for øvrigt, at man kan være et fortræffeligt geni uden at forstå sig på en kunst, man ikke har noget at gøre med. Bildte Molière sig ikke ind, at han viste Rafael og Michel Angelo en stor ære ved at kalde dem for deres tids "nydelige" malere?

Men lad os komme tilbage til Paris i det femtende århundrede.

Det var ikke blot en smuk by, det var en ensartet by, et arkitektonisk og historisk produkt af middelalderen, en krønike i sten. Det var en by, der kun bestod af to lag, det romanske og det gotiske, for det romerske lag var for længst forsvundet med undtagelse af Julians bade, der endnu ragede op over den tykke skorpe, middelalderen havde afsat. Hvad det keltiske lag angår, kom det ikke engang for dagen mere, når man gravede brønde.

Halvtreds år senere, da renæssancen blandede denne så strenge og dog på afveksling så rige enhed med sin fantasis blændende, yppige frembringelser og sit system, med sine fantastiske sammensætninger af romerske tøndehvælvinger, græske søjlerækker og gotiske underbygninger, sin fine og ideale billedhuggerkunst, sin forkærlighed for arabesker og bladornamenter, sin hedenske arkitektur, der var samtidig med Luther, blev Paris måske endnu smukkere, om end mindre harmonisk for øjet og tanken. Men denne glimrende tid varede kun kort. Renæssancen var ikke upartisk, den nøjedes ikke med at bygge op, den ville også rive ned – den trængte nu ganske vist også til plads. Det gotiske Paris stod derfor kun et øjeblik i sin

fulde glans. Man havde næppe fået St. Jacques de la Boucherie færdig, før man begyndte at rive det gamle Louvre ned.

Siden den tid har byen forandret sig fra dag til dag. Det gotiske Paris, under hvilket det romanske Paris forsvandt, er selv forsvundet, men kan man sige, hvilket Paris der er trådt i dets sted?

Der er Katharina af Medicis Paris i Tuilerierne, Henrik den Andens Paris i rådhuset, – to bygninger, der endnu er holdte i en stor stil – Henrik den Fjerdes Paris på Place Royale – murstensfacader med hugne sten i kanterne og skifertage, trefarvede huse – Ludvig den Trettendes Paris i Val de Grâce – en trykket, firskåren arkitektur med brudte hvælvinger, noget vist tykmavet i søjlerne og noget pukkelrygget i kuplerne -, Ludvig den Fjortendes Paris i Invalidehotellet – stort, rigt, forgyldt og koldt – Ludvig den Femtendes Paris i St. Sulpice – snirkler, sløjfer, skyer, nudler og cikorieplanter, alt sammen af sten – Ludvig den Sekstendes Paris i Pantheon – en dårlig kopi af St. Peterskirken i Rom (bygningen er sunket på en meget uheldig måde, hvilket ikke har gjort linjerne skønnere) – republikkens Paris i den mediciske skole – en fattig græsk-romersk stil, der ligner Colosseum og Parthenon, som konstitutionen af år III ligner Minos' love. Man kalder den i arkitekturen "Messidor-stilen" – Napoleons Paris på Vendômepladsen – det er sublimt: En bronzesøjle, støbt af kanoner – restaurationens Paris i Børsen – en meget hvid søjlerække, der bærer en meget glat frise; det hele er firkantet og har kostet tyve millioner.

Til hvert af disse karakteristiske mindesmærker slutter der sig i henseende til lighed i smag, bygningsmåde og anordning

en del huse, der findes spredt rundt om i forskellige kvarterer, og som kenderblikket let skelner og daterer. Når man forstår at se, genfinder man et århundredes ånd og en konges fysiognomi, om så skal være, i en dørhammer.

Det nuværende Paris har altså intet almindeligt fysiognomi. Det er en samling prøver fra adskillige århundreder, og de smukkeste er forsvundet. Hovedstaden vokser kun ved at der kommer nye huse til, og hvilke huse! Med den fart, Paris nu skyder, vil den fornys hvert halvtredsindstyvende år. Dets arkitekturhistoriske præg udslettes da også mere og mere for hver dag, der går. De monumentale bygninger blive sjældnere og sjældnere, og det lader til, at man lidt efter lidt vil se dem drukne i og blive opslugte af husmasserne. Vore fædre havde et Paris af sten. Vore sønner ville have et Paris af gibs.

Hvad angår det ny Paris' moderne monumenter, vil vi helst være fri for at tale om dem. Ikke, fordi vi ikke beundrer dem, som de fortjener. Hr. Soufflets St. Geneviève er visselig den nydeligste kransekage, der nogen sinde er blevet lavet af sten. Æreslegionens palads er også et fortræffeligt stykke bagværk. Kuplen på Korntorvet er en engelsk jockeyhue i stor målestok. St. Sulpices tårne er to kolossale klarinetter, og den form kan jo være lige så god som enhver anden – den optiske telegraf med sine svingninger og grimasser gør en fortryllende virkning på deres tage. St. Roch har en portal, som i henseende til storartethed kun kan sammenlignes med St. Thomas af Aquinas, den har også en passion med fritstående figurer anbragt i en kælder og en sol af forgyldt træ. Det er aldeles mærkværdige ting. Kuplen på labyrinten i Jardin des Plantes er også meget sindrig. Hvad angår Børspaladset, hvis søjlegang er

græsk, og hvis rundbuede døre og vinduer er romanske, mens den store, lave hvælving er i renæssancestil, så er det utvivlsomt et overordentlig korrekt og strengt holdt monument. Til bevis derpå kan anføres, at det kranses af en attika, som Athen aldrig har set mage til, en smuk lige linje, som hist og her skæres af kakkelovnsrør. Og lad os så tilføje, at når det er en grundsætning, at en bygnings stil skal være afpasset efter dens bestemmelse, sådan, at denne bestemmelse bliver klar, så snart man blot ser bygningen, kan man ikke noksom forundre sig over en monumental bygning, der lige godt kan bruges til kongeborg, underhus, rådhus, kollegium, ridehus, akademi, kreditoplag, domstol, museum, kaserne, gravsted, tempel og teater. Det er imidlertid en børs. En monumental bygning bør fremdeles være afpasset efter klimaet. Denne er åbenbart særlig opført under hensyn til vort kolde og regnfulde himmelstrøg. Den har næsten fladt tag lige som i orienten, hvilket har til følge, at om vinteren, når det sner, må man feje taget, og det er da vist nok, at meningen med et tag er, at det skal fejes. Hvad den bestemmelse angår, som vi nylig omtalte, så opfylder bygningen den udmærket. Den er børs i Frankrig, som den ville have været tempel i Grækenland. Ganske vist har arkitekten haft svært ved at få skjult urskiven, som ville have gjort det af med renheden i facadens skønne linjer, men så har man til gengæld denne søjlegang, der løber rundt om bygningen, og i hvilken teorien om veksel- og varemæglere på store højtidsdage lader sig udvikle på en overmåde imponerende måde.

Der kan ikke være nogen som helst tvivl om, at det er højst udmærkede monumentale bygninger. Føjer vi hertil en mængde

smukke, morsomme og afvekslende gader, så som Rivoligaden, så tvivler jeg ikke på, at Paris set i fugleperspektiv frembyder for øjet den rigdom i linjer, den yppighed i detaljer, den afveksling i udsigter, det ubeskriveligt storartede i retning af simpelhed og det ubeskriveligt overraskende i retning af skønhed, der er betegnende for et dambræt.

Hvor beundringsværdigt det nuværende Paris end synes læseren, vil jeg dog bede ham om at forestille sig Paris i det femtende århundrede, om at genopføre det i sin tanke. Se dagslyset bryde sig igennem denne forbavsende række spir og tårne, lægge Seinen midt igennem den umådelige by, del den med øerne, lad den bugte sig under brobuerne, bredende sig med sine store grønne og gule sumpe, der spiller i stærkere farveskær end en slangeham. Lad dette gamle Paris' gotiske profil træde skarpt frem imod en azurblå himmel, lad det omrids svømme ud i en vintertåge, der klamrer sig fast til dets utallige skorstene, dyk det i en mørk nat, og følg det sælsomme spil af mørke og lys i denne skumle labyrint af bygninger. Lad månen kaste en stråle over det, så det tegner sig i ubestemte omrids og lader tårnenes store hoveder træde frem af tågen, eller så igen denne sorte silhuet frem, lad skyggerne bringe liv i tårnenes og gavlenes tusinder af spidse vinkler, og lad den træde frem imod den af den nedgående sol kobberfarvede himmel, mere takket og tandet end et hajgab – og sammenlign så.

Og den, der vil have et indtryk af den gamle by, som den ny ikke kan give, stiger om morgenen på en højhelligdag, når påske- eller pinsesolen er ved at bryde frem, op på et eller andet ophøjet punkt, hvor fra man kan se ud over hele hovedstaden og

lytte til klokkernes kimen. Se, hvordan disse tusinder af kirker alle på en gang begynder at skælve, når himlen giver signalet, for det er solen, der giver det. Først er det enkelte spredte slag, der går fra kirke til kirke, som når musikanterne giver hinanden tegn til, at musikken skal begynde. Se så pludselig – for det er i visse øjeblikke, som om øret også har evne til at se – se så pludselig, hvordan der i samme øjeblik fra hver klokke opstiger en klangsøjle, ligesom en røgstøtte af harmoni. I starten stiger hver enkelt klokkes klang lige, ren og så at sige adskilt fra de andre op imod den strålende morgenhimmel, men så bliver svingningerne stærkere, de smelter sammen, blander sig med hinanden, går op i hinanden, forener sig til en storartet samklang. Det er ikke andet end en masse tonebølger, der uophørligt vælder ud fra de utallige tårne og svæver, bølger, springer, hvirvler sig ud over byen, udvidende den bedøvende kreds af deres svingninger helt ud over synskredsen. Men dette tonehav er dog ingenlunde noget kaos. Hvor dybt og mægtigt det end er, har det ingenlunde mistet sin gennemsigtighed. Man ser hver tonegruppe, der udgår fra de enkelte klokker, bugte sig i det for sig. Man kan følge den store og den lille klokkes afvekslende dybe og skingrende klang. Man ser oktaverne springe fra et tårn til et andet. Man ser dem svinge sig vingede, lette og skøjtende fra sølvklokken, og man ser dem falde brudte og hinkende fra træklokken. Man beundrer den rige skala, der uophørligt stiger og daler fra St. Eustaches syv klokker. Man ser klare og hurtige toner komme farende i en tre-fire blændende zigzagsatser og så forsvinde som syn. Der nede har vi abbediet St. Martin, en sangerinde med en skarp og sprukken stemme. Her har vi Bastillens hårde og barske røst.

Hist ovre Louvres svære tårn med dets baryton. Palæets kongelige sangværk udslynger uafbrudt til alle sider funklende triller, imellem hvilke de dumpe slag fra Notre Dames tårn falder ind med bestemte mellemrum, så de gnistre derved som ambolten under hammeren. Nu og da ser man toner af enhver skikkelse komme farende forbi fra St. Germain des Prés' tre klokker. Af og til gør hele denne masse af højtidelige toner plads for Ave Marias raske tempo, der springer og sprutter som en regn af stjerner. Og så under ens fødder, dybest nede i denne koncert, skelner man utydeligt sangen i kirkernes indre, hvorfra de trænger ud igennem deres hvælvingers sitrende porer. Det er sandelig en opera, der er værd at høre. Den larm, der sædvanlig om dagen opstiger fra Paris, er byens tale, om natten er det byens åndedræt, dette er byens sang. Lyt altså til dette tårnenes kor, bred over det hele en halv million menneskers mumlen, flodens evige klage, vindens uafladelige susen, den dybe og fjerne kvartet, der opføres af de fire skove, der ligger på højderne ude i synskredsen som umådelige orgler. Lad den hele samklang ligesom en halvskygge opsluge alt, hvad der i klokkeklangen er for hæst og for skingrende, og sig så, om du kender noget kosteligere, fornøjeligere, mere strålende og blændende i hele verden end denne klokkeklang, denne musikalske smelteovn, disse ti tusinde malmrøster, der på en gang spiller på fløjter af sten i tre hundrede fods højde, denne by, som helt og holdent er blevet til et orkester, denne symfoni, der bruser som en storm.

Fjerde bog

1. De gode sjæle

Seksten år før det tidspunkt, på hvilket denne fortælling foregår, en skøn søndag morgen – det var Quasimodo-søndag – blev et levende væsen, efter at messen var endt, lagt i den seng, der var anbragt på pladsen foran Notre Dame kirken, til venstre, lige over for det store billede af den hellige Kristoffer, som den stenbilledstøtte, der forestillede ridderen hr. Antoine des Esfart, havde ligget på sine knæ og set på siden 1413, da man besluttede at flytte både helgenen og den troende der ud. I denne seng plejede man at lægge hittebørn til skue for almenhedens medlidenhed, så kunne hvem der ville, tage dem. Foran sengen stod der et kobberbækken til almisser.

Det levende væsen, der lå i denne seng om morgenen på Quasimodo-dagen i det Herrens år 1467, lod til i høj grad at vække nysgerrighed hos den temmelig talrige flok, der havde samlet sig om sengen. Flokken bestod for størstedelen af personer af det smukke køn. Det var næsten lutter gamle kællinger.

I første række og bøjende sig mest over sengen så man fire, hvis grå *cagoule*, en slags gejstlig dragt, røbede, at de hørte til et eller andet fromt søsterskab. Jeg indser ikke, hvorfor historien ikke skulle overlevere disse fire ærbare og agtbare damers navne til efterverdenen. De hed Agnes la Herme, Jehanne de la Tarme, Henriette la Gaultière og Gauchère la Violette. De var alle fire enker og tjente i kapellet Etienne-Haudry. De var gået hjemmefra med deres forstanderindes tilladelse og i overensstemmelse med Pierre d'Aillys statutter for at høre en prædiken.

Når disse brave gamle kvindemennesker for øjeblikket holdt sig Pierre d'Aillys statutter efterrettelige, brød de for øvrigt af hjertens lyst Michel de Braches og kardinalen af Pisas, for disse pålagde dem ubarmhjertig tavshed.

"Hvad er det for noget, søster?" sagde Agnes til Gauchère, idet hun så på det lille væsen, der hvinede og vred sig i træsengen, forfærdet for alle de mange mennesker, der så på det.

"Hvad skal det blive til," sagde Jehanne, "når de laver sådanne børn for tiden?"

"Jeg forstår mig ikke på børn," sagde Agnes, "men det må ligefrem være en synd at se på sådan en som denne."

"Det er ikke noget barn, Agnes."

"Det er en mislykket abekat," sagde Gauchère.

"Det er et jærtegn," sagde Henriette la Gaultière.

"Så er det det tredje siden Lætare-dagen, for det er ikke otte dage siden, vi havde det jærtegn med ham, der gjorde nar ad pilgrimmene, og som fik sin guddommelige straf for det af vor frue fra Aubervilliers, og det var det andet jærtegn i måneden."

"Det er et rent utyske, dette såkaldte hittebarn," sagde Jehanne.

"Han skråler, så en kantor kunne blive døv af at høre på det," sagde Gauchère, "ti stille, din lille skrighals!"

"Og så at tænke sig, at det er Hans Højærværdighed af Rheims, der skikker Hans Højærværdighed af Paris dette misfoster på halsen!" sagde la Gaultière, idet hun foldede hænderne.

"Jeg tror nu," sagde Agnes la Herme, "at det er et dyr, et umælende, avlet af en jøde og en so, kort sagt noget ukristeligt

noget, som man burde kaste i vandet eller i ilden."

"Jeg håber da, at ingen vil tage det," sagde la Gaultière.

"Ak min Gud," råbte Agnes, "hvor jeg beklager de stakkels ammer i hittebarnshuset der nede i gaden, når man følger flodbredden, lige ved siden af Hans Højærværdighed biskoppen! Sæt nu, man gav dem dette lille uhyre at amme! Jeg ville da hellere lægge en vampyr til brystet."

"Hvor hun er uskyldig, den stakkels la Herme!" sagde Jehanne, "kan du ikke se, søster, at dette lille utyske mindst er fire år gammelt og har mindre lyst til dit bryst end til en god ret kødmad."

Det var ganske rigtigt. Dette lille uhyre – vi vil selv have haft svært ved at betegne det anderledes – var ikke noget nyfødt barn. Det var en lille, meget kantet og meget levende masse, der var indesluttet i en lærredssæk, som bar Paris' daværende biskops hr. Vilhelm Chartiers navnetræk. Hovedet stak ud, og dette hoved var temmelig vanskabt. Der var ikke andet at se på det end en skov af røde hår, et øje, en mund og tænder. Øjet græd, munden skreg, og tænderne syntes ikke opsatte på andet end på at bide. Det hele sprællede omkring i sækken til stor forbavselse for mængden, der stadig voksede.

Fru Aloïse de Gondelaurier, en rig og fornem dame, der holdt en smuk lillepige på en seks år ved hånden, og fra hvis hovedsæt med det gyldne horn der slæbte et langt slør efter hende, standsede, idet hun kom forbi sengen, og så et øjeblik på den ulykkelige skabning, mens hendes yndige lille sønnedatter Fleur-de-Lys de Gondelaurier, der var klædt i lutter silke og fløjl, med sin smukke lille finger fulgte bogstaverne i den

seddel, der stadig var opslået på sengen, og stavede sig til, hvad der stod: *Hittebørn*.

"Jeg troede virkelig kun, det var børn, man lagde frem her," sagde fruen, idet hun med væmmelse vendte sig bort.

Hun vendte ryggen til og kastede en sølvmønt i bækkenet. Den klang imellem kobberbrokkerne, så de fattige tjenestekvinder fra kapellet Etienne-Haudry gjorde store øjne derved.

Et øjeblik efter kom den alvorlige og lærde Robert Mistricolle, kongens protonotar, forbi med en umådelig stor messebog under den ene arm og sin kone fru Guillemette la Mairesse under den anden, så han havde begge sine vejledere med, både den åndelige og den timelige, en på hver side.

"Et hittebarn!" sagde han efter at have undersøgt genstanden, "rimeligvis fundet på bredden af den flod Phlegeton."

"Det har kun et øje," bemærkede fru Guillemette, "det andet er der en vorte over."

"Det er ingen vorte," sagde hr. Robert Mistricolle, "det er et æg, i hvilket der er en anden djævel, mage til ham, og han har også et lille æg, i hvilket der er en djævel, og så fremdeles."

"Hvor ved du det fra?" spurgte Guillemette la Mairesse.

"Jeg ved det ganske bestemt," sagde protonotaren.

"Hr. protonotar, hvad spår I, dette såkaldte hittebarn betyder?"

"De største ulykker," svarede Mistricolle.

"Ak, du gode Gud!" sagde en gammel kælling blandt tilskuerne, "og så havde vi oven i købet den svære pest i fjor, og de siger, at englænderne vil gøre landgang ved Harefleu."

"Så kan dronningen måske ikke komme til Paris i september," sagde en anden, "og handelen går dårligt nok endda."

"Jeg er af den mening," råbte Jehanne de la Tarme, "at det var bedre for Paris' borgere, om dette heksebarn blev lagt på et knippe ris end i en seng."

"Et rigtig godt brændende risknippe," lagde den gamle kælling til.

"Jo, det var det klogeste, man kunne gøre," sagde Mistricolle.

I nogle øjeblikke havde en ung præst stået og hørt på sladdersøstrenes snak og protonotarens visdomsord. Han havde et strengt ansigt med en bred pande og et dybt blik. Han banede sig stiltiende vej igennem hoben, undersøgte "heksebarnet" og lagde sin hånd på det. Det var på høje tid, for alle de fromme kvinder slikkede sig allerede om munden efter "et rigtig godt brændende risknippe."

"Jeg tager barnet til mig," sagde præsten.

Han hyllede det ind i sin præstekjole og bar det bort. Forsamlingen så forbavset efter ham. Et øjeblik efter var han forsvundet gennem den røde port, som den gang førte fra kirken til klosteret.

Da den første overraskelse havde sat sig, hviskede Jehanne de la Tarme la Gaultière i øret:

"Sagde jeg Jer ikke nok, søster, at denne unge præst, hr. Claude Frollo, er en troldmand?"

2. Claude Frollo

Claude Frollo var nu virkelig ikke noget almindeligt menneske.

Han hørte til en af disse familier af mellemstanden, som man i forrige århundredes uforskammede sprog i flæng kaldte for højere borgerstand eller lavere adel. Denne familie havde efter brødrene Paclet arvet lenet Tirechappe, der lød under biskoppen af Paris, og hvis en og tyve huse i det trettende århundrede havde været genstand for så mange processer for den biskoppelige ret. Som indehaver af dette len var Claude Frollo en af de syv herrer, der gjorde fordring på fæsteafgift i Paris og dets forstæder, og man kunne i lange tider læse hans navn i hans egenskab som sådan i arkivet i St. Martin des Champs imellem Hotel de Tancarville, der tilhørte mester Francois le Rez, og Tourskollegiet.

Claude Frollos forældre havde allerede fra hans barndom af bestemt ham for den gejstlige stand. Han havde lært at læse latin. Han var blevet opdraget til at slå øjnene ned og tale sagte. Endnu mens han var et rent barn, havde hans fader spærret ham inde i Torchikollegiet i Universitetsstaden. Der var han vokset op med messebogen og leksikonet.

Han var forresten et sørgmodigt, tungt og alvorligt barn, der studerede ivrigt og lærte hurtigt. Han gjorde ikke spektakler i frikvartererne, tog kun liden del i bakkanalerne i Rue du Fouarre, vidste knapt, hvad det ville sige *dare alapas et capilas laniare*, og havde ikke spillet nogen rolle i spektaklerne i 1463, som krønikeskriverne omtaler temmelig alvorligt som "universitetets sjette mytteri". Han gav sig sjældent af med at drille de stakkels peblinger i Montaigu med deres hætter, som

havde skaffet dem deres øgenavn, eller frigængerne i Dormanskollegiet med deres glatragede hoveder og deres trefarvede kjortler af mørkeblåt, lyseblåt og violet klæde – *azurini coloris et bruni*, som det hedder i kardinal des Quatre-Couronnes fundats.

Derimod var han flittig i de store og små skoler i Rue St. Jean de Beauvais. Den første discipel, abbeden i St. Pierre de Val fik øje på, når han skulle til at begynde sine forelæsninger over kirkeretten, var Claude Frollo, der altid sad, som han var muret op til en pille lige overfor hans kateder i skolen St. Vendre-Gesile, med sit blækhorn, tyggende på sin pen, skrivende på sine knæ med de slidte benklæder og om vinteren pustende på fingrene. Den første tilhører, hr. Miles d'Isliers, *doktor utriusque juris*, så komme løbende ganske forpustet hver mandag morgen, når der blev lukket op i skolen Chef-St. Denis, var Claude Frollo. Den unge klerk havde da også allerede i sit sekstende år kunnet tage det op med en kirkefader i mystisk teologi, med et medlem af kirkeforsamlingerne i kanonisk teologi og med en doktor fra Sorbonne i skolastisk teologi.

Da han var færdig med teologien, kastede han sig over juraen. Fra *magister sententiarum* gik han over til Karl den Stores kapitularier, og efterhånden slugte han i sin videbegærlighed den ene samling dekretaler efter den anden, Theodorus', biskop af Spanien, Bernhards, biskop i Worms, Yves', biskop i Chartres. Fremdeles Gratians dekret, der afløste Karl den Stores kapitularier, Gregor den Niendes samling og Honorius den Tredjes epistel *Super specula*. Han blev fuldkommen klar over og fortrolig med den umådelige og stormfulde kamp imellem den borgerlige og den kanoniske ret, denne gæring i

middelalderens kaos, der begynder med biskop Theodoras i 618 og ender med pave Gregor i 1227.

Da jurisprudensen var fordøjet, kastede han sig over medicinen, over de frie kunster. Han studerede videnskaben om urter og salver. Han blev erfaren i febre og kvæstelser, i sår og bylder. Jacques d'Espars ville have godkendt ham som læge, Richard Hellain som kirurg. Han gennemgik også alle grader i de frie kunster, licentiat-, magister- og doktorgraden. Han studerede sprogene, latin, græsk og hebræisk, de tre hellige sprog, som den gang kun var lidt dyrkede. Han var betaget af en sand feber i retning af at erhverve og ophobe kundskaber. Da han var atten år, havde han gennemgået de fire fakulteter. Det stod for den unge mand, som om livet kun havde et eneste mål: kundskab.

Det var omtrent på den tid, at den stærke sommerhede i 1466 fremkaldte den frygtelige pest, der bortrev over fyrre tusinde mennesker i Paris og omegn, blandt andre, siger Jean de Troyes, "mester Arnoul, kongens astrolog, der var en overmåde god, forstandig og behagelig mand". Der bredte sig det rygte i Universitetsstaden, at gaden Tirechappe blev ganske særlig hærget af farsoten. Der boede Claudes forældre midt i deres len. Den unge student ilede meget urolig hjem til det fædrene hus – da han kom, var hans fader og moder døde dagen i forvejen. En ganske lille broder, et svøbelsebarn, levede endnu og lå og skreg i sin vugge. Det var alt, hvad Claude havde tilbage af sin slægt. Den unge mand tog barnet på armen og gik tankefuld bort. Hidtil havde han kun levet i sine studier, nu begyndte han at leve i livet.

Denne begivenhed var et vendepunkt i Claudes liv. Nitten år gammel var han, sine forældres ældste søn, forældreløs og familiens overhoved og følte sig barskt revet ud af skolens drømmerier og kastet ind i denne verdens virkelige liv. Grebet af medlidenhed fattede han en lidenskabelig kærlighed til dette barn, hans broder, og en sådan menneskelig følelse var noget sælsomt og dejligt for ham, der hidtil kun havde elsket bøger.

Denne følelse udviklede sig i en mærkværdig grad, den var i en så ung sjæl som en første kærlighed. Han havde fra barndommen af levet adskilt fra sine forældre, som han knapt havde kendt, indespærret, ligesom indemuret imellem sine bøger, frem for alt opsat på at granske og lære, udelukkende opmærksom på sin forstand, der udvikledes af videnskaberne, og på sin fantasi, der voksede under hans syslen med de skønne kunster, og den stakkels student havde endnu aldrig haft tid til at mærke noget til, at han havde et hjerte. Det gik op for ham, at der fandtes andet i verden end Sorbonne, spekulationer og Homers vers, at mennesket trængte til følelserne, at et liv uden ømhed og kærlighed ikke var andet end et tørt, skrigende og sønderrivende hjulværk. Han tænkte sig blot – for han var i den alder, hvor illusionerne endnu kun afløses af andre illusioner – at de følelser, der var knyttede til blodets og slægtskabets bånd, var de eneste, man behøvede, og at en lille broder, han kunne elske, var nok til at udfylde hans liv.

Han kastede sig derfor over kærligheden til sin lille Jehan med al den lidenskab, hans ånd, der allerede var dyb, glødende og samlet, rummede. Dette stakkels skrøbelige væsen, der var smukt, blond, rødmosset og krølhovedet, denne forældreløse, der kun havde en forældreløs at holde sig til, rørte hans sjæl i

dens dybeste grund, og med den alvor i tanken, der var ham egen, gav han sig til at tænke på Jehan med uendelig medlidenhed. Han tog sig af ham med en omhu og bekymring, som om han var noget meget skrøbeligt, der var anbefalet til hans særlige varetægt. Han blev mere end en broder for barnet, han blev det en moder.

Den lille Jehan lå endnu ved brystet, da han mistede sin moder. Claude gav ham en amme. Foruden lenet Tirechappe havde han efter sin fader arvet lenet Moulin, der hørte under slottet Gentilly med det firkantede tårn. Det var en mølle, der lå på en høj tæt ved slottet Winchestre (Vicêtre). Møllerkonen dér havde et smukt barn ved brystet. Det var ikke langt fra Universitetsstaden. Claude bragte selv sin lille Jehan hen til hende.

Fra nu af, da han følte, at han havde en byrde at bære, tog han livet alvorligt. Tanken på hans lille broder blev ham ikke blot en adspredelse i hans studier, den blev deres mål. Han besluttede helt og holdent at vie sig til en fremtid, for hvilken han var Gud ansvarlig, og aldrig at ville have nogen anden hustru, noget andet barn end sin broders lykke og velfærd. Han knyttede sig som følge heraf mere end nogen sinde før til det gejstlige kald. Hans dygtighed, hans kundskaber, hans stilling som biskoppen af Paris' umiddelbare vasal åbnede kirkens porte på vid gab for ham. Da han var tyve år, blev han med særlig dispensation fra den hellige stol præst og gjorde som yngste kapellan i Notre Dame kirken tjeneste ved det alter, man på grund af den sene messe, der bliver holdt der, kalder *altare pigrorum*.

Han fordybede sig mere end nogen sinde i sine kære bøger, som han kun forlod for at løbe en times tid hen på møllen, og

den forening af kundskab og strenge sæder, der udmærkede ham, og som er så sjælden hans alder, skaffede ham hurtigt klosterfolkenes ærbødighed og beundring. Fra klosteret udbredte hans ry som lærd sig til menigmand. Som det den gang hyppigt skete, undergik det imidlertid en lille ændring, idet det blev til ry for trolddom.

Han havde just været henne at læse de dovnes messe ved deres alter, som havde sin plads ved siden af den dør, der fra koret fører ud i skibet til højre tæt ved den hellige Jomfrus billede, da hans opmærksomhed denne Quasimodosøndag blev vakt af de gamle kællinger, der stod og skreg op omkring hittebørnenes seng.

Han gik hen til det ulykkelige lille væsen, som man fandt så ækelt, og imod hvilket der udslyngedes så voldsomme trusler. Dets nød, dets vanskabthed, dets forladthed, tanken på hans lille broder, den idé, der pludselig slog ned i ham, at i fald han døde, kunne hans kære lille Jehan måske også komme til ynkelig at ligge i hittebørnenes seng – alt dette gik ham til hjertet på en gang. Der rørte sig en dyb medlidenhed i han sjæl, og han tog barnet.

Da han fik det ud af sækken, fandt han det unægtelig meget vanskabt. Den stakkels lille djævel havde en stor vorte, der skjulte det venstre øje, hovedet sad ned mellem skuldrene, rygraden var krum, brystbenet sprang langt frem, og benene var krumme og forvredne. Men liv var der åbenbart i ham, og skønt det ikke var muligt at komme på det rene med, hvad det var for sprog, han talte, vidnede hans skrig dog både om kraft og sundhed. Claudes medlidenhed voksede ved synet denne hæslighed, og han aflagde i sit hjerte det løfte at han ville

opdrage dette barn af kærlighed til sin broder, for at den lille Jehan, hvilke fejl han nu end i fremtiden måtte begå, kunne have dette barmhjertighedsværk, der var øvet for hans skyld, i ryggen. Det var en slags overdragelse af gode gerninger, som han samlede på sin lille broders hoved, det var en ladning gode gerninger, han ville give ham på forhånd, for det tilfælde, at den lille slyngel en skønne dag skulle være renonce på denne mønt, den eneste der har kurs ved Paradisets bom.

Han døbte sit adoptivbarn og kaldte det Quasimodo, hvad enten han nu derved ville betegne den dag, på hvilken han havde fundet det, eller det var hans mening, at dette navn skulle udtrykke, i hvor høj grad det stakkels lille væsen var defekt og ufærdigt. Den enøjede, pukkelryggede og hjulbenede Quasimodo var virkelig kun til en vis grad et menneske.

3. Immanis pecoris custos, immanior ipse

I 1482 var Quasimodo voksen. Han var for flere år siden blevet ringer ved Notre Dame kirken, hvilket han kunne takke sin adoptivfader Claude Frollo for. Denne var selv blevet ærkediakon af Jofas, hvilket han skyldte sin lensherre, hr. Louis de Beaumont. Ved den bistand, hans velynder Olivier le Daim, barber hos Ludvig den Ellevte, af Guds nåde konge af Frankrig, havde ydet ham, var denne blevet biskop af Paris i 1472, da Vilhelm Chartier døde.

Quasimodo var altså ringer ved Notre Dame kirken.

Der havde i tidens løb dannet sig et ejendommeligt bånd, der knyttede ringeren til kirken. Den sølle stakkel, som bestandig havde været skilt fra verden ved den dobbelte ulykke, han havde at bære på, hans ukendte herkomst og hans vanskabte legeme, der fra barndommen af havde holdt ham indespærret bag en uoverstigelig dobbelt mur, havde vænnet sig til ikke at se noget som helst her i verden uden for de hellige mure, der havde optaget ham i deres skygge. Notre Dame kirken havde, efterhånden som han voksede til og udviklede sig, været æg, rede, hus, fædreland og universum for ham.

Det er sikkert, at der var en vis hemmelighedsfuld og forud bestemt harmoni imellem dette væsen og denne bygning. Når han, da han endnu var ganske lille, arbejdede sig frem i sæt og snoende sig under de dunkle hvælvinger, syntes han med sit menneskeangst og sin dyrekrop at være et kryb, der naturligt hørte hjemme på de fugtige og mørke fliser, på hvilke de romanske kapitælers skygger dannede så mange sælsomme figurer.

Senere, da han første gang instinktivt klamrede sig til klokkerebet, hang i det og satte klokken i bevægelse, gjorde det et indtryk på Claude, hans adoptivfader, som når et barns tungebånd løses, og det begynder at tale.

Idet han således lidt efter lidt udviklede sig, stadig under indtryk af domkirken, i hvilken han levede og sov, som han så godt som aldrig kom udenfor, og som til enhver tid lagde et hemmelighedsfuldt tryk om ham, kom han på en måde til at ligne den, arbejdede sig således ind i den, at han så at sige blev en integrerende del af den. Hans mange fremspringende kanter rettede sig ligesom til efter kirkens vinkler, og han syntes ikke blot at høre hjemme i den, men at være et naturligt tilbehør. Man kunne næsten sige, at han havde taget form efter den, som sneglen tager form efter sit hus. Den var hans hus, hans hul, hans hylster. Der bestod imellem den gamle kirke og ham en så dyb, instinktiv sympati, en sådan magnetisk tiltrækning, et sådant væsensslægtskab, at på en måde hang ved den som skildpadden ved sin skal. Den rynkede domkirke var hans rygskjold.

Vi behøver ikke at fortælle læseren, at han ikke må tage de billeder bogstavelig, som vi har været nødt til at anvende for at udtrykke denne ejendommelige, symmetriske, umiddelbare forbindelse imellem et menneske og en bygning, en forbindelse, der næsten kunne betegnes som materiel. Vi behøver heller ikke at fremhæve i hvor høj grad han under et så langt og så inderligt samliv var blevet fortrolig med hele domkirken. Den var i ordets egentlige forstand hans bolig. Der var ikke det dyb i den, som Quasimodo ikke var trængt ned i, der var ikke det høje punkt i den, han ikke var steget op til. Han var mange gange

klatret op ad facaden i forskellig højde, blot holdende sig ved billedhuggerarbejdernes fremspring. Tårnene, på hvis yderflade man tit så ham klatre som et firben på en lodret mur, disse to tvillingkæmper, der er så høje, så truende, så frygtelige, vakte hverken frygt eller panisk skræk i ham, lige så lidt som de gjorde ham svimmel. Når man så, hvor spagfærdige de var under hans hænder, hvor let det faldt ham at entre omkring på dem, kunne man fristes til at sige, at han havde tæmmet dem. Ved at springe, klatre og tumle sig imellem den umådelige domkirkes afgrunde var han på en måde blevet til en abe og en stenged, ligesom børnene i Calabrien, der svømmer, før de kan gå, og allerede som ganske små leger med havet.

Det var for øvrigt ikke blot hans legeme, der syntes at have formet sig efter domkirken. Det samme gjaldt om hans ånd. Hvordan så denne sjæl ud? Hvilket snit havde den fået, hvorledes havde den formet sig i dette snævre hylster, i dette vilde liv? Det ville falde vanskeligt at sige det bestemt. Quasimodo var født enøjet, pukkelrygget og halt. Det havde kostet Claude Frollo den største umage og tålmodighed at lære ham at tale, men så var der oven i købet overgået det stakkels hittebarn en ulykke. Da han i sit fjortende år blev ringer ved Notre Dame kirken, var der kommet en ny legemsfejl til, som satte kronen på værket. Klokkerne havde sprængt hans trommehinder, han var blevet døv. Den eneste dør ud til verden, som naturen havde ladet stå helt åben for ham, var pludselig blevet lukket for bestandig.

Idet den lukkede sig, borttog den den eneste stråle uf glæde og lys, der endnu trængte ind i Quasimodos sjæl. Den hensank i uigennemtrængeligt mørke. Den ulykkeliges tungsind blev

uhelbredeligt og fuldstændigt som hans vanskabthed. Hertil kom, at hans døvhed på en måde gjorde ham stum, thi for ikke at udsætte sig for andre menneskers spot besluttede han, fra det øjeblik af, da han var blevet døv, at tie ganske stille, og denne tavshed brød han kun, når han var alene. Han bandt frivilligt det tungebånd, som Claude Frollo havde haft så megen ulejlighed med at løse. Deraf kom det, at når nødvendigheden tvang ham til at tale, var hans tunge stiv og tung at bevæge som en dør, hvis hængsler er rustne.

Når vi nu søgte at trænge ind til Quasimodos sjæl, at gennembryde denne hårde og tykke skal, hvis vi kunne lodde denne vanskabte organismes dybder, hvis det blev givet os med en fakkel i hånden at se os om bag disse uigennemsigtige organer, at ransage dette dunkle væsens mørke indre, at oplyse dets skumle kroge, dets urimelige smøger uden udgang og pludselig at kaste et skarpt lys over den sjæl, der lå lænket på bunden af denne hule, ville vi uden tvivl finde den ulykkelige Psyke i en ynkelig tilstand, forkrøblet og forkuet som fangerne i de venetianske blykamre, der blev gamle mennesker sammenbøjede i en stenkiste, som var for lav og for kort til dem.

Det er sikkert, at ånden sygner i et vanskabt legeme. Quasimodo havde næppe nogen følelse af, at der i hans indre i blinde rørte sig en sjæl, skabt efter hans billede. Indtrykkene af genstandene uden for ham undergik en betydelig brydning, inden de nåede hans tanke. Hans hjerne virkede som et ganske ejendommeligt medium. De forestillinger, der gik igennem den, trådte fuldstændig forvrængede ud af den. Den

tankevirksomhed, der blev resultatet af denne brydning, måtte nødvendigvis blive skæv og misvisende.

Derfra stammede tusinde synsvildelser, tusinde skæve slutninger, tusinde vildfarelser, hans snart vanvittige, snart idiotiske tanke kom ind på.

Den første følge af denne ulykkelige tilstand var, at hans blik på tingene forvirredes. Han modtog så godt som intet umiddelbart indtryk af dem. Yderverdenen syntes ham meget længere borte, end den synes os.

Den anden virkning af hans ulykke var, at han blev ondskabsfuld.

Han var i virkeligheden ondskabsfuld, fordi han var vild, og han var vild, fordi han var hæslig. Der var lige så god logik i hans natur som i vor.

Hans i så overordentlig høj grad udviklede legemskraft var en grund mere til hans ondskab. *Malus puer robustus*, siger Hobbes.

For øvrigt må man for at yde ham retfærdighed sige, at hans ondskab måske ikke var medfødt. Fra de første skridt, han gjorde blandt menneskene, havde han følt, senere havde han set, at han blev hånet, spottet og skubbet til side. Menneskeordet havde for ham altid været hån eller forbandelse. Da han blev voksen, mærkede han ikke til andet end had omkring sig. Han greb det, han tilegnede sig den almindelige ondskab. Han tog det våben, man havde såret ham med.

Han vendte sig i det hele taget kun nødig til menneskene. Hans domkirke var ham nok. Den var fuld af marmorfigurer, konger, helgener og biskopper, som i alt fald ikke lo ham op i ansigtet, og som skænkede ham en rolig og velvillig deltagelse. De andre billedstøtter, de, der forestillede uhyrer og djævle,

nærede intet had til ham, Quasimodo, dertil lignede han dem alt for meget. De hånede meget snarere de andre mennesker. Helgenerne var hans venner og velsignede ham. Uhyrerne var hans venner og beskyttede ham. Han gav da også sit hjerte luft i vidtløftige udgydelser over for dem. Han kunne undertiden tilbringe hele timer siddende på hug foran en af disse billedstøtter og snakke lønligt med den. Kom der så nogen, flygtede han som en elsker, der bliver overrasket under en serenade.

Og kirken var ikke blot hans selskab, den var for ham universet, den var hele naturen. Han drømte ikke om andre slyngplanter end dem, der stadig blomstrede på de brogede glasruder, om andre skygger end dem, stenløvet kastede, der bredte sig opfyldt af fugle på de saksiske kapitæler, om andre bjerge end kirkens mægtige tårne, om noget andet ocean end Paris, der bruste under hans fødder.

Hvad han elskede højere end alt andet i denne moderlige bygning, hvad der vakte hans sjæl og fik den til at udfolde sine stakkels vinger, som den ellers så ynkelig holdt sammenfoldede i sin hule, hvad der undertiden gjorde ham lykkelig, var klokkerne. Han elskede dem, kærtegnede dem, talte til dem og forstod dem. Han omfattede dem alle med ømhed, fra sangværket i tårnet over tværskibet til den vældige klokke over portalen. Tårnet over tværskibet og de to hovedtårne var for ham som tre store bure med fugle, han selv havde opdrættet, og som kun sang for ham. Det var de klokker, der havde gjort ham døv, men mødrene elsker ofte det barn højest, der har voldt dem mest lidelse.

Deres stemmer var nu også de eneste, han endnu kunne høre. Den store klokke var i den anledning ganske særlig hans hjertenskær. Den gav han fortrinnet i denne højrøstede søsterflok, der dansede om ham på de høje helligdage. Denne vældige klokke hed Marie. Den var alene i det søndre tårn, kun sammen med sin søster Jacqueline, en mindre klokke, der hang i et mindre bur ved siden af det, den store var indespærret i. Denne Jacqueline var opkaldt efter Jean de Montagnus hustru. Han havde skænket kirken den, hvilket imidlertid ikke frelste ham fra at miste hovedet i Montfaucon. I det andet tårn var der seks klokker, og endelig var der i tårnet over tværskibet seks mindre klokker foruden træklokken, som der kun blev ringet med fra aftensangstid skærtorsdag til lørdag morgen før påske. Quasimodo havde altså femten klokker i sit serail, men den store Marie var hans yndling.

Man gør sig intet begreb om hans fryd på de dage, da der skulle kimes af alle kræfter. Aldrig så snart havde ærkediakonen sluppet ham løs og sagt "gå!" før han fløj op ad klokketårnets vindeltrappe, hurtigere end andre havde kunnet komme ned ad den. Han trådte fuldstændig forpustet ind i den vældige klokkes luftige kammer. Han betragtede den et øjeblik med andagt og kærlighed, talte blidt til den, klappede den med hånden, som man klapper en god hest, der skal ud på en lang tur. Han beklagede den for den strabads, den skulle til at døje. Efter således at have kærtegnet den, råbte han til sine medhjælpere i tårnets nedre stokværk, at de skulle begynde. Så klyngede de sig i tovene, gangspillet peb, og den umådelige metalkapsel satte sig langsomt i bevægelse. Quasimodo fulgte den skælvende med blikket. Det første sammenstød imellem kneblen og

klokkens malmvæg fik tømmerværket, han stod på, til at skælve. Quasimodo vibrerede sammen med klokken. "Mere!" råbte han, idet han brast i en vanvittig latter. Imidlertid blev klokkens svingninger hurtigere og hurtigere, og efterhånden som den vinkel, den bevægede sig i, blev mere og mere stump, åbnede Quasimodos øje sig mere og mere, funklende og skinnende med fosforagtig glans. Omsider begyndte den fulde kimen. Hele tårnet skælvede, bjælker, bly, kvadersten, alt stønnede på en gang fra grundpillerne til kløverbladsornamenteme på toppen. Så kom Quasimodo i kog, så han skummede derved. Han gik frem og tilbage, han rystede fra isse til fod ligesom tårnet. Den løsladte rasende klokke viste afvekslende de to af tårnets mure sit malmgab, hvorfra denne storm udgik, som man hører fire mil bort. Quasimodo stillede sig foran dette åbne gab. Han krøb sammen og rejste sig igen, alt efter som klokken kom og gik, han indåndede denne bedøvende storm, så skiftevis ned i dybet, der gabede to hundrede fod under ham, og på den umådelige malmtunge, der fra sekund til sekund hylede ham ind i øret. Det var den eneste tale, han forstod, den eneste lyd, der for ham brød den almindelige stilhed. Han badede sig i denne klang som en fugl i solskin. Pludselig smittedes han af klokkens raseri. Hans blik blev vildt. Han passede på den, idet den kom forbi, ligesom edderkoppen passer på fluen, og så kastede han sig voldsomt over den med hele sit legeme. Svævende over afgrunden, slynget frem og tilbage af klokkens frygtelige svingninger, holdt han malmuhyret i ørene, klamrede sig om det med sine knæ, sporede den med sine hæle og fordoblede dets rasende fart ved at arbejde med hele sit legemes vægt og svingkraft. Imidlertid

rystede tårnet, han skreg og skar tænder, hans røde hår strittede, hans bryst hvæsede som en blæsebælg, hans øje skød lyn, den uhyre klokke vrinskede fuldstændig åndeløs under ham. Det var ikke længere Notre Dame kirkens klokke og Quasimodo, det var en drøm, en hvirvel, en storm, det var svimmelheden, der var kommet op at ride på Gny, det var en ånd, der klamrede sig til en flyvende gangers kryds, en sær kentaur, halvt menneske og halvt klokke, en slags frygtelig Astolf, der fo'r af sted på en vidunderlig levende hippogrif af malm.

Dette mærkværdige væsen indgød ved sin blotte nærværelse hele domkirken et ejendommeligt liv. Det var – således stod det i alt fald for mængdens alt forstørrende overtro – som om der udgik en hemmelighedsfuld strøm fra ham, en strøm, som gjorde hver en sten i Notre Dame kirken levende og fik den gamle kirkes hjerte til at banke voldsomt i dets dybeste grund. Man behøvede blot at vide, at han var der, for at komme til at synes, at de tusinde statuer i gallerierne i portalerne levede og rørte sig. Domkirken syntes i virkeligheden at være et lydigt og føjeligt væsen under hans hånd. Den ventede blot på hans bud for at hæve sin mægtige stemme. Den var besat og fyldt af Quasimodo som af en skytsånd. Man kunne næsten sige, at han gav den umådelige bygning liv og ånde. Han var i virkeligheden alle vegne, han ligesom mangfoldiggjorde sig, så der ikke var den plet, hvor man ikke traf ham. Snart så man med rædsel oppe på toppen af et af tårnene en sælsom dværg kravle rundt, bugte sig som en slange, krybe på alle fire, stige ned udenfor, ud over afgrunden, springe fra det ene fremspring til det andet og rode i maven på en eller anden gargoyle af sten – det var

Quasimodo, der tog ravnereder ud. Snart stødte man i en dunkel krog af kirken på en slags kimære, der lå og krøb sammen med rynker i panden – det var Quasimodo, der var faldet i tanker. Snart fik man under et af klokketårnene øje på et umådeligt hoved og en bunke uformelige lemmer, der rasende svang sig frem og tilbage, holdende sig ved enden af et reb – det var Quasimodo, der ringede til Vesper eller Angelus. Ofte så man om natten en gruelig skikkelse vanke om på den skrøbelige, gennembrudte balustrade, der omkranser tårne og apsis – det var atter den pukkelryggede fra Notre Dame. Så, sagde naboerne, kom der noget fantastisk, noget overnaturligt og gruopvækkende over hele kirken. Øjne og munde åbnede sig hist og her, man hørte hundene og lindormene og alle de andre uhyrer af sten, der holdt vagt omkring den umådelige domkirke ved nat og dag med strakte halse og gabende svælg, gø og tude. Og var det en julenat, når den store klokke, der syntes at ralle, kaldte de troende til midnatsmessen, så var der et sådant præg over den skumle facade, at man syntes, at den store portal slugte mængden, og at rosetten så på. Og alt dette stammede fra Quasimodo. Ægypterne ville have anset ham for dette tempels gud. I middelalderen troede man, han var dets dæmon, han var dets sjæl.

For så vidt er Notre Dame for dem, der ved, at Quasimodo har været til, nu til dags øde, afsjælet, død. Man føler, at der er noget forsvundet fra den. Dette umådelige legeme er tomt, det er et skelet, ånden har forladt det. Man ser stedet, hvor den har været, og heller ikke mere. Det er som en hovedskal, hvor der endnu er huller til øjnene, men blikket mangler.

4. Hunden og dens herre.

Der var dog et menneskeligt væsen, som var undtaget fra det had og den ondskab, Quasimodo nærede over for andre mennesker, og som han måske elskede endnu højere end sin domkirke. Det var Claude Frollo.

Det hang ganske simpelt sammen. Claude Frollo havde knæsat ham og taget sig af ham, han havde givet ham føden, og han havde opdraget ham. Det var Claude Frollos skød, han plejede at søge tilflugt i, da han var ganske lille, når hundene og børnene glammede efter ham. Claude Frollo havde lært ham at tale, at læse og skrive, og så havde Claude Frollo gjort ham til klokker. At give ham, Quasimodo, den store klokke til ægte var det samme som at give Romeo Julie.

Quasimodos taknemmelighed var da også dyb, lidenskabelig og grænseløs, og skønt hans plejefaders ansigt ofte var mørkt og strengt, skønt hans tale sædvanligvis var kort, hård og bydende, havde denne taknemmelighed aldrig fornægtet sig et eneste øjeblik. Ærkediakonen havde i Quasimodo den ydmygste slave, den villigste tjener og den vagtsomste hund. Da den stakkels klokker blev døv, udviklede der sig imellem ham og Claude Frollo et hemmelighedsfuldt tegnsprog, som kun de forstod. Ærkediakonen var således det eneste menneskelige væsen, Quasimodo vedblev at stå i forbindelse med. Han stod kun i to forhold her i verden – til Notre Dame kirken og til Claude Frollo.

Intet kan sammenlignes med det herredømme, ærkediakonen øvede over klokkeren, eller med den hengivenhed, klokkeren nærede for ærkediakonen. Der havde

intet behøvedes mere end et tegn fra Claude Frollo og forestillingen om, at han ville gøre ham en fornøjelse derved, for at bringe Quasimodo til at styrte sig ned fra Notre Dames tårne. Det var mærkværdigt at se al denne legemskraft, der hos Quasimodo havde udviklet sig på en så usædvanlig måde, blindt stillet til en andens rådighed. Der var utvivlsomt lønlig kærlighed og en tjeners hengivenhed for sin herre i dette forhold, men det beroede også på en ånds trolddomsmagt over en anden. Det var en stakkels, kluntet og klodset organisme, der stod med bøjet hoved og bedende blikke over for en høj og dyb, mægtig og overlegen ånd. Og først og sidst var det taknemmelighed, der bar det hele, taknemmelighed i den grad drevet til yderlighed, at vi ikke ved, hvad vi skal sammenligne det med. En taknemmelighed som hans træffer man ikke hos de skønneste eksempler på denne dyd blandt menneskene. Vi vil derfor sige, at Quasimodo elskede ærkediakonen, som ingen hund, ingen hest, ingen elefant nogen sinde har elsket sin herre.

5. Mere om Claude Frollo

I 1482 var Quasimodo omtrent tyve år gammel. Claude Frollo var omtrent seks og tredive. Den ene var blevet stor, den anden var blevet gammel.

Claude Frollo var ikke længere den simple discipel i Torchikollegiet, den ømme beskytter af et lille barn, den unge, drømmende filosof, som vidste en hel del og var uvidende om adskilligt. Han var en streng, alvorlig, mørk præst, der følte sig ansvarlig for menneskesjæle. Han var hr. ærkediakonen af Jofas, biskoppens anden akolyt, der førte tilsyn med de to dekanater i Mont-Lhéry og Châteaufort og hundrede og fire og halvfjerds landsogne. Han var en ærefrygtindgydende og barsk personlighed, for hvem kordrengene i deres kåber og messeskjorter, kirkesangerne og brødrene af St. Augustinus' orden og klerkene, der forrettede morgengudstjenesten, alle sammen rystede og bævede, når han langsomt skred hen under korets høje spidsbuer, majestætisk, tankefuld med armene over kors og hovedet så dybt bøjet ned imod brystet, at man ikke så andet af hans ansigt end hans høje, skaldede pande.

Hr. Claude Frollo havde for øvrigt hverken opgivet at dyrke videnskaberne eller at tage sig af sin unge broders opdragelse, disse to sysler, der fyldte hans liv. I tidens løb havde der imidlertid blandet sig noget bittert i disse hans sysler, der før havde voldt ham ublandet glæde. Med tiden, siger Paulus Diaconus, bliver selv det bedste flæsk harsk. Den lille Jehan, der førte tilnavnet du Moulin efter det sted, hvor han var vokset op, havde ikke udviklet sig i den retning, Claude havde ønsket. Den store broder havde gjort regning på en from, lærevillig, lærd og

hæderlig discipel, men det gik med den lille broder som med de unge træer, der trodser gartnerens anstrengelser og hårdnakket vender sig til den side, hvor de kan få adgang til luft og sol. Den lille broder voksede da, udviklede sig, men han satte kun smukke, løvrige og yppige grene i retning af dovenskab, uvidenhed og udskejelser. Han var en ren djævel i udsvævelser, hvilket ofte bragte hr. Claude til at rynke panden, men han var samtidig meget pudsig og fiffig, hvilket jævnligt fik den store broder til at smile. Claude havde betroet ham til Torchikollegiet, hvor han selv havde tilbragt sit første år i studier og andagt, og det pinte ham, at man i denne helligdom, hvor man i sin tid havde haft så megen opbyggelse af navnet Frollo, nu tog forargelse af det. Han holdt undertiden meget lange og meget strenge prædikener for Jehan i den anledning, og den unge døgenigt hørte standhaftigt på dem. Han havde i grunden et godt hjerte, som man altid ser hos den slags folk i komedierne. Men når prædikenen var overstået, slog han ikke des mindre atter ganske ind på sin gamle vej med spektakler og uregelmæssigheder. Snart havde han banket en af russerne – *béjaunes* kaldtes de – til velkomst i henhold til den ypperlige tradition, der er blevet omhyggelig bevaret lige til vore dage. Snart havde han fået en flok studenter på benene og fået dem til på klassisk vis – *quasi classice excitati* – at kaste sig over et værtshus, hvor de bankede værten "med svære knipler" og på den fornøjeligste måde plyndrede hele beværtningen, ja end også slog bunden ud på vinfadene i kælderen. Snart kom der en smuk meddelelse på latin, som det smertede hjælpelæreren i Torchikollegiet at måtte overbringe Claude med den beklagelige randbemærkning: "*Rixa. Prima causa vinum optimum potatum*".

Endelig sagde man, hvad der var grueligt for en seksten års knøs, at hans udskejelser end også jævnligt førte ham til Glatignygaden.

Claude følte sig forstemt og nedslået i sine menneskelige følelser som følge af alt dette og kastede sig med endnu større iver end hidtil over videnskaben, denne søster, som i det mindste aldrig ler en op i øjnene, og som altid betaler sine dyrkere for deres ulejlighed, om end stundom med lidt undervægtig mønt. Han blev altså mere og mere lærd og samtidig, som en ganske naturlig følge deraf, mere og mere streng som præst og mere og mere sørgmodig som menneske. Der findes i os alle en vis parallelisme imellem vor ånd, vore sæder og vor karakter, der udvikler sig uden afbrydelse og kun brydes, når der indtræder store omvæltninger i vort liv.

Da Claude Frollo fra sin tidligste ungdom af havde gennemløbet næsten hele kredsen af menneskelig, positiv, udadvendt og tilladt viden, var han, når han ikke ville standse, *ubi defuit orbis*, nødt til at gå uden for den og søge anden næring for sin umættelige ånd. Det gamle symbol, slangen, der bider sig i halen, passer ganske særligt på videnskaben. Det, lader det til, havde Claude Frollo erfaret. Adskillige personer, hvis ord der måtte lægges vægt på, påstod, at han efter at have udtømt den menneskelige videns *fas* havde vovet at trænge ind i dens *nefas*. Han havde, sagde man, efterhånden smagt alle æblerne på kundskabens træ, og hvad enten det nu var lede ved dem eller lyst til mere, der havde drevet ham, havde han omsider også smagt på den forbudne frugt. Han havde, som læseren har set, efterhånden indfundet sig ved teologernes forelæsninger i Sorbonne, i filosoffernes forsamlinger ved St. Hilaires

billedstøtte, ved juristernes disputatser ved St. Martins billedstøtte og i medicinernes forsamlinger ved vievandskarret i Notre Dame, *ad cupam Nostræ-Dominæ*. Alle de tilladte og anerkendte retter, som disse fire store køkkener, de fire fakulteter, kunne lave og opvarte en ånd med, havde han slugt, og han var blevet ked af dem, inden han havde fået sin sult stillet. Så havde han gravet sig længere frem, dybere ned, ned under denne endelige, materielle og begrænsede viden. Han havde måske sat sin sjæl på spil og havde taget plads i hulen ved det hemmelighedsfulde bord blandt alkymisterne, astrologerne og hermetikerne, hvor i middelalderen Averroes, Vilhelm af Paris og Nicolas Flamel sad i højsædet, og som strækker sig helt over til Østerland, til skæret fra den syvarmede lysestage, til Salomon, Zoroaster og Pythogaras.

Det troede man i alt fald, enten det nu var sådan eller ikke.

Så meget er vist, at ærkediakonen hyppigt besøgte kirkegården Des St. Innocents; ganske vist lå hans fader og moder sammen med de andre ofre for pesten i 1466 begravede der, men han syntes at være langt mindre andægtig ved korset på deres grav end ved de sælsomme figurer på Nicolas Flamels og Claude Pernelles lige ved siden af.

Det er også vist, at man hyppigt havde set ham gå ned ad Lombardergaden og snige sig ind i det lille hus på hjørnet af Skrivergaden og Marivaulxgaden. Det var det hus, Nicolas Flamel havde bygget, og i hvilket han var død omtrent 1417. Det havde stået tomt siden den tid og begyndte allerede at forfalde, i den grad havde hermetikerne og alkymisterne slidt på murene ved at indridse deres navne i dem. Nogle naboer påstod endog, at de en gang igennem en trækrude havde set ærkediakonen

Claude grave og rode i jorden i de to kældre, hvis støttebjælker Nicolas Flamel selv havde malet med en utallig mængde vers og hieroglyffer. Man troede, at Flamel havde nedgravet de vises sten i disse kældre, og i to år hundreder vedblev alkymisterne at rode i jorden her, lige indtil det skrækkeligt medtagne hus faldt sammen.

Det er fremdeles vist, at ærkediakonen havde fattet en besynderlig lidenskab for Notre Dame kirkens symbolske portal, dette blad af en heksebog skrevet i sten af biskop Vilhelm af Paris, der uden tvivl er fordømt, fordi han satte et så djævelsk titelblad på det hellige digt, som resten af bygningen kvæder til evige tider. Man sagde også om ærkediakonen Claude, at han grundigt havde gransket den hellige Kristoffers kolossale statue, denne gådefulde billedstøtte, som den gang flød ved indgangen til pladsen foran kirken, og som menigmand spottende kaldte hr. Grå. Men hvad alle mennesker havde kunnet se, det var, at han ofte sad en uendelig tid på rækværket omkring kirkepladsen og stirrede på billedhuggerarbejderne i portalen, idet han snart undersøgte de tåbelige jomfruer med deres slukkede og snart de kloge med deres brændende lamper; snart beregnede synsvinklen for ravnen, der sidder til venstre på portalen og ser ind i kirken på et hemmelighedsfuldt punkt, hvor de vises sten aldeles afgjort er gemt, i fald den ikke ligger i Nicolas Flamels kælder. Det var i forbigående bemærket en ganske ejendommelig skæbne, der var blevet Notre Dame kirken til del på denne tid, således at elskes på to forskellige måder og med en så inderlig kærlighed af to så forskellige personligheder som Claude og Quasimodo. Den ene, et slags vildt og kun med instinkter udrustet

halvmenneske, elskede den for dens skønhed, for dens størrelse, den harmoni, der i det enkelte åbenbarer sig i dens storartede helhed. Den anden, et lærd og lidenskabeligt fantasimenneske, elskede den for det, den betød, for dens sindbilledsprog, de tanker, den bar i sig, den symbolik, der lå spredt under billedhuggerarbejderne på dens facade, som den oprindelige tekst i en palimpsest, med et ord for de gåder, den til evige tider giver forstanden at løse.

Endelig er det også vist, at ærkediakonen oppe i det af de to tårne, der vender ud til Grèvepladsen lige ved siden af klokkeburet, havde indrettet sig en lille hemmelig celle, som ingen, ikke engang biskoppen, sagde man, fik lov til at betræde uden hans tilladelse. Denne celle næsten helt oppe i toppen af tårnet imellem ravnerederne var i sin tid blevet benyttet af biskop Hugo af Besançon (1326-1332), som drev sine ugerninger der oppe. Hvad der skjulte sig i denne celle, vidste ingen, men man havde ofte om natten nede fra pladsen gennem et lille vindue på bagsiden af tårnet set et sælsomt skiftende skær komme, forsvinde og komme igen med korte og ligelige mellemrum, et skær, der syntes at følge en blæsebælgs stønnende åndedræt og snarere at stamme fra en flamme end fra et lys. I mørket og i den højde gjorde det et sælsomt indtryk, og de skikkelige koner sagde: "Nu puster ærkediakonen til ilden! Det er Helvede, der gnistrer der oppe".

Alt dette var ganske vist, når alt kommer til alt, ikke synderlig afgørende beviser for trolddom, men der var dog altid så megen røg, som der skulle til for at give formodning om, at der måtte være en brand, og det rygte, det skaffede ærkediakonen, var grueligt nok. Vi må imidlertid sige, at de ægyptiske

videnskaber, nekromantien og magien, selv den hvideste og uskyldigste, ikke havde nogen uforsonligere fjende end Claude Frollo, og at ingen mere ubarmhjertigt optrådte som angiver i så henseende over for Notre Dame kirkens råd, hvad enten det nu var oprigtig afsky eller det samme spil, som røveren driver, når han råber "stop tyven!" Det afholdt ikke kapitlets lærde overhoveder fra at betragte ærkediakonen som en sjæl, der havde vovet sig ind i Helvedes forgård, havde forvildet sig ned i Kabbalas huler og famlede om i de hemmelige videnskabers mørke. Menigmand lod sig heller ikke rokke i den anskuelse. Hvem, som blot havde en smule forstand, var på det rene med, at Quasimodo var en djævel, og Claude Frollo en troldmand. Det var åbenbart, at klokkeren ville tjene ærkediakonen en vis tid og så, når den var omme, have hans sjæl som betaling. Ærkediakonen stod da også til trods for det overordentlig strenge liv, han førte, i slet ry blandt de fromme sjæle, og der fandtes ikke den bedesøster, som var så uerfaren, at hendes næse ikke vejrede troldmanden.

Og havde der, efterhånden som han blev ældre, dannet sig afgrunde i hans viden, så havde der også dannet sig sådanne i hans hjerte. Det havde man i alt fald grund til at tro, når man så dette ansigt, i hvilket hans sjæl kun skimtedes som igennem en mørk sky. Hvor havde han denne brede, skaldede pande fra? Hvorfor gik han altid med bøjet hoved? Hvorfor steg der bestandig suk op fra dette bryst? Hvad var det for hemmelige tanker, der fik hans mund til at smile så bittert, samtidig med, at hans bryn rynkedes, så de nærmede sig til hinanden som to tyre, der er ved at komme op at slås? Hvorfor var de hår, han havde beholdt tilbage, blevet grå? Hvad var det for en indre ild,

der undertiden brød sådan igennem i hans blik, at hans øje lignede et hul i væggen på en smelteovn?

Disse tegn på, at der var noget, som lagde voldsomt beslag på den moralske side af hans personlighed, havde nået en særlig høj grad af styrke på det tidspunkt, da det, vi her fortæller, tildrog sig. Mere end en gang var det hændt, at en kordreng forfærdet havde taget flugten, når han traf ham alene i kirken, så voldsomt og skammende var hans blik. Mere end en gang havde hans sidemand i korskolen under gudstjenesten hørt ham indskyde uforståelige parenteser i kirkesangen *ad omnem tonum*. Mere end en gang havde vaskerkonen, der "vaskede kapitlet", med forfærdelse opdaget mærker af negle og krampagtige greb af fingre på hr. ærkediakonen af Jofas' korkåbe.

For øvrigt var han dobbelt så streng som nogen sinde og havde aldrig ført et mere mønsterværdigt liv. Hans stand, så vel som hans karakter havde bestandig bragt ham til at sky kvinder, og nu syntes han at hade dem mere end nogen sinde. Et silkeskørts raslen var nok til at få ham til at slå sin hætte ned over øjnene. Han holdt i så henseende i den grad ivrigt på strenghed og forsigtighed, at da prinsessen af Beaujeu i december 1481 besøgte Notre Dame klosteret, satte han sig alvorligt imod, at hun blev indladt, og mindede biskoppen om en bestemmelse i den sorte bog, der er dateret St. Bartholomæus' aften 1334, og som formener enhver kvinde, "ung eller gammel, herskerinde eller tjenerinde", adgang til klosteret, i hvilken anledning biskoppen så sig nødsaget til at anføre legaten Odos forordning, der undtager visse fornemme damer, *aliquæ magnates mulieres, quæ sine scandalo evitari non*

possunt. Ærkediakonen protesterede stædigt, idet han gjorde gældende, at legatens forordning, der skrev sig fra 1207, var 127 år ældre end den sorte bog og følgelig ophævet ved den. Han nægtede at vise sig for prinsessen.

Man havde for øvrigt også lagt mærke til, at hans afsky for sigøjnerinder og sigøjnere var vokset i den sidste tid. Han havde indtrængende bedt biskoppen om at udstede et udtrykkeligt forbud imod, at sigøjnerinder dansede og slog på tamburin på pladsen uden for kirken, og siden den tid gennemstøvede han kapitlets skimlede arkiver for at samle alle de tilfælde, i hvilke troldmænd og troldkvinder var blevet dømte til bålet eller strikken for misgerninger, begåede i fællesskab med bukke, søer eller geder.

6. Upopularitet

Ærkediakonen og klokkeren var, som sagt, ikke synderligt afholdte, hverken af høje eller lave i kirkens nabolag. Når Claude og Quasimodo gik ud sammen, hvilket hyppigt skete, og man så dem som herren fulgt af sin tjener vandre igennem Notre Dame kvarterets svale, snævre og mørke gader, lød der mere end et skældsord, mere end en spottesang, mere end en spotsk vittighed efter dem, med mindre Claude Frollo, hvad sjældent skete, knejsede med hovedet og bragte spottefuglene til at forstumme ved at vise dem sin strenge, næsten majestætiske pande.

Det gik dem begge i den del af byen, de hørte hjemme i, som "digterne", Regnier taler om:

> Alle slags folk en digter forfølge
> som skrigende græssmutter sværme om uglen.

Snart var det en lumsk lille knægt, der vovede skind og ben for at have den usigelige tilfredsstillelse at stikke en knappenål i Quasimodos pukkel. Snart strøg en ung, smuk pige, mere kåd og fræk, end hun burde være, sig op ad præstens sorte kutte, idet hun sang sin spottesang lige op i ansigtet på ham. Undertiden brummede en flok skidne gamle kællinger, der stod eller lå og krøb sammen i skyggen på en trappe, lydeligt, idet ærkediakonen og klokkeren gik forbi, og sendte bandende en opmuntrende hilsen efter dem: "Hm! sikke to! Den enes sjæl ser ud som den andens krop!" Eller en flok studenter og soldater, der var ved at spille møllespil, rejste sig alle og hilste dem

klassisk med et eller andet latinsk tilråb, såsom: "*Eja, eja! Claudius cum Claudo!*"

Men som oftest prellede fornærmelserne af på præsten og klokkeren, uden at de mærkede dem. Quasimodo var for døv og Claude for optaget af sine drømmerier til at ænse alle disse smukke ting.

Femte bog

1. *Abbas beati martini*

Hr. Claude Frollos ry havde bredt sig vidt. Det havde omtrent på den tid, da han vægrede sig ved se prinsessen af Beaujeu, skaffet ham et besøg, som han længe mindedes.

Det var aften. Han var lige vendt tilbage til sin celle i Notre Dame klosteret efter messen. Bortset fra nogle glasflasker, der var stillede hen i en krog, og som var fulde af et temmelig mistænkeligt pulver, der i høj grad lignede alkymisternes guldpulver, var der intet mærkværdigt eller hemmelighedsfuldt at opdage i denne celle. Der fandtes ganske vist hist og her nogle indskrifter på muren, men det var simpelt hen videnskabelige eller fromme sentenser, uddraget af vel ansete forfatteres skrifter. Ærkediakonen satte sig i skinnet af en trearmet kobberlampe ved en vældig kiste, dækket med håndskrifter. Han støttede albuen på Honorius d'Autuns bog *De prædestinatione et libero arbitrio*, der lå opslået foran ham, og bladede hensunket i dybe tanker i en stor trykt foliant, som han lige havde medbragt, og som var den eneste trykte bog, der fandtes i hans celle. Som han var midt i sine drømmerier, bankede det på døren. "Hvem er det?" råbte den lærde i den venlige tone, en sulten hund betjener sig af, når man tager dens ben fra den. En stemme udenfor svarede: "Jeres ven Jacques Coictier."

Han gik hen og lukkede op.

Det var kongens læge, en mand på et halvt hundrede år, hvis hårde ansigt kun mildnedes ved et listigt blik. Han havde en anden mand med. De var begge to iførte lange, skiferfarvede kjortler, forede med gråværk, tilknappede og med læderbælter

om livet. De havde huer af samme stof og samme farve. Deres hænder blev borte under deres ærmer, fødderne under deres kjortler, øjnene under deres huer.

"Gud stå mig bi, mine herrer!" sagde ærkediakonen, idet han førte dem indenfor. "Jeg ventede ikke så ærefuldt besøg på denne tid af dagen." Mens han tiltalte dem på denne høflige måde, så han urolig og forskende fra lægen hen på hans ledsager.

"Det er aldrig for sent til at besøge en så anset lærd som hr. Claude Frollo til Tirechappe," svarede doktor Coictier, hvis Franche-Comté accent bevirkede, at alle hans sætninger slæbte sig så majestætisk af sted som en slæbekjole.

Der begyndte nu imellem lægen og ærkediakonen en af den slags smigertaler, som den gang efter skik og brug indledte enhver samtale imellem lærde, og som ikke udelukkede, at de hadede hinanden af ganske hjerte. Det er for resten ligeså i vore dage. Enhver lærd, der siger en anden lærd behageligheder, er som et kar med galde, blandet med honning.

Claude Frollos lykønskninger til Jacques Coictier drejede sig især om de mange verdslige fordele, den brave læge på sin så misundte løbebane havde forstået at få ud af hver en sygdom, kongen havde haft. Det var en bedre og sikrere alkymi end den, der søger de vises sten.

"Det har sandelig været mig en stor glæde, hr. doktor Coictier, at erfare, at Jeres brodersøn, den ærværdige hr. Pierre Versé er blevet biskop. Han er jo blevet biskop af Amiens, ikke sandt?"

"Jo, hr. ærkediakon. Det er en nåde og barmhjertighed af vor herre."

"Ved I, at I tog Jer storartet ud juledag i spidsen for Jeres selskab fra statsrevisionen, hr. præsident?"

"Vicepræsident, hr. Claude. Ak, mere ikke."

"Hvordan går det med Jeres prægtige hus i Rue St. André-des-Arcs? Det er et sandt Louvre. Jeg synes så godt om det abrikostræ, der er udhugget i døren med det morsomme ordspil: *A l'abri Cotier*."

"Ak, hr. Claude, alt det byggeri koster mig svære penge. Jo nærmere huset er ved at blive færdigt, des nærmere er jeg ved at blive ruineret."

"Å, har I ikke Jeres indtægter fra fængslet og af paladsets domstol, og lejen af alle husene, slagterboderne, staderne og boderne ved klosteret? Det er nogle ordentlige malkekøer."

"Mit kastellani i Poissy har ingenting indbragt mig i år."

"Men så Jeres bomhuse i Triel, St. James og St. Germain-en-Laye. De er altid gode."

"Seks og tyve livres, og det ikke engang pariserlivres."

"Så har I Jeres embede som kongelig rådsherre. Det er da noget fast."

"Ja, hr. Claude, men dette forbandede herresæde i Poligny, som man gør så meget væsen af, indbringer mig ikke tres gulddalere om året i gennemsnit."

De komplimenter, hr. Claude gjorde Jacques Coictier, blev gjort med dette sardoniske, skarpe og lønligt spottende tonefald, dette tungsindige og grusomme smil, der er ejendommeligt for en overlegen og ulykkelig personlighed, som et øjeblik tankeløst leger med en simpel naturs plumpe held. Den anden mærkede det ikke.

"Det glæder mig sandelig at se, at I befinder Jer så vel," sagde Claude omsider, idet han trykkede hans hånd.

"Tak, hr. Claude."

"Det er sandt," sagde hr. Claude, "hvordan går det med Jeres kongelige patient?"

"Han lønner ikke sin læge tilstrækkeligt," svarede doktoren, idet han kastede et sideblik på sin ledsager.

"Synes I, fader Coictier?" sagde denne.

Disse ord, der blev udtalt i en overrasket og bebrejdende tone, henledte ærkediakonens opmærksomhed på den ukendte, som han, sandt at sige, ikke et øjeblik helt havde haft øjnene fra, lige siden han trådte ind i cellen. Der skulle i virkeligheden alle de tusinde grunde, han havde til ikke at støde doktor Jacques Coictier, kong Ludvig den Ellevtes almægtige læge, til, for at han overhovedet tog imod ham, når han kom i sådant selskab. Han satte da heller ikke noget synderlig hjerteligt ansigt op, da Jacques Coictier sagde til ham:

"Det er sandt, hr. Claude, jeg bringer Jer her en lavsbroder, der har ønsket at se Jer i anledning af det ry, der går af Jer."

"Herren er videnskabsmand?" spurgte ærkediakonen, idet han fæstede sit gennemtrængende blik på Coictiers ledsager. Det var et ikke mindre gennemborende og udfordrende blik, han mødte under den ukendtes bryn. Han var, så vidt lampens matte skær gjorde det muligt at danne sig en mening derom, en mand på omkring tres år, middelhøj og af et temmelig sygeligt og nedbrudt udseende. Hans profil havde, skønt trækkene var meget simple, noget mægtigt og strengt ved sig. Hans øjne funklede under meget dybe brynbuer som lys på bunden af en

hule, og under den nedslagne hue, der faldt ned over næsen på ham, følte man, at der bredte sig en genial pande.

Han svarede selv på ærkediakonens spørgsmål. "Højærværdige herre," sagde han i en alvorlig tone, "Jert ry er kommet mig for øre, og jeg ville gerne rådføre mig med Jer. Jeg er kun en fattig landadelsmand, der tager mine sko af, før jeg træder ind hos lærde folk. I bør vide mit navn. Jeg hedder fader Tourangeau."

"Det var et løjerligt navn for en adelsmand!" tænkte ærkediakonen. Han følte imidlertid, at han stod over for noget stærkt og alvorligt; hans høje ånds instinkt lod ham ane, at der under fader Tourangeaus pelsværkshue stak en ikke mindre høj ånd, og mens han så på dette alvorlige ansigt, forsvandt det ironiske smil, synet af Jacques Coictier havde fremkaldt, lidt efter lidt fra hans barske åsyn, som tusmørket viger for natten i horisonten. Han havde mørk og tavs sat sig igen i sin store armstol, hans albue indtog atter sin sædvanlige stilling på bordet, og han støttede panden imod hånden. Efter nogle minutters overvejelse gav han sine to gæster et tegn, at de skulle sætte sig, og sagde derpå til fader Tourangeau:

"I kommer for at rådføre Jer med mig, herre. Og i hvilken videnskab?"

"Højærværdige herre," svarede fader Tourangeau, "jeg er syg, meget syg. Man siger, at I er en stor æskulap, og jeg kommer for at bede Jer give mig et lægeråd."

"Et lægeråd!" sagde ærkediakonen rystende på hovedet. Han syntes at betænke sig et øjeblik og sagde derpå:

"Fader Tourangeau, eftersom det er Jert navn, drej hovedet. I vil finde mit svar skrevet på væggen."

Fader Tourangeau gjorde, som han bød, og læste oven over sit hoved følgende indskrift indridset i væggen: "*Lægekunsten er drømmenes datter. – Jamblichos.*"

Doktor Jacques Coictier havde imidlertid hørt på sin ledsagers spørgsmål med en ærgrelse, som Claudes svar yderligere forhøjede. Han bøjede sig over til fader Tourangeau og hviskede ham i øret så sagte, at ærkediakonen ikke kunne høre det: "Jeg sagde Jer i forvejen, at han er en tosse. Men I ville jo se ham."

"Det kan overmåde godt være, at denne tosse har ret," svarede fader Tourangeau i samme tone og med et bittert smil.

"Som I behager," sagde Coictier tørt. Derpå vendte han sig til ærkediakonen.

"I går rask til værks, hr. Claude, og I er ikke mere besværet af Hippokrates end en abe af en nød. Lægekunsten en drøm! Jeg tvivler på, at apotekerne og mestrene i medicinen ville dy sig for at stene Jer, i fald de var her. I nægter altså elskovsdrikkenes indflydelse på blodet og salvernes på kødet. I nægter dette evige apotek af blomster og metaller, som man kalder verden, og som er skabt udtrykkelig for denne evige patient, som man kalder mennesket!"

"Jeg nægter hverken apoteket eller patienten," sagde hr. Claude koldt. "Jeg nægter lægekunsten."

"Det er altså ikke sandt," sagde Coictier ivrigt, "at gigt er et indvendigt udslet, at man kurerer et skudsår ved at lægge en stegt mus på det, at en passende indsprøjtning af ungt blod gyder ungdom i gamle årer – det er altså ikke sandt, at to og to er fire, og at Emprostathonos kommer efter Opistathonos?"

Ærkediakonen svarede uden at foretrække en mine: "Der findes visse ting, som jeg har mine egne tanker om."

Coictier blev rød i hovedet af vrede.

"Nå, nå, min gode Coictier, lad os ikke blive vrede," sagde fader Tourangeau. "Hr. ærkediakonen er vor ven."

Coictier fattede sig og brummede halvhøjt:

"Han er en tosse, er han!"

"Guds død, hr. Claude," sagde fader Tourangeau efter en pause, "I gør mig det temmelig broget. Der var to ting, jeg ville rådføre mig med Jer om, den ene er mit helbred, og den anden er min stjerne."

"Herre," sagde ærkediakonen, "er det Jer mening, havde I gjort bedre i ikke at ofre Jert vejr på at gå op ad mine trapper. Jeg tror ikke på medicinen, og jeg tror heller ikke på astrologien."

"Virkelig?" sagde fader Tourangeau overrasket.

Coictier lo tvungent.

"Nu ser I da, at han er en tosse," sagde han ganske sagte til fader Tourangeau. "Han tror ikke på astrologien."

"Hvordan skulle man kunne tænke sig, at enhver stjernestråle er en tråd fæstet til et menneskes hoved?" fortsatte hr. Claude.

"Hvad tror I da på?" udbrød fader Tourangeau.

Ærkediakonen tav et øjeblik, som om han ikke vidste, hvad han skulle svare. Derpå fløj der et barskt smil over hans ansigt, der syntes at modsige hans svar: "*Credo in Deum.*"

"*Dominum nostrum*," tilføjede fader Tourangeau, idet han gjorde korsets tegn.

"Amen," sagde Coictier.

"Højærværdige herre," sagde fader Tourangeau, "det fryder min sjæl at se, at I er så god en kristen. Men hvor lærd I end er, er I dog vel ikke nået så vidt, at I tvivler på videnskaben?"

"Nej," svarede ærkediakonen, idet han greb fader Tourangeau i armen, og et begejstringens lyn flammede i hans øjne, "nej, jeg nægter ikke videnskaben. Jeg har ikke i lange tider krøbet af sted på maven og med neglene i jorden over alle de utallige hindringer, uden langt borte, for enden af den mørke hule at skimte et lys, en flamme, noget, uden tvivl et genskin fra det blændende værksted i universets midtpunkt, hvor de tålmodige og vise er kommet bag på Vor Herre."

"Og hvad anser I da for sandt og sikkert?" afbrød Tourangeau ham.

"Alkymien."

"Guds død, hr. Claude," afbrød Coictier, "alkymien er utvivlsomt god for sig, men hvorfor vil I tale bespotteligt om medicinen og astrologien?"

"Jeres videnskab om mennesket er intet! Jeres videnskab om himlen er intet!" sagde ærkediakonen myndig.

"Det kan man kalde at gøre det af med Epidaurus og Kaldæa!" sagde doktoren med en hånlig latter.

"Hør, hr. Jacques, dette er sagt i god tro. Jeg er ikke kongens læge, og Hans Majestæt har ikke givet mig Dædalushaven til at observere konstellationerne i. Bliv ikke vred, hør, hvad jeg siger ... hvilke sandheder har I fået ud, jeg vil ikke sige af medicinen, for den er alt for tåbelig, men af astrologien? Sig mig, hvad godt der er ved at skrive skiftevis oven fra nedad og fra neden opad, samt ved tallene *ziruph* og *zephirod*."

"I vil da ikke nægte Salomons nøgles sympatetiske magt, og at kabbalismen har sin oprindelse derfra?" sagde Coictier.

"I er i en vildfarelse, hr. Jacques! Ingen af Jeres formler har noget med virkeligheden at gøre. Derimod har alkymien gjort sine opdagelser. I vil vel ikke bestride sådanne resultater, som at is, når den holdes under jorden i tusinde år, forvandles til bjergkrystal, at blyet er alle metallers stamfader – for guld er ikke noget metal, guld er lyset. Blyet behøver kun fire perioder, hver på to hundrede år, for efterhånden at gå over fra bly til rødt arsenik, fra rødt arsenik til tin, og fra tin til sølv. Er det ikke kendsgerninger? Men at tro på Salomons nøgle og på stjernerne er lige så latterligt, som med folkene i Cathay at tro, at gulddroslen forvandler sig til muldvarp, og at hvedekorn kan blive til karper."

"Jeg har studeret den hermetiske videnskab," råbte Coictier, "og jeg påstår ..."

Den iltre ærkediakon lod ham ikke tale ud. "Og jeg har studeret lægekunsten, astrologien og den hermetiske videnskab," sagde han. "Kun her er sandheden," fortsatte han, idet han tog en flaske, der stod på kisten indeholdende det ovenfor omtalte pulver. "Kun her er Lyset. Hippokrates er en drøm, Urania er en drøm, Hermes er en tanke. Guldet er solen, at kunne lave guld er det samme som at være Gud. Det er den eneste videnskab. Jeg har gransket i medicinen og astrologien, siger jeg Jer! Det er intet, det rene intet. Det menneskelige legeme – ikke andet end mørke! stjernerne – ikke andet end mørke!"

Han kastede sig tilbage i sin stol i en imponerende stilling som en inspireret. Fader Tourangeau betragtede ham tavs.

Coictier tvang sig til at le hånligt, trak umærkeligt på skuldrene og gentog sagte: "Han er gal!"

"Og har I så nået det vidunderlige mål?" sagde Tourangeau pludselig. "Har I lavet guld?"

"Havde jeg gjort det," svarede ærkediakonen, idet han udtalte ordene langsomt som en, der grubler, "ville kongen af Frankrig hedde Claude og ikke Ludvig."

Fader Tourangeau rynkede panden.

"Og dog, hvad siger jeg?" sagde hr. Claude med et foragteligt smil. "Hvad brød jeg mig om Frankrigs trone, når jeg kunne genoprette riget i Østerland."

"Det lader sig høre," sagde Tourangeau.

"Å, den stakkels tosse!" mumlede Coictier.

Ærkediakonen fortsatte, tilsyneladende kun svarende på sine egne tanker:

"Nej, jeg kryber endnu. Jeg skraber mit ansigt og mine knæ på stenene på den underjordiske vej. Jeg skimter, jeg skuer ikke! Jeg læser ikke, jeg staver."

"Og når I kan læse," spurgte fader Tourangeau, "kan I så lave guld?"

"Hvem tvivler på det?" sagde ærkediakonen.

"I så fald skal Vor Frue vide, at jeg trænger hårdt til penge, så jeg gad nok lære at læse Jeres bøger. Sig mig, ærværdige herre, er Jeres videnskab ikke fjendtlig imod Vor Frue? Tager hun ikke anstød af den?"

"Å, dette spørgsmål," svarede hr. Claude blot med rolig højhed: "Hvis ærkediakonus er jeg?"

"Det er sandt, herre. Nå, skulle I ville indvie mig i den? Lad mig stave sammen med Jer."

Claude indtog en majestætisk og ypperstepræstelig stilling, som en Samuel.

"Gamle mand," sagde han, "der kræves et længere spand af tid, end I har tilbage, til at gøre denne rejse igennem hemmelighedernes rige. Jert hoved er gråt. Man forlader kun hulen med hvidt hår, men man træder kun ind i den med sort. Videnskaben kan godt alene fure, hærge og udtørre et menneskes ansigt, men har ikke behov, at alderdommen bringer den rynkede ansigter. Har I imidlertid lyst til i Jeres alder at give Jer under tugt og lære at tyde vismændenes frygtelige alfabet, så kom til mig, jeg skal prøve på det. Jeg vil ikke pålægge Jer, stakkels gamle mand, at besøge gravkamrene i pyramiderne, som den gamle Herodot taler om, eller murstenstårnet i Babylon eller det umådelige indiske tempel af hvidt marmor i Eklinga. Jeg har så lidt som I set de kaldæiske bygninger, der er opført efter Sikras hellige formel, eller Salomons tempel, der er ødelagt, eller stenportene for Israels kongers grav, der er knuste. Vi vil nøjes med de brudstykker af Hermes' bog, vi har her. Jeg skal forklare den hellige Kristoffers billedstøtte for Jer, symbolikken i sædemanden og de to engle på portalen i det hellige kapel, dem, af hvilke den ene holder hånden i et kar, mens den anden holder sin i en sky ..."

Nu satte Jacques Coictier, som ærkediakonens ildfulde tale havde stødt af sadlen, sig atter på den høje hest. Han afbrød ham i en triumferende tone som en lærd, der viser en anden til rette: "*Erras, amice* Claude. Symbolet er ikke tallet. I tager Orpheus for Hermes."

"Det er Jer, der tager fejl," svarede ærkediakonen værdig. "Dædalus er fundamentet, Orpheus er muren, Hermes er

bygningen, det er hele sagen. – I kan komme, når I vil," fortsatte han, idet han vendte sig til Tourangeau, "jeg skal vise Jer de små stykker guld, der blev tilbage i Nicolas Flamels digel, og I kan sammenligne dem med Vilhelm af Paris' guld. Jeg skal lære Jer de hemmelige egenskaber ved det græske ord *peristera*. Men først og fremmest skal jeg lære Jer at læse alfabetets marmorbogstaver, bogens stenblade. Vi vil gå fra biskop Vilhelms og St. Jean le Ronds portal til det hellige kapel, så til Nicolas Flamels hus i Marivaulxgaden, til hans grav på Innocentskirkegården, til hans to hospitaler i Montmorencygaden. Jeg skal lære Jer at tyde hieroglyfferne på de fire store ildbukke af jern på hospitalet St. Gervais og i Rue de la Ferronerie. Derpå vil vi sammen stave os igennem facaderne på St. Côme, St. Geneviève des Ardents, St. Martin, St. Jacques de la Boucherie ..."

Hvor forstandigt Tourangeaus blik end var, havde han dog længe ikke forstået noget af, hvad hr. Claude sagde. Han afbrød ham:

"Guds død! Hvad er det for bøger, I taler om?"

"Her er en af dem," sagde ærkediakonen.

Med disse ord åbnede han vinduet i sin celle og pegede med fingrene ud på den mægtige Notre Dame kirke, der, som den tegnede sig på den stjerneklare himmel som en sort silhuet med sine to tårne, sine stenribben og sin kæmpemæssige krop, lignede en vældig tvehovedet sfinks, der sad midt i byen.

Ærkediakonen så en stund tavs ud på den umådelige bygning. Derpå rakte han med et suk sin højre hånd ud imod den trykte bog, der lå åben for ham, og sin venstre imod Notre

Dame kirken, og idet han sørgmodigt lod sit blik glide fra bogen over på kirken, udbrød han: "Ak! Dette vil dræbe hint!"

Coictier, der ivrig havde nærmet sig bogen, kunne ikke tilbageholde et udråb: "Hvad for noget? Er det så forskrækkeligt? *Glossa in epistolas d. Pauli, norimbergæ, Antonius Koburger, 1474*. Det er jo ikke noget nyt. Det er en bog af Petrus Lombardus, magister Sententiarum. Er det, fordi den er trykt?"

"I har sagt det," svarede Claude, som syntes hensunket i dyb grublen og nu stod og støttede sin krummede pegefinger på den fra de navnkundige Nürnbergerpresser udgåede foliant. Derpå tilføjede han følgende hemmelighedsfulde ord: "Ak, ak! Liden tue vælter stort læs. En tand får bugt med et stort legeme. Nilrotten dræber krokodillen, sværdfisken dræber hvalen, bogen vil dræbe bygningen."

Klosterklokken begyndte at ringe, i det samme som doktor Jacques ganske sagte gentog sit stadige omkvæd i øret på sin ledsager: "Han er gal!" Hvortil hans ledsager denne gang svarede: "Ja, det tror jeg med."

Klokkeringningen betød, at nu måtte der ingen fremmede være inden for klosterets mure. De to gæster trak sig tilbage.

"Herre," sagde fader Tourangeau, idet han tog afsked med ærkediakonen, "jeg holder meget af lærde folk og store ånder, og Jer sætter jeg ganske særlig pris på. Indfind Jer i morgen i slottet Tournelles, og spørg efter abbeden af St. Martin af Tours."

Ærkediakonen vendte bestyrtet tilbage til sin celle, for nu var han endelig på det rene med, hvem fader Tourangeau var. Han mindedes følgende sted i fundatsen for St. Martin af Tours: *Abbas beati Martini, scilicet rex Franciæ, est canonicus de consuetudine*

et habet parvam præbendam quam habet sanctus venantius et debet sedere in sede thesaurii.

Siden den tid, påstod man, havde ærkediakonen hyppige sammenkomster med Ludvig den Ellevte, når Hans Majestæt kom til Paris, og det hed sig, at hr. Claude kom i sådan anseelse, at han stillede Olivier le Daim og Jacques Coictier i skygge, hvilken sidste, som han havde for skik, i den anledning overfusede kongen stærkt.

2. Dette vil dræbe hint

Vore læsere må tilgive os, at vi standser et øjeblik for at komme på spor efter, hvilken tanke der skjulte sig bag ærkediakonens gådefulde ord: "Dette vil dræbe hint. Bogen vil dræbe bygningen."

Så vidt vi kan skønne, havde denne tanke to sider. Det var for det første en præstetanke. Det var prælatens skræk for en ny kraft, bogtrykkerkunsten, det var kirkemanden, der blev blændet af og forfærdet over det lys, der udgik fra Gutenbergs presse, det var prædikestolen og håndskriftet, det talte ord og det skrevne ord, der blev ængstelige for det trykte ord, det var noget lignende som den rædsel, der måtte gribe en spurv, når den så englen Legio udfolde sine seks millioner vinger, det var profetens skrig, idet han allerede hører den frigjorte menneskehed støje og stime, forudser, hvordan forstanden vil undergrave troen, hvordan viden vil støde troen fra tronen, hvordan verden vil ryste Rom. Det var filosoffens vidt skuende blik, der forudså, hvordan den menneskelige tanke, efter at pressen havde givet den vinger, vil sprænge det teokratiske fængsel. Det var soldatens skræk, når han undersøger murbrækkeren og udbryder: "Tårnet vil styrte sammen". Det betød, at en magt stod i begreb med at afløse en anden. Det vil sige: "Pressen vil dræbe kirken".

Men bag ved denne tanke, der utvivlsomt var den første og den simpleste, var der efter vor mening en anden, nyere, en konsekvens af den første, som det er vanskeligere at få fat på og lettere at bestride, et lige så fuldt filosofisk syn, som ikke alene stammede fra præsten, men fra den lærde og kunstneren. Det

var forudfølelsen af, at idet den menneskelige tanke skiftede form, ville den også komme til at skifte udtryksmåde, at hvert slægtleds ledende tanke ikke længere ville blive skrevet i det samme stof og på samme måde. At den solide og holdbare stenbog ville komme til at vige pladsen for den endnu solidere og mere holdbare papirsbog. Fra dette synspunkt var der en anden mening i ærkediakonens ubestemte udtryk. Det betød, at en kunst ville støde en anden fra tronen. Det ville sige, at "bogtrykkerkunsten vil dræbe arkitekturen".

Fra Arilds tid og til og med det femtende århundrede efter Kristi fødsel er arkitekturen i virkeligheden menneskehedens store bog, det betydningsfuldeste udtryk, menneskeånden har givet sig på sine forskellige udviklingstrin, hvad enten udviklingen gik i retning af kraft eller ånd.

Da de første slægters erindring følte sig overlæsset, da det tros af minder, menneskeslægten førte med sig, blev så tungt og så forvirret, at det nøgne og flygtige ord stod i fare for at miste noget af det på vejen, omskrev man sine minder, omsatte dem på jorden på den på en gang synligste, mest varige og naturligste måde. Man nedlagde sine traditioner i monumenter.

De første mindesmærker var simple klippestykker, "som jernet ikke havde berørt", siger Moses. Arkitekturen begyndte som al skrift med et alfabet. Man rejste en sten, og det var et bogstav, og hvert bogstav var en hieroglyf, og hver hieroglyf bar en gruppe af forestillinger, som søjlen bærer kapitælet. Sådan bar de første slægter sig ad alle vegne, samtidig hele jorden over. Man genfinder kelternes oprejste stene i Sibirien, i Asien og på Pampas i Amerika.

Senere dannede man ord. Man lagde sten på sten, man forbandt disse stavelser af granit, man prøvede på at bøje ordene. Kelternes *dolmen*s og *cromlech*s, etruskernes *tumuli* og hebræernes *galgal* er ord. Nogle af dem, særlig gravhøjene, er egennavne. Undertiden, når man havde mange sten og plads nok, skrev man en sætning. Den umådelige stensætning ved Carnac er allerede en hel formel.

Omsider gav man sig til at lave bøger. Traditionerne havde avlet symboler, under hvilke den forsvandt som træstammen under løvet. Alle disse symboler, som menneskeheden troede på, voksede stadig og blev mangfoldigere og mangfoldigere, idet de mere og mere krydsedes og kombineredes. De første mindesmærker formåede ikke længere at rumme dem. Det gik over alle bredder. Det var knapt nok, at disse mindesmærker endnu udtrykte den oprindelige tradition, der, som de selv, var simpel og nøgen og hvilede umiddelbart på jorden. Symbolet trængte til at udfolde sig i bygningen. Så udviklede arkitekturen sig med den menneskelige tanke. Den blev en jætte med tusinde hoveder og tusinde arme og slog al denne svævende symbolik fast i en evig, synlig, håndgribelig form. Mens Dædalus, som er kraften, målte, mens Orpheus, som er ånden, sang, begyndte pillen, som er et bogstav, buen, som er en stavelse, pyramiden, som er et ord, at sætte sig i bevægelse, på en gang drevet af en matematisk og af en poetisk lov. De grupperede sig, forbandt sig med hinanden og blandedes. De steg op, og de steg ned. De stillede sig ved siden af hinanden på jorden, og de lejrede sig over hinanden tårnende sig op mod himlen, indtil de efter diktat af en tidsalders almindelige tanke havde skrevet disse mærkværdige bøger, som også var

mærkværdige bygninger: Pagoden i Eklinga, Ramsestemplet i Egypten og Salomons tempel.

Den avledygtige forestilling, ordet, lå ikke blot på bunden af alle disse bygninger, den var også til stede i deres form. Salomons tempel for eksempel var ikke simpelt hen bindet om den hellige bog, det var selv den hellige bog. På hver af dets koncentriske mure kunne præsterne læse ordet oversat og åbenbaret for øjet, og de fulgte således dets omformninger fra helligdom til helligdom, indtil de i dets sidste tabernakel greb det i den mest konkrete form, en form, som endnu stadig faldt ind under arkitekturen – Arken. Sådan var ordet indesluttet i bygningen, men dets billede fandtes på dens hylster, som menneskeskikkelsen på låget af den kiste, en mumie er nedlagt i.

Og ikke blot bygningernes form, men også den beliggenhed, de udsøgte sig, åbenbarede den tanke, de udtrykte. Efter som det symbol, der skulle udtrykkes, var lyst eller mørkt, kronede Grækenland sine bjerge med templer, der gjorde et harmonisk indtryk på øjet, og huggede Indien sine ud i klipperne for at kunne udmejsle disse hæslige underjordiske pagoder, der bæres af rækker af kæmpemæssige elefanter af granit.

I verdens første seks tusinde år, fra Hindustans ældste pagode til domkirken i Köln, har arkitekturen således været menneskeslægtens storslåede skrift. Dette er i den grad sandt, at ikke blot ethvert religiøst symbol, men også enhver menneskelig tanke har sit blad i denne umådelige bog og sit mindesmærke.

Enhver civilisation begynder med teokrati og ender med demokrati. Denne lov om friheden, der afløser enheden, står

skrevet i arkitekturen. For, lad os vel holde fast på det, man må ikke tro, at bygningskunsten kun formår at opføre templet, at udtrykke den præstelige myte og symbolik, at omskrive lovens hemmelighedsfulde tavler i hieroglyffer på sine stenblade. Der kommer i ethvert menneskeligt samfund et øjeblik, da det hellige symbol bliver forslidt og udviskes under den fri tanke, da mennesket skiller sig af med præsten, da filosofiens og systemernes udvækster udtærer religionens ansigt, og hvis bygningskunsten da ikke magtede mere, ville den ikke kunne udtrykte dette ny stadium i menneskeåndens udvikling. Dens blade, der var fuldt beskrevne på forsiden, ville være tomme på bagsiden, dens værk ville være afbrudt, dens bog ville være defekt. Men det er ingenlunde tilfældet.

Lad os tage et eksempel fra middelalderen, hvor vi ser klarest, fordi den er os nærmest. I dens første periode, mens teokratiet er ved at organisere Europa, mens Vatikanet samler og ordner omkring sig elementerne af et Rom, der er dannet af det Rom, som ligger i ruiner omkring Capitolium, mens kristendommen går ud og søger efter alle samfundets lag imellem brokkerne af den gamle civilisation og af dens ruiner opfører en ny hierarkisk bygning, i hvis hvælving præstedømmet er slutstenen, hører man det først røre sig i dette kaos, og så ser man lidt efter lidt under kristendommens åndedræt, under barbarernes hånd en ny arkitektur hæve sig op af det grus, de døde arkitekturer, den græske og romerske, har efterladt sig, denne hemmelighedsfulde romanske arkitektur, søster til Ægyptens og Indiens teokratiske bygningskunst, det urokkelige symbol på den rene katolicisme, den uforanderlige hieroglyf for pavedømmets enhed. Hele datidens tanke står i

virkeligheden skrevet i denne mørke romanske stil. Man føler overalt i den autoriteten, enheden, det uigennemtrængelige, det absolutte, Gregor den Syvende – overalt præsten, intet sted mennesket, overalt kasten, ingensteds folket. Men så kommer korstogene. Det er en stor folkebevægelse og enhver stor folkebevægelse befrier altid frihedens ånd for dens sidste bundfald. Noget nyt skal til at bryde frem. Se, hvad der arbejder sig frem i de stormfulde tider, der betegnes af bondeopstandene i 1358 og 1446 og af katolikkernes liga 1576. Autoriteten vakler, enheden splittes. Lensvæsnet forlanger at komme til at dele med teokratiet, inden folket kommer med sit krav, folket, der uundgåeligt vil komme, og der som altid vil tage løvens part – *quia nominor leo*. Adelsvælden bryder altså igennem præstevælden, kommunen bryder igennem adelsvælden. Europa har skiftet fysiognomi – nu vel, arkitekturen har også skiftet fysiognomi. Som civilisationen har den vendt bladet, og tidens ny ånd finder den rede til at skrive efter dens diktat. Den har bragt spidsbuen med hjem fra korstogene, som nationerne medbragte friheden. Mens Rom lidt efter lidt opløses, dør den romanske arkitektur. Hieroglyffen forlader kirken og giver sig til at smykke ridderborgens tårne til forherligelse af lensvæsenet. Kirken selv, denne bygning, der tidligere var så dogmatisk, men som nu borgerstanden, kommunen, friheden har lagt beslag på, smutter præsten af hænderne og kommer i kunstnerens vold. Kunstneren bygger den på sin vis. Mysteriets, mytens, lovens tid er forbi, fantasiens og den lunefulde viljes tid er kommet. Når præsten blot får sin basilika og sit alter, kan han ikke forlange mere. De fire mure tilhører kunstneren. Arkitekturens

bog tilhører ikke længere præsten, religionen, Rom, den tilhører fantasien, poesien, folket. Derfra stammer de pludselige og utallige omskiftelser, vi træffer i denne arkitektur, der kun varer i tre århundreder, og som er så påfaldende efter den stagnation og ubevægelighed, der er betegnende for den romanske arkitektur, som varer i seks eller syv århundreder. Kunstneren går imidlertid fremad med kæmpeskridt. Folkeåndens geni og originalitet gør det arbejde, biskopperne før gjorde. Hver slægt skriver i forbigående sin linje i bogen, den udsletter de gamle romanske hieroglyffer på kirkernes facader, og man ser i det højeste hist og her dogmet bryde igennem det ny symbol, den sætter på dem. Det er næppe nok, man aner det religiøse skelet under det folkelige klædebon. Man gør sig intet begreb om de friheder, arkitekterne nu tager sig, selv over for kirken. Der er kapitæler, som forestiller munke og nonner, der tér sig på den uanstændigste måde, som i kaminsalen i Palais de Justice i Paris. Der er eventyret om Noah fremstillet i alle enkeltheder som i den store portal i Burgos. Der er en bakkantisk munk med æseløren og glasset i hånden grinende et helt broderskab op i øjnene som på vievandskarret i abbediet i Bocherville. Tanken har i dette tidsrum, for så vidt den skrives i sten, en frihed, der fuldkommen kan sammenlignes med vor pressefrihed. Det er arkitekturens frihed.

Denne frihed går meget vidt. Undertiden finder man på en portal, en facade, en hel kirkebygning, symbolske fremstillinger, der falder fuldstændig uden for kirkens kultus, ja er ligefrem fjendtlige imod kirken. Vilhelm af Paris i det trettende og Nicolas Flamel i det femtende Århundrede har

skrevet sådanne revolutionære blade. St. Jacques de la Boucherie var en fuldstændig oppositionskirke.

Kun i denne form var tanken fri den gang. Den blev da også kun skrevet fuldt ud i de bøger, man kaldte bygninger. I denne form ville den have set sig selv blive brændt af bødlen på offentligt torv, i fald den havde været uforsigtig nok til at vove sig frem i skreven form. Som kirkeportal ville tanken være blevet øjenvidne til den fri tankes afstraffelse. Da den ikke havde nogen anden vej, ad hvilken den kunne trænge frem, kastede den sig da også fra alle sider over mureriet. Herfra skriver sig den umådelige mængde store kirker, der rejste sig rundt om i Europa, en så forbavsende mængde, at man knapt tror det, selv når man har overbevist sig om det. Alle samfundets materielle og åndelige kræfter stilede hen imod et og samme punkt, arkitekturen. Sådan udviklede kunsten sig i storartede forhold under påskud af at bygge kirker til Guds ære.

Enhver født digter blev den gang arkitekt. Det geni, der fandtes spredt om i masserne, trængt fra alle sider af adelsvælden som under et kobberskjoldtag, kunne kun skaffe sig luft i arkitekturen. Det brød ud i denne kunst, og dets iliader antog skikkelse af domkirker. Alle de andre kunster adlød arkitekturen og gav sig under dens tugt – det var arbejderne, der udførte det store værk. Arkitekten, digteren, mesteren optog i sig billedhuggerkunsten, der mejslede hans facader for ham, malerkunsten, der malede hans glasruder, musikken, der satte hans klokke i gang og spillede på hans orgel. Om det så var den stakkels poesi i egentlig forstand, digtekunsten, som hårdnakket vedblev at vegetere i bøgerne, var den, for at være noget, nødt til at indkvartere sig i

bygningen som hymne eller prosa – det var jo for resten, når alt kommer til alt, den samme rolle, som Aischylos' tragedier havde spillet ved Grækenlands religiøse fester, og første mosebog i Salomons tempel.

Indtil Gutenbergs tid er arkitekturen altså den vigtigste skrift. Middelalderen skrev det sidste blad i denne granitbog, der blev påbegyndt af Orienten og fortsat af den græske og romerske oldtid. Det fænomen, vi har iagttaget i middelalderen, at en folkelig arkitektur afløser en kastearkitektur, gentager sig for øvrigt som enhver analog bevægelse i menneskeånden i historiens øvrige store perioder. Vi skulle således, for her blot i al korthed at udtale en lov, som der skulle hele bind til at udvikle, nævne, at i Orienten, denne oldtidens vugge, afløstes den hinduiske arkitektur af den fønikiske, denne frugtbare moder til den arabiske arkitektur. I oldtiden afløstes den ægyptiske arkitektur, af hvilken den etruskiske stil og de kyklopiske mure kun er en variation, af den græske arkitektur, og den romerske er atter kun en udvikling af denne, hvortil den karthageniensiske kuppel har knyttet sig. I den kristelige tid fulgte gotikken efter den romanske stil. Og når man gennemgår disse tre rækker, vil man hos de tre ældste søstre, den hinduiske, den ægyptiske og den romanske arkitektur, træffe det samme symbol: teokratiet, kasten, enheden, dogmet, myten, Gud. Og hos de tre yngre søstre, den fønikiske, den græske og den gotiske arkitektur, finder man ligeledes, hvilke forskelligheder i henseende til formen, der end ligger i deres væsen, den samme grundbetydning: friheden, folket, mennesket.

Hvad enten han nu kalder sig bramin, mager eller pave, man mærker stadig præsten og intet andet end ham i de hinduiske, ægyptiske og romanske templer. Men hvordan forholder det sig med folkets bygninger? De er mere rige og mindre hellige. I den fønikiske mærker man købmanden, i den græske republikaneren, i den gotiske borgeren.

Hovedtrækkene i al teokratisk arkitektur er uforanderlighed, sky for fremskridt, bevarelse af de traditionelle linjer, det, at de oprindelige typer betragtes som hellige, og alle menneskets og naturens former må lempe sig efter symbolets ufattelige luner. Det er dunkle bøger, som kun de indviede kan tyde. For øvrigt har enhver form og enhver uformelighed sin betydning, der gør den ukrænkelig. Forlang ikke af de hinduiske, ægyptiske eller romanske bygmestre, at de skal ændre deres tegning eller forbedre deres billedhuggerarbejde – al forbedring i så henseende står for dem som ugudelighed. Det er, som om dogmets strenghed i disse arkitekturer har lagt sig over stenene som en ny forstening. – De folkelige bygningsværkers hovedtræk er derimod afveksling, fremskridt, originalitet, ypperlighed, stadig bevægelse. De er allerede tilstrækkeligt frigjorte fra det religiøse til at kunne tænke på deres skønhed, til at hæge om den, til uafladeligt at rette på deres skrud af statuer og arabesker. De hører timeligheden til. Der er noget menneskeligt ved dem, som uophørligt blander sig med den religiøse symbolik, under hvilken de endnu optræder. Derfor lader disse bygninger sig let gennemtrænge af enhver ånd, enhver ide, enhver fantast. De er endnu symbolske, men lette at forstå som naturen. Imellem den teokratiske arkitektur og denne er der den samme forskel som imellem et helligt og et

verdsligt sprog, imellem hieroglyffer og kunst, imellem Salomon og Phidias.

Sammenfatter man, hvad vi kort har antydet med forbigåelse af tusinde beviser og også af tusinde indvendinger, kommer man til det resultat, at arkitekturen indtil det femtende århundrede har været menneskehedens vigtigste dagbog, at der i dette tidsrum ikke er dukket en eneste lidt indviklet tanke op, som ikke har affødt bygninger. At enhver folkelig ide så vel som enhver religiøs lov har haft sine mindesmærker, og endelig at menneskeslægten ikke har tænkt noget af betydning, som den ikke har skrevet i sten. Og hvorfor? Fordi det er enhver tanke, hvad enten den er religiøs eller filosofisk, om at gøre at blive bevaret. Fordi den idé, der har sat et slægtled i bevægelse, også vil sætte andre i bevægelse og efterlade sig spor. Og hvad er det dog ikke for en tarvelig udødelighed, et håndskrift giver! En bygning er en ganske anderledes solid, varig og holdbar bog. Til at tilintetgøre det skrevne ord er en fakkel og en tyrk nok. Til at udslette det byggede ord kræves der en social revolution og en jordrystelse. Barbarerne er gået hen over Colosseum, syndfloden måske over pyramiderne.

I det femtende århundrede skifter alt udseende.

Den menneskelige tanke opdager et middel til at bevare sig, et middel, der ikke blot er mere varigt og yder større modstandskraft end arkitekturen, men også er simplere og lettere. Arkitekturen er stødt fra tronen. Orpheus' stenbogstaver står i begreb med at afløses af Gutenbergs blytyper.

Bogen vil dræbe bygningen.

Bogtrykkerkunstens opfindelse er den største begivenhed, historien har at opvise. Den er moder til alle senere omvæltninger. Det er menneskehedens måde at udtrykke sig på, der fuldstændig forandres, det er deri menneskelige tanke, der aflægger en form og ifører sig en anden, det er den symbolske slange, der siden Adams tid repræsenterer kundskaben, som fuldstændig og for sidste gang skifter ham.

I den form, bogtrykkerkunsten giver den, er tanken mere uforgængelig end nogen sinde. Den er flygtig, uhåndgribelig, ikke til at tilintetgøre. Den blander sig med luften. I arkitekturens tid gjorde den sig til et bjerg og lagde i sin vælde beslag på et århundrede og et enkelt sted. Nu gør den sig til en flok fugle, spreder sig til alle sider og bemægtiger sig på en gang ethvert punkt i luften og i tiden.

Som sagt, hvem indser nu, at på denne måde er den langt mere uforgængelig? Før var den fast, nu bliver den levende. Den går fra holdbarhed over til udødelighed. Man kan jævne en kolos med jorden, men hvordan skulle man kunne udrydde det allestedsnærværende? Lad der komme en syndflod, lad bjergene for lange tider forsvinde under dens bølger, fuglene flyver stadig omkring, og flyder der blot en eneste ark på afgrundens overflade, vil de sætte sig på den, sætte over med den og sammen med den være vidne til, at vandene falder. Og den ny verden, der dukker op af dette kaos, vil, idet den vågner, se den opslugte verdens tanker svæve vingede og levende over sig.

Og når man nu indser, at denne udtryksmåde ikke blot er den, som bevarer tanken bedst, men også den simpleste, den mest bekvemme, den for alle lettest håndterlige. Når man betænker, at den ikke slæber et stort tros med sig og ikke er

besværet af en tung bagage; når man sammenligner, hvordan tanken er stillet, når den skal omsætte sig i en bygning og til den ende er nødt til at sætte en fire-fem tønder guld, et helt bjerg af sten, en hel skov af tømmer, et helt folk af arbejdere i bevægelse, og så, når den gør sig til en bog, hvortil der ikke behøves andet end lidt papir, lidt blæk og en pen – hvor kan man så undre sig over, at menneskeånden har opgivet arkitekturen for bogtrykkerkunsten? Overskær brat en flods oprindelige leje med en kanal, der er gravet under dets niveau, og floden forlader sit leje.

Således hentørres, hentæres og segner arkitekturen lidt efter lidt fra bogtrykkerkunstens opfindelse af. Straks mærker man ikke, hvordan vandet synker, hvordan safterne går bort, hvordan tidernes og folkenes tanke trækker sig tilbage fra den! I det femtende århundrede er afkølingen næsten umærkelig, pressen er endnu alt for svag og suger i det højeste liv af den mægtige arkitekturs overskud af livskraft. Men fra det sekstende århundrede af træder det kendeligt frem, at arkitekturen er syg. Den udtrykker allerede ikke længere væsentligt samfundet. Den bliver ynkeligt til klassisk kunst. Fra gallisk, europæisk, national bliver den græsk og romersk; fra sand og moderne bliver den pseudoantik. Det er denne synken, man kalder renæssancen – ganske vist en pragtfuld synken, for den gamle gotiske ånd, denne sol, der går ned bag den kæmpemæssige presse i Mainz, gennemtrænger endnu en tid med sine sidste stråler hele denne bastardagtige ophobning af latinske buegange og korintiske søjlegange.

Det er denne solnedgang, vi tager for morgenrøde.

Fra det øjeblik af, da arkitekturen ikke er andet end en kunst som de andre kunster, fra det øjeblik af, da den ikke længere er den universelle kunst, den suveræne kunst den tyranniserende kunst, har den imidlertid ikke længere kraft til at holde de andre kunster tilbage. De frigør sig altså, bryder arkitektens åg og går hver til sin side. De vinder alle ved denne skilsmisse. Isolationen bevirker, at alt vokser. Snitværket bliver til billedhuggerarbejde, billederne blive til malerier, en node til musik. Det er som et rige, der opløses, efter at dets Alexander er død, og hvis provinser bliver til kongeriger.

Derfra skriver Rafael, Michel Angelo, Jean Goujon og Palestrina sig, disse det blændende sekstende århundredes lys.

Samtidig med kunsterne frigør tanken sig til alle sider. Middelalderens kættere havde allerede gjort store indhug i katolicismen. Det sekstende århundrede splitter den religiøse enhed. For bogtrykkerkunstens opfindelse havde reformationen kun været et skisma, bogtrykkerkunsten gør den til en revolution. Tag pressen bort, og kætteriet er afmægtigt. Hvad enten det nu er en ulykke eller en Forsynets styrelse, Gutenberg er Luthers forløber.

Da middelalderens sol er helt gået ned, da den gotiske ånd for bestandig er udslukt i kunstens horisont, vedbliver arkitekturen imidlertid at sygne, at blegne, at tabe sig mere og mere. Den trykte bog, denne orm, gnaver på bygningen, udfuger og fortærer den. Den taber sit skrud, bladene falder af træet, den bliver mager, så det er til at se. Den bliver fattig og ussel, den bliver til ingenting. Den udtrykker ikke længere noget, ikke engang erindringen om en anden tids kunst. Indskrænket til sig selv, forladt af de andre kunster, fordi den

menneskelige tanke forlader den, kalder den i mangel af kunstnere håndværkere til hjælp. Vinduesruden træder i kirkevinduets sted, stenhuggeren afløser billedskæreren. Det er forbi med al saft og kraft, al originalitet, alt liv, al ånd. Den slæber sig ynkelig, tiggende om arbejdere fra kopi til kopi. Michel Angelo, som i det sekstende århundrede uden tvivl følte, den var ved at opgive ånden, havde haft en sidste idé, en fortvivlelsens idé. Denne kunstens titan havde dynget Pantheon ovenpå Parthenon og skabt Peterskirken i Rom – et storartet værk, som fortjente at forblive enestående, arkitekturens sidste originale frembringelse, en vældig kunstners underskrift i den umådelige dagbog af sten, som nu blev lukket. Da Michel Angelo er død, hvad gør så denne ynkelige arkitektur, der overlevede sig selv som et genfærd og en skygge? Den tager St. Peterskirken i Rom, kopierer og parodierer den. Det er en mani. Det er en ynkelighed. Hvert århundrede har sin Peterskirke – i det syttende århundrede Val-de-Grâce, i det attende St. Geneviève. Hvert land har sin Peterskirke. London har sin. Petersborg har sin. Paris har en to-tre stykker. Det er et betydningsløst testamente, den sidste rallen af så stor kunst, der er blevet affældig og går i barndom, inden den dør.

Undersøger vi i stedet for sådanne karakteristiske mindesmærker som dem, vi har omtalt, kunstens almindelige fysiognomi fra det sekstende til det attende århundrede, træffer vi på de samme vidnesbyrd om tilbagegang og svækkelse. Fra Frants den Andens tid udviskes bygningernes arkitektoniske form mere og mere og lader den geometriske form træde stærkere og stærkere frem som skelettet hos en syg, der afmagres. Kunstens skønne linjer viger pladsen for

geometriens kolde og ubøjelige linjer. En bygning er ikke mere en bygning, den er et mangekantet legeme. Arkitekturen piner sig imidlertid for at skjule denne nøgenhed. Den græske facade trænger ind i den romerske og omvendt. Det er stadig Pantheon oven på Parthenon, St. Peterskirken i Rom. Så er der Henrik den Fjerdes teglstenshus med kanter af granit, Place Royale og Place Dauphine. Der er Ludvig den Trettendes kirker, tunge, undersætsige, fladtrykte, belæssede med en kuppel, der ser ud som pukkel. Der er den mazarinske arkitektur i skolen Quatre Nations, en slet italiensk pastiche. Der er Ludvig den Fjortendes slotte, lange kaserner for hofmænd, stive, iskolde og kedelige. Så er der endelig Ludvig i Femtende med hans cikorieplanter og nudler og alle de vorter og udvækster, der vansire denne gamle, brøstfældige, tandløse og kokette arkitektur. Fra Frants den Anden til Ludvig den Femtende tog sygdommen til i geometrisk proportion. Kunsten er ikke længere andet end skind og ben. Den vrider sig ynkeligt i sin dødskamp.

Hvordan går det imidlertid med bogtrykkerkunsten? Alt det liv, arkitekturen mister, går over i den. Efterhånden som arkitekturen synker, vokser bogtrykkerkunsten og kommer til kræfter. Den kapital af kræfter, den menneskelige tanke før anvendte på bygninger, anvendes fra nu af på bøger. I det sekstende århundrede er pressen vokset op i højde med den hensygnende arkitektur, kæmper med den og dræber den. I det syttende århundrede er den allerede i den grad suveræn, sejrrig og fast i sadlen, at den kan give verden en fest i form af et stort litterært århundrede. I det attende griber den efter længe at have hvilet sig ved Ludvig den Fjortendes hof atter Luthers

gamle sværd, lægger det i hånden på Voltaire og løber under gny og bulder frem imod det gamle Europa, hvis arkitektoniske udtryk den allerede har dræbt. I det øjeblik, det attende århundrede går til hvile, har den ødelagt alt. I det nittende bygger den op igen.

Hvilken af de to kunster har nu virkelig i de tre sidste århundreder repræsenteret den menneskelige tanke, spørger vi nu? Hvilken af dem overleverer den fra slægt til slægt? Hvilken af dem udtrykker ikke blot dens litterære skolemæssige fikse ideer, men dens umådelige, dybe, alt omfattende bevægelse? Hvilken af dem lejrer sig stadig uden brud og uden skår over menneskeslægten, der skrider fremad som et tusindbenet uhyre? Arkitekturen eller bogtrykkerkunsten?

Bogtrykkerkunsten. Man må ikke lade sig blænde – arkitekturen er død, uigenkaldelig død, dræbt af den trykte bog, dræbt, fordi den varer kortere, dræbt, fordi den er dyrere. En domkirke er det samme som en milliard. Man tænker sig nu, hvilke kapitaler der skulle til for at omskrive arkitekturens bog, for igen at lade bygninger i tusindvis myldre frem på jorden, for at vende tilbage til de tider, da monumenternes mængde var så stor, at man, som et øjenvidne siger, "skulle tro, at verden havde rystet sig og kastet sine gamle klæder for at kunne iføre sig et hvidt skrud af kirker".

En bog skrives så hurtigt, koster så lidt og kan nå så langt. Hvor kan man undre sig over, at hele den menneskelige tanke løber ned ad denne skrænt? Hermed skal ikke være sagt, at arkitekturen ikke endnu hist og her kan frembringe et skønt mindesmærke, et enestående mesterværk. Man vil vel nok endnu, antager jeg, fra tid til anden under bogtrykkerkunstens

herredømme kunne få en søjle lavet af en hel armés omsmeltede kanoner, ligesom man under arkitekturens herredømme havde iliader og romanceroer, mahabharataer og niebelungenlieder, lavede af et helt folk af ophobede og omsmeltede rapsodier. Den store begivenhed, at der opstår en arkitekt med geni, kan komme i det tyvende århundrede, ligesom Dante opstod i det trettende. Men arkitekturen bliver aldrig mere den sociale, den samlende, den herskende kunst. Menneskehedens store digt, dens store bygning, dens store værk bliver aldrig mere bygget, men trykt.

Og selv om arkitekturen tilfældigvis skulle hæve sig igen, kommer den aldrig mere til at herske. Den kommer til at lyde litteraturen, som litteraturen i sin tid måtte lyde den. De to kunster har skiftet stilling. Det er sikkert, at i den arkitektoniske periode ligner digtene, som ganske vist er sjældne, monumenterne. I Indien er Byasa tilgroet, sælsomt, uigennemtrængeligt som en pagode. I det ægyptiske Østerland er der storhed og ro i poesiens linjer som i bygningernes. I det antikke Grækenland er den præget af skønhed, klarhed og ro. I det kristne Europa er det den katolske majestæt, den folkelige naivitet, en fornyelsesperiodes rige og yppige vækst, der giver den dens karakter. Bibelen ligner pyramiderne, Iliaden Parthenon, Homer Phidias. Dante i det trettende århundrede er den sidste romanske kirke, Shakespeare i det sekstende den sidste gotiske katedral.

For nu at sammenfatte, hvad vi har sagt på en nødvendigvis ufuldstændig og mangelfuld måde, vil vi gentage, at menneskeslægten har to bøger, to dagbøger, to testamenter, arkitekturen og bogtrykkerkunsten, Bibelen i sten og Bibelen

på papir. Når man betragter disse to bibler, der ligger så fuldt opslagne igennem århundrederne, har man utvivlsomt lov til at beklage, at det er forbi med granitskriftens synlige majestæt, med disse kæmpemæssige alfabeter formede som søjlerækker, som pyloner, som obelisker, med disse af menneskehånd optårnede bjerge, der opfylder verden og fortiden, fra pyramiden til klokketårnet, fra Keops til Strassburg. Vi må læse fortiden om igen på disse marmorblade, vi må beundre og atter og atter blade i denne af arkitekturen skrevne bog, men vi må ikke nægte storheden af den bygning, bogtrykkerkunsten har opført.

Denne bygning er kolossal. Jeg ved ikke, hvad det er for en statistikker, der har udregnet, at når man stablede alle de bøger, der er udgåede fra pressen siden Gutenbergs tid, ville stablen nå fra jorden til månen. Det er ikke den slags storhed, vi vil tale om. Søger man imidlertid i sin tanke at danne sig et totalbillede af bogtrykkerkunstens frembringelser indtil vore dage, tager den samlede masse sig så ikke ud for os som en umådelig bygning, der hviler på hele verden, på hvilken menneskeheden arbejder uden ophør, og hvis kæmpemæssige tinder taber sig i fremtidens dunkle tåger? Det er åndernes myretue. Det er en kube, til hvilken alle fantasier, disse gyldne bier, flyver med deres honning. Bygningen har tusind stokværk. Hist og her ser man videnskabens mørke huler, der gennemskærer dens indre, munde ud på afsatserne. Overalt på dens overflade lader kunsten øjet svælge i sine arabesker, sine rosetter og sit kniplingsværk. Der har ethvert individuelt værk, hvor vilkårligt og isoleret det end synes, sin bestemte plads og gør sin umiddelbare virkning. Harmonien fremgår som

resultat af det hele. Fra Shakespeares katedral til Byrons moské hober tusinde tårne sig hulter til bulter oven på hinanden i dette den alt omfattende tankes hovedpunkt. På dets grundvold har man indskrevet nogle af menneskehedens gamle titler, som arkitekturen ikke havde bogført. Til venstre for indgangen har man anbragt Homers gamle basrelief i hvidt marmor, til højre hæver Bibelen i de mange sprog sine syv hoveder. Længere henne skyder Romanceros Hydra og nogle andre bastardformer, vedaerne og Niebelungenlied, sig frem. For øvrigt bliver den vidunderlige bygning aldrig færdig. Pressen, denne kæmpemaskine, der uophørligt pumper al samfundets livskraft op, giver stadig nyt stof fra sig til bearbejdelse. Hele menneskeslægten er på stilladset. Enhver ånd arbejder med som murer. Den ringeste stopper sit hul eller lægger sin sten. Rétif de la Bretonne kommer med sin kurvfuld dårlig kalk, hver dag kommer der en ny række sten til. Uafhængige af de enkelte skribenters originale og individuelle indskud er de bidrag, som ydes i fællesskab. Det attende århundrede giver Encyklopædien, revolutionen giver Moniteuren. Det er visselig også en bygning, der vokser og tårner sig op i spiraler uden ende. Der hersker også sprogforvirring, en uophørlig travlhed, utrætteligt arbejde. Hele menneskeheden arbejder ivrigt med på dette værk, der lover at yde ånden tilflugt mod en ny syndflod, imod en oversvømmelse af barbarer: det er menneskeslægtens andet babelstårn.

Sjette bog

1. Et upartisk blik på den gamle dommerstand

En meget lykkelig person var i det Herrens år 1482 den adelige herre Robert d'Estouteville, ridder, herre til Veyne, baron af Ivry og St. Andry en la Marche, kongelig rådsherre og kammerherre samt byfoged i Paris. Der var nu allerede gået næsten sytten år, siden kongen den 7. november 1465, det år, da kometen viste sig, overdrog ham det skønne embede som byfoged i Paris, der snarere ansås for en herlighed end for et embede: *dignitas,* siger Joannes Læmnæus, *quæ cum non exigua potestate politiam concernente, atque prærogativis multis et juribus conjuncta est*. Det var mærkværdigt, at en adelsmand havde sit embede endnu i 1482, når hans ansættelse gik så langt tilbage i tiden som til Bastarden af Bourbons bryllup med Ludvig den Ellevtes naturlige datter. Samme dag, som Robert d'Estouteville havde afløst Jacques de Villiers som byfoged i Paris, afløste mester Jehan Dauvet hr. Hélye de Thorrettes som præsident for parlamentsretten, Jehan Jouvenel des Ursins fortrængte Pierre de Morvilliers som kansler af Frankrig, Renault des Dormans fik Pierre Puys embede som referent for ansøgninger til kongen. Og på hvor mange hænder havde disse embeder ikke været, mens Robert d'Estouteville stadig var byfoged i Paris! Det var blevet ham overdraget at "forvare embedet som byfoged", som der stod i hans bestalling, og han havde sandelig forvaret det godt. Han havde klamret sig til det, han var helt gået op i det, han havde identificeret sig så godt med det, at han havde undgået den lidenskab for forandringer, Ludvig den Ellevte var besat af, denne mistænksomme, drillevorne og

arbejdsomme konge, der lagde an på at vedligeholde sin magts spændstighed ved hyppige ansættelser og afskedigelser af embedsmænd. Ja, den brave ridder havde oven i købet fået løfte om, at embedet skulle gå i arv til hans søn, og allerede i to år havde det adelige navn Jacques d'Estouteville, junker, pranget ved siden af hans i spidsen for det pariserbyfogedembedes protokol. Det var i sandhed en sjælden og udmærket gunst! Ganske vist var Robert d'Estouteville en dygtig soldat, som trofast havde ført sit banner imod den såkaldte *Ligue du bien public*, ligesom han også havde foræret dronningen en højst mærkværdig hjort af bagværk den dag, hun holdt sit indtog i Paris. Han var fremdeles en god ven af hr. Tristan l'Hermite, profos ved hofretten. Det var altså en meget rolig og behagelig tilværelse, hr. Robert førte. For det første havde han en meget god søn, hvortil der som ekstradruer på hans vinstok kom sportlerne fra byfogedrettens skriverstuer og sportlerne fra retssalene i Châtelet, for ikke at tale om en smule told ved broerne ved Mantes og Corbeit og adskillige andre afgifter, som blandt andre favnesætterne og saltmålerne måtte udrede. Hertil kom den fornøjelse, han havde af at paradere på sine embedsridt igennem byen, hvor bisiddernes og opsynsmændenes halvt røde og halvt brune kapper afgav en fortræffelig baggrund for hans smukke rustning, som man endnu den dag i dag kan beundre på hans grav i abbediet Valmont i Normandiet, og hans hjelm, der var blevet fuldstændig forhugget ved Monthéry. Og havde det ingenting at betyde at have fuldstændig kommando over de tolv rådstuetjenere, over borgfogeden og borgvægteren i Châtelet, over de to auditører i Châtelet, *auditores Castelletti*, de seksten

kommissærer i byens seksten kvarterer, over slutteren i Châtelet, de fire overbetjente, de hundrede og tyve ridende betjente, de hundrede og tyve stokkemænd og over chefen for nattepolitiet med hele hans følge? Var det for intet at regne, at han kunne udøve både den højere og den lavere justits, at han havde ret til at stille folk i gabestok, hænge dem og lade dem slæbe igennem gaderne af heste for ikke at tale om hans andel i jurisdiktionen i første instans over Paris og omegn, der så glimrende blev besørget af syv adelige dommere? Kan man tænke sig noget behageligere end at afgive kendelser og fælde domme, som hr. Robert d'Estouteville hver dag gjorde det i Grand-Châtelet under Philip Augusts brede og flade spidsbuer, og så, som han plejede at gøre hver aften, at begive sig hjem til det fortryllende hus i Galilæergaden lige ved det kongelige slot, dette hus, han havde fået med sin kone, fru Ambroise de Loré, og hvor han hvilede sig ud efter dagens anstrengelser, såsom at sende en stakkels djævel hen at tilbringe natten i "det lille hul" i Rue de l'Escorcherie, som Paris' fogeder og bisiddere brugte som fængsel, og som var elleve fod langt, syv fod og fire tommer bredt og elleve fod højt?

Og hr. Robert d'Estouteville havde ikke blot sin dommermyndighed som byfoged og vicomte af Paris, men han havde også del i kongens store dommermyndighed. Der fandtes ikke det hoved, der sad en smule højt, som ikke var gået igennem hans hænder, inden det tilfaldt bøddelen. Han havde afhentet herren af Nemours i Bastillen St. Antoine for at føre ham til hallerne. Han havde afhentet herren af St. Pol for at føre ham til Grèvepladsen og haft sin store fornøjelse af at høre ham

skrige op og af at se ham sætte et ynkeligt ansigt op, for hr. byfogeden yndede ikke hr. konnetablen.

Mere behøvedes der visselig ikke for at sætte ham i stand til at føre et lykkeligt og berømmeligt liv og til en dag at komme til at indtage en anselig plads i de pariserbyfogeders interessante historie, af hvilken man lærer, at Dudard de Villeneuve havde et hus i Rue des Boucheries, at Guillaume de Hangest købte det store og lille Savoyen, at Guillaume Thiboust skænkede nonnerne sine huse i Clopingaden, at Hagues Aubriot boede i Hôtel du Porc-Epic, og andre kendsgerninger vedrørende det huslige liv.

Skønt hr. Robert d'Estouteville havde så mange grunde til at tage livet glad og gemytlig, var han nu imidlertid meget gnaven og pirrelig, da han vågnede den 7. januar 1482. Hvorfra stammede dette dårlige humør? Ja, det havde han ikke selv været mand for at sige. Var det, fordi himlen var grå? Fordi spændet på hans gamle bælte fra Monthéry var dårligt spændt og snærede hans fogedmave på en alt for militærisk måde? Fordi han havde set en flok liderlige kumpaner gøre nar ad ham, idet de kom forbi hans vindue, fire og fire, med vams uden skjorte, hat uden puld, tværsæk og flaske ved siden? Eller var det en ubestemt forudfølelse af de tre hundrede og halvfjerds livres, seksten sols og otte hvid, som Ludvig den Ellevtes efterfølger Karl den Ottende året efter knappede af byfogedens gage? Læseren kan selv vælge. Vi for vort vedkommende er tilbøjelige til at tro, at han ganske simpelt var i dårligt humør, fordi han var i dårligt humør.

Det var jo for resten også dagen efter en fest, og det er en kedsommelig dag for alle mennesker og især for den

øvrighedsperson, som det påhviler at skaffe alt det skarn af vejen – skarn i ordets egentlige forstand og i figurlig betydning – som en fest i Paris altid fører med sig. Så skulle han også holde ret i Grand Châtelet, og vi har gjort den iagttagelse, at dommerne i reglen indretter sig således, at deres retsdage falder sammen med de dage, de er i dårligt humør på, for at de altid han have nogen, de bekvemt kan lade dette gå ud over i kongens, lovens og retfærdighedens navn.

Retten var imidlertid blevet sat uden ham, hans bisiddere gjorde, som de plejede, hans arbejde, og fra klokken otte om morgenen havde nogle snese borgere og borgerkoner, der var pakkede sammen og klemt inde i en mørk krog i retssalen i Châtelet imellem en svær skranke og muren, med henrykkelse været vidner til det afvekslende og underholdende skuespil, den civile og kriminelle retspleje frembød, således som den udøvedes af mester Florian Barbedienne, auditør i Châtelet og hr. byfogedens stedfortræder: lidt hulter til bulter og fuldstændig på lykke og fromme.

Salen var lille, lav og hvælvet. I baggrunden flød der et med de kongelige liljer prydet bord og foran det en stor udskåren egetræsstol, der var bestemt for byfogeden og stod tom, samt til venstre en taburet til auditøren, mester Florian. Neden for sad skriveren og førte protokollen. Lige ud for bordet stod tilhørerne, og ved bordet såvel som ved døren var der opstillet adskillige af byfogedens betjente i deres violette kofter af camelot med hvide kors. To andre betjente med halvt røde, halvt blå trøjer stod på vagt foran en lav, lukket dør bag ved bordet. Et eneste smalt, spidsbuet vindue i den tykke mur lod den skumle januardags matte lys trænge ind og belyse to

groteske skikkelser – den pudsige stendjævel, der sprang frem fra slutstenen i hvælvingen, og dommeren, der sad på de kongelige liljer.

Man må forestille sig mester Florian Barbedienne, auditør i Châtelet, siddende ved dommerbordet imellem to bunker akter, støttende sig på albuerne, med foden på slæbet af sin brune klædeskappe, ansigtet halvt skjult af hans hvide lammeskindshue, som øjenbrynene syntes at springe ud fra, rød, gnaven, blinkende med øjnene, med anstand bærende sine fede kinder, der mødtes under hagen. Auditøren var døv, hvilket er en ubetydelig mangel hos en auditør; mester Florians domme var ikke des mindre inappellable og meget bestemte. Det er nu også vist nok, at en dommer blot behøver at se ud, som om han hørte efter, og den værdige auditør opfyldte så meget mere denne fordring, den eneste, der er af nogen betydning for en god retspleje, som hans opmærksomhed ikke kunne forstyrres af nogen støj.

For øvrigt havde han iblandt tilhørerne en ubarmhjertig iagttager af alt, hvad han tog sig for, og af alle hans fagter og lader. Det var vor ven Jehan Frollo du Moulin, den lille student fra i går, denne allestedsnærværende dagdriver, som man altid kunne være sikker på at træffe alle vegne i Paris undtagen til professorernes forelæsninger.

"Du," sagde han ganske sagte til sin kammerat Robin Poussepain, der stod og fniste ved siden af ham, mens han kommenterede de scener, der opførtes for dem, "der har vi Jehanneton du Buisson, den smukke datter af dovendidrikken på Marché-Neuf. Han dømmer hende, min sæl, den gamle. Hans øjne er altså ikke bedre end hans øren. Femten sols og fire

hvid for at have båret to rosenkranse! Det er lovlig dyrt. *Lex duri carminis*. – Hvem er han der? Robin Chef de Ville, ham, der laver pansersærke! – for at være blevet optaget som mester i lavet? – det er hans optagelsespenge. – Nå da! To adelsmænd imellem alle de hallunker! Aiglet de Soins og Hutin de Moilly. To junkere, *Corpus Christi*! Å, de har spillet terninger. Når får jeg vor rektor at se? Hundrede livres i bøde til kongen! Barbedienne slår til som en døv – hvad han da også er. Jeg vil være min broder ærkediakonen, om det afholder mig fra at spille om natten, fra at leve i spil, og fra at dø i spil, fra at sætte min sjæl på spil, når jeg har spillet min skjorte bort! – hellige Guds moder, sikke piger. Den ene bag efter den anden, mine lam! Ambroise Lécuyère! Isabeau la Paynette! Bérarde Gironin! Jeg kender dem ved Gud alle sammen! Op med bøderne! Op med bøderne! Det lærer Jer at gå med forgyldte bælter! Ti sols, I laptasker! Å, den gamle flab af en dommer, døv og idiot, som han er! Å, den tølper Florian! Å, den klodrian Barbedienne! Sikken han sidder til højbords. Han æder de stridende parter, han æder processer, han æder, han tygger, han propper sig, han stopper sig. Bøder, herreløst gods, gebyrer, omkostninger, salærer, skadeserstatninger og renter, tortur, fængsel, det er julekage og St. Hansdagsmarcipan for ham! Se på ham, det svin! – nå, bravo, der har vi igen et forlibt fruentimmer. Thibaud la Thibaude i egen person! – for at være gået uden for Glatignygaden! – hvad er det for en fyr? Gieffroy Mabonne, en af bueskytterne. Han har bandet Gud Fader. – Thibaude bøde – Gieffroy bøde! Det gamle, døve asen, han har blandet de to sager sammen! jeg vædder ti imod en, at han lader pigebarnet betale for eden og bueskytten for kærlighedsbedrifterne! – giv

agt, Robin Poussepain! Hvem kommer de nu med? Sikken en masse betjente! Guds død, alle hundene i koblet er der jo. Det må være et ordentligt stykke vildt. Et vildsvin. – Det er det også, Robin, det er det – og smukt oven i købet! – *Hercle*! Det er vor fyrste fra i går, vor narrepave, vor klokker, vor enøjede, vor pukkelryggede, vor grimasse! Det er Quasimodo!"

Det var ham og ingen anden.

Det var Quasimodo, bundet, kneblet og under stærk bevogtning. Den afdeling betjente, der omringede ham, anførtes af chefen for nattevagten i egen person med rigsvåbnet på brystet og byens våben på ryggen. Der var for øvrigt, bortset fra hans hæslighed, intet ved Quasimodo, der kunne retfærdiggøre dette store apparat af hellebarder og flitsbuer. Han var mørk, tavs og rolig. Det var knapt nok, at hans eneste øje kastede et lumsk og harmfuldt blik på de bånd, der snærede ham.

Han så sig om med et lignende blik, men det var så mat og sløvt, at kvinderne kun pegede ad ham og lo.

Imidlertid gennembladede auditøren mester Florian opmærksomt den anklageakt imod Quasimodo, som skriveren rakte ham, og efter at have set i den syntes han et øjeblik at samle sine tanker. Han bar sig altid så forsigtigt ad, inden han begyndte på et forhør, og var derfor på det rene med den anklagedes navn, stilling og forbrydelse, han havde belavet sig på, hvad han skulle sige i anledning af de svar, han forudså, der ville falde, og forstod således at sno sig gennem alle forhørets bugtninger, at man ikke mærkede alt for meget til hans døvhed. Procesakterne var for ham, hvad hunden er for den blinde. Hændte det tilfældigvis, at han nu og da kom til at røbe sin

legemslyde ved en eller anden usammenhængende tiltale eller et eller andet uforståeligt spørgsmål, tog nogle det for dybsind, andre for idioti, og i begge tilfælde var dommerembedets værdighed ukrænket, for det er bedre for en dommer at blive holdt for idiotisk eller dybsindig end døv. Han gjorde sig altså megen umage for at skjule sin døvhed for alle, og det lykkedes ham for det meste så godt, at han til sidst havde opnået selv at komme i illusion – hvilket for øvrigt er lettere, end man tror. Alle pukkelryggede knejser med hovederne, alle, der stammer, holder taler, alle døve taler sagte. Han for sit vedkommende mente i det højeste, at hans øre var en smule genstridigt. Det var den eneste indrømmelse, han i så henseende gjorde den offentlige mening i åbenhjertige øjeblikke efter at have prøvet sin samvittighed.

Efter altså at have tygget tilstrækkeligt på Quasimodos sag lagde han hovedet tilbage og lukkede øjnene halvt for at se majestætisk og upartisk ud. Han gjorde det så grundigt, at han nu var både blind og døv, to egenskaber, uden hvilke en dommer ikke kan være fuldkommen. Efter således at have sat sig i embedsmandsmæssig positur begyndte han forhøret.

"I hedder?"

Det foreliggende tilfælde hørte nu til dem, loven ikke har forudset – her sad en døv og skulle forhøre en døv.

Quasimodo, som ingen anelse kunne have om det spørgsmål, der rettedes til ham, vedblev at se stift på dommeren og svarede ikke. Den døve dommer, som ingen anelse kunne have om, at den anklagede var døv, troede, at han havde svaret, som alle anklagede plejede at gøre, og vedblev med sin mekaniske og dumme selvtillidsfuldhed:

"Godt. Og hvor gammel?"

Quasimodo svarede lige så lidt på dette spørgsmål. Dommeren troede, han havde svaret, og gik videre:

"Hvad er I?"

Stadig samme tavshed. Imidlertid begyndte tilhørerne nu at hviske og at se på hinanden.

"Det er godt," sagde den uforstyrrelige auditør, da han antog, at den anklagede havde besvaret hans tredje spørgsmål. "I er anklaget: *primo* for spektakler på gaden om natten, *secundo* for ulovlig tilegnelse af et løst kvindfolk, *in præjudicium meretricis*. *Tertio* for opsætsighed imod Hans Majestæt kongens bueskytter. Hvad har I at sige i anledning af alle disse beskyldninger? I har vel ført til protokols, hvad den anklagede har sagt, skriver?"

Dette uheldige spørgsmål fremkaldte en lattersalve, i hvilken alle deltog, fra skriveren til tilhørerne, og som var så voldsom, så smitsom og så almindelig, at de to døve ikke kunne undgå at lægge mærke til det. Quasimodo trak foragteligt på puklen og vendte sig bort, mens mester Florian, forbavset som han var og i den tro, at tilskuernes latter var fremkaldt ved en eller anden respektstridig ytring af den anklagede, som fik sit synlige udtryk i den måde, hvorpå han trak på skuldrene, opbragt tiltalte ham:

"Det svar, I gav der, I slyngel, havde I fortjent strikken for! Ved I, hvem I taler til?"

Denne bemærkning var ikke særlig skikket til at standse den almindelige munterhed. Alle fandt den så urimelig og latterlig, at den afsindige latter endog smittede Châtelet-betjentene, som ellers var af den slags drabanter, for hvem dumhed hørte med til uniformen. Quasimodo var den eneste, der holdt sig

alvorlig af den gode grund, at han ikke forstod det mindste af, hvad der foregik omkring ham. Dommeren, som blev mere og mere opbragt, mente at burde fortsætte i samme tone, idet han håbede derved at indjage den anklagede en skræk, som kunne indvirke på tilhørerne og føre dem tilbage til den skyldige respekt.

"Det vil altså sige, I ærkegavtyv og kæltring, at I tillader Jer at tilsidesætte den ærbødighed, I skylder auditøren i Châtelet, den øvrighedsperson, hvem det er overdraget at sørge for den offentlige orden i Paris, at undersøge alle forbrydelser, forseelser og spektakler, at føre tilsyn med alle lovene og forbyde monopolet, at vedligeholde brolægningen, at forhindre al høkren med fjerkræ og vildænder, at lade brænde og gavntømmer måle, at rense byen for skarn og luften for smitstoffer, kort sagt stadig at arbejde på det almene vel uden løn eller udsigt til løn! Ved I, at jeg hedder Florian Barbedienne og er løjtnant hos hr. byfogeden, kommissær og forhørsdommer med samme myndighed som han i alle måder ..."

Der er ingen grund til, at en døv, der taler til en døv, skulle holde op igen. Gud må vide, hvor mester Florian var landet, efter at han således for fulde sejl var styret ud på den højere veltalenheds hav, hvis ikke den lille dør i baggrunden var gået op, og hr. byfogeden i egen person var trådt ind.

Mester Florian stoppede ikke op, da han trådte ind, men idet han drejede sig halvt om på hælene, og idet han pludselig rettede den tale, med hvilken han hidtil havde tordnet løs imod Quasimodo, til byfogeden, sagde han: "Nådige herre, jeg andrager om, at nærværende anklagede må blive ikendt sådan

straf, som Jeres nåde måtte finde for godt, for grov og uhørt respektstridighed over for retten."

Så satte han sig forpustet ned, idet han tørrede sveden af, der i store dråber dryppede fra hans pande og gennemblødte pergamenterne, han havde liggende for sig. Hr. Robert d'Estouteville rynkede panden og gav Quasimodo et så bydende og betydningsfuldt vink, at den døve til dels opfattede det.

"Hvad har du gjort, siden du er her, din halunk?" sagde byfogeden strengt.

Den stakkels djævel troede, han spurgte om, hvad han hed, og brød nu den tavshed, han ellers plejede at bevare.

"Quasimodo," svarede han i en hæs strubetone.

Dette svar passede så lidt til spørgsmålet, at den afsindige latter begyndte igen, og hr. Robert råbte, rød i hovedet af forbitrelse:

"Du gør altså også nar ad mig, din ærkeslubbert?"

"Klokker ved Notre Dame," svarede Quasimodo i den tro, at det gjaldt om at forklare dommeren, hvem han var.

"Klokker!" sagde byfogeden, der som sagt var i alt for dårligt humør fra morgenstunden af, til ikke at blive hidsig over sådanne løjerlige svar. "Klokker! Jeg skal lade stokkene klemte på din ryg igennem Paris' gader. Forstår du, halunk?"

"Er det min alder, I vil vide," sagde Quasimodo, "så tror jeg nok, jeg bliver tyve år til Mortensdag."

Det var for stærkt. Nu kunne byfogeden ikke styre sig længere, "nå, så du gør nar ad byfogeden, din usling! Stokkemænd, I trækker mig denne slyngel til gabestokken på Grèvepladsen, pisker ham og drejer ham rundt i den en time. Han skal sandt for Herren komme til at bøde for sin

uforskammethed. Han skal skrige op over denne kendelse til akkompagnement af fire trompetere, så det kan høres over alle Paris' syv jurisdiktioner."

Skriveren gav sig ufortøvet til at udfærdige kendelsen.

"Det kan man, Gud forbande mig, kalde godt dømt!" råbte den lille student Jehan Frollo du Moulin fra sin krog.

Byfogeden vendte sig om og fæstede atter sine funklende blikke på Quasimodo. "Jeg tror, den slyngel sagde *Gud forbande mig,*" sagde han. "Skriver, føj til: tolv pariserhvid i bøde for at bande. Halvdelen tilfalder St. Eustache kirkebygning. Jeg har særlig kærlighed for den hellige Eustachius."

Få minutter efter var kendelsen udfærdiget. Den var simpel og kortfattet. Byfogedembedets praksis var endnu ikke blevet bearbejdet af præsidenten Thibaut Baillet og den kongelige advokat Roger Barmne. Den var endnu ikke omgærdet af den høje skov af chikaner og lovtrækkerier, som de to nævnte retslærde plantede om den i begyndelsen af det sekstende århundrede. Alt var klart, tydeligt og ekspedit. Man gik lige løs på målet, og for enden af hver en sti så man straks stejlen, galgen eller gabestokken, man skulle hverken gennem krat eller ad omveje. Man vidste i alle fald, hvor det bar hen.

Skriveren rakte byfogeden kendelsen, han satte sit segl under den og gik for at fortsætte sin runde gennem, retssalene i en sindsstemning, der måtte fylde alle Paris' fængsler den dag. Jehan Frollo og Robin Poussepain lo i skægget. Quasimodo så ligegyldig og forbavset på det hele.

Imidlertid gik skriveren hen til mester Florian Barbedienne, mens han gennemlæste dommen, før han underskrev den. Han følte medlidenhed med den stakkels domfældte djævel, og i håb

om at udvirke nogen nedsættelse i straffen for ham pegede han på Quasimodo og sagde hviskende auditøren så sagte i øret, som det lod sig gøre, hvis der skulle være tale om, at han kunne høre det: "Manden er døv."

Han håbede, at det, at de var fælles om denne legemslyde, ville vække mester Florians deltagelse for den dømte. Men for det første brød mester Florian, jo som tidligere anført, aldeles ikke om, at man lagde mærke til hans døvhed, og for det andet var han så tunghør, at han ikke forstod et ord af, hvad skriveren sagde. Han ville imidlertid give sig udseende af, at han forstod det, og svarede: "Nå, det er en anden sag, det vidste jeg ikke. Ja, lad ham så stå lidt længere i gabestokken."

Og efter at have gjort den fornødne ændring i kendelsen i så henseende, underskrev han den.

"Det har han godt af," sagde Robin Poussepain, som endnu havde et horn i siden på Quasimodo. "Det lærer ham at være grov imod folk."

2. Rottehullet

Med læserens tilladelse fører vi ham nu hen på Grèvepladsen, som vi forlod i går sammen med Gringoire for at følge efter Esmeralda.

Klokken er ti om formiddagen. Alt minder om gårsdagens fest. Stenbroen er dækket med affald, bånd, tøjstumper, fjer af fjerbuske, voksdråber fra kerterne, krummer fra det offentlige gæstebud. En hel del borgere driver om hist og her, sparker de slukkede brande fra glædesilden til side, falder i henrykkelse uden for søjlehuset ved tanken om de smukke tæpper, det var behængt med i går, og ser på sømmene, som er alt, hvad der i dag er tilbage af den fornøjelse. Most- og ølhandlerne ruller deres tønder igennem grupperne; nogle enkelte travle mennesker går og kommer. Købmændene snakker og råber til hinanden fra deres boder; festen, gesandterne, Coppenole og narrepaven er på alles læber. Man kappes om at sige spottegloser og le. Imidlertid har fire ridende betjente, der har taget plads hver ved sit hjørne af gabestokken, allerede samlet en hel del af de rundt om på pladsen spredte mennesker om sig, som finder sig i at stå stille og kede sig i håb om en lille eksekution.

Når læseren nu efter at have fæstet et blik på dette livlige og højrøstede skuespil, der foregår alle vegne på pladsen, vil lade sit øje dvæle ved den gamle, halvt gotiske, halvt romanske bygning, der fører navn af Rolandstårnet, og som ligger på hjørnet af kajen imod vest, vil han i en krog af facaden få øje på et stort offentligt breviarium med prægtige billeder, beskyttet

imod regnen ved et lille halvtag og imod tyve ved et gitter, som dog ikke forhindrer en i at blade i det.

Ved siden af dette breviarium er der ud til pladsen et smalt, spidsbuet vindue med to korslagte jernstænger for. Det er den eneste åbning, der gør det muligt for en smule lys og luft at trænge ind i en celle uden dør, der er anbragt i muren af den gamle bygning i højde med jorden. Der hersker en ro og stilhed der inde, som bliver så meget dybere og uhyggeligere, som cellen vender ud til en plads, der vrimler af højrøstede mennesker, og det oven i købet den stærkest besøgte plads i Paris, hvor der hersker mest støj.

Denne celle havde i henved tre hundrede år været navnkundig i Paris, fordi jomfru Roland til Rolandstårnet i sin sorg over sin fader, der omkom på korstog til det hellige land, havde ladet den udhule i muren af sit eget hus for at lukke sig inde der for bestandig. Hun beholdt af hele sit slot kun denne celle, hvis dør blev tilmuret, og hvis vindue var åbent både vinter og sommer. Resten skænkede hun til de fattige og Gud. Den utrøstelige jomfru ventede i tyve år på døden i denne anticiperede grav, bedende nat og dag for sin faders sjæl, sovende i aske uden så meget som en sten at hvile sit hoved på, klædt i en sort sæk og ikke levende af andet end det vand og brød, de forbigående medlidende satte til hende i vindueskarmen, så at hun var fuldstændig afhængig af andres barmhjertighed, efter at hun selv havde øvet den. Ved sin død testamenterede hun for bestandig sin celle til sorgfulde kvinder, hvad enten de var mødre, enker eller ugifte, som havde meget at sone for andre eller for sig selv, og som kunne ønske at begrave sig levende i stor smerte eller i stor ruelse. De fattige på

den tid havde givet hende en smuk jordefærd med tårer og velsignelser, men til deres store sorg kunne den fromme pige ikke blive kanoniseret af mangel på protektioner. De iblandt dem, der var lidt ugudelige, håbede, at i Paradis gik det lettere end i Rom, og bad ganske simpelt til Vor Herre for den afdøde, da paven ikke ville have noget med det at gøre. De fleste nøjedes med at holde mindet om frøken Roland helligt og opbevare hendes pjalter som relikvier. Byen havde efter jomfruens ønske anskaffet et offentligt breviar, som man havde anbragt ved siden af cellens vindue, for at de forbigående af og til skulle standse, om så kun for at bede, idet man gik ud fra, at bønnen ville føre tanken hen på almisse, så at de stakkels eneboersker, der havde taget frøken Rolands hule i arv, ikke blev helt glemt og omkom af sult.

Den slags grave var for resten ikke så sjældne endda i byerne i middelalderen. Man stødte jævnligt i de mest besøgte gader, på de mest befærdede torve, hvor der herskede den mest øredøvende støj, midt ude i vrimlen, så at sige under hestenes hove og vognenes hjul, på en kælder, en brønd, et lille tilmuret fangehul med gitter for, på bunden af hvilket et menneskeligt væsen, der frivilligt havde viet sig til evig jammer eller til en stor bod, bad nat og dag. Og alle de betragtninger, der nu til dags ville vækkes ved dette sælsomme skue – denne skrækkelige celle, en slags mellemled imellem hus og grav, kirkegård og by, dette levende væsen, der er afskåret fra det menneskelige samfund og regnes blandt de døde, denne lampe, der fortærer sin sidste dråbe olie i mørke, denne rest af liv, der dør hen i en grav, dette åndedræt, denne stemme, denne evige bøn i en kiste af sten, dette ansigt, der stadig er vendt imod den

anden verden, dette øje, i hvilket allerede en anden sol spejler sig, dette øre, der ligger op til gravens vægge, denne sjæl, der holdes fanget i dette legeme, dette legeme, der holdes fanget i dette fængsel, og under dette dobbelte hylster af kød og af sten den stadige summen af denne sjæl i vånde – intet af alt dette tænkte mængden på. Datidens fromhed, som kun ræsonnerede lidt og var lidet fintmærkende, så ikke så mange sider ved en religiøs handling. Den tog tingene under et og hædrede, ærede, kanoniserede ofret, om så skulle være, men den analyserede ikke de lidelser, det medførte, og følte ikke synderlig medynk dermed. Den bragte af og til den ynkelige bodfærdige nogen føde, kiggede ind ad hullet for at se, om han levede endnu, men den vidste ikke, hvad han hed, knapt nok, hvor mange år det var, siden han begyndte at dø, og når en fremmed stillede naboerne spørgsmål angående dette levende skelet, der rådnede i denne kælder, svarede de simpelt hen, i fald det var en mand: "Det er eneboeren", og i fald det var en kvinde: "Det er eneboersken".

Man så sådan på alting den gang, uden metafysik, uden overdrivelse, uden forstørrelsesglas, med blotte øjne. Mikroskopet var endnu ikke opfundet, hverken til brug for, hvad der hørte hjemme i materiens eller i åndens verden.

Skønt man ikke undrede sig synderligt over dem, var sådanne eksempler på en sådan selvindespærring midt inde i byerne, som ovenfor anført, i virkeligheden talrige. Der var i Paris en hel del sådanne celler, i hvilke eneboere kunne bede til Gud og gøre bod, og de var næsten alle beboede. Gejstligheden holdt nu ganske vist ikke af, at de stod tomme, for det havde til følge, at de troende blev lunkne, og kunne man ikke skaffe

bodfærdige, anbragte man derfor spedalske i dem. Foruden cellen på Grèvepladsen var der en i Montfaucon, en i Charnier des Innocents, en tredje, jeg ved ikke bestemt hvor – i Logis Clicyon, tror jeg – og andre på mange andre steder, hvor man endnu træffer spor af dem i traditionen, efter at de selv er forsvundet. Universitetsstaden havde også sine. På St. Genevièvebjerget sang en slags Job i middelalderen i tredive år de syv bodssalmer på en mødding på bunden af en cisterne – han begyndte forfra igen, når han var færdig, og sang højere om natten end om dagen, *magna voce per umbras* – og endnu den dag i dag synes oldgranskeren, at han kan høre hans stemme, når han kommer ind i gaden Puits qui Parle.

Idet vi holder os til cellen i Rolandstårnet, må vi sige, at den aldrig havde savnet eneboersker. Siden frøken Rolands død havde den sjældent stået ledig et års tid eller to. Mange kvinder har der begrædt deres fejltrin eller deres forældres eller elskedes død. Pariservittigheden, der blander sig i alt, selv i ting, der slet ikke vedkommer den, påstod, at man kun sjældent havde set enker der.

Efter tidens skik angav en latinsk indskrift, der var anbragt på muren, for den, der kom forbi og kunne læse, hvilket fromt brug denne celle var bestemt til. Denne skik, at angive en bygnings bestemmelse ved en kort indskrift over porten, holdt sig til midten af det sekstende århundrede. Således læser man endnu i Frankrig over døren til fængslet på herresædet i Tourville: *Sileto et spera*, i Irland under våbenskjoldet over den store port på slottet Fortescue: *Porte scutum, salus ducum*, i England over hovedindgangen til greverne Cowpers gæstfri

herresæde: *Tuum est*. Det kommer af, at enhver bygning den gang var en tanke.

Da der ingen dør var i den tillukkede celle i Rolandstårnet, havde man oven over vinduet med store latinske bogstaver indridset de to ord

Tu ora.

Menigmand, som ikke ser så dybt i tingene, og som gerne oversætter Ludovico Magno ved Porte St. Denis, havde som følge af denne indskrift givet denne sorte, skumle og fattige hule navnet *Trou aux Rats* (Rottehullet). Det er måske en mindre sublim tydning end den anden, men så er den til gengæld mere malende.

3. En historie om en majskage

På den tid, da denne historie foregik, var cellen i Rolandstårnet beboet. Har læseren lyst til at vide af hvem, behøver han kun at lytte til den samtale, der blev ført imellem tre brave sladdersøstre, som i det øjeblik, da vi henledte hans opmærksomhed på rottehullet, akkurat styrede samme steds hen, idet de kom fra Châtelet og gik op imod Grèvepladsen langs vandet.

De to af disse kvinder var klædt som agtbare pariserborgerkoner. Deres fine hvide halskraver, deres skjorte af rødt- og blåstribet groft, halvuldent tøj, deres hvide strømper, der sad godt på benene omvundne med kulørte broderede svikler, deres firkantede sko af gult læder med sorte såler og især deres hovedpynt, dette horn af flitterguld overlæsset med bånd og kniplinger, som kvinderne i Champagne bærer endnu den dag i dag, idet de i så henseende kappes med grenadererne i den russiske kejsergarde, alt dette viste, at de tilhørte den klasse rige købmandskoner, som ligger lige midt imellem, hvad lakajerne kalder "et fruentimmer", og hvad de kalder "en dame". De bar hverken ringe eller guldkors, men det var let at se, at grunden dertil ikke var fattigdom, men ganske simpelt frygt for at blive idømt bøder. Den tredje var klædt omtrent lige sådan, men der var i hendes holdning og væsen dette ubestemmelige, som siger en, at det er en provinsnotars kone, man har for sig. Man kunne se af den måde, hvorpå hendes bælte gik op over hofterne, at hun ikke havde været længe i Paris. Hertil kom en pibet halskrave, sløjfer på skoene, at striberne på hendes skørt gik på tværs i stedet for

på langs, og tusinde andre særheder, som den gode smag tog anstød af.

De to først omtalte stillede den gang op, der er ejendommelig for pariserinder, som viser provinsboere om i byen. Provinsdamen holdt en tyk dreng i hånden, og han holdt igen en tyk majskage i sin hånd.

Det gør os ondt at måtte tilføje, at han på grund af den barske årstid brugte tungen som lommetørklæde.

Barnet lod sig slæbe af sted, *non passibus æquis*, som Virgil siger, og snublede hvert øjeblik til moderens store ærgrelse. Han så nu ganske vist også mere på kagen end på brostenene. Det måtte utvivlsomt være vigtige grunde, der afholdt ham fra at bide i den, for han nøjedes med at se ømt på den. Men moderen burde selv have båret den. Det var grusomt at gøre den tykke, pluskæbede dreng til en Tantalus.

De tre kvinder talte imidlertid sammen.

"Lad os skynde os, madam Mahiette," sagde den yngste og tykkeste til provinskonen. "Jeg er meget bange for, at vi kommer for sent. De sagde i Châtelet, at han straks skulle stilles i gabestokken."

"Å, sikke noget snak, madam Dudarde Musnier," sagde den anden pariserinde. "Han skal stå to timer i gabestokken. Vi kommer tids nok. Har I nogen sinde set nogen stå i gabestokken, kære Mahiette?"

"Ja," sagde provinskonen, "i Rheims."

"Å, hvad er der ved Jeres gabestok i Rheims? Et usselt bur, som man kun drejer bønder rundt i. Det er også noget at tale om."

"Kun bønder!" sagde Mahiette. "På Klædetorvet i Rheims! Vi har set ganske dejlige forbrydere der, folk, som havde dræbt både deres fader og moder! Bønder! Hvad ser I os an for, Gervaise?"

Det er sikkert, at provinskonen var lige ved at blive fornærmet på sin gabestoks vegne. Heldigvis førte den taktfulde madam Dudarde Musnier i tide samtalen over i et andet spor.

"Men det er sandt, madam Mahiette, hvad siger I om vore flamske gesandter? Har I også dem lige så smukke i Rheims?"

"Nej, jeg må tilstå, at sådanne flamlændere ser man kun i Paris," svarede Mahiette.

"Har I set den store gesandt, der er skomager?" spurgte Dudarde.

"Ja," sagde Mahiette, "han ser ud som en Saturn."

"Og den tykke, hvis ansigt ligner en bar mave?" sagde Gervaise. "og den lille med de små øjne med røde øjenlåg, flået og skrabet, som han er over hele ansigtet, så han ser ud som et tidselhoved?"

"Deres heste er nydelige at se på," sagde Dudarde, "opsadlede, som det er skik og brug der i landet."

"Ak, kære," sagde provinskonen Mahiette, idet hun afbrød hende og nu også påtog sig en overlegen mine, "hvad ville I så have sagt for en og tyve år siden, i 61, ved kroningen i Rheims, om I havde set prinsernes og kongens følges heste? Der var alle slags skaberakker og dækkener, nogle af det fine tøj, de kalder damask, og kantede med zobelskind, andre af fløjl og besatte med hermelinssnipper, og atter andre var helt overlæssede med

guldstads og store klokker af guld og sølv. Gud, hvor det havde været kostbart! Og så de smukke små pager!"

"Derfor kan flamlænderne da også godt have smukke heste," sagde madam Dudarde højt, "og i går var de til et prægtigt aftengilde hos købmændenes oldermand på rådhuset, hvor der blev opvartet med sukkergodt, kryddervin og andre lækre sager."

"Hvad siger I, naboerske?" råbte Gervaise. "Det var hos hr. kardinalen i Petit-Bourbon, at gesandterne spiste til aften."

"Nej, det var på rådhuset."

"Nej, det var virkelig i Petit-Bourbon."

"Det er så sikkert, at det var på rådhuset," sagde Dudarde ærgerlig, "at jeg kan fortælle, at doktor Hjælpeløs holdt en tale til dem på latin, som huede dem overmåde vel. Jeg har det fra min mand, som er edsvoren boghandler."

"Det var så vist i Petit-Bourbon," svarede Gervaise ikke mindre ivrig, "at jeg kan opregne alt, hvad hr. kardinalens forvalter lod sætte for dem: tolv tønder hvid, rød og højrød kryddervin, fire og tyve kasser dobbelt, forgyldt lyoner-marcipan. Lige så mange to punds kærter samt seks halvankere hvid og rød beaunevin af den bedste, der var at opdrive. Jeg skulle mene, det er pålideligt. Jeg har det fra min mand, som er underbefalingsmand i Parloir-aux-Bourgeois, og som i morges sammenlignede de flanderske gesandter med kejseren af Trapezunts, der kom til Paris fra Mesopotamien under den forrige konge, og som havde ringe i ørene."

"Det er så vist, at de spiste til aften på rådhuset," sagde Dudarde lidt opbragt over denne lange forklaring, "at man aldrig har set mage til opstilling af kødmad og sukkergodt."

"Jeg siger Jer, at de blev opvartede af le Sec, som er rådhustjener. Det er det, I tager fejl af, men det var i Petit-Bourbon."

"Det var på rådhuset."

"Nej, i Petit-Bourbon, kære. Jeg ved, at ordet Espérance, der står over hovedindgangen, var illumineret."

"Det var på rådhuset! Det var på rådhuset! Jeg ved, at Husson le Voir spillede på fløjte."

"Nej, siger jeg!"

"Jo, siger jeg!"

"Nej, siger jeg!"

Den brave tykke Dudarde skulle til at svare, og det er nok muligt, at de kunne være kommet i hårene på hinanden, hvis ikke Mahiette pludselig havde råbt: "Se dog på de mennesker, der har samlet sig der nede for enden af broen! Der er noget, de ser på."

"Jeg synes virkelig, jeg hører en tamburin," sagde Gervaise. "det er vist den lille Esmeralda, der lader sin ged vise sine kunster. Skynd Jer, Mahiette, gå rask til, og hal Jer dreng af sted med Jer. I er kommet hertil for at se Paris' mærkværdigheder. I går så I flamlænderne, i dag må I se sigøjnersken."

"Sigøjnersken!" sagde Mahiette, idet hun pludselig gjorde omkring og greb sin søn hårdt i armen. "Nej, Gud fri mig! Hun ville stjæle mit barn fra mig. Kom, Eustache!"

Hum gav sig til at løbe hen ad kajen ned imod Grèvepladsen, til hun havde broen et langt stykke bag sig. Omsider sank barnet, som hun slæbte med sig, i knæ, og hun standsede åndeløs. Dudarde og Gervaise indhentede hende igen.

"Sigøjnersken stjæle Jert barn!" sagde Gervaise, "sikken et indfald!"

Mahiette rystede på hovedet med en spekulativ mine.

"Løjerligt er det," sagde Dudarde, "at den bodfærdige har samme tanker om sigøjnerskerne."

"Hvem er den bodfærdige?" sagde Mahiette.

"Søster Gudule," sagde Dudarde.

"Hvad er det for en søster Gudule?" sagde Mahiette.

"Nå, det er godt at mærke, at I er fra Rheims, siden I ikke engang ved det!" svarede Dudarde. "Det er eneboersken i rottehullet!"

"Hvad for noget," sagde Mahiette, "den stakkels kone, vi er på vej til med majskagen her?"

Dudarde nikkede.

"Akkurat. I får hende straks at se i hendes vindue på Grèvepladsen. Hun har samme mening om disse ægyptiske landstrygere, der slår på tamburin og spår folk. Man ved ikke, hvorfra disse skrækkelige zingari og ægyptere kommer. Men hvorfor løber I sådan Jer vej for ikke at få dem at se?"

"Å," sagde Mahiette, idet hun tog sin drengs runde hoved imellem sine hænder, "jeg vil ikke have, at det skal gå mig, som det gik Paquette la Chantefleurie."

"Å, den historie må I fortælle os, kære Mahiette," sagde Gervaise, idet hun tog hende i armen.

"Det skal jeg gerne," svarede Mahiette. "man kan rigtignok mærke, at I er fra Paris, siden I ikke kender den. Så må I da altså vide – men vi har ikke nødig at blive stående for den sags skyld – at Paquette la Chantefleurie var en smuk pige på atten år, da jeg også var i den alder, det vil sige for atten år siden, og

at det er hendes egen skyld, når hun nu ikke som jeg er en skikkelig, trivelig matrone på seks og tredive med mand og barn. Det var der nu for resten ingen tid til lige fra hendes fjortende år … hun var datter af Guybertaut, spillemanden, der spillede og sang i bådene ved Rheims, og som havde spillet for Karl den Syvende ved hans kroning, da han sejlede ned ad Bestefloden fra Sillery til Muison, og jomfruen af Orleans selv var med. Paquettes gamle fader døde, mens hun endnu var barn, så hun havde kun sin moder, der var søster til hr. Pradun, gørtler og kobbersmedemester i Paris – han boede i Rue Parin-Garlin og døde i fjor. I ser altså, at hun var kommet af godt folk. Moderen var desværre et godmodigt kvindfolk, som ikke lærte Paquette andet end at lave en smule stads og legetøj, men det hindrede ikke, at den lille blev meget stor, og at de blev ved at være lige fattige. De boede i Rheims nede ved floden, i gaden, Folle-Peine. Læg vel mærke til det, for jeg tror nu, det var det, der styrtede Paquette i ulykke. I -61, det år, da vor konge, Ludvig den Ellevte – Gud bevare ham – blev kronet, var Paquette så smuk og munter, at alle mennesker kaldte hende Chantefleurie … stakkels pige! … hun havde smukke tænder, og hun holdt så meget af at le for at vise dem. Nå, når et pigebarn holder af at le, er hun på vej til at komme til at græde. De smukke tænder spolerer de smukke øjne. Sådan gik det også Chantefleurie. Hun og hendes moder havde meget ondt ved at opretholde livet. Det var gået meget tilbage for dem siden spillemandens død. Det stads, de lavede, indbragte dem ikke mere end seks hvid om ugen. Hvor var nu de tider henne, da fader Guybertaut tjente tolv pariser-sols ved sin sang ved en eneste kroning? En vinter, det var just i -61, havde de to kvinder

hverken brænde eller kvas, og da det var meget koldt, fik Chantefleurie så dejlig røde kinder, at mændene råbte Paquette efter hende, og adskillige råbte Paquerette og så gik hun til grunde … vil du lade være at bide af kagen, Eustache! … vi så straks, at det var ude med hende, da hun en søndag mødte i kirken med et guldkors om halsen. Fjorten år! Hvad siger I til det! Først var det den unge vicomte de Cormontreuil, som har sit klokketårn tre fjerdingvej fra Rheims, så hr. Henri de Triaucourt, kongelig berider. Så gik det ned ad bakke, for så kom Chiart de Beaulion, våbenherolden, og så, stadig ned ad bakke, Guery Aubergeon, kongens forskærer, så Macé de Frepus, Hans kongelige Højhed dauphinens barber, Thévenin le Moine, kongens røgemester. De blev stadig ældre og ringere af stand. Hun faldt i hænderne på Guillaume Racine, spillemanden, og Thierry de Mere, lygtetænderen og så var den stakkels Chantefleurie til fals for alle. Hun var nået til den sidste hvid af sit guldstykke. Hvad mener I, I gode madammer – ved kroningen, just i -61, var hun faldet i hænderne på ham, der har opsigt med alle slemme huse! … det var just det år!"

Mahiette sukkede og tørrede en tåre.

"Ja, der er da ikke noget særlig mærkeligt ved den historie," sagde Gervaise, "og jeg mærker ingenting hverken til sigøjnere eller børn."

"Giv blot tid," svarede Mahiette, "nu kommer barnet straks … i -66 – det bliver seksten år siden i denne måned, St. Pauls dag – nedkom Paquette med en lille pige. Det var hende sådan en glæde, hun havde længe ønsket sig et barn. Hendes moder, den skikkelige kone, som aldrig havde forstået andet end at lukke øjnene, var død. Paquette havde ingen mere her i verden, hun

kunne holde af, og som holdt hende. I de fem år, der var gået, siden hun faldt, var Chantefleurie blevet en ynkelig skabning. Hun stod alene, ganske alene, folk pegede fingre og råbte af hende på gaden, betjentene slog hende, og de pjaltede gadedrenge gjorde nar ad hende. Og så var hun blevet tyve år, og det er en høj alder for skøger. Hendes kærlighedsbedrifter begyndte at indbringe lige så lidt som det stads, hun lavede i gamle dage, for hver rynke, der kom, gik der en daler. Vinteren blev streng for hende igen. Der blev efterhånden knapt på brændsel i hendes kamin og på brød i hendes skab. Arbejde kunne hun ikke, for samtidig med, at hun var blevet vellystig, var hun blevet lad, og hun led meget mere end andre, fordi hun, samtidig med, at hun var blevet lad, også var blevet ømskindet. Sådan forklarer vor præst ved St. Rémy i det mindste, at den slags fruentimmer lider mere af sult og kulde end andre fattige, når de bliver ældre."

"Ja, det er meget rigtigt," sagde Gervaise, "men hvor bliver sigøjnerne af?"

"Giv dog lidt tid, Gervaise!" sagde Dudarde, som var mindre utålmodig. "Hvad skulle der blive til enden, når alt kom i begyndelsen? Gå videre, Mahiette. Den stakkels Chantefleurie!"

Mahiette gik videre i sin fortælling.

"Hun var altså meget tungsindig, meget ulykkelig, og tårerne furede hendes kinder. Men i hendes skam, i hendes ryggesløshed og i hendes forladthed bares det hende for, at hun ville have mindre at skamme sig over, være mindre ryggesløs og forladt, i fald der var noget eller nogen i verden, hun kunne holde af, og som kunne holde af hende igen. Det måtte være et barn, for kun et barn kunne være uskyldigt nok … den

erkendelse var hun kommet til efter at have prøvet at stå i forhold til en røver, det eneste mandfolk, der gad have med hende at gøre. Efter kort tids forløb havde hun opdaget, at røveren foragtede hende … sådanne skøger må have en elsker eller et barn til at fylde deres hjerte, ellers er de såre ulykkelige. Da hun nu ingen elsker kunne få, kastede hun sig helt over ønsket om at få et barn, og da hun ikke havde ophørt at være gudfrygtig, bad hun stadig til den gode Gud om det. Den gode Gud forbarmede sig over hende og skænkede hende en lille pige. Jeg kan ikke beskrive hendes fryd, det var et sandt raseri af tårer, kys og kærtegn. Hun ammede selv sit barn, lavede svøb til det af sit sengetæppe, det eneste, hun havde i sin seng, og mærkede hverken til kulde eller sult. Glæden gav hende hendes skønhed tilbage. Gammel pige bliver ung moder. Det gamle liv begyndte igen, herrerne kom atter til Chantefleurie, hun fandt atter købere til sine varer, og alt, hvad hendes skrækkelige liv indbragte hende, brugte hun til at anskaffe svøb, barnekapper og hagesmække, trøjer og kniplinger og små silkehuer for, uden så meget som at tænke på at købe sig et nyt sengetæppe … Hør, Eustachie, jeg har en gang sagt, at du ikke må spise af kagen … det er sikkert, at den lille Agnes – sådan hed barnet – det var hendes døbenavn, efternavn havde Chantefleurie ikke haft i lange tider – det er sikkert, at den lille pige var mere pyntet med bånd og broderier end nogen kronprinsesse! Blandt andet havde hun et par små sko, som jeg er vis på, Hans Majestæt kong Ludvig den Ellevte aldrig har haft mage til. Hendes moder havde selv syet og broderet dem til hende og udstafferet dem med så meget guldstads og flitter, som om det var en kjole til den hellige jomfru, hun lavede. Det var de nydeligste små

rosenrøde sko, man kunne se for sine øjne. De var ikke længere end min tommelfinger, og man måtte ligefrem se barnets små fødder komme ud af dem for at kunne tro, at de nogen sinde havde været i dem. Men de små fødder var nu rigtig nok også så bitte små, og så var de så smukke og så rosenrøde, mere rosenrøde end silken, skoene var lavede af ... når I får børn, Dudarde, vil I opdage, at der ikke findes noget smukkere end sådanne små fødder og sådanne små hænder."

"Der er intet, jeg hellere ønsker mig," sagde Dudarde med et suk, "men jeg venter til det behager hr. Andry Musnier."

"Paquettes barn havde nu for resten ikke blot smukke fødder. Jeg så hende, da hun ikke var mere end fire måneder, og hun var ligefrem til at blive forlibt i. Hendes øjne var større end hendes mund, så havde hun det dejligste sorte hår, som allerede krøllede. Det var tydeligt, at hun måtte blive en stolt brunette, når hun blev en seksten år. Moderen blev mere og mere forgabet i hende for hver dag, der gik. Hun kælede for hende, kyssede hende, kildede hende, vaskede hende, pyntede hende og var lige ved at spise hende op. Hun var helt ude af sig selv af kærlighed til det barn og takkede stadig Vor Herre for det. Især var der en jubel uden ende over hendes smukke rosenrøde fødder. Hun var ligefrem forrykt af henrykkelse over dem. Hun kyssede dem evig og altid og kunne aldrig blive ked af at tale om, hvor små de var. Hun stak dem i de små sko og trak dem ud igen, beundrede dem, faldt i forundring over dem, lod lyset skinne igennem dem, blev rørt, når hun prøvede på at lade dem spadsere på sin seng, og havde gerne kunnet tilbringe hele sit liv med at ligge på knæ og trække skoene af og på de små fødder, som om barnet havde været et Jesusbarn."

"Ja, historien er køn og god," sagde Gervaise halv højt, "men hvor bliver sigøjnerne af?"

"Nu kommer de," svarede Mahiette. "Der kom nu en dag en flok højst mærkværdige mennesker til Rheims. Det var tiggere og landstrygere, der strejfede om i landet under anførsel af deres hertug og deres grever. De var brune i huden, havde ganske kruset hår og sølvringe i ørene. Kvinderne var endnu grimmere end mændene. De var endnu mørkere i ansigtet, som altid var blottet, havde usle klæder på kroppen, gamle grove tørklæder over skuldrene, og håret flagrede efter dem som en hestehale. Børnene, der tumlede om i skødet på dem, havde kunnet gøre en abekat bange. Det var en gyselig bande. De kom lige direkte til Rheims fra Nedreægypten over Polen. Paven havde skriftet dem, sagde man, og pålagt dem som bod at vandre om i verden syv år i træk uden at sove i nogen seng. De kaldte sig også pønitenter og stank gyseligt. Det lader til, at de før havde været saracenere, hvisårsag de troede på Jupiter og krævede ti livres af alle ærkebiskopper og abbeder med biskops rang. Der er en pavelig bulle som siger, at det tilkommer der dem. De kom til Rheims for at spå i kongen af Algiers og kejseren af Tysklands navn. I kan jo nok tænke jer, at mere behøvedes der ikke for at nægte dem adgang til byen. Så lejrede hele banden sig med øvrighedens tilladelse uden for Braineporten på højen, hvor møllen ligger, lige ved siden af gruberne i det gamle kridtbrud. Og så gik alle mennesker i Rheims ud og så på dem. De så en i hånden og spåede de mærkværdigste ting. De havde kunnet spå Judas, at han skulle blive pave. Der gik imidlertid slemme rygter om dem, at de stjal børn, rapsede pengepunge, og spiste menneskekød. De

fornuftige sagde til tosserne "lad være at gå der ud", og så gik de dog selv hemmeligt derud. Folk var som besatte. Sagen er, at de sagde ting, som kunne have sat en kardinal i forbavselse. Mødrene var umådelig stolte af deres børn efter at ægypterinderne havde læst alle slags mærkværdige ting i deres hænder, skrevet på hedensk og tyrkisk. En havde en kejser, en anden en pave, en tredje en kaptajn. Den stakkels Chantefleurie blev også nysgerrig. Hun ville også have at vide, hvad hun havde, og om hendes smukke lille Agnes ikke engang skulle blive kejserinde af Armenien eller sådant. Hun gik altså ud til sigøjnerskerne med barnet, og de beundrede det og kælede for det og kyssede det med deres sorte munde og var, til moderens store glæde, umådelig forbavsede over hendes lille hånd. Især var de henrykte over hendes små fødder og de smukke sko. Barnet var endnu ikke et år gammelt, men det pludrede allerede, lo til sin moder som en lille nar, var tykt og buttet og gjorde de tusinde små nydelige fagter, som om det var en engel fra Paradis. Den lille blev meget forskrækket over sigøjnerskerne og gav sig til at græde, men så kyssede moderen hende blot så meget mere og gik sin vej, henrykt over den lykke spåkvinderne havde lovet hendes Agnes. Hun ville blive en skønhed, et dydsmønster og dronning, sagde de. Hun gik altså hjem i sit hul i Rue Folle-Peine ganske stolt over, at det var en dronning, hun bar. Dagen efter benyttede hun sig af et øjeblik, mens barnet lå og sov i hendes seng – for hun havde det altid ved siden af sig om natten – åbnede sagte døren, som hun lod stå på klem og løb over til en kone i Rue de la Séchesserie for at fortælle hende, at den dag ville komme, da kongen af England og ærkehertugen af Etiopien skulle opvarte hendes datter ved

bordet, og hundrede andre forbavsende ting. Da hun kom tilbage, hørte hun ikke barnet skrige, mens hun gik op ad trappen. "Godt," sagde hun til sig selv, "hun sover endnu." Da hun kom op, fandt hun døren mere åben, end da hun gik. Hun trådte ind, den stakkels moder, og ilede hen til sengen … barnet var der ikke mere, sengen var tom, det eneste, der var tilbage, var en af de smukke små sko. Hun flygtede ud af stuen og ned ad trapperne og gav sig til rende panden imod murene, idet hun råbte: "Mit barn! Hvor er mit barn? Hvem har taget mit barn?" Der var ingen på gaden, og huset lå alene for sig selv, så ingen kunne give hende nogen oplysning. Hun gik hele byen igennem, spejdede i alle gaderne, hid og did hele dagen, afsindig, forstyrret, forfærdelig at se på, snusende til døre og vinduer som et vildt dyr, der har mistet sine unger. Hun stønnede, håret fløj vildt om hende, hun var rædsom at se på, og i hendes øjne brændte der en ild, som tørrede tårerne bort. Hun standsede de forbigående og råbte: "Min datter! Min datter! Min skønne lille pige! Giver nogen mig min datter tilbage, vil jeg være hans hunds tjenestekvinde, og han skal få mit hjerteblod, om han vil have det." Hun mødte hr. pastoren ved St. Rémy, og til ham sagde hun: "Hr. pastor jeg vil grave i jorden med mine negle, men giv mig mit barn tilbage." Det var hjerteskærende, Dudarde, og jeg så en meget hård mand, mester Ponce Lacabre, prokuratoren, græde derved. Ak den stakkels moder! … om aftenen gik hun hjem. Mens hun havde været borte, havde en nabokone set to sigøjnersker gå op i huset med en pakke i armene og så var de kommet ud igen, havde lukket døren efter sig og skyndte sig af sted, og efter at de var gået, havde man hørt noget ligesom barneskrig oppe hos

Paquette. Moderen lo af fuld hals, fløj op ad trapperne, sprængte døren som med et kanonskud og trådte ind … Å det var skrækkeligt, Dudarde! I stedet for hendes søde lille Agnes, der var så rødmosset og frisk, rigtig en Guds gave, kravlede et lille grimt, halt, enøjet, vanskabt uhyre skrålende omkring på stengulvet. Hun holdt hænderne for øjnene af rædsel. "Å," sagde hun, "har heksene forgjort min datter til dette forskrækkelige uhyre?" Man skyndte sig at skaffe den lille klumpfod af vejen. Hun var blevet vanvittig, hvis det ikke var sket. Det var et misfoster, en af sigøjnerskerne, der hørte Djævelen til, havde født til verden. Han så ud til at være en fire år og talte et sprog, som ikke lignede menneskelig tale, det var rent umulige ord … Chantefleurie havde kastet sig over den lille sko, del eneste, der var tilbage af alt, hvad hun havde elsket. Hun blev liggende så længe uden at røre sig, stum og uden at trække vejret, at man troede, hun var død. Pludselig begyndte hun at ryste over hele kroppen, dækkede sin relikvie med rasende kys og brast i en hulken, som om hendes hjerte skulle briste. Jeg forsikrer jer, vi græd alle sammen. "Å, min lille engel, min søde, lille pige, hvor er du blevet af?" råbte hun, så det skar os i hjertet. Jeg græder endnu, når jeg tænker på det, for vore børn, ser I, det er vort hjerteblod … min stakkels Eustache, du er så sød! Å, hvis I vidste, hvor artig han er! I går sagde han til mig: "Jeg vil være soldat." Å, Eustache, sæt, jeg mistede dig! – Chantefleurie rejste sig pludselig og gav sig til at løbe omkring i Rheims råbende: "Til sigøjnernes lejr! Til sigøjnernes lejr! Af sted, rådhustjenere! Ud og brænd heksene!" Sigøjnerne var draget bort, og det var mørk nat, så man kunne ikke sætte efter dem. Den næste dag fandt man to mil fra Rheims på en hede imellem Gueux og

Tilloy resterne af et stort bål, nogle bånd, der havde tilhørt Paquettes barn, bloddråber og bukkemøg. Det var netop lørdag, så man tvivlede ikke på, at sigøjnerne havde holdt deres heksesabbat der på heden, og at de havde ædt barnet i selskab med Beelzebub, som muhamedanerne har for skik. Da Chantefleurie fik disse forskrækkelige ting at høre, græd hun ikke, men bevægede blot læberne, som om hun ville sige noget, men hun kunne ikke tale. Næste dag var hendes hår gråt, og dagen efter var hun forsvundet."

"Ja, det er rigtignok en skrækkelig historie," sagde Dudarde, "den kunne få selv en burgunder til at græde."

"Nu undrer det mig ikke mere, at skrækken for sigøjnerne giver Jer sådant bisselæder i skoene," sagde Gervaise.

"Og I havde så meget mere grund til at løbe Jer vej med Jer Eustache, som disse sigøjnere også er fra Polen," sagde Dudarde.

"Nej," sagde Gervaise, "de skal være fra Spanien og Catalonien."

"Catalonien? Ja det kan godt være," sagde Dudarde. "Polonien, Catalonien og Vallonien, de tre provinser forveksler jeg altid. Men så meget er vist, at sigøjnere er de."

"Og de har sikkert tænder, som er lange nok til at æde små børn," sagde Gervaise. "det skulle slet ikke undre mig, om Esmeralda også åd lidt med, hvor lille hun end gør sin mund. Hendes hvide ged gør alt for ondskabsfulde kunster til at der ikke skulle stikke noget fritænkeri under."

Mahiette gik tavs videre. Hun var hensunket i drømmerier af den slags, som plejer at følge efter en sørgelig historie, og som ikke ophører, før end det stød, denne giver, har forplantet sig

svingning efter svingning til de inderste hjertefibre. Imidlertid sagde Gervaise til hende: "Og har man aldrig siden fået at vide, hvad der blev af Chantefleurie?" Mahiette svarede ikke. Gervaise gentog sit spørgsmål, idet hun stødte hende på armen og nævnte hendes navn. Mahiette vågnede op af sine drømmerier.

"Hvad der blev af Chantefleurie?" sagde hun, idet hun mekanisk gentog de sidste ord, der endnu klang i hendes øren. Derpå tog hun sig sammen for at opfatte meningen af dem. "Nej, det har man aldrig fået noget at vide om," sagde hun ivrigt.

Efter en pause tilføjede hun:

"Nogle sagde, de havde set hende gå ud af byen ad Fléchembaultporten, da mørket faldt på, andre, at de havde set hende gå ud af den gamle Basée-port ved daggry. En tigger fandt hendes guldkors hængende på stenkorset på marken, hvor markedet holdes. Det var det smykke, hun faldt for i -61. Det var en gave fra hendes første elsker, den smukke vicomte de Cormontreuil. Paquette havde aldrig villet skille sig ved det, hvor usselt hun end havde haft det, hun holdt på det som på livet selv. Da vi så, at hun havde sluppet dette kors, tænkte vi da også alle sammen, at hun var død. Der var imidlertid nogle folk fra Vauteskroen, der sagde, at de havde set hende gå på sine bare ben på vejen ad Paris til. Men så måtte hun jo være gået ud af Vesleporten, så det stemmer ikke, eller rettere sagt, jeg tror, hun er gået ud af Vesleporten, men over i den anden verden."

"Det forstår jeg ikke," sagde Gervaise.

"Vesle, det er floden," sagde Mahiette med et tungsindigt smil.

"Stakkels Chantefleurie!" sagde Dudarde gysende. "Så er hun altså druknet!"

"Ja," sagde Mahiette, "og hvem skulle kunne have forudsagt den skikkelige fader Guybertaut, når han sejlede under Tinqueurbroen og sad og sang i sin båd, at hans kære lille Paquette også en dag skulle komme ned ad floden under den bro, men uden sang og uden nogen båd?"

"Og den lille sko?" spurgte Gervaise.

"Den forsvandt med moderen," svarede Mahiette.

"Stakkels lille sko!" sagde Dudarde.

Dudarde, der var et triveligt og følsomt stykke kvindfolk, havde nu gerne givet sig tilfreds med at sukke om kap med Mahiette, men Gervaise, der var mere nysgerrig, var nu færdig med sine spørgsmål.

"Og uhyret?" sagde hun pludselig til Mahiette.

"Hvad for et uhyre?" spurgte denne.

"Det lille sigøjneruhyre, som heksene gav Chantefleurie i bytte for hendes datter. Hvad gjorde I med det? Jeg håber da, at I også druknede det."

"Nej," sagde Mahiette.

"Hvad for noget! Så brændte I det vel. Det var også rimeligere. Sådan et heksebarn."

"Vi gjorde ingen af delene, Gervaise. Hr. ærkebiskoppen tog sig af sigøjnerbarnet, velsignede det og drev djævlen grundigt ud af kroppen på det, og så sendte han det til Paris, for at det kunne blive udstillet i sengen ved Notre Dame som hittebarn."

"Å, de biskopper!" brummede Gervaise, "de bærer sig altid anderledes ad end andre mennesker, fordi de er så lærde. Nu vil jeg bare spørge, hvad I mener, Dudarde – udstille djævlen som

hittebarn! For det er da tydeligt nok, at det lille uhyre var den skinbarlige djævel. Nå, Mahiette, hvad gjorde man så med ham i Paris? Jeg skulle da ikke tro, at nogen var så barmhjertig, at han ville have med ham at gøre."

"Det ved jeg ikke," svarede rheimserinden, "det var just i de dage, min mand købte amtsskriverembedet i Bern, to mil fra byen, og så tænkte vi ikke mere på den historie, så meget mere som de to høje ved Gernay uden for Bern skjuler tårnene på domkirken i Rheims for os."

Under denne samtale var de tre brave borgerkoner kommet ud på Grèvepladsen. De var så optaget, at de gik forbi breviaret uden for Rolandstårnet uden at standse, og styrede mekanisk hen imod gabestokken, om hvilken der havde samlet sig en stadig voksende masse mennesker. Det er højst rimeligt, at det skue, som i dette øjeblik fængslede alles opmærksomhed der, ville have bragt dem til fuldstændig at glemme rottehullet, og at det var deres agt at gøre holdt ved det, hvis den tykke seks års dreng, som Mahiette slæbte ved hånden, ikke pludselig havde mindet dem om det. "Moder," sagde han, som om en instinktmæssig følelse sagde ham, at de nu var forbi rottehullet, "må jeg nu spise kagen?"

Havde Eustache været fiffigere, det vil sige, havde han været mindre grådig, ville han have udsat at komme med dette spørgsmål, til de var kommet hjem i Universitetsstaden, hvor de boede hos mester Andry Musnier i Madame-la-Valence-gaden, og hvor han havde haft Seinens to arme og La Cités fem broer imellem rottehullet og kagen.

Nu vakte dette uforstandige spørgsmål atter Mahiettes opmærksomhed i samme øjeblik, Eustache stillede det.

"Det er sandt," udbrød hun, "vi glemmer eneboersken! Sig mig, hvor Jert rottehul er, at jeg kan bringe hende hendes kage."

"Lige straks," sagde Dudarde, "det er en barmhjertighedsgerning."

Det syntes Eustache slet ikke om.

"Det er min kage!" sagde han, idet han skød snart den ene, snart den anden skulder helt op til ørene, hvilket under sådanne omstændigheder er det højeste tegn på misfornøjelse.

De tre kvinder vendte om, og da de var kommet i nærheden af Rolandstårnet, sagde Dudarde til de andre:

"Det går ikke an, at vi alle tre på en gang kigger ind i hullet, det kunne let gøre den bodfærdige rasende. Lad I, som I læser et dominus i breviaret, mens jeg stikker næsen ind ad vinduet til hende. Hun kender lidt til mig. Jeg skal sige til, når I kan komme."

Hun gik alene hen til vinduet. I samme øjeblik, hun så der ind, malede der sig den dybeste medlidenhed i alle hendes træk, og hendes muntre og frejdige ansigt skiftede så pludseligt udtryk og farve, som om hun var kommet fra solskin over i måneskin. Hun fik tårer i øjnene, og hendes mund trak sig sammen, som om hun var ved at briste i gråd. Et øjeblik efter lagde hun fingeren på munden og vinkede ad Mahiette, at hun skulle komme.

Mahiette gik der hen i stærk sindsbevægelse, tavs og på tåspidserne, som når man træder hen til et dødsleje.

Det var også et sørgeligt syn, der viste sig for de to kvinder, mens de stod der og kiggede ind ad det tilgitrede vindue i rottehullet uden at røre sig og holdende vejret. Cellen var snæver, mere bred end dyb, den var spidsbuehvælvet og så

indvendig ud som pulden af en stor bispehue. På den bare flise, der dannede gulvet, sad en kvinde og krøb sammen i en krog. Hun støttede hagen på sine knæ, som hun af al magt pressede op imod brystet med sine korslagte arme. Som hun således sad der sammensunket i sig selv, klædt i en brun sæk, der helt indhyllede hende med sine brede folder, med det lange, grå hår slået ud, så det faldt ned over hendes ansigt og dækkede hendes ben helt ned til fødderne, tog hun sig ved første øjekast ud som en sælsom skikkelse, der hævede sig frem fra cellens mørke baggrund, som en slags sort trekant, som dagslyset, der faldt ind igennem vinduet, skar i to halvdele, der trådte skarpt ud fra hinanden, den ene belyst og den anden mørk. Det var et af disse spøgelser sammensatte halvt af lys og halvt af skygge, som man ser i drømme og blandt Goyas mærkværdige raderinger, blege, ubevægelige, mørke, sammensunkne på en grav eller liggende med ryggen op til et fængselsgitter. Det var hverken en kvinde eller en mand, hverken et levende væsen eller en bestemt skikkelse, det var et fantom, et slags syn, i hvilket fantast og virkelighed blandede sig som lys og skygge. Man skelnede knapt under det udslagne hår, der nåede helt ned til gulvet, en mager og hård profil. Det var knapt nok, at hendes kjortel lod spidsen af en nøgen fod, der trak sig sammen på det kolde, frosne stengulv, komme til syne. Det lidt, man skimtede af en menneskelig skikkelse under dette sorgens hylster, fik en til at gyse.

Denne skikkelse, som man kunne tro sad fast i stengulvet, syntes hverken at røre sig, at tænke eller at, trække vejret. Skønt hun lå der på det bare stengulv i januar måned kun hyllet i en tynd lærredssæk, uden ild at varme sig ved, i et fængsel, hvis

skrå lufthul kun lod nordenvinden og aldrig en solstråle trænge ind til hende, syntes hun ikke at lide ved det, ja ikke engang at mærke det. Man kunne fristes til at sige, at hendes fængsel havde forstenet hende, og at vinterkulden havde gjort hende til is. Hendes hænder var foldede, øjnene stod stive i hovedet på hende. Ved første øjekast tog man hende for et spøgelse, ved det andet for en billedstøtte.

Af og til åbnede hendes blå læber sig imidlertid til et åndedræt og skælvede, men så dødt, så mekanisk, som bladene spredes af vinden.

Hendes glansløse øjne udslyngede et blik, et ubeskriveligt blik, et dybt, mørkt, uforstyrligt blik, der ufravendt var rettet imod en krog af cellen, som man ikke kunne se ude fra, et blik, som syntes at knytte alle de mørke tanker, der rummedes i denne våndefulde sjæl, til en eller anden hemmelighedsfuld genstand.

Sådan så det væsen ud, som efter sin bolig i kaldtes eneboersken og efter den klædning, hun bar, den bodfærdige.

De tre kvinder – for Gervaise var trådt hen til Mahiette og Dudarde – stod og kiggede ind ad vinduet. Deres hoveder tog den smule dagslys, der ellers faldt ind i cellen, men den ulykkelige syntes ikke at lægge mærke til dem. "Lad os ikke forstyrre hende," sagde Dudarde sagte. "Hun er faldet i henrykkelse. Hun beder."

Mahiette betragtede imidlertid med stadig voksende uro dette blege, udtærede hoved med det vildt udslåede hår, og hun fik øjnene fulde af tårer. "Det var da mærkværdigt," mumlede hun.

Hun stak hovedet ind imellem tremmerne for vinduet, og det lykkedes hende at komme til at se hen i den krog, den ulykkelige ufravendt stirrede på.

Da hun trak hovedet tilbage, var hendes ansigt badet i tårer.

"Hvad kalder I denne kvinde?" spurgte hun Dudarde.

"Vi kalder hende søster Gudule," svarede Dudarde.

"Og jeg kalder hende Paquette Chantefleurie," sagde Mahiette.

Derpå lagde hun fingeren på munden og gav den forbavsede Dudarde et vink, at hun skulle stikke hovedet ind ad vinduet og se.

Dudarde fulgte vinket og opdagede i den krog, som eneboersken stirrede hen i med sit mørke, henrykte blik, en lille rosenrød atlaskes sko broderet med tusinde guld- og sølvsting.

Gervaise kiggede derind efter Dudarde, og så så de tre kvinder alle på en gang ind på den ulykkelige moder og gav sig til at græde.

Hverken deres blikke eller deres tårer forstyrrede imidlertid eneboersken. Hendes hænder var stadig foldede, hendes læber ubevægelige, hendes blik stift, og hvem, som kendte den lille skos historie, skar det i hjertet at se hende stirre sådan på den.

De tre kvinder havde endnu ikke sagt et eneste ord. De turde ikke tale, ikke engang sagte. Denne dybe tavshed, denne dybe smerte, denne dybe glemsel, hvori alt forsvandt på en eneste ting nær, gjorde et indtryk på dem som et højalter ved påske- eller julefesten. De tav, de samlede sig, de var lige ved at falde på knæ. De var til mode, som om de var kommet ind i en kirke i den stille uge.

Omsider prøvede Gervaise, der var den nysgerrigste og følgelig også den mindst følsomme af dem, på at få eneboersken til at tale. "Søster! Søster Gudule!" sagde hun.

Sådan kaldte hun tre gange på hende, højere og højere for hver gang. Eneboersken rørte sig ikke. Ikke et ord, ikke et blik, ikke et suk, ikke et livstegn.

Så sagde Dudarde med en blidere og mere kærtegnende stemme: "Søster! Søster Gudule!"

Samme tavshed, samme ubevægelighed.

"Det er et løjerligt fruentimmer!" råbte Gervaise, "et kanonskud ville jo ikke kunne få liv i hende!"

"Hun er måske døv," sagde Dudarde.

"Hun er måske blind," sagde Gervaise.

"Hun er måske død," sagde Mahiette.

Det er vist, at havde sjælen end ikke endnu forladt dette sløve, indslumrede, skindøde legeme, havde den i alt fald trukket sig tilbage til og skjult sig i dybder, hvortil intet indtryk på de ydre organer nåede.

"Så bliver vi nødt til at lægge kagen i vinduet, og så kan enhver knægt tage den. Hvad skal vi gøre for at vække hende?"

Eustache, som hidtil havde været optaget af en lille vogn, der blev trukket af en stor hund, gjorde pludselig den opdagelse, at de tre kvinder stod og kiggede ind ad vinduet efter noget. Han blev også nysgerrig, steg op på en sten, hævede sig på tåspidserne og stak sit tykke, rødmossede ansigt ind ad åbningen, idet han råbte: "Moder, lad mig se med!"

Ved lyden af denne klare, friske og klangfulde barnestemme fo'r eneboersken sammen. Hun drejede hovedet med et brat og skarpt sæt som en stålfjeder, slog håret tilbage fra ansigtet med

sine lange, udtærede hænder og så på barnet med et forbavset, bittert og håbløst blik. Det varede ikke længere end et syn.

"Å Gud!" skreg hun pludselig, idet hun skjulte sit hoved i sit skød, og det lød, som om hendes hæse stemme sønderrev hendes bryst, "vis mig dog i det mindste ikke andre menneskers børn!"

"God dag, madam," sagde barnet gravitetisk.

Dette stød havde imidlertid så at sige rystet eneboersken vågen. Der fo'r en gysen igennem hele hendes legeme fra hoved til fod, hendes tænder klaprede, hun hævede hovedet halvt op, og idet hun stemmede albuerne imod sine hofter og greb om sine fødder med hænderne ligesom for at varme dem, sagde hun:

"Å, hvor jeg fryser!"

"Stakkels menneske," sagde Dudarde grebet af dyb medlidenhed, "vil I have lidt ild?"

Hun rystede på hovedet.

"Her er noget kryddervin," sagde Dudarde, idet hun rakte hende en flaske. "Drik noget af det. Det vil varme Jer."

Hun rystede atter på hovedet, så stift på Dudarde og sagde: "Vand!"

Dudarde blev ved sit. "Nej, søster, det duer ikke i januar måned. I skal drikke lidt kryddervin og spise denne majskage, vi har taget med til Jer."

Hun skød kagen, som Mahiette rakte hende, fra sig og sagde: "Rugbrød!"

"Hør," sagde Gervaise, som nu også blev grebet af medlidenhed og trak sin uldne kåbe af, "der har I en kofte, som er lidt varmere end den, I har på. Tag den om Jer."

Hun afviste koften, som hun havde afvist flasken og kagen, og svarede: "En sæk!"

"Men I skulle dog også mærke, at det var fest i går," sagde den godlidende Dudarde.

"Jeg har mærket det," sagde eneboersken. "nu har jeg i to dage ikke haft vand i min krukke."

Efter en pause fortsatte hun: "Det er fest. Man glemmer mig, og det gør man ret i. Hvorfor skulle folk tænke på mig, der ikke tænker på dem? Når kullene går ud, bliver asken kold."

Så lod hun igen hovedet synke ned i sit skød, som om hun var træt af at tale så meget. Den enfoldige og deltagende Dudarde, som troede, at hendes sidste ord var en ny klage over, at hun frøs, svarede naivt: "Vil I da have en smule ild?"

"Ild!" sagde den bodfærdige i en sælsom tone. "Vil I da også skaffe den stakkels lille, der har ligget i jorden i femten år, lidt?"

Hun rystede over hele kroppen, hendes stemme rystede, hendes øjne funklede. Hun havde rejst sig op på knæene. Pludselig rakte hun sin hvide og magre hånd ud mod barnet, der så forbavset på hende. "Gå væk med det barn!" skreg hun. "Sigøjnersken kommer her forbi."

Så faldt hun næsegrus om, og hendes pande slog imod flisen, så det lød, som to sten slog sammen. De tre kvinder troede, hun var død. Et øjeblik efter rørte hun sig imidlertid igen, og de så hende slæbe sig på knæene og albuerne hen i den krog, hvor den lille sko lå. Så turde de ikke længere se der ind. De så hende ikke, men de hørte tusinde kys og tusinde suk blandede med hjerteskærende skrig og dumpe slag, som når et hoved bliver stødt imod en mur. Så kom der så voldsomt et slag, at det fik dem alle tre til at vakle, og så hørte de ikke mere.

"Skulle hun have slået sig ihjel?" sagde Gervaise, idet hun tog mod til sig og stak hovedet ind ad vinduet. "Søster! Søster Gudule!"

"Søster Gudule!" gentog Dudarde.

"Ak Gud, hun rører sig ikke mere!" sagde Gervaise. "Er hun død? Gudule! Gudule!"

Mahiette, som hidtil ikke havde kunnet tale for kvalt gråd, gjorde nu en kraftanstrengelse. "Vent lidt," sagde hun. Derpå bøjede hun sig frem imod vinduet og sagde: "Paquette Chantefleurie!"

Et barn, der uforsigtigt puster til den dårlig tændte lunte på en knallert, så den springer i øjnene på det, kan ikke blive mere forfærdet, end Mahiette blev over den virkning, det gjorde, at dette navn således pludselig blev kastet ind i søster Gudules celle.

Eneboersken rystede over hele kroppen, hun sprang op på sine bare ben og fo'r hen til vinduet med flammende øjne, så Mahiette og Dudarde og den tredje kvinde og barnet med fo'r tilbage, helt over imod kajens rækværk.

Imidlertid klamrede eneboerskens gruopvækkende skikkelse sig til gitteret for vinduet. "Å! Å!" skreg hun med en frygtelig latter, "det er sigøjnersken, der kalder på mig!"

I det samme fængslede et optrin ved gabestokken hendes vilde blik. Hendes pande furedes af rædsel, hun rakte sine to skeletagtige arme ud af vinduet og skreg med en stemme, der lød som en rallen: "Det er altså dog dig, du Ægyptens datter! Det er dig, der kalder på mig, du tyvekvinde, der stjæler børn! Forbandet være du! Forbandet, forbandet, forbandet!"

4. En tåre for en dråbe vand

Disse ord dannede så at sige bindeleddet imellem to optrin, der hidtil havde udviklet sig jævnsides, samtidig, hvert på sin særlige skueplads – det ene, det, som læseren lige har læst, i rottehullet; det andet, som vi nu skal skildre, på stigen op til gabestokken. Det første havde ikke haft andre vidner end de tre kvinder, læseren nylig har skiftet bekendtskab med, det andet havde til tilskuere hele det publikum, som vi har set samle sig på Grèvepladsen omkring gabestokken og galgen.

Denne mængde, som de fire betjente, der havde stået på post ved gabestokkens fire hjørner siden klokken ni om morgenen, havde givet håb om en eksekution, sådan som den nu kunne blive, ganske vist ikke en hængning, men en piskning, afskæring af nogle øren, kort sagt et eller andet – denne mængde var vokset så hurtigt, at de fire betjente kom i alt for stærk trængsel og mere end en gang var nødt til at trænge folk tilbage med dygtige svøbeslag og ved at lade hestene rykke ind på dem.

Denne folkemasse, der var vant til at vente på offentlige eksekutioner, røbede ikke nogen overdreven utålmodighed. Den morede sig med at se på gabestokken, en meget simpel bygning, der bestod af en ti fod høj, indvendig hul terning af murværk. En meget simpel trappe af utilhugne sten førte op til overfladen, på hvilken der var anbragt et horisontalt hjul af egetræ. Man bandt synderen med armene på ryggen. En træstang, der satte et i bygningens indre skjult spil i gang, drejede hjulet, som stadig lå horisontalt, og delinkventens

ansigt blev således efterhånden synligt fra alle punkter på pladsen. Det kaldte man at dreje en forbryder.

Som man ser, var gabestokken langt fra at byde på alle de behageligheder, gabestokken i hallerne tilbød. Der var intet arkitektonisk mærkeligt, intet monumentalt ved den. Der var intet tag med jernkors, intet ottekantet tårn, ingen spinkle søjler, som oppe ved taget udvidede sig til kapitæler med akanthusblade og blomster, ingen tagrender i form af kimærer og andre uhyrer, intet udskåret træværk, intet stuk og i stenen dybt udhugget billedhuggerarbejde.

Man måtte tage til takke med de fire sandstensvægge og en ussel stengalge, mager og skallet, ved siden af.

Det var et tarveligt traktement for yndere af gotisk arkitektur. Men der var nu rigtignok ingen, der interesserede sig mindre for monumentale bygninger end de brave drivere i middelalderen. De brød sig ikke synderlig om en gabestoks skønhed.

Omsider ankom synderen bundet på en kærre, og da han var blevet halet op på gabestokken, og man overalt fra pladsen kunne se ham bundet til hjulet med tove og remme, brød mængden ud i en vældig hujen blandet med latter og klap. Man havde genkendt Quasimodo.

Det var virkelig ham. Det var en sælsom måde, han vendte tilbage på. Her på den selv samme plads, hvor man den foregående dag havde hilst og hyldet ham og tiljublet ham bifald, da han kom som narrenes pave og fyrste med hertugen af Ægypten, kongen af Thunes og kejseren af Galilæa i sit følge, stod han nu i gabestokken. Det er imidlertid sikkert nok, at der i hele folkemassen, inklusive ham selv, der i går var blevet båret

i triumf og i dag stod som en arme synder, ikke var en eneste, der gjorde sig denne skæbnens omskiftelse klar. Gringoire og hans filosofi manglede ved dette skuespil.

Straks efter påbød Michel Noiret, kongelig edsvoren trompeter, mængden stilhed og udråbte kendelsen i overensstemmelse med hr. byfogedens ordre, hvorpå han stillede sig op bag kærren med sine folk.

Quasimodo var fuldstændig ligegyldig ved det hele og fortrak ikke en mine. Al modstand gjordes ham umulig, ved hvad man i datidens kriminalkancellistil kaldte "båndenes styrke og fasthed", hvilket ville sige, at remmene og lænkerne efter al sandsynlighed snærede ham helt ind i kødet. Det er for øvrigt en fængsels- og galejtradition, der ingenlunde er gået tabt, men trolig bevares endnu den dag i dag ved vore håndjern – vi er et civiliseret, kærligt og humant folk (bagnoet og guillotinen minder vi om i parentes).

Han havde ladet sig føre, puffe, bære, hale til vejrs, binde og løse. Der var ikke andet at se på hans ansigt end den forbavselse, man også kan finde i en vildmands eller en idiots træk. Man vidste, at han var døv, man skulle have troet, at han også var blind.

Man lagde ham på knæ på den runde skive. Han føjede sig i det. Man blottede ham til bæltestedet. Han fandt sig i det. Man snærede ham atter ind i en mængde remme og strikker. Han lod dem spænde og binde, så meget de ville. Kun stønnede han af og til lydeligt som en kalv, hvis hoved hænger og dingler ud over kanten på en slagtervogn.

"Det fæ," sagde Jehan Frollo du Moulin til sin ven Robin Poussepain – for de to studenter var naturligvis fulgt efter

delinkventen – "han begriber ikke mere af det hele end en oldenborre, der er spærret inde i en æske."

Folk lo, som de var gale, da de så Quasimodos blottede pukkel, hans kamelbryst, hans hårdhudede og lodne skuldre. Mens lystigheden var i fuld gang, trådte en firskåren, kraftigt udseende mand i byens uniform op på forhøjningen og tog plads ved siden af delinkventen. Hans navn fløj straks fra mund til mund. Det var mester Pierrat Torterue, edsvoren bøddel ved Châtelet.

Han stillede først på et hjørne af gabestokken et sort sandur, hvis øverste kapsel var fuld af rødt sand, der randt ned i den nederste. Derpå tog han sin tvefarvede vams af, og så så man ham tage i sin højre hånd en lille svøbe flettet af lange, hvide, skinnende læderremme med knuder på og besat med metalkløer. Med venstre hånd smøgede han skødesløst sit højre skjorteærme op til armhulen.

Imidlertid stak Jehan Frollo sit blonde krølhoved op over mængden – han var til den ende krøbet op på Robin Poussepains skuldre og råbte: "Værs'artig, mine herrer og damer! Her kan I en gang for alle se mester Quasimodo blive pisket, min broder ærkediakonen af Jofas klokker, et grinagtigt stykke østerlandsk arkitektur med en ryg som en kuppel og med ben som snoede søjler."

Mængden lo, især børn og unge piger.

Omsider gav bødlen signal ved at stampe med foden. Hjulet begyndte at gå rundt. Quasimodo vaklede i sine bånd. Den forbavselse, der pludselig malede sig på hans hæslige ansigt, fordoblede de omkringståendes skoggerlatter.

Pludselig, i det øjeblik da Quasimodo under hjulets omdrejning præsenterede mester Pierrat sin knudrede ryg, hævede bødlen armen. De tynde læderremme hvislede igennem luften som en flok snoge og faldt med rasende kraft ned på den ulykkeliges skuldre.

Det gav et sæt i Quasimodo, som om han pludselig fo'r op af søvne. Han begyndte at forstå situationen. Han vred sig i sine bånd. En voldsom trækning af overraskelse og smerte slappede musklerne i hans ansigt, men han udstødte ikke et suk, han drejede blot hovedet og så sig først tilbage og så til højre og venstre, rokkende med det som en tyr, der er blevet stukket i siden af en bremse.

Det første slag efterfulgtes af et andet, dette af et tredje, og så fremdeles. Hjulet blev stadig ved at dreje rundt og slagene at regne ned. Det varede ikke længe, før blodet randt. Man så det flyde i tusinde strømme ned ad den pukkelryggedes sorte skuldre, og de tynde remme sprængte dråber af det ud på mængden, idet de susede igennem luften.

Quasimodo var, det så det i alt fald ud til, faldet tilbage i den samme tilstand af ligegyldighed, han fra først af havde været i. Han havde straks lønligt, uden at hans ydre røbede, at han anstrengte sig synderligt, søgt at bryde sine bånd. Man havde set hans øjne flamme, hans muskler strammes, hans lemmer trække sig sammen og remmene og lænkerne vide sig ud. Det var en vældig, vidunderlig, fortvivlet kraftanstrengelse, men byfogedembedets gamle lænker holdt. De knagede, det var det hele. Quasimodo faldt udmattet tilbage. Den forbavselse, der havde stået malet i hans ansigt, veg pladsen for en dyb og bitter

følelse af modløshed. Han lukkede sit eneste øje, lod hovedet synke ned på brystet og så ud, som han var død.

Han rørte sig ikke mere. Intet kunne aftvinge ham den ringeste bevægelse, hverken blodet, der uophørligt flød, eller slagene, der blev mere og mere rasende, eller bødlens raseri, der blev voldsommere og voldsommere, efterhånden som eksekutionen berusede ham, eller svøbens skrækkelige susen, der var skarpere og mere gennemtrængende end moskitoers svirren.

Endelig pegede en af betjentene fra Châtelet, en sortklædt en på en sort hest, der, lige fra eksekutionen tog sin begyndelse, havde holdt ved siden af trappen, med sin ibenholts stok på sanduret. Bødlen holdt inde. Hjulet standsede, Quasimodo slog langsomt øjet op.

Piskningen var til ende. To af den edsvorne bøddels knægte vaskede delinkventens blødende skuldre, gned dem med en salve, der bevirkede, at alle sårene straks lukkede sig, og kastede et gult klædningsstykke af snit som en messehagel over ryggen på ham. Imidlertid lod Pierrat Torterue svøbens røde og af blod gennemtrukne remme dryppe af på stenbroen.

Men Quasimodo havde endnu ikke udstået hele sin straf. Han skulle endnu stå den time i gabestokken, som mester Florian Barbedienne så betænksomt havde tilføjet i hr. Robert d'Estoutevilles kendelse, alt til forherligelse af Jehan de Eumènes gamle fysiologiske og psykologiske ordspil: *surdus absurdus*.

Man vendte altså timeglasset og lod den pukkelryggede blive liggende bundet på hjulet for at retfærdigheden kunne ske fyldest helt ud.

Almuen, særlig i middelalderen, er i samfundet, hvad barnet er i familien. Så længe den befinder sig på det første stadium, der betegnes af uvidenhed, af moralsk og intellektuel umyndighed, kan man sige om den, som om barnet: denne alder kender ikke til medlidenhed. Vi har allerede gjort opmærksom på, at Quasimodo var almindeligt forhadt, ganske vist af mere end en grund. Der var næppe en eneste tilskuer i hele staden, som ikke havde eller mente at have grund til at beklage sig over den skændige pukkelryggede fra Notre Dame. Det havde vakt almindelig glæde at se ham i gabestokken, og det var så langt fra, at den hårde revselse, han havde fået, og den ynkelige forfatning, den havde bragt ham i, havde stemt nogen til mildhed, at den tværtimod var blevet grummere i sit had, idet dette havde fået en brod af lystighed.

Og efter at *vindicta publica*, som folkene med de firkantede huer endnu den dag i dag våser om, var sket fyldest, kom turen til de tusinde enkeltes private hævn. Her som i Palais de Justices store sal var det især kvinderne, der rasede. De bar alle sammen nag til ham, nogle for hans ondskab, andre for hans grimhed. De sidste var de værste.

"Å, den antikrist!" sagde en.

"Den kosteskaftrytter!" råbte en anden.

"Det dejlige, bedrøvelige vrængebillede, der ville blive narrepave, hvis i dag var i går!" skreg en tredje.

"Det er brillant!" sagde en gammel en, "nu skærer han ansigter i gabestokken. Hvornår skal han til det i galgen?"

"Hvornår skal du hundrede fod ned under jorden med din store klokke over dig, du forbandede klokker?"

"Det er dog den satan, der ringer til Angelus."

"Å, det døve, enøjede, pukkelryggede asen! Det uhyre!"

"Det er et ansigt, der lettere end alle doktorer og apotekere kan få en frugtsommelig kvinde til at abortere!"

De to studenter, Jehan du Moulin og Robin Poussepain, sang omkvædet af en gammel smædevise, og tusinde andre forhånelser regnede ned, for ikke at tale om hujen, forbandelser, latter og stenkast hist og her.

Quasimodo var døv, men han så godt, og hobens raseri kom ikke mindre tydeligt frem i ansigterne end i de ord, der faldt. For øvrigt forklarede stenkastene latteren.

I begyndelsen holdt han stand, men lidt efter lidt brast hans tålmodighed, som bødlens svøbe havde hærdet, og den forsvandt under alle disse insektstik. Den asturiske tyr, der ikke lader sig synderlig anfægte af picadorens angreb, bliver rasende, når hundene farer løs på den.

Han sendte først langsomt hoben et truende blik, men da han var bundet, var han ikke mand for med sit blik at for jage disse fluer, der stak i hans sår. Så rystede han sig i sine bånd, og så voldsomme var de sæt, han gjorde, at gabestokkens gamle hjul knagede i sine fuger. Alt dette bevirkede kun, at hoben hujede og lo endnu vildere.

Da den ulykkelige ikke kunne bryde de bånd, der holdt ham fast som et lænket vilddyr, blev han atter rolig, kun at hans bryst af og til hævedes af et suk, som raseriet afpressede ham. Der stod aldeles ingen skam at læse i hans ansigt, han var alt for fjernt fra samfundet og alt for nær ved naturtilstanden, til at han skulle kende noget til skam, og det er vel for øvrigt også et spørgsmål, om man, når man er i den grad vanskabt, har nogen følelse i den retning. Men vrede, had og fortvivlelse sænkede

langsomt en sky over dette hæslige ansigt, en sky, der blev mørkere og mørkere og mere og mere ladet med en elektricitet, der brød ud i tusinde lyn fra kyklopens øje.

Denne sky lettede imidlertid et øjeblik, da en præst kom ridende igennem mængden på et mulæsel. Jo længere han så på dette mulæsel og denne præst, des mildere blev staklens træk. Det raseri, der fordrejede dem, veg pladsen for et sælsomt smil fuldt af en ubeskrivelig mildhed, blidhed og ømhed. Efterhånden, som præsten kom nærmere, blev dette smil tydeligere, bestemtere og mere strålende. Det var, som om den ulykkelige hilste ham som en frelser. Men i det øjeblik, da mulæslet var nær nok ved gabestokken, til at dets rytter havde kunnet genkende delinkventen, slog præsten øjnene ned, gjorde brat omkring og gav sit dyr af sporerne, som om han hurtigst muligt ville frigøre sig for ydmygende krav og skøttede såre lidet om at blive hilst og genkendt af en stakkels djævel i den positur.

Denne præst var ærkediakonen hr. Claude Frollo.

Skyen sænkede sig igen endnu mørkere end før over Quasimodos pande. Smilet brød endnu en stund igennem den, men det var bittert, modløst og inderligt bedrøvet.

Tiden gik. Han havde nu stået der i mindst halvanden time, slået, mishandlet, uafladelig spottet og næsten stenet.

Pludselig rejste han sig atter i sine lænker, og fortvivlelsen fordoblede hans kræfter, så at hele stilladset, som bar ham, rystede. Han brød nu også den tavshed, han hidtil hårdnakket havde bevaret, og skreg med en hæs og rasende stemme, der snarere lød som en hunds end som et menneskes skrig, og som overdøvede mængdens hujen: "Noget at drikke!"

Det var så langt fra, at dette udbrud af vånde vakte nogen medlidenhed hos den brave pariserpøbel, der omgav trappen, at det tvært imod øgede dens morskab. Vi må nemlig tilstå, at denne pøbel som helhed taget næppe var mindre grusom og rå end den skrækkelige landstrygerbande, vi allerede har indført læseren hos, og som simpelt hen var folkets nederste lag. Der hævede sig ikke en eneste stemme omkring den ulykkelige uden for at spotte ham for hans tørst. Det er nu også vist nok, at han i dette øjeblik var endnu mere grotesk og frastødende end egnet til at vække mængdens medlidenhed, som han stod der med sit røde ansigt, som sveden randt ned ad, med sit vilde blik, sin af forbitrelse og lidelse frådende mund og tungen halvt ud af halsen. Vi må også tilføje, at selv om der i hoben havde været en eller anden barmhjertig sjæl, en eller anden godmodig borgermand eller borgerkone, der havde følt sig fristet til at bringe denne ulykkelige skabning, der led sådanne pinsler, et glas vand, klæbede der en sådan fordom i retning af skam og skændsel ved gabestokken og trappen, der førte op til den, at det ville have været nok til at drive den barmhjertige samaritan tilbage.

Efter nogle minutters forløb sendte Quasimodo igen hoben et fortvivlet blik og gentog med endnu mere hjerteskærende stemme: "Noget at drikke!"

Og så brast de alle sammen i latter igen.

"Der har du noget at drikke!" skreg Robin Poussepain, idet han kastede en svamp, han havde slæbt i rendestenen, i ansigtet på ham. "Din døve skurk, jeg er i gæld til dig!"

En kvinde kastede ham en sten i hovedet.

"Den skal lære dig at vække os om natten med din forbandede klemten!"

"Nå, min søn," skreg en lam, idet han søgte at nå ham med sin krykke, "vil du så kaste flere forheksede ting ned til os fra Notre Dames tårne, hvad?"

"Der har du en skål at drikke af," sagde en mand, idet han kastede et potteskår i brystet på ham. "Det er din skyld, at min kone fik et barn med to hoveder, bare fordi du gik forbi hende."

"Og at min kat fik en killing med seks poter," skreg en gammel kælling, idet hun kylede en tagsten efter ham.

"Noget at drikke!" stønnede Quasimodo for tredje gang.

I det samme så han hoben vige til side. En ung, sælsomt klædt pige trådte ud af den. Hun havde en lille hvid ged med forgyldte horn med og holdt en tamburin i hånden.

Quasimodos øje funklede. Det var sigøjnersken, som han havde søgt at bortføre den foregående nat. Han havde en ubestemt følelse af, at det var for dette overfald, han nu blev straffet, hvilket jo for øvrigt aldeles ikke var tilfældet, eftersom han kun blev straffet fordi han var så uheldig at være døv og havde haft en døv dommer. Han tvivlede ikke på, at hun også kom for at hævne sig og sparke til ham som alle de andre.

Han så hende virkelig også stige hurtig op ad trappen. Han var ved at kvæles af vrede og ærgrelse. Han havde gerne ladet gabestokken styrte sammen, i fald han havde kunnet, og havde de lyn, hans øje udslyngede, kunnet gøre nogen virkning, havde de knust hende til støv, inden hun nåede op til ham.

Hun gik uden at sige et ord hen til delinkventen, der forgæves vred sig for at slippe fra hende. Hun løsnede en

græskarflaske fra sit bælte og førte den langsomt til den ulykkeliges tørre læber.

Da så man en stor tåre trænge sig frem fra dette tørre og udbrændte øje og langsomt rulle ned over hans hæslige ansigt, som så længe havde været fortrukket af fortvivlelse. Det var måske den første tåre, den ulykkelige havde udgydt.

Han glemte imidlertid at drikke. Sigøjnersken gjorde utålmodigt sin lille grimasse og holdt smilende flasken for munden af ham. Han drak i lange drag. Det var en brændende tørst.

Da han havde slukket den, rakte den ulykkelige sine sorte læber frem, uden tvivl for at kysse den smukke hånd, der havde kvæget ham. Men den unge pige, som måske ikke var helt fri for at nære mistillid til ham, og som mindedes det voldelige overfald, hun havde været genstand for om natten, trak sin hånd tilbage med en forskrækket bevægelse, som et barn, der er bange for at blive bidt af et dyr.

Så sendte den stakkels døve hende et blik fuldt af bebrejdelse og ubeskrivelig sorg.

Det ville alle vegne have været rørende at se denne skønne pige, der var så frisk, så ren og så yndig og samtidig så svag, komme et så elendigt, så vanskabt og så ondt menneske til hjælp. I en gabestok var det et ophøjet skue.

Selv pøbelen blev grebet, gav sig til at klappe i hænderne og råbte hurra.

I det samme fik eneboersken fra vinduet i sin celle øje på sigøjnersken i gabestokken og udstødte sin græsselige forbandelse: "Forbandet være du, Ægyptens datter! Forbandet! Forbandet!"

5. Enden på historien om majskagen

Esmeralda blegnede og steg vaklende ned ad trappen. Eneboerskens stemme vedblev at forfølge hende.

"Gå kun ned! Gå kun ned, din ægyptiske tyvekvind! Du kommer nok der op igen!"

"Den bodfærdige har sin raptus," mumlede folk, og dertil indskrænkede de sig, for den slags kvinder var frygtede – det var det, der gjorde dem hellige. Man indlod sig den gang ikke gerne på at angribe mennesker, der bad dag og nat.

Omsider var tiden udløbet, og Quasimodo skulle føres bort. Han blev løst, og mængden spredtes.

Da Mahiette og de to andre borgerkoner på vejen hjem var nåede til Storbroen, standsede Mahiette pludselig.

"Det er sandt, Eustache, hvor har du gjort af kagen?"

"Moder," sagde barnet, "mens du talte med konen i hullet, kom der en stor hund og bed af min kage, og så spiste jeg også af den."

"Hvad for noget, din slyngel," sagde hun, "har du spist hele kagen?"

"Det var hunden, moder. Jeg sagde til ham, at han ikke måtte, men han ville ikke høre, hvad jeg sagde, og så bed jeg også af den."

"Det er et forskrækkeligt barn," sagde moderen smilende og brummende på en gang. "I skal vide, Dudarde, han spiser allerede ganske alene alle bærrene på kirsebærtræet i vor have i Charterange. Hans bedstefader siger også, at han bliver kaptajn ... Ja, lad du mig gribe dig igen i sådan noget, mossjø Eustache ... gå med dig, din tykke løveunge!"

Syvende bog

1. Hvor farligt det er at betro en ged sin hemmelighed

Der var gået adskillige uger.

Det var i de første dage af marts. Solen, som Dubartas, de poetiske omskrivningers klassiske stamfader, endnu ikke havde kaldt "himmellysenes storfyrste", var ikke mindre strålende og fornøjelig derfor. Det var en af de forårsdage, der er så milde og smukke, at hele Paris holder søndag og lufter sig på torve og spadseregange. På sådanne lyse, klare og varme dage er der især et bestemt tidspunkt, da man må beundre Notre Dame kirkens portal. Det er det øjeblik, da solen, idet den er ved at gå ned, næsten skinner lige ind på den. Dens stråler, der falder mere og mere vandret, trækker sig langsomt bort fra pladsens stenbro og stiger lodret op ad facaden, hvis tusinde runde fremspring de bringer til at træde frem fra skyggerne, mens den store roset i midten stråler som et kyklopøje, der luer i genskinnet fra essen.

Dette tidspunkt var netop kommet.

Lige over for den høje domkirke, som den synkende sol farvede rød, på den stenbalkon, der var anbragt over indgangen til et prægtigt gotisk hus på hjørnet af pladsen og Domkirkegaden, sad nogle unge, smukke piger og lo og morede sig med alle slags skæmt og narrestreger. Det var let at se, at det var fornemme og rige unge damer, derom vidnede det lange slør, der faldt fra toppen af det spidse, perlestukne hovedsæt helt ned til fødderne, den fine broderede særk, som dækkede deres skuldre og efter datidens æggende mode åbenbarede den øverste del af det skønne jomfruelige bryst, deres kostbare

underkjoler, der var endnu kostbarere end overkjolerne – en sær smag! – det flor, silke og fløjl, hvormed alt dette var udstafferet, og først og fremmest deres hvide hænder, som røbede, at de ingenting bestilte med dem. Det var nu også frøken Fleur-de-Lys de Gondelaurier og hendes veninder Diane de Christeuil, Amelotte de Montmichel, Colombe de Gaillefontaine og den lille Champchevrier, alle sammen døtre af fornemme huse. De var for tiden samlede hos fru Gondelaurier i anledning af, at herren af Beaujeu og hans gemalinde ventedes til Paris i april for at vælge æresdamer til kronprinsesse Margrete, som man snart skulle afhente i Picardiet, hvor flamlænderne skulle aflevere hende. Alle landsbyjunkere i tredive miles omkreds var nu ivrigt opsatte på at opnå denne ære for deres døtre, og en hel del af dem havde allerede bragt eller sendt dem til Paris. De nævnte unge piger var af deres forældre betroede til fru Aloïse de Gondelauriers pålidelige og forstandige varetægt – hun var enke efter en kaptajn ved de kongelige bueskytter og boede med sin eneste datter i sit hus på Notre Dame pladsen i Paris.

Balkonen, på hvilken disse unge piger sad, vendte ind til et værelse, der var rigt tapetseret med rødbrunt flandersk læder med pressede blomsterornamenter i guld. De parallelle loftsbjælker frydede øjet med tusinde sære malede og forgyldte udskæringer, på udskårne kister og skabe skinnede hist og her kostelige emaljearbejder. Et vildsvinehoved af fajance var anbragt over et prægtigt skænkebord, hvis to trin tilkendegav, at husets frue var eller havde været gift med en bannerherre. I baggrunden ved en høj kamin, der fra øverst til nederst var prydet med våbener, sad i en med rødt fløjl betrukket lænestol

fru Gondelaurier, hvis halvtreds år ikke stod mindre tydeligt at læse i hendes klædedragt end på hendes ansigt. Ved siden af hende stod en ung mand, der så stolt nok ud, skønt også en smule forfængelig og stortalende, en af den slags smukke ungersvende, som alle kvinder står på pinde for, skønt alvorlige mænd og menneskekendere trækker på skuldrene af det. Denne unge herre bar den glimrende uniform som kaptajn ved de kongelige bueskytter, der lignede det jupiterkostume, læseren havde lejlighed til at beundre i denne fortællings første bog, alt for meget, til at vi vil trætte ham med en ny beskrivelse af den.

De unge damer sad dels inde i stuen, dels på balkonen, nogle på taburetter betrukket med utrechterfløjl og med forgyldte hjørnebeslag, andre på egetræsskamler prydede med udskårne blomster og figurer. Hver af dem havde i skødet en flig af et stort broderi, på hvilket de arbejdede i fællesskab, og hvoraf et stort stykke slæbte hen ad tæppet, der dækkede gulvet.

De passiarede med den hviskende stemme og dæmpede fnisen, der er almindelig blandt unge piger, når der er en ung mand til stede. Den unge mand, hvis nærværelse var tilstrækkelig til at sætte al denne kvindelige forfængelighed i bevægelse, lod ikke til at bryde sig stort om det, og mens de unge piger kappedes om at tiltrække sig hans opmærksomhed, syntes han nærmest optaget af at pudse sit bæltespænde med sin hjorteskindshandske.

Af og til talte den gamle dame ganske sagte til ham, og han svarede det bedste, han kunne, med en noget kejtet og tvungen høflighed. Det var let at skønne, af fru Aloïses smil og små, om hemmelig forståelse vidnende vink, såsom den måde, hvorpå hun blinkede til sin datter Fleur-de-Lys, mens hun talte sagte

med kaptajnen, at det drejede sig om en afsluttet forlovelse, om et utvivlsomt nær forestående giftermål imellem den unge mand og Fleur-de-Lys, og det var let at skønne af officerens forlegne kulde, at der i det mindste for hans vedkommende ikke var tale om kærlighed. Hele hans væsen udtrykte en forlegenhed og kedsommelighed, som vore løjtnanter i garnisonsbyerne nu til dags på en udmærket træffende måde ville give luft i følgende ord: "Sikken et fordømt hoveriarbejde!"

Den gode dame, der var meget indtaget i sin datter, som naturligt var for en stakkels moder, lagde ikke mærke til, hvor lidt begejstret officeren var, og søgte ganske sagte at henlede hans opmærksomhed på den ubeskrivelige dygtighed, hvormed Fleur-de-Lys førte sin synål og brugte sit garn.

"Se, fætter," sagde hun, idet hun trak ham i ærmet for at komme til at hviske ham i øret, "se dog på hende! Se, hvor hun bukker sig."

"Ja vel," svarede den unge mand, og så faldt han atter tilbage i sin adspredte og iskolde tavshed.

Et øjeblik efter måtte hun bukke sig igen, og fru Aloïse sagde til ham:

"Har I nogen sinde set et livligere og mere tiltalende ansigt end Jeres forlovedes? Kan man være mere lys og skær? Er det ikke nogle aldeles mageløse hænder, og er det ikke fortryllende at se, hvor hendes hals bevæger sig ganske som en svanes? Hvor jeg somme tider misunder Jer! Og hvor I er lykkelig, at I er en mand, I slemme, letsindige menneske! Er min Fleur-de-Lys ikke så smuk, at man kunne tilbede hende, og er I ikke dødeligt forelsket i hende?"

"Ganske vist," svarede han, mens han tænkte på ganske andre ting.

"Men så tal dog til hende," sagde fru Aloïse pludselig, idet hun puffede ham i ryggen. "Sig noget til hende. I er blevet så bly."

Vi kan forsikre læseren, at blyhed ikke hørte med til kaptajnens dyder eller lyder. Han prøvede imidlertid på at gøre, hvad hun bad ham om.

"Smukke kusine," sagde han, idet han gik hen til Fleur-de-Lys, "hvad forestiller det broderi, I arbejder på?"

"Smukke hr. fætter," svarede Fleur-de-Lys i en ærgerlig tone, "det har jeg allerede sagt Jer tre gange. Det forestiller Neptuns grotte."

Det var åbenbart, at Fleur-de-Lys havde meget mere blik for den kulde og adspredthed, der var over kaptajnens væsen, end hendes moder. Han følte, at han var nødt til at få en samtale i gang.

"Og hvem skal have det Neptunvæsen?" sagde han.

"Abbediet St. Antoine des Champs," svarede Fleur-de-Lys uden at slå øjnene op.

Kaptajnen tog en flig af broderiet.

"Hvad er det for en tyk soldat, smukke kusine? Han der med de tykke kinder, der blæser på trompet?"

"Det er en triton," svarede hun.

Det lidt, Fleur-de-Lys sagde, var stadig holdt i en lidt tvær tone. Den unge mand skønnede, at han var nødt til at hviske hende noget i øret, en dumhed, et kompliment, lige meget hvad. Han bøjede sig altså ned over hende, men han kunne ikke finde på noget ømmere eller mere fortroligt at sige end følgende:

"Hvorfor går Jeres moder altid med våbenmærker på kjolen som vore bedstemødre i Karl den Syvendes tid? Sig dog til hende, smukke kusine, at det ikke længere er mode, og at hun med det hængsel og det laurbærtræ, hun har broderet på kjolen, ser ud som en omvandrende røghætte. Man bruger virkelig ikke mere sådan at sætte sig på sit våben, det sværger jeg Jer til."

Fleur-de-Lys slog sine smukke øjne op og sendte ham et bebrejdende blik. "Er det alt, hvad I sværger mig til?" sagde hun sagte.

Imidlertid sagde den brave fru Aloïse, der sad og legede med spænderne på sin bønnebog, henrykt over at se dem være hinanden så nær og sådan hviske sammen:

"Hvor det er rørende at se sådan en kærlighed!"

Kaptajnen, der blev mere og mere forlegen, drejede atter talen hen på broderiet. "Det er virkelig et nydeligt arbejde!" udbrød han.

Disse ord gav Colombe de Gaillefontaine, en smuk blondine med skinnende hvid teint og med halsen og barmen tugtigt dækket af blåt damask, mod til frygtsomt at vove en bemærkning, som hun henvendte til Fleur-de-Lys i håb om, at den smukke kaptajn ville svare på den: "Har du set tapeterne i Hotel de la Roche-Guyon?"

"Er det ikke det hus, hvor oldfruen i Louvre har sin have?" spurgte Diane de Christeuil leende – hun havde smukke tænder, følgelig lo hun ved enhver lejlighed.

"Og der, hvor det tykke, gamle tårn af Paris' gamle mur er?" sagde Amelotte de Montmichel, en smuk, frisk, krølhovedet brunette, som plejede at sukke ligesom den anden lo, uden at vide hvorfor.

"Min kære Colombe," sagde fru Aloïse, "mener I det hus, som tilhørte hr. de Bacqueville under Karl den Sjette? Der findes virkelig smukke, højskaftede tapeter."

"Karl den Sjette! Karl den Sjette!" brummede den unge kaptajn, idet han drejede på sin knebelsbart. "Gud, hvor den gamle dame husker langt tilbage i tiden!"

Fru Gondelaurier fortsatte: "Det er virkelig smukke tapeter. Det er så fortræffeligt arbejde, at det anses for enestående."

I det samme råbte Bérangère de Champchevrier, en lille pige på syv år, som stod og så ned på pladsen imellem balkonens kløverbladsornamenter: "Å se, kære gudmoder Fleur-de-Lys, se den smukke danserinde, som danser og slår på tamburinen der nede på pladsen imellem alle borgerfolkene!"

Man hørte den sitrende klang af en tamburin.

"Det er vel en eller anden ægypterinde fra Bøhmen," sagde Fleur-de-Lys, idet hun ligegyldig vendte sig om imod pladsen.

"Lad os se! Lad os se!" råbte hendes livlige veninder og løb alle sammen hen til balkonens rækværk, mens Fleur-de-Lys, hensunket i betragtninger over sin forlovedes kulde, fulgte langsomt efter, og kaptajnen, som følte sig lettet ved dette tilfælde, der afbrød den besværlige samtale, atter trak sig tilbage til baggrunden af værelset med så tilfreds en mine som en soldat, der i afløst. Og dog var det en smuk og fin tjeneste, han havde hos den smukke Fleur-de-Lys, og det havde han også selv syntes før, men efterhånden var han blevet ked af den. Udsigten til et nært forestående giftermål kviede ham mere og mere for hver dag, der gik. For øvrigt havde han et ustadigt sind og – vi må vel sige det – en noget simpel smag. Skønt han var af meget fornem byrd, havde han under harnisket tilegnet sig

mere af de vaner, man fortrinsvis træffer hos en gammel hugaf. Han holdt af værtshuset, og hvad dermed følger. Han var kun i sit es, hvor der faldt plumpe ord og blev drevet militært galanteri, imellem lette skønheder og lette erobringer. Han havde ganske vist fået nogen opdragelse og politur som barn, men han var alt for ung kommet ud at strejfe landet om, alt for ung kommet ind i garnisonslivet, og for hver dag, der gik, blev den tynde kavalerfernis mere og mere slidt af under det hårde og stive sværdbælte. Han havde endnu en smule respekt for det rent menneskelige, og den drev ham fremdeles til en gang imellem at besøge Fleur-de-Lys, men han følte sig under et dobbelt tryk i hendes selskab, for det første, fordi han, der havde spredt sin kærlighed om på alle slags steder, kun havde beholdt meget lidt tilbage til hende, og for det andet, fordi han, når han var imellem alle disse smukke, stive, sirlige og ærbare damer, sad i en evig angst for, at hans mund, der var vant til at sværge og bande, pludselig skulle tage bidslet imellem tænderne og komme med noget, der kun passede i krostuen, hvilket unægtelig ville have taget sig mindre godt ud.

Alt dette var for øvrigt forenet med store fordringer i retning af smag, toilette og skønhed. Læseren må selv rime de ting sammen. Jeg meddeler kun fakta.

Han havde i nogle øjeblikke tavs stået og støttet sig til den med billedhuggerarbejde prydede kaminindfatning, tænkende på et eller andet eller måske ikke tænkende på et eller andet, da Fleur-de-Lys pludselig vendte sig om og tiltalte ham. Den stakkels unge pige måtte i virkeligheden gøre vold på sit hjerte for at være tvær imod ham.

"Kære fætter, fortalte I os ikke noget om en lille sigøjnerske, som I reddede fra en halv snes røvere en gang for et par måneder siden, da I gjorde natterunden?"

"Jo, det tror jeg nok, smukke kusine," sagde kaptajnen.

"Nå," sagde hun, "det er måske den samme sigøjnerinde, som nu danser der nede på pladsen. Kom, og se, om I kender hende igen, kære fætter Phoebus."

Der tittede et lønligt ønske om forsoning frem igennem den opfordring, hun så blidt rettede til ham og hvorved hun fik lejlighed til at nævne ham ved navn. Kaptajn Phoebus de Châteaupers – for ham er det, læseren har haft for sig fra dette kapitels begyndelse af – gik langsomt hen imod balkonen. "Se," sagde Fleur-de-Lys, idet hun ømt lagde sin hånd på Phoebus' arm, "se på den lille, der danser der nede i kredsen. Er det Jeres sigøjnerske?"

Phoebus så ned og sagde:

"Jo, jeg kan kende hende på hendes ged."

"Å ja, sikken en smuk lille ged!" sagde Amelotte klappende i hænderne af beundring.

"Er dens horn af rigtigt guld?" spurgte Bérangère.

Fru Aloïse, som stadig blev siddende i sin lænestol, sagde: "Er det ikke en af de sigøjnersker, der kom hertil i i fjor gennem Gibardeporten?"

"Kære fru moder," sagde Fleur-de-Lys blidt, "den port hedder nu til dags Porte d'Enfer."

Frøken Gondelaurier vidste, i hvor høj grad hendes moders gammeldags talemåder irriterede kaptajnen. Han begyndte i virkeligheden allerede at le hånligt, idet han mumlede i

skægget: "Gibardeporten! Gibardeporten! Det er for at lade kong Karl den Sjette passere igennem den!"

"Gudmoder," råbte Bérangère, hvis øjne uophørligt havde været i bevægelse, og som nu pludselig så på det øverste af Notre Dame kirkens tårne, "hvad er det for en sort mand, der står der oppe?" Alle de unge piger så der op. Der stod en mand støttende sig på albuerne på det øverste rækværk omkring det nordre tårn ud imod Grèvepladsen. Det var en præst. Man kunne tydeligt skelne hans dragt og hans ansigt, som han støttede i begge hænder. For øvrigt stod han så ubevægelig som en billedstøtte. Hans blik var fæstet på pladsen neden under. Der var noget i den ubevægelighed, der var over ham, som mindede om en glente, der har fået kig på en spurverede og nu holder øje med den.

"Det er hr. ærkediakonen af Jofas," sagde Fleur-de-Lys.

"I må have gode øjne for at kunne kende ham her fra!" sagde Colombe de Gaillefontaine.

"Hvor han ser på den lille danserinde," sagde Diane de Christeuil.

"Sigøjnersken skal tage sig i agt, for han holder ikke af sigøjnerne," sagde Fleur-de-Lys.

"Det er skade, at det menneske ser sådan på hende," sagde Amelotte de Montmichel, "for hun danser mageløst."

"Kære fætter Phoebus," sagde Fleur-de-Lys pludselig, "siden I kender denne lille sigøjnerske, giv hende så et vink, at hun skal komme her op. Det vil more os."

"Å ja!" råbte alle de unge piger klappende i hænderne.

"Men det ville jo være tåbeligt," svarede Phoebus. "Hun har uden tvivl glemt mig, og jeg ved ikke engang, hvad hun hedder.

Men siden I ønsker det, mine damer, vil jeg prøve." Derpå bøjede han sig ned over balkonens rækværk og råbte: "Du små!"

Danserinden slog ikke på tamburin lige i det øjeblik. Hun drejede hovedet i den retning, hvorfra lyden kom, fæstede sit strålende blik på Phoebus og standsede pludselig.

"Du små!" gentog kaptajnen, idet han vinkede ad hende med fingeren, at hun skulle komme op.

Den unge pige så igen på ham, derpå blev hun så rød i hovedet, som om der var slået flammer op i kinderne på hende, og idet hun tog sin tamburin under armen, gik hun uden at ænse de forbavsede tilskuere lige hen til porten i det hus, hvorfra Phoebus havde kaldt på hende. Hun gik langsomt og vaklende, og hendes blik var forvirret som fuglens, når den er undergivet en slanges trolddomsmagt.

Et øjeblik efter blev dørforhænget flået til side, og sigøjnersken viste sig på dørtærsklen, rød i hovedet, forvirret, forpustet, med sine store øjne slået ned uden at turde gå et skridt længere.

Bérangère klappede i hænderne.

Danserinden blev ubevægelig stående på dørtærsklen. Hun havde øjeblikkelig øvet en ejendommelig virkning på denne flok unge piger. Det er sikkert, at de alle sammen besjæledes af et ubestemt og uklart ønske om at behage den smukke officer, at hans smukke uniform var målet for alt deres koketteri, og at der lige fra han var kommet, havde været en vis hemmelig rivaliseren imellem dem, som de knapt ville tilstå for sig selv, men som ikke des mindre hvert øjeblik lyste ud af deres lader og ord. Da de så omtrent var lige smukke alle sammen, kæmpede de imidlertid med lige våben og kunne alle gøre sig

håb om at gå af med sejren. Nu forstyrrede sigøjnersken pludselig denne ligevægt. Hun var i besiddelse af en så sjælden skønhed, at i det øjeblik, hun viste sig i døren, var det, som om værelset fyldtes af et ejendommeligt lys, der udstrålede fra hende. I dette snævre værelse, i denne mørke indfatning af tæpper og panelværk, var hun uden sammenligning skønnere og mere strålende end nede på pladsen. Det var, som når man bringer en fakkel fra højlys dag ind i mørke. De fornemme damer blev imod deres vilje blændet af hende, de følte sig alle på en måde såret af hendes skønhed. De gjorde også øjeblikkelig en frontændring – man tilgiver os dette udtryk – uden at sige et eneste ord, men de forstod hinanden til punkt og prikke. Kvinderne med deres instinkt kommer hurtigere til en forståelse af hinanden end mændene med deres forstand. Der var kommet en fjende imellem dem, det følte de alle, og de sluttede sig sammen. Der skal kun en dråbe vin til for at farve et helt glas vand. Til at farve stemningen i en hel forsamling af smukke kvinder behøves der ikke mere, end at der kommer en ti, som er smukkere end de andre … især når der kun er en mand.

Det var da også en umådelig kold modtagelse, sigøjnersken fik. De målte hende fra top til tå, derpå vekslede de blikke, og så var alt sagt: De havde forstået hinanden. Imidlertid stod den unge pige og ventede på, at nogen skulle tale til hende. Hun var i så stærk sindsbevægelse, at hun knapt vovede at slå øjnene op.

Kaptajnen var den første, der brød tavsheden. "Det kan man på ære kalde et smukt fruentimmer," sagde han i sin sædvanlige uforfærdede og vigtige tone. "Hvad mener I, smukke kusine?"

Denne bemærkning, som en mere fintfølende beundrer i alt fald ville have gjort sagte, egnede sig ikke til at sprede den kvindelige skinsyge, der var på sin post over for sigøjnersken.

Fleur-de-Lys svarede i en sødladen tone, der skulle være hånlig: "Hun er ikke ilde."

De andre stak hovederne sammen og hviskede.

Omsider tiltalte fru Aloïse danserinden – hun var ikke mindre skinsyg, fordi hun var det på datterens vegne: "Kom her hen, du små!" sagde hun.

"Kom her hen, du små!" gentog Bérangère, der nåede hende til hofterne, med pudsig værdighed.

Sigøjnersken gik hen imod den fornemme dame.

"Smukke barn," sagde Phoebus i en svulstig tone, "jeg ved ikke, om jeg skulle være så overordentlig heldig, at I kender mig ..."

Hun afbrød ham med et smil og et blik fuldt af uendelig blidhed: "O jo!" sagde hun.

"Hun har en god hukommelse," bemærkede Fleur-de-Lys.

"Nå ja," sagde Phoebus, "I løb så hurtigt fra mig den aften. Var I bange for mig?"

"O nej!" sagde sigøjnersken. Der var i tonefaldet af dette "o nej" så vel som det foregående "o jo" noget ubeskriveligt, som krænkede Fleur-de-Lys.

"I efterlod mig, min smukke pige, i Jeres sted," fortsatte kaptajnen, hvis tungebånd løsnedes, da han talte til en pige fra gaden, "en temmelig gnaven fyr, som både er enøjet og pukkelrygget – jeg tror, han er biskoppens klokker. Efter hvad man har fortalt mig, skal han nok være bastard af en ærkediakon og Djævelen. Han har sådan et løjerligt navn –

noget ligesom en af helligdagene, jeg husker ikke hvilken, rigtig et navn for en klokker. Nå, han tager sig altså den frihed at bortføre Jer, netop som om I var skabt for kirkebetjente! Det er et stift stykke! Hvad fanden ville han Jer, den natugle, hvad?"

"Jeg ved ikke," svarede hun.

"Har man nogen sinde hørt mage til uforskammethed? En klokker bortføre et pigebarn, som om han var en vicomte! En bondeknold jager herremandsvildt! Det er uhørt. For resten kom det ham dyrt at stå. Mester Pierrat Torterue er den groveste staldkarl, der nogen sinde har striglet en slyngel, og jeg kan lade Jer vide, i fald det kan fornøje Jer, at Jer klokkers skind blev bravt barket."

"Det stakkels menneske!" sagde sigøjnersken, som disse ord mindede om optrinnet i gabestokken.

Kaptajnen brast i latter. "Guds død og hellige pine!" sagde han. "Der er medlidenhed så ilde anbragt som en fjer i en svinehale! Jeg vil være så tyk som en pave, om ..."

Han brød brat af. "Om forladelse, mine damer! Jeg tror, der slap mig en dumhed af munden."

"Fy, hr. kaptajn," sagde Colombe de Gaillefontaine.

"Han tiltaler denne skabning i hendes eget sprog," sagde Fleur-de-Lys halvhøjt. Hendes ærgrelse voksede for hvert øjeblik, der gik, og det bidrog ingenlunde til at formindske den, at kaptajnen i sin henrykkelse over sigøjnersken og især over sig selv, snurrede rundt på hælen, idet han med naivt og soldatermæssigt galanteri gentog: "På min ære, en smuk pige!"

"Hun er omtrent klædt som en vild," sagde Diane de Christeuil smilende, så man så hendes smukke tænder.

Denne bemærkning var som en lysstråle for de andre, den viste dem det punkt, hvor sigøjnersken kunne angribes. Da de ikke kunne udsætte noget på hendes skønhed, kastede de sig over hendes påklædning.

"Men sig mig, du små," sagde Amelotte de Montmichel, "hvor kan du sådan løbe om på gaden uden halsklæde og brystdug?"

"Det er da også et skrækkelig kort skørt," sagde Colombe de Gaillefontaine.

"Du bliver taget op af tolvmandsvagten for det forgyldte bælte, min bedste," sagde Fleur-de-Lys i en temmelig bitter tone.

"Hør du små," sagde Diane med et uforsonligt smil, "hvis du i tugt og ærbarhed satte ærmer i din kjole, ville du blive mindre solbrændt på armene."

Det var virkelig et skue, der havde fortjent en mere intelligent tilskuer end Phoebus, at se, hvordan disse unge piger snoede og bugtede sig om gadedanserinden med deres giftige og arrige tunger. De var grusomme og graciøse, de rodede og snagede ondskabsfuldt i hendes fattige og tåbelige flitterstads med dens pailletter og guldbånd. Der var ingen ende på deres latter, spottegloser og forhånelser. Spydighederne regnede ned over sigøjnersken – også deres hovmodige velvilje og deres ondskabsfulde blikke! Det var, som når de unge romerinder morede sig med at sætte guldnåle i brystet på en smuk slavinde. Det var, som når et kobbel smukke jagthunde med udspilede næsebor og flammende øjne flokkes om en stakkels hind, som deres herre med et blik forbyder dem at sønderrive.

Hvad var hun, når alt kom til alt, for disse fornemme unge piger, andet end en ussel danserinde, der optrådte på offentlig gade? De syntes slet ikke at ænse, at hun var til stede, talte højt om hende i hendes påhør og til hende som om en temmelig uren, temmelig foragtelig og ret køn tingest.

Sigøjnersken var ikke ufølsom for disse nålestik. Af og til farvede et purpurskær af undseelse hendes kinder, eller flammede der et vredeslyn i hendes øjne, der syntes at svæve hende et hånligt ord på læberne, hun gjorde den lille foragtelige grimasse, læseren kender, men hun rørte sig ikke af pletten. Hun så blot på Phoebus med et resigneret, sørgmodigt og blidt blik. Der var også lykke og ømhed i dette blik. Det var, som om hun tvang sig til at være rolig af frygt for at blive jaget bort.

Phoebus lo og tog sigøjnerskens parti med en blanding af uforskammethed og nedladenhed.

"Lad dem snakke, du små," sagde han, idet han klirrede med sine guldsporer. "Dit toilette er ganske vist en smule aparte og vildt, men hvad gør det, når man er sådan en sød pige?"

"Gud!" sagde den blonde Colombe de Gaillefontaine, idet hun kastede sin svanehals tilbage med et spydigt smil, "jeg ser, at de herrer kongelige bueskytter let fænger for smukke sigøjnerøjne."

"Ja, hvorfor ikke?" sagde Phoebus.

Dette svar, der henkastedes så skødesløst som en sten, man ikke engang ser falde, fik Colombe og Diane og Amelotte og Fleur-de-Lys til at le. Den sidstnævnte fik samtidig tårer i øjnene.

Sigøjnersken, som havde slået øjnene ned ved Colombe de Gaillefontaines ord, slog dem atter op og fæstede atter sit blik

på Phoebus strålende af stolthed og glæde. Hun var meget smuk i det øjeblik.

Den gamle frue, som så til ved dette optrin, følte sig stødt, men forstod ingenting.

"Hellige Guds moder," skreg hun pludselig, "hvad er det, der kilder mig på benene? Uf, det afskyelige dyr!"

Det var geden, der var kommet for at søge efter sin herskerinde, og som, idet den styrtede hen imod hende, havde fået sine horn ind i den bunke tøj, den fornemme dames klæder byltede sammen om hendes ben, når hun sad ned.

Det gav tankerne en anden retning, Sigøjnersken hjalp uden at sige et ord geden ud af den snare, den var fanget i.

"Å se, det er den lille ged med guldpoterne!" råbte Bérangère hoppende af glæde.

Sigøjnersken lagde sig på knæ og lagde den kælne geds hoved op til sin kind. Det var, som om hun bad den om forladelse, fordi hun sådan var gået fra den.

Imidlertid havde Diane bøjet sig frem til Colombe og hviskede hende i øret:

"Å, min Gud! Hvor mon det kan være, at jeg først nu kommer i tanke om det? Det er jo sigøjnersken med geden. Folk siger, at hun er en heks, og at hendes ged gør højst mærkværdige kunster!"

"Nå," sagde Colombe, "så er det bedst, at geden nu også morer os og gør et mirakel for os."

Diane og Colombe vendte sig ivrigt til sigøjnersken.

"Hør du små, lad din ged gøre et mirakel."

"Jeg ved ikke, hvad I mener," svarede danserinden.

"Jo, et mirakel, en heksekunst, noget trolderi."

"Jeg forstår Jer ikke," sagde sigøjnersken, og så gav hun sig til at kæle for det smukke dyr, idet hun sagde "Djali! Djali!"

I det samme fik Fleur-de-Lys øje på en pose af broderet læder, der hang om gedens hals. "Hvad er det?" spurgte hun sigøjnersken.

Sigøjnersken så på hende med sine store øjne og svarede alvorlig: "Det er min hemmelighed."

"Jeg gad nok vide, hvori din hemmelighed består," tænkte Fleur-de-Lys.

Imidlertid havde den brave frue gnaven rejst sig.

"Ja, sigøjnerske," sagde hun, "når hverken du eller din ged vil danse for os, hvad vil I her så?"

Sigøjnersken gik uden at svare langsomt hen imod døren. Men jo nærmere hun kom den, des mere sagtnedes hendes gang. Det var, som om en uimodståelig magnet holdt hende tilbage. Pludselig så hun med sine tårevædede øjne på Phoebus og standsede.

"Nej, sådan får I ved Gud ikke lov til at gå!" udbrød kaptajnen. "Kom her hen igen, og dans lidt for os. Det er sandt, min søde pige, hvad hedder I?"

"Esmeralda," svarede danserinden uden at vende blikket fra ham.

Dette sælsomme navn gav de unge damer anledning til at briste i skoggerlatter.

"Det var da et skrækkeligt navn for en pige!" sagde Diane.

"Det kommer af, at hun er en troldkvinde," sagde Amelotte.

"Dine forældre har vist ikke fisket det navn til dig i døbefonten, min bedste," sagde fru Aloïse højtidelig.

Et øjeblik i forvejen havde imidlertid Bérangère, uden at nogen lagde mærke dertil, lokket geden hen i en krog ved at vise den et stykke marcipan. De var lige straks blevet gode venner. Det nysgerrige barn havde løsnet posen om gedens hals, åbnet den og hældt indholdet ud på tæppet. Det var et alfabet bestående af små træbrikker, hver med sit bogstav. Næppe lå dette legetøj på tæppet, før barnet til sin overraskelse så geden, til hvis "mirakler" dette uden tvivl hørte, trække nogle af bogstaverne frem med fine forgyldte klove og lægge dem i orden, idet den skubbede let til dem. På et øjeblik var der dannet et ord, som det lod til geden var vant til at sammensætte, så hurtigt gik det, og pludselig udbrød Bérangère, idet hun slog hænderne sammen af beundring:

"Gudmoder Fleur-de-Lys, se dog, hvad geden har gjort!"

Fleur-de-Lys løb der hen og fo'r sammen. Bogstaverne dannede ordet

Phoebus.

"Er det geden, der har skrevet det?" spurgte hun med skælvende stemme.

"Ja, Gudmoder," svarede Bérangère.

Det var ikke muligt at tvivle. Barnet kunne ikke stave.

"Der har vi hemmeligheden!" tænkte Fleur-de-Lys.

Imidlertid var alle de andre også kommet til, tilkaldte ved barnets råb, både moderen og de unge piger og sigøjnersken og officeren.

Sigøjnersken så den dumhed, hendes ged havde gjort. Hun blev først rød og så bleg og kom til at ryste som en forbryder over for kaptajnen, der betragtede hende med et tilfreds og forbavset blik.

"Phoebus!" hviskede de unge piger overraskede. "Sådan hedder jo kaptajnen."

"Du har en mærkværdig hukommelse!" sagde Fleur-de-Lys til den forstenede sigøjnerske. Derpå brast hun i en voldsom gråd. "O," stammede hun forpint, idet hun skjulte sit ansigt i sine smukke hænder, "hun er en heks!" og hun hørte en endnu mere bitter stemme hviske i sit hjertes dybeste grund: "Hun er en rivalinde!"

Hun dånede og faldt om.

"Min datter! Min datter!" råbte moderen forskrækket. "Pak dig, du helvedes sigøjnerske!"

Esmeralda samlede i et nu de ulykkelige bogstaver, gav Djali et vink og gik ud ad en dør, mens Fleur-de-Lys blev båret ud ad en anden.

Da kaptajn Phoebus var blevet alene, stod han et øjeblik og betænkte sig imellem de to døre, og så gik han efter sigøjnersken.

2. Præst og filosof er to ting

Den præst, de unge piger havde set stå oppe på det nordre tårn og bøje sig ud over rækværket, idet han så opmærksomt så på sigøjnerskens dans, var virkelig ærkediakonen Claude Frollo.

Vore læsere har ikke glemt den hemmelighedsfulde celle, ærkediakonen havde forbeholdt sig i dette tårn. Jeg er ikke klar over, om det ikke er den samme, man endnu den dag ser ind i gennem en lille, firkantet kighul, der vender ud imod øst og er anbragt i mandshøjde på den forhøjning, hvorfra tårnene skyder i vejret, et lille hul, der nu er tomt, nøgent og forfaldent, og hvis dårligt gipsede vægge hist og her "prydes" af nogle gyselige, gule kobberstik, der forestiller facader af kirker. Jeg antager, at dette hul bebos af flagermus og edderkopper i forening, og at der som følge deraf føres en dobbelt udryddelseskrig imod fluerne.

Hver dag en time før solnedgang steg ærkediakonen op ad tårntrappen og lukkede sig inde i denne celle, hvor han undertiden tilbragte hele nætter. Just som han den dag var nået op til den lave dør, der førte ind til den, og satte den lille, kunstige nøgle, han altid bar hos sig i pungen ved sit bælte, i låsen, hørte han lyden af en tamburin og kastagnetter. Lyden kom nede fra domkirkepladsen. Cellen havde, som allerede sagt, kun et vindue, der vendte ud til kirkens tag. Claude Frollo trak hurtigt nøglen ud igen, og et øjeblik efter stod han oppe på toppen af tårnet, skummel og opmærksom, som de unge damer så ham.

Der stod han alvorlig, ubevægelig, helt optaget af et blik og en tanke. Hele Paris lå under hans fødder med sine tusinde

tårne og omgivet af en kreds af jævnt stigende højdedrag, med sin flod, der bugter sig under broerne, og den bølgende mængde i gaderne, med sin sky af røg, med den bjergkæde af tage, der trykker Notre Dame som en mangedobbelt ring. Men i hele denne by havde ærkediakonen kun øje for et eneste punkt: domkirkepladsen. I hele denne menneskemængde så han kun en skikkelse: sigøjnersken.

Det ville ikke have været let at sige, hvordan det blik, han sendte hende, var beskaffent, og hvorfra den flamme, der lyste i det, stammede. Det var et stift blik, og dog var det fuldt af uro og sjælsoprør. Når man så hvor ubevægeligt hele hans legeme var, som knapt af og til gennembævedes af en uvilkårlig gysen, ligesom træet rystes af vinden, når man så på hans stive albuer, der syntes mere at være af sten end rækværket, han støttede dem på, når man så det forstenede smil, der fortrak hans ansigt, kunne man fristes til at sige, at det eneste, der var liv i hos Claude Frollo, var øjnene.

Sigøjnersken dansede. Hun lod tamburinen svinge rundt på spidsen af sin finger og kastede den op i luften, mens hun snoede sig i provencalske sarabander, let, smidig, glad og fornøjet, uden at ane noget om det frygtelige blik, der faldt lodret ned på hendes hoved.

Folk stimlede sammen om hende. Af og til fik en mand, der bar en gul og rød kappe, dem til at stille sig i kreds og satte sig så igen på en stol nogle skridt fra danserinden med gedens hoved i sit skød. Han lod til at være sigøjnerskens kammerat. Claude Frollo kunne ikke skelne hans træk fra sit høje stade.

Fra det øjeblik af, da ærkediakonen blev opmærksom på denne ukendte, syntes han at dele sin opmærksomhed imellem

ham og danserinden, og hans ansigt blev mørkere og mørkere. Pludselig rettede han sig, og der fo'r en gysen gennem hele hans legeme. "Hvad er det for en mand?" mumlede han i skægget. "Jeg har altid før set hende alene."

Så forsvandt han under vindeltrappens bugtede hvælving og gik ned igen. Idet han kom forbi den halvt åbne dør ind til klokkeburet, så han noget, der overraskede ham: han så Quasimodo stå og læne sig ud ad åbningen i et af disse halvtage af skifer, der ligner umådelige jalousier. Klokkeren stod også og stirrede ned på pladsen. Han var i den grad optaget af, hvad han så, at han ikke lagde mærke til, at hans adoptivfader kom forbi. Der var et ejendommeligt udtryk i hans vilde øje, et henrykt og blidt blik. "Det var besynderligt!" mumlede Claude, "er det sigøjnersken, han ser sådan på?" Han gik videre. Nogle minutter efter trådte den bekymrede ærkediakon ud på pladsen ad døren ved foden af tårnet.

"Hvor er sigøjnersken blevet af?" sagde han, idet han blandede sig imellem tilskuerne, som tamburinen havde samlet.

"Det ved jeg ikke," svarede en af hans sidemænd, "hun blev borte lige nu. Jeg tror, hun gik op for at danse en fandango i huset her lige overfor. De kaldte på hende."

I stedet for sigøjnersken så ærkediakonen på det tæppe, hvis arabesker et øjeblik i forvejen var blevet udviskede af hendes dans' lunefulde linjer, kun den røde og gule mand, som for også at tjene nogle småpenge gik omkring i kredsen med hænderne i siden, hovedet bøjet tilbage, rød i ansigtet, strækkende hals og holdende en stol imellem tænderne. På denne stol havde han

bundet en kat, som en nabokone havde lånt ham, og som skreg ynkeligt af skræk.

"Ved vor frue!" udbrød ærkediakonen, i det øjeblik, da gøgleren, som sveden haglede ned ad, kom forbi ham med stolen med katten på. "Hvad er det, mester Pierre Gringoire tager sig for?"

Ærkediakonens barske stemme gjorde et sådant I indtryk på den stakkels djævel, at han tabte ligevægten, og stolen og katten faldt hulter til bulter i hovedet på de omkringstående under tilskuernes ustandselige jubel.

Det er rimeligt nok, at mester Pierre Gringoire – for ham var det – ville have fået en ubehagelig regning at gøre op med nabokonen i anledning af katten og med de omkringstående i anledning af alle de forslåede og sønderrevne ansigter, hvis han ikke havde skyndt sig at benytte sig af forvirringen til at flygte ind i kirken, som Claude Frollo havde givet ham et vink om at ty ind i.

Domkirken var allerede mørk og øde. Sideskibene var hyllede i mørke, og lamperne i kapellerne begyndte at stråle som stjerner, så mørkt var der under hvælvingerne. Kun den store roset i facaden, hvis tusinde farver belystes af en stråle af den synkende sol, strålede i mørket som en bunke diamanter og kastede sit blændende farveskær helt hen i den anden ende af skibet.

Da de havde gået nogle skridt, standsede hr. Claude, lænede sig til en pille og så stift på Gringoire. Det var nu ikke dette blik, Gringoire var bange for, skamfuld, som han var over at være blevet overrasket i denne gøglerdragt af en alvorlig og lærd mand. Der var intet spottende eller ironisk i præstens øjekast,

det var alvorligt, roligt og gennemborende. Ærkediakonen brød først tavsheden.

"Kom her hen, mester Pierre," sagde han, "der er adskillige ting, I skal forklare mig. Hvoraf kommer det for det første, at man ikke har set Jer snart i to måneder, og at man så endelig træffer Jer på gaden i et i sandhed smukt kostume, halvt gult og halvt rødt, som i et Caudebec-æble?"

"Herre," sagde Gringoire i en ynkelig tone, "det er virkelig et mærkværdigt kostume, og jeg er mere flov end en kat, man har givet en græskarflaske på hovedet. Jeg føler godt, at jeg har handlet meget ilde i at udsætte de herrer rådstuetjenere for, ved at slå løs på denne kappe, at komme til at banke en pythagoræisk filosof. Men hvad skal man sige til det, ærværdige herre? Det er min gamle vams, der er skyld i det. Den lod mig skammeligt i stikken i begyndelsen af vinteren under påskud af, at den faldt i laser og trængte til at gå til ro i kludesamlerens kurv. Hvad skulle jeg gøre? Civilisationen er endnu ikke så vidt fremskreden, at man kan gå helt nøgen, som den gamle Diogenes ville. Hertil kommer, at det blæste meget koldt, og januar måned egner sig nu i det hele taget ikke til med held at prøve på at gøre dette ny skridt på humanitetens bane. Denne kappe tilbød sig, og så tog jeg den. Jeg opgav min gamle sorte vams, som virkelig var alt for lidt hermetisk for sådan en hermetiker som mig. Derfor ser I mig i gøglerdragt lige som St. Genest. Hvad skal man sige til det? Det er en overgang. Apollo vogtede også en gang får hos Admeto."

"Det er en smuk håndtering, I driver," sagde ærkediakonen.

"Jeg indrømmer, mester, at det er bedre at filosofere og poetisere, at puste til flammen i ovnen eller modtage den fra

Himlen end at gå og bære katte på stenbroen. Da I tiltalte mig, var jeg også så dum som et æsel over for en stegevender. Men hvad skal man sige til det, herre? Man skal leve hver dag, og de skønneste alexandrinske vers er ikke så meget værd i munden som et stykke brieost. Nå, jeg har lavet dette navnkundige bryllupsdigt, I ved nok, til ære for prinsesse Margrete af Flandern, og byen betaler mig ingenting for det under påskud af, at det ikke duede synderligt, som om man kunne levere en sofokleisk tragedie for fire daler. Jeg var altså lige ved at dø af sult, heldigvis følte jeg, at jeg havde en smule kræfter i kæben, og så sagde jeg til omtalte kæbe: "Gør kraft- og balancekunster. Ernær dig selv. *Ale te ipsam!*" En flok tiggere, som er blevet mine perlevenner, har lært mig en snes herkuliske kunster, og nu giver jeg hver aften mine tænder det brød, de i løbet af dagen har fortjent i mit ansigts sved. Men når det kommer til alt, indrømmer jeg, *concedo*, at det er en besk bestilling for en mand med mine åndsevner, og at mennesket ikke er skabt til at tilbringe sit liv med at slå på tamburin og bide i stole. Men, højærværdige herre, det er ikke gjort med at tilbringe livet, man må også tjene noget til dets ophold."

Hr. Claude hørte tavs på ham. Pludselig kom der et så skarpt og gennemtrængende blik i hans dybtliggende øjne, at Gringoire så at sige følte det trænge ind i sin sjæls inderste.

"Det er godt nok, mester Pierre, men hvordan går det til, at I nu er i selskab med denne ægyptiske danserinde?"

"Det går min tro sådan til," sagde Gringoire, "at hun er min kone, og jeg hendes mand."

Præstens mørke øje skød lyn.

"Har du gjort det, elendige?" råbte han, idet han rasende greb Gringoire i armen, "har du virkelig været gudsforgåen nok til at røre denne pige?"

"Ved min himmeriges part, nådige herre," svarede Gringoire rystende over hele kroppen, "jeg sværger Jer til, at jeg aldrig har rørt hende, i fald det er det, der ængster Jer."

"Hvad er det da, du siger, om at I er mand og kone?" sagde præsten.

Gringoire skyndte sig så kortfattet som muligt at fortælle ham, hvad læseren allerede ved om eventyret i Mirakelgården og vielsesceremonien med den knuste krukke. Det lader for øvrigt til, at dette giftermål endnu ikke havde ført til noget resultat, og at sigøjnersken hver aften snød ham for hans brudenat, ligesom hun havde gjort den første aften. "Det er meget ærgerligt," således endte han, "men det kommer af, at jeg har været så uheldig at blive gift med en jomfru."

"Hvad mener I?" spurgte ærkediakonen, som var blevet rolig, efterhånden som fortællingen skred frem.

"Det er temmelig vanskeligt at forklare," svarede digteren, "det er noget overtroisk tøjeri. Min kone er, efter hvad en gammel tyveknægt, vi kalder hertugen af Ægypten, har fortalt mig, et hittebarn. Hun bærer om halsen en amulet, som han forsikrede mig ville bevirke, at hun en dag ville genfinde sine forældre, men som ville tabe sin kraft, i fald hun mistede sin dyd, hvis årsag vi begge to holder os overmåde dydige."

"I tror altså, mester Pierre," sagde Claude, hvis ansigt klarede mere og mere op, "at denne skabning ikke ved af nogen mand?"

"Hvad skal en mand stille op over for overtro, hr. Claude? Hun har nu en gang sat sig det i hovedet. Jeg tror nok, at denne

nonneknibskhed, der holder sig vild imellem alle de sigøjnertøse, som det ellers er meget let at få tamme, er noget overmåde sjældent, men der er tre ting, som beskytter hende: For det første hertugen af Ægypten, der har taget hende under sin specielle varetægt, muligvis i den hensigt en gang at sælge hende til en eller anden mæsket abbed, for det andet hele hendes stamme, der nærer en ganske umådelig ærefrygt for hende, som om hun kunne være selve den hellige jomfru. Og så for det tredje en lille dolk, som det mandhaftige lille fruentimmer altid bærer skjult hos sig til trods for byfogedens forordninger, og som hun får i hånden, så snart man blot tager hende om livet. Hun er en ren hveps."

Ærkediakonen blev ved at trænge ind på Gringoire med spørgsmål.

Esmeralda var efter Gringoires mening et uskyldigt og fortryllende væsen, ligefrem en skønhed, bortset fra den grimasse, der var ejendommelig for hende, naiv og lidenskabelig, uvidende om alt og begejstret for alt. Hun drømte ikke engang om, at der var forskel på mand og kvinde, sådan var hun nu en gang. Hun var især rent tosset efter dans, tummel og fri luft. Hun var en slags forening af en kvinde og en bi, havde usynlige vinger på fødderne og levede i en hvirvel. Det var en følge af det omflakkende liv hun bestandig havde ført. Gringoire havde fået at vide, at hun allerede som barn havde gennemstrejfet Spanien og Catalonien, ja Sicilien med. Han troede endog, at den karavane af sigøjnere, hun hørte til, havde taget hende med til kongeriget Algier, et land der ligger i Achaja, som på den ene side grænser op til Lillealbanien og Grækenland og på den anden til det Sicilianske hav, der ligger

på vejen til Konstantinopel. Sigøjnerne, fortalte Gringoire, adlød under kongen af Algier i hans egenskab af fyrste over de hvide maurer. Så meget var vist, at Esmeralda i en ganske ung alder var kommet til Frankrig over Ungarn. Fra alle disse lande havde den unge pige medbragt stumper af sælsomme sprog, sange og besynderlige ideer, der gjorde hendes tale lige så broget, som hendes kostume, der var halvt parisisk og halvt afrikansk. For øvrigt holdt folk i de kvarterer, hun færdedes i, meget af hende for hendes munterhed, hendes tækkelighed, hendes livlige væsen, hendes dans og hendes sange. Der var i hele byen kun to mennesker, hun troede hadede hende, og som hun ofte omtalte med rædsel. Den ene var den bodfærdige i Rolandstårnet, en fæl gammel eneboerske, som, Gud ved hvorfor, bar nag til sigøjnerskerne og forbandede den stakkels danserinde, hver gang hun kom forbi hendes vindue. Den anden var en præst, der aldrig mødte hende uden at kaste hende blikke og ord, der gjorde hende angst. Denne sidste omstændighed bragte i høj grad ærkediakonen i forvirring, hvilket Gringoire dog ikke lagde synderlig mærke til, for de to måneder, der var forløbet, havde været fuldkommen tilstrækkelige til at bringe den sorgløse digter til at glemme enkelthederne ved, hvad der havde bidraget sig den aften, da han havde mødt sigøjnersken, og særlig, at ærkediakonen havde været til stede. Imidlertid var den lille danserinde i grunden ikke bange for noget som helst. Hun spåede aldrig, hvilket sikrede hende imod de hekseprocesser, der ellers så tit blev anlagt imod sigøjnerskerne. Og så var Gringoire hende i broders sted, om han end ikke var hendes mand. Når alt kommer til alt, fandt filosoffen sig meget tålmodigt i dette

platoniske ægteskab. Det gav ham dog altid nattely og brødet. Hver morgen forlod han landstrygerkvarteret, som oftest i følge med sigøjnersken. Han hjalp hende med at samle småpenge ind på torvene, og om aftenen, når han kom hjem med hende, lod han hende lukke sig inde i sit lille lukaf og sov de retfærdiges søvn. Det var, alt vel overvejet, en meget behagelig tilværelse, sagde han, vel skikket til at fremme spekulation. Og så var filosoffen, når han skulle tale rent ud, på ære og samvittighed, heller ikke helt sikker på, at han var dødeligt forelsket i sigøjnersken. Han holdt næsten lige så meget af hendes ged. Det var et fortryllende dyr, blidt, forstandigt, åndrigt, en lærd ged. Det nu noget ganske almindeligt i middelalderen, disse lærde dyr, som man beundrede i sag høj grad, og som hyppigt bragte deres læremestre på bålet. De trolddomskunster, geden med de forgyldte klove gjorde, i var imidlertid af en meget uskyldig natur. Gringoire forklarede ærkediakonen dem, og denne lod til at interessere sig levende for dem. Det var i de fleste tilfælde nok at holde tamburinen i en vis bestemt stilling over for geden, for at få den til at gøre den kunst, man ønskede. Den var blevet dresseret til det af sigøjnersken, som havde et så ualmindeligt talent til sådant, at hun ikke havde behøvet mere end to måneder for at lære geden at sammensætte ordet *Phoebus* med bevægelige bogstaver.

"Phoebus!" sagde præsten, "hvad skal det sige?"

"Det ved jeg ikke," svarede Gringoire. "Det et måske et ord, hun tror har en eller anden hemmelig og magisk kraft. Hun gentager det ofte halvhøjt, når hun tror, hun er alene."

"Er I sikker på, at det blot er et ord og ikke et navn?" spurgte Claude med sit gennemtrængende blik.

"Et navn? Hvis navn skulle det være?" sagde digteren.

"Ja, hvad ved jeg?" sagde præsten.

"Nu skal jeg sige Jer, hvad jeg tror, herre. Disse sigøjnere er en smule ildtilbedere og dyrker solen. Der har I Phoebus."

"Det synes ikke mig så indlysende som Jer, mester Pierre."

"Det har nu imidlertid ikke stort at sige. Lad hende mumle sit Phoebus, så meget hun vil. Så meget er vidst, at Djali allerede næsten holder lige så meget af mig som af hende."

"Hvem er denne Djali?"

"Det er geden."

Ærkediakonen støttede hagen i hånden og syntes et øjeblik at være hensunket i tanker. Pludselig vendte han sig igen barsk om imod Gringoire.

"Og du tilsværger mig, at du ikke har rørt hende?"

"Hvem?" sagde Gringoire. "Geden?"

"Nej, denne kvinde."

"Min kone? Ja, det sværger jeg."

"Er du tit alene med hende?"

"Hver aften en god time."

Hr. Claude rynkede panden.

"O! O! *Solus cum sola non cogitabuntur orare pater noster*."

"Jeg ville min tro kunne læse både mit *Pater* og mit *Ave Maria* og mit *Credo in Deum patrem omnipotentem*, uden at hun gav mere agt på mig, end en høne bryder sig om en kirke."

"Sværg mig til ved din moders liv, at du ikke har rørt denne skabning med så meget som en finger," gentog ærkediakonen heftigt.

"Jeg er villig til også at sværge det ved min faders hoved, for de to ting står i forbindelse med hinanden på mere end en

måde. Men, højærværdige fader, må det nu også være mig tilladt at stille et spørgsmål?"

"Tal!"

"Hvad angår det Jer?"

Ærkediakonens blege ansigt blussede som en ung piges kinder. Han tøvede et øjeblik med svaret. Derpå sagde han synligt forlegen:

"Hør, mester Pierre Gringoire, I er, så vidt jeg ved, endnu ikke fordømt. Jeg interesserer mig for Jer og vil Jer vel. Nu vel, den mindste berøring af denne helvedes sigøjnerske vil gøre Jer til Satans slave. I ved, at det altid er legemet, der styrter sjælen i fortabelse. Ve Jer, i fald I kommer denne kvinde nær. Det er alt, hvad jeg har at sige."

"Jeg prøvede en gang på det," sagde Gringoire, idet han kløede sig bag øret. "Det var den første dag, men jeg stak mig."

"Det har I været fræk nok til at vove, mester Pierre?"

Præstens pande blev atter mørk.

"En anden gang," fortsatte digteren smilende, "kiggede jeg igennem nøglehullet, inden jeg lagde mig, og jeg så det nysseligste kvindfolk i bar særk, som nogen sinde har fået en seng til at knage under sig."

"Gå ad helvede til!" skreg præsten med et frygteligt blik, og idet han gav den forbavsede Gringoire et skub i nakken, forsvandt han med hurtige skridt under kirkens mørkeste hvælvinger.

3. Klokkerne

Fra den morgen af, da Quasimodo stod i gabestokken, forekom det folk i Notre Dame kirkens nabolag, at den iver, hvormed han havde dyrket sine klokker, var betydelig kølnet. Hidtil havde han kimet ved enhver lejlighed, lange klemtninger, der varede fra froprædiken til aftensang, klemten med den store klokke til højmesse, pragtfulde skalaer på de små klokker til bryllup eller barnedåb, et helt broderi af henrivende toner. Den gamle kirke, der sitrede og fyldtes helt med klang, stod i en stadig klokkefryd. Man mærkede uafladeligt, at der var en larmende og lunefuld ånd til stede, der sang med alle disse malmmunde. Nu lod det til, at denne ånd var forsvundet. Domkirken så tungsindig ud og lod til helst at tie. Højtiderne og begravelserne fik ganske tørt og simpelt den kimen, ritualet krævede, men heller ikke mere. Af den dobbelte klang, der udgår fra en kirke, orgelklangen i dens indre og klokkeklangen udvendig, var nu kun orgelklangen tilbage. Man kunne fristes til at sige, at klokkerne havde mistet deres spillemand. Quasimodo var der nu ikke des mindre stadig. Hvad var der foregået med ham? Bar han endnu den skam og fortvivlelse, han havde følt, da han stod i gabestokken, på bunden af sit hjerte? Faldt bødlens piskeslag endnu uden ophør på hans sjæl? Havde sorgen over en sådan behandling dræbt alt i ham, endog hans lidenskab for klokkerne? Eller havde Marie fået en rivalinde i klokkerens hjerte? Forsømte han den store klokke og dens fjorten søstre, fordi han var optaget af noget endnu skønnere og elskeligere?

Det traf sig i det herrens år 1482 så, at Mariæ Bebudelsesdag faldt på tirsdagen den 25. marts. Luften var den dag så ren og let, at Quasimodo følte noget af sin gamle kærlighed til klokkerne vågne igen. Han steg op i det nordre tårn, mens kirkebetjenten nede i kirken åbnede dørene på vid gab – de bestod den gang af umådelige fløje af svært træ med kobberbeslag, kantede af forgyldte jernsøm og prydede med billedskærerarbejde "meget kunstigt forarbejdet".

Da Quasimodo var kommet op i det høje klokkebur, så han en stund på de seks klokker, idet han tungsindig rystede på hovedet, som om han sukkede over, at der havde trængt sig noget sælsomt ind i hans hjerte imellem ham og dem. Men da han havde sat dem i gang, da han følte denne klase klokker bevæge sig under hans hånd, da han så – for høre det kunne han ikke – denne sitrende oktav stige op og ned ad denne klingende tonestige som en fugl, der hopper fra gren til gren, da djævelen *Musik*, denne dæmon, der svinger et strålebundt af strettaer, triller og arpeggioer, havde bemægtiget sig den stakkels døve, følte han sig atter lykkelig, han glemte alt, og hans ansigt strålede, mens hans hjerte udvidede sig. Han gik frem og tilbage, han klappede i hænderne, han løb fra det ene reb til det andet, han opflammede de seks sangere med tilråb og fagter som en orkesteranfører, der ansporer intelligente virtuoser.

"Skynd dig," sagde han, "skynd dig Gabrielle, øs al din klang ud over pladsen, det er festdag i dag … ingen dovenskab; Thibault, du driver, skynd dig, skynd dig! Er du blevet rusten, din døgenigt? … Det var ret! Hurtigt! hurtigt! så man ikke ser kneblen. Gør dem døve alle sammen ligesom mig … Det er

rigtigt, Thibault, det er godt! ... Guillaume! Guillaume! Du er den største, og Pasquier er den mindste, og Pasquier arbejder bedre end du. Jeg tør vædde på, at de, der kan høre, hører ham bedre end dig ... Godt! Godt, Gabrielle, stærkt! Stærkere endnu! ... Nå, hvad gør I to svaler der oppe? Jeg ser jer ikke give den mindste lyd fra jer ... Hvad er det for nogle kobbernæb, der ser ud, som de gaber, når de skal synge? Tag fat! Det er Mariæ Bebudelsesdag. Det er dejligt solskin, vi må kime kønt ... Stakkels Guillaume, vejret går jo helt fra dig, min tykke dreng!"

Han var fuldstændig optaget af at anspore sine klokker, der alle seks sprang om kap og rystede deres smittende kroppe som et larmende forspand af spanske muldyr, der nu og da drives fremad af driverens tilråb.

Så kom han pludselig til at kaste blikket ud imellem de brede skiferskæl, hvormed tårnets lodrette mur er beklædt til en vis højde, og nede på pladen så han en sælsomt klædt ung pige, der standsede og bredte et tæppe over jorden. En lille ged lagde sig på det, og en flok tilskuere samlede sig om hende. Dette syn gav øjeblikkelig hans tanker en anden retning og størknede hans musikalske begejstring, som luften størkner en harpiksdråbe. Han standsede, vendte klokkerne ryggen og satte sig på hug bag det skifertækkede halvtag, idet han stirrede på danserinden med det drømmende, ømme og blide blik, der allerede en gang havde vakt ærkediakonens overraskelse. Imidlertid forstummede de glemte klokker pludselig alle sammen på en gang til stor skuffelse for alle yndere af klokkeklang. De havde i god tro hørt dem kime helt over på den anden side af Børsbroen, og nu gik de slukørede deres vej som en hund, man giver en sten efter at have vist den et ben.

4. ἈΝΆΓΚΗ

Det begav sig en skøn morgenstund i samme marts måned – jeg tror nok, det var lørdagen den 29., den hellige Eustachi dag – at vor unge ven, studenten Jehan Frollo, da han var ved at klæde sig på, gjorde den opdagelse, at hans bukser, i hvilke han havde sin pung, slet ingen metalklang gav fra sig. "Stakkels pung!" sagde han, idet hun trak den op af lommen, "ikke en hvid! Hvor dog terningerne, øllet og Venus har blokket dig grusomt! Hvor du er tom, slunken og slap! Du ligner en furies hals! Jeg spørger jer, I herrer Cicero og Seneca, som jeg ser ligge der på gulvet så feje, som I er, hvad nytte jeg har af at vide lige så god besked som en møntmester eller en jøde på Børsbroen, om at en kronedaler har tredive unzer, som hver igen er fem og tyve pariser-sous og otte hvid, og at en halvmånedaler har seks og tredive unzer, som hver igen har seks og tyve tournois-sous og seks hvid, når jeg ikke har så meget som en ussel kobberbrokke at vove på sekser alle! O, konsul Cicero, det er ikke den slags kalamiteter, man trækker sig ud af med omskrivninger, *lang="la" xml:lang="la"quemadmodum* og *verum enim vero*!"

Han klædte sig tungsindig på. Han havde fået en idé, mens han snørede sine støvler. I starten viste han den fra sig, men den kom igen, og han tog vesten forkert på, et umiskendeligt tegn på, at han var stedt i en voldsom indre kamp. Til sidst smed han heftigt sin hue i gulvet og udbrød: "Så meget værre! Det får gå, som det kan. Jeg går til min broder! Jeg får en prædiken, men jeg får også en daler."

Så tog han hurtigt sin kappe med de foerværks opslag på, tog huen op af gulvet og gik sin vej i fortvivlelse.

Han gik ned ad Rue de la Harpe ad La Cité til. Idet han kom forbi Rue de la Huchette, kildrede duften fra de herlige stegespid, som altid drejedes der, hans lugteorganer, og han kastede et forelsket blik på den kyklopiske stegeovn, som en gang afpressede skomageren Galatagironne det patetiske udråb: *Veramente, queste rotisserie sono cosa stupenda*! Men Jehan havde ingen penge til at købe frokost for, og med et dybt suk gik han ind ad porten til Petit Châtelet, dette umådelige dobbeltkløver af vældige tårne, der bevogtede indgangen til La Cité.

Han gav sig ikke engang tid til, som det den gang var skik og brug, i forbigående at kaste en sten på den usle statue af Perinet Leclere, der havde overgivet Karl den Sjettes Paris til englænderne, en forbrydelse som hans billedstøtte med ansigtet knust af stenkast og tilsølet med skarn i tre århundreder har bødet for på hjørnet af gaderne La Harpe og Buci som i en evig gabestok.

Da han var kommet over den lille bro og gennem den ny St. Genevièvegade, stod Jehan de Molendino ved Notre Dame. Så kom hans usikkerhed igen, og han gik nogle øjeblikke omkring hr. Legris statue, idet han i sjæleangst gentog for sig selv: "Prædikenen er jeg sikker nok på, daleren er tvivlsom."

Han standsede en kirkebetjent, der kom ud fra klosteret. "Hvor er hr. ærkediakonen af Jofas?"

"Jeg tror, han er i sin celle i tårnet," sagde manden, "og jeg vil ikke råde Jer til at forstyrre ham der, med mindre I kommer fra folk som paven eller kongen."

Jehan klappede i hænderne. "For pokker! Det er jo en ypperlig lejlighed til at få dette berygtede heksehul at se."

Denne betragtning styrkede hans beslutning. Han gik resolut ind ad den lille sorte port og gav sig til at stige op ad vindeltrappen, der fører op til tårnets øvre stokværk. "Jeg vil se det," sagde han til sig selv på vejen. "Ved den hellige Jomfrus krøller, det må være en mærkværdig celle, siden min højærværdige broder skjuler den som sine pudenda. De siger, han har et heksekøkken der oppe, og at han koger de vises sten ved en stærk ild. For pokker, jeg bryder mig ikke mere om de vises sten end om en flintesten, og jeg ville hellere finde en påskeæggekage med flæsk i på hans ovn end den største af alle de vises stene i hele verden."

Da han var nået op til galleriet med de små søjler, pustede han et øjeblik og ønskede den uendelige trappe, jeg ved ikke hvor mange millioner vognlæs djævle i vold. Derpå steg han videre til vejrs gennem den snævre dør i det nordre tårn, som der i vore dage ikke længere er offentlig adgang til. Nogle øjeblikke efter, at han var kommet forbi klokkeburet, stødte han på en lille afsats, der var anbragt i en fordybning i væggen. Under hvælvingen var der en lille spidsbuet dør. Ved det lys, der faldt ind igennem et hul i trappens kredsrunde væg, kunne han skimte en umådelig lås og mægtige jernbeslag. Skulle nogen nu til dags have lyst til at se denne dør, kan de kende den på følgende indskrift, der står med hvide bogstaver på den sorte væg: Jeg tilbeder Coralie, 1823, undertegnet Ugène – "undertegnet" står i teksten.

"Uf," sagde studenten, "her er det uden tvivl." Nøglen sad i låsen. Døren stod på klem. Han stødte den sagte op og stak

hovedet ind ad åbningen.

Læseren har uden tvivl gennembladet Rembrandts, denne malerkunstens Shakespeares raderinger. Blandt alle disse mærkværdige billeder er der især et, som det ikke er muligt at se på uden at blive blændet, og som, efter hvad man antager, skal forestille doktor Faust. Der er en mørk celle. I midten står der et bord, fuldt af uhyggelige ting, dødningehoveder, himmelkugler, destillerkolber, kompasser og pergamenter dækkede med hieroglyffer. Doktoren sidder foran dette bord indhyllet i sin store kappe og med foerværkshuen trukket helt ned over øjnene. Man ser kun halvdelen af hans legeme. Han har halvt rejst sig op fra sin umådelige lænestol, hans knyttede hænder støtter sig på bordet, og han betragter nysgerrig og skrækslagen en stor lysende kreds dannet af magiske tegn, der skinner på væggen i baggrunden som et solspekter i det mørke kammer. Denne kabbalistiske sol synes at skælve, idet man ser på den, og fylder den mørke celle med sit hemmelighedsfulde skær. Det er gruopvækkende, og det er skønt.

Det syn, der frembød sig for Jehan, da han havde vovet at stikke hovedet ind ad den halvt åbnede dør, lignede meget Fausts celle. Det var også et skummelt, og halvmørkt hul. Der var også en stor lænestol og et stort bord, kompasser, destillerkolber, dyreskeletter, der hang i loftet, en himmelglobus på gulvet, hestehoveder hulter til bulter imellem glaskugler, i hvilke der sitrede guldblade, dødningehoveder, der stod på papirer malede med tegn og bogstaver, håndskrifter, der var dyngede åbne oven på hinanden uden hensyn til pergamentbladenes skøre hjørner, kort sagt, alt det roderi, naturvidenskaberne føre med sig, og over hele denne i dynge

støv og edderkoppespind alle vegne. Der var imidlertid ingen kreds af lysende bogstaver, ingen doktor hensunket i ekstase, stirrende på det luende syn, som ørnen stirrer på solen.

Tom var cellen dog ikke. Der sad en mand i lænestolen bøjet over bordet. Han vendte ryggen til Jehan, så denne kunne kun se hans ryg og hans nakke, men det var ikke vanskeligt for ham at genkende dette skallede hoved, som naturen havde givet en evig tonsur, som om den ved dette udvortes tegn ville antyde ærkediakonens uimodståelige kald til kirken.

Jehan genkendte altså sin broder, men han havde åbnet døren så sagte, at hr. Claude ingenting mærkede til ham. Den nysgerrige student benyttede sig heraf til nogle øjeblikke at se sig om i cellen i ro og mag. Til venstre for lænestolen, under vinduet, stod der en stor ovn, som han ikke straks havde lagt mærke til. Dagslyset, der trængte ind igennem vinduet, faldt lige igennem et rundt edderkoppespind, hvis fine roset tog sig nydelig ud i det spidsbuede vindue, og i midten af hvilket insektet sad ubevægeligt som aksen i dette kniplingshjul. På ovnen stod der hulter til bulter alle slags kar og flasker af sten, glaskolber og retorter. Jehan bemærkede med et suk, at der ingen stegepande var. "Det er noget dårligt køkkentøj," tænkte han.

Der var for øvrigt ingen ild i ovnen, og det så end også ud til, at der længe ikke havde været det. Henslængt i en krog, dækket med støv og åbenbart glemt, lå der imellem andre alkymistiske redskaber en glasmaske, som ærkediakonen uden tvivl brugte til at beskytte ansigtet med, når han arbejdede med et eller andet frygteligt stof. Ved siden af den lå der en blæsebælg, der

ikke var mindre støvet, og på hvis øverste side man læste følgende indskrift indlagt med kobber: *Spira, spera*.

Rundt om på væggene var der som altid hos alkymisterne en mængde andre indskrifter, nogle skrevet med blæk, andre ridsede med en metalstift, gotiske, hebraiske, græske og romerske bogstaver imellem hinanden. De var anbragte på må og få oven på hinanden, således at de nyeste udslettede de ældste, og imellem hinanden som grenene i en busk eller lanserne i en nærkamp. Det var i virkeligheden en forvirret blanding af alle menneskehedens tanker, drømme og dybsindigheder. Hist og her var der en, der overstrålede de andre, som fanen overstråler lansespidserne. Det var for det meste en kort latinsk eller græsk sentens af den slags, som middelalderen dannede så mange af: *Unde? Inde? Homo homini monstrum*. – *Astra, castra nomen, numen*. – *Μέγα βιβλίον μέγα κακόν* . – *Sapere audi*. – *Fiat ubi vult*, osv., undertiden et enkelt ord tilsyneladende blottet for al mening, så som Ἀναγκοφαγία, hvilket måske skjulte en bitter hentydning til klosterkosten. Endelig undertiden en simpel kirkelig sætning formet i et heksameter, såsom: *Coelestem dominum terrestrem dicito domnum*. Der var også hist og her hebraiske bogstaver, som Jehan, for hvem det allerede kneb hårdt nok med græsken, ikke forstod noget af, og det hele var på må og få blandet med stjerner, dyre- og menneskefigurer og triangler, der skar hinanden, hvilket bidrog ikke lidt til, at Jehans malede væg lignede et papir, på hvilket en abe havde kradset i omkring med en pen.

Hele cellen gjorde for øvrigt et almindeligt indtryk af forsømthed og forfaldenhed, og den dårlige tilstand hvori redskaber og bohave var, lod formode, at dens beboer i lang tid

havde forsømt sit arbejde der, fordi han var optaget af andre ting.

Som han sad der bøjet over et stort håndskrift prydet med sælsomme billeder, så han ud til, at det var en tanke, der pinte ham, en tanke, der uophørlig trængte sig ind imellem hans andre tanker. Det indtryk fik i alt fald Jehan, da han med lange mellemrum, som når et menneske drømmer og taler i søvne, hørte ham udbryde:

"Ja, Manu siger det, og Zoroaster lærte det! Solen opstår af ilden, månen af solen. Ilden er det store universums sjæl. Dens grundatomer udbreder sig uophørlig i verden og gennemrisle den med uendelige strømme, på de punkter, hvor disse strømme skære hinanden på himlen, frembringer de lyset. Hvor de skærer hinanden i jorden, frembringer de guldet ... lyset og guldet – et og det samme – ilden i fast tilstand, stoffet er det samme, forskellen er blot som imellem det synlige og det håndgribelige, imellem det flydende og faste, imellem vanddamp og is, det er det hele ... Det er ikke drømme ... det er naturens almindelige lov ... men hvordan skal man bære sig ad med at drage hemmeligheden ved denne almindelige lov over i videnskaben? Dette lys, der strømmer ud over min hånd, det er guld. Det gælder blot om at få disse atomer, der har spredt sig ud fra hinanden efter en bestemt lov, til at fortætte sig efter en anden bestemt lov ... hvordan skal man bære sig ad dermed? Nogle har ment, at man skulle grave en solstråle ned. Averroës ... ja, det er Averroës ... Averroës har gravet en ned under den første pille til venstre for det store skab med koranen i i den store moské i Cordova, men man kan først åbne kælderen om otte tusinde år for at se, om det er lykkedes."

"For pokker," sagde Jehan sagte ved sig selv, "det kan man kalde en ordentlig tid at måtte vente på en daler i."

"Andre," forsatte ærkediakonen drømmende, "har ment, at det var bedre, at arbejde med en siriusstråle. Men det er meget vanskeligt at få en stråle fra Sirius, fordi lyset fra de andre stjerner, der er på himlen samtidig med den, blander sig med den. Flamel mener, at det simpleste at arbejde med er jordilden ... Flamel! Hvilket betydningsfuldt navn, *flamma!* ... ja, ilden, det er det hele... diamanten er i kullet, guldet er i ilden, men hvordan får man det ud af den? ... magistri påstår, at der findes visse kvindenavne, i hvilke der er en så sød og så hemmelighedsfuld magt, at det er nok at udtale dem under arbejdet ... lad os se, hvad Manu siger om den ting: "Hvor kvinderne holdes i ære, glæder guderne sig, hvor de agtes ringe, tjener det til intet at bede til Gud. – En kvindes mund er bestandig ren, den er som et rindende vand, den er som en solstråle. – En kvindes navn bør være behageligt, sødt, fantastisk. Det bør ende på lange vokaler og ligne ordene i velsignelsen" ... Ja, vismanden har ret. Maria, Sofia, Esmeral... Fordømt, bestandig kommer denne tanke igen!"

Og han lukkede heftigt bogen.

Han strøg sig med hånden over panden som for at jage den tanke, der forfulgte ham, bort. Derpå tog han på bordet et søm og en lille hammer, hvis skaft var sælsomt malet med kabbalistiske tegn.

"I den sidste tid slår alle mine eksperimenter klik for mig," sagde han med et bittert smil. "Jeg er som besat af den fikse ide, den brændemærker min hjerne. Jeg har ikke engang kunnet komme efter Cassiodors hemmelighed, hvordan han fik sin

lampe til at brænde uden væge og olie, og det er dog en simpel ting."

"Det var som satan!" mumlede Jehan i skægget.

"En eneste ussel tanke," fortsatte præsten, "er altså nok til at gøre et menneske svagt og tosset! O, hvor Claude Pernelle ville le ad mig, hun, som ikke et øjeblik kunne drage Nicolas Flamel bort fra hans store værk. Her holder jeg i min hånd Zechieles magiske hammer! For hvert slag, den frygtelige rabbi i sin celle slog på dette søm med denne hammer, blev en af hans fjender, den, han havde dømt, flugt af jorden og sank en alen ned under den, om han så var to tusinde mil borte. Om det så var kongen af Frankrig sank han i lige til knæene i Paris's gader, fordi han en aften havde banket for hårdt på mirakelmagerens dør ... det er ikke tre hundrede år siden, det gik for sig ... Nu vel, jeg har hammeren og sømmet, og ingen af delene er farligere i mine hænder end hammeren i hænderne på en knivsmed. Og så er dog det eneste, der mangler, det trolddomsord, Zechiele udtalte, når han slog på sømmet."

"Ja, det er jo kun en bagatel," tænkte Jehan.

"Lad os se, lad os prøve," sagde ærkediakonen ivrig. "Lykkes det mig, ser jeg den blå gnist springe! Frem fra sømmets hoved ... Emen-Hetan! Emen-Hetan ... nej, det er ikke det! ... Sigeani! Sigeani! Søm, lad graven sluge ham, der hedder Phoebus! ... fordømt stadig, evig og altid den samme tanke!"

Han slængte forbitret hammeren bort og kastede sig sådan hen over bordet, at Jehan ikke længere kunne se ham for stolens mægtige rygstød. I nogle minutter så han ikke andet af ham end hans hånd, der krampagtig klamrede sig om en bog.

Pludselig rejste hr. Claude sig, greb en passer og ridsede med store bogstaver i væggen det græske ord

ἈΝΆΓΚΗ.

"Min broder er gal," sagde Jehan ved sig selv. "Det havde jo været meget simplere at skrive *fatum*. Det er da ikke alle menneskers sag at kunne græsk."

Ærkediakonen satte sig igen i sin stol og støttede hovedet i begge hænder som en syg, hvis hoved er tungt og feberhedt. Studenten så forbavset på sin broder. Han, der gav sine følelser frit løb, han, der ikke adlød nogen anden lov i hele verden end naturens, han, der altid gav sine lidenskaber slappe tøjler, og i hvis sjæl de store følelsers sø altid var tør, så mange afløb åbnede han den hver morgen, han havde ingen anelse om, med hvilket raseri dette de menneskelige videnskabers hav syder og koger, når man dæmmer op for det, hvor det stiger, hvor det svulmer op, hvordan det går over alle bredder, hvordan det udhuler hjertet, hvordan det bryder ud i indvendig hulken og lønlige krampetrækninger, indtil det får gennembrudt dæmningerne og banet sig et leje. Claude Frollos strenge, Ja iskolde ydre, denne kolde overflade, på hvilken der ikke var andet at opdage end en stejl og utilgængelig dyd, havde bestandig skuffet Jehan. Den glade student havde aldrig tænkt på, at der er flydende, rasende lava dybt under Etnas snedækkede top.

Vi ved ikke, om han pludselig gjorde sig rede for disse tanker, men hvor forfløjen han end var, indså han dog, at han havde set noget, han ikke burde have set, at han havde overrasket sin

ældre broders sjæl i en af dens dybeste hemmeligheder, og at det ikke gik an, at Claude opdagede det. Da han så, at ærkediakonen igen var hensunket i den samme tilstand af ubevægelighed som før, trak han ganske sagte hovedet til sig igen og gjorde en smule støj med fødderne bag døren som en, der lige kommer og melder sit komme ved lyden af sine skridt.

"Kom ind!" råbte ærkediakonen inde fra sin celle. "Jeg ventede Jer og har ladet nøglen sidde i døren. Kom ind, mester Jacques."

Studenten trådte dristigt ind. Ærkediakonen, der følte sig meget generet ved et sådant besøg på et sådant sted, fo'r sammen i sin stol. "Hvad, er det dig, Jehan?"

"Det begynder dog altid med J," sagde studenten med det røde, frække og gemytlige fjæs.

Hr. Claudes ansigt havde atter antaget sit strenge udtryk.

"Hvad har du her at bestille?"

"Broder," svarede studenten, idet han tvang sit ansigt til at lægge sig i ærbare, ulykkelige og beskedne folder, og idet han drejede sin hue imellem hænderne med en uskyldig mine, "jeg ville bede Jer ..."

"Om hvad?"

"Om en smule moralprædiken, som jeg trænger så hårdt til" – han vovede ikke at tilføje: "Og om en smule penge, som jeg trænger endnu hårdere til." Denne sidste del af sætningen blev ikke udtalt.

"Jeg er meget misfornøjet med dig," sagde ærkediakonen i en kold tone.

"Ak!" sukkede studenten.

Hr. Claude drejede sin lænestol lidt om imod ham og så stift på ham.

"Det var rart, du kom."

Det var en skrækkelig begyndelse. Jehan belavede sig på en alvorlig dyst.

"Jehan, der kommer hver dag klager til mig over dig. Hvad er det med det slagsmål, i hvilket du har givet en lille vicomte Albert de Ramonchamp stokkeprygl?"

"Å," sagde Jehan, "det var også noget! En ussel page, der morede sig med at stænke snavs på studenterne ved at lade sin hest trave ud i alt det værste."

"Hvad er det med Mahiet Fargel?" sagde ærkediakonen. "I har jo revet hendes kjole i stykker. *Tunicam dechiraverunt,* stod der i klagen."

"Å, en ussel kappe, er det noget at gøre ophævelser over?"

"Der stod *tunicam* og ikke *capellam* i klagen. Forstår du latin?"

Jehan svarede ikke.

"Ja," fortsatte præsten rystende på hovedet, "sådan står det til med studeringerne og videnskaberne nu til dags. Latinen forstås knapt mere, hebraisk kan ingen, og græsk er i den grad i miskredit, at selv de lærdeste mænd ikke anser det for uvidenhed, når man springer et græsk ord over og siger: *Graecum est, non legitur*."

Studenten slog dristigt øjnene op. "Hr. broder, ønsker I, at jeg skal oversætte Jer det græske ord, der står der på væggen, på godt fransk?"

"Hvad for et ord?"

"ἈΝΆΓΚΗ."

En let rødme farvede ærkediakonens blege kinder som den røgsky, der røber, at det hemmelig rører sig i en vulkan. Studenten lagde knapt mærke dertil.

"Nu vel, Jehan," stammede den ældre broder med besvær, "hvad betyder det ord da?"

"Skæbne."

Hr. Claude blev atter bleg, og studenten fortsatte frejdigt: "Og det ord, der står neden under, skrevet med samme hånd, *Αναγνεία*, betyder urenhed. Kan I så se, at man kan sin græsk?"

Ærkediakonen tav stadig. Under denne lektion i græsk var han igen hensunket i sine drømmerier. Den lille Jehan, der besad al et forkælet barns snedighed, mente, at øjeblikket var gunstigt til at rykke frem med sin begæring. Han sagde derfor med en overordentlig blid røst:

"Kære broder, hader I mig nu i den grad, at I kan sætte et barskt ansigt op til mig formedelst nogle nogle næsestyvere og ribbensstød uddelt i ærlig kamp til nogle drenge og knøse, *quibusdam marmosetis*? Mon I ser, kære broder Claude, at man også kan sin latin?"

Alt dette kælende hykleri øvede imidlertid denne gang ikke sin sædvanlige virkning på den strenge store broder. Cerberus bed ikke på honningkagen. Der glattedes ikke en rynke på ærkediakonens pande.

"Hvad vil du?" sagde han tørt.

"Nå ja, til sagen da," svarede Jehan modigt. "Jeg trænger til penge."

Denne frække erklæring havde til følge, at der kom et fuldstændig pædagogisk og faderligt udtryk i ærkediakonens ansigt.

"Du ved, Jehan, at vort len Tirechappe, når man tager fæsteafgiften og lejen af de en og tyve huse under et, ikke indbringer mere end en og tredive pariser-livres, elleve sous og

seks hvid. Det er en halv gang så meget som i brødrene Paclets tid, men det er ikke meget."

"Jeg trænger til penge," sagde Johan stoisk.

"Du ved, at den gejstlige ret har dømt, at vore en og tyve huse skulle ligge som fuldt len under bispestolen, og at vi kun kunne købe det frit ved at betale Hans Højærværdighed biskoppen to mark forgyldt sølv eller seks pariser livres. De to mark har jeg endnu ikke kunnet få samlet. Det ved du."

"Jeg ved, at jeg trænger til penge," sagde Jehan for tredje gang.

"Og hvad vil du bruge dem til?"

Ved dette spørgsmål glimtede der et håb op hos Jehan. Han antog atter sin sødladne, indsmigrende mine.

"Hør, broder Claude. Jeg henvender mig ikke til Jer i nogen slet hensigt. Det er ikke min mening at lapse mig i værtshusene med Jeres penge eller at ride om i Paris' gader med guldbrokadedækken på hesten og min lakaj i hælene – *cum meo loquasio*. Nej, broder, de skal bruges til en god gerning."

"Hvad er det for en god gerning?" spurgte Claude noget overrasket.

"To af mine venner ville gerne købe barnetøj til en stakkels fattig enke. Det er en barmhjertighedsgerning. Det vil komme til at koste tre gylden, og jeg ville gerne give min til."

"Hvad hedder de to venner?"

"Pierre l'Assommeur og Baptiste Croque-Oison."

"Hm," sagde ærkediakonen, "det er navne, der passer til en god gerning som en kanon på et højalter."

Det er vist, at Jehan havde været meget uheldig med valget af navnene på sine to venner, det indså han selv, men først

bagefter.

"Og hvad er det desuden for noget barnetøj," fortsatte den skarpsindige Claude, "der skal koste tre gylden, og det oven i købet til en fattig enkes barn? Hvornår er de fattige enker begyndt at svøbe deres rollinger i silke?"

Jehan tabte atter tålmodigheden.

"Nå ja, jeg trænger til penge, forbi jeg vil hen og besøge Isabeau la Thierry i Val d'Amour i aften."

"Urene usling!" skreg præsten.

" *Αναγνεία*," sagde Jehan.

Dette citat, som studenten måske noget ondskabsfuldt lånte fra cellens væg, øvede en mærkværdig virkning på præsten, han bed sig i læberne, og hans vrede tabte sig i skamrødme.

"Gå din vej," sagde han. "Jeg venter nogen."

Studenten gjorde endnu et forsøg.

"Broder Claude," sagde han, "giv mig idet mindste en lille parisis til at købe mig nogen mad for."

"Hvor langt er du kommet i Gratians *Dekretaler*?" spurgte hr. Claude.

"Jeg har tabt mine kollegiehefter."

"Hvordan går det dig med dine latinske humaniora?"

"Min Horats er blevet stjålet fra mig."

"Hvordan går det med Aristoteles?"

"Hør nu, broder, hvad er det for en kirkefader, der har sagt, at kætternes vildfarelser altid har gået på græs i den aristoteliske metafysiks krat? Aristotelisk foder! Nej, jeg skal ikke have noget af at lade hans metafysik spolere min gudsfrygt."

"Unge mand," sagde ærkediakonen, "ved kongens sidste indtog var der en adelsmand med, som hed Philip de Comines.

På hans skaberak var der broderet et valgsprog, som jeg vil råde dig til at lægge dig på sinde: *Qui non laborat, non manducet*."

Studenten blev et øjeblik stående tavs, kløende sig i nakken med en fortrædelig mine og nedslagne øjne. Pludselig vendte han sig atter om imod Claude så væver som en vipstjert.

"I vil altså ikke give mig en pariser-sou til at købe en skofte for hos bageren, kære broder?"

"*Qui non laborat, non manducet*."

Så snart den ubøjelige ærkediakon havde givet dette svar, dækkede Jehan sit ansigt med sine hænder som en kvinde, der græder, og udbrød i en fortvivlet tone: "Orororororoi"

"Hvad skal det sige?" spurgte Claude overrasket over denne interjektion.

"Nå ja," sagde studenten, idet han så på Claude med sine trætte øjne, som han lige havde bearbejdet med sine knyttede næver, for at det skulle se ud, som om de var røde af gråd, "det er græsk. Det er et anapæstisk vers af Æskylos, som til fuldkommenhed udtrykker smerten."

I det samme brast han i en så kåd og voldsom latter, at det fik ærkediakonen til at smile. Det var jo nu, når alt kom til alt, Claudes egen skyld: Hvorfor havde han forkælet drengen?

"O, kære broder Claude," sagde Jehan, som dette smil gjorde dristig. "Se på mine hullede støvler. Findes der en mere tragisk koturne end en støvle, hvis sål rækker tunge?"

Ærkediakonen var hurtigt faldet tilbage til sin tidligere barskhed.

"Jeg skal sende dig et par nye støvler, men du får ingen penge."

"Bare en ussel lille parisis, broder," vedblev Jehan ydmygt bedende. "Jeg skal lære Gratian udenad, jeg skal tro på Gud, jeg skal blive en sand Pythagoras i kundskab og dyd, giv mig blot en lille parisis. Kan I nænne, at sulten skal bide mig med sin gabende flab, som jeg ser lige for mig, sortere, mere stinkende, dybere end Tartarus eller en munks næse?"

Hr. Claude rystede på hovedet: "*Qui non laborat ...*"

Jehan lod ham ikke tale ud.

"Nu vel," råbte han, "så fanden i vold med det hele! Leve glæden! Nu vil jeg drive om på værtshusene, slås og slå krus i stykker og besøge pigebørnene!"

Og med disse ord kylede han sin hue imod væggen og smækkede med fingrene som med kastagnetter.

Ærkediakonen så mørkt på ham.

"Jehan, du har ingen sjæl."

"I så fald fattes der mig efter Epikur noget ubestemmeligt noget, lavet af noget, der intet navn har."

"Jehan, du kommer til alvorligt at tænke på at forbedre dig."

"Å snak," råbte studenten, idet han skiftevis så på sin broder og destillérkolberne på ovnen, "alting er så urimeligt hos dig, både flasker og ideer."

"Jehan, du er på et skråplan. Ved du, hvor det bærer hen?"

"Til kroen," sagde Jehan.

"Fra kroen går det til gabestokken."

"Den vil jeg betragte som en lygte, og den kan være lige så god som enhver anden. Det var måske den, der hjalp Diogenes til at finde et menneske."

"Fra gabestokken går det til galgen."

"Galgen er en bismer, hvor der hænger et menneske i den ene ende og hele Jorden i den anden. Det er skønt at være menneske."

"Fra galgen går det til helvede."

"Det er et ordentligt bål!"

"Jehan, Jehan, det tager en gal ende."

"Begyndelsen har været god nok."

I det samme hørtes der fodtrin på trappen.

"Stille," sagde ærkediakonen, idet han lagde fingeren på munden, "der har vi mester Jacques. – Hør, Jehan," tilføjede han hviskende, "vogt dig for nogen sinde at tale om, hvad du har set og hørt her. Skynd dig hurtigt ind under denne ovn, og rør dig ikke."

Studenten krøb sammen under ovnen. Der fik han en god ide.

"Hør, broder Claude, du kommer til at give mig en gylden, for at jeg skal lade være at røre mig."

"Stille! Jeg lover dig den."

"Du kommer til at give mig den straks."

"Der," sagde ærkediakonen, idet han forbitret kastede sin pung hen til ham. Jehan krøb helt ind under ovnen, og døren gik op.

5. De to sortklædte mænd

Den person, der trådte ind, havde en sort kjortel på og et mørkt ansigt. Hvad der straks ved første øjekast slog vor ven Jehan, som man nok kan vide havde indrettet sig således i sin krog, at han kunne se og høre alt af hjertets lyst, var det præg af dyb sørgmodighed, der var over den fremmede, såvel over hans dragt som over hans ansigt. Der var imidlertid også noget mildt udbredt over dette ansigt, men det var en sødladen mildhed som den, man træffer hos en kat eller hos en dommer. Han var meget gråhærdet og rynket, så ud til at være omkring tres år gammel, glippede med øjnene, havde hvide øjenbryn, en hængende underlæbe og store hænder. Da Jehan så, at det uden tvivl ikke var andet end en læge eller en øvrighedsperson, og at mandens næse sad langt fra munden, hvilket er et tegn på dumhed, krøb han helt ind i sit hul, fortvivlet over, at han skulle tilbringe, Gud ved hvor lang tid, i en så generende stilling og i så slet selskab.

Ærkediakonen havde imidlertid ikke så meget som rejst sig op, da manden trådte ind. Han gav ham et vink, at han skulle sætte sig på en taburet ved siden af døren, og efter nogle øjeblikkes tavshed, under hvilken han syntes at have betænkt sig, sagde han i en noget nedladende tone: "God dag, mester Jacques."

"God dag, mester," svarede den sorte mand.

Der var i den måde, hvorpå den ene sagde sit "mester Jacques" og den anden sit "mester," en lignende forskel som imellem "nådig herre" og "herre," som mellem "domine" og

"domne." Det var åbenbart mester og lærling, der stod over for hinanden.

"Nå," sagde ærkediakonen efter, en ny pause, som mester Jacques vel vogtede sig for at bryde. "Lykkes det?"

"Ak, mester," sagde den anden med et tungsindigt smil, "jeg blæser evig og altid. Aske får jeg nok af, men ikke en gnist guld."

Hr. Claude gjorde en utålmodig bevægelse med hånden. "Det er ikke det, jeg mener, mester Jacques Charmolue, men hvordan går det med Jeres troldmandsproces? Er det ikke Marc Cenaine, I siger han hedder? Hovmesteren ved statsrevisionen. Har han tilstået sit trolddomsvæsen? Er forhøret lykkedes for Jer?"

"Ak nej," svarede mester Jacques stadig med sit tungsindige smil, "den trøst har vi ikke. Det menneske er så sej som en flintesten. Vi kan komme til at koge ham levende på Svinetorvet, før han siger noget. Vi sparer imidlertid ikke på noget for at komme til sandhedens erkendelse. Han er allerede en ren krøbling. Vi anvender alle midler, som den gamle komedieskriver Plautus siger:

Advorsum stimulos, laminas, crucesque, compedesque, nervos, catenas, carceres, numellas, pedicas, boia, men ingenting virker. Han er et skrækkeligt menneske. Jeg kommer ingen vegne der med min latin."

"Har I intet nyt fundet i hans hus?"

"Jo," sagde mester Jacques rodende i sin taske, "dette pergament. Der står nogle ord skrevet på det, som vi ikke forstår, og hr. Philippe Lheulier, kriminaladvokaten, kan dog en smule hebraisk, som han har lært under sagen med jøderne i Kantersteingaden i Brüssel."

Med disse ord foldede mester Jacques et pergamentblad ud. "Giv mig det," sagde ærkediakonen. Han kastede et blik på det. "Ren magi, mester Jacques!" udbrød han. "*Emen-Hetan*! Det er det, Helene råber, når de kommer til heksesabbatten. *Per ipsum, et cum ipso, et in ipso*, det er den formel, hvormed Djævlen manes ned i Helvede. *Hax, pax, max*, det hører til medicinen, det er en formel imod bid af gale hunde. Mester Jacques, I er kongelig prokurator ved Birkeretten – dette pergamentblad er et grueligt aktstykke."

"Så lægger vi manden på pinebænken igen. Se her," tilføjede mester Jacques, idet han på ny rodede i sin taske, "her er mere, vi har fundet hos Marc Cenaine."

Det var et kar af samme slags som dem, der stod på hr. Claudes ovn. "Ah," sagde ærkediakonen, "en smeltedigel til alkymistisk brug."

"Jeg vil tilstå," sagde mester Jacques med sit frygtsomme og kejtede smil, "at jeg har prøvet den på ovnen, men jeg har ikke haft bedre held med den end med min egen."

Ærkediakonen gav sig til at undersøge karret. "Hvad er det, han har ridset i sin digel? *Och! Och!* – det er et ord, der fordriver lopper! Denne Marc Cenaine er et fæ, som ingenting kan. Det tror jeg nok, at I ikke kan lave guld med den! Den kan være god at have stående i Jer alkove om sommeren, andet duer den ikke til."

"Siden vi nu er i sag med vildfarelser," sagde den kongelige prokurator, "så vil jeg bemærke, at jeg studerede på portalen dernede, inden jeg gik her op. Er Jeres velærværdighed ganske vis på, at indledningen til metafysikken er afbildet på den side,

der vender mod rådhuset, og at den af de syv nøgne figurer ved Vor Frues fødder, der har vinger på hælene, er Merkurius?"

"Ja," svarede præsten. "Det er Augustin Nypho, der skriver det, den italienske doktor, som havde en skægget djævel, der lærte ham alting. Vi kan jo for resten gå der ned, så skal jeg forklare Jer hele teksten."

"Tak, mester," sagde Charmolue, idet han bukkede helt ned til jorden. "Det er sandt, jeg glemte en ting. Hvornår ønsker I, jeg skal lade den lille heks gribe?"

"Hvad for en lille heks?"

"Sigøjnersken, I ved nok, der hver dag kommer og danser på kirkepladsen til trods for kirkerådets forbud. Hun har en forhekset ged med djævlehorn, der både læser og skriver og regner som Bicatrix. Man kunne gerne hænge alle sigøjnere for dens skyld. Sagen er fuldt færdig, det skal snart være besørget. Det er for resten min sæl et nysseligt fruentimmer, den danserinde. De dejligste sorte øjne, to ægyptiske karfunkler! Hvornår skal vi tage fat?"

Ærkediakonen var overordentlig bleg.

"Jeg skal nok lade Jer det vide," stønnede han med knapt hørlig stemme. Derpå tog han sig sammen og sagde:

"Hold Jer foreløbig til Marc Cenaine."

"I kan være ganske rolig," sagde Charmolue smilende, "jeg skal lade ham spænde i lædersengen igen, så snart jeg kommer hjem. Men han er et satans menneske. Han gør end også Pierrat Torterue træt, og han har dog større hænder end jeg. Som den fortræffelige Plautus siger:

Nudus vinctus, centum pondo es quando pendes per pedes.

Forhør på vindebommen, det er det bedste, vi har, sådan skal han have det."

Hr. Claude lod til at være hensunket i mørk adspredthed. Han vendte sig til Charmolue.

"Mester Pierrat … nej, mester Jacques ville jeg sige, sørg blot for Marc Cenaine."

"Ja vel, hr. Claude. Stakkels mand, han må have lidt ganske grueligt allerede. Hvad ligner også det for en hovmester ved revisionskammeret at tage til heksesabbat! Han burde jo kende Karl den Stores forordning, *Stryga vel masca*! … Hvad den små angår … Esmeralda, som de kalder hende … så afventer jeg nærmere ordre … Å, når vi kommer igennem portalen, er I også nok så god at forklare mig, hvad den gartner skal betyde, som man ser malet på flad grund, når man går ind i kirken. Er det ikke sædemanden? … Nå, mester, hvad tænker I nu på?"

Hr. Claude hørte, hensunket i sig selv, ikke mere på ham. Charmolue fulgte retningen af hans blik og så, at det ufravendt hvilede på det store edderkoppespind i vinduet. I det samme fløj en letsindig flue, der ville ud i martssolen, lige imod det og blev hængende. Idet den stødte til spindet, gjorde den umådelige edderkop en pludselig bevægelse ud fra midten, hvor den sad, og derpå styrtede den sig med et spring over fluen, som den bukkede begge ender sammen på den med sine to forreste ben, mens den afskyelige snabel rodede om i hovedet på den. "Stakkels flue," sagde den kongelige prokurator ved kirkeretten, idet han hævede hånden for at redde den. Ærkediakonen for op, som om han vågnede, og holdt hans arm tilbage med et krampagtigt tag.

"Lad skæbnen gå sin gang, mester Jacques," råbte han.

Prokuratoren vendte sig bestyrtet om. Det var, ligesom hans arm var blevet grebet med en jerntang, syntes han. Præstens blik var stift, forvirret og skammende og stadig fæstet på den lille gruelige gruppe i spindet, fluen og edderkoppen.

"Ja, ja," fortsatte præsten med en røst, man kunne fristes til at sige kom fra hans sjæls dybeste grund, "ja, det er symbol på hele tilværelsen. Den flyver, den er så glad, den er nylig født, den søger ud imod foråret, den fri luft, friheden. Ja, ja, men den støder imod den skæbnesvangre roset, og edderkoppen kommer frem, den afskyelige edderkop! Stakkels danserinde! Stakkels flue, hvis skæbne er forud bestemt! Mester Jacques, lad være, det er skæbnen! ... Ak, Claude, du er edderkoppen. Og du er også fluen, Claude! ... du fløj imod videnskaben, lyset, solen, du tænkte ikke på andet end på at nå ud i den evige sandheds fri luft og højlyse dag, men idet du styrtede dig imod det blændende vindue, der vender ud til den anden verden, til klarhedens, åndens og videnskabens verden, så du blinde flue, du tåbelige lærde ikke det fine edderkoppespind, skæbnen har spundet imellem lyset og dig. Du kastede dig blindt ind deri, du usle dåre, og nu spræller du med knust hoved og sønderrevne vinger imellem skæbnens jernkløer! ... mester Jacques! Mester Jacques, lad edderkoppen være i fred!"

"Jeg forsikrer Jer, jeg skal ikke røre den," sagde Charmolue, som ikke forstod et ord af det hele. "Men tjen mig endelig i at slippe min arm, mester. I har en hånd som en knibtang."

Ærkediakonen hørte ikke på ham. "O, din tåbe!" sagde han uden at vende øjnene fra vinduet. "Og selv om du nu havde kunnet gennembryde dette frygtelige væv med dine svage vinger, tror du så, du kunne have fundet frem til lyset? Ak,

ruden på den anden side, denne gennemsigtige hindring, denne krystalvæg, der er hårdere end malm, og som skiller al filosofi fra sandheden, hvordan ville du være kommet igennem den? O, hvor videnskaben er forfængelig! Hvor mange vismænd har ikke knust panden imod den! Hvor mange systemer er ikke hulter til bulter klirrende tørnet imod denne evige glasvæg!"

Han tav. Slutningen af hans tankegang, der umærkeligt havde ført ham tilbage fra sig selv til videnskaben, syntes at have beroliget ham. Jacques Charmolue bragte ham pludselig atter tilbage til virkeligheden, idet han spurgte: "Hør, mester, hvornår kommer I så og hjælper mig med at lave guld? Jeg længes efter at se det lykkes."

Ærkediakonen rystede på hovedet med et bittert smil. "Mester Jacques," sagde han, "læs Michel Psellus' *Dialogus de energia et operatione dæmonum*. Det er ikke ganske uskyldigt, hvad vi har for."

"Tal sagte, mester," sagde Charmolue. "Jeg tænkte det nok, men man er nødt til at lægge sig lidt efter hermetikken, når man ikke er andet end kongelig prokurator ved kirkeretten med tredive daler om året. Men lad os endelig tale sagte."

I det samme opfangede Charmolues ængstelige øre en lyd som af en, der tyggede. Lyden kom fra ovnen.

"Hvad er det?" spurgte han.

Det var studenten, som led og ked af sit fængsel havde været så heldig at opdage en gammel skofte og et stykke skimlet ost og uden videre havde givet sig til at gnave på den for på en gang at forslå tiden og spise frokost. Da han var meget sulten, gik det ikke af uden stort spektakel, og han markerede stærkt hver

eneste mundfuld, hvilket vakte prokuratorens opmærksomhed og uro.

"Det er min kat, der gør sig til gode med mus der henne," sagde ærkediakonen hurtigt.

Den forklaring fandt Charmolue fyldestgørende.

"Ja, mester," sagde han med et ærbødigt smil, "alle store filosoffer har haft deres husdyr. I husker nok, hvad Servius siger: *Nullus enim locus sine genio est*."

Hr. Claude, som var bange for nye optøjer af Jehan, mindede imidlertid sin værdige discipel om, at der var nogle figurer i portalen, de skulle studere sammen, og de forlod cellen til stor lettelse for studenten, der begyndte at blive alvorlig bange for, at hans hage skulle sætte mærke i hans knæ.

6. Om de følger, syv eder i fri luft kan have

"*Te deum laudamus*!" råbte Jehan, idet han krøb ud af sit hul. "Så gik de to natugler da deres vej. *Ocli! Och! Hax, pax, max*! Lopper og gale hunde! Djævelen! Den samtale har jeg nok af. Det flimrer i hovedet på mig som i et klokketårn. Og så oven i købet et skimlet loft! Nå, lad os nu komme ned. Min storebroders pung tager vi med, og alle pengene omsætter vi i drikkevarer."

Han kastede et ømt og beundrende blik ned i den kostelige pung, rettede på sin påklædning, gned sine støvler af, børstede sine ærmer, der var blevet helt grå af aske, fløjtede en vise, gjorde et krumspring, undersøgte, om der ikke skulle være mere i cellen, han kunne tage med, fandt hist og her på ovnen et stykke kulørt glas, som han fandt, han passende kunne give Isabeau la Thierrye, idet han falskeligt udgav dem for ædelstene, stødte døren op, som hans broder havde været så hensynsfuld at lade stå åben, hvilket han var ondskabsfuld nok til at gengælde ved at lade den blive stående åben, og steg ned ad vindeltrappen hoppende som en fugl.

Midt på den mørke vindeltrappe stødte han på noget, der brummende flyttede sig. Han antog, at det var Quasimodo, og det fandt han så latterligt, at han måtte holde sig i siderne for latter på resten af vejen ned ad trappen. Han lo endnu, da han kom ud på pladsen.

Han satte foden hårdt i jorden, da han igen følte stenbroen under sig. "Å, I brave, fortræffelige pariserbrosten!" sagde han. "Det er en forbandet trappe, der kunne tage vejret fra englene på Jakobs stige. Hvad tænkte jeg på, da jeg arbejdede mig op i dette vridbor af sten, der borer sig helt ind i himlen? Var det

blot for at spise skimlet ost og for at se på Paris' klokketårne gennem en glug, jeg gjorde det?"

Han gik nogle skridt og fik så øje på "de to natugler," det vil sige hr. Claude og mester Jacques Charmolue, der stod hensunkne i betragtning foran et af portalens billedhuggerarbejder. Han gik på tåspidserne hen til dem og hørte ærkediakonen sige ganske sagte til Charmolue: "Det er Vilhelm af Paris, der har ladet en Job afbilde på denne lapis-lazulifarvede sten med de forgyldte kanter. Job er symbolet på de vises sten, som også må prøves og hærdes for at blive fuldkommen, som Raymundus Lullus siger: *Sub conservatione formæ specificæ salva anima*."

"Det kan være mig lige meget," sagde Jehan. "Jeg har pungen."

I det samme hørte han en stærk og klangfuld stemme bag ved sig udstøde en gruelig bunke eder, syv i alt.

"Det kan min sæl ikke være nogen anden end min ven kaptajn Phoebus!" råbte Jehan.

Ærkediakonens øre opfangede navnet Phoebus, lige som han var ved at forklare den kongelige prokurator dragen, der skjuler sin hale i et badekar, op af hvilke der stiger røg og et kongehoved. Hr. Claude fo'r sammen, brød af til stor forbavselse for Charmolue, vendte sig om og så sin broder Jehan tiltale en officer uden for porten til Gondelauriers hus.

Det var virkelig kaptajn Phoebus de Châteaupers. Han stod og lænede sig op ad hjørnet af huset, hans forlovede boede i, og bandede som en hedning.

"I bander min tro med en beundringsværdig færdighed, kaptajn Phoebus," sagde Jehan, idet han greb hans hånd.

"Død og helvede!" svarede kaptajnen.

"Det vil jeg ønske Jer selv," sagde studenten. "Men hør, brave kaptajn, hvor får I al denne overflod af smukke ord fra?"

"Om forladelse, kære kammerat Jehan," råbte Phoebus, idet han rystede hans hånd. "Når en hest er i fart, kan den ikke sådan lige på en gang stoppe op. Jeg kommer oppe fra disse snerper, og når jeg går fra dem, har jeg altid halsen fuld af eder. Jeg er nødt til at spytte dem ud, ellers kvæles jeg. Død og helvede!"

"Vil I drikke et bæger med mig?" spurgte studenten.

Dette forslag beroligede kaptajnen.

"Det vil jeg gerne, men jeg har slet ingen penge."

"Men det har jeg."

"Bah! Det vil jeg se, før jeg tror det."

Jehan trak majestætisk og som noget ganske naturligt pungen op af lommen og viste kaptajnen den, imidlertid var ærkediakonen gået fra Charmolue, da havde tabt både næse og mund, og kommet helt hen imod dem. Han var standset nogle skridt fra dem og stod nu og så på dem, uden at de lagde mærke til ham, så optaget var de af at se på pungen.

"En pung i Jeres lomme, Jehan!" råbte Phoebus, "det er det samme som månen i en spand vand. Man ser den der, men den er der ikke, det er ikke andet end skin. Guds død! Jeg tør vædde, at det ikke er andet end flintesten".

"Her kan I se de flintesten, jeg fylder min pung med!" svarede Jehan koldt.

Og uden at sige et ord mere tømte han pungen ud på en afviser med en mine som en romer, der er i færd med at frelse fædrelandet.

"Du alstyrende!" brummede Phoebus, "der er jo fuldt op af alle mulige møntsorter, store og små! Det er ligefrem blændende."

Jehan bevarede sin ro og værdighed. Nogle småpenge var rullet ned i skarnet. I sin begejstring bukkede kaptajnen sig for at tage dem op, men Jehan hindrede ham deri:

"Fy, kaptajn Phoebus de Châteaupers!"

Phoebus talte pengene og vendte sig derpå højtidelig til Jehan. "Ved I af, Jehan, at der er tre og tyve pariser-sous? Hvem har I plukket i Coupe-Gueule gaden i nat?"

Jehan kastede sit blonde og krøllede hoved tilbage og sagde, idet han foragteligt halvt lukkede sine øjne:

"Man har en broder, der er ærkediakon og idiot."

"Guds død!" råbte Phoebus, "den hædersmand!"

"Lad os nu gå hen og få noget at drikke," sagde Jehan.

"Hvor skal vi gå hen?" sagde Phoebus. "Til *Evas Æble*?"

"Nej, kaptajn, lad os gå til *Den gamle Videnskab*."

"Vinen er bedre i *Evas Æble*, Jehan, og så er der lige uden for døren en vinstok i solen, som det fornøjer mig at se på, mens jeg drikker."

"Vel, lad os så gå til Eva og hendes æble da," sagde studenten, idet han tog Phoebus under armen. "Det er for resten sandt, kære kaptajn, I talte nylig om Coupe-Gueule gaden. Det er ikke vel talt. Man er ikke så barbarisk mere. Nu siger man Coupe-Gorge gaden."

De to venner gav sig på vej til *Evas Æble*. Det er overflødigt at bemærke, at de først havde samlet pengene sammen, og at ærkediakonen fulgte efter dem.

Ærkediakonen fulgte efter dem, mørk og forstyrret. Var det den Phoebus, hvis forbandede navn siden hans møde med Gringoire blandede sig ind i alle hans tanker? Han vidste det ikke, men en Phoebus var det i al fald, og dette magiske navn var nok til at få ærkediakonen til at snige sig efter de to sorgløse fyre, lyttende til deres ord og iagttagende deres mindste bevægelser med ængstelig opmærksomhed. Intet var for øvrigt lettere end at høre alt, hvad de sagde, for de talte højt nok og følte sig overmåde lidt generede ved halvt at indvie de forbigående i deres fortrolighed. De talte om dueller, pigebørn, krus og dumheder.

Ved hjørnet af en gade hørte de fra en nærliggende plads lyden af en tamburin. Hr. Claude hørte officeren sige til studenten:

"Død og helvede! Lad os gå raskere til."

"Hvorfor det, Phoebus?"

"Jeg er bange for, at sigøjnersken skal få øje på mig."

"Hvad for en sigøjnerske?"

"Den lille med geden."

"Esmeralda?"

"Akkurat, Jehan. Jeg kan aldrig huske det satans navn. Lad os skynde os, ellers genkender hun mig, og jeg vil ikke tiltales af det pigebarn på gaden."

"Kender I hende, Phoebus?"

Ærkediakonen så Phoebus smile, bøje sig hen til Jehan, og hviske ham nogle ord i øret. Derpå brast Phoebus i latter og rystede på hovedet med en triumferende mine.

"Virkelig?" sagde Jehan.

"Ja, min sæl og salighed!" sagde Phoebus.

"I aften?"

"Ja vel."

"Er I vis på, at hun kommer?"

"Er I tosset, Jehan? Tvivler man om den slags ting?"

"Kaptajn Phoebus, I er en lykkens pamfilius!"

Ærkediakonen hørte hele denne samtale. Tænderne klaprede i munden på ham, en gysen rystede hele hans legeme så stærkt, at det var til at se. Han standsede et øjeblik, støttede sig til en afviser som en fuld mand og gik derpå igen efter de to glade svende.

Da han indhentede dem, havde de skiftet samtaleemne. Han hørte dem af fuld hals synge omkvædet af en gammel gadevise.

7. Munkespøgelset

Den navnkundige kippe *Evas Æble* lå i Universitetsstaden på hjørnet af gaderne Rue de la Rondelle og Rue de Bâtonnier. Det var en ret stor, men meget lav sal i stuetagen med en hvælving, hvis midterste bue hvilede på en stor gulmalet pille. Der stod borde alle vegne, og på væggen hang der skinnende tinkrus. Der var stadig fuldt op af gæster, svirebrødre og pigebørn i mængder. Et vindue med glasruder i vendte ud til gaden, ved døren var der en vinstok og over døren en knirkende blikplade med et æble og et kvindemenneske på, godt rustet af regnen og drejende sig om en jernstang. Denne vindfløj tjente som skilt.

Aftenen faldt på. Gaden var mørk, og kippen med alle dens lys strålede på afstand som en smedje i mørket. Man hørte bægerklang og andre vidnesbyrd om fylderi, eder og skænderi ud igennem de sønderslåede ruder. Igennem den tåge, varmen derinde lagde over glasruderne, så man hundrede skikkelser myldre forvirret imellem hinanden, og af og til brød der en skingrende latter ud derfra. Folk, der kom der forbi og skulle til deres forretninger, passerede denne sal med al dens tummel uden så meget som at kaste et blik ind igennem ruderne. Kun af og til hævede en eller anden lille, pjaltet dreng sig på tåspidserne for at nå op til vindueskarmen og brølede de sædvanlige smædeord, man dengang plejede at råbe efter drukkenbolte.

Der var imidlertid en mand, som uden at lade sig forstyrre af noget som helst vandrede frem og tilbage uden for den larmende kippe, uafladeligt så derind og ikke fjernede sig længere fra den end en lansedrager fra sit skilderhus. Han var

hyllet i en kappe, der var trukket helt op til næsen. Han havde lige købt denne kappe hos marskandiseren ved siden af *Evas æble*, uden tvivl for at beskytte sig imod marts-aftenens kulde, måske også for at skjule sin påklædning under den. Af og til standsede han uden for de duggede, blyindfattede ruder, lyttede, så der ind og stampede med fødderne i jorden.

Omsider gik døren til kippen op. Det lod til, at det var det, han ventede på. To svirebrødre trådte ud. Den lysstråle, der faldt ud igennem døren, kastede et øjeblik et purpurskær over deres gemytlige ansigter. Manden med kappen stillede sig på post i en port på den anden side af gaden.

"Død og helvede!" sagde den ene af svirebrødrene, "nu slår den straks syv. Det er den tid, der er berammet til mit stævnemøde."

"Jeg siger Jer," sagde hans staldbroder med tykt mæle, "at jeg ikke bor i Rue des Mauvaises-Paroles – *indignus qui inter mala verba habitat*. Jeg bor i Rue Jean-Pain-Mollet – *in vico* Johannis-Pain-Mollet. I har større horn end en enhjørning, i fald I siger andet. Gud og hver mand ved, at den, der en gang har været oppe at ride på en bjørn, aldrig er bange, men I har nu spidset næsen på lækkerbiskener ligesom St. Jacques de l'Hôpital."

"I er fuld, ven Jehan," sagde den anden.

"Det kan I godt sige, Phoebus," svarede den første vaklende, "men det er ligefrem bevist, at Plato havde en profil som en jagthund."

Læseren har uden tvivl allerede genkendt vore brave venner, kaptajnen og studenten. Det lod til, at manden, der holdt øje med dem ovre i mørket, også havde genkendt dem, for han fulgte med langsomme fjed alle de svingninger, studenten

nødte kaptajnen til at gøre – den sidstnævnte var mere øvet i drik og havde bevaret al sin koldblodighed. Manden med kappen lyttede opmærksomt og opfangede deres interessante samtale i dens helhed.

"*Corpo di Bacco*! Prøv dog på at gå lige, hr. student. I ved, at jeg er nødt til at forlade Jer. Nu er klokken straks syv, og jeg skal have stævnemøde med et fruentimmer."

"Lad I bare mig gå. Jeg ser stjerner og raketter. I er ligesom slottet i Dampmartin, der revner af grin."

"Nej, ved min bedstemoders vorter, Jehan, nu våser I alt for galt. Apropos, har I ikke flere penge?"

"Ak, hr. rektor, det er der ingen ulykke i – det lille slagterhus, *parva boucheria*."

"Hør nu, ven Jehan, I ved, at jeg skal have stævnemøde med den små ved enden af St. Michelbroen, og at jeg ikke kan føre hende andetsteds hen end til mutter Fatourdel på broen. Jeg bliver nødt til at betale værelset, for den gamle tøs med de hvide knebelsbarter giver mig ingen kredit. Hør, Jehan, for Gud i Himlens skyld, har vi drukket alle pengene i præstens pung op? Skulle I ikke have så meget som en parisis tilbage?"

"Bevidstheden om, at man har anvendt dagens øvrige timer vel, er et godt og velsmagende krydderi på middagsmaden."

"Død og helvede! Hold op med den sludder! Sig mig, I satans Jehan, har I flere penge? Op med dem i djævlens skind og ben, eller jeg går i lommerne på Jer, om I så var så spedalsk som Job og så fnattet som Cæsar!"

"Galiachegaden, herre, er en gade, som støder op til Rue de la Verrerie med den ene ende og til Rue de la Tixeranderie med den anden."

"Ja vel så, kære ven Jehan, vel så, stakkels kammerat, Galiachegaden, det er meget rigtigt, fuldkommen rigtigt. Men kom dog i Himlens navn til Jer selv. Jeg behøver ikke mere end en pariser sou, det er fra klokken syv af."

"Stille i hallen og stem i med omkvædet!" sagde Jehan, og så begyndte han at synge:

Når koen malker fløde,
og pumpen den gi'r vin,
når man kan tro en jøde,
så kommer den gode tid.

"Nå, du helvedes student, så gid jeg måtte se dig hængt i din moders tarme!" råbte Phoebus og stødte hårdt til den drukne student, der tørnede imod muren og faldt blideligt om på Philip Augusts stenbro. Der var dog endnu en gnist tilbage hos Phoebus af den broderlige medlidenhed, som aldrig helt slukkes i en svirebroders hjerte. Han skubbede med foden til Jehan, så han kom til at ligge på en af de fattigmandshovedpuder, som Forsynet altid har parat i krogene ved afviserne i Paris' gader, og som de rige kalder med det forsmædelige navn møgdynger. Kaptajnen lagde Jehans hoved til rette på en bunke kålstokke, og studenten begyndte øjeblikkelig at snorke med en prægtig baryton. Alt nag var dog ikke forsvundet fra kaptajnens hjerte. "Det bliver værst for dig selv, i fald satan kommer her forbi og samler dig op i sin vogn!" sagde han til den stakkels slumrende student, og så gik han sin vej.

Manden med kappen, der stadig havde fulgt ham, standsede et øjeblik ved studenten, som om han ikke helt vidste, hvad han

skulle gøre. Så udstødte han et dybt suk og fulgte atter efter kaptajnen.

Vi vil ligesom de lade Jehan sove, mens himlens skyer ser venligt ned på ham. Med læserens tilladelse vil vi følge efter de to andre.

Da kaptajn Phoebus kom ind i gaden St. André des Arcs, mærkede han, at der var nogen efter ham. Han så sig om på må og få og fik øje på en skygge, der listede sig langs murene bag ved ham. Han standsede. Skyggen standsede også. Han gik videre. Skyggen gik også videre. Det ængstede ham just ikke stort. "Bah," sagde han til sig selv, "jeg har ikke en sou."

Han standsede uden for Autunkollegiet. Det var i dette kollegium, han, som han sagde, havde fuldendt sine studier, og i kraft af en kåd skoledrengevane, han havde beholdt, gik han aldrig forbi denne bygning uden at tilføje kardinal Pierre Bertrand, hvis billedstøtte stod på højre side af portalen, den forhånelse, som Priapus klager så bittert over i Horats' satire: *Olim truncus eram ficulnus*. Han havde lagt en sådan iver og grundighed for dagen derved, at han næsten havde fået indskriften *Eduensis episcopus* helt til at forsvinde. Han standsede altså som sædvanlig ved billedstøtten. Gaden var fuldstændig øde. Idet han med næsen til vinden skødesløst spændte sit bælte igen, så han skyggen komme listende langsomt hen imod ham, så langsomt, at han havde tid nok til at se, at omtalte skygge havde kappe og hat på. Da den var nået helt hen til ham, standsede den og blev stående mere ubevægelig end selve kardinalens billedstøtte. Den stirrede på Phoebus med to stive øjne, i hvilke der glimtede et ubestemt lys, som det, der i mørke udgår fra en kats øjne.

Kaptajnen var en modig mand og ville have ænset en røver med sværd i hånden såre lidt, men denne vandrende billedstøtte, dette forstenede menneske fik det til at løbe koldt ned ad ryggen på ham. Der var netop på den tid nogle historier i omløb om et munkespøgelse, der luskede om i Paris' gader ved nattetid, og dem kom han i tanke om. Han blev nogle øjeblikke stående målløs, men omsider brød han tavsheden og tvang sig til at le.

"I fald I, som jeg håber, er en røver, min herre, gør I et lignende indtryk på mig som en hejre, der giver sig i kast med en nøddeskal. Jeg er søn af en familie, der er kommet på knæene, min ven. Henvend Jer ved siden af. I kapellet ved kollegiet her findes der en splint af det ægte kors, og den er indfattet i sølv."

Skyggen stak sin hånd frem fra kappen og lagde den på Phoebus' arm så tung som en ørneklo.

"Kaptajn Phoebus de Châteaupers!" sagde skyggen.

"Hvad satan!" sagde Phoebus, "ved I, hvad jeg hedder?"

"Jeg ved ikke blot, hvad I hedder," sagde manden med kappen med gravrøst, "I skal have et stævnemøde i aften."

"Ja," sagde Phoebus bestyrtet.

"Klokken syv."

"Om et kvarter."

"Hos mor Falourdel."

"Akkurat."

"Ruffersken på broen St. Michel."

"Ærkeenglen St. Michael, som det hedder i paternostret."

"Ugudelige!" brummede spøgelset. "Det er med en kvinde?"

"*Confiteor*."

"Som hedder ..."

"Esmeralda," sagde Phoebus livligt. Han havde efterhånden fået hele sin sorgløshed tilbage.

Idet han nævnede dette navn, ruskede skyggen Phoebus rasende i armen.

"Kaptajn Phoebus de Châteaupers, du lyver!"

Hvem, som i dette øjeblik havde kunnet se kaptajnens blussende ansigt, det sæt, hvormed han fo'r tilbage, så voldsomt, at han rev sig løs fra den tang, der holdt hans arm fast, den udfordrende mine, hvormed han førte hånden til sit sværdfæste, og så over for al denne forbitrelse den mørke ro, der var over manden med kappen – hvem, som havde set dette, ville være blevet grebet af forfærdelse. Der var noget deri, som mindede om Don Juans kamp med billedstøtten.

"Kristus og satan!" skreg kaptajnen, "det er et ord, en Châteaupers sjælden får at høre. Tør du sige det igen?"

"Du lyver!" sagde skyggen koldt.

Kaptajnen skar tænder. Munkespøgelse, åndesyn, overtro – han havde glemt alt i dette øjeblik. Han så kun et menneske for sig, et menneske, der havde fornærmet ham. "Det var jo herligt!" stammede han med en af raseri kvalt stemme. Han trak sit sværd og fortsatte stammende, for han rystede af vrede, som om han var angst: "Kom an! Straks! Træk blank! Træk blank! Jeg vil se blod!"

Den anden rørte sig ikke. Da han så kaptajnen parat til at falde ud, sagde han med en af bitterhed skælvende stemme: "Kaptajn Phoebus, I glemmer Jert stævnemøde."

Når mennesker som Phoebus bruser op, er det ligesom mælkemad, som en eneste dråbe koldt vand kan få til at gå af

kog. Dette ene ord fik kaptajnen til at sænke sit blinkende sværd.

"Kaptajn," fortsatte manden, "I skal finde mig rede til at skære halsen over på Jer i morgen, i overmorgen, om en måned, om ti år, men gå først til Jert stævnemøde."

"Ja," sagde Phoebus, som om han var ved at gå på akkord med sig selv, "det er virkelig yderst fornøjeligt begge dele, at møde en mand med sværd i hånd og at have stævnemøde med en kvinde. Jeg indser ikke, hvorfor jeg skulle opgive det ene for det andet, når jeg kan have begge dele."

Han stak sværdet i skeden.

"Gå til Jert stævnemøde," sagde den ukendte.

"Min herre," svarede Phoebus noget forlegen, "I skal have så mange tak for Jer artighed. Det kan ganske vist være tids nok at lave splitter og knaphuller i fader Adams uniform i morgen. Jeg er Jer forbunden, fordi I under mig et kvarters tids behagelig tilværelse. Jeg håbede ganske vist at få Jer anbragt i rendestenen og så endda at komme tids nok til mødet med min skønne, så meget mere, som det hører til god tone at lade damerne vente lidt i sådanne tilfælde. Men I ser mig ud til at være en gemytlig fyr, og det jo altid det sikreste at opsætte vort mellemværende til morgen. Jeg går altså til mit stævnemøde. Det er klokken syv, som I ved. – Å, Guds død," fortsatte Phoebus, idet han kløede sig i nakken, "jeg glemte at jeg ikke har en sou til at betale lejen af kvistkammeret med, og den gamle heks vil have pengene forud. Hun har ingen tiltro til mig."

"Her har I penge til at betale med."

Phoebus følte den ukendtes kolde hånd stikke et par pengestykker til ham. Han kunne ikke dy sig for at tage imod

pengene og for at trykke denne hånd.

"Guds død!" råbte han, "I er en brav fyr!"

"Men jeg stiller en betingelse," sagde manden. "Overbevis mig om, at jeg har haft uret, og at I har talt sandt. Skjul mig i en krog, hvor jeg kan se, om denne kvinde virkelig er den, I sagde."

"Ja," svarede Phoebus, "det kan være mig lige meget. Vi kan tage det kammer med St. Martha i, så kan I kigge, så meget I lyster, fra hundehullet ved siden af."

"Kom så," sagde skyggen.

"Jeg er til tjeneste," sagde kaptajnen. "Jeg ved ikke, om I er hr. Satan i egen person, men lad os holde venskab i aften. I morgen skal jeg betale Jer alt, hvad jeg skylder Jer, med min pung og med mit sværd."

De gav sig til at gå hurtigt. Nogle minutter efter meldte flodens brusen dem, at de var på St. Michelbroen, som den gang var fuldt besat med huse.

"Lad mig først føre Jer der ind," sagde Phoebus til sin ledsager, "så går jeg straks ud og henter min skønne, som skal vente mig ved Petit-Châtelet."

Hans ledsager svarede ikke. Siden de var begyndt at gå ved siden af hinanden, havde han ikke sagt et ord. Phoebus standsede uden for en lav dør og bankede stærkt på. Der viste sig lys gennem sprækkerne i døren.

"Hvem er det?" råbte en tandløs gammel en.

"Guds død! Gud forbande mig! Død og helvede!" svarede kaptajnen.

Døren blev øjeblikkelig åbnet, og der viste sig en gammel kælling og en gammel lampe, som rystede begge to. Den gamle kælling var helt sammensunken og klædt i pjalter, rokkede med

hovedet, havde små, dybtliggende øjne, havde et snavset tørklæde om hovedet og var fuld af rynker på hænderne, i ansigtet og på halsen. Hendes læber faldt helt ind under tandkødet, og hele munden var besat med hvide børster, hvilket gav hendes ansigt et udtryk som en kats. Hendes rønne var ikke mindre medtaget end hun selv. Der var kalkede mure og sorte bjælker i loftet, en halvt nedrevet kamin, spindelvæv i alle kroge. Midt på gulvet stod der nogle vaklende borde og halte taburetter, i asken lå der et snavset barn, og i baggrunden var der en trappe eller rettere en stige, der førte op til en lem i loftet. Idet de trådte ind i denne hule, trak Phoebus' hemmelighedsfulde ledsager sin kappe helt op for øjnene. Imidlertid skyndte kaptajnen sig, bandende som en tyrk, at "få solen til at skinne i lys af en daler," som vor fortræffelige Regnier siger. "Værelset med St. Martha," sagde han.

Den gamle titulerede ham "nådig herre" og gemte daleren i en skuffe. Det var det pengestykke, manden med den sorte kappe havde givet Phoebus. Mens hun vendte ryggen til, listede den lille langhårede og pjaltede dreng, der lå og legede i asken, sig behændigt hen til skuffen, tog daleren og lagde et vissent blad, han havde revet af et stykke brænde, i stedet.

Den gamle kælling vinkede ad de to kavalerer, som hun kaldte dem, at de skulle følge med hende, og gik foran op ad stigen. Da hun var kommet op i øverste stokværk, satte hun sin lampe på en kiste, og Phoebus, der lod til at være husvant, åbnede en dør, som førte ind til et mørkt hul.

"Gå her ind, kære," sagde han til sin ledsager. Manden med kappen adlød uden at sige et ord. Døren faldt i efter ham. Han

hørte Phoebus skyde slåen for og et øjeblik efter gå ned ad trappen med den gamle kælling. Lyset forsvandt.

8. Det hensigtsmæssige ved, at vinduer vender ud til floden

Claude Frollo – for vi antager, at læseren, kløgtigere end Phoebus, under hele dette eventyr har været på det rene med, at munkespøgelset var ærkediakonen – Claude Frollo famlede nogle øjeblikke rundt i det mørke hul, kaptajnen havde lukket ham inde i. Det var en krog af den slags, som arkitekterne undertiden lader stå, hvor taget og grundmuren støder sammen. Det lodrette gennemsnit af dette hundehul, som Phoebus træffende havde kaldt det, dannede en trekant. Der var hverken vindue eller glug, og det skrå tag gjorde det umuligt at stå oprejst. Claude satte sig på hug i støvet og kalken, der faldt ned rundt omkring ham. Hans hoved brændte. Idet han famlede omkring sig med hænderne, fandt han på gulvet et glasskår, som han lagde på sin pande, og hvis kølighed lindrede ham lidt.

Hvad foregik der i dette øjeblik i ærkediakonens mørke sjæl? Kun Gud og han selv ved det.

Under hvilken skæbnens orden indordnede hans tanke Esmeralda, Phoebus, Jacques Charmolue, hans unge broder, som han elskede så højt, og som han havde ladet ligge i skarnet, hans værdighed som ærkediakon, måske hans rygte, som han satte på spil hos mutter Falourdel, alle disse optrin og eventyr? Så meget er vist, at alt dette dannede en frygtelig gruppe i hans sjæl.

Han havde ventet et kvarter. Han følte det, som om han havde gennemvåget et århundrede. Pludselig hørte han trappen knage i sine fuger. Der kom nogen op ad den. Lemmen blev

åbnet, og der kom lys. Der var en temmelig stor sprække i den ormstukne dør til hans hundehul, den trykkede han sit ansigt tæt op til, og så kunne han se alt, hvad der foregik i værelset ved siden af. Den gamle med kattefjæset kom først op af lemmen med lampen i hånden, derpå Phoebus, som snoede sin knebelsbart, og endelig en tredje person, en smuk og yndefuld skikkelse: Esmeralda. Præsten så hende komme op af jorden som et blændende syn. Claude gyste, der lejrede sig atter en sky over hans øjne, hans puls bankede voldsomt, alt brusede og drejede sig rundt omkring ham, han så og hørte intet mere.

Da han atter kom til sig selv, var Phoebus og Esmeralda alene. De sad på trækisten ved siden af lampen, der kastede sit lys over de to ungdommelige skikkelser og over en ussel seng i baggrunden af kammeret. Ved siden af sengen var der et vindue, hvis ruder var sønderslåede som en spindelvæv, det har regnet på, og imellem hvis knækkede sprosser man så en flig af himlen samt månen, der havde lagt sig til ro på en dyne af bløde skyer.

Den unge pige var rød i hovedet og forvirret, og hun rystede. Hendes lange nedslagne øjenvipper overskyggede hendes blussende kinder. Officeren, som hun knapt vovede at se på, strålede. Uvilkårligt og med en i al sin kejtethed fortryllende bevægelse tegnede hun med spidsen af sin finger usammenhængende linjer på bænken og så ned på fingeren. Hendes fod så man ikke, den lille ged havde lagt sig på den.

Kaptajnen var yderst galant udstafferet, han havde guldkvaster om hals og håndled, hvilket den gang blev anset for højeste elegance.

Det kostede hr. Claude en del anstrengelse at høre, hvad de sagde, sådan sydede og bruste blodet i hans tindinger.

Sådan en forelsket passiar er noget trivielt noget. Stadig "jeg elsker dig" – et meget tomt og meget tåbeligt tema for dem, der hører derpå, når det ikke er pyntet med kolloraturer. Men Claude var nu ikke nogen ligegyldig tilhører.

"O," sagde den unge pige uden at slå øjnene op, "foragt mig ikke, hr. Phoebus. Jeg føler, at det er galt, hvad jeg gør."

"Foragte dig, smukke barn!" svarede officeren med en mine, der skulle udtrykke overlegent og fornemt galanteri, "foragte dig! Guds død! Og hvorfor?"

"Fordi jeg er fulgt med Jer."

"I det stykke er vi ikke enige, min søde pige. Jeg burde ikke foragte, men hade Jer."

Den unge pige så forskrækket på ham.

"Hade mig! Hvad har jeg da gjort?"

"I har ladet Jer nøde så stærkt."

"Ak," sagde hun, "det er, fordi jeg bryder et løfte. Jeg vil aldrig genfinde mine forældre ... amuletten taber sin kraft. Men hvad gør det? Har jeg nu behov for fader og moder?"

Og med disse ord så hun på kaptajnen med sine store øjne, der var fulde af tårer af glæde og ømhed.

"Fanden skal tage mig, om jeg forstår, hvad du mener!" sagde Phoebus.

Esmeralda tav et øjeblik, derpå trillede der en i tåre ned ad hendes kind, hun udstødte et suk og sagde: "O, herre, jeg elsker Jer!"

Der var en sådan duft af kyskhed, en sådan nimbus af dyd over den unge pige, at Phoebus ikke følte sig rigtig vel tilpas hos

hende. Dette ord gjorde ham imidlertid dristig.

"Du elsker mig!" sagde han henrykt og slog sin arm om sigøjnerskens liv. Han havde kun ventet på denne lejlighed.

Præsten så det og prøvede med fingeren spidsen af en dolk, som han bar skjult på brystet.

"Phoebus," fortsatte sigøjnersken, idet hun lempeligt tog kaptajnens hænder bort fra sit bælte, "I er god, I er ædel, I er smuk. I har frelst mig, et stakkels barn, der er faldet i hænderne på sigøjnerne. Jeg har i lang tid drømt om den officer, der frelste mit liv. Det var Jer, jeg drømte om, før jeg endnu kendte Jer, Phoebus. Ham jeg så i drømme, havde en smuk uniform ligesom I, så statelig ud og bar sværd ved siden. I hedder Phoebus. Det er et smukt navn. Jeg elsker Jeres navn, og jeg elsker Jeres sværd. Drag Jeres sværd, og lad mig se det, Phoebus."

"Barn!" sagde kaptajnen og drog smilende sit sværd ud af skeden.

Sigøjnersken så på fæstet og klingen, undersøgte med henrivende nysgerrighed mærket på parérpladen og kyssede sværdet, idet hun udbrød: "Du er en tapper mands sværd. Jeg elsker min kaptajn."

Phoebus benyttede sig af lejligheden til at trykke et kys på hendes smukke, bøjede hals, hvilket havde til følge, at den unge pige straks rettede sig rødmende som et kirsebær. Præsten skar tænder der inde i mørket.

"Lad mig tale til Jer, Phoebus," sagde sigøjnersken. "Gå lidt, at jeg kan se, hvor stor I er, og høre Jeres sporer klirre. Hvor I er smuk!"

Kaptajnen rejste sig for at føje hende. Han smilede velbehageligt og brummede:

"Hvad I dog er for et barn! Men hør, min søde pige, har I set mig i min gallauniform?"

"Ak nej," svarede hun.

"Den er skøn, kan I tro."

Phoebus satte sig igen ved siden af hende, men denne gang meget nærmere end før.

"Hør, min søde pige ..."

Sigøjnersken gav ham nogle små slag på munden med sin smukke hånd. Der var over hele hendes væsen en fortryllende barnlighed fuld af kådhed, ynde og munterhed.

"Nej, nej, jeg vil ikke høre på Jer. Elsker I mig? I må ikke sige andet, end at I elsker mig."

"Om jeg elsker dig, du engel!" råbte kaptajnen, idet han halvt kastede sig på knæ. "Mit liv og blod, min sjæl, alt tilhører dig helt og holdent. Jeg elsker dig og har aldrig elsket nogen anden."

Kaptajnen havde gentaget denne talemåde så tit under lignende omstændigheder, at han sagde den ud i et åndedræt og uden at begå en eneste hukommelsesfejl. Ved denne lidenskabelige erklæring kastede sigøjnersken et blik fuldt af himmelsk salighed på det snavsede loft, der trådte i himlens sted. "O," hviskede hun, "kunne man nu dø i dette øjeblik!" Phoebus fandt øjeblikket gunstigt til at frarøve hende et nyt kys, hvilket voldte den ulykkelige ærkediakon i hundehullet nye kvaler.

"Dø!" udbrød den forelskede kaptajn. "Hvad er det for noget snak, min engel? Nej, vi skal netop leve, hvis Jupiter da ikke er

en ren slyngel. Dø lige i begyndelsen af sådan en henrivende kærlighedshistorie! Guds død, det var en dårlig spøg! ... Nej, sådan siger vi ikke ... hør, min søde Similar ... Esmenarda ... om forladelse, men I har sådant et mærkværdigt, hedensk navn, at jeg ikke kan finde ud af det. Det er ligesom et krat, jeg bliver hængende i."

"Å Gud!" sagde den stakkels pige, "og jeg, som troede, at det navn var kønt, fordi det er så ualmindeligt. Siden I ikke synes om det, ville jeg ønske, jeg hed Goton i stedet for."

"Å, lad os ikke græde for så lidt, du søde! Det er blot et navn, man først må vænne sig til. Når jeg først har lært det udenad, går det af sig selv. Hør nu, dyrebare Similar, jeg tilbeder dig lidenskabeligt, det er ligefrem vidunderligt, så jeg elsker dig. Jeg kender en lille pige, der er ved at revne af raseri over det ..."

"Hvem er det?" afbrød hun ham skinsygt.

"Hvad bryder vi os om det?" sagde Phoebus. "Elsker du mig?"

"O!" sagde hun.

"Nå ja, det er hovedsagen. Du skal få at se, hvor jeg elsker dig. Den store djævel Neptunus må spidde mig levende, om jeg ikke skal gøre dig til den lykkeligste skabning på Jorden. Vi vil have os en smuk, lille lejlighed et eller andet sted. Jeg skal lade mine bueskytter paradere forbi dine vinduer. De er alle sammen til hest og siger sparto til kaptajn Mignons. Der er både lansenerer og rigtige bueskytter og folk med feltslanger. Jeg skal tage dig med til den store revue ved Rully. Det er noget, der er værd at se på! Firs tusinde hjelme, tredive tusinde hvide harnisker og pansere og ringbrynjer, lavenes syv og tres faner, parlamentets og revisionskammerets og skatkammerets, og møntmestrenes bannere, kort sagt en helvedes opmarchering! Jeg skal tage dig

med hen i det kongelige slot og vise dig løverne, nogle gule væsner. Det er noget, alle fruentimmer kan lide."

Den unge pige havde i nogle øjeblikke siddet hensunket i sine dejlige tanker og drømmende lyttet til hans stemme uden at høre og opfatte de enkelte ord.

"Å, hvor du skal blive lykkelig!" fortsatte kaptajnen, og i det samme løste han lempeligt sigøjnerskens bælte.

"Hvad er det, I gør?" sagde hun hurtigt. Denne voldshandling vækkede hende af hendes drømmerier.

"Ingen ting," svarede Phoebus. "Jeg sagde blot, at du må opgive hele dette tåbelige kostume, der kun passer på gadehjørnerne, hvis du vil være hos mig."

"Når jeg vil være hos dig, min Phoebus!" sagde den unge pige ømt.

Hun blev atter tavs og tankefuld.

Hendes ømme tone gjorde kaptajnen dristigere. Han tog hende om livet, og hun gjorde ingen modstand. Derpå begyndte han ganske sagte at løse det stakkels barns kjoleliv op og bragte hendes halsklæde så stærkt i ulave, at præsten stønnende af sindsbevægelse så sigøjnerskens smukke, nøgne, runde og brune skuldre dukke op af det, som månen dukker op af tågerne i synskredsen.

Den unge pige lod Phoebus gøre, hvad han ville, hun syntes ikke engang at mærke det. Kaptajnens frække øjne funklede.

Pludselig vendte hun sig om imod ham. "Phoebus," sagde hun med et udtryk af uendelig kærlighed, "lær mig din religion!"

"Min religion!" sagde kaptajnen, idet han brast i latter. "Jeg lære dig min religion! Død og helvede! Hvad vil du med min

religion?"

"Jeg vil lære den, for at vi kan blive gift," svarede hun.

Der kom et blandet udtryk af overraskelse, foragt, sorgløshed og tøjlesløs lidenskab i kaptajnens ansigt. "Å snak, hvorfor skulle man gifte sig?" sagde han.

Sigøjnersken blev bleg, og hendes hoved sank ned på brystet.

"Hvad er nu det for tossestreger, min søde ven?" sagde Phoebus ømt. "Det er også noget, at gifte sig! Elsker man mindre, fordi man ikke har slået om sig med noget latin i en præsts butik?"

Mens han sagde dette med sin sødeste stemme, rykkede han ganske umådelig tæt ind på livet af sigøjnersken, hans hænder greb kærtegnende om hendes fine, smækre midje, hans blik flammede stærkere og stærkere, og alt vidnede om, at hr. Phoebus var lige ved et af de øjeblikke, i hvilke selve Jupiter gør så mange dumheder, at den gode Homer er nødt til at kalde en sky til hjælp.

Hr. Claude så imidlertid alt. Dørens planker var ganske rådne, og der var så store sprækker i den, at hans blik, der var griskt som en rovfugls, der stirrer på sit bytte, havde frit spillerum. Denne mørkladne, bredskuldrede præst, der hidtil havde været fordømt til klosterets strenge kyskhed, sydede og skælvede over for dette optrin, der var så fuldt af kærlighed og sanselighed. Synet af den unge, smukke pige, hvis klæder var i uorden, og som gav sig hen til denne glødende unge mand, bragte blodet til at jage igennem hans årer som smeltet bly. Der foregik ting i hans sjæl, som han aldrig før havde følt. Hans blik borede sig med skinsyg vellyst ind bag alle disse løsnede bånd. Hvem, som i dette øjeblik havde set den ulykkeliges ansigt

trykket op til de ormstukne brædder, kunne have troet, at det var en tiger, der fra sit bur holdt øje med en sjakal, som var ved at sønderrive en gazelle. Hans øjne glimtede som lys igennem dørens sprækker.

Pludselig rev Phoebus med en hurtig bevægelse halsklædet af sigøjnersken. Det stakkels barn, der stadig var bleg og hensunket i tanker, vågnede pludselig. Hun flyttede sig hurtigt bort fra den foretagsomme officer, kastede et blik på sin blottede hals og barm og lagde blussende rød, forvirret og stum af undseelse armene over kors over brystet for at dække det. Havde ikke den glød været, der farvede hende kinder, kunne man, som hun stod der, tavs og ubevægelig, have taget hende for en billedstøtte, der skulle forestille blufærdigheden. Øjnene havde hun slået ned.

Kaptajnen havde imidlertid blottet den hemmelighedsfulde amulet, hun bar om halsen.

"Hvad er det for en?" sagde han, idet han greb dette påskud for atter at komme helt hen til den smukke skabning, han havde gjort sky.

"Rør ikke ved den!" svarede hun hurtig. "Det er min skytsånd. Det er den, der vil hjælpe mig til at genfinde min slægt, hvis jeg ikke bliver den uværdig. O, slip mig, hr. kaptajn! Min moder! Min stakkels moder! Hvor er du? Kom mig til hjælp! O, hr. Phoebus, giv mig mit halsklæde igen."

Phoebus trak sig tilbage fra hende og sagde i en kold tone:

"Ja så, jomfru! Jeg ser, at I ikke elsker mig."

"Jeg elsker ham ikke!" råbte det stakkels, ulykkelige barn, idet hun klyngede sig til kaptajnen, som hun atter drog hen til sig. "Jeg elsker dig ikke, min Phoebus! Hvor kan du sige sådant

noget, du slemme mand, og sønderrive mit hjerte? O, tag mig, tag mig helt og holdent! Gør med mig, hvad du vil, jeg tilhører dig! Hvad bryder jeg mig om amuletten? Hvad bryder jeg mig om min moder? Du er min moder, for jeg elsker dig! Phoebus, min elskede Phoebus, ser du mig? Det er mig, se på mig, det er din lille pige, som du ikke vil støde fra dig, som kommer, som selv kommer til dig. Min sjæl, mit liv, mit legeme, hele min person, det er alt sammen dit, min Phoebus. Nej, nej, vi vil ikke gifte os, det har du ingen lyst til. Og hvad er desuden jeg? En stakkels pige fra rendestenen, og du, min Phoebus, du er en adelsmand. Det ville rigtignok være smukt – en danserinde gift med en officer! O, jeg var fra forstanden. Nej, Phoebus, nej, jeg vil være din elskerinde, jeg vil være dig til vilje, når du vil, jeg vil tilhøre dig. Jeg er ikke skabt til andet. Hvad bryder jeg mig om foragt og skændsel og vanære, når du blot elsker mig! Jeg bliver den stolteste og gladeste kvinde på Jorden. Og når jeg bliver gammel og grim, Phoebus, når jeg ikke længere er god nok til at elske dig, så skal du give mig lov til at være din tjenestekvinde. Andre vil baldyre dine skærf, men jeg, din tjenestepige skal holde dem i orden. Du skal lade mig pudse dine sporer, børste dine klæder, blanke dine ridestøvler – ikke sandt, min Phoebus, så nådig vil du være at unde mig den glæde? Og tag mig så, Phoebus, jeg er helt og holdent din, elsk mig blot! Vi sigøjnersker trænger kun til luft og kærlighed."

Med disse ord slog hun armene om officerens hals og så på ham fra top til tå med et ydmygt, bedende blik og et smukt grådfyldt smil. Hendes fine bryst trykkede sig op imod hans klædesvams med det hårde broderi. Hun lå på sine knæ og vred sit kønne, halvt nøgne legeme op ad ham. Kaptajnen trykkede

beruset sine læber på hendes skønne, brune skuldre. Den unge pige, der lå bøjet bagover med blikket vendt mod loftet, rystede som et espeløv under dette kys.

Pludselig så hun et andet hoved over Phoebus', et blegt, grønt, fortrukkent ansigt med et blik som en fordømts. Og lige ved dette ansigt var der en hånd, som holdt en dolk. Det var præsten. Han havde sprængt døren. Phoebus kunne ikke se ham. Den unge pige blev liggende ubevægelig, målløs og stivnet af rædsel for det frygtelige syn, som en due, der hæver hovedet i det øjeblik, da ørnen stirrer ned i dens rede med sine runde øjne.

Hun kunne ikke engang udstøde et skrig. Hun så dolken blive stødt i Phoebus og trukket rygende ud igen.

"Så til helvede!" råbte kaptajnen og segnede om.

Hun dånede.

I det øjeblik, da hendes øjne sank i, og bevidstheden forlod hende, havde hun en fornemmelse som af ild på sine læber, et kys, mere brændende og glødende end bødlens jern.

Da hun kom til sig selv, var hun omringet af nattevagten. Man var ved at bære kaptajnen bort. Han svømmede i sit blod. Præsten var forsvundet. Vinduet ud til floden stod helt åbent. Man tog en kappe op, som man formodede tilhørte officeren, og hun hørte soldaterne sige:

"Det er en heks, der har myrdet en kaptajn."

Ottende bog

1. Daleren, der var blevet til et vissent blad

Gringoire og hele Mirakelgården var i den dødeligste uro. Man havde i en hel måned ikke vidst, hverken hvad der var blevet af Esmeralda, hvilket hertugen af Ægypten og hans venner landstrygerne tog sig meget nær, eller hvad der var blevet af geden, hvilket i høj grad bidrog til at forøge Gringoires sorg. En aften var sigøjnersken forsvundet, og siden havde hun ingen livstegn givet fra sig. Alle efterforskninger havde været frugtesløse. Nogle vagabonder fortalte Gringoire, at de den aften havde mødt hende i nærheden af St. Michelbroen sammen med en officer, men vor ægtemand på sigøjnermaner var skeptisk filosof, og for resten vidste han bedre end nogen anden, hvor kysk hans hustru var. Han havde haft lejlighed til at erfare, hvilken uovervindelig kyskhed, amulettens og sigøjnerskens dyder i forening affødte, og han havde matematisk beregnet denne kyskheds modstandskraft. I så henseende var han altså ganske rolig.

Han kunne derfor aldeles ikke begribe, hvordan det hang sammen, at hun således var blevet borte. Han tog sig det meget nær. Han ville være blevet mager, i fald det havde været muligt. Han havde for den sags skyld glemt alt, om det så var sine litterære interesser, ja end også sit store værk *de figuris regularibus et irregularibus*, som det var hans agt at lade trykke, så snart han fik nogle penge, for han sværmede for bogtrykkerkunsten, efter at han havde set Hugues de St. Victors *Didascalon* trykt med Vindelin fra Speyers berømte typer.

En dag, da han tungsindig kom forbi kriminalfængslet, så han en mængde mennesker, der havde samlet sig uden for en af Palais de Justices porte.

"Hvad er der på færde?" spurgte han en ung mand, der kom ud derfra.

"Jeg ved det ikke," svarede den unge mand. "De siger, at de er ved at dømme et fruentimmer, der har myrdet en soldat. Da det lader til, at der er hekseri med i spillet, har biskoppen og officialen blandet sig i sagen, og min broder, der er ærkediakon af Jofas, sidder evig og altid der oppe. Jeg ville gerne have talt med ham, men jeg kunne ikke komme hen til ham for alle de mennesker, og det er meget ærgerligt, for jeg trænger til penge."

"Ak, min herre," sagde Gringoire, "gid jeg kunne låne Jer nogle, men når der er huller på mine bukser, så er det ikke dalere, der har slidt dem."

Han turde ikke sige til det unge menneske, at han kendte hans broder ærkediakonen, som han ikke havde været hos siden deres samtale i kirken, en mangel på opmærksomhed, han følte sig noget trykket af.

Studenten gik sin vej, og Gringoire lod sig drive med strømmen op ad trappen til retssalen. Han tænkte, at der ikke fandtes noget bedre middel til at forjage melankoli med end at overvære en retssag, eftersom dommerne i reglen er så dejligt dumme. Mængden, han havde sluttet sig til, avancerede fremad, idet folk stiltiende puffede hinanden med albuerne. Efter en langsom og kedelig vandring gennem en lang, mørk gang, der bugtede sig igennem paladset, som det kunne være den gamle bygnings tarm, kom han til en lav dør, der førte ind i

en sal, som hans høje vækst gjorde ham det muligt at overse over den bølgende mængdes hoveder.

Salen var stor, og der var skummelt, hvilket bevirkede, at den tog sig endnu større ud. Dagen gik på hæld. De høje, spidsbuede vinduer lod kun en mat stråle af dagslyset slippe ind, og den døde helt hen, inden den nåede det hvælvede loft, et umådeligt net af bjælker prydede med snitværk, hvis tusinde figurer syntes at bevæge sig forvirret imellem hinanden i mørket. Der stod flere tændte lys hist og her på bordene og skinnede på hovederne af skriverne, der sad bøjede over deres papirer. Den forreste del af salen var fuld af tilskuere. Til højre og venstre sad der folk i lange kapper ved borde. På en forhøjning i baggrunden sad der en mængde dommere, hvis bageste rækker tabte sig i mørket. Det var ubevægelige og barske ansigter. Væggene var malede med en utallig masse liljer. Oven over dommerne skelnede man utydeligt et stort kristusbillede, og alle vegne var der lanser og hellebarder, hvis spidser funklede i skæret fra lysene.

"Herre," spurgte Gringoire en af sine sidemænd, "hvad betyder alle de mennesker, der sidder i rækker der nede ligesom prælater ved en kirkeforsamling?"

"Det er overrettens medlemmer til højre, min herre," svarede manden, "og underrettens medlemmer til venstre, dem i de sorte og røde kapper."

"Hvem er han, den tykke røde, der sidder og sveder der oven over dem?"

"Det er hr. præsidenten."

"Og de fårehoveder bag ved ham?" fortsatte Gringoire, der, som vi allerede har sagt, ikke yndede øvrigheden, hvilket måske

hang sammen med det nag han bar til Palais de Justice, siden han havde sit dramatiske uheld.

"Det er de herrer, der gransker ansøgninger til kongen."

"Og det vildsvin der foran ham?"

"Det er skriveren ved parlamentsretten."

"Og den krokodille der til højre?"

"Mester Philippe Lheulier, overordentlig kongelig advokat."

"Og den tykke sorte kat til venstre?"

"Mester Jacques Charmolue, kongelig prokurator ved kirkeretten, og de herrer, der sidder hos ham, er de andre herrer medlemmer af kirkeretten."

"Ja så, min herre," sagde Gringoire, "og hvad bestiller alle de brave folk?"

"De dømmer."

"Hvem dømmer de? Jeg ser ikke noget til nogen anklaget."

"Det er et fruentimmer, min herre. I kan ikke se hende. Hun vender ryggen til os, men hun er der henne, hvor I ser den flok partisaner."

"Hvad er det for et fruentimmer?" spurgte Gringoire. "Ved I ikke, hvad hun hedder?"

"Nej, min herre, jeg er lige kommet. Men jeg antager, at det drejer sig om trolddom, siden hr. officialen er med i sagen."

"Nå," sagde vor filosof, "så lad os da se alle disse kappeklædte herrer spise menneskekød. Det er en komedie, der kan være lige så god som enhver anden."

"Herre," sagde en af hans sidemænd, "finder I ikke, at mester Jacques Charmolue ser meget blid ud?"

"Hm," svarede Gringoire, "jeg stoler ikke på en blidhed med sammenknebne næsebor og spidsede læber."

De omstående bød nu de to vrøvlehovedet være stille. Det var en vigtig vidneforklaring, der blev afgivet, og den ville man høre på.

"Nådige herrer," sagde en gammel kælling midt inde i salen, hvis ansigt blev i den grad borte under hendes klæder, at man kunne have taget hende for en vandrende bunke pjalter. "Nådige herrer, det er så sandt, som at jeg hedder Falourdel og i fyrre år har boet på St. Michelbroen lige over for Tassin-Ggaillart, farveren, der har sit hus på den anden side, op ad strømmen, og at jeg altid punktlig har betalt mine skatter og afgifter. Nu er jeg en stakkels gammel kone, men jeg har i sin tid været en køn pige, nådige herrer! For nogle dage siden var der nogen, som sagde til mig: "Spind ikke for meget om aftenen, Falourdel. Djævelen reder gerne gamle koners hørtot med sine horn, og det er vist, at munkespøgelset, som i fjor huserede ovre ved Temple, nu er i La Cité. Tag Jer i agt, Falourdel, at det ikke banker på Jer dør." Så sidder jeg en aften ved min rok. Det banker på døren. Jeg spørger, hvem det er. Der bliver svoret og bandet. Jeg lukker op. To mænd træder ind, en sort en og en smuk officer. Af den sorte så man kun øjnene, to gloende kul, alt det andet var hat og kappe. Så siger de: "Værelset med St. Martha." Det er et værelse ovenpå, det pæneste, jeg har. De giver mig en daler. Jeg lægger daleren ned i min skuffe og siger: "Den skal være til at købe kallun for i morgen ved rakkerkulen i La Gloriette." Vi går ovenpå. Da vi er komne ind i kammeret, forsvinder den sorte, mens jeg vender ryggen til. Det blev jeg jo lidt løjerlig ved. Officeren, der var smuk og statelig som en fornem herre, gik ned igen sammen med mig og gik så sin vej, så gik der så lang tid, som jeg bruger

til at spinde et kvart fed, så kommer han igen med en smuk ung pige, en dukke, der ville have strålet som en sol, når hun blot havde været ordentlig friseret. Hun havde en buk med sig, en stor buk, men om den var sort eller hvid, skal jeg lade være usagt. Det gav mig jo noget at spekulere på. Pigebarnet kommer ikke mig ved, men bukken! … Jeg holder ikke af de bæster. De har skæg og horn, så de ligner et mandfolk, og så lugter de altid af heksesabbat. Nå, jeg sagde ingenting. Jeg havde jo min daler. Det er jo i sin ordentlighed, ikke sandt, hr. dommer? Jeg lader pigebarnet og kaptajnen gå ovenpå og lader dem være ene – ja, det vil sige, bukken var der også – jeg går ned og sætter mig til at spinde igen … nu skal I vide, at der er stue og første sal i mit hus. Bagsiden vender ud til floden ligesom på de andre huse på broen, og vinduet i stuen og på første sal vender ud til vandet … Jeg sad altså og spandt.

Jeg ved ikke, hvoraf det kom, men jeg tænkte på dette munkespøgelse, det var vel bukken, der havde sat mig det i hovedet, og så var det smukke pigebarn også så løjerligt udstafferet. Pludselig hører jeg et skrig ovenpå og noget falde om på gulvet og vinduet blive lukket op. Jeg løber hen til mit vindue neden under og ser noget sort noget fare forbi mig og falde i vandet. Det var et spøgelse, der var klædt som en præst. Det var måneskin, så jeg så ham ganske tydeligt. Han svømmede over ad La Cité til. Så kalder jeg rystende over hele kroppen på nattevagten. De herrer af tolvmandsvagten kommer, og lige straks giver de sig til at banke løs på mig, for de vidste jo ikke, hvad der var på færde, og glade var de. Så fik jeg forklaret dem, hvordan det hang sammen, og vi gik ovenpå. Og hvad så vi så? Mit stakkels værelse svømmede i blod,

kaptajnen lå på gulvet, så lang han var, med en dolk i halsen, pigebarnet lod, som hun var død, og bukken var helt vild. "Nå," siger jeg, "nu har jeg da arbejde nok til over fjorten dage med at vaske gulvet. Det må ligefrem skrubbes, det bliver rent forskrækkeligt." Så gik de med officeren, den stakkels unge mand, og pigebarnet tog de med, halvt nøgen, som hun var ... Ja, vent lidt, det værste ved det hele er, at da jeg dagen efter ville tage daleren for at gå ud og købe kallun for den, fandt jeg et vissent blad i dens sted."

Den gamle kælling tav. Der gik en mumlen af rædsel igennem forsamlingen. "Dette spøgelse og denne hersens buk, det hele lugter svært af trolddom," sagde en af Gringoires sidemænd. "Ja, og dette hersens visne blad," sagde en anden. "Der kan ingen tvivl være om," sagde en tredje, "at pigebarnet er en heks, der har været i maskepi med munkespøgelset om at plyndre de herrer officerer." Gringoire var selv ikke langt fra at finde det hele forskrækkeligt og højst rimeligt.

"Mor Falourdel," sagde præsidenten majestætisk, "har I ikke mere at meddele retten?"

"Nej, nådige herre," svarede den gamle kælling, "ikke andet, end at man i rapporten har kaldt mit hus en forfalden og stinkende rønne, hvilket er krænkende for mig. Husene på broen er jo ikke meget anselige, for det er jo for det meste kun simple folk, der bor i dem, men der bor dog også slagtere, og de er rige folk og gifte med smukke og meget renlige koner."

Den øvrighedsperson, Gringoire syntes lignede en krokodille, rejste sig.

"Stille!" sagde han, "jeg må bede de herrer lægge vel mærke til, at der blev fundet en dolk hos den anklagede. Mor Falourdel,

har I det blad med, som daleren, djævelen gav Jer, blev forvandlet til?"

"Ja, nådige herre," svarede hun. "Jeg fandt det igen! Her er det."

En rådhustjener rakte krokodillen det visne blad. Krokodillen rystede tungsindig på hovedet og rakte det til præsidenten, som atter lod det gå videre til den kongelige prokurator ved kirkeretten, og således gik det hele salen rundt.

"Det er et birkeblad," sagde mester Jacques Charmolue. "Nyt bevis på trolddom."

En af rådsherrerne tog ordet.

"Vidne, der kom to mænd op til Jer på en gang, officeren og den sorte præsteklædte mand, som I først så forsvinde og derpå svømme i Seinen. Hvem af dem gav Jer daleren?"

Den gamle betænke sig et øjeblik og sagde derpå:

"Det gjorde officeren."

Der opstod atter en mumlen i forsamlingen.

"Det bringer mig til at vakle i min overbevisning," tænkte Gringoire.

Imidlertid tog den overordentlige kongelige advokat atter ordet.

"Jeg vil blot minde de herrer om, at i den forklaring, den myrdede officer gav på sin dødsseng, og som blev ført til protokols, erklærede han, at han straks, i det øjeblik den sorte mand kom hen til ham, fik en ubestemt anelse om, at det var munkespøgelset, at han tilføjede, at spøgelset trængte stærkt ind på ham for at få ham til at gå til stævnemøde med den anklagede, og at spøgelset, da kaptajnen bemærkede, at han

ingen penge havde, gav ham den daler, omtalte kaptajn betalte mor Falourdel. Daleren stammer altså fra helvede."

Denne logiske bemærkning lod til at sprede al tvivl hos Gringoire så vel som hos de øvrige skeptikere i forsamlingen.

"De herrer har sagens akter for sig," sagde den kongelige advokat, idet han satte sig, "og kunne konferere Phoebus de Châteaupers' udsagn."

Ved lyden af dette navn rejste den anklagede sig, så at hendes hoved kom op over den omgivende mængdes, og Gringoire genkendte til sin forfærdelse Esmeralda.

Hun var bleg. Hendes hår, der ellers var så sirligt flettet og prydet med mønter, hang uordentlig ned om hende. Hendes læber var blå, hendes dybtliggende øjne gjorde en forskrækket. Ak!

"Phoebus!" sagde hun forvirret. "Hvor er han? O, nådige herrer, vis mig den nåde, inden I dræber mig, at sige mig, om han lever endnu."

"Ti stille, kvinde," svarede præsidenten. "Det kommer ikke os ved."

"O, vær barmhjertige, og sig mig, om han er i live," sagde hun, idet hun foldede sine udtærede hænder, og man hørte hendes lænker rasle ned ad kjolen.

"Nå ja," sagde den kongelige advokat tørt, "han dør. Er I så fornøjet?"

Den ulykkelige sank tilbage på sin skammel, målløs, tankeløs og bleg som et voksbillede.

Præsidenten bøjede sig frem imod en mand, der sad ved hans fødder med en gyldenstykkes hue og en sort kappe på, kæde om halsen og et ris i hånden.

"Før den anden anklagede frem."

Alles blikke rettedes imod en lille dør, der åbnedes, og igennem hvilken Gringoire til sin forfærdelse så en smuk ged med forgyldte horn og klove træde ind. Det nydelige dyr standsede et øjeblik på tærsklen og strakte hals, som om det stod på en klippespids med en umådelig synskreds for sig. Pludselig fik det øje på sigøjnersken, og idet det sprang over bordet og over hovedet på skriveren, var det i to sæt henne hos hende. Derpå lagde det sig sirligt ved sin herskerindes fødder og bad om et ord eller et kærtegn, men den anklagede blev siddende uden at røre sig, og den stakkels Djali fik ikke så meget som et blik.

"Å, det er jo det afskyelige dyr," sagde mor Falourdel. "Jeg genkender dem begge to på en prik."

Jacques Charmolue tog ordet.

"Med de herrers tilladelse vil vi skride til at forhøre geden."

Det var virkelig den anden anklagede. Intet var den gang mere simpelt og naturligt end en hekseproces imod et dyr. Der findes bl.a. i byfogedembedets regnskaber for 1466 en mærkelig redegørelse for omkostningerne ved processen imod Gillet Soulard og hans so, der blev henrettede i Corbeil for deres misgerninger. Der er oplysninger om det alt sammen, udgifterne til svinestien til at sætte soen i, de fem hundrede knipper kvas, der blev hentede fra Marfant, de to potter vin og brødet, der udgjorde delinkventens sidste måltid, som han broderligt delte med bødlen, og endelig elleve dages kost- og vagtpenge for soen, otte pariserhvid pr. dag. Undertiden indskrænkede man sig ikke engang til dyrene. Karl den Stores

og Ludvig den Frommes kapitularier truer lysende spøgelser, der tillader sig at vise sig i luften, med streng straf.

Imidlertid råbte prokuratoren ved kirkeretten:

"Vi underretter herved den djævel, der har besat denne ged, og som hidtil har modstået alle forsøg på at drive ham ud, om, at i fald han fremturer i sine misgerninger og jager skræk i retten, ser vi os nødsagede til at anvende galge eller bål imod ham."

Den kolde sved sprang ud af Gringoire. Charmolue tog sigøjnerskens tamburin, der lå på et bord, holdt den hen imod geden på en egen måde og spurgte: "Hvad er klokken?"

Geden så på ham med et klogt blik, hævede sin forgyldte fod og slog syv slag. Klokken var virkelig syv. Der for en gysen igennem forsamlingen. Gringoire kunne ikke dy sig længere.

"Den styrter sig i fordærvelse!" råbte han ganske højt. "I ser, at den ikke ved, hvad den gør."

"Stille der nede i salen!" sagde rådstuetjeneren barskt.

Ved at manøvrere på forskellig måde med tamburinen fik Jacques Charmolue geden til at gøre flere andre af de kunststykker, læseren allerede kender, såsom at angive, hvilken dag i måneden det var, hvilken måned i året osv., og ved et optisk bedrag, der er ejendommeligt for retslige forhandlinger, blev de selv samme tilskuere, som måske mere end en gang havde klappet ad Djalis uskyldige kunster på gader og torve, grebet af rædsel for dem nu, da de så dem under Palais de Justices hvælvinger. Det var afgjort, at geden var den skinbarlige satan.

Endnu værre blev det, da den kongelige prokurator tømte en pose fuld af løse bogstaver, som Djali havde om halsen, ud på

gulvet, og man så geden med poten sammensætte det skæbnesvangre navn Phoebus. De trolddomskunster, for hvilke kaptajnen var faldet som offer, syntes nu uigendrivelig bevist, og sigøjnersken, den fortryllende danserinde, der så tit havde henrykket de forbigående med sin ynde, var nu slet og ret en afskyelig heks.

Hun gav for øvrigt aldeles ingen livstegn fra sig. Hverken Djalis graciøse krumspring eller de trusler, dommerne udstødte, eller de dumpe forbandelser, der lød fra tilhørerne, nåede ind til hendes bevidsthed.

Hun vågnede ikke op, før en rådstuetjener ubarmhjertigt ruskede i hende, og præsidenten højtideligt hævede stemmen:

"Pige, I hører til sigøjnernes stamme, der giver sig af med allehånde misgerninger. I har i forening med den forheksede ged, der er indviklet i sagen, om aftenen den 29. marts sidstleden i pagt med mørkets magter ved hjælp af trolddom og besnærende kunster myrdet en kaptajn ved Hans Majestæt kongens bueskytter ved navn Phoebus de Châteaupers. Nægter I vedblivende Jeres udåd?"

"Det er forfærdeligt!" råbte den unge pige, idet hun skjulte sit ansigt i sine hænder. "Min Phoebus! O, det er helvedes kvaler!"

"Nægter I vedblivende?" spurgte præsidenten koldt.

"Om jeg nægter det!" sagde hun med frygtelig stemme. Hun havde rejst sig, og hendes øjne funklede.

Præsidenten vedblev roligt:

"Hvorledes forklarer I da de kendsgerninger, på hvilke anklagen imod Jer er bygget?"

Hun svarede med brudt stemme:

"Jeg har allerede sagt det. Jeg ved det ikke. Det er en præst, en præst, jeg ikke kender, en djævelsk præst, der forfølger mig."

"Det er rigtigt," sagde dommeren, "munkespøgelset."

"O, nådige herrer, hav medlidenhed med mig! Jeg er kun en stakkels pige -"

"En sigøjnerske," sagde dommeren.

Mester Jacques tog blidt ordet:

"I betragtning af den anklagedes beklagelsesværdige hårdnakkethed gør jeg fordring på, at hun bliver lagt på pinebænken."

"Tilstået," sagde præsidenten.

Den ulykkelige pige rystede over hele kroppen. Hun rejste sig imidlertid, da partisanbærerne befalede hende det, og gik med temmelig faste skridt bag efter Charmolue og præsterne i kirkerådet imellem to rækker hellebardister hen imod en lille dør, der pludselig åbnedes og lukkedes igen efter hende, så at det gjorde et indtryk på den tungsindige Gringoire, som om hun var blevet slugt af et gabende svælg.

Da hun var forsvundet, hørte man en ynkelig brægen. Det var den lille ged, der græd.

Forhøret var foreløbig forbi. Da en rådsherre bemærkede, at de herrer vist var trætte, og at det ville vare en rum tid, inden torturen var forbi, svarede præsidenten, at en øvrighedsperson bør vide at ofre sig for sin pligt.

"Den ærgerlige tåbenakke," sagde en gammel dommer, "at lade sig lægge på pinebænken, når folk ikke har spist til aften!"

2. Mere om daleren, der blev til et vissent blad

Efter at være kommet op ad nogle trin og ned ad nogle gange, der var så mørke, at der brændte lamper ved højlys dag, blev Esmeralda, der stadig var omringet af sit uhyggelige følge af betjentene skubbet ind i et mørkt kammer. Dette kammer, der var rundt, optog stueetagen i et af de mægtige tårne, der endnu den dag i dag stikker op af det lag af nye bygninger, hvormed det moderne Paris har overdækket det gamle. Der var ingen vinduer i denne kælder, ingen anden åbning end den lave og med en umådelig jerndør lukkede indgang. Der var imidlertid lyst nok. Der var anbragt en ovn i muren, og i den brændte der et stort bål, som fyldte kælderen med sit røde skær og fuldstændig tog lyset fra en ussel kerte, der stod i en krog. Faldgitret, der brugtes til at lukke for ovnen med, var trukket op, og man så ikke andet af det i mundingen af den lysende ovn oven over den mørke væg end den nederste ende af de stænger, det bestod af. Det så ud som en række sorte, spidse og langt fra hinanden siddende tænder, så at ovnen lignede svælget af en af de ildsprudende drager, eventyrene fortæller om. Ved dens skær så fangen rundt omkring i kammeret frygtelige redskaber, hvis anvendelse hun ikke kendte. I midten var der en lædermadras, der var anbragt næsten helt nede ved gulvet, og over den hang der en læderrem med spænder fastgjort til en kobberring, som et i hvælvingens slutsten udhugget stumpnæset uhyre holdt i munden. Ovnen var fuld af større og mindre tænger og store plovjern, der lå og glødede hulter til bulter på kullene. Det blodrøde skær fra ovnen faldt kun på gyselige ting.

Dette helvede kaldtes simpelt hen "forhørskammeret".

På sengen sad Pierrat Torterue, den edsvorne bøddel, i en skødesløs stilling. Hans knægte, to gnomer med firkantede ansigter, med læderforklæder og i lærredskitler vendte jernene i ovnen.

Hvor megen umage den unge pige end gjorde sig for at samle alt sit mod, blev hun grebet af rædsel, da hun trådte ind i dette kammer.

Paladsfogedens betjente stillede sig op ved den ene side, præsterne i kirkerådet ved den anden. I en krog stod der et bord med skrivematerialer på, og ved det sad der en skriver. Mester Jacques Charmolue gik hen til sigøjnersken smilende overmåde blidt.

"I vedbliver altså at nægte, kære barn?" sagde han.

"Ja," svarede hun med allerede svigtende stemme.

"I så fald," fortsatte Charmolue, "bliver vi desværre nødt til at underkaste Jer et skarpere forhør, end vi ønskede ... Vær så venlig at sætte Jer på den seng der ... Mester Pierrat, gør plads for jomfruen og luk døren."

Pierrat rejste sig brummende.

"Lukker jeg døren, går ilden ud for mig," sagde han.

"Nå ja, kære," sagde Charmolue, "så lad den stå åben."

Esmeralda blev imidlertid stående. Denne læderseng, på hvilken så mange ulykkelige havde vredet sig, forfærdede hende.

Rædslen stivnede marven i hendes ben. Hun blev stående sløv og forvirret. På et vink af Charmolue greb de to knægte hende og satte hende ned på sengen. De gjorde hende ingen fortræd, men da disse mænd rørte ved hende, da hun følte dette

læder, strømmede alt blodet hende til hjertet. Hun så sig om i kammeret med et forvirret blik. Det bares hende for, at de forfærdelige redskaber rørte sig og rykkede frem imod hende fra alle kanter for at kravle op ad hende og bide og knibe hende, alle disse afskyelige marterredskaber, der i sammenligning med alle andre redskaber, hun hidtil havde set, var som flagermusen, tusindbenet og edderkoppen imellem insekter og fugle.

"Hvor er lægen?" spurgte Charmolue.

"Her," svarede en mand i en sort kappe, som hun ikke før havde lagt mærke til.

Det gøs i hende.

"Jomfru," sagde prokuratoren ved kirkeretten for tredje gang med sin kælende stemme, "nægter I vedblivende de kendsgerninger, I er anklaget for?"

Denne gang kunne hun kun nikke med hovedet. Stemmen svigtede hende.

"I nægter vedblivende?" sagde Jacques Charmolue. "Ja, så er jeg nødt til at opfylde de pligter, mit embede pålægger mig, hvor fortvivlet det end gør mig."

"Hr. prokurator," sagde Pierrat barsk, "hvad skal vi begynde med?"

Charmolue betænkte sig et øjeblik med et tvivlrådigt ansigt som det, en digter sætter op, når han leder efter rim.

"Med den spanske støvle," sagde han omsider.

Den ulykkelige pige følte sig så fuldstændig forladt af Gud og mennesker, at hendes hoved sank ned på brystet som en livløs, kraftesløs ting.

Bødlen og lægen trådte begge på en gang hen til hende, og samtidig gav de to knægte sig til at rode om i deres skrækkelige arsenal. Ved lyden af de frygtelige jernredskaber fo'r det ulykkelige barn sammen som en død frø, der bliver galvaniseret. "O," mumlede hun så sagte, at ingen hørte hende, "o, min Phoebus!" Derpå sank hun atter hen i fuldstændig tavshed og ubevægelighed. Det var et syn, der ville have sønderrevet ethvert andet hjerte end et dommerhjerte. Det var som en stakkels syndig sjæl, der skulle pines af Satan i Helvedes luerøde fængsel. Det ulykkelige legeme, som dette frygtelige mylder af save, hjul og andre marterredskaber nu skulle klamre sig til, det væsen, der nu skulle mishandles af tængernes og bødlernes hårde kløer, det var altså denne fine, hvide og skrøbelige pige, et stakkels hirsekorn, som den menneskelige retfærdighed kastede i torturens forfærdelige mølle!

Imidlertid havde Pierrats knægte med deres hårde hænder brutalt blottet det dejlige ben, den lille fod, der så tit havde fortryllet tilskuerne på Paris' gader, og torve ved deres skønhed og finhed.

"Det er skade!" brummede bødlen, idet han betragtede disse fine og yndefulde former.

Havde ærkediakonen været til stede, ville han sikkert i dette øjeblik have tænkt på sit symbol, edderkoppen og fluen. Den ulykkelige så igennem den tåge, der lagde sig over hendes øjne, den spanske støvle komme nærmere og nærmere, hun så sin fod blive stukket ned imellem de jernbeslåede fjæle og forsvinde i det frygtelige apparat. Så gav rædslen hende kræfter.

"Tag den af!" skreg hun fortvivlet. "Nåde!" vedblev hun fuldstændig ude af sig selv.

Hun styrtede ud af sengen for at kaste sig for den kongelige prokurators fødder, men hendes fod blev holdt fast i den tunge, jernbeslåede egeblok, og hun sank sammen over den spanske støvle, mere medtaget end en bi, der har fået et blylod bundet ved sine vinger.

På et vink af Charmolue lagde de hende atter på sengen, og to grove hænder fæstede læderremmen, der hang ned fra hvælvingen, til hendes smukke bælte.

"For sidste gang, tilstår I, hvad I er anklaget for?" spurgte Charmolue med sin uforstyrrelige venlighed.

"Jeg er uskyldig."

"Hvordan forklarer I da de kendsgerninger, I er anklaget for, jomfru?"

"Ak, nådige herre, jeg ved det ikke."

"I nægter altså?"

"Alt!"

"Begynd," sagde Charmolue til Pierrat.

Pierrat drejede på donkraftens greb, den spanske støvle trak sig sammen, og den ulykkelige udstødte et af disse frygtelige skrig, som ikke kan gengives i noget menneskeligt sprog.

"Stop!" sagde Charmolue til Pierrat. "Tilstår I?" sagde han til sigøjnersken.

"Alt!" skreg den stakkels pige. "Jeg tilstår! Jeg tilstår! Nåde!"

Hun havde ikke beregnet sine kræfter, da hun bød pinebænken trods. Det stakkels barn, hvis liv hidtil var gledet så fornøjeligt, så glad og så mildt hen – den første smerte havde gjort det af med hende.

"Menneskelighed byder mig at sige Jer, at idet I tilstår, må I belave Jer på døden," sagde den kongelige prokurator.

"Det håber jeg," sagde hun og sank fuldstændig tilintetgjort, som om hun var ved at dø, tilbage på sengen, hængende i læderremmen, der var spændt om hendes bryst.

"Nå, min smukke, rejs Jer lidt," sagde mester Pierrat, idet han løftede hende op. "I ligner den gyldne vædder, hertugen af Burgund har hængende om halsen."

Jacques Charmolue tog til orde:

"Skriv, skriver … unge sigøjnerpige, I tilstår altså, at I har taget del i heksesabbatter, måltider og andre helvedes ugerninger sammen med spøgelser, utysker og hekse? Svar."

"Ja," sagde hun så sagte, at ordet blev borte i hendes åndedræt.

"I tilstår, at I har set den buk, Beelzebub lader vise sig i skyerne, når han sammenkalder heksene, og som kun kan ses af dem?"

"Ja."

"I tilstår, at I har tilbedt Baphomet-hovederne, tempelherrernes afskyelige afgudsbilleder?"

"Ja."

"At I har plejet omgang med Djævelen, som I har haft hos Jer i skikkelse af den anklagede tamme ged?"

"Ja."

"I bekender og tilstår endelig, at I med bistand af Djævelen og det spøgelse, der almindeligt går under navn af munkespøgelset, om aftenen den en og tyvende marts sidstleden har myrdet en kaptajn ved navn Phoebus de Châteaupers?"

Hun slog sine store øjne op og fæstede dem på øvrighedspersonen, idet hun mekanisk svarede "Ja." Det var

åbenbart, at alt i hende var knust.

"Skriv, skriver," sagde Charmolue. Derpå vendte han sig til bøddelknægtene og sagde: "Løs fangen, og før hende tilbage til retssalen." Da fangen havde fået den spanske støvle af, undersøgte prokuratoren ved kirkeretten hendes fod, der endnu var opsvulmet af smerte. "Nå," sagde han, "der er ikke sket stor skade. I skreg i rette tid. I ville endnu kunne danse." Derpå vendte han sig til medlemmerne af kirkerådet. "Se, det kan man kalde en oplyst justits! Det trøster, mine herrer, jomfruen vil give os det vidnesbyrd, at vi har behandlet hende med al mulig mildhed."

3. Enden på historien om daleren, der blev til et vissent blad

Da hun bleg og haltende igen trådte ind i retssalen, blev hun modtaget med en almindelig glad mumlen. For tilhørernes vedkommende skrev den sig fra tilfredsstillet utålmodighed af samme art som den, man føler i teatret, når den sidste mellemakt er forbi, tæppet går op, og man står over for begyndelsen til enden. For dommernes vedkommende hidrørte den fra håbet om, at nu kunne de snart få deres aftensmad. Den lille ged brægede også af glæde. Den ville løbe hen til sin herskerinde, men den var blevet bundet til bænken.

Det var nu bælgmørkt. Lysene, hvis tal man ikke havde forøget, kastede et så svagt skær, at man ikke kunne se salens vægge. Mørket indhyllede alt som i en tåge, igennem hvilken nogle sløve dommeransigter med nød og næppe skimtedes. Lige over for dem ved enden af den lange sal sås et hvidt punkt træde frem imod den mørke baggrund. Det var den anklagede. Hun havde slæbt sig hen til sin plads. Da Charmolue med den gravitet, der sømmer sig for en øvrighedsperson, var nået hen til sin plads, satte han sig, rejste sig derpå igen og sagde uden i alt for høj grad at lade sig mærke med, hvor forfængelig han var af sit held: "Den anklagede har tilstået alt."

"Sigøjnerpige," sagde præsidenten, "I har tilstået alle Jeres trolddomskunster, Jeres utugt og mordet på Phoebus de Châteaupers?"

Hendes hjerte sammensnøredes. Man hørte hende hulke i mørket.

"Alt, hvad I vil," svarede hun med svag stemme, "men dræb mig hurtigt."

"Hr. prokurator ved kirkeretten," sagde præsidenten "retten er rede til at høre, hvad I har at andrage."

Mester Charmolue fremtog et forskrækkelig tykt hæfte og gav sig til med en mængde fagter og med en overdreven oratorisk betoning at læse en latinsk tale op, i hvilken alle beviser i sagen var stablede op i ciceronianske omskrivninger, udstafferede med citater af Plautus, der var hans yndlingsforfatter blandt komikerne. Vi beklager, at vi ikke kan byde vore læsere denne mærkværdige mundfuld. Taleren serverede den med umådelig iver. Han var ikke kommet igennem indledningen, før sveden stod ud af panden og øjnene ud af hovedet på ham. Pludselig brød han af lige midt i en sætning, og hans øjne, der sædvanligvis var blide nok, ja end også temmelig dumme, lynede. "Mine herrer," udbrød han – denne gang på fransk, for det stod ikke i hæftet – "Satan har i den grad sin finger med i spillet ved denne sag, at han end også er tilstede ved vore forhandlinger og gør nar ad Deres ophøjede værdighed. Se!" med disse ord pegede han på den lille ged, som, da den så Charmolue gestikulere så ivrigt, troede, at det var passende, at den gjorde ligeså. Den havde sat sig på bagbenene og efterlignede, det bedste den kunne, med sine forben og sit skæggede hoved den kongelige prokurators patetiske fagter. Læseren erindrer måske, at det var et af dens smukkeste kunststykker. Dette tilfælde, dette sidste "bevis" gjorde stærkt indtryk. Gedens ben blev bundet, og den kongelige prokurator genoptog sin veltalenheds afbrudte tråd. Den var meget lang, men slutningen af talen var beundringsværdig. Vi anfører den

sidste sætning, så må læseren selv tænke sig mester Charmolues hæse stemme og forpustede fagter: "*Ideo, domini, coram stryga demonstrata, crimine patente, intentione criminis existente, in nomine sanctæ ecclesiæ Nostræ-Dominæ Parisiensis, quæ est in saisina habendi omnimodam altam et bassam justitiam in illa hac intemerata Civitatis insula, tenore præsentium declaramus nos requirere, primo, aliquamdam pecuniariam indemnitatem; secundo, amendationem honorabilem ante portalium maximum Nostræ-Dominæ, ecclesiæ cathedralis; tertio, sententiam in virtute cujus ista stryga cum sua capella, seu in trivio vulgariter dicto* la Grève, *seu in insula exeunte in fluvio secanæ, juxta pointam jardini regalis, executatæ sint*."

Han satte sin hue på og satte sig ned igen.

"*Eheu!*" sukkede Gringoire, som denne veltalenhed skar i hjertet, "*bassa latinitas!*"

En anden mand i sort kappe rejste sig fra sin plads ved siden af den anklagede. Det var hendes defensor. De sultne dommere begyndte at brumme.

"Fat Jer i korthed, advokat," sagde præsidenten.

"Hr. præsident," svarede advokaten, "da den anklagede har tilstået sin brøde, har jeg kun ét ord at sige de herrer. Sådan lyder et sted i den saliske lov: "Har en heks ædt et menneske og bliver overbevist derom, bøder hun otte tusinde hvid til et beløb af to hundrede guld-sous." Jeg indstiller til retten, at min klient idømmes denne bøde."

"Den lov er ophævet," sagde den overordentlige kongelige advokat.

"*Nego*," svarede advokaten.

"Til afstemning," sagde en rådsherre. "Brøden er vitterlig, og det er sent."

Man stemte uden at forlade salen. Dommerne "stemte med huerne," for de havde travlt. Man så dem blotte hovederne den ene efter den anden, alt som præsidenten hviskende forelagde dem det frygtelige spørgsmål. Den stakkels anklagede syntes at stirre på dem, men hendes omtågede øjne så intet mere.

Så gav skriveren sig til at skrive og rakte derpå præsidenten et stort pergamentblad. Den ulykkelige hørte, at der blev røre i forsamlingen, hun hørte lanserne støde imod hinanden og en iskold stemme sige:

"Sigøjnerske, på den dag, det monne behage Hans Majestæt kongen, bliver I ved middagstid sat på en kærre i bar særk, med bare ben og strikken om halsen og ført til Notre Dame-kirkens hovedportal, hvor I skal gøre bod med en vokskærte på to pund i hånden, og derfra bliver I ført til Grèvepladsen, hvor I bliver hængt i byens galge, og denne Jeres ged ligeså. Desuden har I at betale tre guldløvedalere til kirkeretten som bøde for de forbrydelser, I har begået og tilstået, trolddom, hekseri, utugt og mord på hr. Phoebus de Châteaupers. Gud være Jeres sjæl nådig."

"O, det er en drøm!" mumlede hun, og så følte hun sig grebet og slæbt bort af rå hænder.

4. Lasciate ogni speranza

Når en bygning var færdig i middelalderen, var der næsten lige så meget af den nede i jorden som oven over denne. Når en borg eller en kirke ikke som Notre Dame var bygget på pæle, havde den altid en dobbelt grundvold. Ved domkirkerne var det en anden underjordisk kirke, der tavs, mørk, hemmelighedsfuld, blind og stum strakte sig under overkirkens skib, som strålede af lys og genlød af orgelklang og klokkeklang ved nat og dag. Undertiden var det en grav. I slottene og borgene var det et fængsel, nogen gange også en grav, nogen gange begge dele. Disse mægtige bygninger, hvis opståen og vækst vi har skildret, hvilede ikke på en slet og ret grundvold, de havde så at sige rødder, der forgrenede sig i jorden i værelser, gallerier og trapper ligesom overbygningen. Kirkerne, slottene og borgene lå således halvt nede i jorden. En bygnings kældre var en anden bygning, som man ikke steg op, men ned i, og hvis underjordiske etager svarede til dem over jorden, som skyggebilledet af bjerge og skove i en sø svarer til bjergene og skovene på dens bred.

I Bastillen St. Antoine, i Louvre og Palais de Justice var disse underjordiske bygninger fængsler. Jo længere de stokværk, som disse fængsler bestod af, nåede ned i jorden, des snævrere og mørkere blev de. Det var lige så mange bælter, rædslerne i deres forskellige nuancer trinvis bevægede sig igennem. Dante har ikke fundet på noget bedre, da han ville skildre sit Helvede. Disse tragtformede fængsler mundede for det meste ud i et underjordisk hul som en lodret muret grav, hvor Dante anbragte Satan, og hvor samfundet anbragte den dødsdømte.

Når først et ulykkeligt væsen var begravet her, kunne det sige farvel til lyset og luften og livet – *ogni speranza*. Det forlod kun sit fængsel for at føres til galgen eller bålet. Undertiden rådnede det op her. Den menneskelige retfærdighed kaldte det at "blive glemt." Den dødsdømte følte, at der imellem ham og menneskene var en masse sten og fængsler, der tyngede på hans hoved, og hele fængslet, den vældige Bastille, var kun en umådelig indviklet lås, der lukkede ham ude fra de levendes verden.

Det var et sådant fangehul, en af de af Ludvig den Hellige gravede gruber, det såkaldte *In Pace* i La Tournelle, man uden tvivl af frygt for, at hun skulle løbe sin vej, havde anbragt Esmeralda i, efter at hun var blevet dømt til galgen. Den stakkels flue, som ikke havde kunnet rykke den mindste sten, havde hele Palais de Justice over sig.

Forsynet og samfundet havde visselig været lige uretfærdige imod hende. Der havde ikke behøvedes et sådant overmål af ulykke og pinsler for at knuse så svagt et væsen.

Hun var begravet, indemuret, blev ligesom borte i mørket. Hvem, som havde kunnet se hende i denne tilstand efter at have set hende le og danse i solskinnet, måtte have gyst ved det. Kold som natten, kold som døden, ikke et vindpust i hendes hår, ikke lyden af en menneskelig stemme i hendes øre, ikke en lysstråle i hendes øje. Sammensunken, tynget til jorden af lænker, krybende sammen ved siden af en krukke vand og et stykke brød, på en smule strå i den pøl, der dannede sig under hende af det vand, som sivede ned ad væggene, ude af stand til at røre sig, ja næsten til at trække vejret, følte hun næsten ikke mere sine lidelser. Phoebus, solskinnet, den fri luft, Paris' gader,

dansen under folks jubel, den søde elskovstale med officeren, præsten, den gamle kælling, dolken, blodet, pinebænken, galgen – alt dette fo'r vel endnu stadig igennem hendes hoved, snart som en drøm fuld af sang og gyldent lys, snart som et hæsligt mareridt, men det var nu kun som en frygtelig og ubestemt kamp, der tabte sig i mørket, eller som en fjern musik, der blev spillet oppe på jorden, og som ikke kunne høres ned i den afgrund, den ulykkelige var blevet styrtet ned i. Siden hun var kommet der ned, hverken sov hun, eller var hun vågen. Hun kunne i denne ulykke, i dette fængsel lige så lidt skelne denne søvn fra vågen, drøm fra virkelighed, som dag fra nat. Alt gik i et, svømmede ud i en forvirret blanding for hendes bevidsthed. Hun følte ikke mere, hun vidste ikke mere, hun tænkte ikke mere. Aldrig havde nogen levende skabning i den grad været opslugt af det rene intet.

Sådan lammet, stivnet og forstenet havde hun næppe mærket, at en lem over hendes hoved en to-tre gange var blevet åbnet, uden at der slap den svageste lysstråle ind, og at en hånd kastede en grovbrødsskorpe ned til hende. Det var imidlertid den eneste forbindelse imellem hende og omverdenen, dette slutterens regelmæssige besøg. Kun en eneste lyd opfangede hendes øre endnu mekanisk: Oven over hendes hoved sivede vandet igennem hvælvingens skimlede sten, og med regelmæssige mellemrum faldt der en dråbe. Hun hørte sløvt den plaskende lyd, når denne vanddråbe faldt i pølen ved siden af hende.

Denne vanddråbe, der faldt i denne pøl, var det eneste, der rørte sig omkring hende, det eneste, der markerede tidens

gang, den eneste af alle de lyde, man hører på Jordens overflade, der nåede ned til hende.

For fuldstændighedens skyld tilføjer vi, at hun også af og til i denne mørke og fugtige kloak følte noget koldt løbe hen over hende, over hendes arme og ben, og gyste derved.

Hvor længe havde hun været der? Hun vidste det ikke. Hun mindedes, at der et eller andet sted var blevet oplæst en dødsdom over en eller anden, og at man så havde slæbt af sted med hende, og at hun var vågnet op i natten og stilheden stiv af kulde. Hun havde slæbt sig af sted på hænderne, men så havde hun følt jernbøjler skære hende i anklerne og hørt lænkerne rasle. Hun havde mærket, at der var mur alle vegne omkring hende, at hun lå på et knippe halm, under hvilket der var en stenflise dækket med vand. Men der var hverken lampe eller vindue. Så havde hun sat sig i halmen, og af og til havde hun for at skifte stilling sat sig på det nederste trin af en stentrappe, der var i hendes fængsel. Et øjeblik havde hun prøvet på at tælle de mørke minutter, som den faldende vanddråbe angav, men dette et syg hjertes bedrøvelige arbejde hørte snart op af sig selv, og hun sank hen i sløvhed.

Omsider hørte hun en dag eller en nat – for middag og midnat havde samme farve i denne grav over sit hoved en stærkere støj end den, fangevogteren plejede at gøre, når han bragte hende hendes brød og vand. Hun hævede hovedet og så et rødligt skær falde ind igennem sprækkerne i den lem eller dør, der var anbragt i fangehullets loft. Den tunge lås hvinede, og lemmen knirkede på sine hængsler. Den åbnedes, og hun så en lygte, en hånd og benene af to mænd. Døren var for lav til at

hun også skulle kunne have set deres hoveder. Lyset skar hende så stærkt i øjnene, at hun lukkede dem.

Da hun åbnede dem igen, var døren atter lukket, lygten stod på et af trappens trin, og en mand stod for hende. En sort kappe faldt helt ned til hans fødder, en hætte af samme farve skjulte hans ansigt. Man så intet af hans person, hverken hans ansigt eller hans hænder. Det var som et langt, sort ligklæde, der stod op, og under hvilket man følte, at der rørte sig noget. Hun så nogle øjeblikke stift på dette spøgelse. Hverken det eller hun sagde imidlertid noget, det var som to billedstøtter, der stod over for hinanden. Der var kun to ting i hulen, som der syntes at være liv i, vægen i lygten, der spruttede i den fugtige luft, og vanddråben, hvis ensformige plasken blandede sig med denne uregelmæssige lyd og fik skæret fra lygten til at sitre i koncentriske ringe i pølens fedtede vand.

Omsider brød fangen tavsheden.

"Hvem er I?"

"En præst."

Dette ord, den tone, hvori det blev sagt, og lyden af hans stemme fik hende til at skælve.

Præsten fortsatte med dump røst:

"Er I beredt?"

"Hvortil?"

"Til at dø."

"O," sagde hun, "bliver det snart?"

"I morgen."

Hendes hoved, som hun glad havde hævet, sank atter ned på hendes bryst.

"O, det er der længe til!" mumlede hun. "Hvor for kunne de ikke lade det blive i dag?"

"I er altså meget ulykkelig?" spurgte præsten efter en pause.

"Jeg fryser," sagde hun.

Hun tog sine fødder imellem sine hænder – dens bevægelse, ulykkelige stakler, som fryser, pleje at gøre, og som vi allerede har set eneboersken i Rolandstårnet gøre. Tænderne klaprede i munden på hende.

Præsten syntes at se sig om i fængslet.

"Intet lys! Ingen ild! Og gulvet er vådt! Det er skrækkeligt!"

"Ja," svarede hun med det sløve udtryk, ulykken havde givet hende. "Dagen tilhører alle. Hvorfor får jeg kun natten?"

"Ved I, hvorfor I er her?" spurgte præsten efter en ny pause.

"Jeg tror, jeg har vidst det," sagde hun, idet hun strøg sig over panden med sine magre fingre for at hjælpe på hukommelsen, "men jeg husker det ikke længere."

Så gav hun sig pludselig til at græde som et barn.

"Jeg ville gerne bort her fra, herre. Jeg fryser. Jeg er bange. Her er dyr, der løber op ad kroppen på mig."

"Nu vel, så følg mig."

Med disse ord greb præsten hende i armen. Den ulykkelige frøs, så det gik hende til marv og ben, men denne hånd gav hende ikke des mindre et indtryk af kulde.

"Ak," mumlede hun, "det er dødens iskolde hånd. Hvem er I?"

Præsten slog sin hætte tilbage. Hun så på ham. Det var dette mørke ansigt, der så længe havde forfulgt hende, dette djævelske hoved, der havde vist sig for hende hos mor Falourdel oven over hendes tilbedte Phoebus, dette øje, som hun sidst havde set funkle ved siden af en dolk.

Dette syn, der altid havde været så frygteligt for hende, og som havde drevet hende fra ulykke til ulykke lige indtil dødsstraf, vakte hende af hendes bedøvelse. Det var, som om det slør, der havde lagt sig om hendes hukommelse, blev sønderrevet. Alle enkelthederne ved hendes frygtelige eventyr, fra optrinnet den aften hos mor Falourdel til hendes domfældelse i La Tournelle trængte sig på en gang ind på hende, ikke ubestemte og forvirrede som tidligere, men klare, hårde, tydelige, rystende og skrækkelige. Disse erindringer, der var halvt udviskede og næsten forsvundne under det overmål af lidelser, hun havde gennemgået, trådte levende frem igen, da hun så dette skumle ansigt, ligesom de usynlige skrifttræk, man har skrevet på et blad papir med sympatetisk blæk, komme klart og tydeligt frem, når man holder det til ilden. Hun syntes, at alle hendes hjertes sår på en gang sprang op at bløde igen.

"O!" råbte hun, idet hun holdt hænderne for øjnene og rystede krampagtigt, "det er præsten!"

Derpå lod hun modløst hænderne falde og blev siddende med sænket hoved, stirrende ned i jorden, stum og stadig rystende over hele kroppen.

Præsten så på hende med et blik som en glente, der længe har svævet højt oppe i luften over en stakkels lille lærke, som dukker sig i kornet, draget sine frygtelige kredse i tavshed omkring den og nu pludselig slår ned på sit bytte som et syn og holder den gispende lille fugl i sine kløer.

Hun mumlede ganske sagte:

"Gør ende på det! Gør ende på det! Giv mig nådestødet!" og hun dukkede rædselsslagen hovedet ned imellem skuldrene

som fåret, der venter på det dræbende slag af slagterens økse.

"Jeg indgyder Jer altså rædsel?" sagde han omsider.

Hun svarede ikke.

"Indgyder jeg Jer rædsel?" gentog han.

Hendes læber trak sig sammen som til et smil.

"Ja!" sagde hun, "bødlen spotter den dødsdømte. Nu har han i måneder forfulgt og truet og forfærdet mig! O, Gud, hvor jeg ville have været lykkelig, om han ikke havde været! Det er ham, der har styrtet mig i denne afgrund! O, Gud, det er ham, der har dræbt ... det er ham, der har dræbt min Phoebus!" Ved disse ord brast hun i en voldsom gråd, og idet hun slog øjnene op og fæstede dem på præsten, fortsatte hun: "O, elendige! Hvem er I? Hvad har jeg gjort Jer? I hader mig vel – ak, hvad har I dog imod mig?"

"Jeg elsker dig!" skreg præsten.

Hendes tårer standsede pludselig, hun så på ham med et sindsforvirret blik. Han var faldet på knæ og stirrede på hende med flammende øjne.

"Hører du? Jeg elsker dig!" skreg han igen.

"Hvad er det for en kærlighed!" sagde den ulykkelige skælvende.

"En fordømts kærlighed," sagde han.

De tav begge to nogle minutter, som knuste under trykket af deres følelser, han som ude af sig selv, hun sløv.

"Hør," sagde præsten omsider, og der var kommet en mærkværdig ro over ham, "du skal vide alt. Jeg vil sige dig, hvad jeg hidtil knapt har vovet at sige mig selv, når jeg lønligt spurgte min samvittighed ud i de mørke nattetimer, når det er så sort,

at det er, som Gud ikke kan se os. Hør: Indtil jeg mødte dig på min vej, unge pige, var jeg lykkelig."

"Og jeg med!" sagde hun med et svagt suk.

"Afbryd mig ikke ... Ja, jeg var lykkelig. Jeg troede i alt fald, jeg var det. Jeg var ren, min sjæl var fuld af strålende klarhed. Intet hoved knejste stoltere og mere strålende end mit. Præsterne spurgte mig til råds med hensyn til renlivethed, de lærde spurgte mig til råds med hensyn til videnskaben. Ja, videnskaben var mig alt, den var mig en søster, og en søster var mig nok. Der var ganske vist med alderen kommet andre tanker op i mig. Mere end en gang var mit blod kommet i bevægelse, når en kvinde kom mig nær. Denne kønnets og kødets magt, som jeg, da jeg var en tåbelig yngling, mente at kunne kvæle for hele livet, havde mere end en gang krampagtigt rystet den lænke af løfter, der binder mig elendige til alterets kolde stene. Men faste, bøn, studier og bodsøvelser havde atter givet sjælen magt over legemet. Og så skyede jeg desuden kvinderne. Jeg behøvede for resten kun at åbne en bog for at få alle min hjertes urene dunster til at forsvinde for videnskabens glans. Efter få minutters forløb følte jeg, hvordan alt det grove og plumpe, der hører jorden til, flygtede langt bort, og jeg stod atter rolig, blændet og klar over for den evige sandheds rolige stråleglans. Så længe Djævlen kun angreb mig ved at sende mig flygtige skyggebilleder af kvinder på min vej, kvinder, der hist og her gled mig forbi, i kirken, på gaden og ude i det fri, og som knapt viste sig for mig i mine drømme, fik jeg let bugt med ham. Ak, når jeg ikke går sejrrig ud af kampen, er skylden Guds, som ikke har gjort mennesket og Djævlen lige stærke ... Hør mig. En dag ..."

Her brød præsten af, og fangen hørte ham udstøde et suk, der lød som en døendes rallen.

Han fortsatte:

"... En dag sad jeg ved vinduet i min celle ... Hvad var det for en bog, jeg læste i? O, det løber alt sammen rundt i hovedet på mig ... jeg læste. Vinduet vendte ud til en plads. Jeg hører musik og lyden af en tamburin. Ærgerlig over at blive forstyrret i mine tanker ser jeg ned på pladsen. Hvad jeg så, var der mange andre end mig, der så, I og dog var det ikke et skue for menneskeøjne ... midt på pladsen ... det var ved middagstid ... strålende solskin ... dansede en kvinde, en kvinde, så skøn, at Gud ville have foretrukket hende for den hellige Jomfru og kåret hende til sin moder og ladet sig føde af hende, i fald hun havde været til, da han blev menneske! Hendes øjne var sorte og strålende. Midt imellem hendes sorte hår var der nogle, som i sollyset skinnede som guldtråde. Hendes fødder forsvandt i dansen som egerne i et hjul, der drejer hurtigt rundt. Om hovedet, i sine sorte fletninger, havde hun metalplader, der funklede i solen og lagde som en stjernekrans om hendes pande. Hendes blå kjole strålede af pailletter, det var som en stjerneklar sommernat. Hendes smidige og brune arme lagde sig om hendes legeme som to skærf og løste sig igen. Hele hendes skikkelse var vidunderlig skøn, og så hendes strålende ansigt, der trådte frem som et lys i selve solens lys! ... Ak, unge pige, det var dig ... overrasket, beruset, fortryllet tabte jeg mig i beskuelsen af dig. Jeg stirrede så længe på dig, at jeg pludselig kom til at skælve af forfærdelse. Jeg følte, at skæbnen greb mig."

Præsten standsede atter et øjeblik overvældet af sine følelser. Derpå vedblev han:

"Halvt forhekset, som jeg allerede var, søgte jeg noget, jeg kunne klamre mig til, og som kunne fri mig fra at falde. Jeg mindedes de snarer, Satan allerede havde lagt for min fod. Det væsen, jeg havde for mig, var så overmenneskelig dejligt, at dets skønhed enten måtte skrive sig fra Himlen eller Helvede. Det var ikke en almindelig pige skabt af en smule jord, og hvis indre kummerlig oplystes af en kvindesjæls flakkende stråler. Det var en engel! Men en af mørkets, ikke en af lysets engle. I samme øjeblik, som den tanke fo'r igennem mig, så jeg ved siden af dig en ged, et forhekset dyr, der grinende stirrede på mig. Dens horn lyste i middagssolen som ild. Så skønnede jeg, at det var en af Djævelens snarer, jeg tvivlede ikke længere på, at du kom fra Helvede, og at du kom for at styrte mig i fortabelse. Jeg troede det."

Ved disse ord stirrede præsten fangen ind i ansigtet og vedblev så koldt:

"Jeg tror det endnu ... trolddommen virkede imidlertid lidt efter lidt. Din dans vedblev at hvirvle rundt i hovedet på mig, jeg følte, hvordan den hemmelighedsfulde onde magt fik tag i mig. Alt, hvad der burde have været vågent, sov ind i min sjæl, og som den, der fryser ihjel i sneen, følte jeg med velbehag denne søvn komme. Så gav du dig pludselig til at synge. Hvad skulle jeg gøre, jeg elendige? Din sang var endnu mere fortryllende end din dans. Jeg ville flygte. Det var umuligt. Jeg var som naglet fast, jeg var som groet fast i jorden. Jeg havde en fornemmelse, som om marmorflisen, jeg stod på, var vokset op til mine knæ. Jeg måtte holde ud til enden. Mine fødder var som is, mit hoved brændte. Omsider – du havde måske medlidenhed med mig – omsider holdt du op at synge og

forsvandt. Genskinnet af det blændende syn, genlyden af den fortryllende musik tabte sig efterhånden for mine øjne og øren. Så faldt jeg om i vindueskrogen, stivere og mere afmægtig end en styrtet billedstøtte. Aftenklokken vækkede mig. Jeg rejste mig. Jeg flygtede, men ak, der var styrtet noget sammen inden i mig, som ikke kunne rejse sig, der var kommet noget i mig, som jeg ikke kunne flygte for."

Han gjorde atter en pause, og fortsatte derpå:

"Ja, fra den dag af var der et menneske i mig, som jeg ikke kendte. Jeg anvendte alle mine midler: Klosteret, alteret, arbejdet, bøgerne. Dårskab! Ak, hvor videnskaben lyder hult, når man i sin fortvivlelse render panden imod den, og hovedet er fuldt af lidenskab! Ved du, unge pige, hvad jeg stadig så imellem bogen og mig? Dig, din skygge, et billede af det strålende syn, der en dag havde svævet for mine øjne. Men dette billede havde ikke længere den samme farve som den gang. Det var mørkt, skummelt, uhyggeligt som den sorte kreds, der længe forfølger den uforsigtige, der har stirret på solen."

"Da jeg ikke kunne blive det kvit, da jeg bestandig hørte din sang summe i mit hoved, så dine fødder danse på min bønnebog og om natten følte dit legeme strejfe mit kød, ville jeg se dig igen, røre ved dig, vide, hvem du var, se, om du lignede det billede, min fantasi havde bevaret af dig, måske knuse min drøm med virkeligheden. Jeg håbede, at et nyt indtryk i alt fald ville udslette det første, for dette var blevet mig uudholdeligt. Jeg søgte dig, jeg genså dig. Ve mig! Da jeg havde set dig to gange, ville jeg se dig tusinde gange, jeg ville se dig altid. Så ... hvordan skulle jeg kunne standse på dette helvedes skråplan? ... så tilhørte jeg ikke længere mig selv. Den anden ende af den

snor, Djævelen havde bundet ved mine vinger, havde han bundet om sin fod. Jeg gav mig til at gå rundt som du. Jeg ventede på dig i portene, jeg spejdede efter dig på gadehjørnerne, jeg holdt udkig efter dig oppe fra mit tårn. Hver aften trak jeg mig mere henrykt, mere fortvivlet, mere forhekset, mere fortabt tilbage i mig selv."

"Jeg havde fået at vide, hvem du var: ægypterinde, bøhmerinde, gitana, zingara. Hvordan var det muligt at tvivle på, at der var trolddom med i spillet? Hør mig. Jeg håbede, at en proces ville hæve fortryllelsen for mig. En troldkvinde havde forhekset Bruno fra Asti. Han lod hende brænde og kom sig. Det vidste jeg. Jeg ville prøve dette middel. Jeg prøvede først på at formene dig adgang til kirkepladsen i håb om, at jeg ville glemme dig, når du ikke mere kom der. Du ænsede ikke forbuddet. Du kom igen. Så fandt jeg på at bortføre dig. Jeg prøvede på det en aften. Vi var to. Vi havde allerede grebet dig, da denne elendige officer kom til. Han befriede dig. Da lagde han grunden til din, min og sin egen ulykke. Omsider, da jeg ikke mere vidste, hvad jeg skulle gøre, eller hvad der skulle blive af mig, angav jeg dig for kirkerådet. Jeg tænkte, at jeg ville blive helbredet som Bruno af Asti. Jeg havde også en forvirret forestilling om, at en proces ville give dig i mine hænder, og når du sad i fængsel, ville jeg kunne få dig i min magt. Der, mente jeg, ville du ikke kunne undslippe mig, og jeg havde så længe været besat af dig, at nu var det på tide, at jeg kom til at besidde dig. Når man gør det onde, må man gøre det helt ud. Det ville være vanvid at standse på halvvejen. På forbrydelsens toppunkt kommer glædesrusen. En præst og en heks kan svælge i henrykkelse selv på et knippe halm i et fængsel."

"Jeg angav dig altså. Da var det, at jeg skræmte dig, når du mødte mig. Det komplot, jeg smedede imod dig, den storm, jeg nedkaldte over dit hoved, gav sig luft i trusler og lyn. Jeg tøvede imidlertid endnu. Min plan havde skrækkelige sider, som jeg gyste tilbage for."

"Jeg havde måske opgivet den. Min gruelige tanke var måske visnet i min hjerne uden at sætte frugt. Jeg troede, at det stadig kom an på mig, om denne sag skulle forfølges for retten eller slås ned. Men enhver slet tanke er ubønhørlig og kræver at blive til virkelighed. Der, hvor jeg troede, jeg var almægtig, var skæbnen mægtigere end jeg. Ak! Ak. Det er den, der har grebet dig og kastet dig ind imellem hjulene på det maskineri, jeg havde udtænkt i mørket. Hør mig ... Jeg er snart færdig."

"En dag ... det var også en smuk solskinsdag ... kommer der en mand forbi mig. Han nævner dit navn, han ler, og hans øjne funkler af vellystig attrå. Fordømt! Jeg fulgte efter ham. Resten ved du jo."

Han tav. Den unge pige kunne kun finde et eneste ord:

"O, min Phoebus!"

"Nævn ikke det navn!" sagde præsten, idet han greb hende voldsomt i armen. "Nævn ikke det navn! O, vi elendige! Det er det navn, der har styrtet os i undergang! Eller rettere sagt, vi har alle sammen styrtet hinanden i undergang, fordi skæbnen i sit gådefulde lune har villet det så ... du lider, ikke sandt? Du fryser, natten gør dig blind, du er spærret inde i et fængsel, men du har dog måske endnu noget lys i din sjæl, om så blot i din barnagtige kærlighed til denne forfængelige mand, der legede med dit hjerte, mens jeg bærer fængslet inden i mig. I min sjæl er der vinter, ja, fortvivlelse. Der er nat i mit hjerte. Ved du alt,

hvad jeg har lidt? Jeg var til stede under rettergangen imod dig. Jeg sad på kirkerådets bænk. Ja, under en af præstekutterne vred en fordømt sig. Jeg var der, da du blev ført bort, jeg var der, da du blev martret … o, den ulvegrav! Det var min forbrydelse, det var min galge, jeg så langsomt rejse sig over dit hoved. Hvert vidnesbyrd, hvert bevis, hver anklage hørte jeg. Jeg kunne tælle hvert af dine skridt på din smertens gang. Jeg stod hos, da dette grumme vilddyr … o, torturen havde jeg ikke forudset! … hør mig. Jeg fulgte dig ind i marterkammeret. Jeg så bødlens vanhellige hænder klæde dig af og tumle med dig, halvnøgen, som du var. Jeg så din fod, den fod, jeg ville have givet et kongerige for at få lov til at trykke et eneste kys på og så dø, den fod, jeg ville anse det for en vellyst at få mit hoved knust af, den så jeg blive spændt af den frygtelige støvle, der forvandler et levende væsens lemmer til en blodig masse. O, jeg elendige! mens jeg så på det, havde jeg under min kutte en dolk, som jeg flængede mit bryst med. Ved det første skrig, du udstødte, borede jeg den i mit kød, ved det andet jog jeg den i mit hjerte. Se, jeg tror, det bløder endnu."

Han slog kutten til side. Hans bryst var virkelig sønderflænget som af en tigers kløer, og i siden havde han et stort sår, der endnu ikke helt havde lukket sig.

Fangen fo'r tilbage grebet af rædsel.

"O, unge pige," sagde præsten, "hav medlidenhed med mig! Du mener, at du er ulykkelig – ak! ak! du ved ikke, hvad ulykke er! O, at elske en kvinde! At være præst! At være hadet! At elske med hele sin sjæls raseri! At føle, at man ville give sit blod, sit hjerte, sit rygte, sin salighed, udødelighed og evighed, hele sit liv både her og hisset for hendes mindste smil! At sørge over, at

man ikke er konge, geni, kejser, ærkeengel, Gud selv for at være så meget som muligt, når man kaster sig for hendes fødder som hendes slave! At savne hende dag og nat i sine tanker og drømme! At se hende forelsket i en soldateruniform, og så ikke at have andet at byde hende end en smudsig præstekutte, som hun vender sig bort fra med skræk og afsky. Opfyldt af skinsyge og raseri at være vidne til, at hun ødsler sin kærlighed og sin skønheds skatte på en ussel, dum skryder! At se dette legeme, hvis skønhed brænder en i sjælen, denne dejlige barm, dette kød skælve og rødme under en andens kys! O, himmel! At elske hendes fod, hendes arm, hendes skulder, at drømme om hendes blå årer, om hendes brune kød, til man vrider sig hele nætter igennem på stengulvet i sin celle, og så at se hende på pinebænken i stedet for at kunne give hende alle de kærtegn, man har drømt om! Ikke at have opnået andet end at få hende strakt på lædersengen! O, det er som at blive knebet med helvedes gloende tænger! O, lykkelig den, man saver i stykker imellem to brædder! Lykkelig den, der bliver slidt ihjel af heste! … Ved du, hvilke kvaler man lider i de lange nætter, når blodet syder i ens årer, når hjertet er ved at briste, hovedet er ved at sprænges, og tænderne gnaver kødet af hænderne! Disse lidelser er grusomme bødler, der uafladelig atter og atter vender tilbage! At martres af elskov, af skinsyge og fortvivlelse er som at ligge på en gloende rist! Nåde, unge pige! Skænk mig et øjebliks lindring! En smule aske på dette bål! Tør sveden, der hagler ned ad mig, af min pande! Barn, pin mig med den ene hånd, men kærtegn mig med den anden! Hav medlidenhed med mig, unge pige! Hav medlidenhed med mig!"

Præsten væltede sig i pølen på stengulvet og stødte hovedet voldsomt imod stentrinnenes hjørner. Den unge pige hørte på ham og så på ham. Da han udmattet og åndeløs tav, sagde hun blot halvhøjt:

"O, min Phoebus!"

Præsten slæbte sig på sine knæ hen til hende.

"Jeg tigger og beder dig," råbte han, "forstød mig ikke, du har jo dog et hjerte! O, jeg elsker dig! Jeg er et elendigt menneske! Når du nævner det navn, ulykkelige, er det, som om du knuste alle mit hjertes fibre imellem dine tænder! Nåde! Kommer du fra Helvede, så følger jeg med dig did. Jeg har gjort alt for at komme der. Det helvede, hvor du er, er mit paradis, synet af dig henrykker mig mere end synet af Gud! O, vil du da ikke vide af mig at sige? Når en kvinde stødte en sådan kærlighed fra sig, troede jeg, at bjergene måtte styrte sammen! O, om du ville! O, hvor vi kunne blive lykkelige! Vi ville flygte ... jeg ville lade dig flygte ... vi ville drage et eller andet sted hen, vi ville opsøge det sted på Jorden, hvor der er mest solskin, flest træer, mest blå himmel. Vi skulle elske hinanden, vore sjæle skulle smelte sammen, vi ville have en uudslukkelig attrå efter hinanden, og vi ville uophørligt drikke sammen af elskovens uudtømmelige bæger!"

Hun afbrød ham med en skrækkelig latter og råbte:

"Se dog, ærværdige fader, I har blod på neglene!"

Præsten stirrede nogle øjeblikke som forstenet på sin hånd.

"Nå ja," sagde han omsider med en sælsom blidhed, "hån mig, spot mig, skæld mig ud, men kom blot, kom! Lad os skynde os. Det er i morgen, siger jeg dig. Galgen på Grèvepladsen, du ved nok – den er altid rede. Det er

skrækkeligt! At se dig køre på den karre! O, nåde ... jeg har aldrig som nu følt, hvor jeg elsker dig! – o, kom med! Du kan godt give dig tid med at elske mig, når jeg har frelst dig. Du kan hade mig, så længe du vil. Men kom. I morgen! I morgen! Galgen! Døden! O, frels dig! Skån mig!"

Han greb hende i armen. Han var helt ud af sig selv. Han ville slæbe hende med.

Hun så stift på ham.

"Hvad er der blevet af min Phoebus'?"

"O," sagde præsten, idet han ruskede hendes arm, "du er ubarmhjertig!"

"Hvad er der blevet af min Phoebus?" gentog hun koldt.

"Han er død!" skreg præsten.

"Død!" sagde hun stadig ubevægelig og iskold. "Og så taler I til mig om at leve!"

Han hørte ikke på hende.

"Ja, ja!" sagde han, som om han talte til sig selv, "han må være død. Dolken trængte ind fortil. Jeg tror, at spidsen må have ramt hjertet. O, hele min sjæl var i den dolkespids."

Den unge pige kastede sig over ham som en rasende huntiger og stødte ham imod trappens stentrin med overnaturlig kraft.

"Bort, uhyre! Bort, morder! Lad mig dø! Måtte hans og mit blod sætte et evigt brændemærke på din pande! Tilhøre dig, præst! Aldrig! Aldrig! Intet skal forene os, ikke engang Helvede! Gå, forbandede! Aldrig!"

Præsten var snublet på trappen. Han viklede tavs sine fødder ud af sin kuttes folder, tog sin lygte og begyndte langsomt at stige op ad trappen til lemmen. Han åbnede lemmen og forsvandt igennem den. Pludselig så den unge pige hans hoved

komme til syne igen. Der var et forfærdeligt udtryk i hans ansigt, og han skreg med en af raseri og fortvivlelse rallende stemme:

"Jeg siger dig, at han er død!"

Hun segnede om med ansigtet imod jorden, og den eneste lyd, der hørtes i fængslet, var den sukkende lyd af vanddråben, der fik pølen til at sitre i mørket.

5. Moderen

Der gives vel intet mere strålende fornøjet i verden end de tanker, der opstår i en moders hjerte ved synet af hendes barns lille sko, især når det er en stadssko, en søndagssko eller en dåbssko, en sko, der er broderet helt ud på sålen, en sko, som barnet endnu ikke har gjort et eneste skridt med. Den er så sød og så lille, sådan en sko, det er så umuligt for den at gå, at det er for moderen, som om hun så sit barn selv. Hun smiler til den, hun kysser den, hun taler til den. Hun spørger sig selv, om det virkelig er muligt, at en fod kan være så lille, og er barnet borte, er den smukke lille sko nok til at mane billedet af det sarte, skrøbelige lille væsen frem hos hende. Hun tror at se det, hun ser det lyslevende, glad og fornøjet med de spæde hænder, det runde hoved, de rene læber, det klare øje, i hvilket det hvide er blåt. Er det vinter, kravler det omkring på tæppet, kryber med besvær op på en taburet, og moderen ryster af angst for, at det skal komme for nær til ilden. Er det sommer, kravler det omkring i gården, i haven, rykker græs op imellem blomsterne, ser forbavset uden frygt på de store hunde og de store heste, leger med muslingskaller og blomster og får gartneren til at brumme, når han finder grus i bedene og jord i gangene. Alt smiler og stråler og leger omkring det ligesom det selv, lige indtil vindpustet og solstrålen, der tumler sig af hjertens lyst i dets viltre lokker. Alt det tryller skoen frem for moderen, og hendes hjerte smelter derved som voks i ild.

Men når barnet er borte, bliver disse tusinde billeder, der er så fulde af glæde, henrykkelse og ømhed, og som myldrer op omkring den lille sko, til lige så mange skrækbilleder. Den

smukke broderede sko er nu kun et marterredskab, der uafladeligt knuser moderens hjerte. Det er stadig den samme fiber, der sitrer, den dybeste og følsomste fiber, men det er ikke længere en engel, der kærtegner den, det er en djævel, der kniber den.

En morgen, da majsolen steg op på en himmel så mørkeblå som den Garosalo plejer at anbringe på sine billeder af nedtagelsen af korset, hørte eneboersken i Rolandstårnet lyden af hjul, heste og lænker på Grèvepladsen. Det vækkede hende, hun flettede håret om sine øren for at stoppe dem til og gav sig atter til knælende at stirre på den livløse genstand, hun nu havde tilbedt i femten år. Denne lille sko var, som vi tidligere har sagt, hele verden for hende. Hendes tanke var indesluttet i den og skulle først forlade den i døden. Kun den skumle hule i Rolandstårnet ved, hvor mange bitre forbandelser og rørende klager, hvor mange bønner og hvor megen hulken der er steget op til Himlen i anledning af denne smukke rosenrøde atlaskessko. Aldrig har en finere og sirligere ting været genstand for mere fortvivlelse. Den morgen lod det nu til, at hendes smerte gav sig endnu voldsommere luft end sædvanlig, og man hørte hende klage med lydelig og ensformig stemme, så det skar en i hjertet.

"O, min datter, min datter," sagde hun, "mit stakkels kære lille barn, jeg skal altså aldrig se dig mere! Alt er forbi! Jeg synes bestandig, at det var i går det skete. Min Gud, min Gud, når du så hurtigt ville tage hende fra mig igen, havde det været bedre, om du aldrig havde givet mig hende. Du ved altså ikke, at barnet hænger sammen med moders liv, og at en moder, der mister sit barn, ikke længere tror på Gud! ... O, jeg elendige, at

jeg også skulle gå ud den dag! – Herre, Herre! Når du har kunnet tage hende sådan fra mig, kan du jo aldrig have set mig sammen med hende, når jeg varmede hende ved min ild, når hun lå ved mit bryst og lo til mig, når jeg lod hendes små fødder spadsere op ad mit bryst, helt op til mine læber! O, havde du set det, min Gud, ville du have haft medlidenhed med min glæde, du ville ikke have taget den eneste kærlighed fra mig, der endnu var tilbage i mit hjerte. Var jeg da så ussel en skabning, Herre, at du kunne fordømme mig? … Ak, ak, her er skoen, hvor er foden? Hvor er alt det andet? Hvor er barnet? Min datter, min datter! Hvad har de gjort ved dig? Herre, giv mig hende tilbage! Der er hård hud på mine knæ af at knæle for dig og bede til dig i femten år, min Gud! Er det ikke nok? Giv mig hende tilbage en dag, en time, et minut! Blot et minut, herre, og giv mig så i Djævlens vold for evige tider. O, vidste jeg, hvor jeg kunne gribe en flig af din kjortel, jeg ville klamre mig til den med begge hænder, og du skulle blive nødt til at give mig mit barn tilbage! Se hendes smukke, lille sko, Herre, har du ingen medlidenhed med den, Herre? Kan Du fordømme en stakkels moder til en sådan straf i femten år? Hellige Jomfru! Hellige Jomfru i Himlen, de har taget mit Jesusbarn fra mig, de har stjålet det, de har spist det på en hede, de har drukket dets blod, de har gnavet dets knogler! Hellige Jomfru, forbarm dig over mig! Min datter! Jeg må have min datter! Hvad nytter det mig, at hun er i paradis? Jeg bryder mig ikke om dine engle, jeg vil have mit barn! Jeg er en løvinde, jeg vil have min unge … O, jeg vil vride mig på jorden, jeg vil knuse stenene med mit hoved, jeg vil forbande mig selv, og jeg vil forbande dig, Herre, i fald du beholder mit barn! Ser du, hvordan jeg har bidt i mine arme,

Herre? Skal den gode Gud ikke være barmhjertig? ... O, jeg vil gerne nøjes med salt og brød, når jeg blot må få min datter igen, at hun kan varme mig som en solstråle! Ak, Herre min Gud, jeg er kun en ussel synderinde, men min datter gjorde mig from. Jeg var fuld af andagt af kærlighed til hende, og jeg så dig igennem hendes smil som igennem en åbning i Himlen ... O, kunne jeg blot en gang, endnu en gang, en eneste gang trække denne sko på hendes smukke, lille rosenrøde fod, så ville jeg velsigne dig i døden, du hellige Jomfru! ... Ak, femten år! Hun må være stor nu! ... ulykkelige barn! Hvad! Det er altså sandt, jeg skal aldrig gense hende mere, ikke engang i Himlen, for der kommer jeg ikke hen. O, hvilken elendighed at måtte sige: Det er hendes sko, og det er alt, hvad der er tilbage af hende!"

Den ulykkelige havde kastet sig over denne sko, der i så mange år havde været hendes trøst og hendes fortvivlelse, og hendes hjerte blev sønderrevet af hulken som den første dag, thi for en moder, der har mistet sit barn, er det bestandig den første dag. Den smerte bliver ikke gammel. Sørgeklæderne kan falme og blive slidte, hjertet bliver ved at være sort.

I det samme lød der friske og fornøjede barnestemmer uden for hendes celle. Hver gang den stakkels moder hørte eller så børn, styrtede hun hen i den mørkeste krog af sin grav, og det var, som hun søgte at begrave hovedet i stenene for ikke at høre dem. Denne gang fo'r hun imidlertid op, som om hun vågnede op af søvne og lyttede ivrigt. En af smådrengene havde sagt:

"I dag skal sigøjnersken hænges."

Med et voldsomt sæt som en edderkop, der kaster sig over en flue, så dens spind ryster derved, styrtede hun hen til sit vindue, der, som vi ved, vendte ud til Grèvepladsen. Der var

virkelig stillet en stige op ved den faste galge, og rakkerne var i færd med at bringe de af regnen rustede lænker i orden. Der havde samlet sig nogle mennesker.

Den leende børneflok var allerede langt borte. Eneboersken søgte med øjnene en eller anden, hun kunne spørge. Lige ved siden af sin celle fik hun øje på en præst, der tilsyneladende læste i det offentlige breviarium, men som i virkeligheden var langt mindre optaget af det end af galgen, som han af og til sendte et skummelt og vildt blik. Hun genkendte i ham ærkediakonen af Jofas, en hellig mand.

"Fromme fader," sagde hun, "hvem er det, der skal hænges?"

Præsten så på hende og svarede ikke. Hun gentog sit spørgsmål. Så sagde han:

"Det ved jeg ikke."

"Her var nylig nogle børn, som sagde, at det var en sigøjnerske," sagde eneboersken.

"Ja, det tror jeg også, det er."

Så brast Paquette la Chantefleurie i en hyænelatter.

"Søster," sagde ærkediakonen, "I hader altså sigøjnerskerne?"

"Om jeg hader dem!" råbte eneboersken, "det er nogle hekse, og de stjæler børn! De har spist min lille pige, mit barn, mit eneste barn! Jeg har intet hjerte mere, de har spist det!"

Hun var forfærdelig. Præsten så koldt på hende.

"Der er særlig en, jeg hader, og som jeg har forbandet," fortsatte hun. "Det er en ung en, så gammel, som min lille pige nu ville være, dersom hendes moder ikke havde spist min datter. Hver gang den unge øgle kommer forbi mit vindue, kommer mit blod i kog!"

"Nu vel, søster, glæd Jer," sagde præsten så iskold som en gravstøtte, "det er hende, I vil få at se hængt."

Hans hoved sank ned på hans bryst, og han gik langsomt bort.

Eneboersken klappede i hænderne af glæde. "Jeg havde spået hende, at hun kom i galgen! Tak, præst!" skreg hun.

Og hun gav sig til med lange skridt at gå frem og tilbage foran jernstængerne i sit vindue med håret flyvende om sig, med lynende øjne, stødende til muren med sin skulder og så vild at se til som en ulv i bur, der længe har sultet og nu mærker, at den snart skal fodres.

6. Tre forskelligt skabte menneskehjerter

Phoebus var imidlertid ikke død. Mænd af hans slags er sejlivede. Da den overordentlige kongelige advokat, mester Philippe Lheulier sagde til den stakkels Esmeralda: "Han dør," var det en fejltagelse eller en spøg. Da ærkediakonen overfor den dødsdømte sagde: "Han er død," vidste han i virkeligheden intet, han troede det blot, han gjorde regning på det, han tvivlede ikke på det, han håbede det fuldt og fast. Det ville have faldet ham alt for tungt at bringe den kvinde, han elskede, gode tidender om sin medbejler. Enhver ville have båret sig lige sådan ad i hans sted.

Phoebus' sår havde ganske vist været alvorligt, men det havde ikke været så slemt, som ærkediakonen håbede. Feltskæren, som nattepatruljen straks havde båret ham hen til, havde i otte dage frygtet for hans liv og havde end også sagt ham det på latin. Ungdommen var imidlertid gået af med sejren, og, som det så tit går, naturen havde moret sig med at bjerge den syge til trods for lægen og hans prognose og diagnose. Mens han endnu lå på sit sygeleje hos feltskæren, blev han underkastet det første forhør af Philippe Lheulier og nogle medlemmer af kirkerådet, hvilket kedede ham i høj grad. En skøn morgen, da han følte sig bedre, listede han sig derfor bort, idet han lod sine guldsporer blive tilbage som betaling til feltskæren. Dette voldte for øvrigt ingen bryderier med hensyn til sagens gang. Datidens justits lagde overmåde lidt vægt på, at det gik klart og ordentligt til ved en kriminalproces. Når blot den anklagede blev hængt, var alt vel. Dommerne havde beviser nok imod Esmeralda. De troede, at Phoebus var død, og dermed var den sag afgjort.

Phoebus var ikke løbet langt bort. Han var ganske simpelt stødt til sit kompagni, der lå i garnison i Queue-en-Brie i Ile-de-France, nogle stationer fra Paris.

Når alt kom til alt, syntes han slet ikke om at give personligt møde i denne sag. Han havde en ubestemt følelse af, at han ville gøre en latterlig figur. Han vidste i grunden heller ikke, hvad han skulle tro om det hele. Gudsforgåen og overtroisk, som enhver soldat er, der ikke er andet end soldat, var han, når han tænkte på sit eventyr, ingenlunde på det rene med, hvordan det hang sammen med geden, med den mærkværdige måde, hvorpå han og Esmeralda havde mødt hinanden, med den ikke mindre mærkværdige måde, hvorpå hun havde røbet ham sin kærlighed, med den omstændighed, at hun var sigøjnerske, og endelig med munkespøgelset. Han havde en fornemmelse af, at der var mere trolddom end kærlighed med i spillet ved den historie, at det var en heks – måske Djævlen selv, han havde haft med at gøre, at det kort sagt var en højst ubehagelig komedie, eller, for at tale datidens sprog, et højst ubehageligt mysterium, i hvilket han spillede en meget kejtet rolle som den, der fik pryglene og blev til latter. Kaptajnen var ganske slukøret over det, han følte den slags skamfuldhed, som La Fontaine så fortræffeligt har betegnet som "den skamfuldhed, en ræv føler, når en høne har nappet den".

Han håbede for øvrigt, at historien ikke ville rygtes, at hans navn, når han holdt sig borte, næppe ville blive nævnt og i alt fald ikke ville nå uden for retssalen i La Tournelle. I så henseende tog han ikke fejl. Der fandtes den gang ingen aviser, der gav referater fra domstolene, og da der næppe gik en uge, uden at en falskmøntner blev kogt, eller en heks hængt, eller en

kætter brændt ved en af Paris' utallige domstole, var man så vant til på alle torve at se lenstidens gamle Themis gøre sit arbejde med bare arme og opsmøgede ærmer med forke, stiger og gabestokke, at man knapt ænsede det. Datidens fine folk anede knapt, hvad den synder hed, der kom forbi dem på gadehjørnet, og pøbelen nøjedes med at godte sig ved den grove konfekt. En henrettelse var noget ganske almindeligt på offentlig gade ligesom kedelflikkeren med sin digel eller rakkeren med sit myrderi. Bødlen var kun en slags slagter, der gik lidt grundigere til værks end sine kolleger.

Phoebus slog sig altså temmelig hurtigt til ro med hensyn til den fortryllende Esmeralda eller Similar, som han kaldte hende, med hensyn til det dolkestød, han havde fået, enten det nu var af sigøjnersken eller af munkespøgelset – han var lige glad -, og med hensyn til udfaldet af processen. Men så snart hans hjerte var frit fra den side, indtog Fleur-de-Lys' billede igen sin plads i det. – Kaptajn Phoebus' hjerte havde ligesom datidens fysik *horror vacui*.

Det var for øvrigt et meget kedeligt opholdssted, dette Queue-en-Brie, en landsby, der var beboet af grovsmede og korøgtersker, en lang række rønner og hytter, der bræmmer begge sider af Kongevejen i en strækning af en halv mils vej.

Fleur-de-Lys var hans næstsidste flamme. Hun var en smuk pige og ville få en henrivende medgift. En skøn morgen, da han var fuldstændig helbredet og gik ud fra, at nu efter to måneders forløb måtte den historie med sigøjnersken være forbi og glemt, stod den forelskede kavaler derfor uden for huset Gondelaurier.

Han gav ikke synderlig agt på en temmelig betydelig mængde mennesker, der havde samlet sig på kirkepladsen uden for

Notre Dame-kirkens portal. Han kom i tanker om, at man var i maj måned, og antog derfor, at det var en eller anden procession i anledning af en eller anden kirkefest. Han bandt sin hest ved ringen i porten og gik glad og fornøjet op til sin smukke kusine.

Hun var alene med sin moder.

Fleur-de-Lys havde ikke glemt optrinnet med heksen, hendes ged og hendes forbandede alfabet, og Phoebus' lange fravær lå hende også på sinde. Da hun så sin kaptajn træde ind, fandt hun imidlertid, at han så så godt ud, hans uniform var så ny, hans skulderskærf så strålende og hans ansigt så forelsket, at hun rødmede af glæde. Den unge dame selv var så fortryllende som ingen sinde før. Hendes prægtige blonde hår var sat op på den mest henrivende måde, hun var helt klædt i himmelblåt, der klæder damer med lys teint så fortræffeligt, et koketteri, som Colombe havde lært hende, og der var i hendes blik den fugtige glans, kærligheden giver det, og som klæder dem endnu bedre.

Phoebus, som ingen skønheder havde set, siden han forlod sladdersøstrene i Queue-en-Brie, blev som beruset ved synet af Fleur-de-Lys, hvilket gav ham et så ivrigt og galant væsen, at freden øjeblikkelig blev sluttet. Om det så var fru Gondelaurier selv, som stadig moderlig sad i sin store lænestol, havde hun ikke selvbeherskelse nok til at skænde på ham. Hvad Fleur-de-Lys' bebrejdelser angår, så tabte de sig i en kælen kurren.

Den unge pige sad ved vinduet og broderede stadig på sin Neptunsgrotte. Kaptajnen lænede sig til rygstødet på hendes stol, og hun hviskede sine ømme bebrejdelser til ham.

"Hvor har I dog været henne i hele to måneder, I slemme menneske?"

"Jeg sværger Jer til," svarede Phoebus lidt forlegen ved dette spørgsmål, "at I er så smuk, at en ærkebiskop kunne falde i staver over det."

Hun kunne ikke lade være at smile.

"Det er godt, det er godt, min herre. Bryd I Jer blot ikke om min skønhed, men svar mig. I er rigtignok en nydelig skønhed!"

"Nå ja, kære kusine, jeg blev kaldt tilbage til min garnison."

"Og hvor da, om jeg må spørge? Og hvorfor kom I ikke og sagde farvel?"

"I Queue-en-Brie."

Phoebus var henrykt over, at det første spørgsmål hjalp ham med at smutte fra det andet.

"Men det er jo lige her ved. Hvorfor har I ikke besøgt mig en eneste gang?"

Dette spørgsmål satte Phoebus alvorligt i forlegenhed.

"Det var ... tjenesten ... og så har jeg også været syg, fortryllende kusine."

"Syg!" sagde hun forskrækket.

"Ja ... såret."

"Såret!"

Det stakkels barn var helt ude af det.

"Å, det skal I ikke tage Jer nær," sagde Phoebus skødesløst, "det har ingen ting at sige. En strid, et kårdestød, hvad bryder I Jer om det?"

"Hvad jeg bryder mig om det?" råbte Fleur-de-Lys, idet hun så på ham med tårefyldte øjne. "O, det kan aldrig være Jeres

mening. Hvordan hænger det sammen med det kårdestød? Jeg vil vide det hele."

"Nå ja, kære, jeg kom i klammeri med Mahé Fedy, I ved nok, løjtnanten i St. Germain-en-Laye, og så tog vi en smule hud af hinanden. Det er det hele."

Den løgnagtige kaptajn vidste meget godt, at en æressag altid giver en mand glans i en kvindes øjne. Fleur-de-Lys så virkelig på ham fuldstændig betaget af skræk, glæde og beundring. Hun var imidlertid ikke helt beroliget.

"Jeg håber, at I nu er helt rask igen, min Phoebus!" sagde hun. "Jeg kender ikke Jeres Mahé Fedy, men han er et afskyeligt menneske. Hvad gav anledning til den strid?"

Phoebus, hvis fantasi ikke var synderlig produktiv, vidste nu snart ikke, hvordan han skulle rede sig ud af sin bedrift.

"Å, hvad ved jeg? ... en bagatel, en hest, et ord ... Hør, smukke kusine," råbte han for at føre samtalen over på noget andet, "hvad er det for et spektakel nede på kirkepladsen?"

Han gik hen til vinduet.

"Å Gud, smukke kusine, sikken en mængde mennesker der nede på pladsen!"

"Jeg ved ikke, hvad der er på færde," sagde Fleur-de-Lys, "det ser ud til, at det er en heks, der skal stå skrifte uden for kirkedøren og så hænges bagefter."

Kaptajnen var så overbevist om, at historien med Esmeralda var forbi, at Fleur-de-Lys' ord gjorde meget lidt indtryk på ham. Han ytrede imidlertid endnu et par spørgsmål.

"Hvad hedder den heks?"

"Det ved jeg ikke."

"Og hvad har hun gjort?"

Hun trak atter på sine hvide skuldre.

"Det ved jeg ikke," sagde hun.

"Å du almægtige Gud!" sagde moderen, "der er så mange hekse nu om stunder, at man brænder dem uden at vide, hvad de hedder, tror jeg. Man kunne lige så godt spørge om, hvad hver en sky på himlen hedder. Når alt kommer til alt, kan man for resten være ganske rolig. Vor Herre holder bog over dem." Med disse ord rejste den brave dame sig og gik hen til vinduet. "Du gode Gud, ja, I har rigtignok ret, Phoebus," sagde hun, "det var dog en skrækkelig masse pøbel. Der er jo sandt for Herren fuldt helt op til tagene ... ved I hvad, Phoebus, det minder mig om min bedste tid, om Karl den Syvendes indtog, da var der lige så mange mennesker ... Jeg husker ikke længere, hvad år det var. Når jeg taler til Jer om den slags ting, gør det så ikke indtryk på Jer af at være noget meget gammelt? For mig har det hele ungdommens interesse. Å, det var en meget smukkere pøbel at se på den gang end nu om stunder. De stod såmænd helt oppe på toppen af St. Antoineporten. Kongen havde dronningen foran sig på hesten, og bag efter deres majestæter kom alle damerne ligeledes siddende hver foran sin herre. Jeg husker endnu, hvor man lo, da man så Amanyon de Garlande, som var en lille en, komme ridende med herren til Matefelon bag ved sig, for han var en ren kæmpe, der havde slået engelskmænd ihjel i bunkevis. Det var overmåde smukt alt sammen. Der var et optog af alle Frankrigs adelsmænd med deres oriflammer, så det flimrede for øjnene af en. Der var dem med vimpler og dem med bannere. Lad mig se – der var herren til Calan med vimpel og Jean de Châteaumorant med banner, og herren til Coucy med et banner, der var mere udstafferet end

nogen af de andres med undtagelse af hertugen af Bourbon ... Ak, hvor det er sørgeligt at tænke på, at alt det har eksisteret, og at der ikke er noget igen af det!"

De to forelskede hørte ikke på den hæderlige enke. Phoebus havde igen taget plads med albuerne på rygstødet af sin forlovedes stol, en udmærket udkigspost, hvorfra hans lystne blik kunne trænge ind ad alle åbninger i Fleur-de-Lys' halsklæde. Dette halsklæde var gledet så belejligt til side og lod ham skimte så mange yndigheder og ane endnu flere, at Phoebus blændet af den silkebløde, blanke hud sagde til sig selv: "Hvor er det muligt at elske nogen anden end en blondine?" De tav begge to. Den unge pige sendte ham af og til et blidt og henrykt øjekast, og deres hår flød sammen i forårssolens stråler.

"Phoebus," sagde Fleur-de-Lys pludselig sagte, "vi skal giftes om tre måneder. Sværg mig til, at I aldrig har elsket nogen anden kvinde end mig."

"Det sværger jeg Jer til, skønne engel!" svarede Phoebus, og for yderligere at overbevise Fleur-de-Lys tilføjede han til sin stemmes oprigtige tonefald et lidenskabeligt blik. Han troede muligvis i det øjeblik selv, hvad han sagde.

Imidlertid havde den brave moder, henrykt over at se, hvor enige de forlovede var, trukket sig tilbage for at tage sig af husvæsnet. Da den forvovne kaptajn mærkede, at de var alene, blev han så dristig, at der fo'r højst mærkværdige tanker igennem hovedet på ham. Fleur-de-Lys elskede ham. Hans gamle tilbøjelighed for hende var vågnet, ganske vist ikke i al sin friskhed, men med al sin glød. Når alt kommer til alt, er det jo ikke så forskrækkelig en synd at spise sit korn, mens det står

på marken. Jeg ved ikke, om han gjorde sig disse tanker, men så meget er vist, at Fleur-de-Lys pludselig blev angst for udtrykket i hans blik. Hun så sig om og opdagede, at hendes moder ikke var der.

"Gud," sagde hun rødmende og urolig, "hvor jeg er varm!"

"Det er nok også snart middag," sagde Phoebus.

"Solen brænder stærkt. Vi kommer til at trække gardinerne for."

"Nej, nej," råbte den stakkels pige, "jeg trænger tvært imod til luft."

Og sky som en hind, der vejrer hundene, rejste hun sig, løb hen til vinduet, rev det op og styrtede ud på balkonen.

Phoebus fulgte temmelig ærgerlig efter hende.

Kirkepladsen, som balkonen vendte ud til, frembød i dette øjeblik et mørkt og ejendommelig skue, som brat gav den frygtsomme Fleur-de-Lys' skræk en anden karakter.

En umådelig masse mennesker, der bølgede helt ned i alle de tilstødende gader, opfyldte pladsen. Den lille mur, der omgav kirkens forgård, og som ikke var højere, end at man lige kunne støtte sig på den, ville ikke have kunnet holde folk ude, hvis den ikke havde været tæt besat med rådstuetjenere og musketerer med luntebøsser i hænderne. Dette hegn af lanser og bøsser holdt imidlertid forgården ryddelig. Indgangen bevogtedes af en afdeling hellebardister med biskoppens våben. Kirkens store døre var lukkede, så de dannede en påfaldende modsætning til de utallige vinduer i husene på kirkepladsen, der stod åbne helt op til kvistene og var fulde af tusinder af hoveder, der så ud, som om de var stablede oven på hinanden som kuglerne i en artilleripark.

Overfladen af dette menneskehav var grå og smudsig. Det skuespil, man ventede på, var åbenbart et af dem, der havde privilegium på at kalde al befolkningens bærme frem for dagens lys. Man kan ikke tænke sig noget modbydeligere end den summen, der udgik fra denne myldrende masse gule huer og smudsige hår. Der lød mere latter end skrigen og råben fra denne menneskemasse. Der var flere kvinder end mænd.

"Halløj, Mahiet Ballifré! Hvem er det, de hænger der?"

"Dit fæ! Dette hersens er åbenbart skrifte i bar særk. Vor Herre vil først hoste hende noget latin i ansigtet. Det foregår altid her ved middagstid. Vil du se hende blive hængt, må du gå til Grèvepladsen."

"Der går jeg hen bag efter."

"Hør, mor Boucanbry, er det sandt, at hun ingen skriftefader ville have?"

"Ja, det ser ud til det, mor Bechaigne."

"Ja, der kan I se, hvad hun er for en hedning."

"Sådan er skik og brug. Når forbryderen har fået sin dom og skal henrettes, overleverer paladsfogeden ham til byfogeden, i fald han er en læg, og til bispedømmets official, i fald han er gejstlig."

"Tak skal I have, herre."

"Å Gud, den stakkels skabning!" sagde Fleur-de-Lys.

Denne tanke fyldte det blik, hun kastede ud over folkemassen, med smerte. Kaptajnen, der var meget mere optaget af hende end af pøblen, trak hende forelsket bag i hendes bælte. Hun vendte sig smilende og bedende om imod ham.

"Nej, lad være, Phoebus! Kommer moder ind, vil hun se Jer hånd."

I det samme slog uret på Notre Dame langsomt tolv. Der lød en tilfreds mumlen fra mængden. Næppe var lyden af det sidste klokkeslag døet hen, før det hele hav af menneskehoveder krusedes, som når et vindstød farer hen over vandet, og der hævede sig et vældigt råb fra pladsen, fra vinduerne og fra tagene:

"Der er hun!"

Fleur-de-Lys holdt hænderne for øjnene for intet at se.

"Min søde pige," sagde Phoebus, "vil du ikke gå ind igen?"

"Nej," svarede hun, idet hun nysgerrig åbnede øjnene, som hun lige havde lukket af angst.

Der kom en kærre kørende ud på pladsen fra gaden St. Pierre-aux-Boeufs, trukket af en stærk normannisk hest og fuldstændig omringet af hestefolk i violette uniformer med hvide kors. De vagthavende rådstuetjenere banede med dygtige stokkeprygl vej for den gennem mængden. Ved siden af kærren red der nogle justits- og politiembedsmænd, kendelige på deres sorte dragter og den kejtede måde, hvorpå de sad på hestene. I spidsen for dem paraderede mester Jacques Charmolue. I den skæbnesvangre vogn sad der en ung pige med armene bundet på ryggen. Hun havde ingen præst ved siden af sig. Hun var i bar særk. Hendes lange sorte hår – det var den gang skik først at klippe håret af delinkventen ved foden af galgen – faldt i uorden ned over hendes bryst og halvt blottede skuldre.

Imellem det flagrende hår, der skinnede stærkere end en ravns fjerham, så man et groft, gråt reb, der skrabede huden af hendes fine nøgleben og bugtede sig om den stakkels piges

skønne hals som en regnorm om en blomst. Under dette reb funklede en lille amulet prydet med grønne, uægte stene, som man uden tvivl havde ladet hende beholde, forbi man ikke nægter den dødsdømte noget. Tilskuerne i vinduerne kunne på bunden af karren se hendes bare ben, som hun søgte at skjule under sig som drevet af en sidste rest af kvindelig instinkt. Ved hendes fødder sad en lille ged, forsvarligt bundet. Den dødsdømte holdt med tænderne sammen på sin særk, der sad dårligt fast. Det var, som om hun i al sin elendighed yderligere led ved sådan at være stillet næsten nøgen til skue for alles blikke. Ak, det er ikke en sådan gysen, blufærdigheden er beregnet på at fremkalde!

"Du almægtige Gud!" sagde Fleur-de-Lys ivrig til kaptajnen. "Se, fætter, det er den afskyelige sigøjnerske med geden!"

Med disse ord vendte hun sig om imod Phoebus. Han stod og stirrede på kærren og var meget bleg.

"Hvad for en sigøjnerske med geden?" stammede han.

"Hvad!" sagde Fleur-de-Lys, "husker I ikke ..."

Phoebus afbrød hende.

"Jeg ved ikke, hvad I mener."

Han ville gå ind i stuen, men Fleur-de-Lys, hvis skinsyge, som denne sigøjnerske for ikke længe siden havde sat så stærkt i oprør, igen var vågnet, sendte ham et gennemtrængende og udfordrende blik. Hun mindedes dunkelt, at hun havde hørt tale om en kaptajn, der var indviklet i sagen imod denne heks.

"Hvad fejler I?" sagde hun til Phoebus, "man skulle næsten tro, at denne kvinde sætter Jer i forlegenhed."

Phoebus tvang sig til at le.

"Mig? Ikke i mindste måde. Nej, slet ikke."

"Nå ja, bliv så," sagde hun bydende, "og lad os se, hvad det bliver til."

Den ulykkelige kaptajn var nødt til at blive. Det beroligede ham nu noget, at delinkventen stadig sad og så ned i bunden af sin kærre. Det var kun alt for sandt, at det var Esmeralda. Selv på dette skændslens og ulykkens sidste trin var hun smuk. Hendes store, sorte øjne syntes endnu større end ellers, fordi hendes kinder var så indfaldne. Udtrykket i hendes blege ansigt var rent og ophøjet. Hun var i sammenligning med, hvad hun havde været, som en madonna af Masaccio i sammenligning med en madonna af Rafael: svagere, skrøbeligere, mere sårbar.

For øvrigt var der intet i hende, som ikke på en eller anden måde vaklede, og som hun ikke, bortset fra den antydede blufærdighed, gav frit spillerum, i den grad havde sløvhed og fortvivlelse gjort det af med hende. Hendes legeme kastedes under kærrens skumplende bevægelser hid og did som en livløs knust masse. Hendes blik var mørkt og forstyrret. Der var endnu en tåre i hendes øje, men den var ubevægelig, så at sige stivnet.

Imidlertid var det sørgelige optog nået igennem mængden under glædesråb og fagter, der vidnede om, hvor nysgerrig man var. Vor pligt som sanddru historieskriver byder os imidlertid at tilføje, at mange, og det end også blandt de mest hårdhjertede, blev grebet af medlidenhed, da de så hende så smuk og så overvældet.

Nu var kærren inde i kirkens forgård.

Den holdt uden for midtportalen. Eskorten stillede sig op på begge sider af den. Mængden blev stille, og midt under denne højtidelige og ængstelige stilhed drejede den store dørs fløje sig

som af sig selv på deres hængsler, der hvinede som en pibe. Man så helt ind i den dybe, skumle kirke, der var betrukket med sort og nødtørftigt oplystes af nogle kerter, der flimrede langt borte på hovedalteret. Det var som en hule, der åbnede sig ud imod det blændende lys på pladsen udenfor. Helt oppe i baggrunden, i skyggen af koret, skimtede man et kæmpemæssigt sølvkors, der trådte frem på et sort klæde, som faldt fra loftets hvælving helt ned til gulvet. Hele skibet var tomt. Man så imidlertid utydeligt hovederne af nogle præster bevæge sig i korstolene langt borte, og i det øjeblik, den store dør gik op, hørtes der inde fra kirken en alvorlig dump og ensformig sang, der ligesom stødvis kastede stumper af ligsalmer ud over den dødsdømtes hoved.

"Non timebo millia populi circumdantis me: exsurge, Domine; salvum me fac, Deus!"

"Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquæ usque ad animam meam ..."

"Infixus sum in limo profundi; et non est substantia ..."

Samtidig istemte en anden stemme fra hovedaltrets trin følgende tungsindige offertorium:

"Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam æternam et in judicium non venit, sed transit a morte in vitam ..."

Denne sang, som nogle oldinge langt borte i mørket sang over dette skønne væsen, der var så fuldt af liv og ungdom og kærtegnedes af den milde forårsluft og badedes af solens stråler, var dødsmessen.

Mængden hørte andægtigt til.

Den ulykkelige syntes ude af sig selv at bore sit blik og sin tanke ind i kirkens mørke indre. Hendes blege læber skælvede,

som om de bad, og da bøddelknægten kom hen til hende for at hjælpe hende ned af kærren, hørte han hende hviskende gentage ordet *Phoebus*.

Man løste hendes hænder og lod hende stige ned af kærren sammen med geden, som man også havde løst, og som brægede af glæde, da den følte sig fri. Derpå lod man hende barbenet gå over den hårde stenbro hen til trinnene, der førte op til portalen. Rebet, hun havde om halsen, slæbte efter hende. Det var som en slange, der fulgte hende i hælene.

Så forstummede sangen i kirken. Et stort gyldent kors og en række kerter satte sig i bevægelse i mørket. Man hørte de brogetklædte dørvogtere klirre med deres hellebarder, og nogle øjeblikke efter så den dødsdømte og mængden en lang procession af præster i messehagler og diakoner i messeskjorter alvorlige og syngende bevæge sig hen imod hende. Hendes blik standsede ved ham, der gik i spidsen umiddelbart bag efter korset.

"O," sagde hun ganske sagte, idet hun for sammen, "det er igen ham, præsten!"

Det var virkelig ærkediakonen. han havde subkantoren på venstre side af sig, og på højre side kantoren, der bar sin embedsstav. Han havde kastet hovedet tilbage og gik fremad med stive, vidtåbne øjne, idet han med stærk stemme sang:

"*De ventre inferi clamavi, et exaudisti vocem meam ...*"

"*Et projecisti me in profundum in corde maris, et flumen circumdedit me ...*"

I det øjeblik, han trådte helt ud i lyset, ud af den store spidsbuede portal, hyllet i en sølvmors korkåbe med et stort kors på, var han så bleg, at mere end en i mængden troede, at

det var en af de marmorbiskopper, der ligger og knæler på gravstenene i koret, som havde rejst sig og kom for på gravens tærskel at tage imod hende, der skulle dø.

Hun, som ikke var mindre bleg og forstenet, havde næppe mærket, at man stak hende en svær kerte af gult voks i hånden. Hun havde ikke hørt skriverens snøvlende stemme oplæse det skæbnesvangre indhold af det offentlige skriftemål. Da man sagde til hende, at hun skulle sige *amen*, havde hun sagt *amen*. Først da hun så præsten give sine guardianer et vink om, at de skulle trække sig tilbage, og han selv alene gik hen imod hende, fik hun atter noget liv og nogen kraft.

Hun følte blodet koge i sit hoved, og der blussede en rest af harme op i denne sjæl, som allerede var stiv og kold.

Ærkediakonen gik langsomt hen til hende. Selv i dette forfærdelige øjeblik så hun ham kaste et funklende blik fuldt af vellyst, skinsyge og attrå på hendes nøgne legeme. Derpå sagde han med lydelig røst til hende: "Unge pige, har I bedt Gud om tilgivelse for Jeres synder og fejltrin?" Og så bøjede han sig helt hen til hende og hviskede hende i øret – tilskuerne troede, at han modtog hendes sidste skriftemål: "Vil du være mig til vilje? Jeg kan endnu frelse dig?"

Hun så stift på ham.

"Vig fra mig, dæmon, eller jeg angiver dig."

Han satte et skrækkeligt smil op. "Man vil ikke tro dig ... du vil kun føje en forargelse til en forbrydelse ... skynd dig at svare! Vil du være mig til vilje?"

"Hvad har du gjort ved min Phoebus?"

"Han er død!" sagde præsten.

I det samme hævede den elendige ærkediakon uvilkårlig hovedet og så ved den anden ende af pladsen på huset Gondelauriers balkon kaptajnen stå ved siden af Fleur-de-Lys. Han vaklede, fo'r sig med hånden over øjnene, så atter der hen, mumlede en forbandelse, og alle hans træk fortrak sig voldsomt.

"Nu vel, så dø da!" mumlede han i skægget. "Ingen skal have dig." Derpå hævede han hånden imod sigøjnersken og råbte med gravrøst: "*I nunc, anima anceps, et sit tibi Deus misericors!*"

Det var den frygtelige formular, hvormed man plejede at afslutte disse sørgelige ceremonier. Det var det tegn, præsten havde at give bødlen.

Mængden faldt på knæ.

"*Kyrie eleison,*" sagde præsten, der var blevet stående under portalens spidsbue.

"*Kyrie eleison,*" gentog mængden. Den mumlende lyd gik hen over hele forsamlingen som et oprørt havs brusen.

"Amen!" sagde ærkediakonen.

Han vendte den dødsdømte ryggen, hans hoved sank ned på hans bryst, han lagde armene over kors og gik hen til de præster, der udgjorde hans følge. Et øjeblik efter så man ham forsvinde med korset, kerterne og korkåberne under domkirkens mørke buer, og hans høje røst døde lidt efter hen i koret, idet han sang det fortvivlede vers:

"*Omnes gurgites tui et fluctus tui super me transierunt.*"

Og samtidig gjorde lyden af jerndupskoene på dørvogternes hellebarder, idet den lidt efter lidt tabte sig imellem skibets søjler, et indtryk som knebelen i en klokke, der ringede den dødsdømte til døden.

Kirkens porte var imidlertid blevet stående åbne, så at man så ind i det tomme, øde rum, der var klædt i sorg, men uden kerter og uden sang.

Den dødsdømte blev stående ubevægelig, ventende på, hvad man ville gøre ved hende. Mester Charmolue havde hele tiden, mens alt dette stod på, været optaget af at granske det basrelief i den store portal, der efter nogles mening forestiller Abrahams ofring, efter andres alkymien, idet englen skal betyde solen, brændeknippet ilden og Abraham alkymisten. En af stokkemændene måtte hen og kalde på ham.

Det holdt hårdt nok at få ham revet ud af hans betragtninger, men omsider vendte han sig dog om. Han gav et vink, og to mænd i gule klæder – det var bødlens knægte – trådte hen til sigøjnersken for atter at binde hendes hænder.

I det øjeblik, den ulykkelige igen steg op i den skæbnesvangre kærre for at begive sig til den sidste station, blev hun grebet af en følelse, der måske var en sønderrivende smerte ved at skulle skilles fra livet. Hun slog sine øjne, der var røde og tørre, op imod himlen, imod solen, imod de sølvhvide skyer, der hist og her afbrødes af blå trekanter og trapezer, så så hun sig om til alle sider, på jorden, på mængden, på husene ... pludselig, mens den gule mand var ved at binde hendes arme, udstødte hun et frygteligt skrig, et glædesskrig. På balkonen hist ovre på hjørnet så hun ham, sin ven, sin herre, sin Phoebus, hendes andet jeg! Dommeren havde løjet! Præsten havde løjet! Det var ham, hun kunne ikke tvivle! Der stod han – smuk, levende, iført sin strålende uniform, med fjer i hatten og sværd ved siden!

"Phoebus!" råbte hun, "min Phoebus!"

Hun ville strække sine af kærlighed og henrykkelse skælvende arme ud imod ham, men de var bundet.

Så så hun kaptajnen rynke panden. En smuk ung pige, der støttede sig til ham, så på hende med et hånligt træk om munden og et opbragt blik. Derpå sagde Phoebus nogle ord, som hun ikke kunne høre, og så forsvandt de hurtigt bag balkondøren, der lukkede sig efter dem.

"Phoebus!" skreg hun fortvivlet, "kan du tro det?"

Det var en forfærdelig tanke, der var dukket op i hende. Hun mindedes, at hun var dømt til døden for at have myrdet Phoebus de Châteaupers.

Alt havde hun hidtil båret, men dette sidste slag var for hårdt. Hun segnede som livløs om på stenbroen.

"Læg hende op i kærren," sagde Charmolue, "og lad os få ende på det."

Ingen havde lagt mærke til en sælsom tilskuer, der havde taget plads i galleriet med kongestatuerne lige over portalens buer, hvorfra han hidtil havde fulgt alt, hvad der foregik, med en sådan ligegyldighed for alt andet, med en så langt fremstrakt hals og et så fortrukket ansigt, at hvis ikke hans halvt røde og halvt violette dragt havde været, havde man kunnet antage ham for et af de stenuhyrer, gennem hvis svælg kirkens lange tagrender nu i seks hundrede år havde udgydt deres indhold. Denne tilskuer var ikke gået glip af det mindste af, hvad der, siden klokken slog tolv, var foregået uden for Notre Dame kirkens portal. Han havde lige straks, uden at nogen gav agt på ham, fæstet et tykt knudetov til en af galleriets søjler, sådan at enden af det slæbte ned på jorden. Da det var gjort, så han ganske rolig til og fløjtede af og til, når en drossel fløj forbi

ham. Pludselig, ligesom bøddelens knægte skulle til at udføre den flegmatiske Jacques Charmolues ordre, skrævede han over galleriets rækværk og klamrede sig til tovet med hænder og ben. Derpå så man ham glide ned ad facaden, som en regndråbe ned ad en rude, løbe hen imod de to bødler så hurtig som en kat, der springer ned fra et tag, slå dem til jorden med sine vældige næver, gribe sigøjnersken med en hånd, som et barn tager sin dukke, og med et eneste sæt springe ind i kirken, hvor han holdt den unge pige højt op over sit hoved og skreg med frygtelig røst:

"Asyl!"

Dette skete så hurtigt, at havde det været om natten, ville man kunne have set det hele ved et eneste lynglimt.

"Asyl! Asyl!" gentog mængden, og ti tusinde klappende hænder fik Quasimodos øje til at funkle af glæde og stolthed.

Denne rystelse kaldte igen den dødsdømte tilbage til sig selv. Hun slog øjnene op, så på Quasimodo og lukkede dem så pludselig igen, som om synet af hendes frelser forfærdede hende.

Charmolue, bødlerne og hele eskorten blev stående som forstenede. På Notre Dame-kirkens enemærker var den dødsdømte i virkeligheden fredlyst. Domkirken var et asyl. Den menneskelige retfærdighed nåede ikke længere end til dens tærskel.

Quasimodo var blevet stående i den store portal. Hans store fødder tog sig lige så massive ud på kirkens stengulv, som de svære romanske søjler. Hans store, hårrige hoved sad nede imellem skuldrene på ham ligesom på en løve, der jo også har manke og ingen hals. Han holdt den unge pige, der rystede over

hele kroppen, svævende i sine hårdhudede hælder som en hvid fane, men han bar hende så forsigtigt, at det så ud, som om han var bange for at knuse hende eller på anden måde gøre hende fortræd. Det var, som om han havde en følelse af, at hun var noget fint, sjældent og kosteligt, der var skabt for andre hænder end hans. Af og til så det ud, som han ikke turde røre hende, knapt ånde på hende. Derpå knugede han hende pludselig heftigt i sine arme, til sit knoglede bryst, som om hun var hans, hans skat, som en moder knuger sit barn. Hans gnomøje, der ufravendt hvilede på hende, strømmede over af ømhed, smerte og medlidenhed, og da han pludselig slog det op, lynede det. Da lo og græd kvinderne, mændene stampede i brostenene af begejstring, for i dette øjeblik var Quasimodo virkelig skøn på sin vis. Han var skøn, han, det forældreløse barn, hittebarnet, udskuddet, han følte sig ophøjet og stærk, han bød det samfund trods, der havde bandlyst ham, og som han greb så vældigt ind i, han var rede til at tage kampen op med den menneskelige retfærdighed, som han havde frarevet dens bytte, med alle disse tigre, der stod med tomme munde, disse stokkemænd, disse dommere, disse bødler, hele denne kongelige magt, som han, den usle og ringe, ved Guds bistand havde knust.

Og så var det så rørende, at det var et så ulykkeligt væsen, dette vanskabte menneske havde taget under sin beskyttelse, at det var en dødsdømt, Quasimodo havde frelst. Det var to yderligheder, naturens og samfundets, der berørte hinanden og hjalp hinanden.

Efter at have nydt sin triumf i nogle minutter gik Quasimodo imidlertid pludselig ind i kirken med sin byrde. Mængden, der

ser med beundring på enhver heltedåd, fulgte ham med øjnene, til han forsvandt i det mørke skib, og var ked af, at han så hurtigt havde unddraget sig dens bifald. Pludselig så man ham atter komme til syne ved den ene ende af kongegalleriet. Han løb igennem det som en vanvittig, mens han holdt sit bytte højt i sine arme og råbte: "Asyl!" Mængden brød på ny ud i stormende bifald. Da han var løbet igennem galleriet, forsvandt han igen i kirkens indre. Et øjeblik efter kom han igen til syne på den øvre platform, stadig med sigøjnersken i sine arme, stadig løbende som en afsindig og stadig med råbet: "Asyl!" og mængden jublede igen. Endelig viste han sig for tredje gang på toppen af det tårn, hvori den store klokke hang, og der stod han, som om han med stolthed ville vise hele byen hende, han havde frelst, og hans tordenrøst, denne røst, som man så sjældent hørte, og som han selv aldrig hørte, gentog tre gange med en vildskab, så det rungede helt op i skyerne: "Asyl! Asyl! Asyl!"

"Hurra! Hurra!" råbte mængden, og dette umådelige jubelråb fyldte mængden på Grèvepladsen, på den anden side af floden, så vel som eneboersken, der stadig ventede med blikket fæstet på galgen, med forbavselse.

Niende bog

1. Feber

Claude Frollo var ikke længere i Notre Dame-kirken, da hans adoptivsøn så pludseligt overhuggede den skæbnesvangre snare, i hvilken den ulykkelige ærkediakon havde hildet sigøjnersken, og som han selv var hildet i. Da han kom ind i sakristiet, rev han messesærken, korkåben og stolaen af sig, kastede det alt sammen hen til den forbavsede kirkebetjent, smuttede ud af klosterets løndør og befalede en færgemand at sætte ham over på Seinens venstre bred, hvor han gik ind i Universitetsstadens bakkede gader uden at vide, hvor han kom hen. Hvert øjeblik mødte han flokke af mænd og kvinder, der hurtigt skyndte sig ned ad St. Michelbroen til i håb om at komme tids nok til at se en heks blive hængt. Han var bleg og forvirret, mere forstyrret, blind og vild end en natfugl, der er sluppet ud ved højlys dag og bliver forfulgt af en flok børn. Han vidste ikke, hvor han var, hvad han tænkte på, om han var vågen eller drømte. Han gik, han løb på må og få igennem gaderne uden valg, stadig blot drevet fremad af tanken om Grèvepladsen, den forfærdelige Grèveplads, hvis tummel han forvirret hørte bag ved sig.

Sådan kom han over St. Genevièvebjerget og kom omsider ud af byen ved St. Victorporten. Han fortsatte sin flugt så længe han, når han vendte sig om, kunne se Universitetsstadens tårne og de spredte huse i forstaden, men da en hævning i terrænet omsider skjulte det forhadte Paris for ham, da han kunne tro, at han var hundrede mil borte, ude på landet, i en ørken, standsede han og syntes, at han igen kunne trække vejret.

Det var forfærdelige tanker, der nu fo'r igennem hans hoved. Han så igen klart i sin sjæl og gøs derved. Han tænkte på den ulykkelige pige, han havde styrtet i undergang, og som havde styrtet ham i undergang. Han kastede et forstyrret blik ud over de bugtede veje, ad hvilken skæbnen havde ført deres liv hver for sig, indtil den lod dem mødes og ubarmhjertig knuses imod hinanden. Han tænkte på det tåbelige i at aflægge evige løfter, på det tåbelige i at lægge sig efter kyskhed, videnskab, gudsfrygt og dyd, på hvor unyttig Gud var. Han ligefrem svælgede i sine onde tanker, og jo mere han fordybede sig i dem, des mere mærkede han, hvordan der brød en satanisk latter ud i hans sjæl.

Og da han sådan ransagede sin sjæl og så hvilket spillerum naturen havde beredt lidenskaberne i den, lo han endnu mere bittert. Han rørte op i alt det had og al den ondskab, som lå på bunden af hans hjerte, og han så med samme koldblodighed, hvormed en læge undersøger en syg, at dette had og denne ondskab ikke var andet end fordærvet kærlighed, at kærligheden, denne kilde til alle menneskelige dyder, forvandlede sig til de skrækkeligste ting i en præsts hjerte, og at når en mand, der var skabt som han, blev præst, blev han til en djævel. Så lo han frygteligt, og så blev han pludselig atter bleg, idet han betragtede den mørkeste side af sin skæbnesvangre lidenskab, af denne fortærende, giftige, hadefulde, uforsonlige kærlighed, der havde ført den ene til galgen og den anden til helvede.

Og så kom latteren igen, da han kom til at tænke på, at Phoebus var i live, at kaptajnen, når alt kom til alt, levede, var glad og fornøjet, havde en skønnere uniform på end nogen

sinde og havde fået en ny kæreste, som han kunne tage med ud at se på, at den gamle blev hængt. Hans hånlatter blev endnu voldsommere, da han tænkte på, at af de levende væsener, han havde ønsket døden, var sigøjnersken det eneste, han ikke hadede, og det eneste, over for hvem han havde fået sit ønske opfyldt.

Så gik hans tanke fra kaptajnen over til mængden, der havde været vidne til, hvad der nys var sket, og han blev grebet af en uhørt skinsyge. Han kom til at tænke på, at denne mængde, hele denne mængde også havde set den kvinde, han elskede, i bar særk, næsten nøgen. Han vred sine hænder ved tanken om, at denne kvinde, som det for ham ville have været den højeste lykke blot at skimte i mørke, havde været stillet til skue for et helt folk, ved højlys dag, klædt som til en brudenat. Han græd af raseri over alle de kærlighedens mysterier, der var vanhelligede, blottede, besudlede, skændede for bestandig. Han græd af raseri ved tanken om, hvor mange urene blikke der havde godtet sig ved, hvad denne særk kun dårligt skjulte, og at denne skønne pige, denne liljevånd, dette blufærdighedens og vellystens bæger, som han ikke uden skælven ville have vovet at føre til sine læber, var blevet behandlet som et offentligt bæger, som Paris' laveste pøbel, tyve, tiggere og tjenere i fællesskab havde drukket af med en fræk, uren og vanhellig vellyst. Og når han så søgte at udmale sig, hvilken lykke han havde kunnet opnå her på jorden, i fald hun ikke havde været sigøjnerske og han præst, i fald Phoebus ikke havde været, og hun havde elsket ham. Når han tænkte på, at et liv fuldt af renhed og kærlighed også havde været muligt for ham, at der i den selv samme stund rundt om på jorden var lykkelige par, der vandrede fordybede i

lange samtaler i orangelundenes skygger, ved bækkenes bredder, beskinnede af den nedgående sol eller under nattens stjernedække, og at, om Gud havde villet, havde han kunnet gøre ham og hende til et sådant velsignet par, så opløstes hans hjerte af ømhed og fortvivlelse.

O hende! Hende er det! Det var den stadige tanke, der uophørligt atter og atter vendte tilbage, som martrede ham, som bed i hans hjerne og sønderrev hans hjerte. Han angrede intet, han ønskede intet ugjort, han var rede til at gøre det alt sammen igen. Han ville hellere se hende i bødlens hænder end i kaptajnens arme. Men han led. Han led i den grad, at han af og til rev hele håndfulde hår af sit hoved for at se, om det ikke var blevet hvidt.

Der var blandt andre skrækkelige øjeblikke et, da det faldt ham ind, at nu i denne selv samme stund blev den gruelige strikke, han havde set om morgenen, trukket sammen om hendes fine og skønne hals. Denne tanke drev angstens sved ud af alle hans porer.

Der var et andet øjeblik, da han, stadig hånende sig selv med en djævelsk latter, på en gang tænkte sig Esmeralda, som han havde set hende den første dag, livlig, sorgløs, glad, pyntet, dansende og syngende, og som han til dels havde set hende i dag, i bar særk, med strikken om halsen, langsomt stigende op ad trinnene til galgen på sine bare ben. Han udmalede sig disse to billeder således, at han udstødte et frygteligt skrig ved det.

Mens denne fortvivlelsens storm vendte op og ned på alt, sønderrev, knækkede alt, oprykkede alt med rode i hans sjæl, lod han sit blik glide rundt i landskabet. Ved hans fødder rodede nogle høns rundt imellem buskene og pikkede efter

føde, og skinnende biller løb omkring i sollyset. Over hans hoved jog nogle grupper af hvidgrå skyer hen over den blå skimmel. I horisonten stak abbediet St. Victors tårn sin skifertækte obelisk op over højdedragets bølgeformede rand. Mølleren på Copeauxhøjen stod fløjtende og holdt øje med sin mølles travlt arbejdende vinger. Hele dette virksomme, organiske, rolige liv, der rørte sig omkring ham i tusinde forskellige former, skar ham i hjertet. Han gav sig atter på flugt.

Således løb han af sted over markerne lige til aften. Denne flugt fra naturen, fra livet, fra ham selv, fra menneskene, fra Gud, fra alt, varede hele dagen.

Af og til kastede han sig næsegrus på jorden og rev det unge korn op med sine negle. Af og til standsede han i en øde landsbygade, og hans tanker var så uudholdelige, at han greb om sit hoved med begge hænder og søgte at rive det af skuldrene for at knuse det imod brostenene.

Hen imod solnedgang prøvede han på ny sig selv og kom til det resultat, at han næsten var vanvittig. Den storm, der havde raset i ham lige fra det øjeblik af, da han havde opgivet håbet og ønsket om at frelse sigøjnersken, denne storm havde ikke levnet en eneste sund forestilling, en eneste fornuftig tanke i hans bevidsthed. Hans fornuft var næsten helt ødelagt. Der var kun to ting, der stod tydeligt for hans sjæl. Esmeralda og galgen, alt andet var hyllet i mørke, disse to billeder ved siden af hinanden dannede en forfærdelig gruppe, og jo mere han rettede, hvad han endnu havde tilbage af opmærksomhed og tanke, på dem, des mere voksede de for ham, til de antog fuldstændig fantastiske dimensioner, hun i retning af ynde, skønhed og lys,

galgen i retning af rædsel, så at Esmeralda til sidst stod for ham som en stjerne, galgen som en umådelig arm uden kød.

Mærkeligt var det, at det under alle disse kvaler ikke for alvor faldt ham ind at søge døden. Sådan var dette ulykkelige menneske nu en gang skabt. Han hang ved livet. Måske så han virkelig Helvede bag ved det.

Dagen led imidlertid mere og mere imod enden. Det levende væsen, der endnu rørte sig i ham, tænkte forvirret på at vende tilbage. Han troede, han var langt borte fra Paris, men da han fik sig orienteret, så han, at han kun var gået uden om Universitetsstaden. St. Sulpices tårn og de tre høje spir på St. Germain des Prés ragede op over horisonten til højre. Han gik til den side. Da han blev anråbt af abbedens drabanter ved St. Germains med tinder forsynede mure, bøjede han af og slog ind på en sti, der løb imellem abbediets mølle og flækkens sygehus, og efter nogle øjeblikkes forløb var han ved udkanten af Klerkevænget. Dette vænge var navnkundigt for de optøjer, der fandt sted både nat og dag. Det var en "hydra" for de stakkels munke i St. Germain: "*Quod monachis Sancti Germanii pratensis hydra fuit, clericis nova semper dissidiorum capita suscitantibus*". Ærkediakonen var bange for at møde nogen. Han var bange for alle ansigter. Han havde undgået Universitetsstaden og flækken St. Germain. Han ville så sent som muligt ind i gaderne. Han gik langs med Klerkevænget, slog ind på den øde sti, der skilte det fra Dieu-Neuf, og nåede omsider ned til floden. Der traf hr. Claude en færgemand, som for nogle hvid roede ham over Seinen og satte ham i land ved udkanten af La Cité på den øde landtange, hvor læseren i sin tid så Gringoire fordybe sig i

betragtninger, og som strakte sig på den anden side af kongens haver parallelt med kvægfærgemandens ø.

Bådens ensformige vuggen og vandets skvulpen havde til en vis grad bedøvet den ulykkelige Claude. Da færgemanden roede bort, blev han sløvt stående på flodbredden. Han stirrede frem for sig, og alt, hvad han så, viste sig for ham igennem en sitrende tåge, der gjorde alt til et slags drømmesyn. Det hænder ofte, at den udmattelse, en stærk smerte medfører, frembringer den virkning.

Solen var gået ned bag det høje Nesletårn, og tusmørket var indtrådt. Himlen var hvid, vandet i floden skinnede hvidt. Imellem disse to hvide flader trådte den venstre Seinebred, på hvilken han havde fæstet sit blik, frem med sin mørke masse, der svandt mere og mere ind i perspektivet og borede sig ind i tågerne ved synskredsen som en sort pil. Den var dækket med huse, som kun skimtedes i mørke omrids, der trådte stærkt frem imod den lyse baggrund, himlen og vandet dannede. Hist og her begyndte nogle vinduer at lyse ligesom ovnhuller. Denne umådelige sorte obelisk, der således stod isoleret imellem himlens og flodens hvide flader, og som fra dette sted tog sig meget stor ud, gjorde et ejendommeligt indtryk på hr. Claude, et indtryk som det, et menneske ville få, når han lå på ryggen ved foden af domkirken i Strassburg og stirrede op på det umådelige tårn, der hævede sig over hans hoved og tabte sig i tusmørkets halvskygger, kun med den forskel, at her var det Claude, der stod op, mens obelisken lå ned. Da floden, i hvilken himlen spejlede sig, forlængede afgrunden under ham, syntes det umådelige forbjerg imidlertid at strække sig lige så dristigt ud i det tomme rum som noget kirkespir, og indtrykket blev det

samme. Dette indtryk blev oven i købet endnu mere mærkværdigt og mere storslået, for så vidt som det ikke var som et almindeligt tårn, men som et tårn på to mil, noget uhørt, kæmpemæssigt, umåleligt, en bygning, som intet menneskeøje nogen sinde har set mage til, et babelstårn. Husenes skorstene, murenes tinder, tagenes takkede gavle, Augustinertårnet, Nesletårnet, alle de fremspring, der brød den vældige obelisks profil, forøgede illusionen ved det brogede indtryk, de gav øjet af en tæt masse af fantastisk billedhuggerarbejde. I den ophidsede og forvirrede sindstilstand, hvori Claude befandt sig, var det ham, som om han så Helvedes tårn. De tusinde lys, der skinnede rundt omkring i det forfærdelige tårn, syntes ham lige så mange glimt fra den mægtige ovn i dets indre, de stemmer og den larm, som udgik derfra, syntes ham lige så mange jammerskrig og veråb. Han blev bange, han holdt hænderne for ørene for ikke at høre mere, han vendte ryggen til for ikke at se mere, han fjernede sig med lange skridt fra det forfærdelige syn.

Men synet blev i ham.

Da han kom ind i gaderne, gjorde de forbigående, der trængtes i lyset fra boderne, et indtryk på ham som spøgelser, der ustandselig kom og gik. Det summede sælsomt for hans øren, og sælsomme syner forvirrede hans sjæl. Han så hverken husene eller stenbroen eller vognene eller mænd eller kvinder, alt svømmede sammen for ham i et kaos af ubestemte genstande. På hjørnet af gaden Rue de la Barillerie var der en urtebod, hvis halvtag, som det var skik og brug fra Arilds tid, var kantet med blikringe i hvilke der hang nogle træpinde, der skulle forestille lys, og som, når vinden stødte dem imod

hinanden, klaprede som kastagnetter. For ham lød det, som om det var ligene i galgen på Montfaucon, der slog imod hinanden.

"O," mumlede han, "aftenvinden pisker dem imod hinanden og blander lyden af deres lænker med deres knoklers rasten! Hun er måske med imellem dem!"

Han var helt ude af sig selv og vidste ikke, hvorhen hans ben bar ham. Efter nogle øjeblikkes forløb stod han på St. Michelbroen. Der var lys i et vindue i en stueetage. Han gik derhen. Igennem en sprukken rude så han ind i en smudsig sal, der vakte dunkle erindringer i hans sjæl. I denne sal, som kummerligt oplystes af en lille lampe, sad der en ung blond og frisk mand med et lystigt ansigt, som under højrøstet latter omfavnede en meget frækt udstafferet, ung pige. Ved siden af lampen sad en gammel kone og spandt, mens hun sang med brægende stemme. Da den unge mand ikke uafbrudt lo, opfangede præsten stumper af sangen. Det var noget uforståeligt og skrækkeligt tøjeri om strikker og bødler og glædespiger.

Det unge menneske lo og kælede for pigebarnet. Den gamle kone var mor Falourdel, pigebarnet var en skøge, og det unge menneske var hans broder Jehan.

Han blev ved at se der ind. Han kunne jo lige så godt se på det som på noget andet.

Han så Jehan gå hen til et vindue i baggrunden af salen, lukke det op, kaste et blik ud på kajen, hvor der var oplyste vinduer i tusindvis, og han hørte ham sige, idet han lukkede vinduet:

"Nu bliver det min sæl aften. Borgerne tænder deres lys og Vor Herre sine stjerner."

Derpå gik Jehan atter hen til pigebarnet. Han slog en flaske i stykker, der stod på bordet, og råbte:

"Allerede tom! For Satan! Og jeg har ikke flere penge! Hør, min søde Isabeau, jeg bliver ikke fornøjet med Jupiter, før end han forvandler dine hvide bryster til to sorte flasker, som jeg kan patte beaunevin af nat og dag."

Denne nydelige spøg fik skøgen til at le, og så gik Jehan.

Hr. Claude fik lige netop tid til at kaste sig ned på jorden for at undgå at støde på sin broder, blive set lige i ansigtet og genkendt af ham. Heldigvis var der mørkt på gaden, og studenten var fuld. Han fik imidlertid øje på ærkediakonen, der lå i skarnet på stenbroen.

"Nå da", sagde han, "der har vi en, som har slået til skaglerne i dag."

Han stødte med foden til hr. Claude, som holdt vejret.

"Døddrukken!" sagde Jehan. "Nå, han har fået nok! Det er en rigtig igle, der lige har sluppet tønden. Han er skaldet," tilføjede han, idet han bukkede sig ned, "det er en gammel en! *Fortunate senex!*"

Derpå hørte hr. Claude ham gå bort, idet han sagde:

"Det er lige fedt. Fornuften er en skøn ting, og min broder ærkediakonen er såre lykkelig, siden han både har fornuft og mønt."

Ærkediakonen rejste sig og løb uden at standse en eneste gang til Notre Dame, hvis mægtige tårne han så rage op over husene i mørket.

Idet han fuldstændig forpustet nåede ind på kirkepladsen, fo'r han tilbage og turde ikke se på den mørke bygning.

"O", sagde han sagte, "er det da sandt, at noget sådant er foregået her i dag, i morges?"

Han tog imidlertid mod til sig og så på kirken. Facaden var mørk, himlen bag ved funklede af stjerner. Halvmånen, der lige var kommet op over horisonten, stod i dette øjeblik ved toppen af det høje tårn og syntes at sidde på kanten af det med sorte kløverbladsornamenter gennembrudte rækværk.

Klosterporten var lukket, men ærkediakonen havde nøglen til tårnet, hvor han havde sit laboratorium, hos sig. Han gik ind i kirken.

Der var mørkt og stille i kirken som i en grav. De store skygger, der faldt i brede striber fra alle sider, viste ham, at tæpperne fra om morgenen endnu ikke var taget bort. Det store sølvkrucifix funklede i mørket, oversået med skinnende punkter som en mælkevej i denne gravnat. Af korets høje vinduer så man oven over forhængene det øverste af deres spidse buer, igennem hvis ruder månen kastede en stråle, der kun oplyste dem med nattens usikre halvlys, et violet, hvidt og blåligt skær som det, døden breder over et menneskes ansigt. Da ærkediakonen så disse matte buespidser rundt omkring koret, opfattede han det, som det var fordømte bispers mitraer, han så. Han lukkede øjnene, og da han åbnede dem igen, syntes han, at der var en kreds af blege ansigter, der stirrede på ham.

Han gav sig til at løbe igennem kirken. Da syntes det ham, som kirken også vaklede, rørte sig, fik liv og ånde, som om alle de mægtige søjler blev til umådelige ben, der trampede i jorden med brede stenfødder, som om den kæmpemæssige domkirke var blevet til en slags vidunderlig elefant, der snøftede og travede afsted med pillerne som ben, med de to tårne som

snabler og med de store sorte tæpper, hvormed den var behængt, som skaberak.

Hans feber eller vanvid havde således nu antaget et sådant omfang, at yderverdenen kun stod for den ulykkelige som en slags synlig, håndgribelig, forfærdelig apokalypse.

Han følte et øjebliks lindring, da han, idet han bøjede ind i en af sidegangene, bag ved de svære piller øjnede et rødligt skær. Han ilede der hen, som om det var en stjerne, der vinkede ad ham. Det var den lille lampe, som dag og nat brændte ved Notre Dame kirkens offentlige breviarium, der var anbragt bag et jerngitter. Han kastede sig begærligt over den hellige bog i håb om at finde nogen trøst eller opmuntring i den. Bogen var opslået, og hans stive blik faldt på følgende sted af Jobs Bog:

"Og en ånd gik frem for mit ansigt. Hårene rejste sig på mit legeme."

Ved læsningen af disse gruopvækkende ord følte han sig til mode som en blind, der stikker sig på den stok, han har grebet for at støtte sig på den. Hans ben svigtede ham, og han segnede om på stengulvet, mens han tænkte på hende, der var død i løbet af dagen. Han følte så mange rædsomme dunster hvirvle igennem sin hjerne, at det bares ham for, som hans hoved var blevet en af Helvedes skorstene.

Han må uden tvivl have ligget længe sådan uden tanker, betaget og uden modstand givende sig i Djævelens vold. Omsider kom han atter noget til kræfter. Han tænkte på at gå op i tårnet, hvor han havde sin tro Quasimodo i nærheden. Han rejste sig, og da han var bange, tog han lampen fra breviaret for at lyse for sig med den. Det var helligbrøde, men han var kommet ud over at ænse sådanne småting.

Han steg langsomt op ad tårntrappen opfyldt af en hemmelig rædsel, der måtte forplante sig ud til de enkelte mennesker, der kom over kirkepladsen og så det hemmelighedsfulde lys stige op i tårnet fra glug til glug i denne sene time.

Pludselig følte han en kold luftning i sit ansigt. Han havde nået lugen op til det øverste galleri. Luften var kold, himlen fuld af drivende skyer, hvis hvide flader gled over i hinanden, således at hjørnerne brødes, og det hele lignede isflager på en flod ved vintertide. Halvmånen, der var omgivet af skyer på alle sider, så ud som et himmelskib, der var indeklemt mellem disse luftens isflager.

Han så ned og betragtede et øjeblik igennem det gitter af små søjler, der forbinder de to tårne, den tavse vrimmel af spidse, utallige tage, der trængte sig imellem hinanden som bølgerne på en rolig sø en sommernat, og som skimtedes dybt nede igennem et slør af tåge og røg.

Månen spredte et svagt lys, der gav himlen og jorden en askegrå farve.

I dette øjeblik lod uret sin skingrende, sprukne røst høre. Klokken slog tolv. Præsten tænkte på middagstimen, det var dens tolv slag, der atter rungede i hans øren.

"O," sagde han ganske sagte, "nu må hun være kold."

Pludselig slukkede et vindstød hans lampe, og næsten i samme øjeblik så han på det modsatte hjørne af tårnet en skygge, noget hvidt, en skikkelse, en kvinde. Han kom til at ryste. Ved siden af denne kvinde stod der en lille ged, hvis brægen blandede sig med lyden af urets sidste slag.

Han havde kraft nok til at se. Det var hende.

Hun var bleg og mørk. Hendes hår faldt ned over hendes skuldre som om morgenen, men hun havde ikke længere strikken om halsen, og hendes hænder var ikke længere bundet; hun var fri, hun var død.

Hun var hvidklædt og havde et hvidt slør om hovedet.

Hun kom hen imod ham, langsomt, med blikket hævet imod himlen. Den overnaturlige ged fulgte hende. Han var som forstenet, for tung til at kunne flygte. For hvert skridt, hun gjorde fremad, gjorde han et tilbage, det var alt, hvad han kunne overkomme. Således kom han ind under den mørke trappehvælving. Han var stiv af rædsel ved tanken om, at hun måske ville gå der ind. Havde hun gjort det, ville han være død af skræk.

Hun trådte virkelig helt hen til døren ned til trappen, standsede nogle øjeblikke, stirrede stift ned i mørket, men tilsyneladende uden at se præsten. Så gik hun forbi. Hun så større ud, end da hun var i live. Han så månen igennem hendes hvide kjole. Han mærkede hendes åndedræt.

Da hun var gået forbi, gav han sig til atter at stige ned ad trappen. Han gik nu lige så langsomt som spøgelset, han syntes, han selv var et spøgelse, som han gik der med forvildede blikke og strittende hår og stadig med den slukkede lampe i hånden. Og alt imens han steg ned ad vindeltrappen, hørte han tydeligt en stemme, der lo og gentog ordene:

"Og en ånd gik frem for mit ansigt. Hårene rejste sig på mit legeme."

2. Pukkelrygget, enøjet og halt

Enhver by i middelalderen, og lige til Ludvig den Tolvtes tid, enhver by i Frankrig, havde sit asyl. Disse asyler midt i den syndflod af straffelove og barbariske jurisdiktioner, byen var oversvømmet af, var som øer, der hævede sig over den menneskelige retfærdigheds overflade. Enhver forbryder, der slap op på en af dem, var frelst. Der var i hver jurisdiktion næsten lige så mange asyler som galger. Det var misbrug af straffriheden ved siden af misbrug af straffen, to misbrug, der søgte at bøde på hinanden. De kongelige slotte, fyrsternes palæer og især kirkerne havde asylret. Undertiden gjorde man for en tid en hel by, som trængte til at få sin befolkning forøget, til asyl. Ludvig den Ellevte gjorde Paris til asyl i 1467.

Så snart forbryderen havde sat sin fod på asylets grund, var han fredlyst, men han måtte vogte sig for at forlade det, for vovede han sig blot et skridt uden for helligdommen, var han atter ude i strømmen. Stejlen, galgen og vippegalgen holdt godt vagt omkring asylstederne og spejdede uophørligt efter deres bytte som hajer, der sværmer omkring et skib. Man har set dødsdømte forbrydere blive gamle og grå i et kloster, på en slotstrappe, i et abbedis have, i forhallen til en kirke. Asylet blev således et fængsel som ethvert andet. Det hændte undertiden, at en højtidelig parlamentsakt krænkede asylets hellighed og gav forbryderen i bødlens hænder, men det hørte til sjældenhederne. Parlamenterne var bange for biskopperne, og når disse to stormagter tørnede sammen, trak parlamentet gerne det korteste strå. Undertiden, som i sagen imod pariserbødlen Petit-Jeans mordere og i sagen imod Emery

Rousseau, der havde myrdet Jean Valleret, sprang den verdslige retfærdighed imidlertid kirken over og lod sine domme fuldbyrde uden hensyn til den, men ve den, som med væbnet hånd krænkede et asyl, når han ikke i alt fald havde en parlamentsakt at støtte sig til. Det er bekendt nok, hvordan Robert de Clermont, marskalk af Frankrig, og Jean de Châlons, marskalk af Champagne kom af dage, og det gjaldt dog kun en vis Perrin Marc, der var svend hos en vekselerer, en ussel snigmorder. Men de to marskalker havde brudt St. Mérys døre op. Det var sagen.

Asylerne var omgærdede af en sådan ærefrygt, at traditionen fortæller, at den undertiden end også kom dyrene til gode. Aymoire fortæller, at da en hjort, som Dagobert jagede, tyede ind til St. Denis' grav, standsede hundekoblet brat.

Kirkerne havde i reglen et særligt rum, der var bestemt til at optage dem, som søgte tilflugt i dem. I året 1407 lod Nicolas Flamel til det brug bygge et værelse over hvælvingerne i St. Jacques de la Boucherie, hvilket kostede ham fire pariser livres, seks sous og seksten hvid.

I Notre Dame var der indrettet en sådan celle under de skrå støttepiller oven over det ene af sideskibene lige over for klosteret, der, hvor i vore dage tårngemmerens kone har indrettet sig en have, der forholder sig til Babylons hængende haver som en salatplante til et palmetræ, som en portnerske til Semiramis.

Det var der hen, Quasimodo efter sit vilde triumfløb gennem tårne og gallerier havde bragt Esmeralda. Hvor lang tid dette løb end havde taget, var den unge pige dog ikke kommet til sig selv igen. Hun var stadig halvt bedøvet og halvt vågen,

mærkede intet til, hvad der foregik, det skulle da være, at hun havde et indtryk af, at hun steg til vejrs, at hun svævede, at hun fløj, at der var noget, som førte hende bort fra jorden. Af og til hørte hun Quasimodos skingrende latter og hans tordnende stemme. Hun åbnede øjnene halvt og så forvirret under sig Paris med dets tusinde skifer- og tegltage som en rød og blå mosaik, og over sig Quasimodos forfærdelige, glædestrålende ansigt. Så lukkede hun øjnene igen. Hun troede, at alt var forbi, at man havde henrettet hende, mens hun var bevidstløs, og at den vanskabte ånd, der havde styret hendes skæbne, atter havde grebet hende og nu bortførte hende. Hun turde ikke se på ham og opgav alt.

Men da klokkeren forpustet og med håret strittende til alle sider havde lagt hende til hvile i asylcellen, da hun mærkede, hvordan hans plumpe hænder lempeligt løste rebet, der snærede hende om armene, da fo'r der et stød igennem hende som det, der vækker passagererne på et skib, når det støder på grund midt om natten. Hendes tanker vågnede også af deres dvale og kom igen en for en. Hun så, at hun var i Notre Dame kirken. Hun mindedes, at hun var blevet revet ud af bødlens hænder, at Phoebus levede, at Phoebus ikke længere elskede hende, og da disse to tanker, af hvilke den ene lagde så megen bitterhed over den anden, samtidig gik op for den stakkels dødsdømte, vendte hun sig om imod Quasimodo, som var blevet stående over for hende, og som indgød hende frygt.

"Hvorfor har I frelst mig!" sagde hun.

Han så spændt på hende, som om han søgte at gætte, hvad hun sagde. Hun gentog sit spørgsmål. Så så han på hende med et dybt, sørgmodigt blik og løb sin vej.

Hun så forbavset efter ham. Nogle øjeblikke efter vendte han tilbage med en pakke, som han kastede for hendes fødder. Det var nogle klæder, som barmhjertige kvinder havde lagt til hende på kirkens tærskel. Hun så ned ad sig, opdagede, at hun næsten var nøgen, og rødmede. Livet vendte tilbage.

Quasimodo syntes at dele hendes undseelse. Han holdt sin store hånd for øjet og gik atter bort, men denne gang med langsomme skridt.

Hun skyndte sig at klæde sig på. Det var en hvid kjole og et hvidt slør. En novicedragt fra Hôtel-Dieu.

Hun var næppe blevet færdig, da hun så Quasimodo komme tilbage. Han havde en kurv under den ene arm og en madras under den anden. I kurven var der en flaske, brød og nogle andre levnedsmidler. Han satte kurven på gulvet og sagde: "Spis!" Han lagde madrassen på gulvet og sagde: "Sov!" Det var hans eget måltid, og det var hans egen seng, han havde hentet.

Sigøjnersken takkede ham med et blik, men hun kunne ikke få et ord frem. Den stakkels djævel var virkelig også skrækkelig at se på. Hun bøjede hovedet gysende af skræk.

Derpå sagde han:

"Jeg gør Jer bange. Jeg er så grim, ikke sandt? Lad være at se på mig. Hør blot, hvad jeg siger. Om dagen må I blive her. Om natten kan I gå omkring i hele kirken. Men I må ikke gå ud af kirken, hverken om natten eller dagen, så er I fortabt. Man ville dræbe Jer, og jeg ville dø."

Hun hævede rørt hovedet for at svare. Han var forsvundet. Hun var igen alene, grublende over de mærkværdige ord, dette væsen, der næsten måtte kaldes et uhyre, havde sagt, og

forbavset over hans stemmes klang, der var så rå og dog så blød.

Derpå så hun sig om i sin celle. Det var et lille værelse på en seks fod i firkant med et lille vindue og en dør i den af det svagt skrånende tag dannede væg. Flere tagrender med dyrehoveder syntes at bøje sig hen imod hende og at strække hals for at se på hende igennem vinduet. Ved randen af taget så hun det øverste af tusinde skorstene, der udspyede røgen fra bålene i alle Paris' huse. Det var et trist syn for den stakkels sigøjnerske, for hittebarnet, for den dødsdømte, for det ulykkelige væsen, der hverken havde fædreland, familie eller arne.

Lige som tanken om, hvor alene hun stod her i verden, sådan dukkede op i hende smerteligere end nogen sinde før, følte hun et loddent og skægget hoved stryge sig op ad hendes hænder og knæ. Hun fo'r sammen – alt gjorde hende angst nu – og så, hvad det var. Det var den stakkels ged, den kvikke Djali, der var smuttet efter hende, da Quasimodo splittede Charmolues folk, og som nu havde ligget ved hendes fødder og ødslet sine kærtegn på hende i næsten en time uden at opnå så meget som et blik. Sigøjnersken dækkede den med kys. "O, Djali," sagde hun, "hvor har jeg kunnet glemme dig? Du tænker dog altid på mig. O, du er ikke utaknemlig!" Og i det samme var det, som om en usynlig hånd tog den vægt bort, der så længe havde holdt hendes tårer tilbage i hendes hjerte. Hun kom til at græde, og alt som hendes tårer randt, følte hun, hvordan hendes smerte tabte sin værste brod og bitterhed.

Da det blev aften, fandt hun, at måneskinnet var så smukt, at hun gik igennem det høje galleri, der løber rundt om kirken.

Hun følte nogen lindring derved, for Jorden syntes hende så rolig, set fra denne højde.

3. Døv

Næste morgen, da hun vågnede, mærkede hun, at hun havde sovet. Det overraskede hende. Det var så længe siden, hun sidst havde sovet, at hun var blevet vænnet af med det. Den opgående sol sendte en fornøjelig stråle ind igennem hendes vindue, lige i ansigtet på hende. Samtidig med solen så hun imidlertid noget andet ved vinduet, som gjorde hende angst: det var Quasimodos ulykkelige ansigt. Hun lukkede uvilkårligt øjnene igen, men forgæves. Hun syntes stadig, hun igennem sit rosenrøde øjenlåg så dette gnomfjæs med det ene øje og den tandløse mund. Så hørte hun, mens hun endnu stadig lå med lukkede øjne, en rå stemme sige overmåde blidt:

"I skal ikke være bange. Jeg er Jeres ven. Jeg kom for at se Jer sove. Det kan ingen fortræd gøre Jer, at jeg kommer og ser på Jer, mens I sover, vel? Hvad kan det gøre Jer, at jeg er der, når I har øjnene lukkede? Nu skal jeg gå min vej. Nu har jeg sat mig ned bag muren. Nu kan I godt slå øjnene op."

Den tone, hvori han sagde disse ord, var endnu mere klagende end selve ordene. Sigøjnersken slog rørt øjnene op. Han stod virkelig ikke længere ved vinduet. Hun gik hen til det og så den stakkels pukkelryg sidde og krybe sammen i en bedrøvet og resigneret stilling. Hun gjorde sig umage for at overvinde den modbydelighed, han indgød hende.

"Kom," sagde hun blidt. Quasimodo sluttede af hendes læbers bevægelse, at hun jog ham bort. Han rejste sig og trak sig haltende tilbage, langsomt og med bøjet hoved uden så meget som at fæste sit blik, der var fuldt af fortvivlelse, på den unge pige. "Men så kom dog," råbte hun. Men han blev ved at fjerne

sig fra hende. Så gik hun ud af cellen, løb hen til ham og tog ham i armen. Da Quasimodo følte hendes hånd på sin arm, kom han til at ryste over hele kroppen. Han så op på hende med et bedende blik, og da han så, at hun drog ham nærmere til sig, strålede hans ansigt af glæde og ømhed. Hun ville have ham med ind i sin celle, men han holdt fast på, at han ville blive udenfor.

"Nej, nej," sagde han, "uglen kommer ikke i lærkens rede."

Så satte hun sig sirligt ned på sit leje med den sovende ged ved sine fødder. De så nogle øjeblikke på hinanden uden at røre sig, hun den personificerede ynde, han den personificerede grimhed. Hvert øjeblik opdagede hun noget nyt hæsligt på Quasimodo. Hendes blik vandrede fra de krumme knæ til den puklede ryg og fra den puklede ryg til det ene øje. Hun kunne ikke forstå, at det var muligt, at der kunne eksistere et så vanskabt menneske. Der var imidlertid en sådan sørgmodighed og blidhed over ham, at hun begyndte at finde sig til rette med hans grimhed.

Han brød først tavsheden.

"I sagde altså, at jeg måtte komme igen?"

Hun nikkede og sagde: "Ja."

Han forstod nikket.

"Ak," sagde han, og det var, lige som han ikke kunne få sig til at tale ud. "Jeg skal sige Jer … jeg er døv."

"Stakkels menneske!" råbte sigøjnersken med et udtryk af kærlig deltagelse.

Han smilede bedrøvet.

"I mener, at det manglede blot, ikke sandt? Ja, jeg er døv. Sådan har jeg det nu en gang. Det er skrækkeligt, ikke sandt? I

er så smuk!"

Der var i den tone, hvori den ulykkelige sagde dette, en så dyb følelse af hans elendighed, at hun ikke kunne få et ord over sine læber. Han havde jo for øvrigt heller ikke kunnet høre det. Han fortsatte:

"Jeg har aldrig før så tydelig som nu set, hvor grim jeg er. Når jeg sammenligner mig med Jer, ynker jeg mig selv, stakkels uhyre, som jeg er! Jeg må tage mig ud for Jer som et dyr, ikke? ... I, I er en solstråle, en dugdråbe, et fuglekvidder – jeg er noget gyseligt noget, hverken menneske eller dyr, noget, jeg ved ikke hvad, hårdere, hæsligere og mere trådt under fode end en flintesten."

Han brast i latter, og en mere hjerteskærende latter har ingen hørt. Han fortsatte:

"Ja, jeg er døv, men I kan tale med fagter og tegn. Jeg har en herre, som taler med mig på den måde. Og jeg vil meget hurtigt lære at kende Jeres ønsker på Jeres læber og i Jeres blik."

"Nu vel," sagde hun smilende, "sig mig da, hvorfor I har frelst mig."

Han så opmærksomt på hende, mens hun talte.

"Jeg forstår Jer," svarede han. "I spørger, hvorfor jeg har frelst Jer. I har glemt en ulykkelig, som en nat prøvede på at bortføre Jer, en ulykkelig, som I dagen efter selv kom til hjælp i den skammelige gabestok. En dråbe vand, en smule medlidenhed, det er mere, end jeg kan gengælde med hele mit liv. I har glemt denne ulykkelige, men han husker Jer."

Hun hørte dybt rørt på ham. Der perlede en tåre i klokkerens øje, men den faldt ikke. Han syntes at sætte en vis ære i at trænge den tilbage.

"Hør," sagde han, da han ikke længere var bange for, at denne tåre skulle rulle ned ad hans kind, "vi har meget høje tårne her. Den, der faldt ned fra dem, ville være død, inden han nåede stenbroen. Når som helst I ønsker, at jeg skal styrte mig ned her fra, behøver I blot sige et ord, ja, et blik er mig nok."

Han rejste sig. Dette sælsomme væsen vakte sigøjnerskens deltagelse, hvor ulykkelig hun end selv var. Hun gav ham et vink, at han skulle blive.

"Nej, nej," sagde han, "jeg bør ikke blive for længe. Jeg føler mig ikke til pas her. Det er blot af medlidenhed, at I ikke vender øjnene bort fra mig. Jeg går et sted hen, hvor jeg kan se Jer, uden at I ser mig. Det er bedre."

Han trak en lille metalpibe op af sin somme.

"Når I trænger til mig," sagde han, "når I vil have, at jeg skal komme, når I ikke føler alt for stor afsky ved at se mig, pib så i denne. Den lyd kan jeg høre."

Han lagde piben på jorden og løb sin vej.

4. Sandsten og krystal

Den ene dag gik efter den anden.

Der kom lidt efter lidt igen ro i Esmeraldas sjæl. Et overmål af smerte holder sig lige så lidt som et overmål af glæde længe. Menneskehjertet kan ikke længe holdes i spænding; sigøjnersken havde lidt så meget, at der nu kun var sløvhed tilbage.

Samtidig med trygheden var håbet vendt tilbage i hendes sjæl. Hun var uden for samfundet, uden for livet, men hun havde en ubestemt følelse af, at det måske ikke ville være umuligt at vende tilbage dertil. Hun var som en, der er død, men har beholdt en nøgle til sin grav i baghånden.

Lidt efter lidt forsvandt de frygtelige syner, der så længe havde pint hende, alle de gruelige skikkelser som Pierrat Torterue, Jacques Charmolue, ja, om det så var præsten, udviskedes af hendes sjæl.

Og så levede Phoebus, det var hun sikker på, hun havde set ham. Phoebus' liv var hende et og alt. Efter den række skæbnesvangre stød, der havde bragt alt i hende til at ramle sammen, havde hun genfundet en ting, en følelse, der var blevet stående i hendes sjæl, hendes kærlighed til kaptajnen. For kærligheden er som et træ, den skyder nye skud af sig selv, den slår sine rødder dybt i hele vort væsen og vedbliver ofte at grønnes i et hjerte, der ligger i ruiner.

Og så er der det uforklarlige, at jo blindere denne lidenskab er, des mere hårdnakket er den. Den er aldrig fastere, end når den savner al grund i sig selv.

Esmeralda tænkte ganske vist ikke på kaptajnen uden bitterhed. Det var ganske vist skrækkeligt, at han også var blevet ført bag lyset, at han havde troet dette umulige, at han havde kunnet tro, at den, der ville have ofret tusinde liv for ham, havde rettet et dolkestød imod ham. Men hun kunne dog ikke gå alt for hårdt i rette med ham for det. Havde hun ikke selv tilstået sin brøde? Var ikke hun, den svage kvinde, bukket under for torturen? Det var altså for så vidt hendes egen skyld. Hun burde hellere have ladet sine negle rive ud end lade sig fravriste et sådant ord. Når hun blot fik Phoebus at se en eneste gang, ville der ikke behøves mere end et ord, et blik for at rive ham ud af vildfarelsen, for at vinde ham tilbage, det tvivlede hun ikke på. Hun beroligede også sig selv med hensyn til adskillige mærkelige omstændigheder, såsom det træf, at Phoebus var, hvor han var, den dag, hun stod skrifte, og at han var sammen med den unge pige. Det var uden tvivl hans søster. Det var en tåbelig forklaring, men hun slog sig til tåls med den, fordi hun trængte til at tro, at Phoebus endnu elskede hende og kun hende. Havde han ikke svoret hende kærlighed? Hvad behøvedes der vel mere, så enfoldig og lettroende, som hun var? Og var det ikke snarere hende end ham, der havde skinnet imod sig i denne sag? Hun ventede altså. Hun håbede.

Hertil kom, at kirken, denne umådelige kirke, der omgav hende på alle sider, beskyttede og frelste hende, at den selv var et mægtigt middel til at bringe hende i ro. De højtidelige linjer i denne arkitektur, det religiøse præg, der var over alle de genstande, den unge pige så omkring sig, de fromme og rene tanker, der så at sige vældede ud af alle dens stens porer, virkede ubevidst på hende. Der lød også i bygningen toner, som

rummede en sådan velsignelse og en sådan majestæt, at de dyssede denne syge sjæl i ro. Præsternes ensformige sang, menighedens responsorier, som snart var så dæmpede, at øret knapt opfattede dem, snart rungede som en torden, glasrudernes harmoniske klirren, orglet, der bruste som hundrede basuner, de tre klokketårne, der summede som kuber med store bier, hele dette orkester, som uophørligt udførte en vældig skala, der steg og sank fra en talrig mængde til et klokketårn, døvede hendes hukommelse, hendes fantasi og hendes smerte. Især dyssede klokkerne hende til ro, det var, som disse vældige sangere udgød et mægtigt magnetisk fluidum over hende i brede strømme.

Hver gang solen gik ned, fandt den hende da også roligere, mindre bleg og åndende friere. Efterhånden, som sårene i hendes sjæl lukkede sig, blomstrede hendes ynde og skønhed atter frem på hendes åsyn, men mere samlet og rolig. Hendes gamle sind vendte også tilbage, endog noget af hendes gamle munterhed, hendes smukke grimasse, hendes kærlighed til geden, hendes lyst til at synge, hendes blufærdighed. Hun klædte sig hver morgen på i en krog af sin celle af frygt for, at en eller anden fra en af kvistene i nabolaget skulle se hende gennem vinduet.

Når hun havde tid til det for at tænke på Phoebus, tænkte sigøjnersken ind imellem på Quasimodo. Han var det eneste bånd, det eneste forbindelsesled, der var tilbage imellem hende og menneskene, imellem hende og de levende. Den ulykkelige! Hun var endnu mere afskåret fra verden end Quasimodo. Hun kunne ikke blive klog på den sælsomme ven, tilfældet havde givet hende. Hun bebrejdede sig tit, at hendes taknemmelighed

ikke var stor nok til at bringe hende til at lukke øjnene, men det var afgjort, at hun ikke kunne vænne sig til den stakkels klokker. Han var for hæslig.

Hun havde ladet den pibe, han havde givet hende, blive liggende på gulvet. Det hindrede nu ikke Quasimodo i at vise sig fra tid til anden de første dage. Hun gjorde sig så megen umage som muligt for ikke at vende sig fra ham med alt for megen uvilje, når han kom for at bringe hende sin kurv med levnedsmidler eller en krukke vand, men han opfattede stadig den ringeste bevægelse af den art, og så gik han bedrøvet bort.

En gang kom han, lige som hun sad og kælede for Djali. Han blev nogle øjeblikke tankefuld stående over for den smukke gruppe. Omsider sagde han, rystende på sit svære og vanskabte hoved:

"Det er min ulykke, at jeg ligner et menneske for meget. Jeg ville ønske, jeg helt var skabt som et dyr, som geden der."

Hun så forbavset på ham.

Han svarede på dette blik:

"O, jeg ved nok hvorfor."

Og så gik han.

En anden gang viste han sig i døren til cellen, som han aldrig betrådte, netop som Esmeralda var ved at synge en gammel spansk ballade, hvis ord hun ikke forstod, men som var blevet i hendes øre, fordi sigøjnerskerne havde sunget hende i søvn med den, da hun var et lille barn. Ved synet af den hæslige skikkelse, der dukkede så pludselig op midt i hendes sang, brød den unge pige af med en uvilkårlig bevægelse, der vidnede om, hvor forskrækket hun var blevet. Den ulykkelige klokker kastede

sig på knæ på tærsklen og foldede sine store, uformelige hænder med en bedende mine.

"O," sagde han i en smertelig tone, "jeg besværger Jer, bliv ved, og jag mig ikke bort." Hun ville ikke såre ham, og rystende over hele kroppen begyndte hun igen at synge. Efterhånden tabte hendes skræk sig imidlertid, og hun gav sig helt hen i indtrykket af den tungsindige og slæbende melodi, hun sang. Han blev liggende på knæ med foldede hænder, som om han bad, opmærksom, næsten uden at trække vejret, med blikket fæstet på sigøjnerskens strålende øjne. Det var, som om han lyttede hendes sang ud af hendes øjne.

Igen en anden gang kom han til hende med en forlegen og frygtsom mine. "Hør," sagde han med en kraftanstrengelse, "jeg har noget at sige Jer." Hun vinkede ad ham, at hun hørte efter. Så gav han sig til at sukke, åbnede munden halvt, syntes et øjeblik at ville tale, men så blot på hende, rystede på hovedet og gik så langsomt bort med hånden for panden til stor forbavselse for sigøjnersken.

Iblandt de sælsomme skikkelser, der var udhuggede i muren, var der en, som han nærede en ganske særlig forkærlighed for, og som han ofte syntes at veksle broderlige blikke med. En gang hørte sigøjnersken ham sige til den:

"Å, hvorfor er jeg ikke af sten som du!"

Endelig en morgen var Esmeralda gået helt ud til kanten af taget og stod og så ned på pladsen ud over St. Jean le Ronds spidse tag. Quasimodo stod bag ved hende. Han stillede sig med vilje således for så meget som muligt at skåne den unge pige for den ubehagelighed at se ham. Pludselig fo'r sigøjnersken sammen, en tåre og et glædeslyn funklede på en

gang i hendes øjne, hun knælede ned ved randen af taget og strakte fuld af sjælekval sine arme ud imod pladsen, idet hun råbte: "Phoebus! Kom! Kom! Et ord, blot et eneste ord, for Gud i Himlens skyld! Phoebus! Phoebus!" Der var i hendes stemme, i hendes ansigt, over hendes bevægelser, over hele hendes person et hjerteskærende udtryk som over en skibbruden, der i sin nød vinker ad et skib, som uden at ænse noget glider forbi langt ude i horisonten.

Quasimodo bøjede sig ud over taget og så, at den, til hvem denne ømme, fortvivlede bøn blev rettet, var en ung mand, en høvedsmand, en smuk kavaler strålende af våben og stads. Han lod sin hest gøre kaprioler, idet han red forbi der nede på pladsen, og hilste med sin vajende fjerbusk en smuk dame, der stod på en balkon og smilede til ham. Officeren kunne for øvrigt ikke høre den ulykkelige, der kaldte på ham. Han var for langt borte.

Men den stakkels døve opfattede hendes råb. Han drog et dybt suk. Han vendte sig om. Hans hjerte svulmede af alle de tårer, han trængte tilbage. Han greb sig krampagtig i hovedet med sine knyttede næver, og da han trak dem tilbage der fra, var der en håndfuld røde hår i hver.

Sigøjnersken gav ikke agt på ham. Han sagde sagte og tænderskærende:

"Fordømt! Sådan må man altså være. Man behøver blot at være smuk udenpå!"

Hun lå imidlertid stadig på knæ og råbte i den stærkeste sindsbevægelse:

"O se, nu stiger han af hesten! – Han går ind i huset der! – Phoebus! – Phoebus! – han hører mig ikke! ... Phoebus ... O, at

den onde kvinde skal tale til ham på samme tid som jeg! Phoebus! ... Phoebus! ..."

Den døve så på hende. Han forstod hendes minespil. Den stakkels klokker fik tårer i øjet, men han holdt dem tilbage. Pludselig rykkede han hende blidt i ærmet. Hun vendte sig om. Han havde påtaget sig en rolig mine og sagde:

"Skal jeg gå ned og hente ham?"

Hun udstødte et skrig af glæde.

"O ja, gå! Løb! Skynd dig! Kaptajnen! Kaptajnen! Hent ham, og jeg elsker dig!"

Hun slog armene om hans knæ. Han kunne ikke lade være at ryste bedrøvet på hovedet.

"Jeg skal hente ham," sagde han med svag røst. Derpå vendte han hovedet bort og ilede med lange skridt ind på trappen halvkvalt af hulken.

Da han kom ned på pladsen, så han kun den smukke hest, der stod bundet uden for porten til huset Gondelaurier. Kaptajnen var lige gået derind.

Han så op på kirkens tag. Esmeralda var der endnu på det samme sted i den samme stilling. Han rystede bedrøvet på hovedet ad hende. Derpå stillede han sig med ryggen op ad en af afviserne uden for husets port, bestemt på at vente, til kaptajnen kom ud.

Det var for familien Gondelaurier en af de festdage, der går forud for et bryllup. Quasimodo så mange mennesker gå derind, men ingen komme ud. Nu og da så han op på kirketaget. Sigøjnersken rørte sig lige så lidt af pletten som han. En staldkarl kom og løste hesten og trak den ind i stalden.

Således gik hele dagen. Quasimodo stod stadig ved afviseren, Esmeralda lå knælende oppe på taget, og Phoebus lå uden tvivl for Fleur-de-Lys' fødder.

Omsider faldt natten på, en mørk nat uden måneskin. Det nyttede ikke, hvor meget Quasimodo stirrede på Esmeralda. Hun var snart kun at skimte som et hvidt punkt i tusmørket. Så forsvandt også det. Alt var sort.

Quasimodo så vinduerne på forsiden af huset Gondelaurier blive oplyste fra øverst til nederst. Han så de andre vinduer på pladsen blive oplyste det ene efter det andet. Han så alle lysene blive slukkede, for han blev stående på sin post hele aftenen. Officeren kom ikke ud. Da de sidste folk på gaden var gået hjem, da lysene i alle de andre vinduer var blevet slukket, stod Quasimodo der endnu ganske alene, fuldstændig hyllet i mørke. Der var den gang ingen lygter i Notre Dame kirkens forgård.

Vinduerne i huset Gondelaurier var imidlertid oplyste endnu efter midnat. Quasimodo, som stod og passede på alt med spændt opmærksomhed og ikke rørte sig, så en mængde skygger af livlige og dansende mennesker glide forbi de brogede ruder, der spillede i tusinde farver. Havde han ikke været døv, ville han, alt som det indslumrede Paris' støj forstummede, tydeligere og tydeligere have hørt latter og musik, festlig larm fra huset Gondelaurier.

Henved klokken et begyndte gæsterne at gå. Quasimodo så dem, hyllet i mørke, som han var, komme ud af den af fakler oplyste port, men kaptajnen kom ikke.

Han var opfyldt af sørgelige tanker. Nu og da så han ud i luften som en, der keder sig. Store sorte, tunge, sønderrevne,

revnede skyer hang som hængekøjer af flor under nathimlens stjernebesåede hvælving. Det var som himlens spindelvæv.

Pludselig så han glasdøren ud til balkonen, hvis stenrækværk sprang frem over hans hoved, hemmelighedsfuldt blive åbnet. To personer trådte ud, og den skrøbelige glasdør blev sagte lukket efter dem. Det var en mand og en kvinde. Det lykkedes kun med møje Quasimodo i manden at genkende den smukke kaptajn og i kvinden den unge dame, han om morgenen havde set hilse på officeren fra balkonen. Der var bælgmørkt, og et dobbelt skarlagenrødt forhæng, der var blevet trukket for døren samtidig med, at den blev lukket, hindrede lyset inde fra værelset i at trænge der ud.

Den unge mand og den unge pige syntes, så vidt vor døve, der ikke forstod et eneste ord af, hvad de sagde, kunne skønne, at fordybe sig i en meget øm samtale. Det lod til, at den unge pige havde givet officeren lov til at slå sine arme om hendes liv, og at hun kun gjorde svag modstand imod, at han kyssede hende.

Quasimodo var nede fra sin plads vidne til dette optrin, der tog sig så meget smukkere ud, som det ikke var bestemt til at ses. Det var med bitre følelser han så på denne lykke og skønhed. Når alt kom til alt, var naturen ingenlunde stum i den stakkels djævel, og hvor forvreden hans rygrad end var, var der ikke mindre liv i den end i ethvert andet menneskes. Han tænkte på den usle lod, Forsynet havde tildelt ham, på, at kvinden, kærligheden og dens vellyst evigt ville glide ham forbi, og på, at han aldrig ville opnå andet end at se på andres lykke. Men hvad der skar ham mest i hjertet ved dette syn, hvad der blandede hans personlige ærgrelse med harme, var tanken om,

hvad sigøjnersken ville lide, hvis hun så det. Natten var nu ganske vist meget mørk, Esmeralda meget langt borte, hvis hun, hvad han ikke tvivlede på, var blevet, hvor hun var, og det var kun lige netop, at han selv kunne skelne det forelskede par på balkonen. Det trøstede ham.

Deres samtale blev imidlertid mere og mere livlig. Den unge dame syntes at bønfalde officeren om ikke at forlange mere af hende. Quasimodo kunne ikke skelne andet end den unge piges smukke foldede hænder, hendes grådblandede smil, hendes himmelvendte blikke og så kaptajnens øjne, der så lidenskabeligt på hende.

Heldigvis – for den unge piges modstand blev svagere og svagere – gik balkondøren pludselig op, og en gammel dame viste sig i den. Den unge pige lod til at blive forvirret, officeren satte et fortrædeligt ansigt op, og de gik ind i stuen alle tre.

Et øjeblik efter stampede en hest i porten, og den strålende officer red hyllet i sin kappe hurtigt forbi Quasimodo.

Klokkeren lod ham komme om gadehjørnet. Derpå gav han sig til at løbe efter ham med en abes behændighed, idet han råbte:

"Hejda, kaptajn!"

Kaptajnen standsede.

"Hvad vil du mig, slyngel?" sagde han, da han i mørket fik øje på den bovlamme skikkelse, der humpede hen imod ham.

Ouasimodo var imidlertid nået helt hen til ham og havde dristigt grebet hans hest i tøjlen.

"Følg mig, kaptajn. Der er en, som vil tale med Jer."

"Guds død!" brummede Phoebus, "det var da en fæl forpjusket fugl. Det kommer mig for, som jeg har set ham før et eller andet

steds. Nå du, kan du slippe min hests tøjle, hvad?"

"Spørger I mig nu, hvem det er, kaptajn?" svarede den døve.

"Jeg siger, at du skal slippe min hest," sagde Phoebus utålmodig. "Hvad mener din slyngel med sådan at hænge dig i min hests pandebånd? Tager du min hest for en galge?"

Ouasimodo begyndte, langt fra at slippe hesten, tvært imod at trække den tilbage. Da han ikke kunne begribe, hvorfor kaptajnen gjorde modstand, skyndte han sig at sige:

"Kom, kaptajn, det er en kvinde, der venter Jer – en kvinde, som elsker Jer," tvang han sig til at tilføje.

"Det var en løjerlig skurk," sagde kaptajnen. "Mener du, at jeg er forpligtet til at rende efter alle de fruentimmer, der elsker mig, eller som siger det? ... Og sæt nu, hun har lige sådant et uglefjæs som dit? ... Sig til den, der har sendt dig, at jeg skal giftes, og at hun kan gå fanden i vold."

"Hør," råbte Quasimodo, i den tro, at et eneste ord var nok til at overvinde hans betænkeligheder, "følg med, herre. Det er sigøjnersken, I ved nok."

Dette ord gjorde et stærkt indtryk på Phoebus, men ikke det, den døve havde ventet. Læseren mindes måske, at vor tapre officer havde trukket sig tilbage med Fleur-de-Lys, nogle øjeblikke før Quasimodo frelste den dødsdømte fra Charmolues kløer. Ved alle senere besøg i huset Gondelaurier havde han vel vogtet sig for at tale om denne kvinde, som det, når alt kom til alt, var ham pinligt at tænke på, og Fleur-de-Lys havde for sit vedkommende fundet det klogest ikke at fortælle ham, at sigøjnersken var i live. Phoebus troede altså, at den stakkels "Similar" var død, og at hun allerede havde været det en måneds tid eller to. Hertil kommer, at kaptajnen allerede i nogle

øjeblikke havde tænkt på, hvor bælgmørkt det var, på det sælsomme sendebuds unaturlige grimhed og på hans gravrøst, at det var over midnat, at gaden var ganske øde ligesom den aften, da munkespøgelset tiltalte ham, og at hans hest prustede ved synet af Quasimodo.

"Sigøjnersken!" råbte han næsten forskrækket. "Kommer du da fra den anden verden?"

Og han greb om fæstet på sin dolk.

"Skynd Jer! Skynd Jer!" sagde den døve, idet han søgte at trække hesten med sig. "Denne vej."

Phoebus drev ham væk med et dygtigt spark i brystet.

Quasimodos øje funklede. Han gjorde en bevægelse som for at styrte sig over kaptajnen. Derpå sagde han, idet han gjorde sig stiv:

"O, hvor I er lykkelig, at der er én, som elsker Jer!"

Han lagde eftertryk på ordet *en*, og idet han slap hestens tøjle, sagde han:

"Så rid da!"

Phoebus jog med en ed sporerne i siderne på sin hest. Quasimodo så ham forsvinde i mørket.

"O," sagde den stakkels døve ganske sagte, "at vise sligt fra sig!"

Han gik atter ind i Notre Dame, tændte sin lampe og steg op i tårnet. Som han havde formodet, lå sigøjnersken endnu stadig på det samme sted. Så snart hun fik øje på ham, løb hun hen imod ham.

"Alene!" råbte hun, idet hun vred sine smukke hænder i smerte.

"Jeg kunne ikke finde ham," sagde Quasimodo koldt.

"Du burde have ventet på ham hele natten," sagde hun heftigt.

Han så hendes vrede og forstod bebrejdelsen.

"Jeg skal passe bedre på ham en anden gang," sagde han, idet han bøjede hovedet.

"Gå!" sagde hun.

Han gik. Hun var vred på ham. Hun måtte hellere have mishandlet ham, end at han skulle have voldt hende sorg. Al smerte ville han beholde for sig selv.

Fra den dag af så sigøjnersken ham ikke mere. Han holdt op med at komme til hendes celle. Hun skimtede i det højeste nu og da klokkerens skikkelse på toppen af et af tårnene, hvorfra han sørgmodig stirrede ned på hende, men så snart hun opdagede ham, forsvandt han.

Hun var for øvrigt ikke synderlig bedrøvet over, at den stakkels pukkelryggede således frivilligt blev borte. I grunden var hun glad over det, og Quasimodo gjorde sig da heller ingen illusioner i så henseende.

Hun så ham ikke mere, men hun mærkede, at der færdedes en god ånd omkring hende. En usynlig hånd bragte hende levnedsmidler, mens hun sov. En morgen fandt hun et fuglebur i sit vindue. Der var oven over hendes celle anbragt et billedhuggerarbejde, som indgød hende angst. Hun havde mere end en gang sag det til Quasimodo. En morgen – for alt sådan noget skete om natten – så hun det ikke mere, det var knust. Den, der var klatret op til dette billedhuggerarbejde, havde ikke kunnet undgå at sætte sit liv på spil.

Undertiden hørte hun om aftenen fra skærmen over et af klokketårnets glamhuller en stemme synge en trist og sælsom

sang som for at dysse hende i søvn. Det var vers uden rim, som en døv digter dem.

> Se ej på ansigtet, se kun på hjertet, o pige – tit har fager mand et vanskabt hjerte – der er hjerter, som ej kender til troskab.
>
> Fyrren er ikke fager, o pige – ikke fager og fin som poplen – men den står grøn ved midvinters tid.
>
> Ak, hvad hjælper det, alt, hvad jeg siger! – Hvad der er hæsligt, har ingen ret til at være – skønhed elsker kun skønhed, og våren – vender den barske vinter ryggen.
>
> Skønhed er fuldkommen – skønhed er mægtig til alt - skønhed alene lever ej livet halvt.
>
> Ravnen flyver om dagen, og uglen om natten – svanen flyver om dagen og natten.

En morgen, da hun vågnede, så hun to vaser fulde af blomster i sit vindue. Den ene var af krystal, meget smuk og strålende, men revnet. Vandet, der havde været i den, var sivet ud, og blomsterne var visne, den anden var af sandsten, plump og simpel, men vandet var i den, og blomsterne havde holdt sig friske og smukke.

Jeg ved ikke, om hun forbandt nogen tanke med dette, men Esmeralda tog den visne buket og bar den ved brystet hele dagen.

Den dag hørte hun ikke sangen fra tårnet.

Det tog hun sig ikke nær. Hun tilbragte dagene med at kæle med Djali, med at holde udkig med huset Gondelauriers port,

med at tale sagte med Phoebus og med at kaste sit brød til svalerne.

Hun hverken så eller hørte mere til Quasimodo. Den stakkels klokker var som forsvundet fra kirken. En nat, da hun ikke kunne sove, men lå og tænkte på sin smukke kaptajn, hørte hun imidlertid en sukke tæt ved hendes celle. Hun stod forskrækket op og så ved månens skær en uformelig masse ligge uden for døren. Det var Quasimodo, der sov på stenfliserne.

5. Nøglen til den røde port

Rygtet om, på hvilken vidunderlig måde sigøjnersken var blevet frelst, var imidlertid nået til ærkediakonen. Han vidste ikke selv, hvad han følte, da han fik det at vide. Han havde fundet sig til rette med Esmeraldas død. Han var for så vidt kommet til ro, som han havde lidt den bitrest mulige smerte. Menneskehjertet – hr. Claude havde grublet over den slags ting – menneskehjertet kan kun rumme et vist mål af fortvivlelse. Når svampen er fuld af vand, kan havet rulle hen over den, uden at der kommer en dråbe mere ind i den.

Esmeralda var død, svampen var fuld, hr. Claude var færdig med alt her på Jorden. Men at vide, at hun var i live, og Phoebus med, det var det samme som at kvalerne, rystelserne, sindsbevægelserne, livet begyndte forfra. Claude var træt af alt dette.

Da han fik denne tidende, lukkede han sig inde i sin celle i klosteret. Han indfandt sig hverken ved kapitelmøderne eller ved gudstjenesten. Han lukkede døren for alle, selv for biskoppen. Sådan holdt han sig indemuret i flere uger. Man troede, han var syg. Det var han i virkeligheden også.

Hvad tog han sig for, mens han således spærrede sig inde? Hvad var det for tanker, den ulykkelige kæmpede med? Førte han den sidste kamp med sin frygtelige lidenskab? Rugede han over en sidste plan til at styrte hende i døden og sig selv i fordærvelse?

Hans Jehan, hans elskede broder, hans forkælede barn kom en gang og bankede på hans dør, bandede og bad, sagde sit navn ti gange. Claude lukkede ikke op.

Han tilbragte hele dage med ansigtet presset op imod ruderne i sit vindue. Fra dette vindue kunne han se over i Esmeraldas celle. Han så hende ofte alene med sin ged, undertiden også sammen med Quasimodo. Han så, hvor omhyggelig den usle døve var for sigøjnersken, hvor lydig han var hende, hvilken ømhed og underdanighed der var i hans væsen. Han mindedes – for han havde en god hukommelse, og intet martrer den skinsyge mere end hans hukommelse – han mindedes det sælsomme blik, hvormed klokkeren en aftenstund havde set på danserinden. Han spurgte sig selv, hvad der kunne have drevet Quasimodo til at frelse hende. Han var vidne til tusinde små optrin imellem sigøjnersken og den døve, hvis minespil, set på afstand og fortolket af hans lidenskab, syntes ham meget ømt. Han havde ingen tro til kvindernes sære væsen. Så følte han uklart, hvordan der vågnede en skinsyge i ham, som han aldrig havde ventet, en skinsyge, der fik ham til at rødme af skamfuldhed og harme. "Det fik endda være med kaptajnen, men denne!" Denne tanke gjorde ham helt forstyrret.

Hans nætter var forfærdelige. Fra det øjeblik af, da han fik at vide, at sigøjnersken var i live, var de gyselige forestillinger om spøgelser og graven, som han havde været besat af en hel dag igennem, forsvundet, og hans kød martrede ham atter. Han vred sig på sit leje i bevidstheden om, at den unge pige var ham så nær.

Hver nat foregøglede hans vanvittige fantasi ham Esmeralda i alle de stillinger, der havde fået blodet til at syde i hans årer. Han så hende ligge henstrakt over den myrdede kaptajn med lukkede øjne, det skønne nøgne bryst dækket med Phoebus'

blod – det var det salige øjeblik, da ærkediakonen havde trykket det kys på hendes blege læber, som den ulykkelige havde følt som en svidende glød, skønt hun var halvvejs død. Han så hende atter blive afklædt af bødlernes rå hænder, så hende stikke sin blottede fod i den spanske støvle med dens jernskruer – denne lille fod, dette fine, runde ben, dette trinde, hvide knæ. Han så atter dette elfenbenshvide knæ, det eneste af benet, der ikke omsluttedes af torturbødlernes frygtelige marterredskab. Han så endelig den unge pige i bar særk, med strikken om halsen, med nøgne skuldre, nøgne fødder, næsten helt nøgen, som han havde set hende den sidste dag. Disse vellystvækkende billeder fik ham til krampagtigt at knytte sine hænder, mens det løb ham koldt ned ad ryggen.

En nat fik de hans jomfru- og præsteblod til at syde så forfærdelig i hans årer, at han bed i sin hovedpude, sprang ud af sengen, kastede en messeskjorte over sig og gik ud af sin celle med lampen i hånden, halvnøgen, ude af sig selv, med flammende øjne.

Han vidste, hvor han kunne tage nøglen til den røde port, der forbandt klosteret med kirken, og han bar, som vi ved, altid en nøgle til tårntrappen hos sig.

6. Mere om nøglen til den røde port

Esmeralda var den aften faldet i søvn i sin celle opfyldt af håb og søde tanker. Alt det forbigangne var glemt. Hun havde sovet en stund og drømte som sædvanlig om Phoebus, da hun syntes, at hun hørte en usædvanlig lyd. Hun sov let og urolig som en fugl, den mindste lyd vækkede hende. Hun slog øjnene op. Det var en meget mørk nat, men hun så alligevel ved vinduet et ansigt, der stirrede ind på hende. En lampe kastede sit skær over det. I samme øjeblik som skikkelsen så at Esmeralda havde opdaget den, pustede den lampen ud. Den unge pige havde imidlertid fået tid til at skimte den. Hun lukkede øjnene igen grebet af rædsel.

"O," sagde hun med svigtende stemme, "præsten!"

Al den ulykke, der var overgået hende, viste sig atter for hende som i et lynglimt. Hun sank tilbage på sit leje, iskold af skræk.

Et øjeblik efter var der noget, der rørte ved hende. Hun blev så forfærdet, at hun lysvågen og rasende for over ende i sengen.

Det var præsten, der havde sneget sig op til hende. Han slog begge sine arme om hende.

Hun ville skrige, men kunne ikke.

"Bort, uhyre! Bort, morder!" sagde hun med en skælvende røst, som næsten kvaltes af vrede og rædsel.

"Nåde! Nåde!" mumlede præsten, idet han trykkede sine læber på hendes skuldre.

Hun greb med begge hænder fat i den smule hår, der var på hans skaldede hoved og søgte at unddrage sig hans kys, som om det var et dyrs bid.

"Nåde!" gentog den ulykkelige. "Vidste du, hvordan min kærlighed til dig er! Der er ild, der er smeltet bly, der er tusinde knive i mit hjerte!"

Og han holdt hendes arme tilbage med overmenneskelig kraft.

Ude af sig selv skreg hun:

"Slip mig, eller jeg spytter dig i ansigtet!"

Han slap hende.

"Hån mig, slå mig, vær ond imod mig, gør, hvad du vil, men forbarm dig over mig, og elsk mig."

Hun slog ham som et rasende barn. Hun knyttede sine smukke hænder og slog ham i ansigtet med dem.

"Vig fra mig, dæmon!"

"Elsk mig! Elsk mig! Nåde!" skreg den stakkels præst, idet han væltede sig over hende og gengældte hendes slag med kærtegn.

Pludselig mærkede hun, at han var stærkere end hun.

"Vi må have en ende på det," sagde han tænderskærende.

Hun var overvældet og lå skælvende og sønderknust i hans arme, fuldstændig i hans vold. Hun følte en fræk hånd famle rundt på hendes legeme. Hun gjorde en sidste kraftanstrengelse og gav sig til at skrige: "Hjælp! Hjælp! En vampyr! En vampyr!"

Der kom ingen. Kun Djali var vågnet og brægede af angst.

"Ti stille!" stønnede præsten.

Pludselig, som hun således kæmpede med ham, stødte sigøjnerskens hånd imod noget koldt og metalagtigt, der lå på gulvet. Det var Quasimodos fløjte. Hun greb den krampagtigt, opfyldt af håb, førte den til munden og stødte så stærkt i den,

som hun kunne. Piben gav en klar, skarp, gennemtrængende syd.

"Hvad er det?" sagde præsten.

Næsten i samme nu følte han sig grebet og løftet op af en kraftig arm. Der var mørkt i cellen. Han kunne ikke se, hvem det var, der havde grebet ham, men han hørte tænder klapre af raseri, og det var lige netop lyst nok til at han kunne se et stort knivsblad funkle over sit hoved.

Præsten troede at genkende Quasimodo. Han gættede, at det ikke kunne være nogen anden. Han mindedes, at han, idet han trådte ind i cellen, var snublet over noget, der lå uden for døren. Da skikkelsen ikke sagde et ord, vidste han imidlertid ikke, hvad han skulle tro. Han kastede sig over den arm, der førte kniven, og råbte: "Quasimodo!" Han glemte i dette angstfulde øjeblik, at Quasimodo var døv.

I et nu var præsten kastet til jorden og følte et knæ hvile blytungt på sit bryst. På dette kantede knæ genkendte han Quasimodo, men hvad skulle han gøre? Hvordan skulle han give sig til kende for ham? Mørket gjorde den døve blind.

Han var fortabt. Den unge pige havde ingen medlidenhed med ham, hun var som en rasende huntiger, hun gjorde ikke det mindste for at frelse ham. Kniven var lige ved hans hoved. Øjeblikket var kritisk, pludselig syntes hans modstander imidlertid at betænke sig.

"Der må ikke komme blod på hende," sagde han med dump røst.

Nu var det uden for al tvivl, at det var Quasimodo.

Så følte præsten den plumpe hånd slæbe ham ved benene ud af cellen. Han skulle udenfor og dø.

Heldigvis for ham var månen stået op et øjeblik i forvejen.

Da de var kommet uden for cellens dør, faldt det blege månelys over præstens ansigt. Quasimodo stirrede på ham, han kom til at ryste, slap præsten og fo'r tilbage.

Sigøjnersken, der stod på tærsklen, så til sin overraskelse, hvordan de to mænd pludselig skiftede roller. Nu var det præsten, der truede, Quasimodo, der bad om nåde. Præsten overvældede ved fagter den døve med vrede og bebrejdelser, og til sidst gav han ham heftig et vink, at han skulle gå sin vej.

Den døve bøjede hovedet, derpå kastede han sig på knæ uden for sigøjnerskens dør.

"Herre," sagde han alvorlig og resigneret, "gør, hvad I vil, men dræb mig først."

Med disse ord rakte han præsten sin kniv. Præsten kastede sig ude af sig selv over den. Men den unge pige var hurtigere end han. Hun rev kniven ud af hænderne på Quasimodo og brast i en vanvittig latter.

"Kom nu!" sagde hun til præsten.

Hun svang kniven over sit hoved. Præsten vidste ikke, hvad han skulle gøre. Der var ingen tvivl om, at hun ville støde til.

"Du vover ikke at komme nærmere, din usling!" råbte hun. Derpå tilføjede hun med et ubarmhjertigt udtryk, vel vidende, at hendes ord ville trænge ind i præstens hjerte som tusinde gloende jern: "O, jeg ved, at Phoebus ikke er død!"

Præsten strakte Quasimodo til jorden med et spark og styrtede skælvende af raseri ind under hvælvingen.

Da han var borte, tog Quasimodo fløjten, der havde frelst sigøjnersken, op.

"Den er blevet rusten," sagde han, idet han rakte hende den. Derpå gik han.

Den unge pige, som var blevet i høj grad rystet af dette voldsomme optrin, faldt udmattet om på sit leje og brast i en voldsom gråd. Hendes himmel var atter blevet mørk.

Præsten famlede sig frem, til han atter nåede sin celle.

Det var ude med hr. Claude. Han var skinsyg på Quasimodo!

Han gentog med en tankefuld mine sine skæbnesvangre ord: "Ingen skal have hende!"

Tiende bog

1. Gringoire får flere gode ideer i Bernardinergaden

Efter at Pierre Gringoire havde set, hvilken vending hele denne sag tog, og at der afgjort ventede hovedaktørerne i komedien strikke, galge og andre ubehageligheder, havde han ikke lyst til at blande sig yderligere i den. Landstrygerne – som han fremdeles opholdt sig iblandt, fordi han var kommet til det resultat, at de til syvende dg sidst var det bedste selskab i hele Paris – landstrygerne nærede fortsat deltagelse for sigøjnersken, hvilket han fandt ganske naturligt, i betragtning af, at de som hun ikke havde andre udsigter end en gang at falde i hænderne på Charmolue og bødlerne, og ikke som han tumlede Pegasus i fantasiens regioner. Han havde hørt af dem, at hun, der i kraft af det knuste krus var hans gemalinde, var tyet ind i Notre Dame kirken, og det fornøjede ham, men han følte sig ikke så meget som fristet til at gå hen og se til hende. Han tænkte en gang imellem på den lille ged, men videre kom han ikke. For øvrigt gjorde han kraftkunster om dagen for at opretholde livet, og om natten arbejdede han på et klageskrift imod biskoppen af Paris. For han havde ikke glemt, at han var blevet gennemblødt af hjulene på hans møller, og bar fortsat nag til ham for dette. Han var også optaget af at skrive kommentarer til det skønne værk *De Cupa Petrarum* af Baudry-le-Rouge, biskop af Noyon og Tournay, der havde givet ham en så voldsom smag for arkitekturen, at den havde fortrængt hans lidenskab for hermetikken, skønt denne kun var en naturlig udvikling af den, idet der er en meget inderlig forbindelse imellem den hermetiske videnskab og (fri)mureriet. Gringoire

var simpelt hen gået over fra kærlighed til en idé til kærlighed til denne idés form.

En dag var han standset tæt ved St. Germain l'Auxerrois ved hjørnet af et hus, man kaldte Le For-l'Evêque, og som lå lige over for et andet, man kaldte Le For-le-Roi. Til dette For-l'Evêque hørte der et nydeligt kapel, der stammede fra det trettende århundrede, og hvis hovedfacade vendte ud til gaden. Gringoire undersøgte andægtigt dens billedhuggerarbejder. Han befandt sig netop i den tilstand af egoistisk, eksklusiv og ophøjet nydelse, i hvilken kunstneren ikke ser andet i verden end kunsten og ser verden i kunsten. Så følte han pludselig en hånd lægge sig tungt på hans skulder. Han vendte sig om. Det var hans fordums ven og lærer ærkediakonen.

Han blev ganske bestyrtet, for det var længe siden, han havde set ærkediakonen, og hr. Claude hørte til de højtidelige og lidenskabelige mennesker, som altid bringer en skeptisk filosof ud af ligevægt.

Ærkediakonen sagde foreløbig ingenting, så Gringoire havde tid til at se på ham i ro og mag. Han fandt, at hr. Claude havde forandret sig en hel del – han var gusten som en vintermorgen, huløjet og næsten hvidhåret. Omsider brød præsten tavsheden, idet han i en rolig, men iskold tone sagde:

"Hvordan har I det, mester Pierre?"

"I henseende til helbredet, mener I?" svarede Gringoire. "Å jo, det er, som man tager det. I det hele taget må jeg dog sige, at jeg har det ganske godt. Jeg overdriver ingenting, og I ved nok, mester, at efter Hippokrates består hemmeligheden ved at befinde sig vel i at *cibi, potus, somni, venus, omnia moderata sint*."

"I har altså ingen bekymringer, mester Pierre?" sagde ærkediakonen, idet han så stift på Gringoire.

"Nej, min tro om jeg har."

"Og hvad tager i Jer for for tiden?"

"Som I ser, mester, undersøger jeg snittet på disse sten og den måde, hvorpå dette basrelief er hugget."

Præsten smilede. Det var et af disse bitre smil, der kun fortrækker den ene mundvig.

"Og det morer Jer?"

"Det er mit paradis!" råbte Gringoire. Og idet han bøjede sig frem over billedhuggerarbejderne med en henrykt mine som en, der foreviser levende misfostre, fortsatte han: "Finder I for eksempel ikke, at dette basrelief er udført med stor dygtighed, akkuratesse og tålmodighed? Se på den lille søjle der. Har I nogen sinde på et kapitæl set finere blade, blade, som mejslen har kælet mere for? Se, her er tre hautrelieffer af Jean Maillevin. Det er ikke de skønneste værker, der stammer fra dette store genis hånd, men den naivitet, det fede udtryk, der er i ansigterne, der er i stillingerne og draperierne, og den ubestridelige ynde, der er over det hele til trods for alle fejl, gør alligevel disse småfigurer meget fornøjelige og meget fine, måske endog for meget. Synes I Ikke, det er morsomt?"

"Å jo," sagde præsten.

"Og så skulle I blot se kapellet indvendig!" blev digteren ved med snaksom begejstring. "Billedhuggerarbejder alle vegne. Der er så fuldt af dem som af blade i et kålhoved! Der er noget så andagtvækkende og ejendommeligt over apsis, at jeg aldrig har set mage anden steds."

Hr. Claude afbrød ham:

"I er altså lykkelig?"

"Ja, det er jeg på ære," svarede Gringoire ivrigt. "Jeg begyndte med at elske kvinderne, så kastede jeg min kærlighed på dyrene, og nu elsker jeg stenene. De er fuldkommen lige så morsomme som kvinderne og dyrene, og så er de mindre troløse."

Præsten strøg sig med hånden over panden. Det var hans sædvanlige gestus.

"Virkelig?"

"Ja, I kan stole på, man har fornøjelse af dem," sagde Gringoire. Han greb præsten, der lod ham gøre, hvad han ville, i armen og trak ham med ind i trappetårnet i For-l'Evêque. "Sikken en trappe! Jeg bliver glad, hver gang jeg ser den. Det er den simpleste og fortræffeligste trappe i hele Paris. Alle trinnene er skråt tilhugget nedentil. Dens skønhed og simpelhed består i den måde, hvorpå de skrå trin, der er en fod eller så brede, er anbragt oven på hinanden, indfattede, indlagte, indkilede, indrammede og indsugede i hinanden på en virkelig både solid og smagfuld måde."

"Og I ønsker ingenting?"

"Nej."

"Og angrer ingenting?"

"Jeg hverken ønsker eller angrer noget. Jeg har fået mit liv i lave."

"Hvad menneskene lægger i lave, bringer omstændighederne i ulave," sagde Claude.

"Jeg er en pyrrhonisk filosof," sagde Gringoire. "Jeg holder alting i ligevægt."

"Og hvad lever I af?"

"Jeg laver endnu af og til epopéer og tragedier, men den næringsvej, der indbringer mig mest, er den, I har set mig udøve, mester, at bære stolepyramider på tænderne."

"Det er en simpel næringsvej for en filosof."

"Det er dog også der ligevægten, det kommer an på," sagde Gringoire. "En tænker genfinder den i alt."

"Det ved jeg," sagde ærkediakonen.

Efter en pause fortsatte han:

"I er nu alligevel elendigt situeret."

"Elendig – ja, ulykkelig – nej."

I det samme hørtes der hestetrampen, og de så et kompagni kongelige bueskytter ride forbi enden af gaden med hævede lanser og officeren i spidsen. Det var et prægtigt ryttertog, og stenbroen gav genlyd under hestenes hovslag.

"Hvor I ser på den officer!" sagde Gringoire til ærkediakonen.

"Jeg synes, jeg kender ham."

"Hvad hedder han da?"

"Jeg tror, han hedder Phoebus de Châteaupers," sagde Claude.

"Phoebus – det var et løjerligt navn. Der er også en Phoebus, som er greve af Foix. Jeg mindes, at jeg har kendt et pigebarn, som kun svor ved Phoebus."

"Kom med," sagde præsten, "jeg har noget at sige Jer."

Fra det øjeblik af, da rytterafdelingen kom forbi, brød der en vis sindsbevægelse frem igennem ærkediakonens iskolde ydre. Han gav sig til at gå. Gringoire, der, som enhver, der nogensinde var kommet i nærheden af denne overlegne personlighed, var vant til at lystre ham, fulgte ham. De nåede

uden at sige et ord hen i Bernardinergaden, der var ganske øde. Her standsede hr. Claude.

"Hvad har I at sige mig, mester?" spurgte Gringoire.

"Synes I ikke", sagde ærkediakonen med et tankefuldt blik, "at de ryttere, vi lige så ride forbi, er smukkere klædt end I og jeg?"

Gringoire rystede på hovedet.

"Jeg foretrækker min tro min gule og røde vams for deres jern- og stålskæl. Det er en rar fornøjelse at gøre lige så meget spektakel, når man går, som Jernkajen i jordskælv."

"I har altså aldrig misundt disse smukke mænd i deres våbenkjoler, Gringoire?"

"Hvad skulle jeg misunde dem, hr. ærkediakon? Deres kræfter, deres rustning, deres mandstugt? Filosoffen og friheden i pjalter er meget bedre. Jeg vil hellere være fluens hoved end løvens hale."

"Det er underligt," sagde præsten tankefuld. "En smuk uniform er og bliver dog smuk."

Da Gringoire så, at han var faldet i tanker, gik han fra ham hen at beundre portalen på et hus i nærheden. Han klappede i hænderne, da han kom tilbage.

"Var I ikke så optaget af krigsfolkenes smukke klæder, hr. ærkediakon, ville jeg bede Jer gå med hen og se på den port. Jeg har altid sagt, at hr. Aubrys hus har den prægtigste port i verden."

"Pierre Gringoire," sagde ærkediakonen, "hvad er der blevet af den lille sigøjnerske – danserinden?"

"Esmeralda? I er noget brat til at skifte samtaleemne."

"Var hun ikke Jeres kone?"

"Jo, i kraft af en sønderslået krukke. Det skulle gælde i fire år ... nå, så I tænker stadig på hende?" tilføjede Gringoire med en halv spotsk mine.

"Og I tænker ikke mere på hende?"

"Lidt ... jeg har så mange ting i hovedet ... Gud, hvor den lille ged var dejlig!"

"Havde denne lille sigøjnerske ikke frelst Jeres liv?"

"Jo, det er, Gud hjælpe mig, vist nok."

"Nå, hvad er der så blevet af hende?"

"Det skal jeg ikke kunne sige. Jeg tror, hun er blevet hængt."

"I tror det?"

"Jeg er ikke sikker. Da jeg så, at de gik ud for at hænge folk, trak jeg mig ud af legen."

"Er det alt, hvad I ved om den ting?"

"Ja, men tøv lidt. Jeg har hørt noget om, at hun reddede sig ind i Notre Dame kirken og kom i sikkerhed der, hvilket fornøjer mig, men jeg har ikke kunnet opdage, om geden også bjergede sig sammen med hende. Det er alt, hvad jeg ved."

"Jeg skal fortælle Jer noget mere," råbte hr. Claude, og hans røst, som hidtil havde været dæmpet, langsom og næsten dump, lød som en torden. "Hun søgte virkelig tilflugt i Notre Dame. Men om tre dage kommer retfærdighedens håndlangere og henter hende, og hun bliver hængt på Grèvepladsen. Der er udstedt en parlamentsakt desangående."

"Det var da en kedelig historie," sagde Gringoire.

Præsten var igen i et nu blevet kold og rolig.

"Hvem fanden har da moret sig med at få den parlamentsakt udvirket?" sagde digteren. "Hvorfor kunne man ikke lade parlamentet i fred? Hvad kan det gøre, at en stakkels pige søger

tilflugt under Notre Dames skråpiller ved siden af svalerederne?"

"Der er djævle til her i verden," svarede ærkediakonen.

"Det er en satans dårlig indretning," bemærkede Gringoire.

"Hun har altså dog reddet Jeres liv?" sagde ærkediakonen efter en pause.

"Ja, hos sine gode venner, landstrygerne. Det var på et hængende hår, at jeg var blevet hængt. Nu ville de have fortrudt det."

"Vil I ingenting gøre for hende?"

"Hellere end gerne, hr. Claude, men sæt nu, jeg roder mig ind i en slem historie?"

"Hvad så?"

"Bah! Hvad så? I er god, herre! Jeg har to store værker liggende, som jeg lige er begyndt på."

Præsten slog sig for panden. Til trods for den påtagne ro, der var over ham, røbede nu og da en heftig gestus den voldsomme sindsbevægelse, han var i.

"Hvordan skal man frelse hende?"

"Kære herre," sagde Gringoire, "jeg vil svare Jer: *Il padelt* – det er tyrkisk og betyder *Gud er vort håb*!"

"Hvordan skal man frelse hende?" gentog Claude tankefuldt.

Nu var det Gringoire, der slog sig for panden.

"Hør, mester, jeg har fantasi, jeg skal nok finde på udveje. Hvad om man ansøgte kongen om benådning?"

"Ludvig den Ellevte! Benådning?"

"Hvorfor ikke?"

"Man kan lige så let fratage en tiger dens bytte!"

Gringoire gav sig til at spekulere på andre udveje.

"Nå ja – hør … skal jeg indgive et andragende til jordemødrene med erklæring om, at pigebarnet er frugtsommelig?"

Præstens hule øjne gnistrede.

"Frugtsommelig! Ved du noget om det, slyngel?"

Gringoire blev forskrækket for hans blik. Han skyndte sig at sige:

"Nej, nej, jeg ved ingenting. Vort ægteskab var et sandt *forismaritagium*. Jeg måtte blive udenfor. Men så opnåede man da i alt fald at få udsættelse."

"Dumheder! Skændigt! Hold mund!"

"I gør uret i at blive vred," brummede Gringoire. "Man får udsættelse. Det skader ingen, og det skaffer jordemødrene, som er fattige koner, en fortjeneste af fyrre pariser-hvid."

Præsten hørte ikke på ham.

"Hun må bort fra kirken," mumlede han. "Dommen skal fuldbyrdes inden tre dage. Der ville for resten slet ingen parlamentsakt være blevet udstedt, hvis ikke … å, den Quasimodo! Kvinderne har en meget slet smag!" Han trak på skuldrene. "Mester Pierre, jeg har nøje overvejet sagen. Der findes kun en udvej til frelse for hende."

"Hvad er det? Jeg ser ingen."

"Hør, mester Pierre, husk på, at I skylder hende livet. Jeg skal sige Jer min tanke lige rent ud. Kirken bliver bevogtet nat og dag. Der slipper ikke andre ud end dem, man har set gå ind. I kan altså frit gå der ind. Det gør I. Jeg fører Jer op til hende. I bytter klæder. Hun tager Jeres vams på, og I hendes skørt."

"Ja, endnu lyder det meget godt," sagde filosoffen. "Men hvad så?"

"Hvad så? Hun går ud af kirken med Jeres klæder på. I bliver måske hængt, men hun bliver frelst."

Gringoire satte et meget alvorligt ansigt op og kløede sig i nakken.

"Ja," sagde han, "det havde jeg nu rigtig nok aldrig fundet på, hvis jeg havde været alene om det."

Hr. Claudes uventede forslag havde pludselig formørket digterens åbne og venlige ansigt, som et smilende italiensk landskab formørkes, når et vindstød driver en sky for solen.

"Nå, Gringoire, hvad siger I til mit forslag?"

"Jeg siger, herre, at man *måske* ikke vil hænge mig, men at man *aldeles utvivlsomt* vil gøre det."

"Det får være det samme."

"Guds død!" sagde Gringoire.

"Hun har frelst Jeres liv. Det er en gæld, I betaler."

"Jeg har så meget gæld, som jeg ikke betaler."

"Mester Pierre, det er aldeles nødvendigt."

Ærkediakonen talte i en meget bydende tone.

"Hør, hr. Claude," sagde digteren ganske forbløffet, "I holder fast ved den idé, og det gør I uret i. Jeg indser ikke, hvorfor jeg skal lade mig hænge i en andens sted."

"Hvad er der da, som knytter Jer til livet?"

"Å, tusinde ting."

"Hvilke, om jeg må spørge?"

"Hvilke? Himlen, luften, morgen, aften, måneskinnet, mine gode venner landstrygerne, alle de løjer, vi har med tøserne, de smukke bygninger i Paris, som jeg studerer, tre tykke bøger, jeg skriver på, og af hvilke den ene er rettet imod biskoppen og hans møller, og hvad ved jeg? Anaxagoras sagde, at han var

kommet til verden for at beundre Solen. Og så har jeg desuden den lykke at tilbringe hver dag fra morgen til aften i selskab med en genial mand, nemlig mig selv, hvilket er overmåde behageligt."

"Man kunne lave en bjælde af det hoved!" brummede ærkediakonen. "Og hvem har frelst det liv, som du finder så fornøjeligt? Hvem kan du takke for, at du indånder denne luft, at du ser denne himmel, og at du endnu kan more din lærkesjæl med hjernespind og narrestreger? Hvad var der blevet af dig, om hun ikke havde været der? Du vil altså have, at hun skal dø, hun, hvem du skylder livet? At hun skal dø, dette skønne, søde, tilbedelsesværdige væsen, som verdens lys ikke kan undvære, som er mere guddommelig end Gud selv, mens du, der er halvt klog og halvt tosset, et unyttigt udkast til et eller andet, et slags vegeterende væsen, der bilder sig ind, at det går omkring og tænker, mens du nyder godt af det liv, du har stjålet fra hende, og som er lige så unyttigt som et lys ved højlys dag? Nej, Gringoire, vær nu en smule barmhjertig. Nu er det din tur at være ædelmodig. Hun har gjort begyndelsen."

Præsten talte heftigt. Gringoire hørte i begyndelsen på ham med en ubestemt mine, derpå blev han blød om hjertet, og til sidst satte han en så tragisk mine op, at hans blege ansigt mindede om et nyfødt barn, der har kneb i maven.

"I tager det patetisk", sagde han, idet han tørrede en tåre. "Nå ja, jeg skal tænke på det ... Det er rigtignok et forbistret indfald, I der har fået ... Når alt kommer til alt," fortsatte han efter en pause, "hvem ved så, om de måske ikke lader være at hænge mig. Man bliver ikke altid gift, fordi man bliver forlovet. Måske brister de i latter, når de finder mig i cellen i det latterlige

kostume, med skørt og hovedsæt på … og desuden, selv om de hænger mig … nå ja, strikken kan være lige så god en dødsmåde som enhver anden, eller rettere sagt, det er ikke en dødsmåde som enhver anden. Det er en dødsmåde, der er en filosof værdig, som hele sit liv igennem har svajet frem og tilbage, en dødsmåde, som hverken er fugl eller fisk ligesom den sande skeptikers ånd, en dødsmåde, der er fuldstændig gennemtrængt af pyrrhonisme og vaklen, en dødsmåde, der holder midten imellem himmel og jord og lader en være *in suspenso*. Det er en dødsmåde, der passer for en filosof, og jeg er måske forud bestemt til den. Det er skønt at dø, som man har levet."

Præsten afbrød ham:

"Er vi så enige?"

"Hvad er døden i det hele taget?" fortsatte Gringoire begejstret. "Et ubehageligt øjeblik, en bom, man skal igennem, en overgang fra lidt til ingenting. Da nogen engang spurgte megalopolitaneren Cercidas, om han gerne ville dø, svarede han: 'Hvorfor ikke? Efter døden vil jeg få de store mænd at se, Pythagoras blandt filosofferne, Hekatæus blandt historieskriverne, Homer blandt digterne, Olymp blandt musikerne.'"

Ærkediakonen rakte ham hånden. "Det er altså en aftale, at I kommer i morgen?"

Disse ord kaldte Gringoire tilbage til virkeligheden.

"Ah! Nej, min tro om jeg gør," sagde han i en tone som en, der vågner. "Lade mig hænge? Nej, det er alt for urimeligt. Det gør jeg ikke."

"Så farvel!" sagde ærkediakonen. "Jeg skal nok få fat i dig igen," tilføjede han mumlende i skægget.

"Jeg vil ikke have, at den djævel af et menneske skal så fat i mig igen," tænkte Gringoire, og så løb han efter hr. Claude. "Hør, hr. ærkediakon," sagde han, "lad der nu ikke være nag imellem gamle venner. I interesserer Jer for dette pigebarn ... for min kone, mener jeg. Det er så meget godt. I har udspekuleret en krigslist, der skal skaffe hende sikkert ud af Notre Dame. Jeres krigslist er imidlertid yderst ubehagelig for mig, Gringoire ... hvis jeg nu havde en anden? ... jeg kan lade Jer vide, at jeg lige i dette øjeblik har fået en glimrende indskydelse ... når jeg nu havde en idé, der kunne hjælpe hende ud af klemmen uden på nogen måde at genere min hals med den mindste løbeknude? Hvad mener I om det? Kunne det ikke klare sagen? Er det absolut nødvendigt, at jeg skal hænges, for at I kan blive fornøjet?"

Hr. Claude var så utålmodig, at han rev knapperne af sin præstekjole. "Hvilken strøm af ord! ... Lad mig høre dit forslag."

"Ja," sagde Gringoire talende til sig selv og med pegefingeren på næsen som vidnesbyrd om, at han spekulerede, "sådan skal det være ... landstrygerne er tapre folk ... sigøjnerne elsker hende ... de rejser sig, så snart man blot giver dem et ord! ... Intet er lettere! – en overrumpling ... når man benytter sig af forstyrrelsen, vil det være en let sag at bortføre hende – i morgen aften ... de gør det hellere end gerne."

"Kom frem med dit forslag! Tal!" sagde præsten, idet han ruskede i ham.

Gringoire vendte sig majestætisk om imod ham. "Lad være med det," sagde han. "Ser I ikke, jeg tænker?" Han grublede

endnu nogle øjeblikke, derpå klappede han i hænderne ad sin idé og råbte: "Det er udmærket! Kan aldrig slå fejl!"

"Forslaget!" sagde Claude opbragt.

Gringoire strålede over hele ansigtet.

"Kom, så skal jeg hviske Jer det i øret. Det er ligefrem en morsom kontramine, og den klarer det hele. Guds død, I skal komme til at indrømme, at jeg ikke er nogen tosse."

"Å, det er sandt," blev han ved, "har hun den lille ged med sig?"

"Ja. Gid Fanden havde dig!"

"Den skulle jo også have været hængt, ikke?"

"Hvad kommer det mig ved?"

"Jo, den skulle have været hængt. De hængte en so i forrige måned. Det er noget, bødlen kan lide! Han spiser kødet bagefter. Hænge min smukke Djali; det stakkels lille lam!"

"Fordømt!" råbte hr. Claude. "Du er selv en bøddel! Hvad er det for et middel, du har fundet på, din slyngel? Skal man nødvendigvis bruge tangen for at hjælpe dig til at føde din idé?"

"Den er brillant, mester! Nu skal I høre."

Gringoire bøjede sig frem til ærkediakonens øre og hviskede noget til ham, mens han urolig så sig om fra den ene ende af gaden til den anden, skønt der ikke var et menneske at se. Da han var færdig, greb hr. Claude hans hånd og sagde koldt: "Det er godt! I morgen."

"I morgen," gentog Gringoire, og mens ærkediakonen gik til den ene side, gik han til den anden, idet han halvhøjt sagde til sig selv: "Det kan man kalde en stolt affære, hr. Pierre Gringoire. Nå ja, fordi man er lille, er det ikke givet, at man er bange for at Indlade sig på store foretagender. Biton har en stor tyr på sine

skuldre; vipstjerterne, græssmutterne og digesmutterne flyver over oceanet."

2. Bliv landstryger

Da ærkediakonen vendte tilbage til klosteret traf han uden for døren til sin celle sin broder Jehan du Moulin, der stod og ventede på ham og for ventetidens kedsomhed havde tegnet et med en meget stor næse smykket profilportræt af sin ældre broder på muren med et stykke kul.

Hr. Claude så knapt sin broder, han havde andre ting i hovedet. Den gemytlige døgenigts ansigt, hvis strålende udtryk så tit havde opklaret præstens mørke åsyn, formåede nu ikke at sprede den tåge, der for hver dag lejrede sig tættere over den forpestede og forsumpede sjæl.

"Broder," sagde Jehan frygtsomt, "jeg kommer for at besøge dig."

Ærkediakonen så ikke engang på ham. "Og hvad så?" sagde han.

"Broder," sagde hykleren, "I er så god imod mig, og I giver mig så gode råd, at jeg stadig kommer igen."

"Og så?"

"Ak, broder! I havde sandelig ret, da I sagde til mig: 'Jehan! Jehan! *Cessat doctorum doctrina, discipulorum disciplina*. Vær fornuftig, Jehan, se at lære noget, Jehan. Sværm ikke nætterne bort uden for kollegiet uden lovlig anledning og forstanderens tilladelse. Bank ikke pikarderne: *Noli, Johannes, verberare picardos*. Lig ikke og driv som et ulærdt asen, *quasi asinus illiteratus*, på skolebænken. Jehan, lad din lærer revse dig, når han finder, du har fortjent det. Jehan, gå hver aften hen i kapellet og syng din aftensang med bibelsprog og bøn til Vor Frue, den hellige jomfru Marie.' Ak ja, det var nogle mageløse råd!"

"Og så?"

"Broder, du ser her en synder, en forbryder, en usling, en vidtløftig og udsvævende person! Kære broder, Jehan har behandlet dine råd som strøelse og gødning, man træder under fødder. Jeg har sandelig fået min straf, den gode Gud er umådelig retfærdig. Så snart jeg havde penge, satte jeg dem over styr på svir og sværm og lystighed. O, hvor udsvævelserne, der ser så tillokkende ud forfra, er hæslige og fæle bagtil! Jeg ejer ikke en hvid. Jeg har solgt min dug, min skjorte og mit håndklæde! Det er forbi med det lystige liv! Det skønne lys er slukket, og jeg har kun den afskyelige tælleprås tilbage, der ryger mig i næsen. Pigerne gør nar ad mig. Jeg drikker vand. Jeg martres af samvittighedsnag og rykkere."

"Og hvad så videre?" sagde ærkediakonen.

"Ak, dyrebare broder, jeg ville gerne slå ind på et bedre liv. Jeg kommer til dig fuld af samvittighedskvaler. Jeg angrer. Jeg tilstår min brøde. Jeg slår mig for brystet med knyttede næver. Du ønsker meget, at jeg en gang skal blive licentiat og submonitor ved Torchikollegiet. Jeg føler nu et mægtigt kald i mig til den stilling. Men jeg har ikke mere blæk – jeg må købe noget. Jeg har ikke flere penne – jeg må købe nogle. Jeg har ikke mere papir, jeg har ikke flere bøger – jeg må købe nogle. Jeg trænger i den anledning stærkt til en smule penge, og jeg kommer til Jer, broder, med hjertet fuldt af samvittighedskvaler."

"Er det det hele?"

"Ja," sagde studenten. "En smule mønt."

"Jeg har ingen."

Så sagde studenten med en alvorlig og bestemt mine:

"Nå ja, broder, det gør mig ondt at måtte meddele Jer, at man fra anden side gør mig meget smukke tilbud og forslag. I vil ikke give mig penge? ... nej! ... I så fald bliver jeg landstryger."

Idet han udtalte dette forfærdelige ord, påtog han sig en mine som Ajax, der venter, at lynet vil slå ned i hovedet på ham.

"Så bliv landstryger," sagde ærkediakonen koldt.

Jehan bukkede dybt for ham og gik fløjtende ned ad klosterets trappe.

Idet han gik over klostergården og lige var under vinduet i sin broders celle, hørte han dette vindue blive lukket op. Han så i vejret og så ærkediakonens strenge ansigt i vinduet.

"Gå fanden i vold!" sagde hr. Claude. "Der har du de sidste penge, du får af mig."

Med disse ord kastede han en pung ned til Jehan. Den ramte studenten i panden og gav ham en stor bule. Han gik bort på en gang glad og ærgerlig som en hund, man kaster et ben i hovedet.

3. Leve glæden!

Læseren har måske ikke glemt, at en del af Mirakelgården indesluttedes af den gamle stadsmur, hvis tårne den gang for en stor del begyndte at falde i ruiner.

Et af disse tårne havde landstrygerne gjort til deres forlystelsessted. Der holdtes kro i kælderen, og der var andre lokaler ovenpå. Dette tårn var det livligste sted i hele landstrygerkvarteret. Det var som en uhyre bikube, hvor det summede nat og dag. Om natten, når alle kvarterets andre beboere sov, når der ikke var et eneste oplyst vindue i de jordslåede huse, der omgav pladsen, når man ikke hørte en lyd fra disse utallige rønner, fra disse myretuer fulde af tyve, piger, stjålne eller uægte børn, kunne man stadig kende det lystige tårn på den larm, der lød derfra, på det røde lys, der så at sige sivede ud af alle dets porer, idet det ikke blot trængte ud af vinduer og glugger, men også af de forfaldne mures sprækker og revner.

Kroen var altså i kælderen. Man kom ned i den gennem en lav dør og ad en trappe, der var så stejl som en klassisk alexandriner. Over døren var der som skilt anbragt noget mærkværdigt krimskrams, der forestillede nyslagne soustykker og slagtede høns, og neden under stod der: *Aux sonneurs pour les trépassés*.

En aften, netop som aftenklokken kimede i alle Paris' klokketårne, ville nattevagten, i fald der var blevet tilstedt den adgang til den frygtelige Mirakelgård, have kunnet bemærke, at der herskede endnu større tummel i landstrygerkippen, at der blev drukket mere og bandet mere end sædvanlig. På pladsen

udenfor havde der samlet sig adskillige grupper, der talte sagte sammen, som når man er ved at udklække en vigtig plan, og hist og her lå en kæltring og sleb en ussel jernklinge på brostenene.

Inde i kippen adspredte imidlertid vin og spil i den grad de tanker, der den aften optog landstrygerkvarterets beboere, at det ville have været vanskeligt af sviregasternes tale at slutte sig til, hvad det drejede sig om. De så blot endnu mere oprømte ud end sædvanlig, og alle sad med et eller andet skinnende våben imellem benene: en segl, en brændeøkse, en vældig huggert eller hagen af en gammel hellebard.

Salen var rund og meget stor, men bordene stod så tæt, og sviregasterne var så talrige, at alt, hvad der var i kippen, mænd og kvinder, bænke og ølkrus, folk, der drak, folk, der sov, og folk der spillede, krøblinge og folk, der ingenting fejlede, syntes at være kastet hulter til bulter imellem hinanden med akkurat lige så megen orden og symmetri som en bunke østersskaller. Der brændte nogle tællepråse på bordene, men den virkelige lysgiver i kippen, det, der her spillede samme rolle som lysekronen i et teater, var bålet i kaminen. Denne kælder var så fugtig, at man aldrig lod ilden gå ud, ikke engang midt om sommeren. I den vældige kamin, hvis røgfang var prydet med billedhuggerarbejde, og som var overfyldt med ildbukke og køkkentøj, brændte der et mægtigt bål af brænde og tørv imellem hinanden, et bål af den slags, som om natten lader billedet af vinduerne i en landsbysmedje træde så grelt frem på genbohusenes mure. En stor hund, der gravitetisk sad i asken, drejede et spid, der var besat med kød, foran ilden.

Hvor stor forvirringen derinde end var, kunne man dog ved første øjekast skelne tre hovedgrupper i denne masse mennesker, der flokkedes om tre personer, som læseren allerede kender. Den ene af disse personer, som var løjerlig udstafferet med en mængde østerlandsk flitter, var Mathias Hangadi Spicali, hertug af Ægypten og Bøhmen. Han sad på et bord med benene over kors og hævet finger og holdt med lydelig røst foredrag over den sorte og hvide magi for en gabende tilhørerkreds. En anden gruppe havde samlet sig om vor gamle ven Clopin Trouillefou, den tapre konge af Thunes, der var væbnet til tænderne. Clopin Trouillefou talte sagte og uddelte med en meget alvorlig mine indholdet af en umådelig tønde, der var fuld af våben. Bunden var slået ud på den, og der væltede en mængde økser, sværd, stormhuer, ringbrynjer, lansespidser, armbrøster og pile ud af den som æbler og druer af et overflødighedshorn. Hver tog af bunken, hvad han ville have, en tog en hjelm, en anden en huggert, en tredje en dolk med korsformet hæfte. Om det så var børnene væbnede de sig, ja der var endog krøblinge uden ben, som i panser og plade arbejdede sig frem imellem benene på sviregasterne som store skarnbasser.

Endelig havde en tredje gruppe, den talrigste, lystigste og mest støjende, samlet sig på borde og bænke, midt imellem hvilke man hørte en fistelstemme tale og bande. Den kom fra en tung rustning, der i alle måder var komplet, fra hjelmen til sporerne. Det individ, der sådan havde rustet sig fra top til tå, blev så fuldstændig borte i sit krigeriske kostume, at man ikke så mere af ham end en rød, uforskammet opstoppernæse, en dusk blonde hår, en rød mund og et par frække øjne. Han havde

bæltet fuldt af dolke og daggerter, et stort sværd ved højre side og en rusten armbrøst ved venstre. Foran sig havde han en stor kande med vin, for ikke at tale om et tykt, nedringet pigebarn på hans højre hånd. Alle de omkringstående lo, bandede og drak.

Foruden alt dette må man nu tænke sig en snes mindre grupper, tjenestepigerne og drengene, der løb frem og tilbage med krus på hovedet, spillerne, der sad bøjede over deres kugler, møllespil, terninger og andre spil, skænderi i en krog, kysseri i en anden, så har man en forestilling om denne scene, over hvilken det store, flakkende bål, der fik tusinde umådelige og groteske skygger til at danse på krostuens vægge, kastede et flimrende skær.

Hvad spektakel angår, så var det, som om man var inde i en stor klokke, der kimede af alle kræfter.

Stegepanden, der udsendte en regn af fedt, fyldte mellemrummene imellem de tusinde samtaler, der krydsede hinanden fra den ene ende af salen til den anden, med sin stadige hvæsen.

Midt under alt dette spektakel sad der i baggrunden af kippen på en bænk ved kaminen en grublende filosof med fødderne i asken og øjnene fæstede på brandene i kaminen. Det var Pierre Gringoire.

"Skynd jer! Væbn jer i en fart! Vi bryder op om en time!" sagde Clopin Trouillefou til sine undersåtter.

Et pigebarn nynnede:

God aften min fa'r, god aften min mo'r!
Sidstemand skal slukke ilden.

To kortspillere skændtes.

"Knægt?" skreg den af dem, der var mest rød i hovedet, idet han truede ad den anden med sin knyttede næve. "Jeg skal give dig stik i kløver. Du kan selv være en kløverknægt, kan du."

"Uf!" stønnede en mand fra Normandiet, kendelig på sin snøvlende udtale. "Man sidder bunket sammen her som helgenerne i Caillouville!"

"Børn," sagde hertugen af Ægypten – han talte med falset – til sit auditorium, "heksene i Frankrig tager til heksesabbat uden kosteskaft. De hverken smører sig med heksefedt eller har noget at ride på, de bruger blot en trylleformular. Heksene i Italien har altid en buk, der venter på dem uden for porten. De har alle sammen pålæg om at fare op igennem skorstenen."

Den unge fyr, der var væbnet fra isse til fod, overdøvede alt spektaklet.

"Hurra! Hurra!" råbte han, "jeg består min første våbenprøve i dag! Landstryger! Gud forbande mig, om jeg ikke er landstryger! Skænk i mit krus! ... Mine venner, jeg hedder Jehan Frollo du Moulin, og jeg er adelsmand. Jeg er nu af den mening, at i fald Vor Herre bar våben, ville han slå sig på røverhåndværket. Brødre, vi vil gøre et herligt togt. Vi er tapre mænd! Belejre kirken, slå portene ind, erobre den smukke tøs, redde hende fra dommerne, redde hende fra præsterne, rive klosterets mure ned og brænde bispen på hans bispestol, alt det besørger vi på kortere tid, end en borgmester behøver til at spise en skefuld suppe. Vor sag er retfærdig, vi vil plyndre Notre Dame, dermed er alting sagt. Vi vil hænge Quasimodo. Kender I Quasimodo, mine damer? Har I set ham ride på klokken en pinsedag, så vejret gik fra ham ved det? Du alstyrende, hvad det er for et dejligt syn! Det er, som man så den skinbarlige Satan

ride på en skorsten ... Hør mig, mine venner, jeg er landstryger af hjertens grund. Jeg hører med hele min sjæl hjemme i kongeriget Argot, jeg er født gavtyv. Jeg har været meget rig, og jeg har spist og drukket alt op, hvad jeg ejede og havde. Min moder ville have, jeg skulle være officer, min fader ville have mig til at være subdiakon, min tante ville have mig ansat i kriminalretten, min bedstemoder ville have, jeg skulle være kongelig protonotar, min grandtante ville have, jeg skulle være skatmester. Jeg er blevet landstryger. Jeg sagde det til min fader – han spyttede mig sin forbandelse i ansigtet, og til min moder – hun gav sig til at græde og tude som det stykke brænde på ildbukken der. Leve glæden! Jeg er et ægte dårekistelem! Søde værtinde, lad os få vin af en anden tønde! Jeg har endnu penge at betale med. Jeg vil ikke have mere Suresnes-vin. Den garver mig i halsen. Jeg ville – Gud forbande mig – lige så gerne gurgle mig med vand!"

De omstående gav deres bifald til kende ved lydelig latter, og da studenten mærkede, at spektaklet voksede omkring ham, råbte han:

"Å, sikken et dejligt mudder! *Populi debacchantis populosa debacchatio!*" Så gav han sig til at synge med øjne, der svømmede i begejstring, og i en tone som en kannik, der istemmer aftensangen: "*Quæ cantica! Quæ organa! Quæ cantilenæ! Quæ melodiæ hic sine fine decantantur. Sonant melliflua hymnarum organa, suavissima angelorum melodia, cantica canticorum mira! ...*" Han brød af.

"I satans kromadam, giv mig nogen aftensmad!"

Nu blev der en lille pause, under hvilken hertugen af Ægypten atter hævede sin skingrende stemme, idet han underviste sine

sigøjnere.

"Væselen kaldes Aduine, ræven Blåfod eller Skovløber, ulven Gråben eller Gyldenfod, bjørnen den Gamle eller Bedstefader ... en underjordisks hue gør en usynlig og sætter en i stand til at se usynlige ting ... når man døber en skrubtudse, skal den altid være klædt i rødt eller sort og have en bjælde om halsen og en om benene. Gudfaderen holder den i hovedet, og gudmoderen i bagen. Det er djævelen Sidragasum, der har magt til at få pigebørnene til at danse splitternøgne."

"Ved den hellige messe!" afbrød Jehan ham, "jeg gad nok være djævelen Sidragasum."

Imidlertid var landstrygerne stadig i færd med hviskende at væbne sig i den anden ende af knejpen.

"Den stakkels Esmeralda!" sagde en sigøjner. "Hun er vor søster ... vi kommer virkelig til at befri hende."

"Er hun da endnu stadig i Notre Dame?" spurgte en bissekræmmer med et jødisk ansigt.

"Ja vel så."

"Nå, kammerater," råbte bissekræmmeren, "Så afsted til Notre Dame, så meget mere, som der hellige Féréols og den hellige Ferrutions kapel er to billedstøtter, den ene forestillende Johannes den Døber, den anden St. Antonius, helt og holdent af guld begge to. De vejer tilsammen sytten mark og femten eftellins og fodstykkerne er af forgyldt sølv og vejer sytten mark og fem unzer. Jeg ved det, for jeg er guldsmed af profession."

Nu fik Jehan sin aftensmad. Han råbte, idet han lagde sig op ad det tykke pigebarns bryst:

"Ved den hellige Voult-de-Lucques, som menigmand kalder den hellige Goguelu, nu er jeg fuldkommen lykkelig. Jeg har

siddende her foran mig en tosse, der stirrer på mig med så dumt et ansigt, som om han var ærkehertug. Og sikken en, jeg har på min venstre hånd, han har så lange tænder, at de dækker hagen på ham. Og så har jeg det ligesom marskallen af Gié ved Pontoises belejring, jeg støtter min højre flanke på en høj … Guds død, kammerat, du ser ud som en, der handler med gamle klæder, og du sætter dig ved siden af mig! Jeg er adelsmand, min ven, handelen lader sig ikke forene med adelskab. Væk med dig … Halløj, I andre, slås ikke. Hvad for noget, Baptiste Croque-Oison, du, som har sådan en køn næse, vil du risikere den imod den drankers store næver! Din tosse. *Non cuiquam datum est habere nasum* … du er virkelig guddommelig, Jacqueline Rouge-Oreille! Det er skade, du ingen hår har på hovedet … Halløj! Jeg hedder Jehan Frollo, og min broder er ærkediakon. Fanden tage ham! Hvert et ord, jeg har sagt, er sandt. Ved at gøre mig til landstryger har jeg med hjertens glæde givet afkald på min halvpart af et hus, der ligger i paradis, og som min broder havde lovet mig. *Dimidiam domum in Paradiso*. Jeg citerer teksten. Jeg har et len i Tirechappegaden, og alle fruentimmer er forlibte i mig, det er så sandt, som at den hellige Eloy var en udmærket guldsmed, og at de fem lav i den gode stad Paris er garverne, felberederne, sværdbæltemagerne, skrædderne og pungemagerne, og at den hellige Laurentius blev brændt med æggeskaller. Jeg sværger Jer til, kammerater

Jeg vil ej smage krydderdrik,
før året er omme, i fald det er løgn.

Det er måneskin, min søde pige. Se der nede, ud ad trækruden, hvordan vinden flår skyerne! Akkurat ligesom jeg

flår dit halsklæde … Nåda, piger puds børnenes næser og lysene … Kristus og Muhammed! Hvad er det, jeg spiser? Ved Jupiter! Halløj gamle kælling! De hår, der mangler på dine tøses hoveder, finder man i dine æggekager. Hør, mutter, jeg foretrækker skaldede æggekager. Fanden fare i dig! … Det er en dejlig beværtning, Beelzebub her har fået lavet, hvor tøsene reder sig med gaflerne!"

Med disse ord kastede han sin tallerken i stengulvet, så den sprang i stykker, og gav sig så til at skråle en vise af fuld hals.

Imidlertid var Clopin Trouillefou blevet færdig med at uddele sine våben. Han gik hen til Gringoire, der sad med fødderne på en ildbuk, tilsyneladende hensunket i dybe tanker.

"Nå, Pierre," sagde kongen af Thunes, "hvad fanden tænker du på?"

Gringoire vendte sig om imod ham med et tungsindigt smil.

"Jeg holder meget af ilden, kære herre. Ikke af den trivielle grund, at den varmer vore fødder eller koger vor suppe, men fordi den giver gnister. Jeg sidder somme tider i timevis og ser på gnisterne. Jeg opdager tusinde ting i disse stjerner, der funkler på ildstedets sorte baggrund. De stjerner er også verdener."

"Jeg vil være fordømt, om jeg forstår dig!" sagde landstrygeren. "Ved du, hvad klokken er?"

"Nej, jeg ved ikke," svarede Gringoire.

Så gik Clopin hen til hertugen af Ægypten.

"Hør, Mathias," sagde han. "Det er ikke noget heldigt øjeblik, kammerat. De siger, at kongen er i Paris."

"Det er en grund mere til at redde vor søster ud af deres kløer," svarede den gamle sigøjner.

"Du taler som en mand, Mathias," sagde kongen af Thunes. "For resten vil vi gå rask til værks. Vi har ingen modstand at frygte i kirken. Klerkene er nogle harer, og vi har overmagten, parlamentets folk napper vi i morgen, når de kommer for at hente hende. Ved pavens tarme! Jeg vil ikke have den smukke pige hængt."

Clopin gik ud af knejpen.

Imidlertid skreg Jehan med hæs røst:

"Jeg drikker, jeg spiser, jeg er fuld, jeg er Jupiter! ... Hør, Pierre l'Assommeur, hvis du ser sådan på mig en gang endnu, skal jeg pudse din næse med nogle næsestyvere."

Gringoire, som var blevet revet ud af sine drømmerier, havde sat sig til at betragte det larmende optrin, der foregik omkring ham. Han mumlede i skægget. "*Luxuriosa res vinum et tumultuosa ebrieta*. Ak, jeg har sandelig god grund til ikke at drikke, og St. Benedikt har fuldkommen ret, når han siger: *Vinum apostatare facit etiam sapientes!*"

I det samme kom Clopin ind igen og råbte med tordenrøst: "Midnat!"

Dette ord virkede, som signalet til at sidde op virker på et regiment kavaleri, der holder hvil. Alle landstrygerne, mænd, kvinder og børn styrtede ud af kippen under stort gny af våben og jernkram.

Månen var dækket af skyer.

Der var fuldstændig mørkt i Mirakelgården. Der brændte ikke et eneste lys. Den var imidlertid langt fra øde. Man kunne skelne en mængde mænd og kvinder, der talte sagte sammen. Man hørte dem summe, og man så alle slags våben funkle i mørket. Clopin steg op på en stor sten.

"Stil jer i rækker, I folk af Argot! Stil jer i rækker, ægyptere! Stil Jer i rækker, galilæer!"

Der blev røre i mørket. Den umådelige masse syntes at ordne sig i en kolonne. Nogle minutter efter hævede kongen af Thunes atter sin røst:

"Nu stille, mens vi marcherer igennem Paris! Feltråbet er 'den lille sværdlilje'! Faklerne tændes først ved Notre Dame! March!"

Ti minutter efter tog nattevagten forfærdet flugten for et langt optog af sorte og tavse skikkelser, der bevægede sig ned imod Børsbroen igennem de bugtede gader, der gennemskærer Hallernes kvarter i alle retninger.

4. En ubehændig ven

Den nat sov Quasimodo ikke. Han havde lige gjort sin sidste runde i kirken. Han havde ikke bemærket, at i det øjeblik, da han lukkede dørene, var ærkediakonen kommet forbi og havde sat et temmelig ærgerligt ansigt op ved at se ham omhyggeligt bolte og stænge den umådelige jernbeklædning, der gjorde de store fløjdøre så faste som en mur. Hr. Claude så endnu barskere ud end sædvanlig. Siden det natlige optrin i cellen mishandlede han for øvrigt konstant Quasimodo, men hvor hård han end var imod ham, ja skønt han undertiden end også slog ham, formåede intet at rokke den trofaste klokkers hengivne ydmyghed, tålmodighed og resignation – over for ærkediakonen fandt han sig i alt, skældsord, trusler og slag, uden at kny, uden at klage. Det højeste, han drev det til, var at følge hr. Claude med urolige blikke, når han gik op ad tårntrappen, men ærkediakonen havde af egen drift afholdt sig fra at komme sigøjnersken for øje.

Den aften var Quasimodo efter at have sendt sine stakkels, forsømte klokker, Jacqueline, Marie og Thibaut et blik, steget op på toppen af det nordre tårn. Han havde sat sin vel tillukkede blændlygte på blypladerne og stod og så ned på Paris. Natten var, som tidligere omtalt, meget mørk. Paris, som på den tid så at sige slet ikke var oplyst, frembød for øjet en forvirret maske af mørke genstande, som hist og her blev gennemskåret af Seinens hvidlige bue. Det eneste lys, Quasimodo så, var i et vindue langt borte i en bygning, hvis mørke og ubestemte konturer tegnede sig oven over tagene ved siden af St. Antoineporten. Der var der også nogen, der vågede.

Mens klokkeren sådan lod sit øje glide rundt i den i tåge og nat hyllede synskreds, følte han sig ubeskrivelig urolig til mode. I flere dage havde han været på sin post. Han så ustandselig skummelt udseende mænd luske omkring kirken, og de havde ikke øjnene fra den unge piges tilflugtssted. Han tænkte, at der måske var et eller andet komplot imod den ulykkelige fredløse i gære. Han indbildte sig, at almuen havde kastet et lignende had på hende som på ham, og at der måske snart ville ske noget. Han holdt sig da også stadig på sit klokketårn, på udkig, *drømmende uden at drømme*, som Rabelais siger, med blikket snart hvilende på cellen og snart på Paris. Han holdt pålidelig vagt som en tro hund, med hjertet fuldt af mistanke.

Mens han sådan stod og spejdede ud over den store by med det øje, naturen ligesom til erstatning havde gjort så gennemtrængende, at det næsten gjorde de andre organer, Quasimodo manglede, undværlige, forekom det ham pludselig, at der var noget påfaldende ved omridsene af kajen La Vieille-Pelleterie, som om der var noget, der rørte sig på dette punkt, som om brystværnet, der trådte sort frem imod vandets hvide flade, ikke var lige og roligt som det på de andre kajer, men bølgede som vandet i en flod eller som hovederne på en masse mennesker, der bevæge sig fremad.

Det syntes ham sært. Han fordoblede sin opmærksomhed. Bevægelsen syntes at gå i retning af La Cité. Lys var der ikke at se. Det blev en tid sådan ved på kajen, derpå tabte bevægelsen sig lidt efter lidt, som om det, der frembragte den, trængte ind på øen. Til sidst ophørte den helt, og kajen lå atter lige og ubevægelig.

Mens Quasimodo fortabte sig i gisninger, syntes det ham, at bevægelsen atter kom til syne i Forgårdsgaden, der strækker sig igennem la Cité, lodret på Notre Dames facade. Omsider så han til trods for det tætte mørke spidsen af en kolonne udfolde sig i denne gade, og et øjeblik efter bredte der sig på kirkepladsen en masse mennesker, om hvilken det i mørket ikke var muligt at sige andet, end at det var en masse.

Dette syn var skrækindjagende. Rimeligvis bevarede dette sælsomme optog, som det syntes at være så magtpåliggende at skjule sig i nattens mørke, en fuldstændig tavshed. Nogen støj måtte det nu dog gøre, om ikke andet så med fødderne. Denne støj kunne vor døve imidlertid ikke opfatte, og denne store masse af mennesker, som han knapt så og slet ikke hørte noget til, men som ikke des mindre rørte sig og bevægede sig fremad så tæt ved ham, gjorde et indtryk på ham som et tog af dødninge, stumt, uhåndgribeligt, tabende sig i dampe. Det syntes ham, som om han så en tåge fuld af mennesker rykke frem imod ham, som om han så skygger bevæge sig i mørket.

Så kom hans frygt atter over ham, tanken om, at der var et anslag i gære imod sigøjnersken, dukkede atter op i hans sjæl. Han fik en forvirret følelse af, at der forestod en frygtelig situation. I dette kritiske øjeblik holdt han råd med sig selv med en klarere og hurtigere dømmekraft, end man skulle have ventet af en så slet organiseret hjerne. Skulle han vække sigøjnersken? Lade hende flygte? Ad hvilken vej? Gaderne var omringede, og kirken lå lige ved floden. Der var ingen båd, ingen udvej! … Der var kun en ting at gøre – at lade sig dræbe på Notre Dame kirkens tærskel, at sætte sig til modværge, til der kom hjælp, i fald der kom nogen, og ikke forstyrre Esmeraldas

søvn. Den ulykkelige ville altid vågne tidsnok til døden. Efter at have taget denne beslutning gav han sig til at se på "fjenden" med større sindsro.

Mængden syntes at vokse nede på kirkepladsen for hvert øjeblik, der gik. Han måtte imidlertid antage, at den gjorde yderst lidt støj, eftersom vinduerne ud til pladsen og i gaderne fortsat var lukkede. Pludselig skinnede et lys, og et øjeblik efter svævede en syv, otte tændte fakler hen over mængdens hoveder viftende med deres flammebuske i mørket. Quasimodo så nu tydeligt en forfærdelig flok mænd og kvinder i pjalter trænges på kirkepladsen, væbnede med leer, segle og partisaner, hvis tusinde spidser glimtede i kærteskæret. Hist og her stak sorte forke op som horn på disse gruopvækkende ansigter. Han mindedes dunkelt denne pøbel og troede at genkende hovederne af alle de mennesker, der for nogle måneder siden havde hilst ham som narrepave. En mand, der havde en fakkel i den ene hånd og en svøbe i den anden, stod op på en afviser og lod til at holde en tale. Samtidig gjorde den sælsomme hær nogle bevægelser, som om den omringede kirken. Quasimodo tog sin lygte og steg ned på platformen imellem tårnene for at se nærmere til og for at tænke på forsvarsanstalter.

Da Clopin var kommet ud for Notre Dame-kirkens hovedportal, havde han stillet sine folk i slagorden. Skønt han ikke ventede, at han ville støde på modstand, ville han dog som klog general opretholde en orden, der gjorde ham det muligt i nødsfald at gøre front imod et pludseligt angreb af nattevagten eller ellevemandsvagten. Han havde derfor opstillet sin trop sådan, at den set ovenfra og i afstand tog sig ud som den romerske trekant, som Alexanders svinehoved eller Gustav

Adolfs berømte kile. Grundlinjen i denne trekant støttede sig til baggrunden af pladsen sådan, at den spærrede forgårdsgaden, den ene af siderne gjorde front imod Hôtel-Dieu, den anden imod gaden St. Pierre-aux-Boeufs. Clopin Trouillefou havde taget plads i spidsen sammen med hertugen af Ægypten og de dristigste af sine folk.

Sådant et foretagende som det, landstrygerne her havde for imod Notre Dame-kirken, hørte ingenlunde til sjældenhederne i middelalderen. Hvad vi nu til dags kalder politi, eksisterede ikke den gang. I de folkerige byer, særlig i hovedstæderne, var der ingen central, enkelt, regulerende myndighed. Lensvæsenet havde formet disse store kommuner på en ejendommelig måde. En by var en samling af tusinde herrelen, der delte den i stumper af enhver mulig form og størrelse. Som følge heraf var der tusinde indbyrdes stridige politimyndigheder, eller med andre ord: slet intet politi. I Paris for eksempel var der foruden de hundrede og enogfyrre herrer, der gjorde fordring på lenshøjhed, fem og tyve, der gjorde fordring på lenshøjhed og jurisdiktionsret, lige fra biskoppen af Paris, der havde hundrede og fem gader, til prioren i Notre Dame des Champs, der havde fire. Alle disse indehavere af lensjurisdiktion anerkendte kun af navn kongens suveræne myndighed. Alle havde ret til at holde gadepoliti. Hver var herre på sit område. Ludvig den Ellevte, denne utrættelige arbejder, der i så stor udstrækning begyndte at rive lensvæsenets bygning ned – et arbejde, der fortsattes af Richelieu og Ludvig den Fjortende for kongedømmets regning og fuldendtes af Mirabeau for folkets – Ludvig den Ellevte havde forsøgt at bryde det net af lensrettigheder, der omspandt Paris, idet han pludselig og

voldsomt kastede et par forordninger, der indførte almindeligt polititilsyn, ind i det. Således i 1465 forordningen om, at folk ved nattens frembrud skulle sætte lys i vinduerne og holde deres hunde indespærrede under straf af hængning; i samme år forordningen om, at gaderne om aftenen skulle spærres med jernkæder, og at man ikke måtte bære sværd eller dolk på gaden om natten. Men det varede ikke længe, før disse forsøg på en kommunal lovgivning blev glemt igen. Borgerne lod vinden slukke lysene i deres vinduer og lod deres hunde løbe omkring. Jernkæderne blev kun udspændt, når byen var i belejringstilstand. Forbuddet imod at bære dolke medførte kun den forandring, at navnet på gaden Coupe-Gueule blev afløst af Coupe-Gorge, hvilket betegner et åbenbart fremskridt. Tømmerværket i lensjurisdiktionernes gamle bygning blev stående. Mængden af fogeder og lensherrer voksede stadig, og deres jurisdiktioner krydsede og trængte hinanden, kom hinanden i vejen og på tværs og greb ind i hinanden. Der var et utal af vagter, undervagter og kontravagter, imellem hvilke banditterne uhindret færdedes med våben i hånd og øvede rov og ustyr. Det var altså under al denne uorden ingenlunde noget uhørt, at en pøbelhob overrumplede et palads eller et hus i de tætteste kvarterer. I de fleste tilfælde blandede naboerne sig slet ikke i sagen, med mindre plyndring gik ud over dem selv. De stoppede ørene til for musketsalverne, lukkede deres vinduesskodder, barrikaderede deres porte, lod kampen rase med eller uden nattevagtens indblanding, og dagen efter sagde man: "I nat brød de ind hos Etienne Barbelle." – "Marskallen af Clermont blev angrebet på livet" osv. Det var derfor ikke blot de kongelige paladser: Louvre, Bastillen og Les Tournelles, men

også lensherrernes boliger som Petit-Bourbon, Hôtel de Sens, Hôtel d'Angoulême osv., der havde tinder på murene og skoldehuller over portene. Kirkerne beskyttedes ved deres hellighed. Nogle, men til dem hørte Notre Dame ikke, var imidlertid befæstede. Abbediet St. Germain des Prés var forsynet med tinder som en herreborg, og der stak mere kobber i dets mørsere end i dets klokker. Man kunne endnu i 1610 se dets fæstningsværker. Nu er knapt dets kirke tilbage.

Men lad os komme tilbage til Notre Dame.

Da de første foranstaltninger var truffet – og til ære for landstrygernes disciplin må vi sige, at Clopins ordrer blev udført i tavshed og med en bemærkelsesværdig punktlighed – steg bandens værdige høvedsmand op på brystværnet om forgården og hævede sin hæse og rå stemme, idet han stadig vendte sig imod kirken og svang en fakkel, der viftede i vinden, og hvis lys hvert øjeblik tilsløredes af røgen, så at kirkens rødlige facade snart trådte frem og snart forsvandt.

"Jeg, Clopin Trouillefou, konge af Thunes, den store Kosröes, fyrste af Argot og narrenes biskop, lader herved dig, Louis de Beaumont, biskop af Paris, medlem af parlamentet, vide, at vor søster har søgt tilflugt i din kirke, falskeligt anklaget for trolddom. Du skylder hende tilflugt og beskyttelse. Parlamentsretten vil gribe hende, og du giver dit minde til det, og i morgen ville hun blive hængt på Grèvepladsen, om ikke Gud og landstrygerne var. Derfor kommer vi nu til dig, bisp. Er din kirke hellig, er vor søster det også. Derfor opfordrer vi dig til at udlevere os pigen, i fald du vil frelse din kirke, eller også tager vi pigen og plyndrer kirken. Det vil visselig ske, og til

bekræftelse på dette planter jeg mit banner her, og Gud være dig nådig, biskop af Paris!"

Ouasimodo kunne uheldigvis ikke høre disse ord, der blev udtalt med en slags mørk og vild majestæt. En landstryger rakte Clopin banneret, og han plantede det højtideligt imellem to brosten. Det var en møggreb, på hvilken der hang et blodigt stykke ådsel.

Derpå vendte kongen af Thunes sig atter om og så ud over sin hær, en vild skare mennesker, hvis øjne funklede næsten lige så stærkt som deres sanser. Efter et øjebliks pause råbte han:

"Fremad, gutter! Til arbejde, svende!"

Tredive kraftige, firskårne mænd med smedefjæs trådte frem med hammere, tænger og jernstænger på skuldrene. De gik hen til kirkens hoveddør, steg op ad trappen, og snart så man dem alle sidde på hug under spidsbuen og bearbejde døren med tænger og brækjern. En mængde landstrygere stimlede sammen om dem for at hjælpe dem eller se på dem. Portalens elleve trin var fulde af mennesker.

Døren holdt imidlertid godt. "For satan, hvor den er hård og stædig," sagde en. "Den er gammel og har ben i stedet for brusk," sagde en anden. "Ikke forknyt, kammerater," sagde Clopin, "jeg vædder mit hoved imod en tøffel, at I får sprængt døren, taget pigen og plyndret hovedaltret, inden der vågner en eneste kirkebetjent. Hør, nu tror jeg, låsen giver sig."

Clopin blev afbrudt ved et forfærdeligt brag, der i det samme lød bag ved ham. Han vendte sig om, en umådelig bjælke var faldet ned fra himlen. Den havde knust en halv snes landstrygere på kirketrappen og hoppede nu rundt på stenbroen med en larm som af en kanon, idet den vedblivende

hist og her knuste benene på en og anden i tiggerflokken, som forfærdet spredte sig til alle sider. På et øjeblik var pladsen umiddelbart foran kirken tom, de, der havde arbejdet på at sprænge døren, trak sig tilbage fra den, skønt de beskyttedes af dens dybe hvælvinger, og Clopin selv holdt sig i ærbødig afstand fra kirken.

"Det slap jeg godt fra!" råbte Jehan. "Jeg mærkede, Gud døde mig, lufttrækket, da den kom susende!"

Det er ikke til at beskrive, hvor forbavsede og forfærdede banditterne blev over denne bjælke, der sådan faldt ned over dem. De stod nogle øjeblikke og stirrede ud i luften, mere forbløffede over dette stykke træ, end de ville være blevet over tyve tusinde kongelige bueskytter.

"For satan!" brummede hertugen af Egypten, "det lugter af trolddom, dette hersens!"

"Den kom fra månen," sagde Andry-le-Rouge.

"På den måde," sagde Francois Chante-Prune, "må man sige, at månen er den hellige jomfrus gode ven."

"For tusinde paver!" råbte Clopin, "I er alle sammen tossede!" Men han kunne ikke selv forklare, hvordan det hang sammen med den bjælke.

På forsiden af kirken var der ingenting at opdage. Skæret af faklerne nåede ikke op til toppen af den. Den svære bjælke lå midt i forgården, og man hørte de ulykkelige, der havde taget imod det første stød og havde fået maven flænget på kanterne af stentrinnene, stønne og jamre sig.

Efter at kongen af Thunes var kommet sig af sin første overraskelse, fandt han omsider på en forklaring, som hans ledsagere fandt kunne have sin rimelighed.

"Guds død! Skulle det være klerkene, der forsvarer sig? Så til storm! Til storm!"

"Storm!" gentog mængden med rasende hurraråb, og der affyredes en mængde armbrøster og hagebøsser imod kirkens facade.

Ved denne salve vågnede de fredelige beboere i de omliggende huse. Man så flere vinduer blive åbnet, og der viste sig hoveder med nathuer på og hænder med lys i ved vinduerne.

"Skyd på vinduerne!" råbte Clopin. Vinduerne blev øjeblikkelig lukket, og de stakkels borgere, som knapt havde fået tid til at kaste et forvirret blik ud over dette optrin med alt dets støj og lysskær, trak sig tilbage og svedte angstens sved ved siden af deres koner, idet de spurgte sig selv, om heksesabbatten nu holdtes i Notre Dame-kirkens forgård, eller om det var burgunderne, der havde overrumplet byen ligesom i -64.

Mændene tænkte på plyndring, og kvinderne på voldtægt, og alle skælvede.

"Storm!" brølede alle argotfolkene, men de turde ikke rykke frem. De så på kirken, og de så på bjælken. Bjælken rørte sig ikke af stedet, bygningen lå der rolig og øde som hidtil, men der var alligevel noget, der gjorde, at det løb landstrygerne koldt ned ad ryggen.

"Nå, til værket, svende!" råbte Trouillefou. "Spræng porten!"

Ingen rørte sig af pletten.

"Guds død og pine! Sikke folk, der er bange for en bjælke!" sagde Clopin.

"Kaptajn," sagde en gammel en, "det er ikke bjælken, der ærgrer os, det er døren, der er helt beslået med jernstænger.

Tængerne nytter ingenting."

"Hvad vil I da have til at sprænge den?" spurgte Clopin.

"Vi må have en murbrækker."

Kongen af Thunes løb modig hen til den frygtelige bjælke og satte foden på den. "Der har I en, som klerkene selv sender os," sagde han. "Tak skal I have, klerke," tilføjede han, idet han hånligt hilste over ad kirken til.

Denne udfordrende holdning havde en god virkning. Bjælkens trolddom var brudt. Landstrygerne fattede atter mod, og et øjeblik efter slyngedes den tunge bjælke, der løftet af to hundrede kraftige arme fløj som en fjer, voldsomt imod den store dør, som man allerede havde forsøgt at rokke. Hvem der i det sparsomme lys, som landstrygernes få fakler udbredte over pladsen, havde set den lange bjælke båret af disse mange mennesker, der i fuldt løb slyngede den imod kirken, måtte have troet, at han så et stort tusindben løbe storm imod stenkæmpen med bøjet hoved.

Da bjælken tørnede imod den vældige dør, der halvt var af metal, drønede denne som en umådelig tromme. Den revnede ikke, men hele bygningen rystede, og man hørte det runge i dens dybe hvælvinger. I det samme begyndte der at vælte en regn af store sten ned over de stormende oppe fra facaden. "For satan!" råbte Jehan, "ryster tårnene deres balustrader ned over hovederne på os? ..." Men nu var stødet givet, og kongen af Thunes foregik sine folk med et godt eksempel. Det var åbenbart, at det var biskoppen, der forsvarede sig, og man slog løs på døren med fordoblet raseri til trods for stenene, der knuste hjerneskaller til højre og venstre.

Det var påfaldende, at disse sten stadig kom en ad gangen, men de fulgte hurtigt efter hinanden. Argotfolkene fik stadig to at føle på en gang, en over benene og en i hovedet. Det var meget få af dem, der ikke ramte, og der lå allerede en stor bunke døde og sårede, blødende og stønnende under fødderne på de stormende, som nu var kommet i raseri og stadig afløste hinanden. Den lange bjælke hamrede stadig løs på porten med taktfaste slag som knebelen i en klokke. Stenene vedblev at regne ned og porten at drøne.

Læseren har uden tvivl gættet, at denne uventede modstand, der havde ophidset landstrygerne, stammede fra Quasimodo.

Skæbnen havde uheldigvis stået den stakkels døve bi.

Da han var kommet ned på platformen imellem tårnene, var hans hoved forvirret. Han havde i nogle minutter løbet frem og tilbage i galleriet som en vanvittig, idet han oven fra så ned på den tætte masse landstrygere, der var klar til at storme løs på kirken, og bad Gud eller Djævelen om at frelse sigøjnersken. Han fik det indfald at gå op i det søndre tårn og ringe med stormflokken. Men inden han fik klokken fat i bevægelse, inden Maries grove røst havde givet en eneste lyd fra sig, kunne kirkedøren jo ti gange være sprængt. Det var netop i det øjeblik, da landstrygerne gik løs på den med deres smedeværktøj. Hvad skulle han gøre?

Pludselig kom han i tanker om, at murerne hele dagen havde arbejdet på det søndre tårn, hvis mure, tømmerværk og tag var under reparation. Det var en lysstråle. Muren var af sten, taget af bly, og tømmerværket af træ – dette mærkværdigt tætte tømmerværk, som mon kaldte "Skoven".

Quasimodo løb hen til dette tårn. De nederste kamre var fulde af bygningsmaterialer. Der var stabler af mursten, blyplader i ruller, bundter af lægter, stærke bjælker, der allerede var tildannede med saven, bunker af murgrus – et helt arsenal.

Det hastede. Hamrene og brækjernene arbejdede dernede. Følelsen af den overhængende fare fordoblede tifold hans kræfter, han greb en af bjælkerne, den sværeste og længste, skød den ud igennem et vindue, greb den atter uden for tårnet, lod den glide ud over hjørnet af balustraden, der omgiver platformen, og slap den ud over afgrunden. Den umådelig bjælke skrabede i sit fald på 160 fod muren, knuste billedhuggerarbejderne og drejede sig flere gange rundt som en møllevinge, der fløj igennem luften. Omsider nåede den jorden, der hævede sig et forfærdeligt skrig, og den sorte bjælke hoppede hen ad stenbroen som en springende slange.

Quasimodo så landstrygerne spredes til alle sider, da bjælken faldt, som asken, når et barn puster til den. Han benyttede sig af deres forfærdelse, og mens de stod og stirrede overtroisk på denne masse, der var faldet ned fra himlen, og skød øjnene ud på stenhelgenerne i portalen med en salve af pile og hagl, dyngede Quasimodo ganske stille murgrus, teglsten, sandsten op – ja, om det så var poserne med murernes værktøj, tog han det med – på kanten af den balustrade, hvorfra bjælken var blevet styrtet ned.

Så snart de begyndte at storme løs på den store dør, begyndte stenene at hagle ned, og de havde en fornemmelse af, at kirken ramlede sammen over hovederne på dem.

Ingen ville kunne have set Quasimodo i dette øjeblik uden at blive forfærdet. Foruden at han havde samlet en bunke

kasteskyts på balustraden, havde han samlet en bunke sten på selve platformen. Så snart stenene på kanten af balustraden var sluppet op, greb han til bunken indenfor. Han bukkede sig, rettede sig, bukkede sig og rettede sig igen med en utrolig hurtighed. Hans store dværgehoved bøjede sig ud over balustraden, så faldt der en vældig sten, så en til og så atter en. Af og til fulgte han en særlig god sten med øjet, og når den ramte godt, sagde han "hm!"

Imidlertid tabte landstrygerne ikke modet. Den svære dør, som de bearbejdede så ivrigt, havde allerede over tyve gange skælvet under vægten af deres egetræsstormbuk, hvis kraft mangfoldiggjordes af de hundrede mennesker, der førte den. Fyldingerne knagede, beslagene fløj i stumper og stykker, hængslerne hoppede på deres hager ved hvert stød, plankerne kom ud af deres fuger, træet smuldrede til støv imellem jernbeslagene. Heldigvis for Quasimodo var der mere jern end træ.

Han mærkede imidlertid, at den store dør begyndte at give efter. Skønt han ikke kunne høre, gav hvert af murbrækkerens stød samtidig genlyd i kirkens hvælvinger og i hans indre. Han så oppe fra sit stade landstrygerne triumferende og rasende knytte næven ad den mørke facade, og han misundte både på egne og sigøjnerskens vegne uglerne, der i store sværme flygtede bort over hovedet på ham.

Hans stenregn forslog ikke til at drive de stormende tilbage. I dette angstfulde øjeblik fik han lidt neden for balustraden, hvorfra han knuste argotfolkene, øje på to lange tagrender af sten, der udmundede umiddelbart oven over den store dør. Oventil mundede disse tagrender ud på platformens stengulv.

Han fik en ide. Han løb ind i sit kammer og hentede et knippe ris, lagde en mængde lægter og blyplader ovenpå, og satte ild i riset med sin lygte efter at have lagt bålet godt til rette foran de to render.

Imidlertid var landstrygerne holdt op med at se op i luften, da stenene ikke længere regnede ned. Banditterne, der stønnede som et kobbel hunde, der jager et vildsvin op fra dets leje, flokkedes i vild forvirring omkring den store dør, som stormbukken fuldstændig havde ødelagt, men som stod endnu. De ventede rystende på det afgørende stød, det stød, der helt skulle sprænge den. Det gjaldt om at komme forrest for at være blandt de første, der styrtede ind, når passagen blev fri til den rige domkirke, dette umådelige skatkammer, i hvilket der i tre århundreder var blevet dynget rigdomme op. De mindede brølende af glæde og begærlighed hinanden om de smukke sølvkors, de smukke brokadeskorkåber, de smukke gravmæler af forgyldt sølv, de store pragtstykker i koret, om de blændende kirkefester, julen, hvor alt strålede i fakkelskær, påsken, hvor alt strålede i sollyset, alle disse højtider, ved hvilke relikvieskrin, lysestager, monstranser og monstransgemmer ligesom gav altrene et overtræk af guld og ædelsten. I det øjeblik tænkte alle disse mennesker visselig mindre på at befri sigøjnersken end på at plyndre kirken. Vi er endog tilbøjelige til at tro, at for de fleste af dem var Esmeralda kun et påskud, for så vidt som røvere havde påskud behov.

Pludselig, ligesom de flokkedes omkring stormbukken for at gøre en sidste kraftanstrengelse, og alle holdt deres åndedræt tilbage og spændte hver en muskel for at sætte al kraft ind på det afgørende stød, hørtes der en endnu forfærdeligere hylen

fra dem end den, der brød ud og døde hen, da bjælken faldt. De, som ikke skreg, og de, som endnu var i live, så på hinanden. To strømme af smeltet bly væltede oppe fra toppen af bygningen ned over mængden, hvor den flokkedes tættest. Dette hav af mennesker sank sammen under det sydende metal, som på de to punkter, hvor det vældede ud, havde dannet to sorte og rygende huller i massen, som dem, varmt vand danner i sne. Man så døende mennesker vride sig halv forbrændte og brølende af smerte. Omkring de to hovedstrømme stænkede dråber af den forfærdelige regn til alle sider ud over de stormende og trængte ind i hjernen på dem som glødende vridbor. Det var en ildregn, der faldt over disse ulykkelige som tusinde svidende hagl.

Skriget var hjerteskærende. De flygtede hulter til bulter, idet de kastede bjælken over ligene, de dristigste så vel som de frygtsomste, og forgården var tom for anden gang.

Alle stirrede op på kirken. Det var et mærkværdigt syn, de så. Oppe på det højeste galleri, oven over midtrosetten, var der et stort bål imellem de to klokketårne, et bål, hvorfra der udgik en hvirvel af gnister og en vældig flamme, af hvilken vinden nu og da drev en flig ind i røgen. Neden under dette bål, neden under den mørke balustrade med dens glødende kløverbladsornamenter udspyede to tagrender med dyresvælg uophørligt denne glødende regn, der væltede som en sølvstrøm ned over den mørke facade. Efterhånden, som de to strømme af flydende bly nærmede sig jorden, blev de bredere og bredere ligesom det neg af vand, der står ud af de tusinde huller i brusen på en vandkande. Oven over flammen hævede de vældige tårne sig, med deres ru og udskårne forsider, det ene

ganske sort, det andet helt rødt, tilsyneladende endnu større, end de i virkeligheden var, ved de vældige skygger, de kastede helt op i himlen. Deres utallige billedhuggerarbejder forestillende djævle og drager tog sig gruopvækkende ud. Det var, som om de rørte sig i flammernes urolige skær. Der var lindorme, der så ud, som om de lo, dragehoveder, som man syntes, man hørte bjæffe. Salamandre, der pustede til ilden, vrængebilleder, der nøs i røgen. Og imellem alle disse uhyrer, som flammerne og støjen havde vakt af deres stensøvn, var der et, som gik frem og tilbage, og som man af og til så glide forbi det flammende bål som en flagermus flyver forbi et lys.

Uden tvivl vækkede dette sælsomme fyrtårn brændehuggeren langt borte på Bicêtres højder, og synet af Notre Dame-kirkens tårnes kæmpemæssige skygger, der svajede frem og tilbage over hans hede, fyldte ham med skræk.

Der blev en rædselsfuld tavshed blandt landstrygerne, under hvilken man hørte klerkene, der var lukket inde i deres kloster og mere urolige end hestene i en brændende stald, skrige af angst, vinduer i smug blive åbnet og lukket, uro og tummel i Hôtel-Dieu, vinden tude i flammerne, de døendes rallen og den stadige knitren af blyregnen på stenbroen.

Imidlertid havde landstrygernes førere trukket sig tilbage til huset Gondelauriers portal, hvor de holdt råd. Hertugen af Ægypten sad på en afviser og så med en slags religiøs skræk på det flammende bål, der brændte to hundrede fod oppe i luften. Clopin Trouillefou bed i sine store næver af raseri.

"Det er ikke muligt at slippe ind!" brummede han i skægget.

"En gammel forhekset kirke!" brummede den gamle sigøjner, Mathias Hungadi Spicali.

"Ved pavens knebelsbart!" sagde en gammel tyveknægt, der havde været soldat, "sikke nogle tagrender! De er dygtigere til at spytte smeltet bly end skoldehullerne i Lectoure!"

"Ser I den satan, der går frem og tilbage foran bålet?" råbte hertugen af Ægypten.

"Guds død!" sagde Clopin, "det er den fordømte klokker, det er Quasimodo!"

Sigøjneren rystede på hovedet. "Jeg siger Jer, at det er ånden Sabnac, den store Marki, fæstningsværkernes dæmon. Han er skabt som en væbnet kriger med løvehoved. Undertiden rider han på en gyselig hest. Han forvandler mennesker til sten, som han bygger tårne af. Han har halvtreds legioner under sig. Det er ganske sikkert ham, jeg kender ham. Somme tider har han en smuk figureret guldmors-kåbe på ligesom en tyrk."

"Hvor er Bellevigne-de-l'Etoile?" spurgte Clopin.

"Han er død," svarede en landstrygerske.

Andry-le-Rouge brast i en idiotisk latter: "Notre Dame giver Hôtel-Dieu noget at bestille," sagde han.

"Der er altså ingen mulighed for at komme igennem den dør?" råbte kongen af Thunes og stampede i jorden.

Hertugen af Ægypten pegede nedslået på de to strømme af sydende bly, der uophørlig randt ned ad den sorte facade som to lange fosforstriber.

"Man har før set kirker forsvare sig på den måde," sagde han med et suk. "St. Sophia i Konstantinopel slog for fyrre år siden tre gange i træk Muhammeds halvmåne til jorden ved at ryste sine kupler, som er dens hoveder. Vilhelm af Paris, som har bygget denne kirke, var en troldmand."

"Skal vi da virkelig gå vor vej som lakajer på landevejen?" sagde Clopin. "Skal vi lade vor søster blive der og lade disse ulve i korkåber hænge hende i morgen?"

"Og sakristiet, hvor der er hele vognmandslæs guld!" tilføjede en landstryger – vi ved desværre ikke, hvad han hed.

"Muhammeds skæg!" skreg Trouillefou.

"Lad os prøve en gang endnu," sagde landstrygeren.

Mathias Hungadi rystede på hovedet.

"Vi kommer ikke ind ad døren. Vi må se at finde skavanken i den gamle fes rustning, et hul, en løngang, en eller anden passage."

"Hvem er med?" sagde Clopin. "Jeg går derhen igen ... Det er sandt, hvor er den små student, der er så beslået med jern?"

"Han er uden tvivl død," svarede en. "Man hører ham ikke mere le."

Kongen af Thunes rynkede panden.

"Det var slemt. Der var et modigt hjerte under alt det jern. – Og mester Pierre Gringoire?"

"Kaptajn Clopin," sagde Andry-le-Rouge, "han stak af, inden vi var kommet over Børsbroen."

Clopin stampede i jorden.

"Guds død! Det er ham, der har fået os herhen, og så lader han os i stikken lige midt i arbejdet ... det feje vrøvl, den tøffelhelt!"

"Kaptajn Clopin," sagde Andry-le-Rouge, som stod og så ned ad forgårdsgaden, "der har vi den små student!"

"Lovet være Pluto!" sagde Clopin. "Men hvad fanden er det, han kommer slæbende med?"

Det var virkelig Jehan, der kom løbende så hurtigt, som hans svære paladindragt og en lang stige, han slæbte efter sig hen ad stenbroen, tillod ham det. Han var mere forpustet end en myre, som er spændt for et græsstrå, der er tyve gange så langt som den selv.

"*Victoria! Te deum!*" råbte studenten. "Her er havnefogedernes stige, som jeg har hentet i St. Landry."

Clopin gik hen til ham.

"Hvad i Herrens navn vil du med den stige, min søn?"

"Jeg har den," svarede Jehan ganske forpustet. "Jeg vidste, hvor den var ... under skuret uden for løjtnantens hus. Der er et pigebarn, som jeg kender ... hun finder mig smuk som Cupido ... det benyttede jeg mig af for at få stigen, Gud forbande mig ... den stakkels tøs lukkede op for mig i bar særk."

"Ja, men hvad vil du med den stige?" sagde Clopin.

Jehan så på ham med en fiffig mine og smækkede med fingrene som med et par kastagnetter. Han var storartet i det øjeblik. Han havde på hovedet en af de i det femtende århundrede almindeligt brugte hjelme, der forfærdede fjenden ved deres kimæriske prydelser. Hans struttede med ti næb, så at Jehan kunne have gjort Nestors homeriske skib det frygtelige tilnavn *δεκέμβολος* stridigt.

"Hvad jeg vil med den, store konge af Thunes? Ser I den række statuer, der ser ud som idioter, der oven over de tre portaler?"

"Ja vel. Og hvad så?"

"Det er kongernes galleri."

"Hvad kommer det mig ved?" sagde Clopin.

"Tøv lidt! For enden af det galleri er der en dør, som kun er lukket med en klinke. Ved hjælp af denne stige kravler jeg der op, og så er jeg inde i kirken."

"Lad mig komme først op, min søn."

"Nej, kammerat, stigen er min. Men I skal få lov at blive nummer to."

"Gid fanden tage dig!" sagde den barske Clopin, "jeg vil ikke have nogen foran mig."

"Javel, Clopin, så skaf Jer en stige."

Jehan gav sig til at løbe over pladsen, slæbende på sin stige og med råbet: "Kom med, gutter!"

Et øjeblik efter var stigen rejst og stillet op imod balustraden på det nedre galleri oven over en af sideportalerne. Landstrygerne flokkedes under høje jubelråb ved foden af den for at komme op, men Jehan stod på sin ret og var den første, der satte foden på trinnene. Det var ikke noget kort stykke vej. Kongegalleriet ligger nu til dags omtrent tres fod over jordens overflade. De elleve trin gjorde den gang afstanden endnu større. Jehan steg langsomt op, for hans tunge rustning generede ham en hel del. Med den ene hånd holdt han i trinnene, i den anden havde han sin armbrøst. Da han var midt på stigen, kastede han et tungsindigt blik ned på de stakkels døde argotfolk, som stentrappen var helt bestrøet med. "Ak!" sagde han, "sikken en bunke lig! Den er Iliadens femte sang værdig." Derpå steg han videre til vejrs. Landstrygerne fulgte efter ham. Der var en på hvert trin. Denne række pansrede rygge der bølgede op ad i mørket, var at se til som en slange med stålskæl, der rejste sig imod kirken. Jehan, der gik i

spidsen og skøjtede, gjorde illusionen fuldstændig som slangens hvislende hoved.

Omsider nåede studenten galleriets balustrade og skrævede rask over den under alle landstrygernes bifaldsråb. Da han således var herre over fæstningen, udstødte han et glædesskrig, men pludselig standsede han som forstenet. Han havde bag ved en af kongestatuerne fået øje på Quasimodo, som stod skjult der i mørket med funklende øje.

Inden den næste havde fået fodfæste på galleriet, sprang den frygtelige pukkelryg hen til stigen, greb uden at sige et ord fat i begge sidestykkerne med sine vældige hænder, løftede den, holdt den ud fra muren, og stod således et øjeblik med den lange, svajende stige, der fra øverst til nederst var besat med landstrygere, som skreg af angst, og så slyngede han pludselig med overmenneskelig kraft hele denne bunke mennesker ned på pladsen. Selv de modigste skælvede i det øjeblik. Idet stigen blev slynget tilbage, blev den et øjeblik stående lige op og ned, som om den betænkte sig, derpå vaklede den, og pludselig beskrev den en frygtelig bue med en radius på firs fod og faldt ned på stenbroen med hele sin besætning, hurtigere end en vindebro, hvis kæder brister. Der lød en mængde forbandelser. Så blev alt stille, og nogle lemlæstede mennesker kravlede frem fra ligdyngen.

Belejrernes triumfråb afløstes af et brøl af smerte og forbitrelse. Quasimodo stod ubevægelig med albuerne støttede på balustraden og så ned på dem. Han så ud som en gammel langhåret konge, der stod i sit vindue.

Jehan Frollo var nu i en uheldig stilling. Han var der oppe i galleriet sammen med den frygtelige klokker, alene, skilt fra

sine kammerater ved en lodret mur på firs fods højde. Mens Quasimodo drev sit spil med stigen, var studenten løbet hen til døren, som han troede stod åben. Men nej. Den døve havde lukket den efter sig, da han kom ud på galleriet. Så krøb Jehan i skjul bag en af stenkongerne, hvor han stod uden at turde trække vejret, stirrende på den forfærdelige pukkelryg med forvildede miner ligesom den mand, der gjorde kur til en menageriejers kone og en aften, da han skulle til stævnemøde, gik fejl og pludselig stod lige over for en isbjørn.

Den døve ænsede ham ikke straks, men omsider drejede han hovedet og rettede sig pludselig i vejret. Han havde fået øje på studenten.

Jehan belavede sig på en grov behandling, men den døve blev stående uden at røre sig og så blot på studenten.

"Ho, ho!" sagde Jehan, "hvad glor du på mig for med dit ene, bedrøvelige øje?"

Med disse ord spændte han lumsk sin bue.

"Quasimodo!" råbte han, "jeg skal skaffe dig et nyt tilnavn. Herefter skal man kalde dig *den blinde*."

Han skød. Den fjerede pil hvinede og ramte den pukkelryggede i hans venstre arm. Quasimodo rørte sig ikke mere, end om det havde været kong Pharamond, der havde fået en skramme. Han greb om pilen, rev den ud af såret og knækkede den ganske roligt over på sit knæ, og derpå lod han de to stumper falde, mere end han kastede dem. Jehan fik imidlertid ikke tid til at skyde igen. Da pilen var brækket over, snøftede Quasimodo pludselig og sprang som en græshoppe ind på livet af studenten, hvis rustning blev trykket flad imod muren.

Så skimtede man noget forfærdeligt i det halvmørke, faklerne udbredte.

Quasimodo havde med venstre hånd grebet begge Jehans arme. Studenten gjorde slet ingen modstand, i den grad følte han sig fortabt. Med sin højre hånd aftog den døve ham med forfærdelig langsomhed hans rustning, stykke efter stykke, hjelm, panser, og armskinner og fratog ham hans sværd og dolke. Det så ud, som når en abe tager skallen af en nød. Quasimodo kastede stykke efter stykke studentens jernhylster for sine fødder.

Da studenten så sig afvæbnet, afklædt, svag og nøgen i disse frygtelige hænder, prøvede han ikke på at gøre sig forståelig for den døve, men gav sig til frækt at le ham op i ansigtet og til med en seksten års knøs' uforfærdede sorgløshed at synge en den gang almindelig kendt gadevise. Men han fik ikke sunget den til ende. Stående på galleriets balustrade holdt Quasimodo studenten ved benene i sin hånd og svingede ham ud over afgrunden som en slynge. Så hørte man en lyd, som når en æske af ben bliver kastet imod en mur, og man så noget falde og efter at have gennemløbet en tredjedel af afstanden standse ved et fremspring. Det var et lig, der hang der, sønderslået, med knuste lemmer og tom hjerneskal.

Der hævede sig et rædselsskrig blandt landstrygerne.

"Hævn!" råbte Clopin. "Storm!" svarede mængden. "Til angreb! Til angreb!" Så lød der en frygtelig hylen, i hvilken alle sprog, alle mundarter, alle tonefald blandedes. Den stakkels students død satte mængden i et forfærdeligt raseri. Den blev grebet af skam og harme over så længe at være blevet holdt i skak foran en kirke af en pukkelryg. Raseriet hjalp den til at

finde stiger og fordoble faklernes antal, og efter nogle minutters forløb så Quasimodo ude af sig selv denne forfærdelige sværm klatre op på alle kanter for at storme Notre Dame. De, der ingen stiger havde, havde knudetove, de, der hverken havde det ene eller det andet, klatrede op ved hjælp af bygningens fremspring. De klamrede sig fast til hinandens pjalter. Der var ingen modstand mulig over for denne springflod af gruelige ansigter, der blussede af raseri og drev af sved. Quasimodo omringedes på alle sider af lynende blikke og hæslige fjæs. Det var, som om en anden kirke havde sat sine gorgoner, sine hundehoveder, sine masker, sine djævle, sine mest fantastiske billedhuggerarbejder ind på at storme Notre Dame. Det var som om et lag af levende uhyrer oven over facadens stenuhyrer.

Imidlertid var pladsen blevet oplyst med tusinde fakler. Dette vilde optrin, der hidtil havde været begravet i mørke, viste sig pludselig i fuld belysning. Fra forgården kastedes der et strålende skær op imod himlen. Bålet på den høje platform brændte endnu stadig og kastede sit skær langt ud over byen. Den umådelige silhuet, der dannedes af de to tårne, og som i lang afstand sås ragende op over Paris' tage, stod som et bredt, mørkt udsnit i alt dette lys. Det så ud til, at der var kommet røre i byen.

Stormklokkerne lød vidt og bredt, landstrygerne hylede, stønnede, bandede og entrede stadig til vejrs, og Quasimodo, der var afmægtig over for alle disse fjender, så, skælvende af angst for sigøjnersken, de rasende ansigter rykke nærmere op imod sit galleri, bad himlen at gøre et mirakel og vred sine hænder i fortvivlelse.

5. Lønkammeret, hvor Hans Majestæt kong Ludvig af Frankrig holdt sin andagt

Læseren har måske ikke glemt, at Quasimodo, da han oppe fra sit tårn så ud over Paris, et øjeblik forinden han opdagede landstrygerne, kun havde set et eneste lys skinne, et lys, der kom fra en rude i det øverste stokværk af en høj og skummel bygning ved siden af St. Antoineporten. Denne bygning var Bastillen, og det var Ludvig den Ellevtes lys, der skinnede.

Kong Ludvig den Ellevte havde været i Paris de to sidste dage, og den efterfølgende dag skulle han rejse til sin borg Montilz-les-Tours. Hans ophold i hans gode stad Paris var altid sjældne og korte, for han havde der ikke tilstrækkelig mange faldgruber, galger og skotske bueskytter omkring sig.

Den dag havde han begivet sig til Bastillen for at tilbringe natten der. Det store værelse – fem favne i firkant – som han havde i Louvre – værelset med den vældige kamin, der var dekoreret med tolv store dyr og tretten store profeter, og hans store seng, det var tolv fod lang og elleve fod bred, tiltalte ham ikke. Han blev helt borte i al den storhed. Denne borgerlige konge foretrak Bastillen med et lille kammer og en lille seng. Og så var Bastillen også stærkere end Louvre.

Det "lille kammer" kongen havde forbeholdt sig i det navnkundige statsfængsel, var endda ret anseligt og indtog det øverste stokværk af et lille tårn, der var bygget ud fra hovedtårnet. Det var rundt og behængt med skinnende stråmåtter. Loftsbjælkerne var prydede med liljer af forgyldt tin og mellemrummene imellem dem dækkede med farver. Panelet

var prægtigt udskåret, malet lysegrønt med en blanding af operment og indigo og prydet med rosetter af hvidt tin.

Der var kun et vindue, et højt, spidsbuet vindue forsynet med et gitter af messingtråd og med jernstænger, for øvrigt formørket af smukke, matterede ruder med kongens og dronningens våben.

Der var kun én indgang, en nymodens dør med flad bue, indvendig beklædt med tæpper og udadtil forsynet med en af den slags forhaller, skrøbelige, men sirligt udskårne trækonstruktioner, som man endnu for halvandet hundrede år siden kunne se i en mængde gamle huse. "Skønt de misklæder og generer," siger Sauval i sin fortvivlelse, "vil vore gamle folk dog ikke slippe dem, men holder på dem til trods for alt, hvad man siger."

I dette værelse fandt man ingen af de møbler, der plejede at findes i almindelige huse, hverken bænke eller taburetter, almindelige skamler i form af kasser eller smukke skamler med ben og tremmer – de kostede fire sols stykket. Der var kun en overmåde prægtig armstol til at slå sammen. Træværket var dekoreret med roser på rød grund, hyndet af skarlagenrødt korduan, prydet med lange silkefrynser og beslået med tusinde forgyldte søm. At der ikke var mere end denne ene stol, tilkendegav, at kun en person havde ret til at sidde ned i dette værelse. Ved siden af stolen, helt henne ved vinduet stod der et bord dækket med et tæppe, i hvilket der var indvirket fugle. På bordet stod der et blækhus og et ciseleret sølvbæger, og der lå nogle pergamenter og penne. Lidt derfra stod der et kulbækken og en bedeskammel af karmoisinrødt fløjt med guldsirater. I baggrunden en simpel seng med gult og højrødt damask uden

kniplinger eller anden stads, blot med en ganske simpel frynse om. Denne seng, som der altså var det mærkværdige ved, at Ludvig den Ellevte havde sovet eller ligget søvnløs i den, kunne man endnu for to hundrede år siden se hos en rådsherre, hvor den gamle fru Pillou, der er blevet navnkundig, som Arricidie og "den levende moral" i romanen Cyrus, så den.

Således så det værelse ud, der betegnedes som "lønkammeret, hvor Hans Majestæt kong Ludvig af Frankrig holder sin andagt".

Der er meget mørkt i det øjeblik, da vi fører læseren derind. Aftenklokken havde ringet for en time siden, det var nat, og der stod kun et flimrende vokslys på bordet. Mere belysning var der ikke til fem personer, der på forskellig måde var grupperet rundt om i værelset.

Den første, lyset faldt på, var en prægtigt klædt herre, iført skarlagensrøde benklæder og vams med sølvstriber samt en overkjortel af guldmor med sorte figurer i. Denne prægtige dragt, der funklede i lysskæret, strålede i alle sine folder. Manden, der bar den, havde sine våbenmærker broderet på brystet med grelle farver – en skråbjælke, og ved spidsen af den en springende hjort. Højre skjoldholder var en oliegren, venstre en hjortetak. Ved sit bælte bar han en prægtig daggert, hvis forgyldte fæste var formet som en hjelmkam, over oven hvilken der var anbragt en grevekrone. Han så ond og hovmodig ud og knejsede med nakken. Det første, man fik indtryk af ved at se hans ansigt, var overmod, det næste snedighed.

Han stod med blottet hoved og en lang seddel i hånden bag ved armstolen, i hvilken der sad en meget slet klædt person. Denne tog sig i det hele taget frastødende ud, som han sad der

krumbøjet, med det ene ben slået over det andet og albuerne på bordet, kort sagt højst utækkelig. Man må forestille sig i den prægtige med korduan betrukne stol to krumme knæ og to magre lår hyldede i et par tarvelige sorte, uldne benklæder, en krop, dækket med en kjortel af bomuldstøj med en foerværks kant, på hvilken man så mindre til hår end til det bare skind, og endelig for at sætte kronen på værket en gammel, fedtet hat af det usleste sorte klæde helt rundt besat med små figurer af bly, der var trukket på en snor. Dette og så en snavset kalot, under hvilken der knapt stak et enkelt hår frem, var alt, hvad der var at se af manden i stolen. Hans hoved var så stærkt bøjet ned imod brystet, at man ikke så andet af hans overskyggede ansigt end tippen af hans næse, på hvilken der faldt en smule lys, og som så ud til at være lang. Hans rynkede, magre hånd tydede på, at han var en olding. Det var Ludvig den Ellevte.

Noget bag ved dem stod der to mænd, hvis dragter havde et flamsk snit, og talte sammen. De var ikke længere borte fra lyset, end at enhver, der havde været til stede ved opførelsen af Gringoires mysterium, ville have kunnet genkende to af de ypperste blandt de flamske gesandter, Vilhelm Rym, den snu pensionær fra Gent, og Jacques Coppenole, den folkekære skomager. Læseren mindes, at disse to mænd var indviede i Ludvig den Ellevtes hemmelige politik.

Endelig helt henne i baggrunden, tæt ved døren stod, ubevægelig som en billedstøtte, en kraftig mand med firskårne lemmer klædt i harnisk og våbenkjole. Hans firkantede ansigt med den umådelig store mund, der gik helt op til ørene, den lave pande, de ganske lige øjne og to brede hårkrøller, der skjulte ørene, mindede på en gang om en mand og om en tiger.

Alle undtagen kongen havde blottede hoveder.

Herren bag kongens stol læste en lang beretning, og Hans Majestæt lod til at høre opmærksomt efter. De to flamlændere hviskede sammen.

"Guds død!" brummede Coppenole, "jeg er ked af at stå op. Er her ikke en stol?"

Rym rystede på hovedet og smilte fint.

"Guds død!" begyndte Coppenole igen, ganske ulykkelig over at være nødt til således at dæmpe stemmen, "jeg har ligefrem lyst til at sætte mig ned på gulvet med benene over kors, som jeg plejer at gøre i min bod."

"Tag Jer i agt for det, mester Jacques."

"Hvad for noget, mester Vilhelm! Her har man altså kun lov til at stå op!"

"Eller ligge på knæ," sagde Rym.

I det samme hævede kongen stemmen. De tav.

"Halvtreds sols for klæder til vore tjenere og tolv livres for kapper til vore kronskrivere! Der har vi det! I øser jo guld ud i tøndevis! Er I gal, Olivier?"

Ved disse ord hævede oldingen hovedet. Man så St. Michaelsordenens gyldne muslingskaller funkle om hans hals. Lyset kastede sit fulde skær over hans magre og gnavne profil. Han rev papiret ud af hånden på den anden.

"I ruinerer os!" råbte han, idet han gennemløb papiret med sine dybtliggende øjne. "Hvad er alt dette? Hvad skal vi med et så kostbart indrettet hus? To kapellaner hver med ti livres om måneden og en kapeltjener med hundrede sols! En kammertjener med halvfems livres om året! Fire køgemestre, hver med hundrede og tyve livres om året! En stegevender, en

suppekok, en saucekok og en overkok, en kældermester, to kældersvende, hver med ti livres om måneden! To kokkedrenge, hver med otte livres! En staldmester og hans to svende med fire og tyve livres om måneden! En udløber, en postejbager, en bager, to kuske, hver med tres livres om året! Og grovsmeden seks og tyve livres! Og vor skatmester tolv hundrede livres! Og revisoren fem hundrede! ... og Gud ved, hvad mere! Det er jo vanvid! Vi må jo plyndre Frankrig for at lønne vore tjenestefolk! Alt, hvad der er af guld og sølv i Louvre, smelter jo i det bål af udgifter! Vi kommer til at sælge vort sølvtøj! Og til næste år, om Gud og Vor Frue" – ved disse ord lettede han på hatten – "lader os leve så længe, kan vi så drikke vor havresuppe af et tinkrus!"

Han kastede et blik på sølvbægeret, der funklede på bordet. Han hostede og fortsatte:

"Mester Olivier, fyrster, der regerer over store riger som konger og kejsere, bør ikke lade ødselhed få indpas i deres huse, for derfra breder ilden sig over hele landet. Agt derfor vel på, hvad jeg siger Jer, mester Olivier. Vore udgifter vokser år for år. Det synes vi ikke om. Guds død! Indtil -79 oversteg de ikke 36.000 livres, i -80 løb de op til 40.619 livres – jeg har tallene i hovedet – i -81 blev de til 66.680 livres, og i år vil de min sandten nå til 80,000 livres. De er blevet fordoblet i løbet af fire år! Det er jo uhørt!"

Han tav forpustet. Så begyndte han igen heftigt:

"Jeg har lutter folk om mig, der feder sig med min magerhed! I suger dalerne ud af alle porer på mig!"

De tav alle sammen. Det var et af den slags vredesanfald, man lader gå uænsede forbi. Han vedblev:

"Sådan er det også med det latinske bønskrift, Frankrigs adel har indgivet for at få os til at genindføre, hvad de kalder 'kronens store charger'! Ja, charger, det er det rette ord! Byrder, der knuser os! Nej, nej, mine herrer, I siger, at vi ikke er konge for at regere *dapifero nullo, buticulario nullo*! Vi skal, Guds død! vise Jer, om vi ikke er konge!"

Ved disse ord smilede han i følelsen af sin magt. Hans dårlige humør gik over ved den tanke, og han vendte sig til flamlænderne.

"Ser I, fatter Vilhelm," sagde han, "alle de store hofembedsmænd, overmundskænken, overkammerherren, og hvad de nu alle sammen hedder, vejer ikke op imod den ringeste kammertjener ... husk det. Fatter Coppenole ... de duer til ingenting. Når jeg tænker på, hvordan de står omkring kongens person til ingen verdens nytte, så er det, ligesom jeg så de fire evangelister omkring skiven på det store ur i paladset, dem, som Philippe Vrielle nylig har frisket op. De er forgyldte, men de viser ikke, hvad klokken er, og viseren kan undvære dem."

Han sad et øjeblik hensunket i tanker og tilføjede så, idet han rystede på sit gamle hoved:

"Hoho, ved Vor Frue, jeg er ikke Philippe Brielle, og jeg indlader mig ikke på at forgylde de store vasaller ... gå videre, Olivier."

Den person, der blev tiltalt således, tog atter papiret og gav sig til at læse med høj røst:

"... Til Adam Tenon, seglbevarer hos byfogeden i Paris, tolv livres parisis for de ny signeter, der er blevet lavet, desformedelst at de gamle ikke duede længere."

"Til Guillaume Frére fire livres og fire sols parisis som løn for hans ulejlighed med at fodre duerne i de to dueslag i Hôtel des Tournelles i januar, februar og marts måned i år, hvortil desuden er leveret syv mål byg."

"Til en franciskanermunk for at have skriftet en delinkvent, fire sols."

Kongen hørte tavs efter. Af og til hostede han. Så førte han bægeret til munden og drak en slurk, idet han skar en grimasse.

"Hertil kommer, at der i år efter øvrighedens befaling seksoghalvtreds gange har været offentlige udråbere med trompetere omkring i Paris' gader."

"For at have gravet og søgt på forskellige steder rundt om i Paris for at finde penge, som det hed sig skulle være skjult, men som man ikke fandt, femogfyrre livres parisis."

"Det kan man kalde at få en daler for at høste en sou," sagde kongen.

"For at indsætte seks ruder af hvidt glas i Hôtel des Tournelles' dør, hvor jernburet er, tretten sols. – For efter Hans Majestæts ordre at have leveret fire våbenskjolde med allerhøjstsammes våben helt indfattet i rosenkranse, seks livres. – For et par nye ærmer i Hans Majestæts gamle vams, tyve sols. – For en æske fedt til at smøre Hans Majestæts støvler med, femten hvid. – En ny svinesti til Hans Majestæts sorte svin, tredive livres parisis. – Flere plankeværker, brædder og lemme til indespærring af løverne ved Hôtel St. Paul, to og tyve livres."

"Det er nogle kostbare dyr," sagde Ludvig den Ellevte. "Nå, lige meget, det er noget, der sømmer sig for en konge. Der er en stor rød en imellem dem, som jeg holder særlig af for dens kønne manerer ... Har I set den, mester Vilhelm? En fyrste bør

holde sådanne mærkværdige dyr. For os konger sømmer det sig at holde løver i stedet for hunde og tigre i stedet for katte. Til kronerne passer, hvad der er storartet. I hedenskabets tider, da de troede på Jupiter, ofrede kongerne hundrede løver og hundrede ørne, når folket ofrede hundrede ørne og hundrede får i kirkerne. Det var vildt og overmåde smukt. Frankrigs konger har altid haft sådanne brølende dyr omkring deres trone. Men alligevel må man lade mig vederfares retfærdighed og tilstå, at jeg anvender langt færre penge på den ting end mine forgængere, og at jeg er meget mere nøjsom med løver, bjørne, elefanter og leoparder ... Gå videre, mester Olivier. Det var blot en bemærkning til vore venner flamlænderne."

Vilhelm Rym bukkede dybt, mens Coppenole med sin barske mine så ud som en af de bjørne, Hans Majestæt talte om. Kongen ænsede det ikke. Han tog en slurk af bægeret og spyttede den ud igen, idet han sagde: "Uf, den væmmelige havresuppe!"

Olivier læste videre.

"For kosten til en landstryger, der har siddet indespærret i fængslet ved rakkerkulen, fordi man ikke vidste, hvad man skulle gøre med ham, seks livres og fire sols."

"Hvad vil det sige?" sagde kongen. "Hvorfor har man givet ham kosten i stedet for at hænge ham? Guds død! Jeg giver ikke en sou for den kost! ... Olivier, snak med hr. d'Estouteville om den ting, og sørg for, at fyren endnu i aften kommer til at holde bryllup med galgen ... gå videre."

Olivier satte med neglen et mærke ved landstrygeren og gik videre.

"Til Henriet Cousin, skarpretter i Paris, tres sols, som hr. byfogeden befalede skulle udbetales ham for et nyt sværd, han efter omtalte hr. byfogeds ordre havde anskaffet sig til at halshugge de personer med, som retten dømmer, samt for skede og andet tilbehør til omtalte sværd ligesom også for istandsættelsen af det gamle sværd, som havde fået skår, da hr. Ludvig af Luxembourg blev henrettet, hvoraf endnu tydelig ses mærker ..."

Kongen afbrød. "Det er nok. De penge betaler jeg overmåde gerne. Den slags udgifter tager jeg mig ikke nær, dem har jeg aldrig fortrudt. Gå videre."

"For et stort nyt bur ..."

"Ah," sagde han, idet han med begge sine hænder greb i stolens arme, "jeg vidste jo nok, jeg ikke var kommet her hen i Bastillen for ingenting ... Vent lidt, mester Olivier. Jeg vil selv se buret, så kan I læse mig for, hvad det koster, mens jeg ser på det ... I herrer flamlændere, følg med, så skal I bare se. Det er morsomt."

Han rejste sig, støttede sig på mester Oliviers arm, gav det stumme individ, der stod ved døren, et vink om, at han skulle gå i forvejen, og de to flamlændere et om, at de skulle følge med, og så gik han ud af værelset.

Kongens følge forøgedes uden for lønkammeret med nogle svært bevæbnede soldater og nogle små pager, der bar fakler. De vandrede en stund omkring i det mørke tårn, der var gennemskåret af trapper og gange, som gik helt ind i murene. Bastillens kommandant gik foran og lod dørene åbne for den gamle, syge og krogryggede konge, som hostede hele vejen.

Hver gang de skulle gennem en dør, var de alle sammen nødt til at bukke sig, undtagen kongen, som alderdommen allerede havde bøjet. "Hm," mumlede han imellem gummerne, for tænder havde han ingen af, "vi er allerede klar til at gå ind ad døren til graven. Når døren er lav, må man bukke sig."

Efter at være kommet igennem en sidste dør, der var i den grad forsynet med låse, at man brugte et helt kvarter om at lukke den op, trådte de ind i en høj og stor, spidsbuet sal, i hvis midte man ved faklernes skær skimtede en stor, svær terning dannet af murværk, jern og træ. Den var hul indvendig. Det var et af de berygtede bure, der var bestemte for statsfanger, og som man kaldte for "kongens småpiger". Der var i væggene anbragt en to, tre små vinduer, der var så tæt tilgitrede med svære jernstænger, at glasset i dem ikke var til at se. Døren dannedes af en stor flad stenflise ligesom en gravsten, en af den slags døre, som man kun kommer ind ad. Kun med den forskel, at den døde her var en levende.

Kongen begyndte langsomt at gå rundt om den lille bygning, idet han omhyggelig undersøgte den, mens mester Olivier, der fulgte med ham, læste højt af sit papir.

"For et stort nyt bur af svære bjælker, brædder og sveller, ni fod langt, otte fod bredt og syv fod højt fra gulv til loft, beslået med svære jernplader, hvilket bur er blevet opstillet i en sal i et af tårnene i Bastillen St. Antoine, og i hvilket der efter hans majestæt kongens ordre holdes indespærret en fange, som før sad i et gammelt, brøstfældigt bur. Til omtalte nye bur er medgået seksoghalvfems bjælker på den ene led og to og halvtreds på den anden, samt ti planker på tre favne. Nitten

tømmermænd har i tyve dage arbejdet i Bastillens gård på at tilhugge og tilrette alt dette tømmer."

"Det er nogle dejlige egeknuder," sagde kongen, idet han bankede på tømmeret.

"... til dette bur," fortsatte Olivier, "er yderligere medgået to hundrede og tyve store jernplader, ni fod på den ene led og otte på den anden med tilhørende tværstykker, beslag og stænger, tilsammen vejende 3735 pund. Hertil kommer alle svære jernkramper til at holde sammen på omtalte bur, søm og hager tilsammen vejende 218 pund, heri ikke medregnet jernstængeme for vinduerne i kammeret, hvor buret er opstillet, samt jernstængerne for omtalte kammers dør osv."

"Der er da jern nok til at holde på et let gemyt," sagde kongen.

"Det hele beløber sig til 317 livres, fem sols og syv hvid."

"Pasque Dieu!" udbrød kongen.

Denne ed, der var Ludvig den Ellevtes yndlingsed, syntes at vække en person inden i buret. Man hørte lænker rasle på gulvet, og en svag stemme, der lød, som den udgik fra graven, sagde: "Nåde, Deres Majestæt! Nåde!" Man kunne ikke se den talende.

"317 livres, fem sols og syv hvid!" gentog kongen.

Ved lyden af den ynkelige stemme fra buret løb det alle de tilstedeværende, om det så var mester Olivier, koldt ned ad ryggen. Kun kongen så ud, som om han ingenting havde hørt. Mester Olivier fortsatte efter hans ordre sin oplæsning, og Hans Majestæt vedblev koldt at undersøge buret.

"Til en murer for at bore hullerne til at anbringe vinduesstængerne i og lave gulvet i stand i det værelse, hvor

buret er opstillet, fordi det ikke ville have kunnet bære omtalte bur formedelst dets tyngde, 27 livres parisis og fjorten sols."

Den klynkende stemme begyndte igen.

"Nåde, Deres Majestæt! Nåde! Jeg tilsværger Jer, at det var hr. kardinalen af Angers, der begik forræderiet, og ikke mig."

"Det var en grov murer!" sagde kongen. "Gå videre, Olivier!" Olivier gik videre:

"Til en snedker for vinduer, briks og natstol osv. tyve livres og to sols."

Stemmen fortsatte:

"Ak, Deres majestæt, vil I ikke høre mig? Jeg forsikrer Jer, at det ikke er mig, der har skrevet det til hertugen af Guyenne, men kardinalen af Balue."

"Snedkeren var også dyr," sagde kongen. "Er der så mere?"

"Ja, Deres Majestæt ... til en glarmester for ruderne i omtalte kammer, 46 sols og otte hvid."

"Nåde, Deres Majestæt! Er det da ikke nok, at man har givet alt, hvad jeg ejede og havde, til mine dommere, mit sølvtøj til hr. de Torey, mit bibliotek til hr. Pierre Doriolle, mine tapeter til guvernøren af Rousillon? Jeg er uskyldig. Nu har jeg i fjorten år rystet af kulde i et jernbur. Nåde, Deres Majestæt! I vil en gang blive lønnet derfor i Himlen."

"Hvor meget bliver det i det hele, mester Olivier?" sagde kongen.

"367 livres, 8 sols og 3 hvid."

"Guds død!" råbte kongen. "Det var da et skammeligt bur!"

Han rev papiret ud af hænderne på mester Olivier og begyndte at regne på fingrene, idet han skiftevis undersøgte papiret og buret. Imidlertid hørte man fangen hulke. Det

gjorde et uhyggeligt indtryk i mørket, og de tilstedeværende så blegnende på hinanden.

"Fjorten år, Deres Majestæt! Hele fjorten år! Siden april 1469. Hør mig, Deres Majestæt, i Guds hellige moders navn! I har i al den tid nydt godt af Solens varme. Skal jeg stakkel aldrig mere se dagens lys? Nåde, Deres Majestæt! Vær barmhjertig! Mildhed er en skøn, kongelig dyd, som dæmmer op for vredens strømme. Tror I, Deres Majestæt, at det i dødens stund er nogen synderlig tilfredsstillelse for en konge ikke at have ladet nogen brøde ustraffet? Og for resten, Deres Majestæt, var det ikke mig, der forrådte Jer. Det var herren af Angers. Og så har jeg en svær lænke om benet og en svær jernkugle oven i købet, meget tungere, end det behøves. Å, Deres Majestæt, hav medlidenhed med mig!"

"Olivier," sagde kongen rystende på hovedet, "jeg ser, at man beregner mig gipsen til tyve sols pr. tønde, skønt den kun koster tolv. Værs'god at berigtige den post."

Han vendte buret ryggen og gik ud af værelset. Den ulykkelige fange skønnede af, at faklerne og fodtrinene fjernede sig, at kongen gik.

"Deres Majestæt! Deres Majestæt!" råbte han fortvivlet. Døren blev lukket. Han så intet mere, og hørte ikke andet end fangevogteren, der med sin hæse røst sang en smædevise om kardinal Balue og biskoppen af Verdun.

Kongen vendte tavs tilbage til sit lønkammer, og hans følge ledsagede ham, forfærdet over fangens sidste klageråb. På vejen vendte kongen sig pludselig om imod Bastillens kommandant.

"Det er sandt," sagde han, "var der ikke en i buret?"

"Jo, det var der rigtignok, Deres Majestæt!" svarede kommandanten forbavset over dette spørgsmål.

"Og hvem er det?"

"Hr. biskoppen af Verdun."

Det vidste ingen bedre end kongen. Men det var nu en fiks idé hos ham.

"Nå," sagde han med en enfoldig mine, som om det var første gang, han tænkte på den ting, "Guillaume de Harancourt, kardinalen af Balues ven. Det er en rar satan af en biskop!"

Efter nogle øjeblikkes forløb havde lønkammerets dør atter lukket sig efter de fem personer, læseren fandt der ved dette kapitels begyndelse, og de indtog atter de samme pladser og stillinger og fortsatte deres hviskende samtaler.

Under kongens fravær var der blevet lagt nogle breve ind på hans bord. Han brød selv omslagene, løb dem hurtigt igennem den ene efter den anden, gav mester Olivier, der lod til at være en slags minister hos ham, et vink om, at han skulle tage en pen, og begyndte derpå med sagte røst at diktere ham svarene, som han skrev temmelig ubekvemt liggende på knæ foran bordet.

Vilhelm Rym holdt øje med dem.

Kongen talte så sagte, at flamlænderne ikke opfattede andet af, hvad han dikterede, end enkelte løsrevne og temmelig uforståelige stumper såsom:

"... at styrke de frugtbare egne ved hjælp af handel, de golde ved hjælp af fabrikker ... vise de engelske herrer vore fire mørsere, London, Brabant, Bourg-en-Bresse og St. Omer ... det svære skyts medfører, at krigen nu kan føres sindigere ... Til vor

ven, herren af Bressuire ... Hærene kan ikke opretholdes uden skatter ..." osv.

En enkelt gang hævede han stemmen:

"Pasque Dieu! Kongen af Sicilien forsegler sine breve med gult voks, som om han var konge af Frankrig. Vi gør måske uret i at finde os i det. Min bolde fætter af Burgund ville ikke finde sig i våbenskjolde med røde felter. Rigets højhed sikres ved dets prærogativers ukrænkelighed. Læg vel mærke til det, fatter Olivier."

En anden gang sagde han:

"Hoho! Det var et mærkeligt brev! Hvad er det, vor broder kejseren forlanger af os?" Han gennemløb brevet med øjnene og afbrød læsningen med enkelte udbrud: "Ja vist så. Tyskerne er så store og mægtige, at det næsten er utroligt ... men lad os ikke glemme det gamle ordsprog: Det skønneste grevskab er Flandern, det skønneste hertugdømme er Milano, det skønneste kongerige er Frankrig ... ikke sandt, mine herrer flamlændere?"

Denne gang bukkede både Coppenole og Vilhelm Rym. Kongens ord kildrede skomagerens fædrelandskærlighed.

Ved det sidste brev rynkede Ludvig den Ellevte panden.

"Hvad er det?" råbte han. "Klager og besværinger over vore garnisoner i Picardiet! Olivier, skriv ufortøvet til hr. marskallen af Rouault ... at disciplinen er ved at blive slap ... at soldaterne, bannerherrerne, friskytterne og schweizerne gør lansens folk ubodelig fortræd ... at krigsfolkene ikke nøjes med, hvad de finder i bøndernes huse, men med stokkeprygl og svøbeslag tvinger dem til at gå til købstaden og hente vin, fisk, krydderi og andre overflødige ting ... at Hans Majestæt kongen ved det ...

at vi vel skulle vide at beskytte vort folk imod overlast, rov og plyndring … at det ved Vor Frue er vor agt at gøre det … at det derfor ikke huer os, at en viersiedler eller barber eller krigsknægt klæder sig som en fyrste i fløjl og silke og pynter sig med guldringe … at sådan forfængelighed er Gud en vederstyggelighed … at vi, en herre og fyrste, nøjes med en vams af klæde til seksten sols pr. alen … at de herrer trosknægte også nok kan nøjes med det … pålæg og befal ham dette … til vor ven herren af Rouault … Vel."

Han dikterede dette brev højt i en fast tone og ligesom i ryk. I samme øjeblik, som han var færdig, gik døren op, og en ny person trådte ind. Han styrtede fuldstændig forstyrret ind i værelset, idet han råbte:

"Deres Majestæt! Deres Majestæt! Pøblen i Paris har gjort opstand!"

Ludvig den Ellevtes alvorlige ansigt fortrak sig, men dette synlige tegn på sindsbevægelse forsvandt igen så hurtigt som et lyn. Han beherskede sig og sagde med rolig strenghed:

"Fatter Jacques, I buser så voldsomt ind."

"Deres Majestæt! Deres Majestæt! Der er oprør!" sagde fatter Jacques åndeløs.

Kongen, som havde rejst sig, greb ham heftigt i armen og hviskede ham med undertrykt vrede og et skævt blik til flamlænderne i øret således, at kun han kunne høre det:

"Ti stille, eller tal sagte."

Den tiltalte forstod ham og begyndte ganske sagte at aflægge en temmelig forvirret beretning, som kongen roligt hørte på, mens Vilhelm Rym gjorde Coppenole opmærksom på den sidst ankomnes ansigt og klædedragt, på hans med foerværk

bræmmede hætte, *caputia forrata*, hans korte overkjortel, *epitogia curta* og hans kjortel af sort fløjl, der tilkendegav, at han var præsident i regnskabskammeret.

Næppe havde denne person givet kongen nogle forklaringer, før Ludvig den Ellevte brast i latter og sagde:

"For pokker! Tal I kun højt, fatter Coictier! Hvorfor taler I så sagte? Vor Frue ved, at vi ikke har hemmeligheder for vore gode venner flamlænderne."

"Men Deres Majestæt ..."

"Tal I kun højt!"

Fatter Coictier var målløs af forbavselse.

"Nå," sagde kongen, "tal, min herre ... pøblen i vor gode stad Paris gør altså spektakler?"

"Ja, Deres Majestæt."

"Og spektaklerne, siger I, er rettet imod fogeden i Palais de Justice?"

"Det lader til det," sagde manden, som endnu stammede af forbavselse over den bratte og uventede forandring, der var foregået i kongens tankegang.

Ludvig den Ellevte fortsatte:

"Hvor stødte nattevagten på dem?"

"Imellem landstrygerkvarteret og Børsbroen. Jeg mødte dem selv, da jeg var på vejen her hen efter Deres Majestæts ordre. Jeg hørte nogle råbe: 'Ned med paladsfogeden!'"

"Og hvad har de at klage over fogeden?"

"Å," sagde fatter Jacques, "at han er deres herre."

"Virkelig!"

"Ja, Deres Majestæt. Det er pakket fra Mirakelgården. De har længe beklaget sig over fogeden, hvis vasaller de er. De vil

hverken anerkende ham som dommer eller politimester."

"Ej, ej!" sagde kongen med et fornøjet smil, som han forgæves søgte at undertrykke.

"I alle deres bønskrifter til parlamentet," fortsatte fatter Jacques, "påstår de, at de kun har to herrer, Deres Majestæt og deres gud, som nok er Djævelen."

"Ej, ej!" sagde kongen.

Han gned sig i hænderne, han lo indvendig, så hans ansigt strålede ved det, han kunne ikke skjule sin glæde, skønt han af og til søgte at tvinge sig til det. Ingen begreb ham, ikke engang mester Olivier. Han tav et øjeblik med en tankefuld, men veltilfreds mine.

"Er de mandstærke?" spurgte han pludselig.

"Ja til visse, Deres Majestæt," svarede fatter Jacques.

"Hvor mange?"

"Mindst seks tusinde."

Kongen kunne ikke bare sig for at sige "godt!" derpå spurgte han: "Er de bevæbnede?"

"Ja, med leer, spyd, musketter og hakker, allehånde frygtelige våben."

Kongen lod slet ikke til at blive urolig over denne opregning. Fatter Jacques mente derfor at burde tilføje:

"Hvis Deres Majestæt ikke hurtigt sender fogeden undsætning, er han fortabt."

"Det skal vi nok," sagde kongen med en påtagen alvorlig mine. "Det er godt. Vi skal nok sende undsætning. Hr. fogeden er vor ven. Seks tusinde! Det er nogle resolutte karle. Det er en uhørt dristighed, og vi er meget forbitrede over den. Men vi har

ikke mange folk om os i aften … det kan vel også være tids nok i morgen tidlig."

Fatter Jacques råbte:

"Nej, det må være straks, Deres Majestæt, ellers bliver der tid til ti gange at storme paladset, tilføje herrerne overlast og hænge fogeden. For Gud i Himlens skyld, Deres Majestæt, send undsætning inden i morgen tidlig!"

Kongen så ham lige i ansigtet.

"Jeg sagde i morgen tidlig."

Det var et af den slags blikke, man ikke svarer på.

Efter en pause tog Ludvig den Ellevte atter til orde:

"Hør, fatter Jacques, det må I vide. Hvad omfattede …" han brød af og rettede sig selv, "hvad omfatter fodens jurisdiktion?"

"Deres Majestæt, paladsfogeden har under sig gaden Rue de la Calandre lige til Rue de l'Herberie, pladsen St. Michel og de steder, folk kalder Les Mureaux ved kirken Notre Dame des Champs" – ved dette navn lettede Ludvig på hatten – "og som i alt udgør tretten huse, fremdeles Mirakelgården, hospitalet Banlieue og hele den landevej, der begynder ved dette hospital og ender ved St. Jacquesporten. Over disse forskellige steder er han politimester og dommer i første, anden og tredje instans, herre i alle måder."

"Ja så", sagde kongen, idet han kløede sig bag venstre øre med højre hånd. "Det er jo et ordentligt stykke af min by! Nå, så alt det var hr. fogeden konge over!"

Denne gang rettede han ikke sig selv. Han fortsatte hensunket i tanker, som om han talte med sig selv: "Det er jo net, hr. foged! Det var jo et nydeligt stykke af vort Paris, I havde imellem tænderne!"

Så brød han pludselig løs: "Pasque Dieu! Hvad vil det sige med disse herrer, der kalder sig politimestre, dommere, herrer og mestre hos os? Som hæver deres told af enhver stump land, der er noget værd? Som holder ret og galge på hvert gadehjørne midt iblandt vort folk? Ligesom grækeren mente, at der var lige så mange guder som kilder, og perseren, som der er stjerner, sådan må jo franskmanden tro, at der er lige så mange konger, som han ser galger. Guds død! Det er forkert, og det roderi huer mig ilde. Jeg gad nok vide, om det er Guds vilje, at der skal være anden politimester i Paris end kongen, anden domstol end vort parlament, anden hersker i dette rige end os! Det er min sjæl og salighed på tiden, at der kun bliver en konge, en herre, en dommer, en bøddel i Frankrig, som der i Paradis kun er en Gud!"

Han lettede atter på hatten og fortsatte, stadig hensunket i tanker, med en mine og i en tone som en, der hidser sine hunde: "Godt, mit folk! Det er rigtigt! Knus disse forlorne herrer! Gør dit arbejde! Puds dem! Hæng dem, storm og plyndr deres huse ... Nå, så I vil være konger, mine herrer? Puds dem, puds dem!"

Han brød brat af, bed sig i læberne som for at finde en tanketråd, han halvvejs havde tabt, lod sit gennemborende blik hvile på den ene efter den anden af de fem personer, der omgav ham, og greb så pludselig sin hat med begge hænder, stirrede ind i den og sagde: "Å, jeg ville brænde dig, hvis du vidste, hvad der er i mit hoved."

Derpå så han sig igen om med et spejdende og uroligt blik som en ræv, der lusker hjem til sin hule.

"Det har ingenting at sige," sagde han. "Vi skal nok komme hr. fogeden til undsætning, men uheldigvis har vi for øjeblikket kun få folk her imod så meget pøbel. Vi må vente til i morgen. Så bringer vi orden i tingene og hænger over en lav sko enhver, der bliver grebet."

"Det er sandt, Deres Majestæt," sagde fatter Coictier, "jeg glemte i min forvirring, at nattevagten har grebet to efternølere af banden. Om Deres Majestæt ønsker at se dem, så er de her."

"Om jeg ønsker at se dem!" råbte kongen. "Pasque Dieu, hvor kan du glemme sådant noget ... skynd dig, Olivier, og hent dem!"

Mester Olivier gik ud, og et øjeblik efter vendte han tilbage med de to fanger, omringede af bueskytter. Den første havde et groft, idiotisk, fordrukkent og sløvt ansigt. Han var klædt i pjalter, knæene vaklede under ham og han slæbte benene efter sig. Den anden havde et blegt og smilende ansigt, som læseren allerede kender.

Kongen så et øjeblik på dem uden at sige et ord. Derpå vendte han sig brat til den første:

"Hvad hedder du?"

"Gieffroy Pincebourde."

"Hvad er du?"

"Landstryger."

"Hvad havde du med dette strafværdige oprør at bestille?"

Landstrygeren så på kongen, idet han sløvt dinglede med armene. Det var et af den slags vanskabte hoveder, i hvilke forstanden omtrent har det lige så godt som lyset under en lyseslukker.

"Det ved jeg ikke," sagde ban. "De andre gik, og så gik jeg med."

"Var det ikke Deres agt voldeligt at overfalde og plyndre Deres herre paladsfogeden?"

"Jeg ved, at man ville tage noget hos en eller anden. Andet ved jeg ikke."

En soldat viste kongen en segl, man havde taget fra landstrygeren.

"Vedkender du dig dette våben?" spurgte kongen.

"Ja, det er min segl. Jeg er vingårdsmand."

"Og erkender du, at den mand der er din kammerat?" spurgte Ludvig den Ellevte, idet han pegede på den anden fange.

"Nej, jeg kender ham ikke."

"Det er nok," sagde kongen. Derpå gav han den ubevægelige skikkelse henne ved døren, som vi allerede har gjort læseren opmærksom på, et vink med fingeren og sagde: "Det er en mand for dig, fatter Tristan."

Tristan l'Hermite bukkede. Han gav med dæmpet røst to bueskytter en ordre, og de førte den stakkels landstryger bort.

Imidlertid var kongen gået hen til den anden fange, der svedte, lå det haglede ned ad ham.

"Hvad hedder du?"

"Pierre Gringoire, Deres Majestæt."

"Hvad er du?"

"Filosof, Deres Majestæt."

"Hvor kan det falde dig ind at overfalde vor ven paladsfogeden, din slyngel, og hvad har du at sige om denne opstand?"

"Jeg var ikke med, Deres Majestæt."

"Hvad for noget, din slubbert, blev du ikke grebet i dette slette selskab?"

"Deres Majestæt, det var en fejltagelse. Det er et tilfælde. Jeg laver tragedier. Jeg bønfalder Deres Majestæt om at høre mig. Jeg er digter, folk af min profession er tilbøjelige til i deres tungsindighed at vandre om i gaderne. Jeg kom der forbi. Det var et rent tilfælde. Det var stor uret, at man arresterede mig. Jeg er aldeles uskyldig i denne folkerejsning. Deres Majestæt så selv, at landstrygeren ikke kendte mig. Jeg besværger Deres Majestæt ..."

"Ti stille," sagde kongen imellem to slurke havresuppe. "Du gør os ør i hovedet."

Tristan l'Hermite trådte hen til dem og sagde, idet han pegede på Gringoire:

"Kan vi også hænge ham der, Deres Majestæt?"

Det var de første ord, han sagde.

"Bah!" sagde kongen ligegyldigt, "det ser jeg ikke, der er noget i vejen for."

"Da ser jeg rigtignok en hel del," sagde Gringoire.

Vor filosof var i dette øjeblik mere grøn i ansigtet end en oliven. Han skønnede af kongens kolde og ligegyldige mine, at hans eneste udvej til frelse var at være meget patetisk. Han kastede sig for Ludvig den Ellevtes fødder og sagde med fortvivlede fagter:

"O, Deres Majestæt, værdiges at høre mig. Udslyng ikke Deres lyn imod så ubetydelig en person som mig, Deres Majestæt: Gud udslynger ikke sit lyn imod et salathoved. Deres Majestæt, I er en ophøjet og såre mægtig monark. Hav medlidenhed med en stakkels, skikkelig mand, som det ville

være endnu umuligere at ophidse til oprør, end det er at få en istap til at give gnister. Allernådigste herre, mildhed er en dyd, der sømmer sig for løver og konger. Ak, strengheden forbitrer kun sjælen. De voldsomste vindstød kan ikke bringe vandringsmanden til at slippe sin kappe, men når Solen begynder at skinne, bliver han lidt efter lidt så varm, at han til sidst trækker ud til skjorten. I, Deres Majestæt, er Solen. Jeg forsikrer Dem, min ophøjede herre og fyrste, jeg er ingen landstryger, røver eller tyveknægt. Oprør og røvertog ligger ikke for Apollos følgesvende. Jeg kaster mig ikke ind i skyer, der brister med oprørets tordenbrag. Jeg er Deres Majestæts tro undersåt. Den samme nidkærhed, ægtemanden bør have for sin hustrus ære, den samme taknemmelighed, som en søn nærer over for sin faders kærlighed, bør en tro undersåt nære over for sin konges ære. Han bør ofre alt af iver for hans hus og i hans tjeneste. Enhver anden lidenskab, der bemægtigede sig ham, ville være raseri. Se, det er mine statsgrundsætninger, Deres Majestæt. Tro derfor ikke, at jeg er en oprører og røver, fordi jeg er luvslidt på albuerne. Hvis I er nådig imod mig, Deres Majestæt, skal jeg sørge for, at jeg også bliver slidt på knæene, for jeg skal bede for Jer både morgen og aften. Ak, jeg er ganske vist ikke overdreven rig, jeg er endog en smule fattig, men derfor er jeg ikke noget lastefuldt menneske. Det er ikke min skyld. Gud og hver mand ved, at de skønne videnskaber ikke kaster synderligt af sig, og at de, der er mest optaget af gode bøger, ikke altid har synderligt at varme sig ved om vinteren. Advokatstanden tager kernen og lader ikke de andre videnskabsfag beholde andet end avnerne. Der er fyrre ypperlige ordsprog om filosoffernes hullede kappe. O, Deres

Majestæt, mildhed er det eneste lys, der kan oplyse en stor sjæl. Mildheden holder lyset for alle de andre dyder. Uden den er de som blinde, der famler i mørke efter Gud. Barmhjertigheden, der er det samme som mildheden, avler undersåtternes kærlighed, som er den mægtigste vagt om fyrstens person. Hvad kan det gøre Jer, Deres Majestæt, hvis åsyn bades i lyset, at der er et stakkels menneske mere på jorden, en stakkels uskyldig filosof, der raver om i ulykkens mørke med sin tomme pengepung og sin tomme mave? Jeg er for øvrigt litterat, Deres Majestæt; de store konger sætter en perle i deres krone ved at beskytte videnskaberne. Herkules forsmåede ikke titlen af *musaget*, Mathias Corvinus ynder Jean de Monroyal, matematikkens pryd. Nu er det imidlertid en dårlig måde at beskytte videnskaberne på, at hænge videnskabsmændene. Hvad havde det ikke været for en plet på Alexander, om han havde ladet Aristoteles hænge! Det ville ikke være noget skønhedsplaster på hans berømmelses ansigt, men et fælt skamskændende åbent sår. Jeg har lavet et overordentlig fortræffeligt bryllupsdigt i anledning af prinsessen af Flanderns og den ophøjede dauphins formæling, Deres Majestæt. Det ophidser sandelig ikke til oprør. Deres Majestæt ser altså, at jeg ikke er nogen sinke, at jeg har gjort udmærkede studier, og at jeg er i besiddelse af megen naturlig veltalenhed. Vær nådig imod mig, Deres Majestæt. I viser Vor Frue en artighed ved det, og jeg sværger Jer til, at tanken om at skulle hænges forfærder mig i høj grad."

Ved disse ord kyssede den fortvivlede Gringoire kongens tøfler, og Vilhelm Rym sagde sagte til Coppenole: "Han giver vel i at krybe. Det er med kongerne som med den kretiske Jupiter,

de har kun øren på fødderne." Skomageren svarede, uden at ænse den kretiske Jupiter, med et plumpt smil og stirrende på Gringoire: "Det lyder kønt! Jeg synes formelig, jeg kan høre kansleren Hugonet bede mig om nåde."

Da Gringoire omsider tav fuldstændig åndeløs, hævede han skælvende hovedet og så på kongen, som med neglen kradsede en plet af sit ene bukselår. Derpå tog Hans Majestæt en slurk havresuppe. Hans tavshed martrede Gringoire, men endelig så kongen på ham og sagde: "Det var da et forskrækkeligt vrøvlehoved!" Derpå vendte han sig til Tristan l'Hermite: "Bah! Løs ham!"

Gringoire faldt bagover, så betaget blev han af glæde.

"Skal han sættes i frihed?" brummede Tristan. "Ønsker Deres Majestæt ikke, at vi skal holde ham en smule i bur?"

"Hør, fatter," sagde Ludvig den Ellevte, "tror du, at det er til sådanne fugle, vi lade lave bure til 367 livres, otte sols og tre hvid? Løs straks den liderlige fugl" – (det var også et af Ludvig den Ellevtes yndlingsudtryk. Det og *Pasque Dieu* betegnede for hans vedkommende toppunktet af gemytlighed) – "giv ham en dragt prygl og smid ham ud."

"Ak," udbrød Gringoire, "det kan man kalde en stor konge!" og af frygt for, at der skulle komme kontraordre, styrtede han hen imod døren, som Tristan meget ærgerlig åbnede for ham. Soldaterne gik med ud, idet de drev ham foran sig med svære næveslag, som Gringoire bar som en ægte stoiker.

Det var ikke til at tage fejl af, at budskabet om oprøret imod fogeden havde sat kongen i godt humør. Denne usædvanlige mildhed var i så henseende ikke noget ringe tegn. Tristan

l'Hermite stod i sin krog med en gnaven mine som en hund, der har fået færten af noget, men ikke har fået fat i byttet.

Kongen trommede imidlertid lystig med fingrene *Pont Audemer*-marchen på armene af sin stol. Han var en mester i at forstille sig, men han forstod meget bedre at skjule sine bekymringer end sin glæde. Hans glædesytringer i anledning af gode tidender gik undertiden meget vidt. Således lovede han f.eks. ved budskabet om Karl den Dristiges død St. Martin af Tours et sølvrækværk om hans alter, og ved sin tronbestigelse glemte han at træffe anordninger til sin faders begravelse.

"Det er sandt, Deres Majestæt," udbrød Jacques Coictier pludselig, "hvordan går det med det heftige sygdomsanfald, Deres Majestæt har ladet mig kalde for?"

"Å," sagde kongen, "jeg lider sandelig meget, fatter. Det suser for ørene af mig, og det er, ligesom jeg blev skrabet i brystet med gloende strigler."

Coictier tog kongens hånd og følte ham på pulsen med en meget lærd mine.

"Se, Coppenole," sagde Rym sagte, "se på ham, som han sidder der mellem Coictier og Tristan. Det er hele hans hof- en læge til ham og en bøddel til de andre."

Coictier satte et mere og mere bekymret ansigt op, mens han følte kongens puls. Ludvig den Ellevte så noget urolig på ham. Det var ikke til at tage fejl af, at Coictiers ansigt formørkedes. Den brave mand havde ikke andet levebrød end kongens dårlige helbred, som han da også gjorde det mest mulige ud af.

"Hm," mumlede han omsider, "dette her er virkelig alvorligt."

"Ja, ikke sandt?" sagde kongen urolig.

"*Pulsus creber, anhelans, crepitans, irregularis*," fortsatte lægen.

"Pasque Dieu!"

"Det kan gøre det af med et menneske i løbet af tre dage."

"Guds død!" råbte kongen. "Og hvad middel har I imod det, fatter?"

"Jeg spekulerer på det, Deres Majestæt."

Han lod Ludvig den Ellevte række tunge, rystede på hovedet, gjorde en grimasse, og mens han således skabte sig, sagde han pludselig:

"Det er sandt, Deres Majestæt, jeg må fortælle Jer, at der er blevet en kongelig oppebørselspost ledig, og at jeg har en nevø."

"Din nevø skal have posten, fatter," svarede kongen, "men skaf mig af med den ild i brystet."

"Eftersom Deres Majestæt er så nådig," fortsatte lægen, "vil I ikke nægte mig en smule understøttelse til det hus i gaden St. André des Arcs, som jeg er ved at bygge?"

"Hm!" sagde kongen.

"Mine penge er sluppet op," vedblev lægen, "og det ville sandelig være skade, om huset ikke kom under tag. Ikke for husets skyld, for det er et ganske simpelt borgerligt hus, men for de malerier, Jehan Fourbeault har prydet væggene med. Der er en *Diana i Skyerne*, så udmærket, så fin og nydelig, så naiv i sine bevægelser, med sådan en smagfuld frisure med en halvmåne i og med sådan en skær hud, at hun ligefrem leder dem, der ser alt for nøje til, i fristelse. Der er også en Ceres. Det er også en meget smuk gudinde. Hun sidder på nogle neg med en smuk krans om hovedet flettet af aks med gedeskæg og andre blomster imellem. Man kan ikke tænke sig noget mere forlibt end hendes øjne, noget mere rundt end hendes ben, noget mere nobelt end udtrykket i hendes ansigt eller noget

skønnere draperi end hendes kjortel. Det er en af de uskyldigste og mest fuldkomne skønheder, penslen nogen sinde har frembragt."

"O, din bøddel," brummede Ludvig den Ellevte, "hvor vil du hen med alt det?"

"Jeg må have tag over disse malerier, Deres Majestæt, og skønt det kun drejer sig om en bagatel, har jeg ikke penge til det."

"Hvad kommer det tag til at koste?"

"Å ... et kobbertag, med sirater og forgyldning ... to tusinde livres i det højeste."

"Å, den morder!" råbte kongen. "Han trækker ikke en tand ud på mig uden at få en diamant for det!"

"Får jeg mit tag?" sagde Coictier.

"Ja, gå fanden i vold, men kurer mig så."

Jacques Coictier bukkede dybt og sagde:

"Deres Majestæt, et tilbagedrivende middel vil frelse Jer. Vi lægger Jer det store lægemiddel bestående af voksfarve, armenisk jord, æggehvide, olie og eddike på lænderne. I bliver ved at drikke Jer havresuppe, så svarer vi for Deres Majestæt."

Et brændende lys lokker mere end en myg til sig. Da mester Olivier så, hvor rundhåndet kongen var, troede, han, at øjeblikket var gunstigt, og rykkede også frem.

"Deres Majestæt ..."

"Nå, hvad er der nu?" sagde Ludvig den Ellevte.

"Deres Majestæt ved, at mester Simon Radin er død."

"Nå, og så?"

"Han var kongelig rådsherre og havde med skatkammeret at gøre."

"Nå – og så?"

Mens han sagde dette, veg det hovmodige udtryk i mester Oliviers ansigt pladsen for et ydmygt. Det er den eneste forandring, der foregår med en hofmands ansigt. Kongen så stift på ham og sagde i en tør tone:

"Jeg forstår Jer."

Derpå fortsatte han.

"Mester Olivier, marskallen af Boucicaut plejede at sige: 'Kun hos kongen får man gaver, og kun i havet er der fisk'. Jeg ser, at I er af samme mening som han. Nu skal I høre – vi har en god hukommelse: I -68 gjorde vi Jer til vor kammerherre. I -69 til foged i fæstningen ved St. Cloudbroen med hundrede tournois-livres om året – I ville have pariser-livres. I november -73 gjorde vi Jer ved en i Gergeole udfærdiget bestalling til forstmester ved Vincennesskoven i stedet for Gilbert Acle. I -75 blev I overførster ved skoven Rouvray-les-Saint-Cloud i stedet for Jacques le Matre. I -78 viste vi Jer den nåde at give Jer brev med dobbelt segl i grønt voks på en grund på Købmandspladsen lige ved St. Germainskolen for Jer og Jer hustru – det giver Jer en indtægt af 20 livres parisis. I -69 gjorde vi Jer til overførster ved Senartskoven i stedet for den stakkels Jehan Daiz. Så blev I kommandant på slottet Loches, så guvernør i St. Quentin, så kommandant over Meulanbroen – det er i den anledning, I lader Jer kalde greve. Af de fem sols, enhver barber, som barberer en helligdag, må erlægge i bøde, får I de tre, og vi må nøjes med resten. Vi ønskede at skaffe Jer af med Jert navn le Mauvais, der kun alt for godt svarede til Jeres ansigt. Derfor gav vi Jer i -74 til vor adels store misfornøjelse et våbenskjold med tusinde farver, så Jeres bryst ser ud som en påfugls. Pasque

Dieu! Er I endnu ikke fornøjet? Har det fiskedræt ikke været skønt og bemærkelsesværdigt nok? Og er I ikke bange for, at en laks til vil få Jeres båd til at kæntre? Jeres hovmod ødelægger Jer, fatter. Hovmod har altid skam og skade lige i hælene på sig. Tænk på det, og hold Jeres mund."

Disse ord, der blev udtalt i en streng tone, bevirkede, at Oliviers ansigt atter antog sit uforskammede udtryk.

"Vel," mumlede han næsten højt, "det er godt at mærke, at kongen er syg i dag – lægen får alting."

Langt fra at blive opbragt over dette udbrud fortsatte Ludvig den Ellevte i en blidere tone:

"Stop, det er sandt, jeg glemte, at jeg gjorde Jer til min sendemand i Gent hos prinsesse Marie ... ja, mine herrer," sagde han, idet han vendte sig til flamlænderne, "han der har været gesandt ... Hør, fatter," sagde han, idet han atter vendte sig til mester Olivier, "lad os nu ikke blive vrede. Vi er gamle venner. Det er meget sent. Vi er færdige med vort arbejde. Barber mig."

Vore læsere har uden tvivl allerede for længst i mester Olivier genkendt den skrækkelige Figaro, som Forsynet, denne store skuespildigter, med så megen kunst gav en rolle i det lange og blodige drama, hvori Ludvig den Ellevte var hovedpersonen. Her er ikke stedet til nærmere at skildre denne mærkelige skikkelse. Denne kongens barber havde tre navne. Ved hoffet kaldte man ham høfligt Olivier le Daim. Folket kaldte ham Olivier le Diable. Hans virkelige navn var Olivier le Mauvais.

Olivier le Mauvais blev altså stående ubevægelig, surmulende ad kongen og skævende til Jacques Coictier.

"Ja vel, lægen, ja vel så," mumlede han i skægget.

"Ja vel, lægen," sagde Ludvig den Ellevte med ejendommelig godmodighed. "Lægen har mere at sige end du, det er ganske simpelt. Han har påtaget sig at hele vort legeme, du sørger kun for hagen. Nå, min stakkels barber, det giver sig nok. Hvad var der blevet af dig, i fald jeg ligesom som kong Chilperic havde for skik at tage mig om skægget med hånden? ... nå, fatter, pas nu dit embede, og barber mig. Gå og hent dine remedier."

Da Olivier så, at kongen var kommet i latterhjørnet, og at han ikke engang kunne gøre ham vred, gik han brummende ud for at adlyde ordren.

Kongen rejste sig, gik hen til vinduet og åbnede det i stærk sindsbevægelse.

"Ja, ja!" råbte han, idet han klappede i hænderne, "se, hvor rød himlen er over La Cité. Det er fogeden, de brænder, det kan ikke være andet. Å, mit brave folk, så hjælper du mig altså dog endelig med at slå matadorerne til jorden!"

Derpå vedblev han, idet han vendte sig til flamlænderne:

"Kom og se, mine herrer. Er det ikke ild, der giver det stærke skær?"

De to flamlændere trådte nærmere.

"Jo, en stor ildebrand," sagde Vilhelm Rym.

"Det minder mig," sagde Coppenole, hvis øjne pludselig begyndte at funkle, "om den gang, da herren af Hymbercourts hus brændte. Der må være store optøjer i gang."

"Tror I, mester Coppenole?" Ludvig den Ellevtes blik strålede næsten lige så fornøjet som skomagerens. "Tror I ikke, det vil falde hårdt at stå sig imod dem?"

"Guds død, Deres Majestæt! Deres Majestæt kommer til at ofre adskillige kompagnier krigsfolk for den sags skyld."

"Å, med mig er det en helt anden sag," sagde kongen. "I fald jeg ville ..."

"Er disse optøjer så alvorlige, som jeg antager, nytter det ikke stort, hvad I vil, Deres Majestæt," sagde skomageren dristigt.

"Med to kompagnier og nogle feltslanger kommer man vidt med en pøbelhob, fatter," sagde Ludvig den Ellevte.

Skomageren lod til at være fuldt og fast bestemt på at byde kongen spidsen til trods for de tegn, Vilhelm Rym gjorde til ham.

"Deres Majestæt, schweizerne var også pøbel. Hertugen af Burgund var en stor herre, og han lod hånt om det pak. I slaget ved Granson råbte han: "Kanonerer, fyr på de skurke!" og han svor ved St. Georges. Men fogeden Scharnachtal stormede løs på den høje hertug med sin kølle og sine folk, og da den strålende burgundiske hær tørnede sammen med disse bønder i bøffelskind, blev den knust, som en rude knuses af en sten. Der var adskillige riddere, som måtte bide i græsset for pakket der. Herren af Château-Guyon, den fornemste herre i Burgund, fandt man liggende død ved siden af sin grå hest i en lille sump."

"I taler om et slag, min ven," svarede kongen. "Her drejer det sig om optøjer, og dem skal jeg få bugt med, så snart jeg rynker panden."

"Det er muligt, Deres Majestæt," sagde den anden ligegyldigt. "Så betyder det, at folkets tid endnu ikke er kommet."

Vilhelm Rym mente nu at burde lægge sig imellem.

"I taler til en mægtig konge, mester Coppenole," sagde han.

"Det ved jeg," svarede skomageren alvorligt.

"Lad ham tale, hr. Rym," sagde kongen. "Jeg ynder dette frisprog. Min fader Karl den Syvende plejede at sige, at sandheden var syg. Jeg troede, den var død, og at den ingen bekendere havde kunnet finde. Mester Coppenole river mig ud af den vildfarelse."

Han lagde fortroligt hånden på Coppenoles skulder og fortsatte:

"I sagde altså, mester Jacques ..."

"Jeg siger, Deres Majestæt, at det er muligt, at I har ret i, at folkets tid endnu ikke er kommet hos Jer."

Ludvig den Ellevte så på ham med sit gennemtrængende blik.

"Og hvornår kommer den, mester?"

"I hører nok dens time slå."

"På hvilket ur, om jeg må spørge?"

Coppenole førte rolig og plumpt kongen hen til vinduet.

"Hør, Deres Majestæt, her er et fangetårn, et klokketårn, kanoner, borgere og soldater. Når klokken i klokketårnet klemter, når kanonerne drøner, når fangetårnet styrter sammen med bulder og brag, når borgere og soldater hyler og slår hinanden ihjel, så slår folkets time."

Ludvigs ansigt blev mørkt og tankefuldt. Han blev et øjeblik stående tavs, derpå klappede han blidt den tykke mur med hånden, som man klapper en hest på krydset.

"Å nej," sagde han, "du styrter ikke så let sammen, min kære Bastille, vel?"

Og idet han med en pludselig bevægelse vendte sig om til den dristige flamlænder, fortsatte han:

"Har I nogen sinde set et oprør, mester Jacques?"

"Jeg har selv sat et i gang," sagde skomageren.

"Hvordan bærer I Jer ad med at få et oprør i gang?" sagde kongen.

"Å," svarede Coppenole, "det er ikke så svært. Det kan gøres på hundrede måder. For det første må byens folk være misfornøjede. Det er de ikke så sjældent. Og så kommer det an på, hvordan de er. Det ligger godt for folkene i Gent at gøre oprør. De holder altid meget af fyrstens søn og aldrig af fyrsten selv. Nå ja, lad os sætte, at der en morgenstund kommer nogen ind i min bod og siger til mig: 'Far Coppenole, der er det og det i vejen. Prinsessen af Flandern vil frelse sine ministre, overfogeden har forhøjet afgiften på et eller andet til det dobbelte.' Så lader jeg mit arbejde ligge, går ud af min bod, ud på gaden og råber: 'Storm!' Der ligger altid et eller andet sted en tønde. Den står jeg op på, og så siger jeg højt de første ord, der falder mig ind, sådan lige hvad der ligger mig på hjertet, og når man hører til folket, Deres Majestæt, har man altid noget på hjertet. Så stimler folk sammen, de skriger op, der bliver ringet med stormklokken, man tager våbnene fra soldaterne og væbner borgerne med dem, landboerne på torvet slutter sig til dem, og så drager man af sted. Sådan vil det altid gå, så længe der er herrer på herresæderne, borgere i byerne og bønder på landet."

"Og hvem er det, I sådan gør oprør imod?" spurgte kongen. "Jeres fogeder? Jeres herrer?"

"Somme tider. Det beror på omstændighederne. Undertiden også imod hertugen."

Ludvig den Ellevte satte sig atter ned og sagde med et smil:

"Her er de endnu ikke kommet videre end til fogederne."

I det samme trådte Olivier le Daim ind igen. Han havde to pager med, der bar kongens toiletsager, men hvad der overraskede Ludvig, var, at han desuden ledsagedes af byfogeden i Paris og nattevagtens anfører, som så meget betuttede ud. Den ondskabsfulde barber så også betuttet ud, men desuden også fornøjet. Han var den første, der tog ordet.

"Jeg beder Deres Majestæt om tilgivelse for den ulykkelige tidende, jeg har at melde."

Kongen vendte sig så ivrigt om, at han skrabede med stolebenene på måtten, gulvet var dækket med.

"Hvad er der på færde?"

"Deres Majestæt," svarede Olivier le Daim med den ondskabsfulde mine, et menneske sætter op, når han glæder sig ved tanken om at kunne bibringe en anden et voldsomt slag, "det er ikke paladsfogeden, denne pøbelopstand gælder."

"Hvem da?"

"Dem selv, Deres Majestæt."

Den gamle konge rettede sig som et ungt menneske.

"Forklar dig, Olivier, forklar dig, og pas vel på dit hoved for jeg sværger dig til ved St. Lôs kors, at lyver du for os i denne stund, er det sværd, hvormed hovedet blev hugget af herren af Luxembourg, ikke så skåret, at det ikke også nok skal kunne save dit af."

Det var en frygtelig ed. Ludvig den Ellevte havde kun to gange i sit liv svoret ved korset i St. Lô.

Olivier åbnede munden for at svare.

"Deres Majestæt ..."

"Kast dig på knæ!" afbrød kongen ham heftigt. "Tristan, pas på dette menneske."

Olivier knælede og sagde koldt:

"Deres Majestæt, Deres parlamentsret har dømt en heks til døden. Hun er tyet ind i Notre Dame kirken. Pøbelen vil tage hende tilbage med væbnet magt. Hr. fogeden og høvedsmanden for nattevagten, som kommer lige fra optøjerne, er her og kan gøre mine ord til løgn, i fald jeg ikke har talt sandhed. Det er Notre Dame-kirken, pøbelen belejrer."

"Ja så!" sagde kongen med sagte røst og rystende over hele kroppen af vrede. "Notre Dame-kirken! De belejrer Vor Frue, min nådige herskerinde i hendes domkirke … – rejs dig, Olivier. Du har ret. Jeg giver dig Simon Radins post. Du har ret … det er mig, man angriber. Heksen står under kirkens beskyttelse, og kirken står under min beskyttelse, og jeg, som troede, det var fogeden, det gjaldt! Det er altså mig."

Raseriet gjorde ham ung igen, og han gav sig til at gå, op og ned ad gulvet med lange skridt. Han lo ikke mere. Han var frygtelig at se på, ræven var blevet til en hyæne. Det var, som om han var ved at kvæles, ordene blev siddende i halsen på ham. Hans læber skælvede, og hans magre hænder knyttede sig. Pludselig hævede han hovedet, hans hule øjne funklede, og hans stemme skingrede som en trompet: "Slå ned blandt de skurke, Tristan! Slå ned! Skynd dig, ven Tristan! Dræb! Dræb!"

Da dette udbrud var overstået, satte han sig ned igen og sagde med koldt og indædt raseri:

"Kom her hen, Tristan! … vi har her i Bastillen vicomten af Gis' halvtreds lanser, det vil sige så meget som tre hundrede heste. Tag dem med Jer. Der er også hr. de Châteaupers' kompagni bueskytter. Tag dem med. I er generalprofos. Tag Deres folk med. I Hôtel St. Pol vil I finde fyrre bueskytter af

dauphinens ny garde. Tag dem med. Og skynd Jer så med alt det mandskab til Notre Dame-kirken ... Haha, mine herrer parisere, I sætter Jer altså op imod Frankrigs krone, imod Vor Frues helligdom og bryder statens fred! ... Udryd dem, Tristan! Udryd dem! Og sørg for, at ikke en af dem kommer anden steds hen end til Montfaucon."

Tristan bukkede.

"Vel, Deres Majestæt – og hvad skal jeg gøre med heksen?" tilføjede han efter en pause.

Dette spørgsmål gav kongen noget at tænke på.

"Det er sandt, heksen!" sagde han. "Hr. d'Estouteville, hvad ville pøbelen gøre med hende?"

"Jeg antager, Deres Majestæt," svarede byfogeden i Paris, "at når pøbelen med vold vil føre hende bort fra hendes fristed i Notre Dame-kirken, er det, fordi den er opbragt over, at hun skal gå fri for straf, og at det er dens agt at hænge hende."

Kongen lod til at grunde dybt, derpå vendte han sig til Tristan l'Hermite og sagde:

"Nu vel, fatter, udryd pøbelen og hæng heksen."

"Sådan skal det være," hviskede Rym til Coppenole. "Pøbelen skal straffes, for hvad den har i sinde, og det, den har i sinde, skal gøres."

"Vel, Deres Majestæt," svarede Tristan. "I fald heksen endnu er i Notre Dame-kirken, skal hun så hænges til trods for fristedsretten?"

"Pasque Dieu, fristedsretten!" sagde kongen, idet han kløede sig bag øret. "Det fruentimmer må jo hænges."

Så kastede han sig som grebet af en pludselig tanke på knæ foran sin stol, tog hatten af og lagde den på sædet, og idet han

andægtigt så på en af de blyamuletter, den var behængt med, sagde han med foldede hænder: "O, Vor Frue af Paris, min nådige beskytterinde, tilgiv mig. Jeg skal kun gøre det denne ene gang. Jeg må straffe denne forbryderske. Jeg forsikrer dig, hellige Jomfru, min nådige herskerinde, at hun er en heks, og uværdig til din kærlige beskyttelse. Du ved, Frue, at mange såre fromme fyrster har brudt kirkefreden af hensyn til Guds ære og statens tarv. Den hellige Hugh, biskop af England, tillod kong Edward at gribe en heks i hans kirke. Ludvig den Ellevte af Frankrig krænkede på samme måde den hellige Pauls kirke, og hr. Alphonse, en søn af kongen af Jerusalem, krænkede selve den hellige gravs kirke. Tilgiv mig derfor for denne ene gang, Vor Frue af Paris. Jeg skal aldrig gøre det mere, og du skal få en smuk billedstøtte af sølv, mage til den, Vor Frue i Ecouys fik af mig i fjor. Amen."

Han slog kors for sig, rejste sig, dækkede atter sit hoved og sagde til Tristan:

"Gør Jer nu flid, fatter. Tag hr. de Châteaupers med Jer. Lad ringe med stormklokken. Knus denne pøbel. Hæng heksen. Sådan skal det være. Og jeg mener, at I selv skal tage Jer af henrettelsen. I gør mig regnskab for, hvad I tager Jer for ... Kom nu, Olivier. Jeg går ikke i seng i nat. Barber mig!"

Tristan l'Hermite bukkede og gik. Kongen gjorde en håndbevægelse til Rym og Coppenole som tegn til, at de skulle gå, og sagde:

"Gud være med Jer, mine gode herrer flamlændere. Tag Jer nu en smule hvile. Det er langt ud på natten. Det er nærmere morgen end aften."

De trak sig tilbage, og da de var kommet ind på deres værelser, hvor de førtes til af Bastillens kommandant, sagde Coppenole til Vilhelm Rym:

"Hm, jeg har fået nok af denne hostende konge! Jeg har set Karl af Burgund drukken. Han var mindre ondskabsfuld end den syge Ludvig den Ellevte."

"Det kommer af, mester Jacques," svarede Rym, "at konger holder mere af vin end af havresuppe."

6. Den lille sværdlilje

Da Gringoire var kommet ud af Bastillen, løb han ned ad gaden St. Antoine så hurtig som en hest, der har revet sig løs. Da han var kommet til Baudoyerporten, gik han lige hen til det stenkors, der var rejst midt på pladsen, som om han i mørket skelnede en skikkelse, der var hyllet i en sort kappe med hætte og sad på trinnene op til korset.

"Er det Jer, mester?" sagde Gringoire.

Den sorte skikkelse rejste sig.

"Død og helvede! I gør mig rasende, Gringoire. Vægteren på St. Gervaistårnet har nylig råbt halv to."

"Ja," svarede Gringoire, "det er virkelig ikke min skyld, men nattevagtens og kongens. Jeg er lige i dette øjeblik sluppet løs. Jeg er altid lige ved at blive hængt. Det er forudbestemt."

"Du kommer aldrig nærmere ved noget end lige ved det," sagde den anden. "Men lad os nu skynde os. Kender du feltråbet?"

"Tænk Jer, mester, at jeg har set kongen. Jeg kommer lige fra ham. Han har bomuldsbukser på. Sikken et eventyr!"

"Å, sikken en strøm af ord! Hvad kommer disse eventyr mig ved? Kender du landstrygernes feltråb?"

"Ja, jeg gør. I kan være ganske rolig: 'den lille sværdlilje'."

"Godt. Ellers kunne vi ikke nå frem til kirken. Landstrygerne spærrer gaderne. Heldigvis lader det til, at de er stødt på modstand. Vi kan måske endnu komme tids nok."

"Ja, mester, men hvordan kommer vi ind i kirken?"

"Jeg har nøglen til tårnene."

"Og hvordan slipper vi ud igen?"

"På bagsiden af klosteret er der en lille dør, der fører ud til terrænet og derfra ned til floden. Jeg har nøglen til den, og jeg har haft en båd liggende der siden i morges."

"Jeg slap mærkværdig nydeligt fra galgen," sagde Gringoire.

"Skynd Jer," sagde den anden.

Og så gik de begge to hurtig i retning af La Cité.

7. Châteaupers som reserve

Læseren mindes måske den kritiske situation, hvori vi forlod Quasimodo. Den tapre døve havde, da han blev angrebet fra alle sider, tabt, om ikke alt mod, så i alt fald ethvert håb om at frelse, ikke for sig selv, for sig selv tænkte han ikke på, men for sigøjnersken. Han løb helt ude af sig selv op og ned ad galleriet. Notre Dame-kirken var lige ved at blive taget med storm af landstrygerne. Da hørtes der pludselig vældig hestetrampen i de tilstødende gader, og en tæt skare af ryttere kom farende ud på pladsen som en orkan med en lang række fakler, fældede lanser og slappe tøjler under rasende råb: "Frankrig! Frankrig! Hug det pak ned! Châteaupers til undsætning! I byfogedens navn!"

De bestyrtede landstrygere gjorde hurtigt omkring.

Quasimodo, som ingenting kunne høre, så de dragne sværd, faklerne, lansespidserne, hele denne rytterskare, i hvis anfører han genkendte kaptajn Phoebus. Han så landstrygernes forvirring, nogle blev forfærdede, andre bestyrtede, og synet af denne uventede undsætning gav ham kraft nok til at styrte de første, der betrådte galleriet, ned fra kirken.

Det var virkelig de kongelige tropper, der rykkede frem.

Landstrygerne holdt sig tappert. De forsvarede sig som fortvivlede. Angrebet i flanken fra gaden St. Pierre-aux-Boeufs og i ryggen fra Forgårdsgaden, drevet op imod Notre Dame-kirken, som de endnu stadig stormede, og som Quasimodo forsvarede, på en gang belejrende og belejrede, befandt de sig i den ejendommelige situation, hvori senere, under den navnkundige belejring af Turin i 1640, grev Henri d'Harcourt

befandt sig imellem fyrst Thomas af Savoyen, som han belejrede, og marki Leganez, som blokerede ham. – *taurinum obsessor idem et obsessus*, som det hedder i hans gravskrift.

Det var et frygteligt håndgemæng – hundetænder i ulvekød, som pater Mathieu siger. Kongens ryttere, i spidsen for hvilke Phoebus de Châteaupers stred som en tapper mand, gav ingen pardon, og de, der ikke fik stød, fik hug. De slet bevæbnede landstrygere skummede og bed. Mænd, kvinder og børn kastede sig over hestenes kryds og bringer og klamrede sig fast til dem som katte med tænderne og neglene på hænder og fødder. Andre slog bueskytterne i ansigtet med deres fakler. Atter andre stak rytterne jernhager i halsen og trak dem til sig. Dem, der faldt af hestene, sønderrev de. Der var en, som havde en stor, skinnende le, med hvilken han mejede hestenes ben af. Han var forfærdelig. Han sang med snøvlende stemme en vise, slog uophørlig til med sin le og trak den til sig igen. For hvert slag drog han en stor kreds af afhuggede lemmer omkring sig. Således gik han frem, hvor hestfolkene var tættest, så sindig og langsomt, vuggende med hovedet og pustende regelmæssigt som en høstkarl, der mejer en mark. Det var Clopin Trouillefou. Et skud strakte ham omsider til jorden.

Imidlertid var vinduerne igen blevet åbnet. Da folk i nabolaget hørte soldaternes kampråb, blandede de sig i sagen, og fra alle stokværk haglede kuglerne ned over landstrygerne. Forgården var fuld af en tæt røg, igennem hvilken musketsalverne glimtede. Man skelnede utydeligt domkirkens facade og det forfaldne Hôtel-Dieu, fra hvis tagluger nogle udtærede syge stirrede ud.

Omsider veg landstrygerne. Træthed, mangel på gode våben, den skræk, denne overrumpling havde indjaget dem, musketsalverne fra vinduerne, soldaternes tapre indhug, alt overvældede dem. De brød igennem soldaternes rækker og gav sig på flugt i alle retninger, efterladende en masse døde i forgården.

Da Quasimodo, som ikke et øjeblik havde ophørt at kæmpe, så denne vilde flugt, kastede han sig på knæ og hævede hænderne imod himlen. Derpå løb han, beruset af glæde, så hurtigt som en fugl op til den celle, han så uforfærdet havde spærret adgangen til. Han havde nu kun en tanke, at kaste sig på knæ for hende, han nu for anden gang havde frelst.

Da han trådte ind i cellen, var den tom.

Ellevte bog

1. Den lille sko

Da landstrygerne stormede kirken, sov Esmeralda.

Den stadig højere larm omkring bygningen og hendes geds brægen vækkede hende imidlertid snart. Hun rejste sig over ende, hun lyttede, hun spejdede. Derpå ilede hun forfærdet over lysskæret og larmen ud af sin celle for at se, hvad der var på færde. Det syn, der mødte hende på kirkepladsen, det optrin, der foregik der, den uorden, hvormed denne natlige storm udførtes, denne mængde forfærdelige mennesker, der tumlede sig som en flok får, og som kun halvt kunne skimtes i mørket, denne mængdes hæse skrig, faklerne, som fo'r hid og did i mørket med deres røde skær som lygtemænd, der hopper rundt i tågerne over en sump, hele dette optrin gjorde et indtryk på hende, som et hemmelighedsfuldt slag imellem en heksesabbats spøgelser og kirkens stenuhyrer. Opvokset fra barnsben af i sigøjnerstammens overtro, som hun var, troede hun straks, at det var de sælsomme væsener, der hører natten til, hun så drive deres uvæsen. Så løb hun forfærdet ind i sin celle igen og søgte at få en mindre skrækkelig drøm i sin seng.

Lidt efter lidt spredte hendes frygts første tåger sig dog. Den uophørligt voksende larm og flere andre tegn gjorde hende det klart, at det ikke var spøgelser, men menneskelige væsener, der omgav hende. Så antog hendes skræk en anden skikkelse uden af den grund at blive større. Hun tænkte sig muligheden af et pøbelopløb, der gik ud på at rive hende ud af hendes fristed. Tanken om endnu en gang at skulle give afkald på livet, håbet og Phoebus, som hun stadig skimtede ude i fremtiden, hendes dybe følelse af svaghed, umuligheden af at kunne flygte eller

søge hjælp og støtte, hendes fuldstændig forladte stilling, disse og tusinde andre tanker overvældede hende. Hun kastede sig på knæ med hovedet på sin seng, hænderne foldede over hovedet, fuld af angst og rædsel, og skønt hun var sigøjnerske, hedning og afgudsdyrker, bad hun hulkende de kristnes Gud om nåde og anråbte Vor Frue, der havde givet hende ly, om beskyttelse. For selv om man ikke tror på noget som helst, gives der øjeblikke i livet, da man giver sig ind under den religion, hvortil det tempel, man befinder sig i, er viet.

Hun blev liggende således længe, mere skælvende end bedende, stivnet af skræk for den storm, der nærmede sig mere og mere, for denne rasende mængde, uden at kunne fatte, hvad denne voldsomhed skulle betyde, uden anelse om, hvad der var i gære, hvad man havde for, hvad man ville, men opfyldt af angst for, at det hele ville føre til noget forfærdeligt.

Midt i sin angst hørte hun nogen gå tæt ved hende. Hun vendte sig om. To mænd, af hvilke den ene bar en lygte, var trådt ind i hendes celle. Hun udstødte et svagt skrig.

"Frygt ikke," sagde en stemme, hun syntes, hun skulle kende. "Det er mig."

"Hvem?" spurgte hun.

"Pierre Gringoire."

Dette navn beroligede hende. Hun slog øjnene op og genkendte digteren. Men ved siden af ham stod der en sort skikkelse, tæt indhyllet fra isse til fod, og dens tavshed var hende påfaldende.

"Å," sagde Gringoire i en bebrejdende tone, "Djali kendte mig før end I."

Den lille ged havde virkelig ikke ventet, til Gringoire sagde, hvem han var. Han var næppe trådt ind i cellen, før den ømt gned sig op ad hans knæ og dækkede digteren med kærtegn og hvide hår, for den fældede. Gringoire gengældte dens kærtegn.

"Hvem er det, I har med Jer?" spurgte sigøjnersken sagte.

"Vær rolig," svarede Gringoire, "det er en af mine venner."

Derpå satte filosoffen sin lygte ned på gulvet, satte sig på hug og udbrød, idet han trykkede Djali i sine arme:

"Å, det er et yndigt dyr, utvivlsomt mere udviklet i henseende til renlighed end i henseende til størrelse, men sindrigt, skarpsindigt og dannet som en grammatiker. Lad os en gang se, Djali, du har vel ikke glemt nogen af dine smukke kunster? Hvordan bærer mester Jacques Charmolue sig ad ...?"

Den sorte mand lod ham ikke tale ud. Han gik hen til Gringoire og puffede ham hårdt i skulderen. Gringoire rejste sig.

"Det er sandt," sagde han, "jeg glemte, at vi har travlt ... men det er nu alligevel ingen grund til sådan at puffe til folk, mester ... Mit kære, smukke barn, Jeres liv er i fare, og det er Djalis med. Man vil tage Jer. Vi er Jeres venner og kommer for at redde Jer. Følg med os."

"Er det sandt?" råbte hun forskrækket.

"Ja, vel er det sandt. Kom, skynd Jer."

"Det vil jeg gerne," stammede hun, "men hvorfor siger Jeres ven ingenting?"

"Å," sagde Gringoire, "det kommer af, at hans fader og moder var sådan et par sære patroner. Derfor er han blevet så tavs af sig."

Den forklaring måtte hun lade sig nøje med. Gringoire tog hende ved hånden. Hans ledsager tog lygten op og gik i forvejen. Angsten næsten bedøvede den unge pige. Hun lod sig føre bort. Geden hoppede bagefter, så glad over gensynet med Gringoire, at den hvert øjeblik fik ham til at snuble ved at jage sine horn ind imellem benene på ham.

"Det er de stød, livet giver," sagde filosoffen, hver gang han var lige ved at falde. "Det er tit vore bedste venner, der bringer os til fald."

De steg hurtigt ned ad tårntrappen, gik igennem den bælgmørke og øde kirke, som genlød af gnyet udenfor, der dannede en frygtelig modsætning til stilheden derinde. De trådte ud i klostergården gennem den røde dør. Klosteret stod tomt, klerkene var flygtet til bispepaladset for at bede der. Gården var tom, kun hist og her krøb nogle forfærdede tjenere sammen i de mørkeste kroge. De styrede kursen hen imod den dør, der fra denne gård førte ud til terrænet. Den sorte mand lukkede døren op med en nøgle, han havde. Vore læsere ved, at terrænet var en landtunge, som indesluttedes af mure på den side, der vendte ud imod La Cité. Den hørte til Notre Dame-kirken og dannede afslutningen på øen imod øst bag ved kirken. De fandt dette indelukke fuldstændig øde. Der hørte man allerede mindre til støjen. Gnyet og bulderet lød dæmpet og svækket. Den friske vind, der strøg hen ad floden, viftede i bladene på det eneste træ, der stod ude på pynten af terrænet, og der var så stille, at man kunne høre den suse i løvet. De var imidlertid endnu meget nær ved faren. De nærmeste bygninger var bispepaladset og kirken. Der herskede åbenbart stor forvirring i bispepaladset. Dets mørke masser ligesom

gennemfuredes af lys, der fo'r fra vindue til vindue, ligesom gnisterne, når man brænder papir, gør tusinde sære sving og spring i den mørke aske. Til den ene side lå Notre Dames vældige tårne, som her sås bagfra tillige med det lange skib, på hvilket de knejsede. De trådte frem som sorte silhuetter på den baggrund, som dannedes af det vældige røde lysskær, der steg op fra forgården, og lignede to kæmpemæssige ildbukke i en kyklop-esse.

Hvad man så af Paris til alle sider, vaklede for øjet i en forvirret blanding af lys og skygge, et clairobscur, som man træffer det i Rembrandts billeder.

Manden med lygten gik lige ud på pynten af terrænet. Der var der helt ude ved vandet de ormstukne rester af et plankeværk bestående af pæle med brædder imellem, til hvilket en lav vinstok klamrede nogle spinkle grene, der så ud som de udspilede fingre på en hånd. Bagved, i skyggen af dette plankeværk lå en lille båd gemt. Manden gav Gringoire og hans ledsagerske et tegn, at de skulle komme der hen. Geden fulgte med. Manden steg sidst ned i båden, han skar rebet, der holdt den, over, stødte fra med en lang bådshage, greb to årer, satte sig forude og roede af alle kræfter ud i strømmen. Den er meget stærk her, og han havde møje nok med at slippe bort fra pynten.

Det første, Gringoire gjorde, da han var kommet ned i båden, var at tage geden på skødet. Han satte sig i agterstævnen, og den unge pige, som den ukendte indgød en uforklarlig angst, satte sig ved siden af digteren og trykkede sig op til ham.

Da vor filosof følte båden gynge under sig, klappede han i hænderne og kyssede Djali imellem hornene.

"O," sagde han, "nu er vi frelste alle fire." Derpå tilføjede han med en dybsindig mine: "Når store foretagender lykkes, skyldes det undertiden held og undertiden list."

Båden gled langsomt over imod den højre bred. Den unge pige stirrede med lønlig angst på den ukendte. Han havde omhyggeligt skjult lyset i sin blændlygte. Man kunne lige skimte ham i bådens forstavn som et spøgelse. Hans hætte, der stadig var trukket ned for ansigtet, dannede en slags maske, og hver gang han under roningen slog armene med de store, vide ærmer fra hinanden, var det, som man så en flagermus store vinger. For øvrigt havde han endnu ikke sagt et eneste ord eller givet den ringeste lyd fra sig. Der hørtes ikke andet fra båden end åreslagene og bølgernes skvulpen imod dens sider.

"Vi er jo minsandten så glade og gemytlige som natugler!" sagde Gringoire pludselig. "Vi er jo så stumme som pythagoræere eller fisk. Pasque Dieu, mine venner, jeg kunne nok lide, at en eller anden talte til mig ... den menneskelige stemme er som musik for det menneskelige øre. Det er ikke mig, men Didymos fra Alexandria, der siger det, og det er gyldne ord ... skønt Didymos fra Alexandria ganske vist kun var en middelmådig filosof ... Et ord, mit smukke barn, sig blot et ord til mig ... Det er sandt, I plejede at gøre sådan en pudsig lille grimasse. Gør I endnu stadig den? Ved I, min kære, at parlamentets myndighed også strækker sig til fristederne, og at I var udsat for stor fare i Jeres celle i Notre Dame? Ak, den lille fugl kolibri bygger sin rede i krokodillens gab ... Nå, mester, der har vi månen ... Bare man ikke får øje på os! Det er meget smukt af os, at vi redder jomfruen, men får de fat i os, bliver vi hængt. Ak, de menneskelige handlinger har to sider. Den ene bliver

hudflettet for det samme, som man bekranser den anden for. Der er dem, som beundrer Cæsar og dadler Catilina, ikke sandt, mester? Hvad siger I om den filosofi? Jeg er i besiddelse af instinktets filosofi, den naturlige filosofi, *ut apes geometriam* … Nå, ingen svarer mig. De er begge to i dårligt humør. Så kommer jeg til at føre ordet alene. Det er, hvad man i tragedien kalder en monolog … Pasque Dieu! … Jeg må lade Jer vide, at jeg lige har talt med kong Ludvig den Ellevte, det er ham, jeg har lært den ed af … Pasque Dieu altså, det gruelige spektakel i La Cité bliver ved… Det er en fæl ondskabsfuld gammel konge. Han er helt begravet i foerværk. Han skylder mig endnu stadig penge for mit bryllupsdigt, og han var lige på nippet til at lade mig hænge i aften, hvilket ville have været mig en slem streg i regningen … Han er karrig over for fortjenstfulde mænd. Han burde læse Salvianus af Kølns fire bøger *Adversus avaritiam*. Han er virkelig en bornert konge over for lærde folk og gør sig skyldig i meget barbariske grusomheder. Han er en svamp, som suger de penge, der er i omløb blandt folk, til sig, hans sparsommelighed er som en byld, der trives på hele legemets bekostning. Derfor brummer også de, der klager over de strenge tider, imod fyrsten. Under denne rare, fromme konge knager galgerne under vægten af de hængte, skafotterne stinker af blod, og fængslerne revner som overfyldte maver. Denne konge giver med den ene hånd og hænger med den anden. Han er på en gang agent for fru Kopskat og hr. Dingletræ. De store bliver plyndret for deres privilegier, og de små uophørlig overvældet med nye byrder. Han er en fyrste, der ikke forstår at holde måde. Jeg kan ikke lide ham. Hvad siger I, mester?"

Den sorte mand lod den snaksomme digter vrøvle. Han fortsatte at kæmpe med den voldsomme strøm, der skiller forenden af La Cité fra bagenden af Notre Dame-øen, som nu til dags hedder St. Louis-øen.

"Det er sandt, mester," sagde Gringoire pludselig, "lagde Jeres Velærværdighed mærke til den stakkels lille djævel, som Jeres døve var i færd med at slå hjerneskallen i stykker på imod rækværket om kongegalleriet, lige som vi kom ind i forgården imellem de rasende landstrygere. Jeg er nærsynet og kunne ikke kende ham. Skulle I vide, hvem det var?"

Den ukendte svarede ikke, men pludselig holdt han op at ro, hans arme faldt slapt ned, som om de var knust, hovedet sank ned på hans bryst, og Esmeralda hørte ham sukke krampagtigt. Hun skælvede derved, for sådanne suk havde hun hørt før.

Da båden var overladt til sig selv, gled den nogle øjeblikke ned ad strømmen, men omsider tog den sorte mand sig sammen, greb årerne og gav sig atter til at ro den op imod strømmen. Han bøjede uden om Notre Dame-øens pynt og satte kursen imod landingsstedet ved Port-au-Foin.

"Å," sagde Gringoire, "der har vi huset Barbeau ... Se, mester, se den gruppe sorte tage, der danner sådanne sælsomme vinkler der henne under den bunke lave, uldne, snavsede og uklare skyer, igennem hvilke månen tager sig ud som blommen i et smadret æg ... det er et smukt hus. Der er et kapel med en lille hvælving fuld af skønt udhugne forsiringer og oven over det et meget smukt gennembrudt klokketårn. Der er også en skøn have med en dam, et stort fuglebur, ekko, kuglespil, labyrint, et hus til vilde dyr og en mængde tætte alleer, som Venus finder stort behag i. Der er også et fandens træ, som hedder det

galante træ, fordi en vis navnkundig prinsesse og en konnetabel af Frankrig, som var en galant mand og skønånd, muntrede sig med hinanden i det ... ak, vi stakkels filosoffer er jo i sammenligning med en konnetabel ikke andet end som et bed med kål og ræddiker i sammenligning med Louvres have. Men hvad har så det at sige, når alt kommer til alt? Livet er for de store som for os en blanding af godt og ondt. Sorg og glæde de vandre til hobe, spondæer og daktyler følges ad ... Hør, mester, jeg kan ikke dy mig for at fortælle Jer en historie om huset Barbeau. Den ender tragisk. Det var i 1319, under Philip den Femte, den af alle franske konger, der regerede længst. Moralen af historien er, at kødets fristelser er farlige og fordærvelige. Vi bør ikke alt for tit kaste vore øjne på vor næstes kone, hvor meget hendes skønhed end kildrer vore sanser. Skørlevned er noget meget fælt noget. Hor beror på attrå efter at nyde, hvad der tilkommer en anden ... men det er dog forskrækkeligt, som spektaklet der nede tager til!"

Larmen omkring Notre Dame kirken blev virkelig stærkere og stærkere. De lyttede. Man hørte ganske tydeligt sejrsråb. Pludselig viste der sig rundt om på hele kirken, på tårnene, på gallerierne under stræbepillerne hundrede fakler, i hvis skær væbnede mænds hjelme funklede. Det var, som om disse fakler søgte efter noget, og snart hørte flygtningene til trods for afstanden tydeligt råbene: "Sigøjnersken! Troldkvinden! Ned med sigøjnersken!"

Den ulykkelige dækkede sit ansigt med sine hænder, og den ukendte gav sig til at ro som en rasende over imod flodbredden. Imidlertid sad vor filosof og spekulerede. Han knugede geden i sine arme og trak sig lempelig bort fra sigøjnersken, som

trykkede sig tættere og tættere ind til ham, som om han var hendes eneste tilflugt.

Det er nu vist nok, at Gringoire befandt sig i en gruelig forlegenhed. Han tænkte på, at efter den bestående lovgivning ville geden også blive hængt, hvis man fik fat i den, at det ville være stor skade for den stakkels Djali, at det var for meget af det gode, at to dødsdømte sådan klamrede sig til en, og endelig at hans kammerat hellere end gerne ville tage sig af sigøjnersken. Hans tanker leverede hinanden en voldsom batalje, i hvilken han ligesom Jupiter i Iliaden skiftevis vejede sigøjnersken og geden. Han så med tårer i øjnene først på den ene og så på den anden og mumlede i skægget: "Jeg kan dog ikke redde dem begge to."

Et stød meldte dem omsider, at båden var ved land. La Cité genlød endnu stadig af den frygtelige larm. Den ukendte gik hen til sigøjnersken og ville tage hende i armen for at bære hende i land, men hun stødte ham fra sig og klyngede sig til Gringoires arm, og han var på den anden side så optaget af geden, at han ikke var langt fra at støde hende fra sig. Så sprang hun alene ud af båden. Hun var så forvirret, at hun ikke vidste, hvad hun gjorde, eller hvor hun var. Et øjeblik blev hun stående som bedøvet og stirrede ned i vandet. Da hun kom lidt til sig selv igen, var hun alene med den ukendte. Det lod til, at Gringoire havde benyttet sig af det øjeblik, da de gik i land, til sammen med geden at smutte ind i gaden Grenier sur l'Eau med dens virvar af huse.

Den stakkels sigøjnerske kom til at ryste, da hun så, at hun var alene med dette menneske. Hun ville tale, skrige, kalde på Gringoire, men hendes tunge var som lammet i munden på

hende, og der kom ikke en lyd over hendes læber. Pludselig følte hun, at den ukendte greb hendes hånd. Det var en kold og stærk hånd. Tænderne klaprede i munden på hende, hun blev blegere end månelyset, der spillede på hendes ansigt. Manden sagde ikke et ord. Han gik med lange skridt hen imod Grèvepladsen, stadig holdende hende i hånden. I dette øjeblik gik det dunkelt op for hende, at skæbnen er en uimodståelig magt. Hun havde ingen modstandskraft mere, hun lod sig slæbe af sted, løb, mens han gik. Kajen gik på dette sted op ad bakke, men hun havde en fornemmelse, som om hun gik ned ad en skrænt.

Hun så sig om til alle sider. Der var ikke et menneske at se. Kajen var fuldstændig øde. Hun hørte ikke en lyd, der var ikke et menneske at mærke undtagen i den larmende og af et brandrødt skær oplyste del af byen, hvorfra hun kun var skilt ved en arm af Seinen, og hvorfra hendes navn lød over til hende sammen med skrig af døende mennesker. Resten af Paris lå hyllet i bælgmørke.

Den fremmede slæbte imidlertid af med hende, stadig lige tavs og lige hurtigt. Hun mindedes intet af de steder, hun passerede. Idet hun kom forbi et oplyst vindue, tog hun sig voldsomt sammen, gjorde sig pludselig stiv og råbte: "Hjælp!"

Borgermanden, der boede i huset, kom i bar skjorte hen til vinduet med en lampe i hånden, lukkede op og så sløvt ud på kajen, sagde nogle ord, som hun ikke forstod, og lukkede så vinduet igen. Det var det sidste glimt af håb, der blev slukket.

Den sorte mand sagde ikke et ord. Han holdt godt fast på hende og gav sig atter til at gå hurtigt. Hun gjorde ikke mere modstand og fulgte ham sønderknust.

Af og til samlede hun sig lidt og sagde med en røst, som lyden af deres fodtrin og den af den hurtige gang fremkaldte åndeløshed gjorde utydelig: "Hvem er I? Hvem er I?" Han svarede ikke.

Omsider kom de efter stadig at have gået langs med kajen til en temmelig stor plads. Der faldt en smule månelys over den. Midt på den skimtede man noget ligesom et stort, sort kors. Det var galgen. Hun genkendte den og så, hvor hun var.

Manden standsede, vendte sig om imod hende og slog sin hætte ned. "O," stammede hun forstenet, "jeg tænkte nok, at det igen var ham."

Det var præsten. Han så ud som et spøgelse. Det kom af måneskinnet. Det er, som om man kun ser tingenes genfærd i den belysning.

"Hør," sagde han, og hun gyste ved lyden af denne frygtelige stemme, som hun så længe ikke havde hørt. Han fortsatte. Han talte i korte, stønnende sætninger, som ved den stødvise måde, hvorpå de kom, vidnede om, hvilket sindsoprør, han var, "Hør, nu er vi her. Jeg vil tale med dig. Det er Grèvepladsen. Vi står ved enden. Skæbnen har givet os i hænderne på hinanden. Jeg vil råde for dit liv, du får råde for min sjæl. På den anden side af dette sted og denne nat er der intet. Hør mig altså. Jeg vil blot sige dig ... for det første tal ikke til mig om din Phoebus ..." – mens han sagde dette, gik han frem og tilbage som et menneske, der ikke har ro på sig, og slæbte hende med sig – "tal ikke til mig om ham! Forstår du mig? Nævner du det navn, ved jeg ikke, hvad jeg gør, men det bliver forfærdeligt."

Da han havde sagt dette, blev han rolig igen udvendig som et legeme, der genfinder sit tyngdepunkt, men hans ord vidnede

stadig om den samme sindsbevægelse. Hans stemme blev mere og mere dæmpet.

"Vend ikke hovedet bort. Hør mig. Det er en alvorlig sag. Hør først, hvad der er foregået ... Jeg sværger dig, man vil ikke le ad det ... hvad var det nu, jeg sagde? Mind mig om det ... der er udfærdiget en parlamentsordre, som overgiver dig i bødlens hænder. Jeg har revet dig ud af dem, men de griber efter dig. Se."

Han pegede over imod La Cité. Forfølgelsen syntes virkelig at være i fuld gang. Støjen kom nærmere. Tårnet på kommandantens hus lige over for Grèvepladsen var fuldt oplyst og genlød af gny, og man så soldater løbe på den modsatte bred med fakler og råbende: "Sigøjnersken! Hvor er sigøjnersken? Ned med hende! Ned med hende!"

"Du ser nok, at de er efter dig, og at jeg ikke lyver. Jeg elsker dig ... sig ikke et ord. Lad hellere være at tale til mig, hvis du ikke har andet at sige mig, end at du hader mig. Det er min fulde og faste agt, at det vil jeg ikke høre ... Jeg har frelst dig ... Lad mig først føre det til ende. Jeg kan frelse dig fuldstændig. Jeg har forberedt alt. Det kommer blot an på, om du vil. Vil du, kan jeg det."

Han brød heftig af. "Nej, det er ikke det, der skal siges."

Han gav sig til at løbe og tvang også hende til at løbe, for han slap hende ikke. Han styrede lige hen imod galgen med hende og pegede på den. "Vælg imellem den og mig," sagde han koldt.

Hun rev sig løs fra ham og kastede sig ned ved foden af galgen, klyngende sig til dette frygtelige støttepunkt. Derpå vendte hun sit skønne hoved halvt om mod præsten og så på ham over sine skuldre. Hun så ud som en madonna ved korsets

fod. Præsten stod endnu stadig uden at røre sig, pegende med fingeren på galgen, stiv som en billedstøtte.

Omsider sagde sigøjnersken:

"Den indgyder mig mindre rædsel end du."

Derpå lod han langsomt armen synke og så fortvivlet ned i brostenene.

"Kunne disse sten tale," mumlede han, "så ville de sige: der står et meget ulykkeligt menneske!"

Han begyndte igen at tale til hende. Den unge pige, der stadig lå på knæ ved galgen indhyllet i sit lange hår, lod ham tale uden at afbryde ham. Han talte nu i en blid og klagende tone, der dannede en pinlig modsætning til det barske hovmod, der prægede hans træk.

"Jeg elsker Jer. O, det er altså dog sandt! Der kommer altså intet ud af den ild, der fortærer mit hjerte! Ak, unge pige, ved nat og ved dag, ja, ved nat og ved dag – fortjener det ingen medlidenhed? Det er en kærlighed, der lever både ved nat og ved dag, siger jeg Jer. Det er en kval ... O, jeg lider alt for forfærdeligt, stakkels barn ... Jeg forsikrer Jer, jeg fortjener medlidenhed. I ser, at jeg taler blidt til Jer. Jeg ville gerne have, at I ikke skulle være så angst for mig ... se, at en mand elsker en kvinde, det kan han slet ikke gøre for ... o, min Gud, vil I da aldrig tilgive mig? Vil I bestandig hade mig? Det er altså forbi! Det er det, der gør mig slet, forstår I, og forfærdelig for mig selv ... I ser ikke engang på mig! I tænker måske på andre ting, mens jeg taler til Jer, mens jeg står og skælver på den grænse, der skiller os begge fra evigheden. Men frem for alt, tal ikke til mig om denne elsker ... O, jeg kunne kaste mig for Jeres fødder, jeg kunne kysse, ikke Jeres fødder, for det ville I ikke give mig

lov til, men jorden under Jeres fødder! O, jeg kunne hulke som et barn, jeg kunne rive hjertet ud af livet på mig for at vise Jer, hvor jeg elsker Jer, men det er jo alt sammen forgæves, alt sammen ... Og dog er der ikke andet end mildhed og ømhed i Jeres hjerte. I stråler af den skønneste blidhed. I er sød og god, barmhjertig og yndig. Ak, kun imod mig alene er I ond! O, hvilken skæbne!"

Han skjulte sit ansigt i sine hænder. Den unge pige hørte ham græde. Det var første gang. Mens han således stod op gennemrystet af hulken, var han endnu mere elendig og ydmyg end da han knælede for hende. Således stod han en stund.

"Hør," sagde han, da han havde fået bugt med sin gråd, "jeg kan ikke finde ord, og jeg har dog tænkt meget på, hvad jeg ville sige. Nu skælver og bæver jeg, og kræfterne svigter mig i det afgørende øjeblik. Jeg føler, at noget, der står over os, har os i sin magt, og jeg stammer. O, jeg styrter om på stenbroen, hvis I ikke har medlidenhed med mig. Fordøm ikke os begge to. Vidste I, hvor højt jeg elsker Jer! hvad mit hjerte er for et hjerte! hvordan det har opgivet al dyd; hvordan det i fortvivlelse har opgivet sig selv. Jeg er lærd og håner videnskaben. Jeg er adelsmand og træder mit navn under fode. Jeg er præst og gør min messebog til en vellystens hovedpude og spytter min Gud i ansigtet! Alt sammen for din skyld, du troldkvinde, for at blive værdig til dit helvede. Og så vil du ikke vide af den fordømte at sige! O, lad mig sige dig alt – der er mere endnu, noget endnu skrækkeligere, endnu skrækkeligere ...!"

Idet han sagde disse sidste ord, blev udtrykket i hans ansigt fuldstændig forvirret. Han tav et øjeblik og fortsatte så, som om han talte til sig selv, men med kraftig stemme:

"Kain, hvad har du gjort af din broder?"

Der blev atter en pause, og så fortsatte han:

"Hvad jeg har gjort af ham. Herre? Jeg har taget ham til mig, jeg har opdraget ham, jeg har opfostret ham, jeg har elsket ham, jeg har tilbedt ham, og jeg har dræbt ham! Ja Herre, man har nylig knust hans hoved imod stenene i dit hus lige for mine øjne, og det er min skyld, min skyld, og denne kvindes ..."

Hans blik var vildt, hans stemme svigtede. Han gentog flere gange mekanisk med lange mellemrum som en klokkes sidste svingninger:

"Hendes skyld ... Hendes skyld ..." Så kunne hans tunge ikke længere frembringe nogen forståelig lyd, men hans læber fortsatte at bevæge sig. Derpå faldt han pludselig sammen, som om noget brast i ham og blev liggende på jorden uden at røre sig, med hovedet i sit skød.

Den unge pige trak sin fod, som han var faldet oven på, til sig, og denne bevægelse vakte ham atter. Han strøg sig langsomt med hånden over sine blege kinder og så et øjeblik på sine fingre, der var ganske våde. "O," mumlede han, "jeg har grædt!"

Derpå vendte han sig pludselig i usigelig angst imod sigøjnersken:

"Ak, I har med kulde set mig græde! Ved du, barn, at disse tårer er lavastrømme? Det er altså sandt – når man hader et menneske, kan han gøre, hvad det skal være, uden at det rører en. Du ville le, i fald du så mig dø! O, jeg vil ikke se dig dø! Sig blot et ord, et eneste tilgivende ord! Sig ikke, at du elsker mig, sig blot, at du gerne vil have, at jeg skal frelse dig, så skal jeg gøre det. Hvis ikke ... O, tiden går. Jeg bønfalder dig ved alt,

hvad helligt er, vent ikke, til jeg er blevet til sten, som galgen, der også gør krav på dig! Tænk på, at jeg holder både din og min skæbne i min hånd, og at der er en bundløs afgrund under os, en bundløs afgrund, ulykkelige, igennem hvilken vort fald vil fortsættes evigheden igennem! Blot et godt ord! Sig blot et ord, blot et eneste ord!"

Hun åbnede munden for at svare. Han kastede sig på knæ for hende som for i andagt at tage imod det ord, han ventede af hendes mund, og som der måske var en smule mildhed i. Hun sagde:

"I er en morder!"

Præsten greb hende rasende i sine arme og brast i en afskyelig latter.

"Nu vel, ja, jeg er en morder," sagde han, "og jeg vil have dig. Du vil ikke have mig til slave, så skal du få mig til herre. Jeg vil have dig! Jeg har et lønkammer, der slæber jeg dig hen. Du skal følge med. Du bliver nødt til det, ellers udleverer jeg dig! Du skal dø, min smukke, eller tilhøre mig, tilhøre præsten, tilhøre den frafaldne, morderen, og det endnu i nat, forstår du mig! Kom, nu vil vi more os. Kom, kys mig, din tosse! Graven eller min seng!"

Hans øjne funklede af gejlhed og raseri. Hans urene mund kyssede den unge piges hals rød. Hun vred sig i hans arme. Han dækkede hende med rasende kys.

"Bid mig ikke, uhyre!" råbte hun. "O, du afskyelige, væmmelige munk, slip mig! Jeg river dine usle grå hår ud og kaster dig dem en håndfuld ad gangen i ansigtet!"

Han blev rød og bleg, så slap han hende og så på hende med et mørkt blik. Hun troede, at hun havde sejret, og fortsatte:

"Jeg siger dig, at jeg tilhører min Phoebus, at det er Phoebus, jeg elsker, at Phoebus er smuk! Du, præst, er gammel og grim! Gå din vej!"

Han udstødte et forfærdeligt skrig som staklen, der vånder sig under gloende jern. "Så dø da!" sagde han tænderskærende. Hun så hans frygtelige blik og ville flygte. Han greb hende, han rystede hende, han kastede hende til jorden og gik med hurtige skridt henimod Rolandstårnet, idet han slæbte hende efter sig hen ad stenbroen.

Da han var kommet der hen vendte han sig om imod hende:

"For sidste gang, vil du tilhøre mig?"

"Nej!" svarede hun med kraftig røst. Så råbte han højt:

"Gudule! Gudule! Her er sigøjnersken! Hævn dig nu!"

Den unge pige følte et voldsomt tag i sin albue. Hun så op. Det var en mager arm, der stak ud igennem en glug i muren, og som holdt hende fast som med en jernhånd.

"Hold godt fast," sagde præsten. "Det er sigøjnersken, der er løbet bort. Slip hende ikke. Jeg skal hente vagten. Du skal se hende hængt."

En hæs latter inde fra cellen svarede på disse skrækkelige ord. Sigøjnersken så præsten løbe hen ad Notre Damebroen til. Der lød hovslag på den kant.

Den unge pige havde genkendt den fæle eneboerske. Hun søgte stønnende af rædsel at rive sig løs. Hun vred sig, hun gjorde, drevet af dødsangst og fortvivlelse, flere spring, men den gamle holdt hende fast med uhørt kraft. De magre og knoglede fingre, der holdt hende, klemte hendes kød. Det var, som om denne hånd var naglet til hendes arm. Det var mere

end en lænke, mere end et håndjern, mere end en jernring, det var en levende knibtang, der stak ud af en mur.

Hun sank udmattet om imod muren, og nu blev hun grebet af frygt for døden. Hun tænkte på livets skønhed, på hvor ung hun var, på himlen, på naturen, på kærligheden, på Phoebus, på alt, hvad der var forsvundet, og alt, hvad der nu forestod, på præsten, der angav hende, på bødlen, der ville komme, på galgen, der var rede. Så følte hun, hvordan rædslen gennemisnede hende helt op til hårrødderne, og hun hørte eneboerskens forfærdelige latter og hvisken: "Ha ha ha! Du skal hænges!"

Hun vendte sig udmattet til døden om imod vinduet og så den bodfærdiges vilde ansigt imellem jernstængerne.

"Hvad har jeg gjort Jer?" sagde hun næsten livløs.

Eneboersken svarede næsten ikke, hun mumlede blot i en syngende, irriteret og drillende tone: "Ægyptens datter! Ægyptens datter! Ægyptens datter!"

Den ulykkelige Esmeralda skjulte sit ansigt med sit hår. Hun indså, at hun ikke havde med et menneskeligt væsen at gøre.

Pludselig – det var, som om sigøjnerskens spørgsmål havde været al den tid om at nå frem til hendes tanke – råbte eneboersken:

"Hvad du har gjort mig, siger du! Å, hvad du har gjort mig, sigøjnerske! Nu vel, så hør ... Jeg havde et barn, forstår du? Jeg havde et barn, et barn siger jeg dig ... en smuk lille pige! ... min Agnes," fortsatte hun forstyrret, og idet hun kyssede noget i mørket ... "nu vel, ser du, Ægyptens datter, man tog mit barn fra mig, man stjal mit barn fra mig, man spiste mit barn, det er det, du har gjort mig."

Den unge pige svarede som lammet i fabelen:

"Ak, jeg var måske ikke født dengang."

"Jo," sagde eneboersken, "du var nok født. Du var med. Hun ville være på alder med dig nu. Nå ... se, i femten år har jeg nu været her. I femten år har jeg lidt, i femten år har jeg bedt, i femten år har jeg rendt panden imod disse mure ... jeg siger dig, at det er sigøjnerskerne, der har stjålet hende fra mig, forstår du? De har spist hende ... har du et hjerte, så tænk dig et barn, der leger, et barn, der dier, et barn, der sover. Det er så uskyldigt! ... nu vel, sådan et er det, de har taget fra mig og dræbt. Vor Herre ved, det er sandt. Men nu er det min tur. Nu skal jeg spise en sigøjnerske ... å, hvor jeg skulle bide til, hvis jernstængerne ikke var i vejen! Mit hoved er for stort! ... å, den stakkels lille! Det var, mens hun sov! Og sæt nu, de har vækket hende, da de tog hende – hvor hun må have skreget. Jeg var der ikke! Å, I sigøjnermødre, I har spist mit barn, kom nu og se på, at jeg spiser Jeres!"

Hun brast i latter eller gav sig til at skære tænder, de to ting var ikke til at skelne fra hinanden i dette rasende ansigt. Dagen begyndte at gry. Et askegråt skær oplyste dette optrin, og galgen trådte tydeligere og tydeligere frem på pladsen. Fra den anden side, i retning af Notre Damebroen syntes den stakkels dødsdømte at høre rytternes hovslag komme nærmere og nærmere.

"O!" råbte hun, idet hun kastede sig på knæ med foldede hænder, med udslaget hår, ude af sig selv, vanvittig af rædsel, "o, hav medlidenhed med mig! Der er de! Jeg har ingen ting gjort Jer. Vil I se mig dø på denne gruelige måde lige for Jeres øjne? I har medlidenhed med mig, det er jeg sikker på. Det er

alt for forfærdeligt. Lad mig løbe. Slip mig! Nåde! Jeg vil ikke dø sådan!"

"Giv mig mit barn tilbage!" sagde eneboersken.

"Nåde! Nåde!"

"Giv mig mit barn tilbage!"

"Slip mig i Himlens navn!"

"Giv mig mit barn tilbage."

Endnu en gang faldt den unge pige udmattet og sønderknust til jorden. Hendes blik var allerede glasagtigt som en døds.

"Ak!" stammede hun, " I søger Jeres barn. Jeg søger mine forældre!"

"Giv mig min lille Agnes tilbage!" blev Gudule ved, "du ved ikke, hvor hun er? Ja, så skal du dø ... jeg skal fortælle dig noget. Jeg var en skøge, men jeg havde et barn, og det tog de fra mig ... det var sigøjnerskerne, så du indser selv, at du må dø. Når din moder sigøjnersken kommer og spørger efter dig, siger jeg til hende: Se på den galge der ... giv mit barn tilbage ... ved du, hvor hun er, det lille skind? Hør, nu skal jeg vise dig noget. Her er hendes sko, det er alt, hvad jeg har beholdt af hende. Ved du, hvor magen til den er henne? Ved du det, så sig mig det, og er det ikke længere borte end i den anden ende af verden, går jeg hen og henter den, om jeg så skal slæbe mig derhen på mine knæ."

Med disse ord viste hun med den anden hånd, som hun stak ud igennem gluggen, sigøjnersken den lille broderede sko. Det var allerede lyst nok til at hun kunne skelne dens form og farver.

"Lad mig se den sko," sagde sigøjnersken skælvende. "Du almægtige Gud!" og i det samme åbnede hun med den hånd,

hun havde fri, den lille pose, hun bar om halsen, og som var prydet med uægte grønne stene.

"Væk! Væk!" brummede Gudule, "rod du kun i din satans amulet!" Men pludselig brød hun af, rystede over hele kroppen og skreg med en stemme, der kom fra hendes hjertes dybeste grund: "Min datter!"

Sigøjnersken havde trukket en lille sko op af posen. Den var fuldstændig mage til den anden. Til denne lille sko var der fastgjort et stykke pergament, hvorpå der stod skrevet:

Når en gang du finder dennes mage,
vil din moder til sit bryst dig drage.

Hurtigere end synet havde eneboersken sammenlignet de to sko, læst indskriften og trykket sit ansigt, der strålede af himmelsk fryd tæt op til jernstængerne i vinduet, idet hun råbte:

"Min datter! Min datter!"

"Min moder!" svarede sigøjnersken.

Dette optrin giver vi afkald på at udmale videre.

Muren og jernstængerne var imellem dem. "O, den mur!" råbte eneboersken. "O, at se hende og ikke at kunne omfavne hende! Din hånd! Din hånd!"

Den unge pige stak sin hånd ind igennem vinduet. Eneboersken kastede sig over den, trykkede sine læber på den og kunne ikke få dem derfra igen, i den grad gik hun op i dette kys. Det eneste livstegn, hun gav fra sig, var en hulken, der af og til gennemrystede hendes legeme. Hun udgød tårer i strømmevis, de flød i tavshed i mørket som en regn om natten. Den stakkels moder udgød i strømmevis den sorte og dybe

tårekilde, der var i hende, og i hvilken hendes smerte i femten år havde filtreret dråbe efter dråbe.

Pludselig rejste hun sig, strøg sine lange, grå hår bort fra panden og gav sig uden at sige et ord til at rokke ved jernstængeme med begge hænder, mere rasende end en løvinde. Jernstængerne holdt imidlertid godt stand. Så gik hun hen i en krog i sin celle og hentede en stor sten, der tjente hende til hovedpude, og slyngede den imod stængerne med sådan kraft, at en af dem sprang under en regn af tusinde gnister. Et nyt kast gjorde det fuldstændig af med det gamle jernkors, der stængede for gluggen. Derpå sønderbrød hun med sine hænder de rustne stumper. Der findes øjeblikke, i hvilke en kvindes hænder har overmenneskelige kræfter.

Da vejen var banet – og det skete på mindre end et minut – greb hun sin datter midt om livet og trak hende ind i sin celle. "Kom, lad mig trække dig op af afgrunden!" hviskede hun.

Da hendes datter var inde i cellen, lagde hun hende blidt ned på gulvet. Derpå tog hun hende igen i sine arme og bar hende, som om hun endnu stadig var hendes lille Agnes, gik frem og tilbage med hende i den snævre celle som en beruset, ude af sig selv, glad, skrigende, syngende, kyssende sin datter, talende til hende, bristende i latter, udgydende tårer, alt sammen på en gang, fuldstændig som en vanvittig.

"Min datter! Min datter!" sagde hun. "Jeg har min datter! Her er hun! Vor Herre har givet mig hende igen! Å, kom, kom, alle sammen! Er der ingen, der vil se, at jeg har fået min datter igen? Herre Jesus, hvor hun er smuk! Du har ladet mig vente i femten år, Vor Herre, men det var, for at hun skulle blive smuk, til du gav mig hende tilbage … sigøjnerskerne havde altså ikke

spist hende! Hvem havde sagt det? Min stakkels datter! Kys mig, min lille datter! De rare sigøjnersker! Å, hvor jeg holder meget af sigøjnerskerne! – det er altså dig. Det var altså derfor, hjertet hoppede i livet på mig, hver gang du kom forbi. Og jeg, som troede, det var af had! Tilgiv mig, min Agnes, tilgiv mig. Du har syntes, at jeg var en fæl en, ikke? Jeg elsker dig … har du endnu det lille mærke på halsen? Lad os se ad. Jo, det er der endnu. Å, hvor du er smuk! Det er mig, du har de store øjne efter, lille jomfru. Kys mig. Jeg elsker dig. Nu er jeg lige glad, om også andre mødre har børn, jeg bryder mig ikke en døjt om dem nu. Lad dem blot komme. Her er min datter. Her er hendes hals, hendes øjne, hendes hår, hendes hænder. Se, om I kan finde noget så dejligt! Å, jeg skal love for, at hun vil få elskere! Jeg har grædt i femten år. Al min skønhed er borte, hun har fået den helt og holdent. Kys mig."

Hun sagde tusinder af lige så overspændte ord, hvis skønhed helt og holdent lå i den tone, hvori de blev sagt. Hun bragte den unge piges klæder i den grad i uorden, at hun rødmede ved det, strøg hendes silkebløde hår med hånden, kyssede hendes fod, hendes knæ, hendes pande, hendes øjne og faldt i henrykkelse over det alt sammen. Den unge pige lod hende gøre, hvad hun ville. Af og til gentog hun sagte og med uendelig blidhed: "Min moder!"

"Ser du, min lille pige," sagde eneboersken, idet hun hvert øjeblik brød af for at kysse hende, "ser du, jeg skal nok elske dig. Vi vil bort herfra. Å, hvor vi skal blive lykkelige! Jeg har arvet noget i Rheims, vor fødeby. Du kender vel Rheims? Ak nej, du kender den ikke, du var alt for lille dengang. Du skulle blot vide, hvor smuk du var, da du var fire måneder! Du havde så små

fødder, at de kom fra Epernay for at se på dem som noget mærkværdigt, og det er hele syv mil. Vi vil have en mark og et hus. Du skal sove i min seng. Min Gud, min Gud! Hvem skulle tro, det var muligt? Jeg har min datter!"

"O, moder," sagde den unge pige, som omsider fik så megen magt over sin sindsbevægelse, at hun kunne tale, "sigøjnersken sagde det. Der var sådan en god sigøjnerske, som døde i fjor. Hun tog sig altid af mig som en plejemoder. Det var hende, der hængte mig denne pose om halsen, og hun sagde altid: 'Pas vel på dette klenodie, barn. Det er en skat. Den skal hjælpe dig til at genfinde din moder. Du har din moder om halsen.' Sigøjnersken har forudsagt det."

Eneboersken trykkede atter sin datter i sine arme.

"Lad mig kysse dig! Du siger det så smukt. Når vi kommer hjem, vil vi give et Jesusbarn i kirken dine små sko på. Det skylder vi den Hellige Jomfru. Gud, hvad du har for en dejlig stemme! Da du nys talte, var det, ligesom jeg hørte musik. Å, Herre Gud! Jeg har fundet mit barn igen. Men er det også muligt? Der gives ikke den ting, man kan dø af, for jeg er ikke død af glæde."

Derpå gav hun sig atter til at klappe i hænderne og le og græde på en gang, og så råbte hun: " Hvor vi skal blive lykkelige!"

I det samme hørtes der våbenklirren og galopperende hestes hovslag. Lyden kom fra Notre Damebroen og kom nærmere og nærmere hen ad kajen. Sigøjnersken kastede sig angst i eneboerskens arme.

"Red mig! Red mig, moder! Der kommer de!"

Eneboersken blev atter bleg.

"Gud, hvad siger du? Jeg havde glemt, at de forfølger dig. Hvad har du da gjort?"

"Jeg ved det ikke," svarede det ulykkelige barn, "men jeg er dømt til døden."

"Til døden!" sagde Gudule vaklende som ramt af et lyn. "Til døden!" gentog hun langsomt, idet hun så stift på sin datter.

"Ja, moder," sagde den unge pige ude af sig selv, "de vil dræbe mig. Nu kommer de og tager mig, galgen der er bestemt for mig. Red mig! Red mig! De kommer! Red mig!"

Eneboersken blev et øjeblik stående som forstenet. Derpå rystede hun på hovedet, som om hun tvivlede, og så brast hun pludselig i latter. Det var hendes forfærdelige latter, der begyndte igen. "Hoho, nej, det er en drøm, du fortæller mig. Jeg skulle have mistet hende og savnet hende i hele femten år, og så skulle jeg finde hende igen og beholde hende i et minut! Man skulle tage hende fra mig nu, da hun er så smuk, nu, da hun er blevet stor, og taler til mig og elsker mig! Nu skulle de komme og spise hende lige for øjnene af mig, hendes moder! Åh nej, sådan noget er ikke muligt. Sådan noget tillader Vor Herre ikke."

Det lod til, at rytterskaren gjorde holdt, og man hørte i nogen afstand en stemme sige: "Denne vej, hr. Tristan, præsten sagde, at vi ville finde hende ved rottehullet." Lyden af hovslagene begyndte igen.

Eneboersken fo'r op med et fortvivlet skrig.

"Red dig, red dig, mit barn! Nu husker jeg alt. Du har ret. Det er dit liv, det gælder. Det er grueligt! Red dig!"

Hun stak hovedet ud af gluggen, men trak det hurtigt tilbage.

"Bliv," sagde hun i en dæmpet, kort og uhyggelig tone, idet hun krampagtigt knugede den mere døde end levende sigøjnerskes hånd. "Bliv! Rør dig ikke! Der er soldater alle vegne. Du kan ikke slippe bort. Det er alt for lyst."

Hendes øjne var tørre og brændende. Hun blev et øjeblik stående tavs. Så gik hun med lange skridt frem og tilbage i sin celle, standsede af og til for at rive hele håndfulde af grå hår ud af sit hoved, som hun så søndersled med sine tænder.

Pludselig sagde hun:

"De kommer. Jeg vil tale med dem. Skjul dig i krogen der. Der kan de ikke se dig. Jeg vil sige, at du er sluppet fra mig, at jeg har sluppet dig."

Hun lagde sin datter – for hun bar hende endnu stadig – hen i en krog af cellen, som man ikke kunne se hen i ude fra. Hun lod hende krybe sammen og sørgede omhyggeligt for, at hverken hånd eller fod kom ud af skyggen, løftede hendes sorte hår op og slog ud det over hendes hvide kjole for at skjule den, satte sin vandkrukke og sin sten, det eneste bohave, hun havde, hen foran hende, i den tanke, at denne vandkrukke og denne sten kunne skjule hende. Da det var gjort, var hun blevet roligere og lagde sig på knæ og bad. Dagen var først lige begyndt at bryde frem, og der var endnu meget mørkt i rottehullet.

I det samme hørtes præstens stemme, denne djævelske stemme ganske tæt ved cellen:

"Denne vej, kaptajn Phoebus de Châteaupers."

Ved lyden af dette navn fo'r Esmeralda, der lå og krøb sammen i sin krog, sammen.

"Rør dig ikke," sagde Gudule.

Hun havde knapt fået sagt disse ord, da der hørtes gny af mennesker, våben og heste omkring cellen. Moderen rejste sig hurtig og stillede sig hen ved gluggen for at man ikke skulle kunne se ind ad den. Hun så en talrig flok væbnede mænd til fods og til hest opstillet på Grèvepladsen. Deres anfører steg af hesten og kom hen imod hende.

"Hør, gamle," sagde denne mand, der havde et barskt ansigt, "vi søger efter en heks, der skal hænges. Der er blevet sagt os, at du havde hende i forvaring."

Den stakkels moder påtog sig en så ligegyldig mine som muligt og svarede:

"Jeg ved ikke, hvad I mener."

"Guds død," sagde den anden, "hvad var det, den tossede ærkediakon sagde? Hvor er han?"

"Han er forsvundet, herre," sagde en soldat.

"Hor nu, din gamle tosse," sagde høvedsmanden, "lyv ikke for os. Du er blevet sat til at passe på en heks. Hvor har du gjort af hende?"

Eneboersken ville ikke nægte alt af frygt for, at det skulle vække mistanke. Hun svarede i en oprigtig og ærgerlig tone:

"I fald I taler om en ung pige, som man stak mig i hænderne for lidt siden, så kan jeg lade Jer vide, at hun bed mig, og så slap jeg hende. Sådan hænger det sammen. Lad mig være i fred."

Høvedsmanden blev lang i ansigtet.

"Lyv ikke for mig, dit gamle spøgelse," sagde han. "Jeg hedder Tristan l'Hermite, og jeg er kongens gode ven. Tristan l'Hermite, forstår du? Det er et navn, der giver ekko her," tilføjede han, idet han så sig om på Grèvepladsen.

"Om I så er Satan selv," svarede Gudule, der fattede nyt håb, "har jeg ikke andet at sige Jer, og jeg er ikke bange for Jer."

"Guds død," sagde Tristan, "sikken en kælling! Nå, så heksen er løbet sin vej. Hvad vej løb hun?"

Gudule svarede i en frejdig tone:

"Ned ad gaden Rue du Mouton, tror jeg."

Tristan drejede hovedet og gav sine folk et tegn at de skulle belave sig på at drage videre. Eneboersken trak atter vejret.

"Herre," sagde pludselig en bueskytte, "spørg dog den gamle her, hvorfor jernstængerne for hendes vindue er så ilde tilredte."

Dette spørgsmål fyldte atter den ulykkelige moders hjerte med angst. Hun tabte imidlertid ikke al sin åndsnærværelse.

"Sådan har de altid været," stammede hun.

"Nej," sagde bueskytten, "endnu i går dannede de et så nydeligt kors, at man blev ganske andægtig ved det."

Tristan skævede til eneboersken.

"Jeg tror, mutter løber sur i det."

Den ulykkelige følte, at alt beroede på, at hun holdt stand, og med døden i hjertet gav hun sig til at le hånligt. Mødre kan gøre den slags ting.

"Å," sagde hun, "den mand er drukken. Det er over et år siden, at bagsmækken af en kærre med sten tørnede imod mit vindue og knækkede stængerne. Jeg skældte kusken ordentligt ud!"

"Det er sandt," sagde en anden bueskytte. "Jeg så det selv."

Der er altid, alle vegne mennesker, som har set alting. Dette uventede vidnesbyrd gav atter eneboersken mod, efter at det spørgsmål, der var blevet rettet til hende, havde givet hende en følelse af, at hun var ved at gå på en knivsæg over en afgrund.

Men hun var nu en gang fordømt til stadig at skulle svaje frem og tilbage imellem håb og frygt.

"Havde en vogn gjort det," sagde den første bueskytte, "måtte stumperne af jernstængerne være bøjet indad, men de vender udad."

"Haha," sagde Tristan til soldaten, "du har en næse som en forhørsdommer i Châtelet. Hvad siger du til det, gamle?"

"Min Gud," råbte hun i den yderste vånde og med en stemme, der, hvor meget vold hun end gjorde på sig selv, dirrede af gråd, "jeg sværger Jer til, herre, at det var en kærre, der sprængte jernstængerne. I hører jo, at den mand der selv har set det. Og hvad har det så for resten med Jeres sigøjnerske at gøre?"

"Hm!" brummede Tristan.

"Guds død!" sagde soldaten, der følte sig smigret ved profossens ros; "bruddene er ganske friske."

Tristan rystede på hovedet. Hun blegnede.

"Hvor længe siden er det, siger I, at den kærre ødelagde stængerne?"

"En måned, nådige herre, eller måske kun fjorten dage. Det husker jeg ikke."

"Før sagde hun over et år," sagde soldaten.

"Det er mistænkeligt," sagde profossen.

"Nådige herre," sagde hun, stadig med ansigtet i gluggen og skælvende af angst for, at deres mistanke skulle drive dem til at stikke hovedet ind og se sig om i cellen, "nådige herre, jeg sværger Jer til, at det var en kærre, der ødelagde stængerne, Jeg sværger Jer det til ved englene i Paradis. Hvis det ikke var en kærre, vil jeg være evig fordømt, og jeg fornægter Gud."

"Du er så ivrig til at sværge!" sagde Tristan med et forskende blik.

Den stakkels kvinde følte mere og mere sin sikkerhed svigte. Hun var ved at begå dumheder og følte med skræk, at hun ikke sagde, hvad der skulle siges.

I det samme kom der en anden soldat til og sagde:

"Herre, den gamle heks lyver. Heksen er ikke kommet igennem Rue du Mouton. Gaden har været spærret med en kæde hele natten, og vagten ved kæden har ikke set nogen passere."

Tristan, hvis ansigt blev mørkere og mørkere, vendte sig til eneboersken.

"Hvad har du at sige til det?"

Hun søgte også at byde dette nye ulykkelige tilfælde spidsen.

"At jeg ingenting ved, nådige herre. At jeg har kunnet tage fejl. Jeg tror, hun tog vejen over vandet."

"Det er til den modsatte side," sagde profossen. "Det er imidlertid ikke synderlig rimeligt, at hun skulle have tænkt på at vove sig ind i La Cité, hvor man forfulgte hende. Du lyver, gamle."

"Der er heller ingen båd at se hverken på denne side af vandet eller ovre på den anden," sagde den første soldat.

"Så kan hun være svømmet over," sagde eneboersken, der forsvarede sig fod for fod.

"Giver fruentimmere sig også af med at svømme?" sagde soldaten.

"Guds død, gamle, du lyver! Du lyver!" sagde Tristan opbragt. "Jeg har stor lyst til at lade den anden heks fare og tage dig i

forvaring. Et kvarters pinligt forhør skal nok få sandheden ud af dig. Følg med."

Hun greb begærligt disse ord.

"Som I vil, nådige herre. Værs'god, værs'god! Pinligt forhør – det vil jeg gerne være med til. Tag mig blot med. Skynd Jer lidt. Lad os gå straks ... Imens," tænkte hun ved sig selv, "kan min datter bjerge sig."

"Guds død," sagde profossen, "sikken en appetit på pinebænken. Jeg forstår mig slet ikke på det gale menneske."

En gammel, gråhåret soldat af nattevagten trådte ud af rækkerne og sagde til profossen.

"Ja, gal, det er netop det, hun er, nådige herre. Har hun sluppet sigøjnersken, er det ikke hendes skyld, for hun holder slet ikke af sigøjnerskerne. Nu har jeg i femten år hørt til vagten, og hver aften hører jeg hende forbande sigøjnerskerne, så der hverken er ende eller begyndelse derpå. Hvis hun, som vi er på jagt efter, som jeg tror, er den lille danserinde med geden, hader hun først og fremmest hende."

Gudule tog sig sammen og sagde:

"Ja, først og fremmest hende."

Vagtens enstemmige vidnesbyrd stadfæstede den gamle soldats ord. Tristan l'Hermite opgav håbet om at få noget ud af eneboersken og vendte hende ryggen. Hun så ham i usigelig spænding gå langsomt hen imod sin hest.

"Af sted!" mumlede han i skægget, "lad os tage fat igen. Jeg lukker ikke et øje, før sigøjnersken er hængt."

Han betænkte sig imidlertid et øjeblik, inden han steg til hest- Gudule svævede imellem liv og død, mens hun så ham gå omkring på pladsen som en jagthund, der vejrer dyrets leje og

ikke kan få sig til at forlade stedet. Omsider rystede han på hovedet og svang sig i sadlen. Gudules så frygteligt sammensnørede hjerte udvidede sig atter, og idet hun kastede et blik på sin datter, som hun ikke havde vovet at se på, så længe soldaterne var der, sagde hun med sagte stemme: "Frelst!"

Det stakkels barn havde hele tiden ligget i sin krog uden at røre sig, næsten uden at trække vejret, opfyldt af tanken om døden, som hun så lige for sig. Intet af, hvad der foregået imellem Tristan og Gudule var undgået hende, og al den angst, der havde fået hendes moder til at skælve, havde også rystet hende. Hun havde hørt, hvordan den tråd, der holdt hende oppe over afgrunden, gang efter gang knagede. Hun havde tusinde gange troet, at nu brast den, og nu begyndte hun omsider atter at trække vejret og at føle fast grund under fødderne. I det samme hørte hun en stemme sige til profossen:

"Guds død, hr. profos, jeg er soldat, og det er ikke min sag at hænge hekse. Pøbelpakket har vi fået bugt med, nu overlader jeg resten til Jer. I kan ikke have noget imod, at jeg nu vender tilbage til mit kompagni, som savner sin høvedsmand."

Det var Phoebus de Châteaupers' stemme. Det er ikke til at beskrive, hvad der foregik i hende. Han var altså der udenfor, hendes ven, hendes beskytter, hendes støtte, hendes tilflugt, hendes Phoebus! Hun rejste sig, og inden hendes moder kunne hindre det, styrtede hun hen til vinduet og råbte:

"Phoebus! Hjælp mig, min Phoebus!"

Phoebus var der ikke mere. Han var i fuldt firspring drejet om hjørnet af Rue de la Coutellerie. Men Tristan var der endnu.

Eneboersken kastede sig med et brøl over sin datter. Hun trak hende voldsomt tilbage, idet hun borede sine negle helt

ned i kødet på hendes hals. En huntiger ser sig ikke for, når det gælder hendes unge. Men det var for sent. Tristan havde set hende.

"Ho ho!" råbte hun med en latter, der blottede alle hendes tænder helt op til rødderne, så hendes ansigt lignede et ulvefjæs. "To mus i en fælde!"

"Jeg tænkte det nok," sagde soldaten.

Tristan slog ham på skulderen.

"Du er en god musekat ... Nå," fortsatte han, "hvor er Henriet Cousin?"

En mand, der hverken var uniformeret eller ellers så ud som soldaterne, trådte frem fra rækkerne. Han var iført en halvt grå, halvt brun dragt, havde glat, kæmmet hår, ærmer af læder, og i sin plumpe hånd holdt han et bundt reb. Denne mand var altid i følge med Tristan, ligesom Tristan altid var i Ludvig den Ellevtes følge.

"Hør, min ven," sagde Tristan l'Hermite, "jeg antager, det er den heks, vi søger. Hæng hende. Har du din stige?"

"Der er en i skuret ved Søjlehuset," svarede manden. "Skal sagen ekspederes her?" fortsatte han, idet han pegede på stengalgen.

"Ja."

"Ho ho!" svarede manden med et endnu mere bestialsk grin end profossens, "så har vi ikke langt at gå."

"Skynd dig," sagde Tristan, "du kan le bagefter."

Eneboersken havde imidlertid ikke sagt et ord, efter at Tristan havde set hendes datter, og alt håb var ude. Hun havde slængt den stakkels sigøjnerske halvt død hen i krogen af sin celle og atter stillet sig hen ved vinduet støttende sig på karmen

med hænderne, der så ud som kløer. I denne stilling stirrede hun uforfærdet på alle soldaterne med et vildt og afsindigt blik. Da Henriet Cousin trådte hen til hendes celle, satte hun et så gruopvækkende ansigt op, at han fo'r tilbage. Han gik atter hen til profossen.

"Herre," sagde han, "hvem af dem skal jeg tage?"

"Den unge."

"Så meget des bedre, for den gamle lader til at være vanskelig at komme til rette med."

"Den stakkels lille danserinde med geden," sagde den gamle soldat.

Henriet Cousin gik atter hen til gluggen. Moderens blik nødte ham til at slå øjnene ned. Han sagde temmelig spagfærdigt:

"Hør mor ..."

Hun afbrød ham med en dump og rasende stemme:

"Hvad vil du?"

"Det er ikke Jer, jeg skal have fat i. Det er den anden."

"Hvad for en anden?"

"Den unge."

Hun rystede på hovedet og skreg:

"Her er ingen! Her er ingen! Her er ingen!"

"Jo, det ved I jo godt," svarede bødlen. "lad mig nu tage den unge. Jer skal jeg ingen fortræd gøre."

"Nå, så mig vil du ingen fortræd gøre!" sagde hun med en sælsom hånlig latter.

"Lad mig få den anden, mor. Det er hr. profossen, der vil have det."

Hun gentog med vanvittige miner: "Her er ingen."

"Jo, vist er her så," svarede bødlen. "Vi har alle sammen set, at I var to."

"Se bedre efter," sagde eneboersken hånlig. "Stik hovedet ind ad gluggen."

Bødlen så på hendes negle og turde ikke.

"Skynd dig!" råbte Tristan, der havde ladet sine folk slå kreds om rottehullet og selv holdt henne ved galgen.

Henriet vendte atter meget forlegen tilbage til profossen. Han havde kastet sit reb på jorden og drejede med kejtede bevægelser sin hat imellem hænderne.

"Hvordan skal jeg komme der ind, herre?"

"Gennem døren."

"Der er ingen."

"Gennem vinduet."

"Det er for snævert."

"Så gør det bredere," sagde Tristan opbragt. "Har du ingen spidshammer?"

Moderen stod stadig på spring, i baggrunden af sin hule og holdt øje med ham. Hun havde opgivet alt håb, hun vidste ikke mere, hvad hun ville. Kun så meget vidste hun, at hun ikke ville lade dem tage hendes datter fra hende.

Henriet Cousin gik hen for at hente sin værktøjskasse i skuret ved søjlehuset. Han hentede også den dobbelte stige og stillede den med det samme op ved galgen. En fem-seks af profossens folk forsynede sig med hakker og brækjern, og Tristan gik med dem hen til gluggen.

"Hør, gamle," sagde profossen i en barsk tone, "udlever os nu den pige med det gode."

Hun stirrede på ham, som om hun ikke forstod, hvad han sagde.

"Guds død!" sagde Tristan, "hvorfor vil du hindre os i at hænge denne heks, som kongen har befalet?"

Den ulykkelige brask atter i en vild latter.

"Hvorfor? Fordi hun er min datter."

Den tone, hvori hun sagde dette ord, fik endog Henriet Cousin til at gyse.

"Hvad kommer din konge mig ved?" skreg hun med en endnu mere skingrende latter. "Jeg siger dig, at hun er min datter."

"Bryd hul i muren," sagde Tristan.

Der behøvedes ikke mere for at tilvejebringe en tilstrækkelig stor åbning end at fjerne en sten ved gluggen. Da moderen hørte hakkerne og brækjernene arbejde løs på hendes fæstning, udstødte hun et frygteligt skrig. Derpå gav hun sig til at løbe rundt i sin celle med forfærdelig hast som et vildt dyr i bur. Hun sagde ingen ting, men hendes øjne lynede.

Soldaterne var som stivnede af rædsel helt ind i hjertets dybeste grund.

Pludselig greb hun sin store sten, lo og kastede den med begge hænder imod folkene. Den blev dårligt kastet, for hendes hænder rystede, så den ramte ingen, men faldt ned for fødderne af Tristan. Hun skar tænder.

Imidlertid var det blevet ganske lyst, skønt solen endnu ikke var stået op. Et smukt rosenrødt skær farvede de gamle, medtagne skorstene på Søjlehuset. Det var præcis det tidspunkt, da de første vinduer i den store by blev lukket op. Nogle bønder og frugthandlere, der skulle til hallerne, kom ridende over Grèvepladsen på deres æsler. De standsede et

øjeblik foran denne gruppe soldater, der stod opstillet uden for rottehullet, så forbavsede på dem og red videre.

Eneboersken havde sat sig hen til sin datter, som hun dækkede med sit legeme. Hun stirrede stift på hende og lyttede. Det eneste, det stakkels barn, som ikke rørte sig, sagde, var: "Phoebus! Phoebus!" Dette ord mumlede hun atter og atter med sagte røst. Efterhånden, som folkenes arbejde syntes at skride fremad, trak moderen sig mekanisk mere og mere tilbage og trykkede den unge pige tættere og tættere op imod muren. Pludselig så eneboersken – for hun passede på som en skildvagt og havde ikke blikket fra gluggen et øjeblik – stenen vakle og hørte Tristan opmuntre folkene. Hun vågnede op af den sløvhed, hun nogle øjeblikke havde været hensunket i. Han talte, og snart sønderrev hendes stemme ørene som en sav, snart stammede den, som om alle forbandelser havde ophobet sig på hendes læber og ville bryde ud på en gang.

"Ho ho ho! Det er forfærdeligt! I er jo røvere! Vil I virkelig tage min datter fra mig? Jeg siger Jer, at hun er min datter! O, de uslinge! De bøddelknægte! De elendige mordere! Hjælp! Hjælp! Brand! Skal de virkelig have lov til sådan at tage mit barn fra mig? Hvor er Vor Herre da henne?"

Derpå vendte hun sig imod Tristan, skummende af raseri, med vildt blik, med udspilede kløer som en hunpanter og med håret strittende i vejret.

"Kom her og tag mit barn fra mig, du! Hører du ikke, jeg siger dig, at hun er min datter? Ved du, hvad det vil sige at have et barn? Å, din ulv, har du aldrig parret dig med din ulvinde? Har du aldrig haft en ulveunge? Og i fald du har små, har du så intet hjerte i livet, som rører sig, når de hyler?"

"Lad stenen falde," sagde Tristan. "Den binder ikke mere."

Løftestængerne lettede den svære sten ud af dens leje. Det var, som sagt, moderens sidste forskansning. Hun styrtede hen og ville holde på den, hun kradsede i den med sine negle, men den svære blok, som fem mand arbejdede på at sætte i bevægelse, slap fra hende og gled langsomt ned på jorden ned ad brækjernene.

Da moderen så at indgangen var fri, kastede hun sig ned foran åbningen, spærrede den med sit legeme, vred sine hænder, slog hovedet imod stengulvet og skreg med en stemme, der var så hæs af anstrengelse, at den knapt var til at høre:

"Hjælp! Hjælp! Brand! Brand!"

"Tag nu pigen," sagde Tristan, stadig ubevægelig.

Moderen så på soldaterne med et så frygteligt blik, at de havde mere lyst til at trække sig tilbage end til at rykke frem.

"Nå," sagde profossen, "fremad! Henriet Cousin i spidsen."

Ingen rørte en fod.

Profossen svor og bandede.

"Guds død! Er det mine folk, der er bange for et fruentimmer!"

"Herre," sagde Henriet, "kalder I hende et fruentimmer?"

"Hun har løvemanke," sagde en anden.

"Frisk mod," sagde profossen, "hullet er stort nok. Træd frem tre mand høj ligesom ved brechen i Pontoise. Død og helvede, lad os nu få ende på det. Den første, der viger, hugger jeg ned!"

Soldaterne, der således befandt sig imellem profossen og moderen, som imellem en dobbelt ild, betænkte sig et øjeblik. Så tog de sig sammen og rykkede frem imod rottehullet.

Da eneboersken så det, rejste hun sig pludselig sådan, at hun lå på knæ, strøg håret bort fra sit ansigt og lod sine magre og udtærede hænder synke. Store tårer væltede ud af hendes øjne og løb ned ad en rynke i hendes kinder ligesom en bæk løber i det leje, den har gravet sig. Hun begyndte atter at tale, men nu i en så bedende, så blid, så ydmyg og hjerteskærende tone, at mere end en gammel bøddelknægt i Tristans følge, som ikke ville have betænkt sig på at spise menneskekød, tørrede sine øjne.

"Mine herrer! Mine herrer soldater, hør blot et ord! Der er en ting, jeg må sige Jer. Det er min datter, forstår I? Min kære, lille datter, som jeg havde mistet. Hør, hvad jeg har at sige. Det er en hel historie. Husk på, at jeg kender de herrer soldater så godt. De var altid gode imod mig, den gang drengene kastede sten efter mig, fordi jeg dyrkede kærligheden. Forstår I mig? I lader mig nok beholde mit barn, når I får alting at vide. Jeg var en stakkels skøge. Det var sigøjnerskerne, der stjal barnet fra mig. Hendes sko har jeg bevaret i samfulde femten år. Her er den, så stor var hendes fod den gang. Chantefleurie, i Rheims, i gaden Folle-Peine – I har måske kendt hende? Det var mig. Det var en fornøjelig tid, Jeres ungdom; man havde mangen en glad time. I vil jo nok forbarme Jer over mig, mine herrer? sigøjnerskerne stjal barnet fra mig og skjulte det for mig i femten år. Jeg troede, hun var død. Jeg har tilbragt femten år her i denne hule uden ild om vinteren. Det er hårdt, kan I tro! Den stakkels, kære lille sko! Jeg har grædt så meget, at Vor Herre til sidst hørte mig. I nat gav han mig min datter tilbage. Det er et mirakel, han har gjort. Hun var ikke død. I vil ikke tage hende fra mig, det er jeg vis på. Var det mig, det gjaldt, ville jeg slet

ingenting sige om det, men hun, et seksten års barn! Lad hende få tid til at fornøje sig over solen … Hvad har hun gjort Jer? Slet ingenting. Og jeg heller ikke. Tænk på, at jeg ikke har andet end hende, at jeg er gammel, og at hun er en nådegave, den hellige Jomfru har sendt mig! Og så er I alle sammen så gode! I vidste ikke, at hun var min datter, men nu ved I det. O, jeg elsker hende! Hr. profos, jeg ville hellere have boret et hul i mine indvolde end at hun skulle have en rift på sin finger! I ser ud til at være en nådig herre! Det, jeg nu har fortalt Jer, forklarer det hele, ikke sandt? O, i fald I har haft en moder, nådige herre! I er deres høvedsmand, lad mig beholde mit barn! Se, jeg beder Jer om det på mine knæ, som man beder til Jesus Kristus! Jeg beder ingen om at give mig noget. Jeg er fra Rheims, mine herrer. Jeg har arvet et lille stykke jord efter min onkel Mahiet Pradon. Jeg er ikke nogen tigger. Jeg vil slet ingenting have, jeg vil blot beholde mit barn! Å, jeg vil beholde mit barn! Vor Herre har ikke givet mig det tilbage for ingenting. Kongen, siger I? Han kan ikke have synderlig fornøjelse af, at man dræber mit lille barn! Kongen er jo desuden god! Det er min datter, det er min datter, min! Hun er ikke kongens, I har intet med hende at gøre! Jeg vil drage bort herfra! Vi vil begge to drage bort her fra. To kvinder, der drager forbi, moder og datter, dem lader man passere. Lad os passere! Vi er fra Rheims. Å, I er gode mennesker, mine herrer soldater, jeg holder så meget af Jer alle sammen. I vil ikke tage min kære, lille pige fra mig, det kan ikke være muligt! Mit barn! Mit barn!"

Vi vil ikke prøve på at give læseren en forestilling om hendes fagter, hendes tone, om tårerne, hun slugte, mens hun talte, om hvordan hun først foldede og så vred sine hænder, om hendes

hjerteskærende smil, om hendes sukken og stønnen, om de frygtelige skrig, hvormed hun blandede sine vanvittige, forvirrede og usammenhængende ord. Da hun tav, rynkede Tristan l'Hermite panden, men det var for at skjule en tåre, der glimtede i hans tigerøje. Han overvandt imidlertid denne svaghed og sagde kort:

"Kongen befaler det."

Derpå bøjede han sig over imod Henriet Cousin og hviskede til ham:

"Se at blive færdig i en fart!" Den frygtelige profos følte måske selv modet svigte.

Bødlen og soldaterne trådte ind i cellen. Moderen gjorde ingen modstand, hun slæbte sig blot hen til datteren og kastede sig over hende med hele sit legeme. Sigøjnersken så soldaterne komme. Dødsangsten gav hende nyt liv.

"Moder!" råbte hun i en ubeskrivelig fortvivlet tone, "moder! De kommer! Forsvar mig!"

"Ja, min elskede, jeg forsvarer dig," svarede moderen med svigtende stemme, idet hun knugede hende i sine arme og dækkede hende med kys. Det var et syn, der var vel skikket til at vække medlidenhed, som de lå der på gulvet, moderen oven på datteren.

Henriet Cousin greb den unge pige om livet, under de skønne skuldre. Da hun følte hans hånd, udstødte hun et skrig og besvimede. Bødlen, fra hvis øjne de store, klare tårer dryppede ned på hende, ville bære hende bort i sine arme. Han søgte at rive hende løs fra moderen, der så at sige havde knyttet sine arme om datterens liv, men hun klamrede sig så fast til sit barn, at det ikke var muligt at skille dem ad. Henriet Cousin

måtte derfor slæbe dem begge to ud af cellen. Moderen havde også lukket øjnene.

I det samme stod solen op, og der havde allerede samlet sig en hel del mennesker på pladsen for på afstand at se, hvem det var, man sådan slæbte hen ad stenbroen hen til galgen. Sådan ville profossen Tristan altid have det ved sine henrettelser. Det var ligefrem en fiks ide hos ham at ville holde de nysgerrige i afstand.

Der var ingen i vinduerne, men på toppen af det af Notre Dame-kirkens tårne, der vender imod Grèvepladsen, så man to mænd, der trådte frem som sorte skygger imod den klare morgenhimmel og syntes at se til.

Henriet Cousin standsede med sin byrde ved foden af den skæbnesvangre stige. Han kunne knapt trække vejret, i den grad tog hans medlidenhed på ham. Han lagde strikken om den unge piges dejlige hals. Det ulykkelige barn følte den skrækkelige strikke. Hun slog øjnene op og så stengalgen strække sin nøgne arm ud over hovedet på hende. Hun fo'r sammen og skreg med høj og hjerteskærende stemme: "Nej, nej, jeg vil ikke!" Moderen, hvis hoved var fuldstændig begravet i datterens klæder, sagde ingenting, men man så hende ryste over hele kroppen og hørte hende atter og atter kysse sit barn. Dette øjeblik benyttede bødlen sig af. Han rev hurtig den arm bort, hvormed hun klamrede sig til den dødsdømte. Hvad enten det nu var udmattelse eller fortvivlelse, der var grunden, hun lod ham gøre det. Derpå tog han den unge pige på sine skuldre, hvor det skønne legeme fuldstændig sammenfaldent hang yndefuldt ud over hans store hoved.

Så satte han foden på stigen og skulle til at gå op med hende.

I det samme slog moderen, der lå sammensunken på stenbroen, øjnene helt op. Hun rejste sig op, skrækkelig at se til, men uden at give en lyd fra sig. Derpå styrtede hun sig over bødlen og bed ham i hånden, som et vildt dyr styrter sig over sit bytte. Det gik for sig med lynets hast. Bødlen hylede af smerte. Folk ilede ham til hjælp og fik med stort besvær hans blødende hånd befriet for hendes tænder. Hun gav fortsat ikke en lyd fra sig. Man skubbede temmelig voldsomt til hende og hun faldt tungt tilbage på stenbroen. Man rejste hende op igen. Hun faldt atter tilbage. Hun var død.

Bødlen, som ikke havde sluppet den unge pige, gav sig atter til at gå op ad stigen.

2. La creatura bella bianco vestita. (Dante)

Da Quasimodo så, at cellen var tom, at sigøjnersken ikke var der mere, at hun var blevet bortført, mens han forsvarede hende, rev han sig i håret med begge hænder og stampede i gulvet af overraskelse og smerte. Derpå gav han sig til at løbe rundt i hele kirken, mens han ledte efter sin sigøjnerske, udstødte sære skrig i alle kroge og dryssede sine røde hår ud over fliserne. Det var lige i det øjeblik, da de kongelige bueskytter sejrrige trængte ind i kirken og også begyndte at lede efter sigøjnersken. Quasimodo hjalp dem uden at ane, hvad de havde i sinde, den stakkels døve troede, at landstrygerne var sigøjnerskens fjender. Han viste selv Tristan l'Hermite alle mulige smuthuller, åbnede løndøre for ham, gjorde ham opmærksom på altrenes dobbelte bagklædninger og lønkamrene bag sakristierne. Havde den ulykkelige pige været der endnu, havde Quasimodo udleveret hende. Da Tristan, som ikke let opgav noget, havde ophørt at søge, led og ked af, at han intet fandt, blev Quasimodo ved med at søge alene. Han søgte kirken igennem tyve gange, hundrede gange, på kryds og tværs, fra øverst til nederst. Han steg op, og han steg ned, han løb, han kaldte, han råbte, han snusede, han rodede, han ragede, han stak hovedet ned i alle huller og førte sin fakkel hen under alle hvælvinger. Han var fortvivlet, vanvittig. Et dyr, der har mistet sin mage, brøler ikke værre og er ikke mere ude af sig selv. Da han omsider var sikker, ganske sikker på, at hun ikke var der, at alt håb var ude, at man havde taget hende fra ham, steg han langsomt op ad tårntrappen, den trappe, han var steget op ad med så megen begejstring og sejrsstolthed den dag, han havde

frelst hende. Nu færdedes han på de samme steder med sænket hoved, stum, uden tårer, næsten uden at trække vejret. Kirken var atter øde og stille. Bueskytterne havde forladt den for at søge efter heksen i La Cité. Quasimodo, der altså var alene i den umådelige kirke, hvor der for et øjeblik siden havde været den vildeste tummel, gik atter hen til den celle, hvor sigøjnersken så mange uger havde sovet under hans beskyttelse. Idet han nærmede sig til den, tænkte han sig muligheden af, at han måske ville finde hende der. Da han på det galleri, der vender ud til sidehvælvingernes tag, fik øje på den snævre celle med dens lille vindue og lille dør, gemt under en stor stræbepille som en fuglerede under en gren, svigtede modet det stakkels menneske, og han måtte støtte sig til en pille for ikke at falde om. Han tænkte sig, at hun måske var der igen, at en god ånd havde ført hende tilbage til den, at denne celle var alt for rolig, alt for sikker og alt for smuk, til at hun ikke skulle være der, og han turde ikke gøre et eneste skridt af frygt for at se denne illusion briste. "Ja," sagde han til sig selv, "hun sover måske, eller hun beder. Lad os ikke forstyrre hende." Omsider tog han atter mod til sig, listede sig derhen på tåspidserne, så derind og trådte indenfor. Cellen var og blev tom. Den ulykkelige døve gik rundt derinde med sagte fjed, løftede sengen op og så ind under den, som om hun kunne være skjult imellem madrassen og gulvet. Derpå rystede han på hovedet, og blev sløvt stående. Pludselig knuste han rasende sin fakkel med foden, og uden at sige et ord, uden at udstøde et suk rendte han i fuld fart hovedet imod væggen og sank bevidstløs om på gulvet.

Da han kom til sig selv, kastede han sig på sengen. Han væltede sig i den, han kyssede som en vanvittig det sted, hvor

den var varm endnu af, at den unge pige havde ligget i den. Så blev han liggende der nogle minutter uden at røre sig, som om han var ved at opgive ånden, og derpå sprang han op, dryppende af sved, stønnende, afsindig, og gav sig til at støde panden imod væggen med forfærdelig regelmæssighed som kneblen i hans klokker og med en energi som en, der er fuldt og fast bestemt på at ville slå sit hoved i stykker. Omsider faldt han atter udmattet om. Han slæbte sig på sine knæ ud af cellen og krøb sammen uden for døren i en sløv tilintetgjort stilling. Sådan lå han over en time uden at røre sig, med øjet stift fæstet på den tomme celle, mere mørk og tankefuld end en moder, der sidder imellem en tom vugge og en ligkiste med hendes lille barn i. Han sagde ikke et ord, men nu og da med lange mellemrum gennemrystede en voldsom hulken hele hans legeme, men det var en hulken uden tårer, ligesom det om sommeren kan lyne uden at tordne.

Det synes, som om han først nu, mens han utrøstelig lå og grublede over, hvem der så uventet kunne have røvet sigøjnersken, kom til at tænke på ærkediakonen. Han mindedes, at hr. Claude var den eneste, der havde en nøgle til den trappe, som førte op til cellen. Han mindedes hans natlige overfald på den unge pige, det første, som Quasimodo havde været ham behjælpelig med, og det andet, som han havde forhindret. Han mindedes tusinde småting og var snart ikke længere i tvivl om, at det var ærkediakonen, der havde taget sigøjnersken fra ham. Så stor var imidlertid hans ærbødighed for præsten, så dybe rødder havde den erkendtlighed, hengivenhed og kærlighed, han nærede over for dette menneske, i hans hjerte, at disse følelser holdt stand selv i dette

øjeblik, da skinsygen og fortvivlelsen sled i dem med deres kløer.

Han tænkte, at det var ærkediakonen, der havde gjort det, og det dødelige had, han ville have følt over for enhver anden i den anledning, forvandlede sig, så snart det gjaldt Claude Frollo, til smerte i den stakkels døves sjæl.

I det øjeblik, da hans tanke således dvælede ved præsten, just som morgenrøden kastede sit skær over stræbepillerne, så han i kirkens øverste stokværk, der, hvor det ydre rækværk svinger uden om apsis, en skikkelse komme gående. Han kendte den straks. Det var ærkediakonen. Claude gik langsomt og sindigt. Han så ikke frem for sig, mens han gik. Han gik hen imod det nordre tårn, men hans ansigt var vendt til siden, om imod Seinens højre bred, og han knejsede med hovedet, som om han søgte at se noget oven over tagene. Uglerne indtager ofte en lignende stilling, flyver i en retning og ser i en anden. Præsten gik forbi Quasimodo uden at se ham.

Denne døve, der var blevet som forstenet, da han således pludselig viste sig, så ham gå ind ad døren til trappen i det nordre tårn. Som læseren ved, er det fra dette tårn, man har udsigt til rådhuset. Quasimodo rejste sig og gik efter ærkediakonen.

Quasimodo steg op ad tårntrappen for at komme på det rene med, hvorfor præsten gik der op. For øvrigt vidste den stakkels mand ikke, hvad han ville gøre, hvad han ville sige, hvad han i det hele taget ville. Han var rasende, og han var bange. Ærkediakonen og sigøjnersken sloges i hans hjerte.

Da han var nået op til trappen af tårnet, undersøgte han, inden han fra den mørke trappe trådte ud på platformen,

omhyggeligt, hvor præsten var blevet af. Præsten vendte ryggen til ham. Klokketårnets platform var omgivet af et gennembrudt rækværk. Præsten, der stod og stirrede ned i byen, støttede sig til rækværket på den side, der vender ud imod Notre Damebroen.

Quasimodo sneg sig sagte hen bag ved ham for at se, hvad det var, han stirrede sådan på. Præstens opmærksomhed var i den grad optaget, at han ikke hørte den døves skridt bag ved sig.

Det er et pragtfuldt og henrivende skue, Paris frembyder og særlig den gang frembød set oppe fra Notre Dame-kirkens tårne i en gryende sommermorgens friske skær. Det var i juli måned. Nogle efternølere af stjerner slukkedes lidt efter lidt, og i øst, på den klareste del af himlen, stod der en meget strålende stjerne. Solen var lige ved at bryde frem. Paris begyndte at røre sig. Et blændende hvidt og meget rent skær bevirkede, at alle de flader, byens tusinde huse frembyder mod øst, trådte stærkt frem. Tårnenes kæmpeskygge strakte sig fra tag til tag, fra den ene ende af den store by til den anden. Der var kvarterer, i hvilke folk allerede talte sammen og gjorde støj. Her hørte man et klokkeslag, så et hammerslag, et andet sted hørte man en vogns rumlen. Hist og her hvirvlede allerede røgen i vejret fra tagene som fra revnerne i en uhyre svovlvulkan. Floden, hvis løb brydes af så mange brobuer og øer, så ud som et vatret sølvbånd, rundt omkring byen, uden for voldene, tabte blikket sig i en stor kreds af uldagtige tåger, igennem hvilke man ubestemt skimtede sletterne og højdernes sirlige bølgelinjer. Alskens spredte lyde bølgede hen over denne halvt vågne by. I øst jog morgenvinden nogle hvide totter, som havde revet sig

løs fra den uldagtige tåge, der hvirvlede over højderne, hen over himlen.

I kirkens forgård stod nogle kvinder med deres mælkekrukker i hænderne og gjorde forbavsede hinanden opmærksomme på den store kirkedørs mærkværdigt ødelagte tilstand samt på de to strømme af størknet bly i stenenes sprækker. Det var alt, hvad der var tilbage af nattens optøjer. Quasimodos bål imellem tårnene var gået ud. Tristan havde allerede ladet pladsen rense og ligene kaste i Seinen. Konger som Ludvig den Ellevte sørger for, at stenbroen hurtigt bliver skyllet efter et blodbad.

Uden for rækværket om tårnet, lige under det punkt, hvor præsten var standset, var der en af disse fantastiske udhugne tagrender af sten, som plejer at stikke ud fra de gotiske bygninger, og i en revne i denne tagrende stod der to smukke blomstrende levkøjer, som nikkede kådt til hinanden, idet vinden bevægede dem frem og tilbage, så de så ud, som om de var levende. Oven over tårnene, højt oppe på himlen, hørte man fuglene kvidre.

Men præsten hørte og så intet af alt dette. Han hørte til den slags mennesker, for hvem der ingen morgen findes, ingen fugle, ingen blomster. I den uhyre synskreds, der frembød et så mangfoldigt vekslende skue rundt om ham, var hans opmærksomhed fæstet på et eneste punkt.

Quasimodo brændte af begærlighed efter at spørge ham, hvor han havde gjort af sigøjnersken, men ærkediakonen så i dette øjeblik ud, som om han ikke hørte denne verden til. Han befandt sig åbenbart i et af de øjeblikke i livet, da sjælen er i en så voldsom spænding, at jorden kunne styrte sammen under

en, uden at man mærkede det; han stod ubevægelig og tavs med blikket ufravendt fæstet på et bestemt sted, og der var noget så gruopvækkende ved denne ubevægelighed og tavshed, at den vilde klokker gyste tilbage for det og ikke turde støde an imod det. Han fulgte blot – det var jo også en måde at spørge på – retningen af ærkediakonens blik, og således kom den ulykkelige døve til at se ned på Grèvepladsen.

Han så altså det samme som præsten. Stigen var stillet op ved den murede galge. Der havde samlet sig en del folk på pladsen, og der var mange soldater. En mand slæbte en hvid genstand, hvorved der hang en sort, hen ad stenbroen. Han standsede ved foden af galgen. Her foregik der noget, som Quasimodo ikke kunne se, ikke fordi hans øje ikke så langt nok, men en flok soldater spærrede udsigten. I det samme brød for øvrigt solen frem, og der vældede en sådan strøm af lys op over horisonten, at det var, som om Paris' tårne og tinder, spir, skorstene og gavle stod på en gang i lys lue.

Imidlertid begyndte manden at gå op ad stigen. Nu så Quasimodo ham tydeligt. Han bar en kvinde på sine skuldre, en ung hvidklædt pige. Denne unge pige havde en strikke om halsen. Quasimodo genkendte hende. Det var Esmeralda.

Manden nåede helt op til toppen af stigen. Der lagde han strikken til rette om hendes hals. Præsten lagde sig på knæ oven på rækværket for bedre at kunne se.

Pludselig stødte manden stigen voldsomt bort med foden, og Quasimodo, som i nogle øjeblikke ikke havde trukket vejret, så det ulykkelige barn med manden ridende på sine skuldre svaje frem og tilbage i rebet et par favne over stenbroen. Rebet drejede sig flere gange rundt, og Quasimodo så, hvordan

sigøjnerskens legeme blev gennemrystet af frygtelige krampetrækninger. Præsten stod med strakt hals og øjnene helt ude af hovedet og så på den forfærdelige gruppe, der dannedes af manden og den unge pige – edderkoppen og fluen.

I det mest gruopvækkende øjeblik fortrak en djævelsk latter, en latter, man kun kan opslå, når man ikke mere er menneske, præstens blege ansigt. Quasimodo hørte ikke denne latter, men han så den. Klokkeren trak sig nogle skridt hen bag ved ærkediakonen og fo'r derpå pludselig rasende ind på ham og stødte ham med sine vældige næver i ryggen, så han styrtede ned i afgrunden, som han bøjede sig ud over.

"Fordømt!" råbte præsten, idet han faldt.

Tagrenden lige nedenunder standsede ham i faldet. Han klamrede sig fortvivlet til den, og idet han åbnede munden for at udstøde et nyt skrig, så han Quasimodos frygtelige hævnende skikkelse træde frem på kanten af rækværket over hans hoved. Så tav han.

Afgrunden var lige under ham. Et fald på over to hundrede fod ned på stenbroen. Ærkediakonen sagde ikke et ord, udstødte ikke et suk i denne frygtelige situation. Han klamrede sig blot til tagrenden og gjorde uhørte anstrengelser for at komme op igen, men hans hænder kunne ikke få tag i stenene, og hans fødder trak striber i den sværtede mur uden at finde fodfæste. Enhver, der har været oppe på Notre Dames tårne, ved, at der er en udbugning på muren lige under rækværket. Det var på dette fremspring, den ulykkelige ærkediakon arbejdede sig træt. Det var ikke en lodret mur, han havde med at gøre, men en mur, der gled bort under ham.

Quasimodo havde blot haft nødig at række hånden ud for at trække ham op af afgrunden, men han så ikke engang på ham. Han så ned på galgen. Han så på sigøjnersken. Den døve stod og støttede sig til rækværket på det sted, hvor ærkediakonen et øjeblik i forvejen havde stået. Han stirrede ufravendt på den eneste genstand, der i dette øjeblik eksisterede for ham her i verden. Han stod så ubevægelig og stum som en, der er ramt af lynet, og en strøm af tårer vældede ud af dette øje, som hidtil kun havde udgydt en eneste tåre.

Imidlertid hang ærkediakonen og stønnede. Sveden sprak ud af hans skaldede pande, han rev sine negle til blods på stenen, han flåede huden af sine knæ på muren. Han hørte, hvordan hans kutte, der hang fast i tagrenden, knagede og revnede ved hver en bevægelse, han gjorde, og for at gøre ulykken komplet endte denne tagrende i et blyrør, der bøjede sig under hans legemes vægt. Ærkediakonen følte, hvordan dette rør langsomt gav efter. Han sagde sig selv, den ulykkelige, at når hans hænder slappedes af anstrengelsen, når hans kutte var sønderrevet, og når blyet gav efter, måtte han falde, og rædslen gik ham til marv og ben. Af og til stirrede han med forvildede blikke ned på en snæver flade, som dannedes af fremspringene i noget billedhuggerarbejde en halv snes fod under ham, og han bad til Himlen af sit fortvivlede hjertes inderste, at det måtte forundes ham at ende sit liv på denne plet, der var to fod i firkant, om det så skulle vare hundrede år. En gang så han ned på pladsen under sig, ned i afgrunden. Da han atter hævede hovedet, havde han lukket øjnene, og hans hår strittede lige i vejret.

Der var noget rædselsfuldt ved disse to menneskers tavshed. Mens ærkediakonen nogle fod fra ham kæmpede med døden på denne gyselige måde, græd Quasimodo og stirrede ned på Grèvepladsen.

Da ærkediakonen så, at alle hans anstrengelser kun tjente til at svække det svage støttepunkt, han havde tilbage, opgav han at røre sig. Nu hang han altså og klamrede sig til tagrenden næsten uden at trække vejret, uden at røre sig, og uden at noget rørte sig i ham bortset fra de mekaniske trækninger i maven, man føler i drømme, når man synes, man falder ned. Hans stive øjne var vidt åbne og havde et sygeligt og forfærdet udtryk. Lidt efter lidt tabte han imidlertid terræn. Hans fingre gled på tagrenden, han følte, hvordan hans arme blev svagere og svagere og hans legeme tungere og tungere. For hvert øjeblik, der gik, krummede blyrøret, han holdt sig ved, sig et stykke ned imod afgrunden. Han så under sig – det var et skrækkeligt syn! – taget på St. Jean le Rond så lille som et bøjet kortblad. Han så de ubevægelige billedhuggerarbejder, der som han hang ud over afgrunden, men uden angst for den eller medlidenhed med ham. Alt omkring ham var af sten, foran sig havde han de gabende uhyrer, under sig, helt nede i dybet, nede på pladsen, havde han stenbroen, men over sit hoved havde han Quasimodo, der græd.

Der havde nede i forgården samlet sig nogle grupper af nysgerrige, som i ro og mag brød deres hoveder med, hvad det kunne være for et galt menneske, der morede sig på en så besynderlig måde. Deres stemmer nåede klart og tydeligt op til ham, og han hørte dem sige: "Men han brækker jo halsen!"

Quasimodo græd.

Omsider begreb ærkediakonen skummende af raseri og rædsel, at alt var forgæves. Han samlede imidlertid al sin kraft til en sidste anstrengelse. Han klamrede sig til tagrenden, idet han gjorde sig helt stiv, stemte sine knæ imod muren og greb med hænderne fat i en revne i stenene. Sådan lykkedes det ham at hæve sig måske en fod. Denne bevægelse fik imidlertid blyrøret, han støttede sig til, til pludselig at bøje sig, og i det samme revnede også kutten. Da han mærkede, at alt svigtede, og ikke havde andet at holde sig fast med end sine stive og afmægtige hænder, lukkede den ulykkelige øjnene og slap tagrenden. Han faldt.

Quasimodo så ham falde.

Et fald fra en sådan højde er sjælden lodret.

Da ærkediakonen styrtede ud i rummet, faldt han i begyndelsen med hovedet ned ad og armene udstrakte. Derpå drejede han sig flere gange rundt. Vinden drev ham over på taget af et hus, hvor den ulykkelige begyndte at slå sig ihjel. Helt havde hans fald imidlertid endnu ikke gjort det af med ham. Klokkeren så, hvordan han søgte at klamre sig fast til kvisten med neglene, men taget var for skråt, og han havde ikke flere kræfter. Han gled hurtigt ned ad taget som en tagsten, der har revet sig løs, og faldt ned på stenbroen. Så rørte han sig ikke mere.

Quasimodo så atter over på sigøjnersken, hvis legeme han nu så hænge i galgen skælvende under den hvide kjole i dødskampens sidste trækninger. Derpå så han atter ned på ærkediakonen, der lå ved tårnets fod som en uformelig masse, og idet han brast i en hulken, der kom fra hans sjæls inderste, sagde han: "O, alt, hvad jeg har elsket!"

3. Phoebus' bryllup

Hen ad aften samme dag, da biskoppens tjenere førte ærkediakonens knuste legeme bort fra Notre Dames forgård, var Quasimodo forsvundet fra kirken.

Der gik mange rygter om den ting. Man tvivlede ikke på, at den dag var kommet, da Quasimodo, det vil sige Djævelen, i henhold til den imellem dem sluttede pagt, havde bortført Claude Frollo, det vil sige troldmanden. Man antog, at han havde knust legemet, idet han tog sjælen, ligesom aberne knuser nødderne for at komme til kernen.

Af denne årsag blev ærkediakonen ikke begravet i indviet jord.

Ludvig den Ellevte døde året efter, i august 1483. Hvad Pierre Gringoire angår, så lykkedes det ham at frelse geden, og han gjorde lykke som tragedieskriver. Det lader til, at han efter at have forsøgt sig i astrologien, filosofien, arkitekturen og hermetikken, kort sagt alle mulige tåbeligheder, omsider vendte tilbage til tragedien, der er det tåbeligste af det alt sammen. Det er, hvad han kaldte at få en tragisk ende. Angående hans dramatiske triumfer finder man i statsregnskaberne følgende optegnelse: "Til Jehan Marchand og Pierre Gringoire, tømmermand og digter, for at have arrangeret og digtet det mysterium, der opførtes i Châtelet i Paris, da hr. legaten holdt sit indtog, samt for at have instrueret personerne og kostumeret dem, som omtalte mysterium krævede, samt også for at have indrettet de stilladser, som dertil var nødvendige – hundrede livres."

Phoebus de Châteaupers fik også en tragisk ende. Han giftede sig.

4. Quasimodos bryllup

Vi sagde ovenfor, at Quasimodo forsvandt fra Notre Dame den dag, da sigøjnersken og ærkediakonen døde. Ingen så ham mere. Ingen vidste, hvor han var blevet af.

Natten efter Esmeraldas henrettelse tog bøddelknægtene hendes lig ned af galgen og bar det, som skik og brug var, ned i kælderen i Montfaucon.

Montfaucon var, som Sauval siger, "den ældste og ypperste galge i riget." Imellem forstæderne Temple og St. Martin, omkring 160 favne fra Paris' mure, nogle pileskud fra La Courtille, så man på toppen af en jævnt skrånende søjle, som dog var høj nok til at kunne ses i nogle miles omkreds, en bygning af en sælsom form, der mindede en hel del om en keltisk *cromlech*, og som også var bestemt til menneskeofringer.

Man må forestille sig et stort parallelepipedum af murværk på toppen af et kalkbjerg, femten fod højt, tredive fod bredt, fyrre fod langt, med en port, en udvendig trappe og en platform. Oven på denne platform seksten mægtige stenpiller, tredive fod høje, ordnede som en søjlegang på de tre sider af den underbygning, der bærer den, forbundet oventil med stærke bjælker, i hvilke der med bestemte mellemrum hænger kæder; i alle disse kæder hænger der skeletter; på sletten et stenkors og to galger af anden rang, der står som aflæggere af hovedbygningens galger; og oven over alt dette altid en sky af ravne. Sådan ser Montfaucon ud.

Ved slutningen af det femtende århundrede var den frygtelige galge, der skrev sig fra 1328, allerede meget forfalden. Bjælkerne var ormstukne, kæderne rustne, pillerne grønne af

skimmel. De udhugne sten gabte i alle sammenføjninger, og der groede græs på platformen, som aldrig blev betrådt af nogen fod. Det var en frygtelig silhuet, denne bygning tegnede på himlen, især om natten, når månen skinnede på de hvide hovedpander, eller når aftenvinden tog i kæder og skeletter og rystede dem i mørket. Denne galge var nok til at gøre hele omegnen uhyggelig.

Den murede underbygning, der dannede fodstykket for galgerne, var hul. Der var der indrettet en umådelig kælder, som var lukket med et gammelt forfaldent jerngitter. Nede i denne kælder kastede man ikke blot de menneskelige lemmer, der faldt ned fra Montfaucons jernkæder, men også ligene af alle de ulykkelige, der blev hængt i Paris' øvrige galger. I denne dybe grav, gemmestedet for så mange menneskers støv og forbrydelser, har i tidernes løb også mange uskyldige måttet lægge deres ben, fra Enguerrand de Marigni, der indviede Montfaucon, og som var en af denne verdens retfærdige, til admiral de Coligni, der var den sidste, som led døden der, og som også var en retfærdig mand.

Hvad Quasimodos hemmelighedsfulde forsvinden angår, så er alt, hvad vi har kunnet opdage, følgende:

En halvanden eller to år efter de begivenheder, hvormed denne fortælling ender, søgte man i Montfaucons kælder efter Olivier le Daims lig. Han var blevet hængt to dage i forvejen, og nu havde Karl den Ottende vist ham den nåde at tillade ham at blive begravet på kirkegården i St. Laurent, hvor han ville komme i bedre selskab. Man fandt da mellem disse modbydelige ådsler to skeletter, af hvilke det ene favnede det andet på en påfaldende måde. Det ene af disse skeletter tilhørte

en kvinde og var dækket med nogle pjalter af et stof, der en gang havde været hvidt. Om halsen bar det et halsbånd af adrezarachkerner, og i det hang der en lille silkepose prydet med uægte grønne stene – den var åben og tom. Disse ting var så lidt værd, at bødlen uden tvivl ikke havde brudt sig om dem. Det andet, der holdt dette tæt op til sin favn, var skelettet af en mand. Dets rygrad var krum, hovedet sad nede imellem skulderbladene, og det ene ben var kortere end det andet. Der var intet brud på nakkehvirvlerne, så det var åbenbart, at manden ikke var blevet hængt. Han var altså gået der ned og var død der. Da man ville skille dette skelet fra det andet, han holdt i sin favn, faldt det sammen og blev til støv.

Om "Klokkeren fra Notre Dame"

Forfatter: Victor Hugo (1802-1885).
Org.udgave: *Notre-Dame de Paris*. Charles Gosselin, Paris 1831.
Denne udgave baseret på: *Notre-Dame Kirken i Paris*. Historisk Roman af Victor Hugo. P. G. Philipsens Forlag, Kjøbenhavn 1883.
Oversætter: Frederik Winkel Horn (1845-1898).
Redigeret af: Vivi Nygaard Jensen.
Forside: Efter maleri af Luc-Olivier Merson (1848-1920): *Une larme pour une goutte d'eau* (1903). (Original er Public Domain fra Paris Musées.)

ISBN 978-87-7979-914-1

2. ebogsudgave, tidligere udgave ISBN 978-87-7979-157-2 (Ølstykke 2008)

www.ebib1800.dk

Note 1: *Tre hundrede og otteogfyrre år etc.*: I forhold til det år, Dumas begyndte at skrive bogen, dvs. 1829. *Red.anm.*

Note 2: **Balafo:** Et afrikansk strengeinstrument